

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mehmet Hasgüler/Bülent Uludağ

Geriştirilmiş
güncellenmiş

2. Basım

KRİZ ÜÇGENİNDE TÜRKİYE

Ortadoğu,
Avrasya ve
Kıbrıs Yazıları
(1997-2007)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://>

KRİZ ÜÇGENİNDE TÜRKİYE

-ORTA DOĞU, AVRASYA VE KIBRIS YAZILARI (1997-2007)-

AĞAÇ KİTABEVİ YAYINLARI: 43
DÜNYA SİYASETİ: 2

Kitabın adı: *Kriz Üçgeninde Türkiye*
-Orta Doğu, Avrasya ve Kıbrıs Yazıları (1997-2007)-
© Mehmet Hâşgüler-Bülent Uludağ
© Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004

Yazan
Mehmet Hâşgüler
Bülent Uludağ

Yayın Editörü
Erhan Güngör

ISBN: 978-975-9044-43-5

1. Basım: Şubat 2004 (Anka Yayınları)
2. Basım: Mayıs 2008

Ofset Hazırlık : Ağaç Kitabevi Yayınları

Kapak Tasarım: Mehmet Bakır Mayruk

Baskı-Cilt: İstanbul Matbaacılık

(0212 637 93 00)

Yayıncı Sertifika No: 0107-34-007429

AĞAÇ KİTABEVİ YAYINLARI

Merkez: Ağaç Kitap ve Kültür Merkezi

Fevzipaşa Cad. Şehitkubilay Sk. No:6 (ptt yanı) Fatih/İstanbul

Tel:(0212) 621 83 31 Faks:(0212) 621 84 52

Şube: (Yayınevi) Çatalçeşme Sok. Yücer Han No: 46/8

Cağaloğlu Eminönü/İSTANBUL

Tel: (0212) 514 53 54 Faks: (0212) 514 53 55

www.agackitabevi.com

KRİZ ÜÇGENİNDE TÜRKİYE

-ORTA DOĞU, AVRASYA VE KIBRIS YAZILARI (1997-2007)-

MEHMET HASGÜLER
BÜLENT ULUDAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

ORTA DOĞU YAZILARI

NÜFUS BOYUTUYLA İSRAİL-FİLİSTİN UZLAŞMAZLIĞI.....	13
TÜRKİYE'NİN TARAF OLDUĞU AB DIŞI DÖRT BÖLGESEL ÖRGÜT: İKÖ, ECO, KEİP VE D-8.....	29
İSRAİL'İN DÜŞMANLARI VE ORTA DOĞU BARİŞ SÜRECİNİN GELECEĞİ.....	49
İRAN VE BATI DÜNYASI.....	57
İSLÂM TARİHİNİN İŞİĞİNDA MEZHEPLER, TARİKATLER VE ALEVİLİK.....	67
TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ VE FİLİSTİN SORUNU.....	85
IRAK SORUNUNUN DÜNYA POLİTİKASINA ETKİLERİ.....	109
IRAK ÜZERİNE AYKIRI DÜŞÜNCELER VE TÜRKİYE.....	139

AVRASYA YAZILARI

HELSİNKİ ZİRVESİ VE RUSYA'NIN GELECEĞİ.....	147
SOSYALİST BLOKUN VE SSCB'NİN DAĞILMASI SONRASI GEÇİŞ SÜRECİNDE GÜRCİSTAN.....	155
"BOĞAZLAR SORUNU" VE TÜRK DİŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ.....	165
ESKİNİN SSCB'SİNDEN YENİNİN AVRASYASINA: ÜÇÜNCÜ DÜNYAYA EKLEMLENMELER.....	181
ÇEÇEN BAĞIMSIZLIK HAREKETİ VE SONUÇLARI.....	207
KAFKASYA'DA ULUSÇULUK.....	237
TÜRK TARİH TEZİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI FORSU.....	257
ÇİN'İN POLİTİK VE EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜNÜN DÜNYAYA ETKİLERİ.....	269

KIBRIS YAZILARI

HELEN DÜNYASININ ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE KIBRIS SORUNU.....	301
ULUSLARARASI POLİTİKADA KIBRIS SORUNU (1950-1958).....	323
BAĞLANTISIZLIK HAREKETİ VE KIBRIS SORUNU.....	337
KIBRIS "BİRLEŞİK" DEVLETLERİ Mİ?.....	355
AKDENİZ'İN EN YAŞLI KRİZİ: KIBRIS.....	361
KIBRIS'TA DEMAGOGİ'DEN DEMOKRASİ'YE GEÇİŞ.....	391
SİYASİ PARTİLERİN SEÇİM BEYANNAMELERİNDE KIBRIS.....	401
İNGİLTERE'NİN KIBRIS'I ASKERİ ÜS OLARAK YAPILANDIRMA STRATEJİSİ.....	409

ÖNSÖZ

Öteki sosyal bilim disiplinlerine göre, oldukça yeni bir alan olan uluslararası ilişkiler, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile Soğuk Savaş dönemlerinin etkisiyle, konuları sınırlı, içeriği kısıtlı, donuk bir araştırma alanı olmaya uzun yıllar boyunca devam etti. Fakat özellikle 1960'lar sonrası dönemde dünya politikasının yeni bir biçim almaya başlaması, 1980'lerin sonunda Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte uluslararası ilişkiler disiplinin buzları çözüldü; yepyeni dinamiklerin getirdiği bir konu bolluğu ile karşılaştıldı. Bu kitapta yer alan çalışmalar büyük ölçüde böylesi bir hareketli ve içerik zengini bir dönemin ürünüdürler. Bu çerçevede bu kitaptaki makalelerin büyük kısmı, Türkiye'nin yakın çevresi olan Orta Doğu ve Kafkasya başta olmak üzere, Avrasya ile Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkileri konularını ele almıştır. Bununla birlikte, Avrupa politikaları, İslâm dünyasındaki mezhep ilişkileri, Uzak Asya'daki gelişmeler, Türk ulusal tarihine ilişkin analizler de, ana merkezi dış politika olan bu yazıların yan ürünleri olmuşlardır. Kitabın içeriğine bakıldığında, tüm bu yazıların bir araya getirilmesinde iki amacın olduğu görülecektir: 1) Uluslararası ilişkiler bölümü öğrencileri için farklı uzmanlık derslerinde kullanabilecekleri bir aktüel bilgilendirme ve referans kaynağını oluşturmak. 2) Bu makalelerin tamamında öne sürülen orijinal görüşlerin topluca ruhunu oluşturacakları bir kaynağın politika literatürüne sokulmasıyla, Türk halkının dış politika üzerindeki bilinçlenme mücadelesine katkı sağlamak.

Bu yazıların ortaya çıktığı dönem, hem ülkenin genel durumu hem yazarların şahsî durumları açısından hiç de kolay geçmemiştir. Yazarların bir yandan doktora çalışmalarını tüm yo-

gunluğuyla sürdürdükleri, öte yandan “part time” çalışarak geçimlerini sağladıkları bir dönemdir. Bu entelektüel mücadelede aldıkları tek karşılıksız yardım, Japon Ryoichi Sasakawa Vakfı’nın A.Ü. SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü kanalıyla tahsis ettiği doktora bursu olmuştur. Bu zor dönemdeki katkıları her iki yazar için de unutulmazdır ve minnettarlık nedenidir. Dönemin Türkiye’sinin bütününe etkileyen iki temel gelişme olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki terörizm ile irtica algılamalarının getirdiğı derin devlet baskısı bu yazıların ortaya çıktığı dönemin genel havasını oluşturunuyordu. Bu ortamda entelektüel olarak resmî merkezlere yaranma ve yamanma kaygılarının çoğu kez tutarlılık ve ahlâkîlik kaygılarının önüne çıktığı görölmekteydi. Salt gerçeğı arama peşindeki idealist bir yaklaşımla çaba gösteren iki meslektaşın bu tip kaygıları olmadığı için, onlar dönemin entelektüel yapıları içerisinde bağımsız ve özgür düşünen az sayıdaki beyinlerin tarafındaydılar. Bu konumlarıyla bugün de iftihar etmektedirler ve pişman oldukları hiçbir şey yoktur. Fakat bu mücadele ve direniş kolay olmamıştır. Bu dönem boyunca bir yandan medyadaki kast ve sansür zihniyetini kırma mücadelesi, öte yandan entelektüel alanda özgünlüğe ve sıradışılığa tahammül gösteremeyen algılamaları aşma çabaları bir arada yaşanmıştır. Tabii ki tüm bunlar olurken, başlı başına kendisi çok önemli bir hadise olan Türkiye’de yaşıyor olma gerçeğı ve her adımda karşılaşılan alaturkalıklar hiç kuşkusuz bilinçlenme mücadelesindeki her Türk insanı gibi bu makalelerin yazarları üzerinde de etkilerini sürekli olarak göstermişlerdir.

Türk akademik hayatında çok sıkça karşılaşılan gruplaşma, hizipleşme ve bireyselleşme olgularına karşı birbirini entelektüel olarak tamamlayıcılığın getirdiğı iç dayanışma ve sinerji, bu çalışmaların ortaya çıkmasının zeminini oluşturmuştur. Bu zemin üzerinde geleneksel yöntemlerin referansı altında ilerlerken gerektiğinde pek çok özgün yöntem de geliştirilmiştir. Oluşturulan beyin fırtınası ortamının getirdiğı sezgisel bakış,

orijinal düşüncelere de kaynaklık etmiştir. Bu uzun dönemde kazanılan en büyük deneyim de yöntem ve ortam konusunda olmuştur. Gerek uluslararası politikaya gerekse Türk iç politikasına etki eden tarihsel, kültürel ve siyasî sorunların tesbiti, tasnifi ve sınırlandırılması; açıklayıcı hipotezler geliştirilmesi ve test edilmesi; karşılaştırmalı yöntem kullanılarak bağlantıların sezilmesi ve formüle edilmesi; ortaya çıkan düşüncelerin tutarlı ve planlı bir şekilde yazıya aktarılması zinciri bu araştırmaların tamamına yakınında genellikle izlenen yöntem olmuştur. Bununla birlikte bu zincirin bazı halkalarında öylesine bazı ayrıntılara inmek gerekmiştir ki, işte bu aşamada özgün açıklayıcı yöntemlerin icadı kaçınılmaz olmuştur. Mesela Orta Doğu'ya ilişkin analizlerin çoğunda başvuru yapılan "yapısal farklılıkların getirdiği ters orantı ilişkileri" meselesi bir hipotez olmaktan öte bir yöntem olarak kullanılmış ve işe yaramıştır.

Konunun önemini takdir ederek bu kitabın hazırlanmasına katkı sağlayan ANKA Yayıncılık'a teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

Aralık 2003 - Biga
Mehmet HASGÜLER
M. Bülent ULUDAĞ

ORTA DOĞU YAZILARI

NÜFUS BOYUTUYLA İSRAİL-FİLİSTİN UZLAŞMAZLIĞI*

Mehmet HASGÜLER
Bülent ULUDAĞ

Önsöz

Bu araştırmada, Filistin Arap halkının son yüz yıl boyunca nüfusları ve bulundukları yerler bakımından geçirdikleri değişim aşamaları ve aynı halkın farklı kategorilere bölünmesi hususu ele alınacaktır.

Araştırmanın “tablo” gibi donuk analizlere teslim edilmemesi hedeflenmiş olmakla birlikte, tüm bilgilerin derli toplu olarak sunulabilmesi için bir-iki tablo yapmak gerekmiştir.

Araştırmada verilen rakamlar kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Özellikle BM kaynaklarında olaya sadece “mülteci sorunu” olarak yaklaşılması konunun ciddiyetini zayıflatmakta, zihinlerde çok farklı sayıların yer etmesine sebep olmaktadır. Dahası, BM’nin tutumu, Filistin Arap halkının kendisinin hiç de arzu etmediği bir duruma, kendisinin dışındaki güçlerce sürüklenerek, tarihte pek az ulusun karşılaştığı bir bölünmeye mahkûm edilmesini umursamaz mahiyettedir. Zaten bu bölünmeyi başlatan faktör de İsrail’in kurulmasına meşrûiyet hazırlayan 181 sayılı BM kararı olmuştur.

Lübnan’ın çok hassas dengelere dayanan iç politikası göz önüne alınmaksızın, buradaki Filistinlilerin durumuna ilişkin yapılacak bir analiz çok yüzeysel kalacaktır. Bu nedenle Lübnan konusu üzerinde biraz ayrıntılı bir biçimde durulacaktır.

Batı Şeria ve Gazze’deki durumun son dört yıldır kitlesel bir

* *Türkiye Günlüğü*, Yaz 1998, Sayı: 51

direnışe dönüşmesine sebep olan İsrail politikalarının üzerinde de durulacaktır.

Son olarak 1990-91 Kuveyt krizi ve savaşının, geçmiş dönemlerdeki olgular da dikkate alınarak Filistinlilerin ve FKÖ'nün ileride Arap dünyasının nasıl bir konumda yer alabileceği üzerinde durulacaktır.

I- İSRAİL DEVLETİNİN KURULMASINDAN ÖNCE FİLİSTİN'DEKİ DEMOGRAFİK DURUM VE YAHUDİ GÖÇLERİ

A- Osmanlı Yönetimi Devri

Siyonizmin siyasî bir görüşe dönüştüğü 19. Yüzyıl ortasında Filistin'deki Yahudi sayısı çok azdır: 1845'te 12.000, 1880'de 25.000.¹ 1880'lerden sonra "Siyonist aliyah (göç)" ile Yahudi sayısında önemli artış oldu. 1895'te 453.000 Arap'a karşılık 47.000 Yahudi vardı.² 1882 ile 1918 arasında 80-100 bin Yahudi Filistin'e göç etti; ama bunların yarısı geri dönmüştür.³ 1914 Osmanlı nüfus sayımına göre, Filistin'de toplam 689.272 olan nüfusun 60.000 kadarı Yahudi'dir.

B- İngiliz Manda Yönetimi Devri

Siyonist göçlerle oluşan Yahudi yerleşiminin bu dönemde çok arttığı görülüyor. İngiliz yönetiminin 31 Aralık 1922'deki nüfus sayımına göre, 590.890 Müslüman, 83.794 Yahudi, 73.024 Hristiyan, 9.477 diğerleri bulunuyor.⁴ Anadili Arapça olanların sayısı 673.399 (% 89), buna karşın Yahudiler'in oranı yüzde 11.

1919-23 arasındaki aliyah ile 35.000 Yahudi daha gelmiş; ama esas artış bundan sonra olmuş: 1924-31 arasında 82.000, 1932-38 arasında ise 217.000 Yahudi Filistine gelmiş.⁵ 1933 başın

¹ Lütfullah Karaman, *Uluslararası İlişkilerin Çıkmazında Filistin Sorunu*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 18.

² Walter Hollstein, *Filistin Sorunu*, (Çev. Cemal A. Ertuğ), Yücel Yayınları, İstanbul, 1975, s. 107.

³ İbid, s. 117.

⁴ *Siyonizm ve Irkçılık*, (Çev. Türkkiye Ataöv), Ankara, SBF Yayınları, 1982, s. 66.

⁵ Hollstein, op. cit., s. 135.

da Almanya'da Nazi partisi iktidarı ele geçirmiştir. İngilizler'in 31 Aralık 1931'de yaptıkları sayıma göre, 757.182 olan toplam nüfusun 174.000'i Yahudi ve bunların 100 bini dışardan gelmiş olan Yahudilerdir.⁶

1933-46 arasında 60.000 Yahudi gelmiş. 1940 yılı nüfus verileri 1.447.477 kişilik Filistin nüfusunun 1.014.442'si Arap (% 68), 463.535'i Yahudi'dir.⁷ 1920-1945 yılları arasında Filistin'e 401.149 göçmen gelmiş; bunların 367.845'i Yahudi'dir.⁸ Tüm manda yönetimi sırasında ise 483.000 Yahudi gelmiş.⁹ 1945'te ise ülkede 1.250.000 Arap, 554.000 Yahudi var.¹⁰ 1940-48 arasında ise 204.907 Yahudi gelmiş.¹¹

II- İSRAİL DEVLETİNİN KURULMASI VE 1947-49 SAVAŞI

1947 yılında, yani BM'in 29 Kasım 1947 tarihli 181 sayılı "Bölme kararı"nın alındığı yılda, Filistin'de 1.322.000 Arap (% 70), 610.000 Yahudi var (% 30).¹² BM kararı gayet adaletsizdir. Nüfusun % 70'ini oluşturan Araplara toprakların % 42'si verilirken; azınlıkta olan Yahudiler, Filistin topraklarının % 56'sını alıyorlardı. Kurulması düşünülen Yahudi devletinde Yahudi sayısına eşit Arap nüfus (yaklaşık 500.000) varken; Arap devletinde 725.000 Arap'a karşılık 10.000 kadar Yahudi vardı.

Araplar'ın böyle bir kararı kabul etmeleri mümkün değildi. Bir yıl kadar sürecek olan silahlı çatışmalar başladı. Bu uzun savaş sırasında, siyonist kuvvetlerinin saldırılarından kaçan yüz binlerce Arap, yurdunu terk ederek mülteci durumuna düştü. Bunların sayıları hakkında farklı kaynaklar, farklı bilgiler veriliyor. Rakamlar 700.000 ile 960.000 arasında değişmektedir;¹³ ama gerçek olan Filistin nüfusunun yüzde 70'ini oluşturan Araplar'ın yarısından çoğunun mülteci durumuna getirilmesidir.

⁶ Karaman, op. cit., s. 31.

⁷ Hollstein, op. cit., s. 166.

⁸ Hollstein, op. cit., s. 190.

⁹ Karaman, op. cit., s. 32.

¹⁰ Ribhi Halloun, *Belgelerle Filistin*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1989, s. 3.

¹¹ Hollstein, op. cit., s. 166.

¹² Halloun, op. cit., s. 29, Hollstein, op. cit., s. 218.

¹³ Hollstein, op. cit., s. 238-245.

Siyonistler, 181 sayılı kararın kendilerine verdiği toprak oranını da aşarak, ülkenin yüzde 67'sini savaş sonunda ele geçirmiş oldular.¹⁴ İsrail egemenliği altındaki bu topraklarda da bir miktar Arap kalmıştı. Bunların sayıları da muhtelif kaynaklarda 156.000-170.000 arasında oynuyor.

Böylece Filistin Arap halkı üçe bölünmüş oluyordu: 1) İsrail'de yaşayanlar ki bunlara "İsrail Arapları" (İsraili Arabs) denmektedir, 2) Henüz işgal edilmemiş olan Batı Şeria, Gazze ve Kudüs'te yaşayan Araplar, 3) Siyonist saldırılarından, İsrail egemenliği dışındaki yerlere kaçarak "mülteci" durumuna gelmiş olan Araplar.¹⁵

III- İSRAIL'İN KURULMASINDAN SONRA FİLİSTİN ARAP HALKININ NÜFUSU

A- İsrail Arapları

Bunların 1948'de 160.000-170.000 arasında olan sayıları hızlı bir artış göstererek, 1958'de 221.000, 1971'de 433.000, 1976'da 540.000,¹⁶ 1983'te 690.000 oldukları, 1991'de tahminî olarak 800.000'e yaklaştıkları görülüyor.

B- Mülteci Olan Filistinli Araplar

1967 Savaşı'na kadar bunların sayıları hızla artmıştır. UNRWA'ya kayıtlı olanların, yıllara ve ülkelere göre sayıları.¹⁷

Ülkeler	1950	1960	1965	1967 (savaş öncesi)
Lübnan	127.600	136.561	159.910	160.723
Suriye	82.194	114.043	135.971	144.396
Ürdün	506.200	613.743	688.743	700.000
(Batı Şeria dahil)				
Gazze	198.221	255.542	296.953	315.000
Toplam	915.221	1.120.889	1.280.823	1.346.086

C- İsrail Devletine Yahudi Göçleri

Kurulduğu sırada yaklaşık 650.000 olan İsrail Yahudi nüfusu,

¹⁴ Halloum, op. cit., s. 21.

¹⁵ Hollstein, op. cit., s. 245, *Siyonizm ve Irkçılık*, op. cit., s. 100.

¹⁶ *Siyonizm ve Irkçılık*, op. cit., s. 100.

¹⁷ *Report of the Commissioner-General of United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, 1989-1990.*

yıllarca süren göçlerle hızlı bir şekilde artmıştır. Özellikle ilk üç yıl, yani 1948-51 arası yaklaşık 500.000 Yahudi gelmiştir.¹⁸ Bu dönemde Yahudi nüfusu ikiye katlanmış, 1951'de 1.324.000 olmuştur. 1954'te 1.530.000, 1957'de 1.750.000, 1961'te 2.045.000, 1967'te 2.383.000, 1973'te 2.834.000, 1997'de yaklaşık 3 milyon Yahudi bu topraklardadır ve bunların yarısı, 50 yıldır süren göçlerle gelmişlerdir.¹⁹

IV- 1967 SAVAŞI'NIN FİLİSTİN ARAP HALKINA ETKİLERİ

Bu savaş ile Gazze Şeridi ve 1948'den beri Ürdün toprağı olan Doğu Kudüs ve Batı Şeria, Suriye'ye ait olan Golan ve Mısır'a ait Sina Yarımadası ile birlikte İsrail işgaline girmiştir. Savaş mülteci sorununun daha da ağırlaşmasına sebep olmuştur. Batı Şeria ve Gazze'nin yerli halkı ve buralarda bulunan mülteci Filistinliler, İsrail işgali altına girmişlerdir. Ayrıca Batı Şeria'dan Ürdün'e 500.000 kişilik bir mülteci akını olmuş; savaştan evvel Batı Şeria'da 900.000, Gazze'de 400.000 kişi varken, savaş sonrasında, Eylül 1967'de bu nüfus Batı Şeria için 660.000, Gazze içinse 356.000 olmuştur.²⁰ Böylece Doğu Yaka'da (şimdiki Ürdün) bulunan Filistinliler'in sayısı çok artmıştır. Batı Yaka'dan Doğu Yaka'ya geçenlerin 220.000'i "eski mülteciler" yani 1948-49 Savaşı'nda Batı Şeria'ya kaçanlar idi.²¹ 1970'de Ürdün'deki kayıtlı mülteci sayısı 506.038'dir; bu sayı 1967 sonunda 478.369 idi.²² 1970 yılında Batı Şeria'da 272.000, Gazze'de 311.814, Lübnan'da 175.958, Suriye'de 158.717, toplam 1.425.219 mülteci bulunmaktadır.²³ Fakat bir de Batı Şeria ve Gazze'nin yerli halkı vardır. Bunların da 150.000'i Ürdün'e kaçmış, İsrail Camp David ile bunları geri alma taahhüdünde bulunmuştur.²⁴

Bu rakamlar, dönemlere göre Filistin halkının toplam sayısı-

¹⁸ Hollstein, op. cit., s. 233.

¹⁹ D. Bensimon-E. Erreara, *Israel et ses Populations*, Bruxelles, Edition Complexe, 1977, s. 340.

²⁰ Alexander Flores, *İntifada*, (Çev. Süleyman Çetinkaya), İstanbul, Çizgi Yayınları, Şubat 1991, s. 17, 19.

²¹ *For the Rights of Palestinians*, Un, 1988, s. 4.

²² D.T. Schiller, *Der Bürgerkrieg im Libanon*, Seiten, Bernard-graefe, 1979, s. 96.

²³ UNRWA Report, op. cit., s. 33.

²⁴ ibid.

nın hesaplanmasında güçlükler çıkarıyor. 1967’de 2.350.000 Filistin kökenli Arap vardır; ama UNRWA’ya kayıtlı olanların sayısı 1.345.000’dir. Üstelik mültecilerin hepsi de kayıtlı değildir. 30 Haziran 1968 itibarıyla, kayıtlı olan veya olmayan 1.800.000 kadar mültecinin olduğu hesaplanmaktadır.²⁵ Bu bilgilerden hareket ederek, 1967’de Batı Şeria ve Gazze’nin -mülteci olmayan- yerli halkının sayısı 550.000 civarında olmalıdır. Bu sayıya o tarihte buralarda yaşayan 584.000 Filistinli mülteciyi de katarsak 1.100.000 kadar Filistinli Arap’ın İsrail işgalinde bulunduğunu, buna İsrail’de yaşayan 480.000 Arap’ı da katarsak 1967 sonu itibarıyla 1.5 milyon Arap’ın İsrail’de Yahudi işgali altında yaşadığını söyleyebiliriz. Bu durumda 850.000 kadar Filistinli, Filistin dışında bulunmaktadır.

1972’de mülteci olan-olmayan, mülteci olup da kayıtlı olan veya olmayan toplam Filistinli sayısı, 963.000’i Ürdün’de, 717.000’i Batı Şeria’da, 389.000’i Gazze’de, 364.000’i İsrail içinde, 257.000’i Lübnan’da 174.000’i Suriye’de, 150.000’i Kuveyt’te, 124.000’i de öbür Arap devletlerinde (Suudi Arabistan, Yemen, Cezayir, vs.) olmak üzere, 3.138.000’dir.²⁶

1975’te 292.922’si Batı Yaka’da, 333.031’i Gazze’de, 625.857’si Ürdün’de, 184.042’si Suriye’de, 196.855’i de Lübnan’da olmak üzere UNRWA’ya kayıtlı toplam Filistinli mülteci sayısı 1.632.000’dir.²⁷ Aynı tarihte 540.000 İsrail Arabı vardır.²⁸ 1970’lerin sonuna doğru Filistinliler’in sayısının 4 milyona yaklaştığı, bunun yarısının da Filistin dışında yaşayan “sürgündeki Filistinliler” olduğu biliniyor.²⁹

1983 yılında Filistinliler’in sayıları ve dağılımları:³⁰

Filistin’deki Filistinliler:	2.211.000
İsrail Arapları	690.000
İşgal Altındaki Topraklar	1.521.000

²⁵ Edward Said, *Filistin’in Sorunu*, (Çev. Alev Alatl), İstanbul, Pınar Yayınları, 1985, s. 289.

²⁶ Henry Catan, *Palestine and International Law*, Bristol, Longman, 1973, s. 38.

²⁷ UNRWA report, op. cit., s. 33.

²⁸ *Siyonizm ve Irkçılık*, op. cit., s. 100.

²⁹ Edward Said, op. cit., s. 289.

³⁰ Ribhi Halloum, op. cit., s. 26.

Batı Şeria	945.000
Gazze	576.000
Filistin Dışındakiler	3.139.000
Arap Ülkelerindekiler	2.865.000
Ürdün	1.340.870
Lübnan	492.240
Kuveyt	351.000
Suudi Arabistan	280.000
Suriye	253.000
Mısır	44.000
Birleşik Arap Emirlikleri	41.000
Irak	37.000
Katar	28.130
Libya	23.800
Öbür Arap Ülkeleri	58.000
Amerika Birleşik Devletleri	117.730
Öbür Ülkeler	115.743
Toplum Filistin Nüfusu	5.350.336

1990 yılında UNRWA'ya kayıtlı olan mültecilerin toplam sayıları 2.422.514'tür. Bunların 302.049'u Lübnan'da, 288.731'i Suriye'de, 929.097'si Ürdün'de, 414.298'i Batı Şeria'da, 496.339'u da Gazze'dedir. Ürdün'deki Filistinli sayısı günümüzde 2 milyonu aşmıştır ve bunlar ülkenin nüfusunun 2/3'nü oluşturuyorlar.³¹ 1988'de 815.000'i Batı Şeria'da, 525.000'i Gazze'de, 135.000'i de Doğu Kudüs'te olmak üzere işgal altındaki topraklarda toplam 1.475.000 Filistinli Arap var.³² Buna, sayıları 1983'te 690.000 iken 1988'de 750.000'e³³ ulaşmış olan İsrail Arapları da eklenirse, günümüzde Filistin'deki Arapların sayısı 2.225.000 olmuştur. Bu sayı 1990'larda 2.5 milyona varacak ve bu Araplar 2.5 milyon Yahudi ile Filistin'de çok farklı statülerde yaşıyor olacak. 1990'larda Filistin kökenli Arap nüfusunun 6 milyonu

³¹ *Europe Yearbook-1990*, Ürdün maddesi, nüfus bölümü.

³² *For the Rights of Palestinians*, op. cit., s. 4.

³³ Cengiz Çandar, *Orta Doğu Çıkmazı*, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1988, s. 266.

aşacağı tahmin ediliyor.

V- FİLİSTİNLİLER'İN BULUNDUKLARI YERLERDEKİ DURUMLARI

A- Filistin'deki Filistinliler

1) İsrail Arapları

Bunlar 1948-49 Savaşı'nda İsrail işgal bölgelerinde kalmış olan Filistinlilerdir. O zamanki sayıları 160-70 bin iken, 40 yıl içinde sayıları 750.000'e tırmanmıştır.

İsrail, bunlara "yurttaşlık hakkı" vermektedir; ama bu "uyruklu" ile aynı anlama gelmemektedir. Yurttaşlık (ezrahum) ile uyruklu (lehum) kavramları farklı olan belki de tek devlet İsrail'dir; tabii ki siyah çoğunluğun beyaz azınlık karşısında hiçbir siyasal hakkının bulunmadığı Güney Afrika Cumhuriyeti'ni hesaba katmazsak. İsrail'de uyruklu hakkına sadece Yahudiler sahip olabilir. 1950 tarihli "dönüş yasasına" göre, dünyanın neresinde olursa olsun herhangi bir Yahudi, İsrail'e gelmesi halinde İsrail uyrukluğunu o an kazanabilir. Bu kanuna göre Yahudiler Filistin'e göç etmiyorlar; onlar zaten oralıdırlar ve oraya geri dönüyorlar.

İsrail Arapları'nın oy hakları vardır; ama onları belli yönde oy vermeleri için "ikna etmek" kolaydır. Bunlar İsrail nüfusunun yüzde 15'ini oluşturmalarına karşın Knesset'te 1-2 temsilcileri nadiren olmaktadır.³⁴

İsraililer bu Arapları, bir çeşit "tolerans numunesi" olarak düşünmüş olabilirler. Ama sayıları hızla artınca "kurtulunması gereken bir bela" olarak algılandılar.

2) Batı Şeria ve Gazze'deki Araplar

İsrail'in bu bölgelerde izlediği politikalar, esas olarak üç nedene dayanmaktadır: İdeolojik, askerî güvenlik ve ekonomik nedenler.³⁵

a) İdeolojik-Dinsel Nedenler: Filistin'in "Yahudi anayurdu" olduğu klasik iddiasından hareket ederek, İsraililer buraların

³⁴ Sabri Jiryiş, *Les Arabes en Israel: 1948-1967*, Beyrut, Centre de Recherches Palestiniennes, 1969.

³⁵ Flores, op. cit., s. 18.

kendilerine Tanrıları tarafından “vaad edilmiş toprak” (the Promised Land) olduğunu ve bu yüzden de buraları bırakamayacaklarını söylüyorlar. Yahudiler, Batı Şeria’ya “Judea ve Samaria” diyorlar. Bunlar Kral Süleyman’ın ölümünden sonra, devletin ikiye bölünmesi sonucu ortaya çıkan iki ayrı devletin adlarıdır. Bunlardan Samaria kuzeyde olanıydı ve M.Ö. 720 tarihinde Asurlular tarafından ortadan kaldırılmıştır.³⁶ Judea ise, Kudüs merkezli devletti ve bu da M.Ö. 587’de II. Babil Devleti tarafından yıkıldı; halkı Babil’e sürüldü.

Menachem Begin, Camp David Anlaşması ile Sina’nın geri verilmesini eleştirenlere “Judea ve Samaria’yı asla bırakamayacaklarını” söylemiştir.

b) Askerî-Güvenlik Nedenleri: Bu topraklar, İsrail için stratejik bir öneme sahiptir ve ülkenin tam ortasında bir “yarımadada” şeklindeki Batı Şeria, İsraillilere göre “yapay” sınırlarla kurulmuştur ve bu sınırların onlara göre bir anlamı yoktur. Bu stratejik güvenlik kaygısı, daha ziyade Golan’ın Suriye’ye verilmesi istenmesinin sebebidir.

c) Ekonomik Nedenler: Bu bölge İsrail ihracatının önemli bir pazarıdır. Bölge halkı, İsrail kapitalistleri için ucuz işgücü kaynağıdır. Orta Doğu’da gözlenen iklim değişiklikleri ile suyun stratejik önemi İsrail’in bu bölgedeki su kaynaklarını insafsızca sömürmesine neden olmuştur. Kısaca İsrail’in Batı Şeria ve Gazze ile ekonomik ilişkisi Güney Afrika Cumhuriyeti’nin Namibya ile olan eski ilişkisine benzemektedir; ama Güney Afrika oradan çekildi, İsrail’in ise böyle bir niyeti yoktur.

B- Filistin Dışındaki Filistinliler

1) Ürdün

Bu ülkenin Filistin ile özel bir ilişkisi vardı ve çoğunlukla birlikte ele alınıyorlar. 1967’deki işgale kadar da Batı Şeria, Ürdün toprağı sayılıyordu. Ürdün Filistinlilere yurttaşlık hakkı tanımıştır. Nisan 1950’de yapılan bir referandum ile de bu durum onaylanmıştır.

Bununla birlikte, Ürdün yönetimi ile Filistinliler arasında

³⁶ *Gelişim-Hachette Türk ve Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986.

zaman zaman çatışma türünden ilişkiler de yaşanmıştır. Belli bir Filistin kimliğinin henüz belirmediği dönemlerde bu çatışma ortaya çıkmadı. Ama FKÖ'nün kurulması ve Filistinliliğin Araplığa ağır basması bu durumu değiştirdi. FKÖ'nün laik, demokratik ve "Filistin milliyetçisi" bir tarzda kurulup örgütlenmesi ve kendisini "ilerici güçler" safında görmesi, nüfusunun çoğunluğunu Filistinlilerin oluşturduğu Ürdün'ün yönetimince endişe ile izleniyordu. Filistinlilerin 1968 sonrasında Ürdün'den İsrail'e sızma girişimleri ve nihayet 1970'de FKÖ'nün Ürdün rejimini sarsmaya yönelik uçak kaçırma eylemleri, Eylül 1970 çatışmalarına ve FKÖ'nün Ürdün'den çekilmek zorunda kalmasına sebep oldu. Ama FKÖ-Ürdün ilişkileri ileride tekrar düzeldi. Ürdün, bölgedeki her barış girişiminde önemli bir faktör olarak görüldü. İsrail'in fanatik savunma bakanlarından Ariel Sharon bile, çözümünü "Filistinlilerin Ürdün'e gitmeleri" olarak görüyor.³⁷

Ürdün yönetimi, bir Filistin devletinin kurulmasına meşrû zemin hazırlamak için 1988 Temmuzunda Batı Şeria'daki sorumluluklarından vazgeçmiştir.

Ürdün'de 1989 Kasım ayında yapılan seçimlerde başarılı olan "Müslüman Kardeşler" (Muslim Brotherhood) Filistin sorununu ile ciddi olarak ilgileniyor. 1987 sonlarında başlayan İntifada'nın önemli faktörlerinden biri olan HAMAS da kendini "Müslüman Kardeşler'in Filistin Kolu" olarak tanımlıyor. Bunların görüşlerine göre, nüfusunun yüzde 90'ı Müslüman olan Filistin halkının direnişi de "İslâmî"³⁸ olmalıdır. Ama nüfusun yüzde 85 kadarı Hindu olan Hindistan'daki laik devlete karşı da fanatik Hindular da aynı şeyi öne sürerler ise buradaki 150 milyonun üzerindeki Müslüman'ın durumu ne olacaktır? Son Kuveyt krizi ile FKÖ'nün tutucu, teokratik Arap monarşilerinde puan kaybetmesi bunların işine yarayabilir ve bunlar bu tip Arap rejimlerinden geniş destek görebilirler. Zira bunların laiklik, cumhuriyet, sosyalizm, demokrasi, vs. konularda hırslı ilke ve hedefleri yoktur.

³⁷ İtalyan gazeteci Oriana Fallaci ile mülakat.

³⁸ Abdullah Azzam, *Hamas*, İstanbul, Vahdet Yayınları, 1989, s. 40-60.

2- Lübnan

Bu ülke Arap dünyasında çok özel konumdadır. Başlangıçta Fransızlar'ın, Katolik Marûnîlerin hâmisi olarak onlar için kurdukları bir devlet olarak görülmüştür. Zaman içinde burası turizm, ulaştırma ve bankacılık alanında Beyrut'un özel konumu neticesi, "Orta Doğu'nun İsviçresi" haline gelmiştir.

Ülkede anayasal bir demokrasi vardı ve bu 1975'e kadar işliyordu. Bu yönüyle Lübnan, Arap dünyasında tekti. Ayrıca fikir alanında ülke Batı dünyası ile Arap dünyası arasında bir "pencere" idi. Beyrut 1950 Amerikan Üniversitesi'nde veya Fransa'da yetişen Arap öğrenciler, 1950'lerin ve 1960'ların Arap dünyasında önemli bir entelektüel aktör oluşturdular.

Lübnan'daki siyasal yapı, geniş ölçüde ülkedeki farklı din, mezhep ve taifeci bölünmelerin yansımasıdır.³⁹ Bu ortamda yönetimin istikrarı tüm bu grupların katılımı ile sağlanabilir ve bunun yolu da demokrasidir.

Lübnan'daki bölünme, Orta Doğu'daki siyasal, ideolojik çekişmeleri de yansıtır. Bu yönüyle Lübnan Orta Doğu'nun "aynası" olmaktadır. Orta Doğu'da ortaya çıkan yeni bir akım anında etkisini Lübnan'da hissettirir. 1950'lerde anti kolonyalist Arap milliyetçiliği, Nâsırcılık, Lübnan Sünnî Müslümanlarını etkiledi ve 1958 krizine yol açtı. 1960'ların ortalarından 1980'lere kadar Arap dünyasında -hatta tüm dünyada- popüler olan "Sosyalist-gerilla tipi" ulusal kurtuluş mücadeleleri (Yemen, Dofar, Polisaryo, FKÖ, vs.) ve Marksizm de 1975'teki iç savaşın "sınıf çatışması" yönüyle, Lübnan iç politikasını etkileyen bir düşünce akımı olarak belirdi.⁴⁰ Son olarak 1978-79 İran Devrimi'nin İslâmcı ve Şîa yönü Lübnan'daki Müslümanları ve tabii ki Şîîleri geniş ölçüde etkiledi.⁴¹

Lübnan'daki Gruplar	1958 Yılı Nüf.	Din-İçî %	Tüm Ülke %	1983 Yılı Nüf.	Din-İçî %	Tüm Nüf. %
Marûnîler	424.000	56	31.7	900.000	64	24.3

³⁹ İrfan Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, TTK, 1989.

⁴⁰ B. J. Odeh, *Lübnan'da İç Savaş*, (Çev. Yavuz Aldoğan), İstanbul, Belge Yayınları, Aralık 1986.

⁴¹ *Lübnan'da İslâmî Hareketler*, (derleme), İstanbul, İnkılab Yay., 1990.

Grek-Ortodoks	150.000	20	10.9	250.000	14	7
Grek-Katolik	91.000	12	6.7	180.000	12	5
Ermeniler	83.000	11	6	150.000	10	4
Toplam-Hristiyanlar	754.000	100	54.5	1.480.000	100	40
Sünniler	286.000	45.8	20.8	750.000	34	20.2
Şiiler	250.000	40	18.2	1.200.000	54.5	32.4
Dürziler	88.000	14	6.4	250.000	11.3	7
Toplam Müslümanlar	624.000	100	45.5	2.200.000	100.0	60
Filistinliler	145.000	23	10	500.000	23	13.6
Toplam Müslümanlar (Filistinliler Dahil)	770.000	100	50.7	2.700.000	100.0	73.5
Toplam-Lübnan (Filistinliler Hariç)	1.374.000	-	100.0	3.680.000	-	100.0
Toplam Lübnan (Filistinliler Dahil)	1.520.000	-	100.0	3.880.000	-	100.0

Böylesine istikrarsız bir ortam ülkeyi sık sık yabancı güçlerin müdahalesine açık hale getiriyor: Suriye, İsrail, Fransa, ABD gibi.

Filistinliler, 1970'lerden sonra Lübnan'ın hassas dengelerini bozan bir faktör olarak belirttiler. Burada sadece onların nüfus üzerine olan etkilerini ele alacağız.⁴² (bkz. tablo)

Ülkede 25 yıl içinde Hristiyanlar çoğunluğu kaybetmiş, ama çoğunlukları döneminde kurulmuş olan anayasal düzeni muhafaza etmek istiyorlar. Müslümanlar ise çoğunluğu ele geçirmiş ve Hristiyanların lehine işleyen sistemi kabul etmiyorlar. Bu iç savaşın bir nedenidir. Filistinli nüfusla birlikte militan gerilla güçleriyle askerî dengeyi de bozdular.

Hristiyanlar veya Müslümanlar "türdeş" (homojen) değildir. Franciye, Chamoun, Gemayel gibi Marûnî aileler arasında kan davasına varan rekabetler olmaktadır. Şîî-Sünnî rekabeti vardır. Şîî EMEL ile FKÖ arasında, İsrail'in, üç yıllık işgalden sonra 1985 Martında Güney Lübnan'dan çekilmesinden doğan güç boşluğunda, Filistin kamplarının denetimi için başlayan ve 2.5 yıl süren "Kamplar Savaşı", belki de İran-İrak Savaşı'nın Şîî-Sünnî boyutunun Lübnan'a yansımasıdır.

Sonuçta Lübnan'daki otorite boşluğu, Filistinlilerin 1970'te Ürdün'deki durumla karşılaşmalarını önlemiş, ama Lübnan'ı İs-

⁴² İrfan Acar, op. cit., s. 2.

rail'in "hedef tahtası" yapmıştır.

3- Kuveyt ve Körfez

Özellikle 1970'lerin ortalarından itibaren, önemli sayıda Filistinli çalışmak için başta Kuveyt olmak üzere Körfez ülkelerine gitti. 1972'de Kuveyt'te 150.000 Filistinli varken, 1983'te bu sayı 351.000'e yükselmiştir. 1983 yılında başta Suudî Arabistan olmak üzere öbür Körfez ülkelerinde de 400.000'e yakın Filistinli bulunmaktaydı.

1979 sonrası, yeni İran rejimine karşı çeşitli sebeplerden dolayı bir Arap tepkisi doğdu. Irak, uzun çabalar sonucu askerî bakımdan en güçlü Arap devleti olmuştu; Arap dünyasında ve özellikle de Körfez'de kendine ihtiraslı hedefler saptamıştı. İran'daki yeni yönetimi Iraklılar ve diğer Körfez devletleri "Şii fanatizmi" olarak algılamışlardı. Bu algılamada FKÖ'nün konumu, Irak ve Araplar lehinde oldu. 1980'lerde Körfez ülkelerindeki Filistin etkinliğinin artışının bir sebebi de, bunların Körfez ülkelerinin yöneticilerince "güvenlik unsuru" olarak görülmele-ri olabilir; ama Filistinliler kendilerini siyasî olarak Irak yönetimine yakın hissediyorlardı. Filistin Kurtuluş Örgütü ve Irak, laik, cumhuriyetçidir ve Arap milliyetçisidir. FKÖ'nün, İran ile olan savaşında Irak yanlısı tutumu, 1983'te Kasım-Aralık aylarındaki Kuzey Lübnan'da Trablus'ta olan Suriye-Arafat çatışmasının da sebeplerinden biri olabilir. Yaser Arafat, 1985'te, "İran ordusu Irak topraklarına girerse FKÖ'nün Irak yanında savaşacağını" söylemiştir. Suriye'nin de tamamen İran yanlısı olduğu söylenemez; Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed, Ocak 1987'de, hem de Kuveyt'te yapılan İslâm Zirvesi'nde, "Suriye'nin Arap topraklarının İran tarafından işgaline seyirci kalamayacağını" söyledi.

Bu ön bilgilerden sonra, 1990-91 Kuveyt krizinin, tutucu Arap monarşilerinin ABD ile olan yoğun ilişkilerinin, aynı ABD'nin İsrail ile de olan yoğun ilişkisi sebebiyle bir çelişkiyi ortaya çıkararak, Filistinliler'in tutumlarını etkilediği söylenebilir. FKÖ ve Arafat daha tarafsız bir tutumu arzulasalar bile, bunu Filistin halkına benimsetmeleri çok zor olurdu. Sanki FKÖ halkın-
dan ABD ve hatta İsrail ile aynı safta savaşmalarını istemeliymiş

gibi, FKÖ “yanlış tarafta” yer aldığı için suçlanmamalıdır. Sanki “doğru tarafta” bulunsaydı kazanacağı şeyler varmış gibi...

SON ON YILIN DEĞERLENDİRMESİ VE SONUÇLAR

1993 yılı BM rakamları itibarıyla 2.800.000 kadar Filistinli mülteci bulunmaktaydı. Bu sayı toplam Filistinliler’in neredeyse yarısına tekabül etmekteydi. Bu durumda da Batı Şeria, Gazze, Doğu Kudüs ve İsrail’dekilerle birlikte, mülteciler dahil toplam Filistinli nüfusun günümüzde 6 milyonu aştığı söylenebilir. Nüfusları itibarıyla Libya, Ürdün, Kuveyt, Katar, Moritanya, Oman, Birleşik Arap Emirlikleri, Lübnan, Bahreyn gibi bazı Arap ülkelerinden kalabalık olan Filistinliler’in 1988’e değin devletleri yoktu.

Çoğu kimse, 15 Kasım 1988’de Cezayir’de Filistin Ulusal Konseyi’nce kurulduğu ilan edilen bağımsız Filistin Devleti’nin “ne işe yarayacağını” o zamanlarda anlayamamıştı. Devletler hukuku açısından ise fazla bir sorun yoktu; zira bir devlet ilan olunmuş, ilk anda Bağlantısız ülkeler, İslâm Konferansı Örgütü’ne üye ülkeler ve Sosyalist Blok’ta yer alan 70’in üzerinde devlet hukuken doğmuştu; lâkin toprakları başka bir BM üyesi devletçe işgal edilmiş durumdaydı. 29 Kasım 1947 tarih ve 181 (III) tarihli BM Genel Kurul kararında da Filistin’de kurulması muhtemel Arap ve Yahudi devletlerinin toprakları belirlenerek, Filistin Arap halkına devlet kurma hakkı tanınmıştı ve 1988’de işte o kararda bahsedilen devlet kurulmuştu. Filistin Devleti’nin ilanından önceki uzun yıllar boyunca, İsrail-ABD ikilisi, mülteci olsun işgal altında kalmış olsun Filistinliler’in hemen hiçbir hakkını tanımadılar ve aynen Güney Afrika Cumhuriyeti’ndeki ırkçı beyaz azınlığın siyah çoğunluğa davrandığı gibi Filistinli Araplara davranmışlar ve FKÖ’yü “terörist” olarak ilan etmişlerdi. Oysa 1988’le birlikte FKÖ’nün başını çektiği tüm Filistinli gruplar biraraya gelerek devletlerini kurmuşlardı. Bundan sonraki olası bir İsrail-Filistin çatışması artık eskisi gibi “İsrail’in teröristlerle savaşı” biçiminde lanse edilemeyecek; uluslararası hukuk bakımından iki bağımsız devletin savaşı söz konusu olacak; hatta işgal altındaki topraklarını, BM Güvenlik Konseyi’nin 242 ve 338 sayılı kararlarının gereğini de yerine getirecek şekil-

de bir savaş başlatacak; Filistinliler, dünya kamuoyu ve BM’de çok da haklı bir konuma ulaşabileceklerdi.

Sorunun kritik bir noktaya geldiğini anlayan ABD, FKÖ ile resmî ilişki kurmak gereği duymuştu. İsrail ise Kuveyt krizine kadar ayak diremeye devam etmişse de, krizde Filistin sorununun ciddi şekilde Saddam Hüseyin tarafından ortaya konması, 1991’de Madrid’de Orta Doğu Uluslararası Barış Konferansı’nın toplanmasını gerektirmişti. İsrailliler bu noktadan sonra kısa zaman içinde, yıllarca boğuştukları FKÖ ve Arafat’ın, Hamas ve Hizbullah’a göre çok daha makul ve anlaşılabilir olduğunu gördüler. Böylece 1993 Eylül’ünde İzak Rabin, Şimon Peres, Yaser Arafat üçlüsü anlaşarak, uzun yıllardır dünyanın en acil siyasî sorunlarından birisi olarak süregelen bir uzlaşmazlığın çözüleceği yönünde büyük umut verdiler. Bu hızla İsrail yöneticileri, Ürdün ile de 1995 Şubatı’nda bir barış anlaşması yaparak askerî güvenliklerini daha da pekiştirdiler.

Hayal kırıklıkları ve sabotajlar sonucu günümüzde tıkanan Filistin barış süreci, acılar içinde yaşamaya alışmış milyonlarca Filistinli için zaten fazla bir şey vaatetmiyordu. 181 sayılı kararın tanıdığı toprakların daha da gerisinde daracık bir alana mahkûm edilmiş Filistinliler için İsrail’le uzlaşarak ortak bir federatif devlet kurmak ya da onu yok edene yahut kendileri yok olana değin savaşmanın haricinde bir yol da zaten gözüküyordu. Arafat, sonuç itibarıyla bunlardan ilkinde vesile olacak bir yolu denemiş, İsrail tarafından anlayış da görmüştü. Lâkin büyük ölçüde İran, Libya ve Suriye gibi red cephesince desteklenen Hamas ve Hizbullah saldırıları sonucu Yahudi tarafının barış isteği çöktürüldü ve FKÖ ortada kaldı. 1985’ten beri Lübnan’dan sayıları 800.000’i aşan Filistinli mülteciler FKÖ denetimi dışındaydı. Şimdi de, 1987-88 İntifada süreci sonunda Gazze ve Batı Şeria Filistinlileri kontrolden çıkarak Hamas’a kaymaya başlamışlardı.

Netice itibarıyla Filistin nüfusu üzerinde yıllardır mutlak kontrolü olan FKÖ’nün etkisinin gittikçe zayıfladığı, inisiyatifin İslâmcıların eline geçtiği, “mülteci” konumunun -İslâm tarihinde Peygamber’in Medîne’ye hicretini çağrıştırdığı için- Filistinli-

lere İslâmcılar açısından çok prestijli bir konum sağladığı da düşünülüğünde, bu sürecin artarak devam edeceği söylenebilir.

KAYNAKLAR

- 1- Kahraman M. Lütfullah, *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1991.
- 2- Jiryis, Sabri, *Les Arabes en Israel: 1948-67*, Beyrut, Centre de Recherches Palestiniennes, 1969.
- 3- Bensimon, D.-Errera E., *Israel et Ses Populations*, Bruxelles, Edition Complex, 1977.
- 4- Acar, İrfan, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, TTK, 1989.
- 5- Halloum, Ribhi, *Belgelerle Filistin*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1989.
- 6- Odeh B. J., *Lübnan'da İç Savaş*, (Çev. Yavuz Aldoğan), İstanbul, Belge Yayınları, Aralık 1989.
- 7- Hollstein Walter, *Filistin Sorunu*, (Çev. Cemal A. Ertuğ), İstanbul, Yücel Yayınları, Nisan 1975.
- 8- Schiller D. Th., *Der Bürgerkrieg im Libanon*, Seiten, Bernard-graefe, 1979.
- 9- Flores Alexander, *İntifada*, (Çev. Süleyman Çetinkaya), İstanbul, Çizgi Yayınları, Şubat 1991.
- 10- *Siyonizm ve Irkçılık*, (Çev. Türkkaya Ataöv), Ankara, SBF, 1982.
- 11- *Report of the Commissioner-General of UNRWA for Palestine Refugees in the Near East*, New York, United Nations, 1991.
- 13- *For the Rights of Palestininas*, New York, United Nations, 1988.
- 14- *The United Nations and the Question of Palestine*, New York, The United Nations Department of Public Information, Ekim 1994, s. 40.

TÜRKİYE'NİN TARAF OLDUĞU AB DIŞI DÖRT BÖLGESEL ÖRGÜT: İKÖ, ECO, KEİP VE D-8 *

Mehmet HASGÜLER
M. Bülent ULUDAĞ

Uluslararası sistemde görülen etnik, dinsel, kültürel, bölgesel, dilsel, tarihsel, ekonomik temelli devletlerarası gruplaşmalara bakarken, bu yapıların oluşumundaki dönemsel etmen ve koşullar öncelikli olarak göz önüne alınmalıdır. Gelişmekte olan dünya ülkelerinin nüfus ve devlet sayısı olarak yarısına yakınını oluşturan İslâm ülkelerinin ve Asya'nın, XX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca nasıl bir evrim geçirdiklerinin ve nasıl bir geleceğe doğru gittiklerinin anlaşılması için, özellikle Türkiye'nin yakın ve uzak çevresi olarak adlandırılabilir Türk-İslâm Dünyası ve Asya'da görülen örgütlenme çabalarının ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmak gereklidir. Bu çalışma, Türkiye'nin Doğu-Batı doğrultusunda çok boyutlu ekonomik, kültürel, tarihsel ilişkilerine yönelik bütünsel bir analizi hedeflemektedir. Özellikle Batı dünyası dışında Türkiye'nin taraf olduğu bölgesel örgütlerin arka planı karşılaştırmalı yöntem kullanılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu örgütlenmelerin kuruluş koşulları, gelişme evreleri ve özellikle Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası-bölgesel dengelerin taşıdığı potansiyel durumlar da göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin gelecekteki ekonomik ve siyasî işbirliği dinamikleri irdelenecektir.

1. Batı-Dışı Dünya ile İlişkilerin Tarihsel Arkaplanı:

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, Türklerin Batı'nın emperyalist

* 2004 Türkiye İktisat Kongresi, Küreselleşme ve Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Tebliğ Metinleri Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayınlanmıştır.

güçlerine karşı Batı-dışı dünya ile ilk işbirliği arayışlarının da başlangıcını oluşturur. Rus Devrimi sonrasında TBMM hükümeti ile Bolşevik yönetim arasındaki uzlaşma ve resmî anlaşmalar, Türk ulusçuları ile Rus-Slav komünistlerinin pek çok ortak noktada buluşmaları ve bunun sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki sıcak ilişkiler döneminin açılması, Eylül 1920 Bakü Doğu Halkları Kurultayı'na Ankara hükümetinin de dolaylı destek vermesi, 1921'de İran ve Afganistan ile ilişkiler kurulması, Hint Müslümanlarının Mustafa Kemal'e önemli miktarda para yardımında bulunmaları gibi hadiselerle topluca bakıldığında; o dönemin Türk yöneticilerinin, Rusya ve Asya halklarına yönelik olarak çok samimi yakınlaşma çabaları içinde oldukları hemen göze çarpar.

Bununla birlikte Anadolu'daki ulusal kurtuluş mücadelesi, her ne kadar emperyalist güçlere karşı verilen bağımsız kalma mücadelesi idiyse de, doğrudan Batı değer sistemine karşı ideolojik bir mücadele değildi ve bu yönüyle hem Sovyet Devrimi'nden hem de daha sonraki dönemlerin pek çok üçüncü dünya devriminden ayrılmaktaydı. Ama günümüzde ülkemizdeki bazı siyasî hareketlerin çeşitli gerekçelerle ve gailelerle Mustafa Kemal'in siyasal ve düşünsel hareketinin sanki Batı karşıtı köktenci bir akım gibi sunmaya çalıştıklarına tanık olunmaktadır. Oysa Mustafa Kemal'in ana esin kaynağı Batı olduğu gibi, Fransız modeli laik Türk ulusçuluğunun ve ulus-devlet tipinin kurulması da onun öncelikli amacıydı. Yaptığı tüm reformlar, bu amacın gerçekleştirilmesine yönelikti.

Atatürk dönemi dış politikasının iki önemli ayağı olan 1934 Balkan Antantı ile 1937 Sadabat Paktı da, sınır güvenliği ve bölgesel güvenlik kaygılarının ürünüydüler. Bir bloklaşma eğilimini yansıtmıyorlardı. Aynı olgu, daha sonra 1953 Bled Anlaşması ya da 1955 Bağdat Paktı'nda da geçerliydi. İkinci Dünya savaşı ve Stalin'in Türkiye'den istekleri, Türkiye'yi Batı kampına hukuken soktu; ama biraz önce değinildiği üzere, Türkiye tercihini çok önceden, daha cumhuriyet kurulurken

Mustafa Kemal öncülüğünde yapmıştı. Fakat ondan sonra gelenler, eşit koşullarda Batı dünyası ile ortaklık kurma çabalarını bırakarak bir bağımlılık ilişkisi içersine girmeyi tercih ettiler. Abartılmış bir komünizm karşıtlığı çerçevesinde Batı-dışı dünyaya yönelik olarak kraldan çok kralcı bir söylem içerisinde dış politika uygulamayı yeğlediler.

Doğuya karşı daima Batı'nın tercih edilmesinin Türkiye açısından açıklanabilir nedenleri de vardı: Doğu'da özgün yöntemlerle kalkınmış bir ülke o dönemde yoktu. Japonya Batı sistemine girebilmiş bir Doğu ülkesiydi, ama Batılılar gibi düşünüyor ve ulusçu bir politika izliyordu. Türkiye'nin, I. Dünya Savaşı'nda olanlardan sonra Araplara güveni kalmamıştı ve derin düşmanlıklar oluşmuştu. İran'la çok eskilere uzanan bir rekabet vardı. Türkî halklar SSCB içindeydi. Hint ve Endonezya Müslümanları, henüz sömürge idaresi altındaydılar. Böylesi koşulların sonucunda Türkiye, Batı dünyasına katıldı. Batı kampındaki Türkiye'nin özelde Doğu'ya genel olarak da Üçüncü Dünya'ya bakışı kaçınılmaz olarak Batı'nın gözüne girme çabaları çerçevesinde oluştu. 1949'da İsrail'in tanınması, 1955 Bandung fiyaskosu, 1956 Süveyş krizindeki Türk tutumu, 1955, 1957 ve 1958'de Cezayir konusunda BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamalarındaki Fransız yanlısı tutum hep bu politikanın ürünleridir. Bu tek yanlı bakışın, umursamazlığın elbette ki sonuçları olacaktı. Nitekim Kıbrıs yüzünden Türkiye BM koridorlarına işi düştüğü vakit, üçüncü dünya ülkelerinin ve Bağlantısız hareketin gücünü ancak o zaman anlayabildi; ama yine çok geç kalınmıştı. 1964 ve 1965'te Kıbrıs konusundaki BM Genel Kurulu oylamaları Türkiye için tam bir hezimetle sonuçlandı ve yapılan bunca hatanın baş sorumlusu olan Türk diplomasisi, Batı'nın çıkarlarının dışında da çıkarları olabileceği bilincine o zaman vardı. Böylece başlayan çok yönlü dış politika arayışlarının ilk örnekleri, 1967 İsrail-Arap Savaşı'na BM Genel Kurulu'nda Arap yanlısı tutum alınması ve 1969 Mescid-i Aksa yangınındaki politik tutum ile ortaya çıkmaya başladı.

2-İslâm Konferansı Örgütü-İKÖ

Kudüs'te Mescid el-Aksa'ya yönelik olarak 21 Ağustos 1969 sabotajının Arap dünyasını aşan ve bütün İslâm ülkelerini saran boyutları olmuştur. Bu olaydan bir ay sonra Rabat'ta yapılan zirve toplantısına uzun duraksamalardan sonra Türkiye de dışişleri bakanı düzeyinde katılmıştır. Fakat bu girişimi bir örgüte dönüştürme çabalarına Türkiye kayıtsız kalmış ve Cidde'de yapılan konferansa laikliği gerekçe göstererek katılmamıştır. 4 Mart 1972'de Cidde'de hazırlanan İslâm Konferansı Şartı'nda bizzat Filistin sorunu başlı başına bir amaç olarak ikinci madde içinde sayılmıştır. Yani İKÖ'nün temel amaçlardan birisi Filistin Sorunu olarak tanımlanmıştır.

Türkiye için İKÖ üyeliğinin sakıncalı olduğunun ilan edilecek ve laikliğin dış politikanın koşulu haline getirilmesi, hiç kuşkusuz Türkiye'nin elini kolunu bağlayarak inisiyatif almasını engellediği gibi, İslâm-Arap dünyası ile ilişkilerini geliştirmek isteyen başka ülkelerin işine yarayan bir sonuca yol açmıştır. Türkiye'de laikliğin iç siyasal yaşamdaki dengeler için çok önemli bir rehber ve hakem konumu olabilir. Fakat başka devletlerin sosyal, kültürel, siyasal yapılarını analiz etmeyi bir kenara bırakarak bu devletlerle bir örgüt içinde yer almayı laikliği bozacak bir etmek olarak yorumlamak rasyonel bir hareket tarzı olmadığı gibi Türkiye'ye zarar vermiş ve Bandung fiyaskosundan yıllar sonra bile Türkiye'nin genel bakışının değişmediğini ortaya koymuştur. İKÖ örgütündeki "İslâm" sıfatı, bu devletlerin her birinin şeriatla yönetilen rejimler olduğu anlamına gelmiyordu. Bu terim söz konusu devlerin halklarının kültürleri ve tarihsel ortak özelliği anlamında birleştirici bir sıfat olarak kullanılmıştı. Sanıldığı gibi bu örgütün "şeriatçı ülkeler topluluğu" olmadığı ortada iken, bu kuşkuların ortaya çıkarılmasında en önemli rolü de, hiç kuşkusuz dünya politikasına Batılı kalıplarla bakmayı alışkanlık haline getirmiş olan Türk Dışişleri kadroları oynamıştı. Bu yüzden Türkiye bu İKÖ Şartını onaylamadı. Türkiye'nin tüm bu ülkelerle olan resmî ilişkileri laikliği etkilemiyor da bunların kurduğu bir örgüte girmek etkiliyorsa,

kuşkusuz buna uygun çözümler de bulunabilirdi. Şartın dinsel referanslı bazı maddelerine ve anlaşmanın başındaki besmeleye çekince koyarak da onaylayabilirdi. Fakat bu durumda da ülke içinde yıllardır istismar edilen dinsel kitleleri kontrol etmek isteyen daha tutucu kesimlerin diline düşme riski vardı ve artık din üzerinden AP'nin popülizm şansı azalacaktı. Türkiye gibi önemli bir devletin İKÖ üyeliği, Şartın ortaya çıkmasından günümüze 30 yılı aşkın bir süre geçtiği halde halen hukuken sakattır. Örgüte tam üye olan Pakistan gibi veya o dönemde dostluk bağları olan Libya gibi ülkelerin gösterdiği anlayışla, Türkiye bugüne kadar tam üye muamelesi görmüştür. Fakat bu anlayışın nedeni, Türkiye'nin tarihi ve kültürüdür, yoksa dış politika-sının verdiği bir prestijden ötürü değildir ve hatta o politikaya ve kadrolara rağmen İslâm ülkeleri Türkiye'ye anlayışlı davranmışlardır. İKÖ şartının laiklik bakımından sorun oluşturacağı düşünüüyorsa, ilgili kısımlara çekince konularak bu şart artık Meclis'çe onaylanmalı ve Türkiye gibi büyük bir devlete yakışmayan bu sakat duruma son verilmelidir.

Bugün Rusya gibi Müslüman azınlıkların çokça olduğu bazı ülkeler bile İKÖ'ye üye olmak isterken, Türk Devleti'nin bu garip tutumu anlaşılabilir bir şey değildir.

İKÖ tam üyeliğinin Türkiye'ye sağlayabileceği bazı avantajların olduğu da muhakkaktır. Mesela İKÖ'nün bir buçuk milyarı aşkın nüfusuyla 52 devletiyle BM'de ağırlığı olan bir yapı kurulabilir ve bu yapı içinde belirleyici devletlerden bir olmak Türkiye'nin prestijini arttırır. Fakat bu yapının sorunları olduğu da unutulmamalıdır. Üyeler arasında kültürel olarak dinin bu-luşturucu bir etkisi olmakla birlikte, siyasî ve ekonomik olarak çok ciddi farklılıklar bulunmaktadır. İKÖ'nün Arap insiyatifi ile kurulmuş olması da bir sorundur. Örgüt sırf bu yüzden mesela Karabağ, Bosna-Hersek, Kosova, Çeçenistan gibi sorunlara karşı, Filistin ve Afganistan konusunda gösterdiği duyarlılığı sergilememiştir. Mesela üyelerinden İsrail ile olan ilişkilerini kesmelerini istediği halde, aynı şekilde saldırgan durumunda olan Ermenistan veya Sırbistan'la olan ilişkilerin dondurulmasını iste-

yememiştir. Üstelik İsrail'in ortak düşman olması olgusu da giderek ortadan kalkmaktadır. Kırgızistan, Azerbaycan gibi yeni üyeler arasında İsrail'le ilişkilere sahip olanlar bulunduğu gibi, bizzat Mısır ve Ürdün gibi bazı Arap rejimleri de bu devletle barış anlaşması yapmışlardır.

İKÖ'nün Suudi Arabistan inisiyatifiyle kurulması, Cidde'nin sekreteryaya merkezi olması gibi bazı etmenler de Türkiye'nin başlangıçta soğuk durma nedenlerinden biriydi. Fakat bu konuya da objektif yaklaşmak gereği vardır. Mekke kentinin İslâm'ın ortaya çıktığı nokta olması ve her hac mevsiminde orada yaşanan gerçeklerin bir kenara atılması kolay değildir. Cidde de Mekke'nin hava ve deniz limanı olma itibarıyla "haccın kapısı" olma gibi bir görüntüye sahipti. Büyük ölçüde bu yüzden sekreteryaya merkezi orası olmuş ve hiçbir üye de buna itiraz etmemiştir.

Son dönemlerde Arap milliyetçiliğinin inişe geçtiğine ve İslâm ideolojisinin yükselişte olduğuna dair bazı gözlemler yapılmaktadır. Mesela İran, Pakistan, Malezya ve Endonezya gibi bazı devletler, İKÖ'ye büyük önem vermeye başlamışlardır. Bu devletlerin ortak bazı noktalarının olduğu unutulmamalıdır. İran ve Pakistan homojen ulusal yapıları olan ülkeler değildir. Bu yüzden birleştirici ideolojik bir öge olarak İslâm'a ihtiyaç duyarlar. Malezya ve Endonezya ise, nüfus hacimlerine ve bölgesel büyüklüklerine rağmen İslâm dünyasının kıyısında bulunan ve Budist ya da Hristiyan ülkelerle çevrili takımadalardır. Bu yüzden dış siyasal destek anlamında İslâm dünyasına yaslanma ihtiyacı hissederler. Görülmektedir ki Türkiye açısından İKÖ, anılan bu devletler için olduğu kadar hayati öneme sahip değildir. Bu ülkeler için başka bir somut dış ve iç politika seçeneği yoktur. Onların bu durumlarının objektif bir değerlendirmeye alınması gerekirken, ne yazık ki Türkiye'nin karar vericileri çoğu kez ülkelere göre değişen bu ayrıntılardan habersiz olarak politika oluşturmaktadırlar. Yukarda anılan "laik dış politika" kavramı da yıllar sonunda bu şekilde oluşmuştur. Oysa Türkiye'deki politik seçenek zenginliğinin iyi değerlendirilmesi gere-

kirdi. Bu yetersiz durumuna rağmen Türkiye, İKÖ içinde meydana Araplara ve İran'a bırakmak da istemiyor. Böyle olunca da Türkiye'nin İKÖ'de oynayabileceği rol, Bandung'daki benzer bir sözcülük konumunu aşamıyor ve öteki üyelere güven vermiyor. Çelişkili politikaları olan bir devlet İKÖ'ye üye ülkelerce niye örnek alınsın, niye ona destek verilsin ve niye onun peşinden gidilsin? Dış politika kararları oluşturulurken, başka aktörlerin tutumunun göz önüne alınması gerekir. İKÖ içinde yukarıda değinilen türden tepkilerin oluşma ihtimalinin söz konusu olabileceği unutulmamalıdır.

İslâm dünyasının ekonomik potansiyeli, ECO'ya göre çok daha fazladır. Fakat Türkiye'nin İKÖ'ye giriş sebebi Kıbrıs konusunda 1964-1965'te BM'de yaşanan bozgunlarının telafisi gibi sınırlı bir amaç olunca, yıllar boyu bu dar kalıpların ötesine geçilemedi ve kalıcı ekonomik ilişkilerin temeli olabilecek yapılar İKÖ bünyesinde geliştirilemedi. Uluslararası ilişkilerde temel bir veri olarak şu söylenebilir ki, ekonomik yönü kuvvetli olmayan ilişkilerin siyasal olarak da fazla ileri noktalara taşınması olanaklı değildir. İKÖ örneğinde de buna açıkça tesadüf olunmuştur. İslâm ülkelerinin kendi aralarında ticaret hacmi çok düşüktür ve çoğu alanda henüz karşılaştırmalı üstünlüklerini bile tespit etmemişlerdir. Bu ülkelerin kalkınma kaygıları birincil düzeyde bir ekonomik koordinasyonu getirmemiştir. İslâm Kalkınma Bankası da bir "proje destek fonu" olmaktan öte gidebilmiş bir kuruluş değildir.

İKÖ'ye üye devletlerin dış politikaları arasında da ciddi uyumsuzluklar vardır. Bir kere Arap dünyası iç rejim farklılıklarına göre değişen dış politikaları olan bir ülkeler topluluğuna dönüşmüştür. Mesela Suudi Arabistan, İKÖ'nün hararetli destekçilerinden birisi olduğu halde, uluslararası sorunlarda çoğu kez ABD'ye tavır alamamaktadır. Bu yüzden öteki üyeler nezdinde güvenilmez, itibarsız bir konumu vardır. Bin Ladin ortaya çıkana kadar ABD de onların rejimlerine göz yummuş ve destek vermiştir. Bu devletlerin iç yapılarında da istikrarsızlıklar var. Üstelik istikrar zannedilen şey de çoğu kez despotik bir

rejim ya da monarşi olmaktadır.

Kuruluş anında kültürel olarak Arap ağırlığı olan İKÖ'de bu durum bir parçalanmışlık oluşturunuyordu. Fakat SSCB sonrası dönemde Ön Asya ve Orta Asya ülkelerinin ECO çerçevesinde gelişme potansiyeli ortaya çıkması, İKÖ'nün Arap ağırlıklı yapısını dengelemekle birlikte Arapları da kuşkulandırmıştır. Bugün İKÖ'nün yapısı çok değişmiştir; eski SSCB ve eski Yugoslavya Federasyonu ve Afrika'da yeni bağımsızlık kazanmış ülkeler İKÖ'nün Arap ağırlıklı yapısını değiştirmişlerdir.

Türkiye'nin, Orta Doğu ve İslâm dünyasına yönelik dış politikasını oluştururken, kökeni Osmanlı'ya kadar uzanan bir kuşkuculuk içinde Arap dünyasına bakmamak gerekir. 12 Eylül 1980'den sonra kurulan rejim, Avrupa ile ilişkileri bozduğu içindir ki Türkiye Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Rejimin bu ülkelere benzer özelliklerinin olması, mesela Ziyaü'l-Hak ile Kenan Evren arasında kardeşlik ilişkilerinin geliştirilmesine de katkı sağlamıştır. Bu yeni arayışların ekonomik sonuçları da olmuş, Arap ülkelere olan ihracatta ve müteahhitlik hizmetlerinde büyük artışlar yaşanmış ve 1990 Kuveyt krizine değin bu trend sürmüştür. Oysa 1970'lerin hükümetleri gibi, ilişkilere laiklik önşartı ile yaklaşılmış olsaydı, böyle bir gelişmenin yaşanmayacağı ortadadır. Türkiye gelişen bu ilişkilere koşturarak İKÖ içindeki etkinliğini de arttırmıştır. Henüz resmen İKÖ şartını onaylamamış olduğu halde, Türkiye'ye örgütün en önemli organlarından birisi olan "İslâm Konferansı Ekonomik ve Ticarî İşbirliği Daimi Komitesi"nin (İSEDAK) başkanlığı verilmiştir. Bu komite kanalıyla İslâm ülkeleri nezdinde ekonomik ilişkilerin ileri noktalara taşınması mümkündür; ama bu iş vasat bürokrat kimlikli diplomatlar kullanılarak yapılamaz.

3- Ekonomik İşbirliği Örgütü- ECO

Türkiye-İran-Pakistan-İngiltere arasında bir savunma pakta olan CENTO'nun ekonomik, kültürel ve bölgesel sivil işbirliği boyutunu ortaya koymak amacıyla 1964'de böyle bir program başlatıldı. Bunun o zamanki adı "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği" idi. Bu program Ankara Deklerasyonu adıyla yayınlandı.

Ulaştırma hizmetlerinde işbirliğinin geliştirilmesi, uluslararası bir havayolu şirketi kurulması, denizyolu taşımacılığında işbirliği yapılması, demiryolu ve karayolu bağlantılarının tamamlanması gibi konulara öncelik veriliyordu. İran, Pakistan ve Türkiye arasında telefon görüşmelerinin şehirlerarası görüşme tutarında olması için çalışma yapılması planlanmıştı. Ticaret odaları arasında işbirliği, ortak ihracat imkanları, petrol ve enerji alanında ortak çalışma yürütülmesi, turizm anlaşmaları yapılması, üç ülke arasında vizelerin kaldırılması, serbest dolaşım olanakları ve kültürel işbirliğinin yürütülmesi, her devlete kendi dil ve uygarlığıyla ilgili olarak diğer devletlerce çalışma olanağı verilmesi, bursların arttırılması öğrenci-öğretmen değişimi gibi başka konular da gündeme alınmıştı. 22 Temmuz 1964'de İstanbul'da RCD ile ilgili Ankara Deklerasyonu Cemal Gürsel, Eyüp Han ve Şah Rıza arasında üçlü zirvede onaylandı. ABD ve İngiltere'nin desteklediği bir bölgesel askerî örgütün sivil alanda da ne gibi boyutlar kazanabileceğinin tespiti bakımından RCD ilginç bir örnek oluşturur. Laikliğin zirvesinde olduğu bir dönemde Batılı dostların güvence ve teşvikleri altında doğu ülkeleriyle böyle ileri boyutlu programlar yapılabilmıştır.

İzmir'de 22 Nisan 1976'da toplanan bir başka RCD zirvesine Fahri Korutürk, Şah Rıza, Süleyman Demirel, Zülfikar Ali Butto katıldılar. RCD programının başlamasında on iki yıl sonra yapılan bu toplantıda, bölgelerarası ticaretin önündeki engeller kaldırılması ve Yatırım ve Kalkınma Bankası kurulması kararı alındı. Bölgesel turizmin geliştirilmesiyle ilgili işbirliğinin, RCD'ye bağlı olarak Bilim Vakfı merkezinin Islamabad'da oluşturulması da kararlaştırıldı.

29 Ocak 1985'de Tahran Deklerasyonu bu girişimin tarihinde bir dönüm noktasıdır. 4 Mart 1985'te Bakanlar Kurulu bunu onaylanıyor. Bu deklarasyon RCD'yi ECO'ya dönüştürmüştür. 1964'den itibaren süren bir program, bir uluslararası örgüt haline geldi. Anayasal olarak laik bir devlet olan Türkiye, anayasal olarak İslâm şeriatına dayanan iki cumhuriyetle bu yolla ortak örgüt kurmuştur. İKÖ'nün yıllardır laiklik gerekçe gösterilerek

Meclis'te bekletilmesinin ECO örneği düşünüldüğünde mantıklı bir gerekçesinin bulunması zordur. ECO Sekreterliğinin İran'da olması karara bağlanmıştır. ECO'nun amaçları arasında da RCD programı genişletilerek yer aldı.

ECO, Bağdat Paktı ve CENTO'nun tek mirasıdır ve üye devletler arasında ciddi bir sınır ya da azınlık sorunu yoktur. Ayrıca üye devletlerin bitişik yani aynen AB gibi sınırdaş olduğu bir yapıdır. Amerika isteyince, Türkiye'deki en laik iktidarların bile İslâm ülkeleriyle ortak örgüt kurabilmelerinin en tipik örneği CENTO ve RCD idi. Bununla birlikte İran'daki rejim değişikliğinden sonra ECO'yu ABD'nin desteklediği bir örgüt olarak görmek kolay değildir. CENTO sona ermesine rağmen devletler bu işbirliğini ekonomik olarak devam ettirmek istemişlerdir. ECO'nun gelişimi, ihtilâl sonrası İran'ın komşularına yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Ama başka büyük devletlerin teşvikiyle olan bir örgütlenmeye göre, devletlerin bağımsız iradeyle böyle bir örgüt kurmalarının da anlamlı bir örneğini ECO oluşturur. İhtilalden hemen sonra Irak'la yaşanan uzun bir savaş süreci, İran'ın ECO ile aktif olarak ilgilenmesini engelledi. Bununla birlikte 1990'lardaki gelişmeler ECO'nun da önünü açacak yönde cereyan etmiştir. ECO stratejik olarak gelişmeye müsaittir. Aynen Avrupa örneğindeki gibi ECO üyesi devletlerin halkları bin yıldır aynı coğrafyayı paylaşmaktadırlar. Devletlerin sınırları da büyük ölçüde ulusal sınırlardır. Bir diğer avantaj da nüfus ve doğal kaynak bakımından birbirlerini tamamlayan ve dengeleyen devletler olmalarından gelir. Burada önemli bir dezavantaj İran, Pakistan ve Afganistan'ın rejim farklılığının getirdiği ideolojik sorundur. Bununla birlikte bu durumu takıntı haline getirmemek gerekir. Bu ülkeleri ekonomik ve sosyal olarak zenginleştirme ve çağdaşlaştırma programlarının desteklenmesi gerekir.

Pakistan ve Afganistan dinî tutuculuk ve fanatizm yönünden İran'a göre çok daha geridedirler. Böyle olduğu halde Türkiye bu devletlerle iyi ilişkiler içinde oldu; üstelik onlara modernizm önerecek bir durumda da değildi. Modernleşme ve ulus-

laşma potansiyeli en fazla olan İran'la ilişkileri ise pek çok nedene bağlı olarak sönük kaldı. Bir başka husus da, bu üç ülkenin etnik yapılarının ulusçuluğa izin vermiyor olmasıdır. İslâm, İran ve Pakistan için bir zorunluluk olarak birleştirici bir unsur biçiminde ortaya çıkmaktadır; hatta Afganistan'da bu unsur bile işe yaramamaktadır. Bu ülkeleri "laik olmadıkları için mahkûm etmek" yerine anlamaya çalışmak ve modern bir İslâm anlayışının buralarda gelişmesini desteklemek gerekir. Bu ülkeleri, iç yapıları gereği laik olmamalarını gerekçe göstererek ECO içerisinde sorunlu ülke gibi görmemelidir.

ECO'nun gelişimini engelleyen bazı dış etkilerin varlığının üzerinin örtülmemesi gerekir. ECO'ya son dönemlerde katılan Orta Asya ülkelerinde Rus etkisi vardır. Türkiye, Pakistan ve en son müdahaleden sonra Afganistan üzerinde siyasî ve askerî anlamda çok ciddi bir ABD etkisi vardır. Her iki etken de ECO'ya zarar vermektedir. Pakistan'ın Hindistan'la çok ciddi sorunları vardır ve bunlar birkaç kez savaşa dönüşmüşlerdir. Çeşitli nedenlerle ECO üyesi devletler ortak gümrük politikası oluşturmamaktadırlar. Türkiye'de askerî olarak ABD, ekonomik olarak AB etkisi, ECO'nun geliştirilmesi üzerinde düşünmeye bile zaman zaman engel teşkil edebiliyor. Orta Asya ülkeleri, Pakistan ve Azerbaycan'da tek adam rejimlerinin olması, ne ABD ne de Türkiye'ye sorun oluşturmazken, dikkatler sürekli İran rejimi üzerinde odaklanmaktadır. Orta Asya devletleri Şangay İşbirliği Örgütü çerçevesinde ECO'ya göre çok daha kapsamlı ve gelişme potansiyeli olan bir yapıya katılmışlardır ve bu durum en çok Rusya ile Çin'e yaradı. ECO bu ülkeler için Rusya'ya karşı bir denge unsuru olamamış, etkisiz sıradan bir bölgesel klüp olarak görülmüştür. Türkiye, bölgesel etkisinin en fazla olabileceği ECO'ya gereken desteği verememiştir. Almanya ve Fransa, İran'la Türkiye'den çok daha sıkı ilişkilere sahip olabilmişlerdir. Avrasya Türkî cumhuriyetlerin doğrudan Türkiye ile aynı çatı altında bulundukları tek uluslararası bölgesel örgüt ECO iken, bu boşlama yapılabilmıştır.

Azerbaycan ve İran arasında potansiyel sorunlar vardır: Ha-

zar'ın statüsü, petrol rekabeti ve İran Azerbeycanı nedeniyle bazı ciddi sorunlar vardır. İran OPEC'e üyedir; oysa Türkî cumhuriyetler OPEC'in alternatifi bir Amerikan-Avrupa petrol konsorsiyumu ile işbirliği içindedir. Türkiyede doğalgaz konusunda Rusya ile çok geniş boyutlu anlaşmalar yapmıştır; İran doğalgazı konusunda ise aynı derecede istekli gözükmemektedir. Dolayısıyla ECO ülkelerinin petrol ve enerji politikaları arasında uyum yoktur. Ayrıca bazı kültürel algılama sorunları olabilmektedir. Farsça ağırlıklı Pakistan, Afganistan, İran ve Tacikistan ile Türk dili ağırlık cumhuriyetler arasında kültürel bir farklılaşma vardır.

Türkiye için Avrupa'nın siyasal ve ekonomik önemi tam üyelik başvurusundan sonra öncelikli hedef ve prestij sorunu haline gelmiştir. Avrupa ile olası bir bütünleşmede Türkiye'nin konumuna ilişkin pek çok benzetme yapılmaktadır. Türkiye bu ilişki sonunda zaman zaman söylendiği gibi bir doğu-batı köprüsü gibi değil, Avrupa'nın bir odası ya da balkonu gibi bir rol üstlenecektir. Ön Asya ülkelerine, Kafkasya ve Orta Asya'ya ilişkin olarak AB'nde ayrıcalıklı resmî politikalar oluşmadıkça da Türkiye'nin bu rolü değişmeyecektir. Türkiye, Avrasya ve İslâm dünyası içindeki konumunu bir dış politika seçeneği olarak kullanmak istiyorsa, bu ancak ECO ya da KEİP gibi örgütlerle AB arasında resmî yakınlaşma ve anlaşmalar yapılmasına bağlıdır. AB, daha 1964'de Afrika, Karaibler ve bazı Pasifik ülkeleriyle işbirliği ve gümrük kolaylıkları getiren anlaşmalar yapmıştır. Türkiye bu tip anlaşmaların eski Sovyet cumhuriyetleri ve Ön Asya ülkeleri ile de yapılması yönünde çaba sarfederek hem ECO ve KEİP'ne sağlam zemin kazandırabilir, hem de bu iki bölgesel örgüt içinde kendi konumunu güçlendirebilir. Fakat her iki durumda da bu girişimler Rusya ile uyumlu bir biçimde yapılmalıdır. Zira Pakistan dışında tüm ECO-KEİP üyelerinin Rusya ile çok yakın ilişkileri vardır. Mesela Kafkasya, Orta Asya ülkeleri BDT kanalıyla Rusya ile bir serbest ticaret bölgesi kurmuşlar ve gümrükleri çok alt düzeye indirmişlerdir.

4- KEİP

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (BSEC), genel görünüşü olarak, tarihte bir asır öncesinde Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı gibi iki imparatorluğun mirasçısı olan devletleri bir araya getiren bir Doğu Avrupa örgütü izlenimi vermektedir. Bu durumda bu örgütün etkili olmasının birinci şartı, ekonomik bakımdan en güçlü ve nüfus bakımından en kalabalık iki üye olan ve aynı zamanda yukarıda anılan iki imparatorluğun devamı durumundaki devletler statüsündeki Türkiye ve Rusya arasındaki uyumun sürekliliğidir. İktisadî bakımdan son yirmi yılda Türk-Rus ilişkileri olağanüstü hızla gelişirken, siyasî ve askerî bakımdan çok yetersiz düzeyde kalmıştır. Bu bir çelişkidir ve bunun temel sebebi Türkiye'nin siyasî, askerî ve ekonomik algılamalarının özellikle soğuk Savaş döneminde Batılı paradigmalarda içinde kalmış olması nedeniyle ortaya çıkan tutukluk, donukluk ve alışkanlıklardır. Kuşkusuz bu durumun sürmesi, en çok ABD ve İsrail başta olmak üzere Batılı güçlerin işine gelmektedir; ama Türkiye'nin çıkarlarına uygunluğun tartışılması gerekir. Demokrasinin askıya alındığı dönemler bir bütünsellik içinde ele alındığında, bu bağımlılık ilişkisinin sürdürülmesinin de temel nedenlerden birisi olduğu görülmektedir. KEİP'in üyelerinin neredeyse tamamı Avrupa normlarına uygun rejimler. Eski Sovyet cumhuriyetlerinden bazılarında sivil toplumun zayıflığı ve Doğu despotik gelenekleri nedeniyle oluşan demokrasi sorunlarının da zamanla çözüleceği muhakkaktır. KEİP'te bir Hristiyan-Müslüman uyumu da vardır ve bu uyum ortak tarih, ortak coğrafya temelinde yükselmektedir. Ayrıca KEİP'in siyasal ve ekonomik etkisinin artması bütün üyelerin çıkarına, yani ECO'da olduğu gibi üyeler arasında çıkar çatışması yoktur, çıkar birlikteliği vardır. KEİP'te Türkiye ve Rusya iki "sütun" işlevi görmektedir. Bu iki sütun ülke merkez olmak üzere, KEİP'in gelişme potansiyeli yüksektir. KEİP içinde karşılıklı rejim ihraç tehlikesi ve rejim farklılıkları sorunu yoktur. Daha önce SSCB mevcutken, böyle bir sorun gerçek ya da sanal da olsa vardı. Fakat 1970'lerde Türkiye'nin, SSCB, Romanya ve Bulgaris-

tan'la olan ekonomik ilişkilerinin gelişmeye başlaması, 1980'lerin ortalarından itibaren SSCB'nin siyasal olarak bir yumuşama süreci, Karadeniz'e kıyı devletler arasındaki işbirliği olanaklarını daha somut hale getirmişti. Bu çerçevede Aralık 1990'da Karadeniz'de kıyıdaş dört devlet arasında bu bölgesel işbirliği projesinin hayata geçirilmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştı.

KEİP'in oluşum anındaki fotoğrafına bakıldığında Türk-Yunan, Türk-Ermeni, Azeri-Ermeni sorunları gibi kronikleşmiş veya dondurulmuş bazı sorunlar haricinde, ikili ilişkilerde genelde büyük sorunlar olmadığı görülmektedir. Üyelerin ekonomileri de birbirine rakip değil, birbirini tamamlayan özelliklere sahiptir. Mesela doğal kaynaklar ekonomisi anlamında Rusya'nın doğal gazı varken, Türkiye'nin de enerji ihtiyacı vardır. Türkiye'nin turizm ülkesi iken Ukrayna ve Rusya'da turist potansiyeli vardır. Ukrayna'nın taşkömürü varken, Türkiye'nin demir çelik endüstrisinin buna ihtiyacı vardır. 25 Haziran 1992'de KEİP kuruluş antlaşması İstanbul Çırağan sarayında imzalanırken, Türkiye'nin sorunlu komşuları Yunanistan ve Ermenistan'ın da bu projeye dahil edilmesini bazı tutucu kesimler tartışma konusu yapmışlardır. Oysa bu ülkelerin de KEİP'e dahil edilmesinin çok isabetli olduğunu zaman göstermiştir. Yunanistan bu yolla Karadeniz ve Kafkasya'ya boyut kazanırken, Türkiye ile somut bir çıkar birliği içine girmiş oldu. Ermenistan'a da Türkiye somurt bir gelişme ve barış seçeneği sunarak bu devleti dışlamadığını gösterdi. Deniz ulaşımı konusunda işbirliği açısından Yunanistan'a bir rol verilebilir. Bir Karadeniz örgütü ola KEİP'in bankasının Akdeniz limanı olan Selanik'te olması bir tuhafılık taşısa da, AB üyesi bir ülkede olması pek çok kaynağın da örgütün gelişimi için kullanılma potansiyeli sunabileceği ortadadır. Türkiye'nin Batı dünyasının bir parçası olma ve laiklik konularındaki hassasiyeti göz önüne alındığında, yukarıda sayılan oluşumlar arasında gelişme potansiyeli en uygun olanının KEİP olduğu görülecektir. Türkiye'nin AB konusundaki öncelikli yaklaşımlarına da ayrıca destek verme potansiyeli bakımından da KEİP'in özel önemi olması gerekir.

Rusya ve Türkiye'nin Avrupalı olup olmayacakları da ayrı bir gündem olmaya devam etmektedir. Avrupa'nın Rus edebiyatı ve kültürünü Avrupalı sayıp, Rus halkını ve devletini dışlaması bir başka çifte standart örneğidir. Fakat Ruslar bu durumu bir kompleks haline getirmemekte ve kendilerini Avrasya ve dünya için daha önemli misyonlara hazırlamaktadırlar. Rusya global ölçekte hesapları olan bir devlettir. Tek kutuplu bir dünyada Alman-Fransız çizgisindeki bir AB ile Rusya'nın dengeleyici bir işbirliği de söz konusu olabilir. Fakat şu anki görüntü itibarıyla Avrupalıların, Türklerden çekindiklerinden çok daha fazla Ruslardan çekindikleri söylenebilir. Öte yandan Türkiye'nin AB macerası akamete uğrarsa, KEİP bu ülke için en ciddi ekonomik, askerî ve politik bir örgüt durumuna yükselecektir. KEİP, AB'nin genişlemesini de hızlandıran bir etken olabilir. Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya hiçbir zaman AB üyesi olamayacakları varsayıldığında, KEİP Müslüman-Türk-Slav-Ortodoks devletlerin işbirliği örgütü şeklinde bir ortaklık haline gelebilir. Bu durumda bu ülkelerin bazıları AB'ye tam üye olarak alınmasalar bile örgüt yaşamaya devam eder; ama Türkiye, Romanya, Bulgaristan gibi devletlerin AB üyesi olması dahi KEİP'i sonunu getirmez. Mesela Yunanistan AB üyesi olduğu halde, KEİP içinde etkin bir rol almak istemektedir. Bu durumda KEİP'in orta ve uzun vadede EFTA benzeri bir serbest ticaret bölgesine dönüşmesi de olanaklı olur.

5- D-8'ler Hareketi

1996-1997 döneminde gerilimli ve sancılı koşulların ürünü olarak kurulan Refah-Yol hükümetinin bir dış politika açılımı olarak dikkat çeken, ama o hükümetin bir yıl içinde sona ermesiyle de gündemden düşen D-8'ler hareketinin analizi, Türkiye'nin Batı-dışı dünyadaki arayışlarının bir başka yönünü de ortaya çıkarabilir. Dönemin başbakanı Necmettin Erbakan ve ekibinin, yukarıda anılan, önceki dönemlerin örgütlenme çabalarının etkisiz ve başarısız kalmasının nedenleri konusunda bazı temel noktaları iyi belirledikleri söylenebilir. Söz konusu örgütlenmelerin çoğunun oluştuğu Soğuk Savaş döneminin İslâm ül-

kelerinin dış politikalarına getirdiği sınırlamaların, o koşulların sona ermesiyle azaldığı ve devletlerin artık daha özgür bir dış politika oluşturma şansına sahip oldukları görülmektedir. İKÖ'nün kültürel yapı ve nüfus kriterlerini esas alarak kurulan bir örgüt olması sonucunda, bu yapıya irili ufaklı, farklı gelişmişlik düzeyinde ve ulusal güç imkanları çok farklılaşan bir çok devletin alınması, bu örgütün hedeflerinin ciddi ve içerikli olmasını daha başlangıcında engellemiştir. Bu verilerden hareket edildiğinde, D-8 hareketinin içindeki devletlerin ayrı ayrı ele alınması daha da çarpıcı sonuçları ortaya çıkarabilir. D-8 hareketini oluşturan Türkiye, Mısır, Nijerya, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya ve Endonezya'nın ortak bazı özellikleri hemen göze çarpmaktadır: Bunlar kalabalık nüfuslu ve dünya ölçeğinde orta büyüklükte ekonomik ve askerî güce sahip İslam ülkeleridir. Bunların arasında ciddi sorunlar yoktur. Bu ülkelerin bölgesel güç olma ve etkin bir ekonomik rol oynama konusunda arayışları vardır. Devletlerarası örgütlenmelerin uzun ömürlü olabilmesinin ekonomik çıkar birliği ve karşılıklı bağımlılık temelinde olmasının gereğini yaşıyan deneyimler de göstermiştir ve D-8 hareketinde bu yönde sorun potansiyeli yoktur; ekonomik olarak tamamlayıcılık potansiyeli geniş, rekabet potansiyeli azdır. Karmaşık ve çekişmeli bir ortam olan Arap Dünyası içinde sadece Mısır'ın bu harekete davet edilmiş olması anlamlıdır. Arap Birliği'nin sekreteryası Mısır'da olmakla birlikte, Mısır kriz ortamı olan bölgesinde bir türlü istediği etkiyi kuramamakta ve yeni bir rol arayışı içinde gözükmektedir. Nijerya, Afrika'nın en kalabalık ülkesidir ve halkının yarısından çoğu İslâm dinindendir. Bu ülke son dönemlerde içine düştüğü siyasal ve ekonomik istikrarsızlık ortamı nedeniyle uluslararası düzeyde bir ciddiye alınma ihtiyacı hissediyordu. Siyah Afrika'nın en kalabalık ülkesi ve aynı zamanda OPEC üyesi bu ülkenin de harekete alınması anlamlıdır. Türkiye ile 360 yılı aşkın bir süredir sınır sorunu yaşamayan İran'da 1979 sonrası oluşan liderlik de İslam ülkeleri arasında kalıcı bir işbirliğinin uluslararası alanda getireceği prestiji her zaman ciddiye almıştı. İran'ın Şi-

İ dünyanın da en önemli üyesi olarak bu yapıda bulunmasının da rastlantı olmadığı görülmektedir. Pakistan, büyük komşusu Hindistan'la olan ihtilafları nedeniyle uluslararası alanda öteden beri destek ve güç arayışında olan bir devlettir. Bengaldeş 120 milyona yakın nüfusu ile en kalabalık İslâm ülkelerinden biri olmakla birlikte, en ağır ekonomik sorunlar içindeki İslâm ülkesi olduğu da rahatlıkla söylenebilir. Büyük nüfusu bu ülkenin de dışlanamayacağını ortaya koymuştur. Malezya ve Endonezya uzunca bir süredir Güney Asya'da hızlı ekonomik gelişme gösteren ülkeler arasında yer almışlardır ve bunun siyasal sonuçlarını almak için etkili bir ekonomik gruplaşmanın önemini iyi anlamaktaydılar. Türkiye'nin ise tüm bu ülkeler arasında tarihinden, kültüründen, konumundan gelen liderlik avantajları en üst düzeydedir. Türkiye, Batı sisteminin hukuken ve siyaseten bir parçası olmakla birlikte, onlarla en çok mücadele etmiş ve belki de bu yüzden Batılıların tam emin olamadıkları bir güç olarak Batı Dünyası ile sorunlar yaşamaya devam eden bir ülkedir.

Bu sekiz ülkenin, İslâm dünyasının nüfusunun yarısından çoğunu teşkil ettiği görülmektedir ve bunların oluşturacakları uygulanabilir politikaların başka ülkeleri de etkileyebileceğine dair, D-8 kurucuları arasında ortak bir inancın olduğu söylenebilir. Bu ülkelerin Batı Dünyası ile köklü ihtilafları yoktur. İran'ın bile ABD ile olan sorunları İsrail'e bağlı olarak ortaya çıkmıştır ve Kanada, Avusturalya, İngiltere ve tüm AB ülkeleriyle sorunsuz ilişkileri vardır. Dolayısıyla bu ülkeleri İslâm ülkelerinden bazılarında yer alan maceracı tipli bazı rejimlerle ya da Batı dünyasına mutlak bir şekilde bağlı petrol monarşileriyle kıyaslamamak gerekir.

SONUÇ:

Türkiye'nin Avrupa merkezli örgütler dışında taraf olduğu bu dört uluslararası örgüte topluca bakıldığında, ekonomik gelişme potansiyeli en yüksek örgütün KEİP olduğu kolaylıkla görülecektir. Türkiye'nin KEİP'i serbest ticaret bölgesine dönüştürme çabalarını yoğunlaştırması gerekir. Ne var ki, AB ile iliş-

kiler ve Gümrük Birliği konusu, pek çok başka alanda olduğu gibi KEİP konusunda da Türkiye'nin seçeneklerini sınırlamıştır. Gerek KEİP (1992) gerekse ECO (1985), Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmediği bir dönemde yapılmış anlaşmalardır. Dolayısıyla Gümrük Birliği bu girişimleri sabote edici ve doğmadan öldürücü bir etki yapmıştır. Türkiye'nin bu iki örgütle AB arasında aynen Afrika ülkelerinde olduğu gibi Lome ve Younde anlaşmalarına benzer girişimlere öncülük etmesi ve açılım sağlaması gerekir. Aksi takdirde AB bağlantıları Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerine ipotek koymaya devam edecektir. Yukarıda önerilen tarzda AB ile bu örgütler arasında bir işbirliği sağlanabilirse, hem bu örgütler daha içerik kazanmış olacaktır, hem de tüm üyeler için seçenekler zenginleştirilecektir. Siyaseten ve askerî olarak büyük ölçüde 50 yıldır ABD etkisindeki bir Türkiye, bu faktörden bağımsız politik bir inisiyatif alabilir mi?

İKÖ siyasal yönü çok zayıf kalan bir örgüt olmakla birlikte Türkiye salt prestij amacıyla buradaki konumunu muhafaza etmelidir. Çünkü, Avrupa ile olan ilişkilerin aksine, İKÖ içinde Türkiye'nin belirleyici, etkin ve üstün bir konumu vardır. Fakat bu örgüte üyelikle ilgili yasal onay prosedürü henüz tamamlanmamıştır ve bir an önce tamamlanmalıdır. İKÖ Türkiye olsun olmasın, sürececek bir yapıdır. Bu nedenle Türkiye'nin pek çok olumsuzluğa rağmen, İKÖ içinde aktif siyasal roller oynaması gereklidir. AB ile olası bir bütünleşme buna engel oluşturmaz. İspanya'nın Latin Amerika ülkeleriyle, İngiltere'nin Commonwealth ülkeleriyle olan birlikteliği, Yunanistan'ın KEİP içinde yer alması gibi örnekler, AB dışı örgütlerle AB üyesi devletlerin aynı çatı altında olabileceğini göstermektedir. Fakat İKÖ'nün ekonomik potansiyelleri henüz yeterince belirginleşmiş değildir. Ekonomik yönü ağır basan D-8 girişiminin de salt bu yüzden ortaya çıktığı da rahatlıkla söylenebilir.

ECO örgütü sağlam temeller üzerine kurulmuş olmakla birlikte, üyeleri arasında siyasal fikir birliğinin henüz oluşmadığı bir yapıdır. Fakat Türkiye'nin Yakın Doğusunda Türkî kültürden olan halkların büyük çoğunluğunu barındıran devletlerin

oluşturduğu böyle bir bölgesel örgütün özel bir önemi vardır. ECO'nun gelişimini engelleyen pek çok dış etmen bulunmakla birlikte, bu örgütü kalıcılaştıracak nedenler de vardır. Bundan ötürü Türkiye, ECO ülkelerini KEİP ve AB ile uyumlaştıracak politikalar önermelidir. Yani ne Rusya ve Slav dünyasını, ne de Avrupa'yı ihmal etmeksizin ECO içinde politikalar oluşturulabilir. Bunlara karşı alternatif sunabilecek bir başka hizip ECO içinde yoktur. Mesela Türkiye'nin anlamsız bir rekabet yaşadığı Doğu komşusu İran'ın bile, Rusya ve AB ile ilişkileri çok ileri düzeydedir.

KAYNAKLAR

1- ATAÖV, Türkkaya, *"Türkiye, BDT ve Doğu Avrupa", Türkiye ve Avrupa İlişkileri: Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler* (Ed. Canan Balkır ve Allan M. Williams), (Çev. Bülent Tanatar), Sarmal Yayınevi, 1993, İstanbul.

2- *Black Sea Economic Cooperation and its Role on the Relations between Turkey and Ukraine, "Problems of Political Modernisation of the Pre Black Sea Countries, Round Table"*, Odessa National I. Mechnikov University, Ukraina, 24-26 October 2000.

3- DARTAN, Muzaffer- HATİPOĞLU, Esra- DİKKAYA, Mehmet *ECO Bölgesi : Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye*, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2002.

4- DAVUDOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik:Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 2001, İstanbul.

5- HASGÜLER, Mehmet, *Bağlantısızlık Hareketi: Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara Üniversitesi SBF(yayınlanmamış doktora tezi), 1998, Ankara.

6- *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Doğu Karadeniz Ekonomisi, Gümrük Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Doğu Karadeniz Ekonomisi Sempozyumu*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1997, s.79-116.

7- KARLUK, Rıdvan, *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, 3. Baskı,

Tütünbank Yayınları, 1996, İstanbul.

8- KHALLILZAD Z., LESSER O. IAN, LARRABE, Stephen F, *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, Ankara.

9- RONDELI, Alexander, *"The Forces of Fragmentation in the Caucasus"*, *INSIGHT TURKEY*, Volume 2, Number 3, July-September 2000, s.65-76

10- SANDER, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, (der. Melek Fırat), İmge Kitabevi, 1998, Ankara.

11- SÖNMEZOĞLU, Faruk(Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, 1994, İstanbul.

12- TURAN, İlter, *"Ukraine, Russia and Turkey: Rivalry or Co-operation?"*, *INSIGHT TURKEY*, Volume 2, Number 2, April-June 2000, s.153-158

İSRAİL'İN DÜŞMANLARI VE ORTA DOĞU BARİŞ SÜRECİNİN GELECEĞİ

Mehmet HASGÜLER

Bülent ULUDAĞ

Orta Doğu üzerine yapılacak araştırmalarda, bölgenin kendine özgü durumundan kaynaklanan çok yönlü ve karşılıklı etkileşim içindeki süreçleri yakalayabilecek yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Bölgedeki tüm olgular ve olaylar birbiri içine geçmiş ve eklemlenmiş özellikler taşımaktadır. Bu nedenlerle ayrıntılarda iz sürerek bütüne ulaşmayı, yani hem "ormanı görmeyi hem de ağaçları tek tek ele almayı" sağlayacak yöntemler kullanılmalıdır. Yani "yatay süreçler" (dengeler, liderler, ekonomik ilgiler, vs.) ile "dikey süreçler" (uzak ve yakın bölge tarihli) bir bütün olarak ele alınıp analiz edilmeli ve geleceğe yönelik perspektifler sezilebilmelidir.

1993 Ekimi'nde büyük umutlarla başlayan Filistin-İsrail barış süreci, dört yıl sonra geldiği nokta itibarıyla fazla umut vermemektedir. Barış sürecinin sabote edildiği açıktır. Hem fanatik Yahudi grupları ve onların etkisi altındaki Netanyahu hükümetince, hem de İsrail ile hiçbir şekilde barış olamayacağını savunan bazı radikal İslâm merkezleri tarafından bu süreç bu noktaya getirilmiştir.

1990-91 Kuveyt krizi ve savaşı, Filistin sorununun, artık tüm İslâm dünyasında Batı aleyhtarı gelişmeleri çok hızlandırıcı bir faktör durumuna dönüştüğünü göstermiştir. Bundan ötürü ABD de dahil olmak üzere, bu sorunun artık bir çözüme bağlanması gerektiği hususunda Batılı güçler arasında tam bir görüş birliği oluşmuştu. Sorun çözülmezse, Arap dünyasında kontrolü çok zor radikal İslâmcı bir dalganın, Batı çıkarlarını sarsaca-

ğın Batılı güçler iyi gözlemlemişlerdi. Orta Doğu ve Arap dünyasındaki dengesizlik ve karmaşanın tek nedeni, elbette ki Filistin sorunu ve Arap-İsrail çatışması değildir. Âdeta cetvelle çizilmiş sınırlar, birbirine düşman edilmiş Arap halkları ve kabileleri, "atanmış" krallar ve diktatörler, olabildiğince hızla artan nüfus, petrol politikalarının getirdiği ekonomik-siyasal-kültürel bölünmeler ilk anda akla gelen sebeplerdir. Fakat Filistin sorunundan ötürü İsrail'in varlığı, temeldeki bu sorunları örtüp unutturarak, Arap halklarının çaresizlikten doğan öfkesinin boşalacağı, âdeta bir "günah keçisi"ni oluşturmaktadır. Bazı Arap rejimlerinin ekonomik ve siyasal yapısından kaynaklanan sorunların örtülüp, ileriye ertelenmesi de bu şekilde sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu sorunun çözümünü sırf bu nedenden ötürü istemeyen bazı Arap liderleri de olabilir: Saddam Hüseyin, Muammer Kaddafi ve Hâfız el-Esed gibi. Bununla birlikte barış girişimini, söz konusu Arap merkezleri değil, İran'ın desteklediği radikal İslâmcı güçler sabote etmektedirler.

İran'ın esas hedefi, sanıldığı gibi İsrail'in yok edilmesi ve Kudüs'ün kurtarılması değildir. İran, çözümü gitgide zorlaşan bu sorunu daha da derinleştirerek çatışmayı kalıcı kılmak, sürekli gündemde tutarak kendi ulusal çıkarları için kullanmak istemektedir. İsrail var olduğu ve Kudüs'ü işgal altında tuttuğu sürece, Arap liderliklerinin kamuoyu baskısı sonucu, hiçbir şekilde rahat oturamayacakları İranlı karar vericiler tarafından hesap edilmektedir. Bu şekilde, İslâm dünyasının "onur arayışı" adı altında Arap ve diğer İslâm ülkeleri halklarının günlük yaşamında sürekli bir "tutunum noktası" oluşacak, sonuçta da bu yaklaşımlar İslâm dünyasını İran'ın ideolojik yörüngesinin bir tutsağı haline getirebilecektir. İran'ın bayraktarlığını yaptığı siyasal İslâm, bu senaryo sonucu oluşturulan gerilimlerle hem kendisi bir çıkış noktası bulacak, hem de söz konusu halkların önüne bu tip çözümler konacaktır. Şu ana kadar da bu senaryo, düşünülen sonuçları vermiştir. İran'ın bu stratejisi 1930'ların Moskova merkezli KOMİNTERN girişimlerini hatırlatmaktadır. Ama İran'ın uygulayageldiği bu "şark kurnazlığı" politikaları,

bu ülkenin Avrupa ile yürüttüğü verimli ilişkileri etkilemektedir. Çünkü Avrupalı merkezler, Filistin-İsrail barış sürecini desteklerken; İranlı yöneticiler bu süreci baltamakta ve bozmaya çalışmaktadırlar. İran'ın Almanya ile yaşadığı son mahkeme krizi bu politik çelişkileri ortaya çıkarmıştır.

Bugün için İsrail'in algıladığı üç temel askerî tehdit vardır: Birincisi henüz barış yapmadığı iki komşusundan en güçlüsü olan Suriye; ikincisi Suriye'nin kontrolü altındaki Lübnan'da, İran'dan aldığı destekle gücünü her geçen gün arttıran Hizbullah; üçüncüsü de İsrail içindeki eylemleri ile son on yıldır çok ciddi sıkıntılar oluşturan HAMAS'tır. İsrail açısından, söz konusu bu tehditleri ortadan kaldıracabilecek bir anlaşmayı yapma imkânı da ortada gözükmemektedir. İsrail, şartsız olarak Golan tepelerini terk etmeyi reddetmekte, bu ise Suriye ile en önemli anlaşmazlık konusunun devamı anlamına gelmektedir. İsrail, Güney Lübnan'da tek taraflı bir tampon bölge oluşturmuş ve bir kısım Lübnan toprağını de facto denetimi altına almıştır. Bunun sonucunda Hizbullah örgütü, sadece "İslâmî cihad" amacıyla değil, Lübnan toprağının kurtarılması amacıyla da savaşmakta ve bu noktada ülke nüfusunun yarısını oluşturan Hristiyanların dahi desteğini kazanmaktadır. Ayrıca Hizbullah, Lübnan'daki Filistin kamplarını da denetlemektedir. FKÖ ve Yaser Arafat'ın, bu kamplar üzerinde 1988'den beri neredeyse on yıla yakın bir süredir hiç etkinliği kalmamıştır. Hizbullah, bu denetimin sonucu olarak, sayıları yarım milyonu aşan bir Filistin kitlesi içinde örgütlenmekte, onlara kendi istediği idealleri aşılama, bu yolla da kendi militan gücüne destek sağlamaktadır. HAMAS, 1987 sonunda İntifada'nın başlatılmasında belirleyici bir rol oynamış; ama o dönem İsrail yöneticileri bu işin de "FKÖ orijinli" olduğunu sanarak Nisan 1988'de Arafat'ın sağ kolu Ebu Cihad'ı (Halil el-Vezir) öldürerek sorunu çözebileceklerini ümit etmişlerdi. Fakat nesnel bir şekilde bakıldığında, İsrail'in FKÖ'ne verdiği zararların kendisine somut faydalar getirmedeği ileriki dönemlerde daha iyi anlaşıldı.

1982'de FKÖ'nü Güney Lübnan'dan "kazıyan" İsrail, aslında burada büyük bir güç boşluğu oluşturarak Şiî Emel, İslâmî Ci-

had, Hizbullah gibi radikal İslâmcı örgütlere çok rahat hareket imkânı verecek bir ortamı kendi eliyle oluşturmuş idi. 1982 öncesinde FKÖ'nün 10-15.000 kişilik gerilla gücü, Güney Lübnan'a ve Batı Beyrut'a hakim olduğundan, söz konusu İslâmcı güçler, başlarını kaldıramıyorlardı. Ama İsrail, 1982 operasyonu ile, FKÖ'nü sanki bu İslâmcı güçler adına Güney Lübnan ve Batı Beyrut'tan temizlemiş oldu. Bu vahim hatanın baş sorumlusu, dönemin İsrail Savunma Bakanı, Sabra-Şatilla katliamları mimarı Ariel Sharon'dur.

FKÖ'nün, Lübnan'daki Filistin kampları üzerinde tekrar etki kurma girişimleri de olmuştu. Arafat, 1982'de Batı Beyrut'tan gerillaları ile birlikte ayrılırken kısa bir süre sonra yeniden Lübnan'a dönebilmeyi hesaplıyordu. 1983 başlarında da, Lübnan'daki Sünnî bölgesi olan Trablusşam'ı merkez alarak FKÖ'nü güçlendirme ve ayağa kaldırma çalışmalarına başlamıştı. Ama bu defa da FKÖ'nü Suriye etkisinden çıkarmak istediğinden ötürü Hâfız Esed ile anlaşmazlığa düştü. Örgütte ciddi bir bölünme dönemi başladı. Suriye ordusunun desteğindeki isyancı FKÖ milisleri çok kanlı çarpışmalardan sonra, Arafat'ı Trablusşam'dan kaçmak zorunda bıraktılar. Arafat 1984 boyunca gerillalarını bu kez de Güney Lübnan'daki kamplara yöneltti. Fakat Esed, bu sefer de Şiî Emel örgütünü kullanarak müdahale etti. 1985 başında başlayıp üç yıla yakın devam eden "Kamplar Savaşı", yine binlerce Filistinlinin hayatına mal oldu. 1988 Şubatı'nda Emel, kamplar üzerindeki kuşatmasını kaldırdı. Bunu yaparken de gerekçe olarak, İntifada hareketi ile dayanışmayı gösterdi. Yani Emel, Arafat'ın hatırına değil İntifada'nın ve HAMAS'ın hatırına kuşatmaya son vermişti. Hizbullah ise, Kamplar Savaşı süresince Emel'e destek vermeyerek FKÖ ile çatışmaya girmedi. İran-İrak Savaşı'nda FKÖ Irak'ı, Emel ise Suriye ekseninde İran'ı desteklediği için, Kamplar Savaşı'nın Körfez çatışmasının Lübnan boyutunu oluşturduğu da düşünülebilirdi. Hizbullah, 1990'ların başından itibaren Lübnan'daki en etkili güç durumuna geldiğinde, Şiî Emel örgütünün Suriye ile olan ilişkilerinin sonucu geçirdiği aşınmadan da yararlanarak, Emel

milislerinin büyük bir çoğunluğunu saflarına çekmeye muvafak olmuş bulunuyordu. Bu arada Hizbullah'ın Filistin kamplarına, Emel'in yaptığı türden acımasız saldırıları hiçbir zaman olmadığı için, Filistinliler üzerinde Hizbullah'ın etki kurması daha da kolaylaşmış oldu. Hizbullah'ın bölgede etkili olmasında belirleyici etmen olarak ise, İran'ın parasal ve askerî desteğini belirtmek gerekir.

Yukarıda anlatılanlardan da ortaya çıkmaktadır ki, İran-Suriye baskı altına alınıp, HAMAS ve Hizbullah'ın İsrail'e yönelik sabotaj ve eylemlerini etkisiz kılmadan barış sürecinin devamı mümkün görünmüyor. Şu an için krizin sorumlusu olarak Netanyahu hükümetinin politikaları gösterilmektedir. Ama unutulmamalıdır ki, bu hükümeti iktidara yükselten sebepler, barış sürecine yönelik sabotaj eylemlerinin sonucu olarak ortaya çıkmışlardı. Bu eylemlerin kaynakları ve sorumluları bilinmektedir. Yani ABD'nin sadece Netanyahu hükümetine baskı yapması barış sürecinin devamı için yeterli değildir.

Bu şartlar altında, ABD'nin halihazırda "terörizme destek veren ülkeler listesi"nde yer alan İran ve Suriye'ye karşı ne tür politik seçenekler söz konusu olabilir? Sömürgecilik sonrası yıllarda, Orta Doğu'daki parçalanmışlık emperyalist güçlerin işine yarıyordu ve zaten İngiltere ve Fransa gibi emperyalistler bu amaçla bölgesel sınırları yapay bir şekilde oluşturmuşlardı. Özellikle 1973 Savaşı'ndan sonraki Orta Doğu krizlerinin global nitelikli sonuçlar vermesi, Batı dünyasının çıkarları açısından ağır zararlara yol açmıştı. Batı dünyasının ve özellikle ABD'nin hem bu bölgeye müdahale gerekçeleri artmakta hem de -bu ilk yargı ile çelişkili olarak- bu müdahalelerin risklerinin artmasından ötürü, ABD kamuoyunda ve yönetimlerinde gönülsüzlük göze çarpmaktadır. Nitekim 1983'te Lübnan'a ABD-Fransız müdahalesi, 1990-91 Kuveyt-İrak girişimleri, özellikle ABD'nin İslâm dünyasındaki konumunu ve itibarını çok sarsmıştır. Bilindiği üzere SSCB'nin 10 yıllık Afganistan macerası, bu ülkenin İslâm dünyasındaki itibarını çok zedelemişti; fakat Kuveyt hadisesinin yol açtığı gelişmeler, ABD'nin itibarını bundan çok daha

fazla sarsmıştır. Ondan ötürü ABD yönetimleri, İran-Suriye-Libya-Sudan gibi ülkelere yönelik politikalarında, Irak'a yaptıklarından farklı olarak askerî seçenekten kaçınıyor gözükmemektedirler. Öte yandan Orta Doğu'da gerçek bir barış ve istikrarın, bu yapay sınırlar, kukla rejimler ve petrol sömürüsü ile sağlanabilmesi de imkânsızdır.

ABD ve İsrail'in kendi elleri ile zayıflatarak kendi istedikleri bir barış sürecine ittikleri FKÖ ve Yaser Arafat'ın durumları da pek iç açıcı gözükmemektedir. ABD'nin FKÖ ile ilk resmî diyalogu Kasım 1988'de Filistin Devleti'nin ilanı ve FKÖ'nün 242 ve 338 sayılı Güvenlik Konseyi kararlarını kabul ettiğini açıklamasından sonra başladı. Bu kararların kabulü, İsrail'in meşrû ve tanınmış sınırlar içerisinde var olma hakkının tasdiki anlamına geliyordu. Yani FKÖ ve Arafat, şu anki politik ve hukukî konumlarını daha 1988'de kazanmış durumdaydılar. Filistin Devleti'nin ilanı, bazı çevrelerce anlamsız ve boşuna bir girişim olarak algılandıysa da, bu yeni durum FKÖ'ye bir devletin sahip olduğu tüm uluslararası hukuk avantajlarını ve haklarını sağlayarak güç vermekteydi. Bunun sonucunda da, İsrail'in FKÖ'ye müdahaleleri eskiden olduğu gibi "terörizmle savaş" kapsamında değerlendirilemeyecek ve artık uluslararası hukuk açısından bu girişimler iki devlet arasındaki savaşı düzenleyen kurallara göre değerlendirilecekti. Fakat Kuveyt krizi boyunca Arafat'ın Irak yanlısı tutumu, Filistin Devleti'ni bir anda yine eski statüsü olan örgüt durumuna indirgeyerek, barış sürecinin başlamasını geçiktirdi. Arafat'ın, ABD ve İsrail'in onayladığı bir pozisyona girmesi, onun Enver Sedat gibi "değiştigi" anlamına gelmez. Arafat ve FKÖ değişmemiştir; laik Filistin-Arap milliyetçisi konumları devam etmektedir. Fakat Orta Doğu ve İslâm dünyasında başka şeyler değişmiştir: Yeni ideolojik zihinsel yapılar ve siyasî-ekonomik-askerî dengeler oluşmuş ya da oluşmaktadır. Arafat, bu yeni süreçleri izlemekte zorlanmış ve kendisini, belki de hiç istemediği halde, statükocu kampın içerisinde bulmuştur. Arafat'ın Filistin halkı üzerindeki etkisi, kontrolü ve itibarı her geçen gün azalmaktadır. Filistin halkının ne

ekonomik durumunda düzelmeler olmuş, ne de onuru onarılabilmektedir. Bu süreç devam ederse, FKÖ de Arafat'ın kontrolünden çıkacak ve Arafat, ABD ve İsrail'in "üstüne kalacak" gibi gözükmektedir.

İRAN VE BATI DÜNYASI*

Mehmet HASGÜLER

Bülent ULUDAĞ

Dünya politikasına ilişkin yapılan makro ve devletlerin dış politikaları ile mikro analizlerde, özellikle ilk kapsamlı teoriyi (güç politikası) realist ekolün geliştirmesinin de etkisiyle, "ulusal güç" ögeleri üzerinde çokça durulmaktadır. Ekonomik, askerî, siyasal, psiko-sosyal güç, ayrıca nüfus, coğrafi konum, doğal kaynaklar, liderlik, kültür-bilim ve teknolojik kapasiteler gibi etmenler üzerinde ayrıntılı olarak durulmakta ve devletlerin bu etmenlere ne ölçüde sahip olduklarına göre bir dış politika oluşturabilecekleri ve bu şekilde uluslararası sistemi etkileyebilecekleri düşünülmektedir. Fakat bu statik bir analizdir ve meselelerin salt yatay boyutlarını esas almakta ve "dördüncü boyut" olan zaman parametresini ihmal etmektedir. Buna rağmen realist teoriler ve yöntemler, uluslararası ilişkiler disiplini içinde, konulara giriş yönünden faydalı ve kullanışlı bir yaklaşım olmaktadır. İran İslâm Cumhuriyeti'nin, Humeynî sonrası dış politika arayışlarının anlaşılabilmesi, ulusal güç ögeleri esas alınarak yapılacak bütünsel bir analizle mümkün olabilir.

1978-79 İran Devrimi, salt bir diktatör Şah'ın devrilmesinin çok ötesinde hedefler içeriyordu. İran bu devrimle, hem kendine bir kişilik arıyor, hem de bu yolla uluslararası politikada daha etkin ve önemli bir aktör konumuna gelmeye çalışıyordu. Humeynî, hem ülkesinde, hem de İslâm dünyasında biriken bu beklentiyi karşılamayı amaçlayan bir "devrimci İslâm ideolojisi" geliştirmişti. Fakat coğrafi konum ve doğal kaynakları (petrol ve doğal gaz) sebebiyle İran'ın sürekli olarak dünya politikasında-

* *Birikim Dergisi*, Haziran 1997

ki büyük güçlerin baskısı altında olmasından ötürü de, bu devrimci ideolojik mayanın ülkede tutması kolaylaşmıştı. İran, hiç bir doğal zenginliği olmayan ve büyük güçlerin ilgisini çekmeyen coğrafi bir konuma oturmuş bir devlet olsaydı, böylesi bir İslâm ideolojisi oluşamayacağı gibi, böylesi bir devrim de yaşanmayacaktı. Sözün kısası, dışarıdan gelen bu baskılar, İran halkını özellikle son bir asır boyunca çok bunaltmış ve yukarıda sıralanan arayışların çağrıştırdığı devrimci bir yola sürüklemiştir.

İran, halkının ve rejiminin bölgedeki pek çok diğer ülkere benzediği, Batı'dan farklı siyasal, sosyal ve kültürel yapılara ve dinamiklere sahip bir Orta Doğu ve İslâm ülkesidir. Fakat bazı Batılı merkezlerce kültürel durumları İran'a çok benzeyen bir takım Arap-İslâm ve Üçüncü Dünya ülkelerinin üzerinde fazla durulmazken, İran'ın Batı'dan farklılığı sürekli gündemde tutulmak istenmektedir. Bunun sebebi de muhtemelen Şah sonrası İran rejiminin Batı (özellikle ABD ve İsrail) menfaatleriyle uyumlu bir dış politikayı henüz tesis edememiş olmasıdır. İran'ın yeni rejimi böylesi bir politikayı oluşturamadığı gibi, Orta Doğu ve İslâm dünyasına yönelik Batı aleyhtarı mesajlarla, karşı tarafta ciddi tehdit algılamalarına yol açmıştır. Fakat büyük ölçüde Humeynî'nin biçimlendirdiği ideolojik İslâm'ın etkisiyle oluşan bu söylemlerin şiddeti, onun 1989'da ölümünden sonra hayli azalmış ve bu ülkenin idealist bir dış politikadan, realist ve pragmatist bir yöne kaydığı gözlemlenmiştir.

Bu noktada, bazı ulusal güç öğeleri açısından daha bilimsel düzeyde İran dış politikasına bakılacak olursa, yukarıda anılan söylemlerden kaynaklanan tehdit algılamalarının hiç de yabana atılamayacak gerçekçi temelleri olduğu da görülecektir. Petrol ve doğalgaz gelirlerinin lokomotifini oluşturduğu ekonomik büyüme, hırslı bir sanayileşme ve silahlanma politikasını gündeme getirmektedir. Bu ise Stalin dönemi Rusyasını hatırlatmaktadır. Yine benzer şekilde Lenin ve Troçki'nin dünya devrim tezleri, Humeynî ile karşılaştırılacak olursa, şu anki İran rejiminin konumu Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" modeline benzeyen "tek ülkede İslâm devrimi" anlayışına tekabül etmektedir. Yani

şu anki İran rejimi, aynen Stalin Rusyası gibi, kabul edilebilir sınırlar içerisinde Batı dünyası ile uyumlu ilişkiler kurup geliştirmektedir. Fakat İran'ın Rusya'dan farklı tarafını, Batı için çok hayatî, ekonomik, stratejik çıkarların odaklandığı bir bölgenin kalbinde bulunması oluşturmaktadır.

Tüm bu etmenler gözönüne alınarak, Humeynî ve sonrasındaki İran dış politikasının genel çerçevesini, bölgesel ve uluslararası sistemdeki değişikliklerin ışığında yapılacak gözlemlerle kurmak mümkün olacaktır.

I. HUMEYNÎ'NİN LİDERLİĞİ DÖNEMİ

a) İran Devrimi ve Rejimin Kurulması: 1978-79 halk hareketi sonucu gerçekleşen devrim milliyetçi, sosyalist ve İslâmcı eğilimleri ABD-yanlısı¹ Şah yönetimine karşı birleştiren bir hareket olarak ortaya çıktı. Ama o güne değin Orta Doğu'da rastlanılanların aksine, devrimden sonra çok kısa süre içinde inisiyatifi İslâmcı güçler aldı. Oysa beklenti ve temenniler böyle olmayacağı yönündeydi. Bu sonucun oluşmasında belirgin bir sebep, devrimin liderliğinin etkili ve karizmatik kişiliği olan bir din adamınca² yapılmasından ötürü, muhalefetin eylemlerinde İslâmcıların lokomotif konumunda çalışmaları olmuştur. Bu arada İran'ın Şîa geleneğinde, otorite karşısı başkaldırı yani "kıyam" olgusunun etkisini unutmamak lâzımdır.³

Şubat 1979'da, yönetimin el değiştirmesinden sonra Humeynî'nin atadığı geçici hükümetin dışişleri bakanı Kerim Sancabî, ülkesinin bağımsız, tarafsız ve bağlantısız bir dış politika izleyeceğini duyururken; Sovyetler Birliği ve Batılı devletlerle eşit koşullarda ilişkiler kurup geliştirmeye ülkesinin hazır olduğunu söylemeyi de ihmal etmiyordu. Bu gibi açıklamalara rağmen rejim gitgide radikalizme kaydı. İsrail ve Güney Afrika ile ilişkilerin sona erdirilmesi, Şah'ın gittiği ülkelere ultimatome ve-

¹ Ahmed Hasan Abadanî, *İran Raporu*, (çev. Selçuk Barlas), İstanbul, Üçüncü Dünya Yayınları, Kasım 1977, s. 89, passim.

² Woodsworth Jarlsen, *İmam ve Onun İslâm Devrimi-Cennetin ve Cehennemnin İçine Bir Yolculuk*, (çev. Bedirhan Muhib), Ankara, Endişe Yayınları, 1990, s. 252, passim.

³ Kadri Çelik, *Bir Devrimin Anatomisi*, İstanbul, Evrensel Yayıncılık, Mart 1995, s. 774, passim.

rilmesi, nihayet 4 Kasım 1979'da Tahran'daki ABD Elçiliği'nin işgali ile başlayan rehineler krizi, bu süreci hızlandıran bellibaşlı gelişmeler oldu.⁴

b) İran-Irak Savaşı: 1958'de Irak'ta askerî bir darbe sonucu monarşinin devrilmesi ve bu ülkenin Bağdat Paktı ile bağlı olduğu anti komünist kamptan ayrılmasından itibaren İran'ın bu ülke ile ilişkileri bozulmaya başlamıştı. Şattü'l-Arab su yolunun denetimi, Kürt sorunu, Şah rejiminin ABD ve İsrail ile yakın dostluğu, iki ülke ilişkilerini gergin tutmaya devam etti. Şah'ın devrilmesinden sonra bu durumun değişeceği sanıldıysa da sonuç tam aksi yönde oldu. Eylül 1980'de Irak'ın saldırısı ile başlayan savaşın görünür veya gizli pek çok boyutunun olması gerekir.⁵

- Basra Körfezi bölgesinde güç mücadelesi;
- Irak'ın, Şattü'l-Arab'ın denetimi konusundaki hedefi;
- Irak'ın denize sağlam çıkış arama çabaları;
- Rejim ve ideoloji farklılıkları: Laik-İslâmcı; Arap-Fars; Sünnî-Şîî;
- Saddam Hüseyin ve Humeynî'nin kişilikleri ve önderlik tutkuları.

Başlangıçta Irak yönetimi savaşın kısa süreceğini düşünerek hesaplarını yapmıştı; ama bu gerçekleşmeyince, 1982 ortalarında Irak'ın bireysel gücü savaşı sürdürmesine yetmemeye başladı. Bu sebeple sonraki dönemlerde Irak ile aynı tehdit algılaması içinde olan ve Nisan 1981'de de "Körfez İşbirliği Konseyi" çatısı altında örgütlenmiş olan petrol zengini Arap monarşileri, Irak'ı mâlî açıdan desteklediler. Irak ayrıca Mısır ve Ürdün'den de teknik lojistik ve personel yardımı aldı.

İran'ın, kendi petrol sevkiyatının Irak bombardımanı ile engellenmesine karşılık, Irak'a petro-dolar akışını önlemeye yönelik çabaları, 1985'i izleyen dönemde "Tankerler Savaşı" ve mayınlanma sorunlarını gündeme getirdi. ABD'nin 1987'de Kuveyt

⁴ M. Hasaneyn Heykel, *Bir Devrimin Anlatılmamış Öyküsü*, (çev. Bedirhan Muhib), İstanbul, Nehir Yayınları, 1988, s. 285, passim.

⁵ Abdurrahman Dilipak, *Körfez Savaşı*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1988, s. 139, passim.

tankerlerini korumaya almasıyla çok kritik bir noktaya gelindi. Bu hassas durum üzerine BM Güvenlik Konseyi işlemeye başlayarak, Temmuz 1987'de 598 sayılı ateşkes kararını kabul etti. Bu kararı Irak hemen, İran da bir yıl sonra kabul edince Ağustos 1988'de silahlar sustu.

Savaşın uzamasında İran'ın bu savaşı rejimi oturtma ve devrimi ihraç etme aracı olarak görmesinin etkisi büyüktür; ama bu amaçların ilki gerçekleşirken, ikincisinde beklenen olmadı. İran'ın barış konusundaki temel talebi Saddam'ın "saldırgan olduğu için" görevden uzaklaştırılması idi; ama bu olacak şey değildi. Zira Saddam, zaten koltuğunu korumak için savaşıyordu. İranlı politika yapıcılarının böyle anlamsız taleplerine Kuveyt Krizi sırasında da tanık olunacaktır.

Savaşın sona ermesinden on ay sonra Humeynî'nin ölümü, İran'a ilişkin yeni beklentileri gündeme getirdiyse de, sonuç yine tahmin edildiği gibi olmadı.

II. HUMEYNÎ SONRASI DÖNEM

1989'dan itibaren bölgesinde ve dünyada yaşanan ani değişiklikler, İran açısından yeni seçenekleri gündeme getirdi. İran dış politikasını etkileyen başlıca bölgesel gelişmeler:

- Afganistan'dan Sovyet askerlerinin çekilmesi,
- SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ve dağılması,
- Kuveyt Krizi ve Çatışması,

Bu gelişmeler, İran lehine bir durum oluşturarak bu ülkenin çevresinde uzunca bir süredir hiç görülmemiş bir güç boşluğu oluşturdu.⁶ İranlı yöneticiler de ortaya çıkan olasılıkları ciddi biçimde değerlendirmeye aldılar. Petrol gelirlerinin lokomotifini yaptığı sanayileşme çabaları ve çok hızlı bir silahlanma ile birlikte İran bölgesindeki boşluğu kendi lehine doldurma arayışına girdi.⁷

İran'ın bölgesel ve küresel çabalarının ülke bazında tek tek incelenmesi yararlı olacaktır. Bölge ve dünya politikasındaki ak-

⁶ Fred Halliday, "An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution", *Middle East Journal*, cilt 48 no. 2, s. 509-526.

⁷ Mesut Çaşın, "İran Silahlı Kuvvetleri", *Avrasya Dosyası*, cilt 2, no. 4, s. 27-50.

tüel gelişmelere rağmen, İran dış politikasındaki yönelimler Orta Doğu ve Körfez ağırlıklı özelliğini korumaktadır.

Suriye ve Lübnan, devrimden sonra İran'ın istikrarlı ve kalıcı etki kurabildiği Arap ülkeleridir. Özellikle Lübnan ele alınır- sa, bu ülke nüfusundaki değişikliklerin genelde Müslümanlar, özelde de Şiiler lehine bir durum arzemesinin getirdiği imkân- ları İranlılar iyi değerlendirmişler ve 1982-85 İsrail'in Güney Lübnan'ı işgalinin oluşturduğu uygun ortamı kullanarak, bu ül- ke politikasında hayli etkili bir militan hareketi ortaya çıkarabil- mişlerdir.⁸

Suriye ile olan ilişkileri ise radikal İslâmcılar arasında ciddi görüş ayrılıklarını göstermesi bakımından anlamlıdır. 1978-82 döneminde Hafız Esed rejimine muhalif İslâmcı grupların ezil- mesine sessiz kalması, İran'ın Sünnî radikaller nazarındaki pres- tijini ve etkisini sarstığı gibi, Mısır, Suudî Arabistan, Ürdün, Irak gibi karşıt güçlere de önemli bir koz vermiştir. Buna rağmen Su- riye yönetimine karşı bu ılımlı İran tutumu nasıl izah edilebilir?

- Suriye'nin onayı olmaksızın Lübnan'daki gruplar üzerin- de etki kurabilmek çok zordur.

- Suriye, İran'ın Irak'la olan harbinde en önemli destekçisi idi.

- Suriye'de Aleviliğin bir türü olan ve nüfusun yüzde 10 ka- darını oluşturan Nusayrîlerin, İran'daki Şii ağabeylerinin deste- ğine ihtiyacı vardır ve İranlı liderler de bunları doğru yola çeke- bileceklerini umuyor olabilirler.

- Suriye'nin İran'a desteği karşılıksız olmamış ve İran'ın bu ülkeye uygun koşullarda petrol vermesini gerektirmiştir.

- Son bir nokta olarak, Suriye'nin İsrail'le yapacağı bir barış, İran'la ilişkilerini ciddi şekilde etkileyebilir. Ayrıca olası bir Lübnan-İsrail barışı da Güney Lübnan'daki radikal gruplar sindiril- meden olacak gibi görünmemektedir.

Yemen, 1990'da birleşmesinden sonra Arap dünyasında dip- lomatik ve siyasî etkisini arttıran bir ülke görünümüne girdi;

⁸ *Lübnan'da İslâmi Hareketler*-Derleme, (çev. Üsâme Zeydoğlu), İstanbul, İnkılab Yayınları, Aralık 1989, s. 232, passim.

ama Kuveyt krizindeki Irak yanlısı tutumu bu ülkeyi yalnızlığa itti. İran stratejik olarak çok önemli bir konumdaki bu devlet ile ilişkilerinin gelişmesine çalışmaktadır. Bu amaçla 1994'teki kısa süreli iç savaşta, birlik yanlısı Kuzey liderliğini -öyle ki o Kuzey liderliği Irak ile olan savaşında kendisine karşı Irak'a birlik gönderdiği halde- desteklemiştir. İranlılar Yemen'le olan ilişkilerinde de -tıpkı Lübnan'daki gibi- mezhep bağlantısını kullanmayı ihmal etmemektedirler. Zira Yemen nüfusunun büyük bir kısmı, bir Şîa mezhebi olan Zeydiyye akımına mensupturlar ve bu akımın bin yıllık bir geçmişi vardır. İran -tıpkı Lübnan örneğinde olduğu gibi- bu potansiyeli uyandırmak, eğitmek ve kullanmak istiyor. Ayrıca Yemen'de önemli petrol rezervlerinin bulunmasına karşılık teknik eleman ve sermaye yetersizliği, ülke altyapısı için çok gerekli bu kaynağın kullanılmasını engellemektedir. Yemen'in uluslararası soyutlanmış durumu göz önüne alındığında, İran bu konuda da Yemen'e yardımcı olarak etkisini arttırabilir.

Yemen'le bağlantılı bir şekilde, İran'ın artan ölçüde ilgisini ve etkisini arttırdığı bir başka bölge ülkesi de Sudan'dır. Bu ülkede uzunca bir süredir iktidarda olan ve ABD-Suudî Arabistan çizgisinde bir politika izleyen Cafer Numeyrî devri İslâmcıların gelişmesine uygun ortamı hazırladı. Numeyrî'nin 1985'te devrilmesinden sonra da ülke radikal İslâm'a hızla kaymaya başladı. İran, 1989'da Sudan'da yönetime gelen General Ömer Hasan el-Beşîr'e pek çok konuda destek sağladı. Özellikle de Güney Sudan'daki ayrılıkçı Hristiyan hareketinin bastırılmasında İranlı askerî danışmanlar önemli katkılarda bulundular. İranlı yöneticiler Sudan'ı, Mısır ve Kuzey Afrika ülkelerindeki İslâmcı grupların desteklenmesinde bir üs ve atlama taşı olarak görüyor olabilirler.

Cezayir'de 1992 başlarında, İslâmcıların yönetime gelmelerini önlemek amacıyla kurulan askerî yönetim, rejim aleyhtarı güçlere destek olduğu için 1993'te İran'la diplomatik ilişkilerini kesmiştir. İranlı yöneticiler, durağanlaşan İslâmcı dalgalara yeni bir esin kazandırmak ve 15 yıl içinde ortaya çıkan yeni nesilleri

etkilemek amacıyla Cezayir'deki hareketi potansiyel bir ateşleyici olarak görüyor olabilirler.

İran'ın, devrim sonrası dönemde ABD ile ilişkileri bir türlü yumuşamamıştır. Bunun temel sebepleri arasında "sistem dışı" bir aktör olarak İran İslâm Cumhuriyeti'nin konumu ve İsrail'e yönelik tutumu belirleyici olmuştur. İran, 1990-91 Kuveyt krizinde müdahaleyi onaylamamışsa da BM yaptırımlarına uyumuştur. Buna rağmen Körfez'deki ve Suudî Arabistan'daki Amerikan askerî varlığına sert tepki göstermiştir. İran, İsrail-Filistin uzlaşısına da karşı çıkmaktadır. İranlı liderlere göre bu yalnızca İsrail ve onun güçsüz komşuları arasında değil, tüm İslâm dünyasına yöneltilmiş bir tehdittir. İranlılar barış projeleri sunmuyorlar; sadece yetersiz de olsa ilk adım niteliğindeki barış ve yakınlaşma çabalarını sabote ederek bölgedeki Amerikan-İsrail karşıtı havanın sürmesini istiyorlar. Bunu yapmalarını normal karşılamak gerekir. Zira İran'ın rejim olarak varoluş tezi anti Amerikanizm'e dayanmaktadır. İran, İsrail'e karşı Lübnan'da Şii radikal grupları, Filistin'de de HAMAS'ı desteklemektedir. Böylesi bir sabotaj da hem ABD'yi, hem de İsrail'i rahatsız etmektedir. Ayrıca İran'ın silahlanma çabaları her iki devlet bakımından ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır.

1995 Nisan'ındaki bir gelişme olarak Amerikan yönetimi "Güzelim barış süreci elden gidiyor" kaygısıyla bastıran Yahudi lobisine karşı bir şeyler yapmak zorunluluğunu hissetmektedir. Böylece de barış sürecine açıkça cephe alan iki önemli petrol ülkesini hedefleyen yeni Amerikan politikaları üretilmektedir. Lakin Libya'ya konulan sınırlı yaptırımlara benzer sonuçlar verebilecek bir boykotun İran üzerine uygulanması çağrısına da İsrail'in dışında pek itibar eden olmadı. Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya, Çin ve hatta Avustralya, Kanada, Japonya gibi ABD ile çok yakın ilişki içindeki ülkelerde dahi boykot çağrıları etkili olmadı. İranlı yöneticilerin söz konusu Batılı güçlerle büyük rakamlara varan ekonomik ilişkilere girmesinin, bu sonucun alınmasında etkili olduğu açıktır. Ama bu sonucun oluşmasında kuşkusuz en önemli etken, beş yıldır Irak'a karşı insafsızca ve

keyfi olarak yürütülen, ayrıca da ilgili başka devletlerin çıkarlarına aldırış etmeyen ABD politikasından dünyanın çıkardığı derslerdir. Kimse Amerikan iç politikasını ilgilendiren meseleler yüzünden çıkarlarından vazgeçmek istememekte ve Irak ile olandan çok daha zor olacağı anlaşılan bir cepheleşme ve düşmanlık ilişkisine üstelik de gereksiz yere girmek istememektedir.

Bu şartlar altında ABD, İran petrol tesislerini tahrip edecek, gelir akışını ve silahlanmayı durdurabilecek kısa süreli bir savaş tasarlayabilir. Ama Irak örneğindeki gibi uluslararası bir destek olmaksızın böyle bir girişim başlatamaz ve öyle bir desteğin de olmadığı ortaya çıktı.

III. SONUÇ

Genel ve nihai bir gözlem olarak, Humeynî dönemine göre dış politikası gittikçe daha "ılımlılaştıran" ve esnekleşen İran rejimine karşı süregiden tehdit algılamalarının gerçek sebebinin, başta ABD ve İsrail olmak üzere bölgedeki Arap rejimlerinin çoğunun İran'daki rejimin devamından rahatsızlık duyarak, bu rejimin yıkılmasını veya en azından tıpkı Stalin Rusyasının sosyalizmi bir kâbusa dönüştürmesi örneğinde olduğu gibi, dejenere olmasını ve halkına yabancılaşmasını arzu etmeleri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle Avrupa'daki başka bazı merkezler İran'ın "ehlileştirilebileceğini" ve İslâm dünyası ile verimli işbirliği ve uyumun mümkün olduğunu, bunun için de kışkırtıcı tavırlardan kaçınılması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadırlar.

Sömürgecilik çağından günümüze, İslâm dünyasına yönelik Batı kaynaklı kışkırtıcı tavırlar saymakla bitmez. Ne gariptir ki bu tavırlar sonucu oluşan "tepkiyel" gelişmeler yine aynı Batılı merkezlerce eleştiri konusu edilmektedir. İsrail'in bir devlet olarak kurulması başlıbaşına bir tahrik ve tehdit kaynağı olmuş, Arap ve İslâm dünyasından bunu hazmetmeleri istenmiştir. Hazımsızlığın sonucu ortaya çıkan Batı (özellikle ABD) aleyhtarlığı ise "İslâm'ın hoşgörüsüzlüğü ve kandökücülüğü" olarak

takdim edilmiştir. O sebeple İran konusunda Batılı ve "Batıcı" çok uluslu medyatik propagandanın piyasaya sürdüğü tablolara, kavramlara, imajlara ve şablonlara fazla itibar edilmemesi gerekir. İran onlara, kendilerine göre çok farklı bir ülke olarak gözükebilir ve bundan ötürü de onların yaygara koparmaları normal karşılanabilir.

Ama Türkiye'nin yakın ve 350 senedir sınır ihtilafı olmayan bir komşusu olan İran'a Türkiye'den bakmak, Türk dış politikasının önceliği olması gereken bölgesel etki arayışlarında değişik sorumluluk ve olanakları gösterecektir. Türkiye'nin, başka merkezlerce arzulanan rolü değil, kendisinin saptadığı rolü oynaması bu tip yaklaşımlara bağlıdır.

İSLÂM TARİHİNİN IŞIĞINDA MEZHEPLER, TARİKATLER VE ALEVİLİK*

Mehmet HASGÜLER

Bülent ULUDAĞ

Türk toplumunda özellikle son yirmi yıllık dönemde Alevî inancındaki yurttaşlarımızın pek iyi anlaşılamadığı, tanınmadığı veya tanıtilamadığı görülmektedir. Ülkedeki sol-sağ, dinci-laik kamplaşmalar, Alevîleri ve Sünnîleri, kendileri hiç de istemedikleri halde karşı karşıya getirmektedir.

Alevîliğin nesnel bir bakış açısıyla bilimsel olarak ele alınması, hem Alevîler hem de onların dışındakiler için artık elzem bir konu haline gelmiştir. Alevîlerin ibadet ve itikat usulleri, niçin klasik İslâm Şeriat ve akaidinden farklıdır? Alevîlerin Osmanlı ile ilişkileri hangi şartlar çerçevesinde biçimlendi? Osmanlı'nın yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne yaklaşımları nasıldır? Tüm bunlara tutarlı açıklamalar getirebilmek için, İslâm ve Türk tarihini dikkatli bir şekilde süzmek gerekmektedir.

İSLÂM DÜNYASINDA MEZHEPLERİN OLUŞUMUNUN TARİHSEL, KÜLTÜREL VE SİYASAL TEMELLERİ

Genellikle İslâm tarihinde mezhep deyince, büyük ölçüde Sünnî görüşünün etkisiyle sadece fikhî mezhepler biçiminde konuya yaklaşılmakta; bu yapılırken de dört hak mezhep lafı kullanılarak, tam manası ile skolastik bir yaklaşım sergilenmekte; diğer mezhepler, farkında olarak veya olmayarak, hakaretle dışlanmaktadır.

Dört hak mezheple kastedilenler, mezhep imamlarının yorumlarına dayanan İslâm hukukundaki farklılaşmalardır ve za-

* *Siyah Beyaz Gazetesi*, 30 Temmuz-2 Ağustos 1997

ten bu mezhepler de o usulün daha doğru olduğuna inanarak konuları delillendirmiş olan bu imamların isimleriyle tanımlanmaktadırlar: Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve Şâfiî. Fakat fikhî mezhepler sırf bunlardan ibaret değildir. Halen uygulanagelen başka fikhî mezhepler olduğu gibi, artık uygulayıcısı, takipçisi kalmamış ölü mezhepler de bulunmaktadır. Bunları yok ya da batıl saymak yanlış olur.

Mezhepleri sadece fikhî boyutuyla ele alıp sınırlamak doğru değildir. İslâm düşüncesindeki farklılaşmalara veya İslâm tarihindeki siyasî mücadelelere paralel olarak oluşmuş başka mezhep kategorileri de vardır. Buna karşın siyasî iktidar mücadelesinin getirdiği mezhep bölünmelerinin etkileri günümüzde dahi süren çok çarpıcı sonuçları olmuştur. İslâm dünyasında halifelğin kime ait olacağına ilişkin tartışmalar, dinin gereği olmaktan ziyade, kabile düzeyinde Araplar içi iktidar çekişmelerini hatırlatıyordu. Bunun da ötesinde Muâviye'nin iktidarı ele geçiş süreci ve yöntemleri değerlendirildiğinde, Stalin'in erken bir prototipi ile karşılaşılır; Ali'nin konumu da Troçki ile örtüşür. Tabii ki bu analogiler inanç ve fikirlere göre değil, yöntem ve süreçlere bakılarak yapılmaktadır.

Hız. Ali'nin bir suikast sonucu şehid edilmesiyle başsız kalan taraftarları otoriteye tabi çoğunluktan farklı bir azınlık görünümüne kaçınılmaz bir şekilde büründüler. İktidarı ele alan Emevî ailesine itaat eden büyük çoğunluk, aynı zamanda Ehli-Sünnet olarak da tanımlanmaya başladı. O devirde legal, yerüstü muhalefetin olması da düşünülemeyeceği için, yerüstünde olan herkes iktidara bağlıydı, bağlı olmak zorundaydı. İktidara bağlı olmayan her kimse, ya kendisi yeraltına çekilerek mücadelesini oradan sürdürür ya da iktidar zaten onu yerin altına gönderirdi. Böylesi şartlar altında muhalefet olmak gibi son derece tehlikeli bir yola sapmak istemeyen toplumun büyük çoğunluğu, kendisini iktidara uygun ve onun istediği bir şekilde tanımlamak durumundaydı. İktidardaki Emevîler, kendilerine meşrûiyet kazandırmak için, Peygamber'in sünnetini izlediklerini, her vesileyle o dönemin medyatik merkezleri olan camilerdeki vaaz ve hutbelerle duyuruyorlardı. Zaten bu duyuruları yapan ule-

mâ için önemli olan ülkenin (yani, arz üzerinde İslâm kurallarının uygulandığı, İslâm'ın hakim olduğu kısmın) kimlerce yönetildiği değil, nasıl yönetildiği idi. Ülke yönetilirken esaslarını ulemânın belirlediği Şerîat kurallarına uyuluyorsa mesele yoktu. İslâm ülkesinde iktidardakiler de zaten her vesileyle kendilerinin Peygamber ne dediyse aynısını tıpatıp yaptıklarını ve Allah'ın yolunda aynen Peygamber gibi, en ufak bir sapma olmaksızın ilerlediklerini iddia edip duruyorlardı. Sünnet de zaten Peygamber'in yaşayışının ve İslâm'a ilişkin tatbikatlarının bütünüydü. İktidar kendini, sünnete uyan ve uygulayan, her işini Peygamber'in yaptığı gibi yapan insanlar güruhu demek olan Ehli Sünnet olarak tanımlıyorsa; yerüstünde olan ve yerüstünde sağ salim kalmak isteyen ve dahi toplumun büyük kısmını oluşturan insanlar güruhu da Ehli Sünnet olmak zorundaydı. Aslında yeraltındaki Hz. Ali yanlısı grupların oluşturduğu Şîa muhalefeti de Peygamber'in sünneti doğrultusunda ibadet ve itikat ediyordu. Lakin iktidar her şeyin tam Peygamber'in istediği gibi olduğunu; bu güllük gülistanlık düzene karşı çıkmanın Allah'ın ve Peygamber'in düzenine karşı çıkmak olacağını savunarak hem toplumda kitlésel bir itaat oluşturmak istiyor, hem de yeraltındaki Şîa'ya destek ve katılımların önleneneğini; Şîileri Ehli Sünnet'in dışında ve düşmanı gibi gösterebileceğini umuyordu. Her şey Peygamber'in yaptığı gibi yapılıyorsa iktidara karşı çıkmaya ne gerek vardı? Demek ki bu iktidara karşı çıkanlar, sünnete karşı çıkmış olacaktı ve kötü niyetliydi. İşte günümüz Aleviliğini anlamak isteyen herkes, o devrin iktidarlardan tarafından saptanmış bu hassas ve ince politikayı çok iyi araştırmak durumundadır.

Görüldüğü üzere İslâm dünyasında mezhep olgusunun fık-hî boyutundan çok daha önce siyasî boyutları ortaya çıkmıştı. Emevîlerin kurduğu Arap-İslâm imparatorluğunda hilâfet saltanatına dönüşürken; silahsız, sessiz ve pasif durumdaki toplumun büyük çoğunluğu olan bitenin farkında olmadığı gibi, zaten itaat edecek bir otorite aramaktaydılar. Emevî hanedanı işte böylesi koşullarda yükseldi. Fakat Emevîler aynı zamanda müthiş bir terör rejimi de kurmuşlardı. Onlara karşı direnen temel

unsur yeraltındaki Şîa idi. Emevîlerin bir başka uygulaması da Arap ırkçılığı yaparak, İslâmiyet'i salt Arap kültürünün bir ürünü ve Arapları da, bir ölçüde Yahudilerin düştüğü yanılgıya da düşerek, seçilmiş kavim olarak görmeleriydi. Bu durum, enternasyonal fikirlerle ortaya çıkıp sonradan Rus milliyetçiliğine dönüşen ve diğer halkların ağabeyi olarak Rusları seçen Sovyet komünizminin macerası ile de kıyaslanabilir. İranlılar ve Türkler gibi Arap olmayan unsurlar, Emevîlerin bu ırkçılığından çok rahatsız oluyorlardı. Bu yüzden 700'lü yıllarda Emevî İmparatorluğu'na karşı bölge halklarında ciddi kültürel, siyasî ve askerî karşı koymalar görülmüştü. Emevîler devrinde, bugün Türkistan'ın kalbi olan Maveraünnehir'de çok çetin Türk-Arap savaşları olmuştu. İranlılar ise kendi köklü kültürlerini, tarihlerini ve uygarlıklarını küçümseyen Emevîlere karşı, Emevîlerin en büyük siyasî rakipleri olan Şîa mezhebine kitlesel olarak yönelmişlerdi. Bununla birlikte Safevî şahları devrine değin, İran'ın büyük kısmı Sünnî olarak kalmaya devam edecek ve İran'ın gerçek anlamda Şîileşmesi ileriki dönemlerde ele alınacak sebeplerden ötürü, Safevîler devrinde olacaktır.

Ardı ardına çıkıp şiddetle bastırılan pek çok direniş hareketinden sonra, Emevî saltanatını yıkan dev ayaklanmanın, 745'i izleyen yıllarda Türk-İran kültürel bölgesi Horasan'da başlaması ve liderlerinin de Türkler, İranlılar ya da Şîî Araplardan olması çok anlamlıdır. Şam ve Mısır ele geçirilip Emevî hanedanı Kuzey Afrika ve İspanya'ya kaçmak zorunda bırakıldıktan sonra, halîfelik makamına Peygamber'in amcası Abbas'ın torunları getirilmesi sonucu, bir müddet için de olsa kitlesel muhalefet, meşrû bir iktidarla teskin edilmiş oluyor, iktidarın meşrûiyeti de Peygamber'in soyundan gelmesiyle sağlanıyordu. Zaten Şîa'nın ortaya çıkış sebebi, iktidarın Peygamber ailesinden gasbedilmiş olması tezine dayanıyor ve bu tez Emevîlerin tasfiyesi ile artık geçersizmiş gibi görülüp, mezhep bölünmesinin artık sona ereceği umuluyordu.

Gerçekten de bir asır kadar işler yolunda gitti. Me'mun, Mu'tasım, Mansûr ve Hârûn er-Reşîd'in iktidarlara, İslâm İmparatorluğu'nun çok parlak ve her zaman gıpta edilecek devri ola-

rak yaşandıkları gibi, asırlarca dilden dile anlatılacak Sinbad, Ali Baba, Şehrazat gibi Binbir Gece Masallarının da konusunu oluşturdular. Emevîlerin yıkılmasında önemli rolleri olan İranlıların bürokraside, Türklerin de ordudaki etkileri çok arttığından, bu iki grup halk, İslâm devletiyle daha da bütünleştiler. Fakat bu mutlu dönem fazla uzun sürmedi. İslâm İmparatorluğu'ndaki zayıflıklar ve bozukluklar yeni türden tepkileri gündeme getirdi. Peygamber'in amca çocukları olan halifelerin Türk ve İranlı sivil-asker bürokrasinin oyuncağı durumuna düşmeleri, Şîa'nın aktif bir muhalefet olarak yeniden parlamasına sebebiyet verecektir. Mısır'da Fâtımîler, İran ve Irak'ta Büveyhîler, Bağdat'taki halifeden bağımsız hareket eden ve kendi devletlerini kuran Şîi gruplar olarak belirdiler.

Görülüyor ki Şîi mezhebi İslâmiyet'in ilk asırlarında siyasî nitelikli bir akım olarak belirmiş; siyasal tezini iktidara karşı islah edici ya da kurtarıcı bir rol alma biçiminde saptamıştır.

TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARI VE MEZHEP ÇEKİŞMELERİNE ETKİLERİ

Abbâsî halifeleri, özellikle 900'lü yıllarda, Irak dışındaki bölgelerdeki otoritelerini tümüyle yitirdiler. Abbâsî halifeliği yozlaşmış ve eski meşrûiyetini kaybetmişti. Bundan ötürü imparatorluk parçalanmakta ve Mısır'da, İran'da, Türkistan'da irili ufaklı yerel sultanlıklar ortaya çıkmaktaydı.

Abbâsî halifelerinin Bağdat ve çevresinde sıkışıp kalan siyasî otoritesi, XV-XVI. yüzyıllardaki Reform hareketinin akabinde papaların Roma ve etrafındaki ufakık bir devlete indirgenen otoritesiyle kıyaslanabilir. Bununla birlikte hiç olmazsa papalar, tüm Katolik dünyasından gelen din adamlarınca seçildikleri için, daha meşrû ve demokratik bir görünüme sahiptiler. Hilâfetin babadan oğula geçen bir saltanat durumuna düştüğü Abbâsîlerin böylesi bir siyasî meşrûiyet verebilecek avantajları da yoktu, olamazdı da. Abbâsîlerin siyasal anlamda çöküşü, gerçekte Şîi tezinin de çöküşü idi. Şîiler, iktidar Peygamber soyunda olursa tüm meselelerin çözüleceğini sanarak, gerçekte yeni bir saltanata da meşrû zemin hazırlamışlardı. İktidara gelen

Peygamber'in amcaoğulları da artık yozlaşmış ve tükenmiş durumdaydılar ve devletin ve toplumun iyi idaresi için iktidarın mutlak biçimde Peygamber sülâlesinde olmasının yeterli olmadığı da bu şekilde açıkça ortaya çıkmıştı.

Buna rağmen Abbâsîlere karşı ayaklananlar, yukarda anlatıldığı gibi, yine Şii gruplar oldu. Abbâsîler de, bu grupların yozlaşmış hilâfet hanedanına karşı kıskırttıkları halkı kontrol edebilmek için, kendilerine bağlı ve emir dışına çıkmayacak bir güç olacağını umdukları Türklere başvurdular. Müslüman olan Türkler, Abbâsîlerce çok iyi konumlara getirilmeye ve çok önemli askerî mevkiilerde görev almaya başladılar. Abbâsî halifeleri Türkler için Bağdat yakınlarında Samarra adıyla özel bir şehir dahi kurdular. Anlaşılan o ki Türkler, bu ilk dönemlerde İslâmiyet'i, daha ziyade bu dine girmenin sağlayacağı avantajlardan ötürü benimsemişlerdir. Bu ilk Müslüman Türklerin, İslâmiyet'e girerken seçecekleri mezhep de, elbette ki cazip imkanları kendilerine sunan halifeliğin iktidarını meşrûlaştırmaya ya da suya sabuna dokunmayan ve İslâmiyet'in siyasî boyutunu hiç dikkate almayan, yani yazının ilk bölümünde anlatılan tipte bir Ehli Sünnet anlayışı olmak zorundaydı. Fakat Türklere verilen bu önem ve onların Arap ülkesinde ve İslâm devletinde artan ağırlığı ve etkisi de yine tersine tepki olarak halifelerin Arap halk nazarında daha da itibar kaybetmelerine sebep olacaktır.

BAZI TÜRKLERİN ALEVİLİĞİ SEÇME SEBEPLERİ

Türklerin büyük çoğunluğunun Sünnî mezhebine girerek Müslüman olmaları, yukarıda da anlatıldığı gibi, kendileri açısından mantıklı ve tutarlı sebeplere dayanıyordu. Bu Türkler sade Sünnî Müslüman olmakla kalmayıp kendi imparatorluklarını da kurdular (Gazneliler, Selçuklular gibi). O zaman da daha bir koyu Sünnî oldular; zira Ehli Sünnet yolu, artık anlaşılacağı üzere, siyasî iktidara hiç bir eleştiri getirmeksizin onu meşrûlaştırıyordu.

Türklerin İslâmlaşmalarının ve sultanlıklar kurmalarının öyküsü, aynı zamanda göçebelikten yerleşik düzene ve tarım toplumuna geçişi de anlatır.

Bu cümleden de anlaşılacağı üzere, Türk soyundan gelen

kabilelerin hepsini aynı kültür ve uygarlık çerçevesinde müta-laa etmek doğru olmayacaktır. Bir kısım Türkler, erken dönem-lerde Müslüman olup (takriben 700-1000 yılları arası dönem), Arap-İran imparatorluk ortamında çok önemli mevkiilere gelir-lerken, aynı zamanda uygarlıkla tanışıp kentli olmuşlar ve bu kültürel ortamı özümseyip göçebelikle tüm bağlarını koparmış-lardır. Bu durum köyden, taşradan gelip büyük şehre yerleşen ve ikinci üçüncü nesiller sonrasında kentlileşip kent kültürüne alışan Türk ailelerin durumuyla kıyaslanabilir. Bu süreçten son-ra da bu kentli Türkler, içinde bulundukları ve etkin görevler al-dıkları devleti koruyucu bir fikrî özelliği olan Sünnî İslâm anla-yışını da kaçınılmaz olarak benimsemişler ve Sünnî olmuşlardır. Şiî ya da Alevî olan Türkler ise, bu anlatılanın tam tersi sebep ve süreçlerin ürünü olarak kabul edilebilirler. Özellikle 1000'li yıl-lardan sonra Ön Asya'da birbiri ardına Türk-İslâm devletleri kurulunca, Oğuzlar ya da Kıpçaklar gibi Türklerin tanınmış gö-çebe boyları, artık yönetici sınıf üst-kültürüne sıçramış olan soy-daşları Sünnî Türklerin sayesinde, hem Müslüman olmaya hem de söz konusu ülkelere rahatlıkla girebilmeye başladılar. Bu du-rum, günümüz Türkiye'si'nde büyük şehirlerde akraba, hemşeh-ri yardımıyla taşradan gelip yerleşen ve devlet dairesinde iş bu-lan, yahut benzer şekilde Avrupa'da tutunmaya çalışan sıradan Türklerin durumuyla kıyaslanabilir. Önceleri serbestçe İran, Af-ganistan, Hindistan, Güney Kafkasya ve nihayet Anadolu'nun yaylalarında yayılmaya başlayan ve İslâm'a görece daha geç in-tisab edip uygarlık ve devletle bu şekilde tanışan bu ikinci gru-ba dahil göçebe Türkler, birinci gruptaki Türklere dahil söz ko-nusu devlet yöneticisi üst kültürden Türk sultanlarınca teşvik edilerek Kafkasya ve Anadolu'daki Hristiyan bölgelerine yön-lendiriliyorlardı. Böylece göçebe Türklerin Orta Asya'dan savaşı-çı-yağmacı kabiliyetlerini girdikleri Türk-İslâm sultanlıklarında değil, kâfir bölgelerinde sergilemeleri sağlanıyor; sonuçta da onlara yaşanacak vatan bulmalarına vesile olunuyordu.

Başlangıçta başarıyla uygulanan bu akın ve göç politikaları daha sonra çıkmaza girmeye başlayacaktır. Özellikle 1200'lü yıl-

larda Selçuklu İmparatorluğu'nun dağılması, Türkistan ve Ön Asya'da büyük otorite boşluğu oluşturmıştu. Haçlı seferleri ve Moğol saldırıları da bu otoritesizliği İslâm dünyası aleyhine daha da genişletmişti. Cengiz Han'ın ordularınca Türkistan'a yönelen tazyik sonucu Harzemşahlar devleti çökmüş, korumasız ve sahipsiz kalan Türk kabilelerinin, özellikle de Oğuzların Ön Asya'ya kitleler halinde göçü başlamıştı.

Anadolu'ya doluşmaya başlayan bu yeni grup Türk göçebelere çok ciddi sorunlara yol açacaklardır. Alaeddin Keykubad devrinde nihayet tüm Anadolu'da denetim kurmayı başaran Konya Sultanlığı (Anadolu Selçuklu Devleti), bu kez de bu kitle göçü ile karşı karşıya geldi ve Türkmen beyleri Anadolu'nun bir çok bölgesine yerleşerek kendi otoritelerini kurdular.

Bu beylikler devlet geleneginin dışında bulunan ve henüz yerleşik bir toplum olmaya başlayan insanlarca kurulmuştu. Bu koşullar altında hem siyasal hem de dinsel olarak çok farklı süreçler yaşanmaya başladı.

O güne değin yaşayageldikleri hayat tarzı gereği, devlet otoritesini tanımayan göçebe Türk kabileleri, vergi, Asya tipi tarımsal üretim örgütlenmesi, ekonomi, ticaret gibi konulardan da bihaberdiler. Kültürel bakımdan yönetici sınıf Türklerle olan ayrılıkları kısa zamanda siyasal uyumsuzluğa dönüştü. İşte bu noktada o Sünnî yönetici üst sınıf ile asırlardır mücadele içindeki Şîî-Alevî hareket göçebe Türk kitleleri ile örtüşmeye başladı.

İSLÂM DÜNYASINDA TARİKATLARIN OLUŞUMU VE MEZHEP ÇATIŞMALARINA ETKİLERİ

Özellikle IX. Yüzyıl'dan itibaren İslâm İmparatorluğu'nun dünyadaki pek çok zengin ve önemli bölgeyi kontrol altına alması sonucu, bu dönemde İslâm bölgelerinde müthiş bir zenginlik birikmeye başlamıştı. İpek ve baharat yolları üzerindeki denetim, Müslüman tüccarların yükselmesini sağlamıştı. Afrika, Avrupa, Çin ve Hindistan arasındaki konumu sayesinde uzun mesafeli ticaretin tüm getirileri, İslâm coğrafyalarına akıyordu. Böylesi bir refah artışının getirdiği toplumsal bozulmala-

ra tepki olarak, dünyadan daha doğrusu dünyanın sunduğu zenginlik ve zevklerden kaçış yönünde öze dönük arayışlar ortaya çıktı ve bunların felsefî temellerinin oluşumu da gecikmedi. Kendisi bir tarikat kurmamakla beraber, Huccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, genellikle ilk mutasavvıf ekolün kurucusu olarak anılır.

Gazzâlî'den kısa bir dönem sonra Bağdat'ta Abdulkadir-i Geylânî, Endülüs'de İbn Arabî, Türkistan'da da Hoca Ahmed Yesevî ünlendiler. Gazzâlî'nin sufizmi belli zihinsel ve kültürel kapasitedeki medrese adamlarına, tabir caizse o çağın entelektüellerine hitap ederken, Geylânî-Ahmed Yesevî çizgisinin temellerini attığı tarikat örgütlenmeleri daha halka dönük ve kitlesel ağırlıklı idi. Fakat sonuçta her iki grup da dünyanın aldatıcılığı sonunda görülen bozukluklara eleştirel bakış getiriyorlar ve çare sunuyorlardı.

Tarikatlar genellikle yanlış bir şekilde Hristiyan dünyasındaki keşiş hareketleriyle eşdeğer olarak algılanır; bunun paralelinde de manastır ile tekke hayatı arasında benzerlikler kurulur; ilkinin Hristiyan diğerinin de Müslüman toplumlarındaki ortaklaşacı toplum yaşamı olduğu iddia edilir. Bu temellendirme pek doğru sayılmaz; zira tarikattaki şeyhin ya da pîrin tesis ettiği otoriteden kaynaklanan hiyerarşik yapıya manastırlarda rastlanmaz. Manastırlardaki insanlar genellikle toplumdan ve dünyadan ümidini kesmiş ve kendisini Tanrı'ya vakfetmiş insanlardan oluşurken; tekkelerde, umut, sabır, iyimserlik içinde dünyanın imkânlarının kullanılarak Tanrı'nın çizdiği yolda ilerleyip (zaten tarik yol, tarikat da yollar demektir), Tanrı'ya ulaşmaya çalışan insanlara rastlanmaktaydı. Dönemin koşullarında da daha iyi bir ahlâkî eğitim kurumu düşünmek mümkün değildi.

ANADOLU'DAKİ TARİKATLAR VE ALEVİLİK

1200'lerin başındaki Moğol istilâsından sonra Türkistan ve İran'dan pek çok sûfî grubu Anadolu'ya sığınmıştı. Mevlânâ Ce-

İlâeddîn-i Rûmî ve Hacı Bektaş Velî bunlar arasında ilk akla gelen isimlerdir. Bu devir Anadolu'sunda 2. ve 3. bölümlerde anlatıldığı üzere, yerleşik devlet sahibi, yönetici sınıftan, büyük ölçüde Fars kültürünün etkisinde yerleşik ve yönetici sınıfa mensup Türklerle, yeni göç etmiş ve sayıları çok fazla olan göçebe Türkler arasında gitgide derinleşen bir çelişki yaşanıyordu. Anadolu bu ikinciler sayesinde daha da Türkleşmiş ve İslâmlaşmıştı; ama paradoksal biçimde de Konya Sultanlığı'nın merkezî otoritesi zayıflamaya başlamıştı. Oluşan bu çelişkinin üzerinde İslâm tarihindeki çeşitli tarihsel oluşumların sonucunda beliren kurumlar odaklanmaya başladı. Ta Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Vakası'ndan beri siyasal iktidarların meşrûluğunu tartışmakta olan Şîî gruplar, İslâm dünyasındaki zayıflama ve parçalanmalara hem bireysel hem de toplumsal düzeyde radikal eleştiriler getiren tasavvufî akımlara bağlı bir yaşam biçimini bir yol olarak insanlara sunan tarikatlar ve dahi eski Türk dinsel geleneklerindeki atalar, babalar kültürünün uzantısı biçimindeki Şaman kültürünün getirdiği bağlanacak şahsî ve ilmi otorite arayışları, Anadolu'ya yeni göçmüş Türk kabilelerinin yaşadığı, büyük ölçüde saltanattan kaynaklanan sıkıntı ve uyumsuzluklar üzerinde doğal bir taban buldular.

1243 Köseadağ Savaşı ile Moğolların vasalı bir devlet durumuna düşen Konya Sultanlığı, vermek zorunda olduğu haracı Anadolu'nun ahalisinden topluyor, bu durum da onun köylüler ve göçebe halk nazarında zaten zayıflamış otoritesini büsbütün yok ediyordu. Tarikatlar ve tekkeler, ağır koşullarda bunalan halkın fikren olduğu kadar iktisâdî olarak da sığınıp dayandıkları sivil otoriteler olarak, işte böylesi bir dönemde güç kazandılar. Mevlânâ Celâeddîn Rûmî, Yunus Emre, Ahi Evran-ı Velî, Hacı Bektaş Velî, Hacı Bayram Velî gibi ermiş insanların metotlarına bakıldığında; önceki kısımlarda anlatılan Sünnî ya da Şîî ağırlıklı fikhî-siyasal klişelere rastlanmaz. Çünkü onlar böylesi farklılaşmaları aşmışlar; sevgi, sadakat ve dayanışmayı esas alarak, hitap ettikleri kitlelere kendi sahip oldukları ilim ve irfanla bu dünya hayatında nasıl yaşanması gerektiğini aktarmışlardır. Bu sebeptendir ki o dönemin Moğol vasalı sultanlarını ve komu-

tanlarını kimse hatırlamadığı halde, bu mümtaz şahsiyetlerin isimleri unutulmamıştır. Onların gösterdikleri sabır ve insanlık, artık halkın zihnine yerleşmiş ve hiç eskimeyecek canlı bir kayıt aracı olan halk, bu insanların yüceliklerini ve örnek hayatını günümüze ulaştırmıştır.

Moğol istilaları ve Türkmen göçleri sonunda Anadolu'da merkezî devlet otoritesi sarsıldığından ötürü dinsel ve toplumsal mobilizasyon görevini kaçınılmaz olarak tarikatlar üstlenmişlerdi. Özellikle Alaeddin Keykubat'ın ölümünden sonra başa geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Anadolu'ya yeni gelmiş Oğuz boylarını itaate almak amacıyla baskıcı politikalar uygulaması ve dev boyutlardaki israf ve vergilerle halkın ezilmesi ciddi tepkilere sebep olur: 1239'da Amasya yöresinde başlayan isyan Baba İshak adındaki şeyhin önderliğinde hızla yayılır. Konya Sultanı isyanı çok zor bastırır. Köseadağ yenilgisinde, bu isyan sebebiyle orduda oluşmuş moralsizliğin de etkileri vardır. Baba İshak olayı, sanıldığı gibi Alevî-Şîî tarikatlarının çıkardığı bir isyan değildir. Fakat halk kitlelerinin zalim sultana tepkisini göstermesi bakımından da Şîî tezleriyle de örtüşmektedir. Şeyhlerin ve tarikatların siyaseti belirleyici konumu tüm 13 ve 14. yüzyıl boyunca artarak devam etmiş, her bölgede kendi egemenliğini ilan eden Anadolu beyleri, hem kendileri hem de halk üzerinde büyük saygı gören tarikat şeyhlerine büyük değer vermişlerdir. Tarikatların kendi ideal ve çabalarıyla halk üzerinde kurdukları otorite ve saygınlık, günümüzde kendilerine sivil toplum örgütü diyen ama her nasılsa kamu otoritesinden de bir türlü bağımsız hareket edemeyen kuruluşlara göre, onların çok daha sivil ve kitlesel nitelikleri olduğunu göstermektedir. Görülüyor ki günümüzde kendi yükselişi için dini kullanmak isteyen birkaç hırpaniye bakılarak tarikatların değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Tarikatların o dönem koşulları gereği laik kurumlar olmamaları (zaten o devirde laiklik diye bir şey olamazdı), onların oynadıkları kitle eğitmenliği ve önderliği rolünün önemini azaltmaz.

Anadolu tarikatlarındaki farklılaşmalar daha ziyade Osmanlı'nın güçlü bir merkezî otorite kurarak Batı ve Orta Anado-

lu'da denetim kurduğu yıllara rastlar. Bağımsız Anadolu beylikleri birer birer Osmanlı'nın eline geçtikçe, tarikatların başına buyruk ve özgür konumlarına sınırlamalar geliyordu. Osmanlılar, Rumeli'de ciddi boyutlu meydan savaşları vermelerine karşın, halktan hemen hiç direniş görmemişlerdi. Oysa Anadolu'da böyle olmamış ve 200 yılı aşkın bir mücadele sonucu tam Osmanlı otoritesi tesis edilebilmiştir. Osmanlı merkezî otoritesine direniş, yalnızca başını Karamanoğulları'nın çektiği Türkmen beyliklerden değil, yıllar boyu bağımsız hareket etmeye alışmış tarikatlardan da geliyordu. Bu noktada yine göçebe Türkmenlerle, Osmanlı'nın bürokratik seçkin devlet yapısı arasında ilişkiler baş gösterdiler ve bir evvelki cümlede anılan iki grup kurumla duyuruldu. Özellikle derviş-tarikat düzeyinde o dönemde iki çarpıcı direniş hareketinin altını çizmek gerekir: Yıldırım Bayezid devrinde, Sivas ve Kayseri'yi kontrolünde tutan Kadı Burhaneddin, aslında tarikatların da desteğiyle yükselmiş bir medrese adamıydı ve onun gücünden Osmanlı Sultanı dahi çekinmekteydi. 1398'de öldürülmesine değin, Osmanlı otoritesinin Kızılırmak'ın doğusuna geçmesini önlediği gibi, Timurlenk, ilk Ön Asya seferinde onun korkusundan Anadolu'ya girememiştir. Kadı Burhaneddin'den 30 yıl kadar sonra, devrin büyük âlimlerinden biri olan Simav Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'in oluşturduğu hareket, merkezî devlet otoritesine karşı halk düzeyinde geniş destek bulmuştur. Bunlara rağmen tarikatların Osmanlı otoritesine karşı hassas durumu, 15. Yüzyıl ortalarından itibaren Azerbaycan'da yükselen Şîî Türkmen hareketinin Anadolu'ya girişine değin sistemli bir bütünlükten uzak tepkiler olarak kalacaktır.

Güney Azerbaycan'daki Erdebil'de, İlhanlı Devleti'nin son dönemlerinde sivrilmeye başlayan Şîî yeniden yapılanma hareketi, özellikle 14. Yüzyıl boyunca büyük gelişme kaydederek tüm Azerbaycan'ı etkisi altına alan Şîî temelli bir devletin doğusuna yol açtı. Bu akımın öncüleri öz be öz Türkmenlerdi ve Şiîliğin sahip olduğu potansiyeli önce devlet kurup, onu Safevî hanedanına dönüştürmede gayet iyi kullanmışlardı. Şeyh Haydar, çok önemli bir Erdebil kökenli dinsel otoriteydi ve müridle-

rinin, belki de Hz. Hüseyin'in kanlı başını simgeler şekilde kırmızı sarık sarmalarından ötürü, o tarihlerden sonra Şii etkisindeki dinî görüşe inanan herkese Kızılbaş demek adet olacaktır. İleriki dönemlerde, özellikle Şah İsmail Hataî devrinde çok güçlenecek olan Safevî Devleti, Fırat'ın doğu yakasından Türkistan'a kadarki bölgeleri kontrolü altına alacaktır. Fakat nesnel bir bakış açısıyla bakıldığında Safevîlerin, Şiiliği kendi emperyalist amaçları için kullandıkları söylenebilir; aynen Lenin sonrası dönemde bolşevizmin Rus genişlemesinin emrinde bir araç durumuna gelişinde olduğu gibi.

Şîa, bu çalışmanın ilk kısımlarında da değinildiği üzere, Peygamber ailesi ve 12 İmam haricindeki her türlü saltanatın ve hükümlerliliğin gayrimeşrû olduğunu düşünüyor ve özellikle Türklerin yönetimindeki sultanlıkların tehlikeli bir düşmanı haline geliyordu. Mesela Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ve kıymetli veziri Nizâmü'l-Mülk'ün suikastler sonucu öldürülmelerinden, o devrin Şii gruplarından Bâtınîler sorumluydu. Onlara göre bu suikastler sonucu akan kan helal idi. Zira bu sultanlar zaten iktidarı haksız yere gasbetmiş müstebidlerdi. Bâtınîlerin üslendiği Alamut Kalesi, Kuzey İran'da çok heybetli ve ele geçirilmesi zor bir mevkiide bulunuyordu. Ancak iki yıllık kuşatmadan sonra, Moğollar 1254'de kaleyi alarak bu mezhebin varlığına son vereceklerdi. Fakat Safevîlerin yöntemleri Bâtınîlerden farklı olmuştur. Onlar suikast ve terörizm yolunu değil, gasbedilmiş iktidarın bulunduğu ülke halkını şuurlandırarak, yönetime karşı kışkırtma yolunu seçtiler. Gasbedilmiş saydıkları iktidarlar da genellikle Sünnî sultanlara aitti.

Osmanlı Anadolu'sunda çeşitli sebeplerle gerek tarikatlar, gerekse Türkmen beyliklerince yönlendirilen kitlesel tepkilerin olduğuna yukarıdaki paragraflarda da değinilmişti. Şah İsmail'in Anadolu'da yürüttüğü propaganda sonucu 1511'de çıkan Şahkulu isyanı, 1239 Babai isyanından sebepler açısından fazla farklı değildi. Ama önceden de anlatıldığı üzere Babai isyanı zalim Konya Sultanı'na karşı Amasya ve Tokat'ta başlayan bölgesel isyan iken, Şahkulu isyanı Osmanlı'nın Anadolu'daki otoritesini sarsmayı ve İstanbul'daki sultanın dinen ve siyaseten

meşrûiyetini ortadan kaldırmayı hedefleyen ve dışardan desteklenip kışkırtılan bir hareketti. Şah İsmail'in Safevî Devleti, 1514'de Çaldıran'da Osmanlı topraklarının ateş gücüne boyun eğmekle birlikte, Osmanlılar da İran'ın tamamını istilâ etmeye muvaffak olamadılar. Böylece başlayan ve bir asırdan fazla sürecek bir dizi savaşa sebep olan Osmanlı-Safevî rekabeti esnasında Anadolu'da gitgide kemikleşen bir Alevî kimliği belirdi.

Anadolu Alevîliği önceki kısımlarda değinilen pek çok değişik etmenin bir ürünü olarak artık kendi kimliğini kazanmıştı. Anadolu'da Selçukluların sonlarından itibaren göçmen Oğuzların ve tarikatlerin bilinçlendirdiği Türkmen kitlelerin, yozlaşan Konya Selçuklularına ve daha sonra Osmanlı Sultanlığı'na olan tepkisel potansiyelini, Şah İsmail'in Osmanlı'yı sarsmak ve Anadolu'yu kendi kontrolüne almak türünden başka amaçlarla desteklemesi sonucu ideolojik bir kimlik oluştu ve Alevîlik biçiminde günümüze kadar geldi.

Alevîlik hem Anadolu Türklüğü'nün artık bambaşka bir üst kültüre dönüşen payitaht İstanbul'a hem de onun temsil ettiği Osmanlı Asyagil sistemine tepkisi idi. Ama bu tepki İstanbul tarafından Şîî İran'ın ajanlığı biçiminde algılanıyor ve bundan ötürü de Alevîler güvenilirmez tebaa olarak damgalanıyordu. Safevî İran'ın Şîîliği hem ulusal bütünlük hem de emperyalist genişleme için kullandığına yukarıda değinilmişti. Benzer şekilde Soğuk Savaş döneminde de Türkiye'nin düzenini eleştirenler kolayca komünist ve Rus ajanı olarak damgalanabiliyorlardı. Gerek asırlar öncesinin Pir Sultan Abdal gibi Alevî liderlerinin gerekse Soğuk Savaş dönemi sol aydınlarının eleştirileri haklı temellere dayansa bile, Safevîler Şîîliği, SSCB de sosyalizmi etki alanı kurma ve emperyalist genişleme için ideolojik araçlara dönüştürdüklerinden; kendini bu güçlerin öncelikli hedefi olarak algılayan Osmanlı ya da T.C. idarecilerinin, muhalefeti hain olarak görmeleri ve tahammül göstermemeleri normaldi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ndeki Alevî-Bektaşî dergâhları İran'ın etkisinde kalmayıp, ahlâkî ve toplumsal eğitim veren bir kurum olarak faaliyet yürüttükleri sürece, Osmanlı'dan baskı görmemişlerdir. Fakat dinsel alanda işler gitgide daha karmaşık hale

geliyor ve Şîf-Alevî hipotezleri artan ölçüde geleneksel Sünnî hipotezleriyle çatışmaya başlıyordu.

Herhangi bir Alevî, dinî ibadetini yerine getirmek için bir camiye ya da mescide gittiği vakit, orada aradığı şeyleri bulamadığı gibi kendisine anlatılanlarla hiç uyuşmayan bir İslâm'la karşılaşılıyordu. Cuma ve bayram hutbeleri, artık kendisini halife de ilan etmiş olan Osmanlı Sultanı'na övgüyle başlıyor ve bitiyordu. Sünnî ulema ve imamlar, sadece dört hak mezhep olduğundan söz ediyorlar ve tüm ibadet usullerini bu mezheplere göre düzenliyorlardı. Bir kere dört hak mezhep demek, bunların dışında kalanların batıl oldukları, ibadetlerinin ve itikadlarının da geçersiz olduğu savı sonucunda, dört mezhebden olmayanların İslâm dininin dışında kaldıkları şeklinde çok kötü bir iddiaya dönüşebiliyordu. Osmanlı sultanlarının ve devlet sisteminin toplumda kayıtsız şartsız, mutlak bir otorite tesisi amacıyla kullanmak üzere dini kendi tekellerine almaları, aynı Emevîlerin asırlar önce yaptıkları gibi, sıradan tebaa durumundaki insanlara başkaca seçenek bırakmayacak şekilde Ehli Sünnet anlayışı geliştirmeleri sonucu, Anadolu'daki mezhep ayrılığı daha da keskinleşmeye başladı. Alevî tebaa her ne kadar sultana tabi ise de, ideolojisi ve varlık tezi söz konusu iktidarın gayri meşrûluğu temeline dayanıyordu. Bu sebepledir ki Alevîler sıradan tebaa değillerdi. Bu kritik durumda, Osmanlı Sünnî ulemasının, sırf sultana yalakalık amacıyla, biraz önce anlatıldığı şekilde Alevîleri ve Şîîleri İslâm'ın dışına iteklemeleri daha da ciddi sorunlara yol açtı. Öncelikle camiden ve İslâm'dan dışlanmak istediğini gören herhangi bir Alevî, Kur'an'da emrolunmasına karşın Ramazan orucu, beş vakit namaz gibi ibadetleri, artık birer Sünnî töreni ve adeti olarak algılamaya başladı. Bu ibadetlerin bu şekilde algılanması, Tanrı tarafından Peygamber'in zihninde oluşturulup sonra söze ve yazıya dökülerek vücuda getirilen varlığı ile İslâmiyet'in esaslarını oluşturduğu kabul edilen Kur'an'ın hükümlerinin salt Sünnîlere ait şeyler olduğu manasına da geliyordu. Tamamıyla Ehli Sünnet ulemasının saltanat yalakalığından kaynaklanan böylesi temel bir yanılgıya düşen Alevî din kültürü, sonuçta söz konusu fanatik ve tutucu Ehli

Sünnet ulemasına, Alevîlere daha şiddetli saldırıları başlatabilmesine vesile olacak yeni kozlar vermekte olduğunun da farkında değildi. Alevîlik böylesi bir dönüşüme uğrayınca, Sünnî kesim, kendi elleriyle İslâm dışına itmeye uğraştığı çalıştıkları Alevî kardeşlerine, artık daha çok şiddetli ve acımasızca saldırmaya başladı. Zincirleme tepki olarak Alevîler de Osmanlı varlığını artık hiç bir şekilde ciddiye almamaya ve Sünnîleri Yezidî ilan etmeye başladılar. Osmanlı devlet yapısı Sünnî fıkına dayanan niteliğini koruduğu ve tüm İslâm'ın lideri olduğu iddiasında kaldığı müddetçe, Alevîlerin Osmanlı'ya ilişkin algılamalarının ve tutumlarının değişmesi mümkün değildi.

Bunlara ek olarak Osmanlı Devleti'ndeki bozulma süreci, Anadolu'yu öyle bir noktaya getirdi ki, artık yalnız Alevîler değil, tüm halk, kitlesel olarak merkezî bürokrasiden nefret etmeye başladılar. Osmanlı'ya tepkilerini dile getirenler ve halka önderlik edenler arasında Pir Sultan Abdal ya da Dadaloğlu gibi Alevî kökenli halk ozanları olduğu kadar, Köroğlu ya da Çakıcı Mehmed Efe gibi Alevî olmayan halk kahramanları bulunacaktı. Ayrıca Sünnîlerin Yezidî olarak tanımlanmasının pek doğru olmadığını belirtmek gerekir. Sünnîler de çocuklarına çoğu kez Ali, Hüseyin, Cafer, Zeynel isimlerini koyarlar; ama Kerbela vahşetinden sonra çocuğuna Yezid adını veren Sünnî'ye hemen hiç tesadüf olunmamıştır.

Alevî toplumunun, Ehli Sünnet İslâmının baskın olduğu Osmanlı devlet hiyerarşisini boykot etmekle birlikte, devletin ve milletin varlığının tehlikeye girdiği savaş ve isyan durumlarında merkezî otoriteye sadık kalıp, destek verdikleri görülüyor. Çünkü ne de olsa Alevîler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici sınıfı ve baskın etnik unsuru olan Türkler içinde yer alıyorlardı. Mesela ülkenin ve milletin varlığının tehlikeye düştüğü İstiklal Savaşı döneminde Konya, Düzce, Urfa, Yozgat, Zile gibi bazı bölgelerde, Sünnî halk bölgesel eşrafın liderliğinde, ulusal kurtuluş mücadelesine karşı Sultan Vahideddin'in işine yarayacak şekilde, 1920'nin ikinci yarısında ayaklanmalar çıkarmışlardır. Fakat isyancılar, Sultan'ın aynı tarihlerde kabul ettiği Sevr

isimli o korkunç belgenin varlığından haberdar olsalardı ya da içeriğini bilselerdi, halife sultan lehine ayaklanmaya o denli hevesli olmayacaklardı.

TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ VE FİLİSTİN SORUNU*

Mehmet HASGÜLER
Bülent ULUDAĞ

A- Tarihsel Koşullanmalar:

Uzun yıllar boyunca Türk-Arap ilişkileri tarihine bakışlar, özellikle türkölere konu olan, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca pek çok Osmanlı-Türk askerini "yutan" ve en müt-hişi de 1911'de yaşanan Yemen isyanları¹ ve akabinde 1916'da Hicaz'da Mekke Emiri Hüseyin'in ayaklanması ile şekillenen, karşılıklı güvensizlik ve atışmaların etkisi altında kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili algılamalar, Türkler için büyük ölçüde Çanakkale çarpışmalarıyla sınırlı kalmış, konunun Arap bölgeleri ya da Kafkasya ile ilgili boyutları üzerinde ayrıntılı durulmamıştır. Bunun nedeni de, Çanakkale'nin tüm savaş boyunca Osmanlı kuvvetlerinin kazandığı en net başarı olarak görülmesidir. Garip bir çelişki olarak 90.000 kayıp verilen ve hezimetle sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı ya da birkaç bin kayıpla atlatılan Kanal Harekâtı maceraları üzerinde durulmazken, 253.000 şehid ve pek çok yaralıya malolan Çanakkale Savaşı büyük bir zafer olarak bilinçlere kazınmaktadır. Fakat işin garip tarafı, bu savaşı İslâm ya da Arap ülkelerinde pek hatırlayanın olmamasıdır. Hind Müslümanlarından Muhammed İkbâl'in yazdığı bazı şiirlerden başka bu konuyu ele alanlara rastlanmamaktadır. Osmanlı'nın en hayati önemde bir savaşına Araplar'ın gösterdiği ilgisizlik ve hatta olumsuz tutumlar, yönetimin bu bölgelere ne denli yabancılaştığının da bir göstergesi olmaktadır. Oysa Osmanlı yöneticilerinin, Araplara karşı sistematik bir

* *İktisat Dergisi*, Ocak 1999

¹ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Yemen İsyanları*, İstanbul, 1985.

ayrımcılık yaptıklarını söylemek de kolay değildir. 1890'lardaki demiryolu projelerinin imparatorluğu bütünleştireceği umulduğu için, Halep-Musul-Bağdat-Şam-Medine gibi önemli Arap şehirlerine ulaşılmasına öncelik verilmiş ve bu işlere milyonlarca "sarı lira" akıtılmıştı.² Bu dönemde Anadolu'nun büyük kısmı gayri mamur ve büyük ulaşım sorunlarının yaşandığı koşullar içindeydi. Buna ek olarak, 1900'lerin başlarında ortaya çıkan petrol sömürgeciliğinden en az yararlanan devlet de, bölgenin esas egemeni olan Osmanlı'ydı. Yine bir başka örnek olarak, Filistin konusunda Theodor Hertzl'in çok câzip tekliflerini geri çeviren Sultan Hamid'in tutumu da, Osmanlı karar vericilerinin Arap bölgelerini Anadolu'dan ya da İstanbul'dan farklı görmediğini göstermektedir. Üstelik siyonist lider, tüm Osmanlı borçlarının konsolidasyonunu önerip Duyûn-u Umûmiye'yi kaldırabileceklerini söyledikleri halde, bu cazip teklife Sultan itibar etmemiştir.³ Abdulhamid'in karşı teklifi, aynen 1490'larda olduğu gibi, zulme uğrayan Yahudilerin Osmanlı ülkesinin Filistin dışındaki herhangi bir yerinde yerleşmesi şeklinde olmuş; ama Filistin'e dönüş olgusu ideolojilerinin temeli olan siyonistler bunu kabul etmemişlerdir. Sultan'ın İslâmçı siyasetine ve Filistin'i "satmamasına" rağmen, Osmanlı idaresinin Arap bölgelerinde hoşnutsuzluk yaratmasının nedenlerini anlamak, T.C. entelektüel çevreleri için uzun yıllar "büyük müşkülât arzeden bir mesele" olarak kalmıştır. Fakat Türkiye'nin Arap dünyası ile olan soğukluğuna en çok itirazı olan bazı muhafazakâr ya da İslâmçı çevreler dahi Arap başkaldırısının gerçek nedenleri üzerinde durmayarak, konuyu İngilizlerce tezgâhlanan basit bir casusluk olayı gibi görme eğilimindedirler. Bir başka deyişle Arap düşüncesini ve dünyaya bakış açısını, Türkiye'de Araplara en yakın konumdaymış gibi görünen çevreler bile gereği gibi anlaya-

² Bu konuda en çarpıcı örneğini Falih Rifki Atay'ın *Zeytinadağı* adlı eseri oluşturmaktadır. Eserde Atay, Arapları hem aşağılamakta, hem de Osmanlı'ya isyan etmelerini eleştirmektedir. Öte yandan Araplar'ın sefâlet içinde olduğunu ve Osmanlı'nın Arapları altına boğduğunu anlatmaktadır. Atay'ın savaş hatıralarını içeren bu eseri böylesi çelişkileri içermektedir. Falih Rifki Atay, *Zeytinadağı*, 1998, s. 31-99.

³ Mim Kemal Öke, *Tarihîten Günümüze Filistin Sorunu ve Türkler: 1880-1980*, Ankara, Kıbrıs, Türk Kültür Derneği, 1987, s. 22-25.

mamaktadırlar. Bu yüzden en çok bu çevrelerin Araplarla ilişkilerde hayal kırıklığı yaşadığı söylenebilir. Başbakan Erbakan'ın, 1996 Libya ziyaretinde karşılaştıkları, bu durumun sadece ufak bir kısmını yansıtmaktadır.

Türk tarihinde önem taşıyan gelişmelere Arap bakışı farklı olabilmektedir. Hilâfet kurumunun belli süre sadâkat sağladığı düşünülebilirse de, bu konuda esas belirleyici olan Osmanlı'nın dayanılmaz gücü olmuştur. Osmanlı gücünün zaman aşımına uğrayıp yenilgi ve aşağılanmaların başladığı dönemlerde Arap bölgelerinde de ciddi siyasal ve düşünsel başkaldırıları olmuştur. On sekizinci yüzyıl ortalarında, Osmanlı'nın hiçbir zaman denetleyemediği Necd ve Nüfud çöllerinin hakimi Arap kabilelerinde, saf İslâm'a dönüş biçiminde bir köktencilik savunan Şeyh Abdulvahhâb tarafından esasları oluşturulan Vahhâbiyye akımı, on dokuzuncu yüzyıl başlarında Suud kabileleri ile de birleşerek Arap Yarımadası'nda açıkça bir siyasal meydan okuma ile ortaya çıktılar. Osmanlı sultanları çok uzaklardaki bu gelişmelere, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı kullanarak müdahale ettiler; ama çok kısa sürede bu kez aynı Mısır Valisi'nin öncülüğünde tüm Arap bölgelerinin İstanbul'a karşı hareketlendiğini gördüler. On dokuzuncu yüzyıl ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, Arap isyanlarının temel esin kaynağını, Osmanlı'nın çürümüşlüğü ve kofluğunu ortaya çıkaran Kavalalı'nın 1833 ve 1839'daki başarılarına kadar uzatmak mümkündür. Bu durumda da Arap bakışıyla, Kavalalı'ya karşı İngiltere veya Rusya'dan medet uman Sultan Mahmud'un tutumu ne denli doğru ve onurlu bir hareket ise, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı İngiliz-Fransız desteğiyle hareket eden Arap şeyhlerinin tutumu da aynı derecede ahlâkîdir. Bunlara ek olarak, savaşa giriş ve devlet yönetiminde hangi grubun ne ölçüde söz sahibi olduğu yönünde başka Arap iddialarıyla da karşılaşilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na birkaç kişinin verdiği trajikomik karar süreciyle giren Osmanlı'nın, bu konuda hangi tebaasının görüşünü aldığını, ülke nüfusunun yüzde 20'sini oluşturan 5 milyon Arap ahaliye savaş kararını sormak bir yana, toplam nüfusun yüzde 60'dan fazlasını oluşturan

ran ve devletin esas sahibi söyleminin altında devlet için vergi ve askerden başka şey ifade etmeyen Türk ahalinin hangi görüşünün ne zaman alındığı soruları cevapsız kalmakta; ama Araplar Türkler'in yaptığı gibi uslu uslu cephelere gidip ölmedikleri ve isyan ederek Türkleri ölümle yalnız bıraktıkları için suçlanmaktadır. Savaşın başlamasından önce de, Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi bazı Arap şeyhlerinin İngilizlerle temasları olduğunu ve isyan hazırlığı yaptıklarını biliyordu.⁴ Arap bölgelerinde huzursuzluk vardı ve bu hem İstanbul'a hem de yeni Türk milliyetçisi yönetime tepkilerden kaynaklanıyordu. Beyrut Vilâyet Meclisi, 3 Ocak 1913'te Arapça'nın resmî dil olması ve yerel askerî birlikler kurulması esaslarını içeren bir karar almıştı. 13 Ocak 1913'te, Balkan bozgununa tepkilerden yararlanıp Bâb-ı Âlî baskınına gerçekleştirerek iktidarı ele geçiren İttihât-Terakki liderleri, bu kararın içerdiği istekleri reddettiler ve sadece yerel okullarda Arapça'nın da eğitim dili olabilmesini sağlayan bazı tavizler verdiler.⁵ Haziran 1913'te Halaskarân-ı Zabîtan grubunun karşı darbe teşebbüsünde öldürülen Mahmud Şevket Paşa'nın yerine Said Halim Paşa sadrazamlığa getirildi. 1911 Yemen isyanının verdiği endişe ile Mısır kökenli bir Arap olan ve İslâmî düşünce ile Osmanlı'nın kurtarılabilceğini savunan⁶ Said Halim Paşa'nın sadrazam yapılmasının, kesin bir gerçek olmamakla birlikte Arap kitleleri devlete yakınlaştırmak amacı taşıdığını düşünenler vardır.⁷ Bu tarihsel öncellere bakıldığında, Arap bölgelerinin Osmanlı'ya karşı asırlarca dinden kaynaklanan bir sadakat içinde oldukları biçiminde bir görüşün fecî yanılması açıkça ortaya çıkmaktadır. Hatta bırakalım sadakati, hilâfetin, Yavuz'un Mısır'ı işgalinin bir sonucu olarak Mekke, Medine, kutsal emanetler ile birlikte "gasp" edilmesi biçiminde bir Arap algılamasına ciddi bir yanıt bulunabilmiş de sayılmaz. Bu nedenlerle iki halkın ilişkilerine bakarken, hiyerarşi ve sal-

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa: Makedonya'dan Orta Asya'ya, Cilt III: 1914-1922*,

4. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s. 266, 270-293.

⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve "İttihat ve Terakki"*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987, s. 257.

⁶ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1990.

⁷ Feroz Ahmad, *The Young Turks*, Oxford, 1969, s. 133-139.

dırganlıktan uzak, nesnel ve güvenilir yaklaşımlar geliştirebilmek kolay olmamaktadır. Ama tüm bu olumsuz verilere rağmen, tüm Arap dünyasının tek bir siyasal çatı altında bütünleştiği ikinci (ilki Peygamber'den sonraki asırlarda kurulan ve iki yüz yıl kadar bütünlüğünü koruyabilen Arap-İslâm İmparatorluğu devridir) ve en uzun dönemin de Osmanlı idaresindeki asır olduğu tarihsel bir gerçektir.

B- İç ve Dış Politikadaki Tercihlerin Getirdiği Farklılaşmalar

1920'lerin başlarında kazandıkları kurtuluş savaşının sonucunda Türk yöneticileri, yeni tipte bir devlet yani "cumhuriyet" olgusunu İslâm dünyasına taşımışlardır. Büyük ölçüde Mustafa Kemal'in kişiliğinin ürünü olan reform dalgasıyla, bu yeni devlet kısa sürede Arap-İslâm dünyası ile farklılaşma göstermeye başladı. Arap bölgelerinin büyük kısmı sömürge durumuna düşerken; Türk ulusu özgürlüğün, bağımsızlığın ve kalkınmanın getirdiği umutlarla gençleşiyordu. Arap ülkelerinde, özellikle 1917 Bolşevik İhtilâli'nin etkileriyle anti emperyalist bir bilinçlenme başlamıştı. Bakû'de 1920'deki "Doğu Halkları Kurultayı"na İran'dan ve Araplar'dan da katılanlar oldu. Yine bolşeviklerin, Çarlık rejiminin İngiliz-Fransızlarla yaptığı Orta Doğu'yu günümüzde de biçimlendiren paylaşma anlaşmalarını ilan etmeleri ve siyonistlere Filistin'de yurt verilmesini vaad eden Balfour Mektubu'nun ortaya çıkması da, Araplar arasında anti emperyalist gelişmeyi hızlandırdı. Türk Kurtuluş Savaşı sürerken de iki halk arasında yakınlaşma denemeleri oldu. Suriye'de oluşan Fransız karşıtı havanın etkisiyle Prens Faysal ile Mustafa Kemal arasında mektuplaşma olduğu bilinmektedir.⁸ İngiliz-Fransız sömürgeciliğinin eşzamanlı ve eşgüdümlü uygulamaları olan "parsellenme-parçalanmışlık-kukla monarşiler-petrol sömürüsü" çerçevesinde ortaya çıkan Arap trajedisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu fecî durumda siyonistlerle girdikleri hesaplaşmanın sonucunda İsrail'in kurulmasıyla daha da belirgin-

⁸ Mim Kemal Öke, *Abortive Attempt for Arab-Turkish Rapprochement 1918-1921*, Ankara, The Cyprus Turkish Cultural Association, 1988, s. 5-18.

leşirken; Türkiye'nin Atatürk'ün etkisiyle yöneldiği Batı dünyası ile siyasal-askerî-ekonomik birlikteliği daha da kesinleşiyordu. Bu süreç içinde Arap devletleri, Türkiye'nin hemen yanı başında, ama Batı karşıtı ayrı bir dünyanın üyeleri olarak kurulurlarken; Türkiye, Batı dünyasının etkin bir üyesi olmayı temel bir hedef olarak seçmiş durumdaydı. Sınırdış ve dindış halkların farklı siyasal ve kültürel zeminlerde gelişeceği yapılar oluşmaktaydı. Batı Dünyası ile her alanda, yapay ve sanal verilerle de olsa, bütünleşebileceğini uman Türkiye yöneticileri için ne sosyalist blok ne de eski sömürge ülkeleri ciddi bir seçenek oluşturmuyordu. Bu şartlar altında özellikle DP iktidarında, "kraldan çok kralcı" yani Batı'dan daha çok Batıcı bir dış politika izleyen T.C., Orta Doğu'da ABD'nin kurmak istediği anti komünist kamp için de gönüllü oldu. Siyonizm ve emperyalizm gibi, Arap dünyasını derinden etkileyen gerçekler gözardı edilerek, tüm Arap ve İslâm dünyasının SSCB'ye karşı seferber edilebileceği umuldu. Hatta Türkiye'de özellikle 1950-1960 dönemi hatırlandığında, bu duruma verilen ad "Orta Doğu'da Batı'nın jandarmalığı" rolüydü.⁹ 1955 Bağdat Paketi bu varsayımlarla şekillendi; ama tüm bu yanlış hesaplar kısa süre sonra "Bağdat'tan döndü." O yılların Türkiye'sinde, DP yöneticilerinin dış politika davranışları, ne günümüzdeki kadar ilgi çekiyordu, ne de Özalizmin birazdan anlatılacak kuralsızlıklarına benziyordu. Bu çerçevede daha derli toplu ve sorgulanmaksızın "millî mutabakat" olarak kabul edilen uygulamalar göze çarpıyordu. Kıbrıs konusunda Yunanistan aleyhine kazanılan başarılar öteki uygulamaları da meşrûlaştırıyor, hem bu sebeple hem de yukarıda anılan seçeneksizlik açmazında resmî muhâlefet partileri ve gazeteler dış politikayı fazla yoklamıyorlardı. Bu kısırlıkta, 1930'larda kurulan anti komünist devlet anlayışını yansıtan kanunlarla biçimlenmiş kurumların etkisi vardı. Dış politikadaki sadakatiyle Batı dünyasına yamanabileceklerini uman yönetici elitler, iç politikadaki uygulamaların doğu despotik geleneğini çağrıştırdığını görmek istemiyorlar ve her alanda hegemonyacı devlet geleneğini sür-

⁹ Haluk Gerger, *O Yıllar*, Dost Kitabevi Yayınları Ankara, 1987, s. 126.

dürmek istiyorlardı. Bu anti demokratik yapı ve onu kuran 1930'ların yöneticilerinin, içten ama yapay çabalarına rağmen fazla değişmeyen ve "şark toplumu" olarak muhafaza edilen kitle kültürü, ileriki dönemlerde Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinin hızlanıp gelişmesine olumlu katkılar yapmıştır.

C- Irak Bunalımı ve Filistin-Kıbrıs Sorunlarının

Türk-Arap İlişkilerine Etkileri

İsrail'in doğuşu ve Arap devletlerinin bunu önlemedeki başarısızlığı, 1950'li yıllarda Arap dünyasında ulusçu ya da sosyalist yönde bazı rejim değişikliklerine yol açtı. Türkiye'nin İsrail'e karşı politikası pek çok kararsızlıklar içermektedir ve bu durum da gittikçe radikalleşen Arap dünyasında anlayış görmedi. T.C., 29 Kasım 1947 tarihli BM Genel Kurulu'nun "Filistin'i Bölme Kararı"na Arap devletleriyle aynı yönde hareket ederek karşı çıkmışken, iki yıl sonra Aralık 1949'da İsrail'i tanıyıp diplomatik ilişki kurdu ve sarkaç misali iki zıt uç arasında gidip gelen, öncekinin tam tersi yönde politika uygulamaları serisi de böylece başlamış oldu.¹⁰ İnönü yönetiminin son yıllarında alınan bu kararlar, konunun Araplar için önemini T.C. yöneticilerince pek iyi anlaşılmadığını ya da ciddiye alınmadığını göstermekteydi. Sultan Hamid'in siyonist liderlerin önerilerini reddinden elli yıl kadar sonra, Osmanlı'dan çok farklı çizgide bir Türk devleti vardı. Artık Türkiye'de İslâm, devlet politikalarını belirleyen bir etmen olmaktan çıkmış; yozlaşan ve İslâm dünyasında dahi ciddiye alınmayan, zaten asırlar boyunca saltanatla çakışık bir rol oynayarak cahil kitleler nazarında sistemi meşrûlaştırmaktan başka bir işlevi de kalmamış olan hilâfet kurumu da, saltanat ile birlikte kaldırılmış ve laik-ulusçu temelde kapitalist bir modernleşme-kalkınma programı yürürlüğe konmuştu. Bu programın eksik yönü olan çok partili demokrasi de, 1946'da yapılan seçimlerle, bazı aksaklıklara rağmen T.C.'ye gelmişti. İsrail'i tanıma kararının, TBMM'nde pek tartışılmadığı ve DP tarafından da tasvip gördüğü bilinmektedir. Buna rağmen 1950'li yıllarda

¹⁰ Türkaya Ataöv, "The Palestine Question and Turkey", *AÜSBFD* Cilt XXXIV No 1-4, Ocak-Aralık, 1979, s. 15.

DP iktidarı boyunca, İslâmî kesimler bu Batı yanlısı partiyi desteklemeye devam etmişlerdir. Buradan da, o dönemde Türkiye'deki İslâmî kesimlerin dahi İslâm ve Arap dünyasından ne kadar bîhaber olduğu anlaşılmaktadır. Arap dünyasında Batılı güçler aleyhine her gelişmenin ardında "komünistlerin olduğu" varsayımına, DP'nin "Amerika'dan çok Amerikancı" çevreleriyle birlikte, yeni serpilen İslâmî kesimler de içtenlikle inanıyorlardı. Bu çerçevede Kore Savaşı, sanki "yeni bir Çanakkale destanı" olarak yorumlanırken; 1955 Bağdat Paketi'nin Orta Doğu halklarına gerçekten yararlı olacağına dair içten bir inanç vardı. Ama 1958'de Bağdat'taki İngiliz-Amerikan kuklası despotik rejimin çöküşünü getiren ve General Abdulkerim Kâsım'ın önderliğinde gerçekleştirilen "Temmuz İhtilâli"ne DP Hükümeti çok sert bir tutum aldı ve Ürdün Krallığı'nı, "Irak rejiminin meşrû temsilcisi" gibi gördüğünü açıklayan garip iddia ile ortaya çıktı. 1990'larda Özal'ın ABD endeksli dış politikasının Irak'la getirdiği sürtüşmelerin Türkiye'yi nasıl böldüğü ve tepki aldığı hatırlanırsa, DP'nin 1958 olaylarına tepkisi, Özal'ın 1990 Kuveyt gelişmelerinde yaptıklarına kıyasla, çok daha geri, saldırgan ve ABD-İngiltere çizgisindedir. Ama o dönemde bu dış politika, Türkiye'nin geri sosyokültürel yapısı gereği fazla ilgi uyandırmadığından, elektrik-TV gibi bir imkân da olmadığından anlaşılmamış ve "millî mutâbakat" kapsamına girmişti. 1958 olaylarına bir ABD-İngiliz müdahalesi olsaydı, T.C.'nin de bunun içine çekileceği kesindir. Öyle ki ABD, ileriki dönemlerde bu tür beklenmedik olumsuz gelişmeleri önlemek için, Türkiye, İran ve Pakistan yönetimleriyle 1959 yılında ayrı ayrı anlaşmalar yaparak, tek yanlı olarak bu rejimlere destek vermek, yardım etmek imkânına kavuştu. Bu anlaşmaların 1978'de Afganistan Demokratik Halk Partisi rejimi ile Moskova arasında yapılan ve Afganistan'a SSCB müdahalesinin hukukî temelini oluşturan "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"ndan hiçbir farkı olmadığı halde, bu vahim durum da Türk iç politikasının gündemine hiçbir zaman girmedi ve Bağdat Paketi'nin yerini alan CENTO da, 1979'da tarihe karışınca bu anlaşmalar anlamını yitirdi. ABD-İn-

giltire'nin, 1990'larda da gözlemlenen Irak üzerinde tarihi geri çevirme yönünde olağanüstü gayretlerine rağmen, 1958'de Irak'ta kukla monarşi devri bitmişti. 1957 tarihli Eisenhower Doktrini, Orta Doğu ülkelerindeki radikalleşme eğilimlerine karşı Washington'da duyulan kuşkuları ortaya koyuyordu.¹¹ 1958 İhtilâli bu kuşkuların doğruluğunu gösterdi ve Soğuk Savaş'ın en kızıştığı bir dönemde, 1952-56 döneminde Mısır'da yaşananlara benzer bir süreçle dünya petrol rezervlerinin yüzde 10'unun bulunduğu Irak da "kaybedilmiş" oldu. ABD'nin tepkisine ek olarak, Irak'taki kukla monarşi rejimini bir mandater devlet olarak kuran, 1936'da bağımsızlık "lütfedeni" ve bu yolla petrol sömürüsünü uzun süre devam ettiren İngiltere'nin "kuyruk acısı" da anlaşılabilir; ama Ankara'nın kızgınlığının anlaşılması kolay değildi. Buna karşın DP yöneticileri, İngiliz yandaşlığının karşılığını, o yıllarda bunalımın yaşandığı Kıbrıs konusunda aldılar. 1959 Anlaşmaları, sorunun uluslararasılaşmasını önlediği gibi, T.C.'ye gerektiğinde müdahale imkânı vermiş, bu sonuç da İngiltere'nin etkin desteğiyle elde edilmişti. Ama bu açıdan bakıldığında, İngiltere de Limasol ve Larnaka yakınlarındaki iki büyük askerî üssü koruyarak T.C.'ye göre çok daha büyük bir avantaj sağlamıştı. T.C., teorik olarak haklı olduğu Kıbrıs konusunda, emperyalist bir güçle aynı safta buluşmuştu. Üstelik bu güç, otuz yıl kadar önce, Musul-Kerkük konusunda Türkiye'ye büyük oyunlar da tezgâhlamıştı. Buna karşın Yunanistan, Makarios'un mücadelesini anti emperyalist bir savaş olarak göstermeyi başararak, Orta Doğu'da ve Bağlantısızlar arasında itibarlı bir Kıbrıs-Rum önderi devlet başkanı yaptırmayı başarmıştı. İngiliz emperyalizminin etkilerinden kurtulmaya çalışan ve 1951-53 İran, 1952 Mısır, 1956 Süveyş ve 1958 Irak ve Lübnan olaylarının hareketlendirdiği Orta Doğu'da, Yunanistan ve Makarios'un kazandığı prestij tahmin edilebilir. Ama bu durumu en son anlayan T.C. olacak ve bu da ancak 1960'ların ortalarında Kıbrıs sorunu uluslararasılaştığında BM'in Genel Kuru-

¹¹ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford University, Press, 1982, s. 180.

lu'nda ve öteki platformlarında uğranılan ağır hezimetlerden sonra gerçekleşebilecektir.¹² Ama genelde Üçüncü Dünya, özellikle de Orta Doğu ülkelerinde Türkiye aleyhine bir durumun varlığının algılanmasında salt Kıbrıs sorununda yaşanan olumsuzlukların etkisi olduğunu düşünmek yetersiz kalmaktadır. Türkiye'nin iç ve dış politikalarında, 1960 sonrasındaki iktidar ve zihniyet değişikliğinin de etkileriyle Araplar lehine bir tutum görülmeye başlanmıştır. 1967 Savaşı'nda İsrail'i tüm dünya ile birlikte Türkiye de kınadı ve 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararının uygulanmasını savundu. Oysa 1956'da İngiltere-Fransa-İsrail ortak operasyonunda T.C., Süveyş sorununu uluslararası konferansa taşıma tezini savunarak, dostu ve müttefiki İngiltere'nin sadakatle yanında yer almıştı. 1967 Savaşı'na ABD'nin de tavır koyduğu, 242 sayılı kararın bu sayede çıktığı ve Türkiye'nin de bundan "doğal olarak" etkilendiği ve kendi uyumlu politikasını oluşturduğu biçiminde bir açıklama da yetersizdir. Çünkü ABD, 1956 Süveyş operasyonuna da, Soğuk Savaş'ın en hassas bir döneminde olunmasına rağmen SSCB ile birlikte en sert şekilde karşı çıkmıştı. DP Hükümeti'nin bilinçli tercihi ve İngiliz yanlısı tutumu nedeniyle, T.C., Mısır'ın ve Nâsır'ın karşısına geçmişti.¹³ Oysa aynı ittifak içinde olduğu komşusu Yunanistan, Dışişleri Bakanı Evangelos Averof'un maharetli ve cesaretli hamlesiyle Süveyş konusunda toplanacak bir konferansa, bunun bir ülkenin içişlerine karışma anlamına geleceği gerekçesiyle karşı çıkarak Araplar nezdinde çok olumlu puan toplamıştı. 1960'larda Yunanlılar, bu cesaretlerinin karşılığında Arap dünyasında Kıbrıs konusunda geniş destek bulurlarken; aynı Arap devletleri T.C.'nin tezini dahi dinlemek gereği duymamışlar, 1964 Kahire İkinci Bağlantısızlar Zirve Konferansı'nda Semih Günver'in başkanlığındaki Türk diplomatlarını aşağılaya-

¹² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in İf-lası*, Özgür Üniversite Kitaplığı: 26 (Öteki Yayınevi), 1998, s. 61-64.

¹³ 1955 Bağdat Paketi'nin kurulmasıyla birlikte Nâsır'ın, T.C.'yi, "Arap dünyasını bölmeye çalışan emperyalistlerin yönlendirdiği bir ülke" olarak algılamasına bir de böyle bir tutum eklenince, Mısır-Türkiye ilişkileri epeyce zedelenmişti.

rak kapı dışarı etmişlerdir.¹⁴ DP'nin dünyaya "at gözlüğü" ile bakmasının sonucunda geliştirilen tek yanlı politikalar bu şekilde iflas edip, Türk diplomatları bunun bedelini ödemeye başladıktan sonradır ki T.C., Arap davalarına ve İsrail'e bakışını değiştirmek gereğini duymuştur. Bu konuda yürütülen yeni dış politika yaklaşımları da, Üçüncü Dünya'yı anlayıp, üzerinde düşünülmüş yaklaşımları değil, "günü kurtarma yönelimli" olduğu için bu ülkeler üzerinde pek istenilen etkiyi bıraktığı söylenemez. Uzun vadede özellikle 1980 darbesiyle birlikte T.C., dışarıda (özellikle Batı dünyası içinde) kaybettiği itibarını daha çok içe dönük bir yaklaşımla sürdürmek zorunda kaldı.

D- Türkiye'nin İslâm Dünyasına Yeni Bakışı ve Üçüncü Dünyaçılık Retoriğinin Yansımaları

Haziran 1967'deki Arap-İsrail Savaşı'nda, Arapları tatmin edecek şekilde tavır koyan Türkiye, Ağustos 1969'da Kudüs'te, Müslümanlar için Mekke'deki Kâbe ve Medîne'deki Mescid-i Nebevî'den sonra üçüncü önemli kutsal mekân olan Mescid-i Aksâ'nın fanatik Yahudi gruplarınca yakılması olayında sert tepki gösterdi. Bu olay konusunda İslâm dünyasının tutumunu belirlemek amacıyla Fas'ta yapılan toplantıya da katılarak, toplantı sonunda doğan İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ)'nün kurucuları arasında yer aldı. Böylece T.C.'nin tutumu, salt Araplara değil tüm İslâm dünyasına olumlu mesajlar vermeye başlamıştı. Artık Arap-İsrail sorununda, T.C., tarafsız değil Arap yanlısı bir konumdaydı. NATO üyesi olan başka bazı devletler bu politikayı çok önceden uygulamaya koydukları halde Türkiye ancak eski politika ile pek çok zararı yaşadından sonra yenisini oluşturabilmiştir. O yıllarda Türkiye'de İslâmcı akımların henüz "embriyo" halinde olduğu göz önüne alınırsa, bu yeni politikalarda etkilerinin hemen hiç olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ama Ekim 1973 seçimlerinden sonra pek çok şey değişmiştir. Bu seçimlerde İslâmcı MSP, parlamentoda 43 milletvekilliğini yüz-

¹⁴ Bu konuda yapılmış doktora tezi için bkz. Mehmet Hasgüler, *Bağılantısızlık Hareketi: Yükselişi ve Düşüşü*, (Tez Danışmanı: Baskın Oran), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

de 11 gibi ciddi bir oy oranıyla kazanmış, ayrıca CHP'nin yeni lideri Ecevit'in "üçüncü yol" çabaları ile örtüşen söylemi sayesinde MSP hükümet ortağı da olmuştu. Seçimle aynı günlerde yaşanan, Arap dünyasının İsrail ve Batı karşısında en büyük başarısını kazandığı, tüm Arap devletlerinin birlikte hareket ederek dinsel bir söylemle ve kendi inisiyatifleriyle düşmanı gafil avladığı "Harbü'r-Ramadan" ve akabindeki petrol şoku sayesinde, Orta Doğu'daki kozlar artık Araplar'ın eline geçmişti. Arap dünyası artık kısa süre önce olduğu gibi çaresiz değildi. Türkiye'nin yanı başında, potansiyel imkânlar ve tehlikeler içeren bir güç olarak yükselişe geçmişti. Türkiye de 1960 sonrasının getirdiği koşullar çerçevesinde, tarihinin iç politikada en özgür, dış politikada da en bağımsız dönemini yaşamaktaydı. Koşullar hem ilerici hem de gerici Arap rejimleriyle ortak hareket etmeyi kolaylaştıracak biçimde oluşuyordu. Hükümetin CHP kanadı "ilerici-Üçüncü dünyacı" Arap rejimlerine el atarken, MSP kanadı da gerici Arap merkezleri ile sıcak ilişkiler kurmayı tasarlıyordu. Ecevit'in Libya Başbakanı Callut ile ilişkileri, Erbakan'ın Suudî Arabistan ile sıklaşan ziyaretleri bu durumun somut göstergelerini oluşturuyordu. Bu eğilim 1975-77 dönemindeki Millî Cephe hükümetleri devrinde de devam etti. 1976'da Türkiye, İKÖ Dışişleri Bakanları Zirvesi'ne ev sahipliği yaptı. Şubat 1977'de geleceğin Irak lideri ve o dönemde ülkenin devlet başkanı Ahmed Hasan el-Bekr'den sonraki ikinci adamı olan Saddam Hüseyin, Türkiye'yi ziyaret ederek Kerkük-Yumurtalık boru hattına ilişkin anlaşmayı Başbakan Demirel'le birlikte imzaladı. Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın, Suudî Arabistan'a her yıl yaptığı hac ziyaretlerine siyasal bir anlam yükleme çabalarına karşın, Millî Cephe hükümetleri devrinde zengin Arap petrol krallıkları ile ilişkiler fazla içerik kazanamadı. Suud yöneticileri pragmatist-realist-çıkarıcı bir dış politika uygulamaktaydılar ve burada İslâm dayanışması idealizminin yeri yoktu. Ecevit'in 1978-79 yıllarındaki ikinci hükümetinde de Üçüncü Dünyacı söylemler zaman zaman öne çıktı. Araplarla ilgili sorunlarda karşıt tavırlara girilmedi ve özellikle Filistin da-

vasına yoğun bir sempatiyle yaklaşılmaya başlandı. Örneğin Mısır-İsrail Barış Antlaşması'na tepki olarak Filistinli gerillaların Haziran 1979'da Ankara'daki Mısır Elçiliği'ne yaptıkları baskın iki ölü, iki yaralı ile sonuçlanmasına karşın; sağ ele geçirilen gerillalar birkaç ay sonra garip bir şekilde hapishaneden kaçabildiler. Daha çarpıcı olan gelişme ise, Ekim 1979'da yaşandı ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) lideri Yaser Arafat, Ankara'yı ziyaret etti ve Ecevit'le beraber diplomatik statüde bir FKÖ temsilciliğini açtılar. 1979 sonunda kurulan AP azınlık hükümetinde de bu dış politika çizgisi fazla değişmedi. Ağustos 1980'de, İsrail'in Kudüs'ü "ebedi ve değişmez başkent" olarak ilan etme kararına yine sert tepki gösterilerek, Tel Aviv'deki temsilci ikinci kâtiplik düzeyine indirildi. Ama bu tepkiye rağmen hükümet, özellikle MSP'nin etkin çabalarıyla Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in gensoruyla düşürülmesini önleyemedi. Bu olaydan bir gün sonra, Konya'da yapılan Kudüs Günü gösterileri bir hafta sonraki askerî darbenin gerekçelerinden birini oluşturdu. Göze çarpan örnekleri verilen bu genel eğilimlerden yola çıkılırsa, Kıbrıs müdahalesinin, Türkiye'yi Batı dünyasından uzaklaştırmasına koşut olarak, Arap komşularla yakınlaşmaya yönelik politikaların geliştirildiği düşünülebilir; ama 1970'ler boyunca ülkede yaşanan sistem krizinin istikrarlı dış politikaları engellediği de bir başka gerçektir.

E- Militarizmin Getirdiği Özalizm ve Amerikancı-Arabesk Dış Politika

12 Eylül 1980 müdahalesi ile T.C. iç politikada "istikrar" kazanırken, dış politikada en yalnız dönemlerinden birine girdi. Devlet başkanı sıfatıyla Kenan Evren, üç yıl önce 1977'de Pakistan'da kendisi gibi darbe ile işbaşına gelmiş, Nisan 1979'da da devirdiği Başbakan Zülfikar Ali Butto'yu astırmış General Ziyaü'l-Hak'tan başka samimi dost bulamıyordu. 1981'de Körfez'deki emirliklere ve Kuveyt'e bazı ziyaretler yapıldı. Son olarak da ileriki yıllarda taş a tutulacak "komünist" diktatörler Todor Jivkov ile Nikolae Çauşesku, Evren'in görüşebildiği öbür li-

derleri oluşturunyorlardı. Bu yalnızlık ve dışlanmışlık özellikle Orta Doğu sorunlarına karşı bir ilgisizlik getirdi. O kadar ki TBMM'nin yetkilerini devralan askerî yönetimin atadığı "sivil" hükümetin Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, Haziran 1982'de İsrail'in Güney Lübnan'ı işgalini "beklenmedik bir gelişme" olarak değerlendirdi. BM kurallarına uygun olarak İsrail'e kınama yapılmasına rağmen, bu beklenmedik gelişmelerin ardı arkası bir türlü kesilmedi. Fakat dışarıdan bakıldığında 12 Eylül sonrası Türkiye için çok farklı başka fikirler de üretilebilmektedir. Buna göre 1980 müdahalesi, 1960'ın hem iç politikada hem de dış politikada "rövanşı" niteliğindedir. İç politikada özgürlük-demokrasi rafa kaldırıldı; dış politikada ise 1950'lerin DP çizgisini hatırlatan ABD güdümlü uygulamalar yaşandı. Fakat bu sürecin otuz yıl öncekinden farklı yönü, Orta Doğu ağırlıklı siyasal açılımlara Türkiye'yi götürmesi ve T.C.'nin Arap dünyası ile yaşayacağı en parlak dönemin kapısını açmasıdır. Bu süreç büyük ölçüde, başka amaçlarla iktidara gelmesine izin verilen Özal tarafından gerçekleştirildi.

1983 sonlarında seçimle işbaşına gelen Turgut Özal Hükümeti'nin, Arap dünyasına bakışı daha dinamik, cesur ve "iş bitirici" oldu. Özal, T.C. için alışılmışın dışında, ama halkın "şark toplumu" özelliklerini yansıtan bir yönetim anlayışı geliştirdi. Araplarla ilişkilerin ancak çıkar temelinde gelişebileceğini iyi gören Özal, bu ortamı hızla kurmak amacıyla dış politikayı da tek adam olarak yönlendirmek gereğini duydu. Özal'ın Araplara ilişkin akıl danıştıkları arasında Mehmet Keçeciler, Enver Ören, Nevzat Yalçıntaş, Ercan Vuralhan, Korkut Özal, Mustafa Bozkurt gibi bu bölge konusunda "deneyimli" insanlar bulunuyordu. Dışişleri Bakanlığı ise, zaten bütçe ve personel imkânlarını geleneksel olarak Avrupa ve NATO'ya seferber ettiği için, Orta Doğu konusunda ne yeterli uzmanlık bilgisine ne de yerel bağlantılara sahipti. Özal bu avantajlardan iyi yararlanarak, bölge ile ilişkilerde T.C.'ye en parlak ve verimli dönemi yaşattı; ama bu yıllar da çok kısa sürdü ve 1985-90 ile sınırlı kaldı. Bu dönemde Türkiye'nin Arap yanlısı konumunu en iyi yansıtan iki olayın üzerinde durmak yararlı olacaktır: Uzun süredir yaşa-

nan ABD-Libya gerginliğinde, Mart 1986'da Sirte Körfezi bunalımında bir Amerikan, iki Libya savaş uçağını düşürülmesinden hemen sonra terörizme destek olduğu gerekçesiyle Libya'nın, doğrudan Kaddafi hedef alınarak bombalanması ve aralarında Kaddafi'nin oğlunun da olduğu 54 kişinin ölmesi olayında Türkiye, ABD karşısı bir politika izleyerek "uluslararası hukukun ihlâlinden endişe duyduğunu" belirtti. ABD ile bir ittifak sisteminde yer almasına karşın, Libya ile olan özel ilişkiler gereği bu tutuma cesaret edilebilmişti. Benzer ikinci örnek de, Filistin konusunda Türkiye'nin FKÖ yanlısı bir konuma geçmesi ve Ecevit devrine göre çok daha büyük bir sempatiyle soruna yaklaşabilmesinde görülür. 15 Kasım 1988'de Filistin Ulusal Konseyi'nin, Cezayir'de Filistin Devleti'ni ilan etmesine Türkiye hemen tanıma ile karşılık vermiştir. Türkiye, 40 yıl önce İsrail'i tanıyan ilk İslâm ülkesi olmuşken, bu kez Filistin'i ilk tanıyan NATO üyesi oluyordu. Bu hamlenin yapılmasında Özal'ın belirleyici olduğu ortadadır. O kadar ki, 1973 sonrası dönemde zorunlu olarak başlayan Avrupa-Arap diyalogu çerçevesinde gittikçe Arap yanlısı çizgiye gelen İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya gibi bazı NATO üyesi ülkelerin, uzun dönemde Araplar nezdinde kazandıkları itibarın çok ötesinde bir yere Türkiye bir hamle ile ulaştı ve Arap kamuoyunda 1950'lerin eski Türkiye imajları değişti. Yunanistan bile, cunta dönemi istisna tutulursa, istikrarlı şekilde yıllardır süregelen Arap yanlısı konumuna rağmen Filistin'i tanımaya cesaret edememiş ve Türkiye bu hamle ile geleneksel rakibinin de önüne geçmişti. Özal döneminde, Araplar ve İslâm dünyasında Yunanistan aleyhine alınan mesafelerin önemli kilometre taşlarından biri, Filistin Devleti olayından 1.5 yıl önce Kuveyt'te yapılan İKÖ zirvesinde alınarak, KKTC'ye gözlemci statüsü ile toplantılara katılma imkânı sağlanmış; ayrıca karar metninde Kıbrıslı Türkler'in haklarına en geniş ölçüde vurgular yapılmış; Bulgaristan'daki Türklere yapılan kültürel baskılar da kınanmıştı. Toplantının ana gündem maddesinin İran-Irak Savaşı olduğu göz önüne alınırsa, Türkiye'yi ilgilendiren sorunların altının böylesine çizilmesi, Arap ve İslâm dünyası ile ilişki-

lerde 1960'larla başlayan yakınlaşma sürecinin doruk noktasına vardığı rahatlıkla söylenebilir. Fakat Orta Doğu ile yoğun ve içe-rikli ilişkiler kurulabilmesinin başka nedenleri de vardı: Askerî rejimin sonucu olarak Avrupa'dan uzaklaşma; Türk ekonomisinin dışa açılma, pazar, işgücü, döviz sorunları ve Orta Doğu'nun sağladığı coğrafi avantajlar, Araplar ve İran açısından da Türkiye'nin "keşfedilmesi"; Türkiye'nin rekabete açık bir alan olduğunu ve ekonomik-siyasal güçleri artan Orta Doğu devletlerinin de bu devlet üzerinde etki kurabileceklerini görmeleri; Türkiye'de toplumsal ve genetik özelliklerin getirdiği şark-ara-besk kitle kültürünün sonucu olarak, laiklik ve demokrasi adına Arapları ve İran'ı ürkütebilecek başarıların yakın bir gelecekte olmayacağını anlaşılmaması vb. pek çok başka etmenin de dönemin politikalarının oluşumuna katkı sağladığı görülmüyor.

Özal'ın İran ve Irak'la kurduğu dengeli ilişkiler, tüm savaş boyunca Türkiye ekonomisine önemli katkılar yaptı. Savaştan yararlanan bir ülke olduğu halde Türkiye, savaşın sona erdirilmesi yönünde taraflara ciddi telkinlerde bulundu ve Özal, hem Rafsancanî hem de Saddam Hüseyin ile dostluğu muhafaza etti. Türkiye her iki tarafa da silah satmayan ender ülkeler arasında yer aldı. Ama sivil sektörlerde bu ülkelerdeki ticaret payını çok arttırdı.¹⁵ Meselâ Irak, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı haline geldiği gibi, tüketilen petrolün zaman zaman yüzde 80'inin alındığı kaynak oldu. İkinci bir boru hattı ile de ek gelir imkânları yaratıldı. Irak'taki müteahhitlik hizmetlerinde de Türk firmaları önemli pay sahibi oldular. Irak'ta ihracat kredisi alanında Türk girişimcilerine olağanüstü imkânlar sağlandı. Böylesine yoğun içerik kazanan Türk-Irak ilişkileri, 1990'daki Kuveyt olayından sonra Özal'ın kişisel çabalarıyla bitirildi ve ABD'nin politikalarına endekslendi. Irak yönetimi, 1990 başlarında su sorununu Arap davalarının gündemine almıştı ve sırf bu sebepten Mart 1990'da Bağdat'ı ziyaret eden Başbakan Yıldırım Akbulut'a, Türkiye'deki pek çok muhâlif merkezin yaptığı gibi yapılarak, saygı gösterilmedi. Özal bu durumu geçiştirip

¹⁵ Türkaya Ataöv, "İki Doğu Komşumuz: Irak ve İran", *SBFD*, Cilt XLIV, Cilt No 1-2, Ocak-Haziran 1989, s. 133.

yutmayı başarmasına rağmen, birkaç ay sonra Kuveyt işgali olunca tavrını ortaya koydu. Özal'ın savaşa girme ve zaferin kazanımlarından pay alma çabalarının da gerçekçi olmadığı ortadaydı. ABD'nin de istemesine rağmen, ellerindeki savaş güçlerinin ve hazırlıklarının yetersizliğini gören TSK yetkilileri, Özal'ın planlarını önlemeyi başardılar.

F- Türk Dış Politikasını Etkileyen Yeni Gelişmeler ve Arap Dünyasından Uzaklaşma Eğimleri

1991 sonlarında işbaşına gelen DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, dış politikada tek adam rejimine son verilmesi ve sınırlı bir açıklık sağlaması bakımından yararlı oldu; ama Irak ve Kürt konularında temel politikalar değişmedi. Fakat bu hükümetin siyasal liberalleşme ve devlette kurumlaşmaya ağırlık veren uygulamaları, işlerin böyle yürümediği Orta Doğu bölgesiyle ilişkilerin etkinlikle sürmesini önlemeye başladı. Yeni karar verici elitlerin, Orta Doğu ile bağlantıları 1993'te ölen Özal ve ekibininkiler kadar sağlam ve sürekli değildi. Üstelik bölge ile yenden geliştirilmeye çalışılan ilişkiler, Demirel'in tüm çabalarına rağmen, yine bu liderin devlet ağırlıklı tutucu söylem ve uygulamalarının sonucunda resmî sınırları aşamıyor, düşünsel-kültürel olarak kolaylaştırıcı yönlelere de sahip bulunmuyorlardı. Buna bir de Türk siyasal hayatında gelenek haline gelen eski idarenin karalanması eklenerek, 1990 krizi sonrasında Türkiye'nin karşılaştığı olumsuzluklar, Özal'ın iç ve dış politikalarının iflası gibi gösterilmeye çalışıldı. Ayrıca koalisyon ortağı SHP ve askerî çevrelerin, AB lobisinin etkileriyle, laiklik konusu iç ve dış ilişkilerde daha çok gündeme gelmeye başladı. Bu ön hazırlayıcı geçiş döneminden sonra ortaya çıkan konjonktürel gelişmeler, Türkiye'nin dikkatini başka yönlelere çektiler. Bunları maddeler halinde sıralamak gerekirse:

1) SSCB'nin dağılması "Türk dünyası" kavramını ortaya çıkardı. Zengin Arap petrol devletlerine benzer bir "Türkî petrol birliği" düşüncesi ve petrol-gaz eksenli yeni politikalar, uygulanabilirlikleri pek incelenmeden gündeme sokuldu. Türkiye'nin asırlar süren yalnızlığından ve dostsuzluğundan, artık kardeş

cumhuriyetlerin bağımsızlaşması sayesinde kurtulduğu ve yıllardır aradığı bir özgüvene kavuştuğu görüldü.

2) Yugoslavya'nın dağılması, Arnavutluk, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ın serbestleşmeleri de Balkanlar'da "Osmanlı coğrafyası" kavramını ortaya çıkararak, Türkî cumhuriyetlerle yaşananların benzeri etkilere yol açtı.

3) Kürt sorununun çok geniş boyutlarla gündeme gelmesi, Suriye-Irak-İran ile çekişme ve sürtüşmelere yol açtı. PKK'ye karşı Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyonlar sık sık uygulamaya konuldu ve Araplar'ın bir "Arap toprağı" olarak gördüğü yerler, TSK'nin "av alanı" olarak algılanmaya başlandı. Bu durumda da 1986'dan beri gündeme gelen ve İsrail'in 1982 Lübnan operasyonu (Galile Barış Harekâtı) il TSK'nin Kuzey Irak harekâtları karşılaştırılması Arap bilincinde sıkça yapılmaya başlandı. Ayrıca 1987'de başlayan İntifada ile aynı yıl şiddetlenen PKK-Kürt sorunu arasında paralellik kurarak, Türkiye sınırları içerisinde bir "Kürt İntifadası" yaşandığına dair pek uygun olmayan benzetmeler Arap ve İran kamuoyunda, en az Avrupa'da olduğu kadar yaygınlık kazandı. Bir başka faktör de, Irak'ı parçalama amaçlı bir denetim göreviyle oluşturulan "Çekiç Güç", Türkiye'deki iki Amerikan üssünde konuşlandırılınca ortaya çıktı. Bu güç için, Kuveyt krizi sırasında Irak'la savaşmış Arap ülkeleri yerine Türkiye'nin tercih edilmesinin iki yönlü bir gerekçesi vardı: 1) Arap kamuoyunda duyulan endişeler, 2) Buna karşın Türk kamuoyu, hükümeti, parlamentosu ve askerî-sivil bürokrasinin uysallığına duyulan güven. Türkiye hükümetlerinin 1991'den günümüze kadar olan dönemde Çekiç Güç ve Irak maceraları kesintisiz bir süreklilik göstermektedir. Irak'ın toprak bütünlüğü savunulurken, o bütünlüğü bozan ya da bozmayı amaçlayan iç güçlere destek amacıyla kurulan Çekiç Güç'e ev sahipliği yapıldı ve parti farkı olmaksızın bu dönemde kurulan hiçbir hükümet bu konuda farklı bir politika oluşturamadı.¹⁶ Ayrıca Irak konusunda da son derece dar kapsamlı bakılarak, pet-

¹⁶ Baskın Oran, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

rol boru hattı, Türkiye'nin zararları ve Kuzey Irak-PKK sorunlarına vurgu yapılmakla yetinildi. Arap kamuoylarındaki ani değişiklikler, Arap devletlerinin de Irak politikalarını belirlerken, Türkiye'nin politikaları hep aynı kaldı. Öyle ki zaman içinde Arap kamuoyunda, Türkiye "bir Arap devletini parçalamak isteyen güçlere yataklık eden ülke" olarak algılanmaya başlandı.

4) Türkiye'nin kendi Kürt kökenli insanını kazanma amacı taşıyan GAP projesine bağlı olarak gelişen su sorunu da, Suriye ve Irak'la yeni gündemler oluşturdu. 1992 yılında Atatürk Barajı'nda su tutulmaya başlanması T.C.'ne önemli kozlar verdi.

5) Ermenistan'ın da öteki SSCB birlik devletleri gibi bağımsız olması, bu halkın Türkiye ve Türklerle olan tarihsel rekabetini ve hesaplaşmasını yeniden gündeme getirdi. Arap ülkelerinde ve İran'da yoğun Ermeni nüfus, diasporanın önemli bir ögesi olarak yaşıyordu. Ayrıca Ermeni karar vericileri, kendilerini aynı zamanda bir "Orta Doğu ülkesi" olarak gördüklerini dış politikalarının önemli bir ilkesi olarak ilan etmişlerdi. Bu ve benzeri gelişmeler Arap ülkelerinin ve İran'ın, çok eski bir tarih-kültür zenginliği olan bu yeni bağımsızlaşmış halka ilgisini artırdı. Petrol zengini olması muhtemel olan Azerbaycan devletiyle Ermenistan'ın girdiği çatışma pek çok açıdan Araplar'ın ve İran'ın menfaatine sonuçlar içeriyordu. Azerbaycan'ın zenginleşmesi ve Türkiye'nin sadık bir soydaşı ve müttefiki olarak belirmesi İran açısından tehlikeli sonuçlara yol açabilirdi. Azeri petrolünün uluslararası pazara çıkması Araplar açısından zararlı olabilirdi. Tüm bu nedenlerle Arap dünyası ve İran, Ermenistan'ın, tıpkı İsrail'in Arap topraklarında yaptığı gibi, Azerbaycan'da saldırgan ve genişlemeci bir politika izlemesine sessiz kaldılar. Türkiye karar vericileri de, Azerbaycan sorununu, tıpkı Kıbrıs gibi anlatamamanın sıkıntısına düştüler. Ermeni işgallerinin, T.C. yöneticilerine ve halkına, yarım yüzyıldır süren siyonist saldırganlığından Arapların ve Filistinlilerin neler çektiğini daha iyi anlatması gerekirdi. Ama bu olmadığı gibi, bunun tersi oldu ve Özalist Orta Doğu politikasına tam zıt olarak Arap-

lar'dan uzaklaşma, İsrail'le görülmemiş boyutlarda işbirliği ve dostluk arayışları süreci başladı.

6) Türkiye, Orta Doğu'da düştüğü yalnızlığı, pek çok başka etmenin de katkısıyla, 1990'ların ortalarından itibaren İsrail'le ilişkileri ortaklık düzeyine yükselterek aşma fikrini uygulamaya koydu. Bu gelişmenin hazırlayıcısı ve hızlandırıcısı etmenleri de sıralamak gerekir: a- Yahudilerle Türkler arasında eskilere uzanan bir yakınlık söz konusudur. 630-960 yılları arasında hüküm süren Hazar İmparatorluğu'nun yönetici-soylu sınıfı Yahudi dinine girmişti. Hatta Doğu Avrupa Yahudilerinin kökeninin Hazar Türkleri'ne dayandığı biçiminde iddialar da zaman zaman olmuştur.¹⁷ Osmanlı donanmalarının, 1492 sonrası dönemde Grenada'nın çöküşü sebebiyle Katolik İspanyollar'ın baskısı altında kalan Müslümanlarla birlikte çok sayıda Yahudi'yi de kurtardığı, bunların bir kısmına Osmanlı ülkesinde yaşama izni verildiği ve çoğunun Selanik, Edirne, İstanbul gibi yerlere yerleştikleri bilinmektedir. Bu olayın 500. yıldönümü 1992'de kutlanmış ve bu vesile ile Türk-İsrail ilişkilerinde de yeni bir dönemin kapıları açılmıştır. 1492'deki bu kurtarma harekâtından ötürü, Osmanlı sultanlarının Yahudiler nazarında, en az Babil sürgününü sona erdirip Yahudilere Kudüs'e dönme izni veren Pers hükümdarı Keyhusrev kadar itibarlı duruma geçtikleri bilinmektedir. b- Osmanlı etnik ya da dinî azınlıkları içerisinde Türklere sorun çıkartmayan tek grup da yine Yahudi tebaa olmuştur. c- İkinci Dünya Savaşı yıllarında da pek çok Yahudi, Nazi zulmünden kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır. Bu sebeple bazı İslâmcı ya da Türkçü çevrelerin, Türkiye'de bir anti semitizm oluşturma gayretleri hep sonuçsuz kalmıştır. d- İsrail'in kurulmasından sonra 50.000 kadar T.C. yurttaşı Yahudi de bu ülkeye göç etmiş ve Türkiye anılarını canlı tutmaya özen göstermişlerdir. e- İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, her ikisi de ABD kampında yer alan ve görüldüğü üzere "barışık" bir tarihleri

¹⁷ Şaban Kuzgun, *Hazar-Karay Türkleri ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Türklüğü Sorunu*, Art-hur Koestler, *On Üçüncü Kabile: Hazar İmparatorluğu'nun Mirası*, 2. Baskı, (çev. Belkıs Çorakçı), İstanbul, Ada Yayınları, 1977, s. 195-249.

olan iki halkın ve devletin yakınlaşmaları değil, bunu yapmak için niçin bu kadar uzun süre duraksadıkları asıl şaşırtıcı olan noktadır. f- Türkiye'nin İsrail'le somut işbirliği yapabileceği pek çok alanın varlığı son zamanlarda daha iyi anlaşılmıştır. Askerî, siyasî, ticarî, ekonomik, kültürel boyutları olan işbirliği potansiyeli her gün daha da genişlemektedir. g- İsrail'le Mısır ve Ürdün'ün barış antlaşması yapmaları, en çok sıkıntı çeken Filistinliler'in dahi FKÖ liderliğinde İsrail'le anlaşma yoluna girmeleri, Arap liderliklerinin Türkiye aleyhine öne sürebilecekleri itiraz haklarını ortadan kaldırmıştır. h-PKK'ya en geniş desteği veren Suriye'ye karşı Arap dünyasından hiçbir uyarı gelmemesi de T.C.'yi Araplar'dan uzaklaştıran, Suriye'nin baş düşmanı İsrail'e yakınlaştıran bir başka etmen olmuştur. ı- Aynı şekilde Irak ve İran konusunda Türkiye ve İsrail'in algıladıkları askerî ve siyasî tehditler bir başka buluşma noktası olmuştur. i- ABD'de pek çok sorunu çözmeye muktedir olan Yahudi lobisinin gücü de, bu ülkedeki Rum, Ermeni lobileriyle sık sık sorunlar yaşayan T.C. yöneticilerine cazip gelmiştir. j- Arap psikolojik yapısı gereği işbirliği yapmanın zorlaştığı koşullar oluşabilmektedir. Oysa İsraililer asırların verdiği yaşam deneyimlerinden hareketle, her türden insanlara ve halklara karşı önyargılardan uzak, çıkarlara hitap eden objektif stratejiler geliştirmeyi öğrenmişlerdir. Bu durum onları kaprisli, irrasyonel, duygusal Araplara göre işbirliğine çok yatkın ortaklar durumuna getirmektedir. k- Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar'da Türkiye'nin önüne açılan yeni olanaklar İsraililer'in de ilgisini çekmektedir. l- Arap dünyasında İslâmcı dalgalar güç kazanmakta ve İran, Afganistan gibi merkezlere ek olarak T.C. karar vericilerini rahatsız eden gelişmeler arasında yer almaktadır. Laik devlet yapılarının Arap ülkelerinde olmayışı, T.C. için doğrudan bir sorun yaratmamakla birlikte, İslâm'ın evrensel mesajlar, ortak kültür ve tarih içeren "ihraç edilebilirlik" potansiyeli rahatsızlık vermektedir. Türkiye'deki bazı İslâmcı merkezler zaman zaman İsrail'in de Yahudi dininin şeriatına göre işleyen bir devlet oluşunu öne sürerek, laikliğin niçin salt İslâmı "ehlîleştirilmeye" yönelik olarak uygulan-

dığını sormaktadırlar. Fakat İsrail'deki Yahudi şeriatçı uygulamaları, Türkiye veya başka herhangi bir ülke açısından ihraç edilebilir değildir ve salt Yahudileri ilgilendirmektedir. Oysa İran'daki veya Arap ülkelerindeki dinî akımlar böyle değildir ve Türkiye'yi etkilemektedirler. T.C. açısından devletin yönetim kurallarının herhangi bir dine ya da ideolojiye dayanıp dayanmadığından ziyade, bu akımın Türkiye'yi etkileme potansiyeli önemli olmaktadır. Meselâ Marksist-Leninist-Maoist bir ideolojiye dayanan bir devlet olduğu halde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin T.C.'yi etkileyecek söylem ve politikaları olmadığı için, buradaki rejim T.C.'yi rahatsız etmemektedir. Aynı şey İsrail için de söz konusudur.

7) Tüm bu eşzamanlı gelişmelerin sonucunda Türk-Arap ilişkileri 1990 sonrası dönemde gitgide artan bir hızla düşüşe geçti ve ekonomik anlamını da büsbütün yitirdi. Kuveyt krizi, T.C.'nin hem Irak, hem de Körfez ülkeleri ve Suudî Arabistan'da olan çıkarlarını, bu ülke ekonomilerindeki büyük çöküş nedeniyle bitirdi. Ayrıca Libya'ya Aralık 1988'deki Lockerbie olayı nedeniyle 1992'den itibaren konulan yaptırımlar ve bu ülke liderinin, ABD-İsrail-Kürt konularında çatışan politikalar nedeniyle Türkiye karşıtı çizgiye geçmesi, bu önemli pazarı da kapattı. Uluslararası ilişkilerde ekonomik çıkarların sona ermesinin, dostluğu ve işbirliğini de bitireceği yönündeki kural, Türk-Arap ilişkilerinde de çarpıcı biçimde doğrulanmış oldu.

G- Sonuçlar ve Olasılıklar

Arap dünyasında, İran rejimiyle olan rekabetin ve Kuveyt krizinin sonuçlarında yaşanan Körfez krizlerinin etkisiyle, siyasî ve ekonomik bir çözülme dönemine girilmiş ve dinsel radikalizm yönündeki gelişmeler tırmanmaya başlanmıştır. Türkiye'de de etkileri görülen bu dinsel yükseliş nedeniyle sistemin duyduğu rahatsızlık, Türkiye'nin Orta Doğu ve İslâm ülkeleriyle ilişkilerine de yansımaktadır. Fakat 75. yıl konusunda koparılan büyük yaygaralara rağmen, Türkiye'nin kendi içinde de siyasal-ekonomik sistem ve ideoloji krizi yaşadığı bir gerçek-

tir. Bu çifte krizin sonucunda yok olmaya yüz tutan Türk-Arap ilişkilerinde karşılıklı bir radikal iç değişim sonrasında yeni kapılar açılabilir. Bu krizin Arap dünyasını derinden sarsacağı muhakkaktır; çünkü Osmanlı yönetiminin bitmesinden beri, ilk sayfalarda anlatıldığı üzere Arap dünyası sürekli bir kriz yükseltici rol oynamıştır. Örneklendirmek gerekirse, İsrail'in kuruluşu Mısır'da krallığın çöküşünü getirmiş, 1956 Süveyş krizi Nâsir'ı kahraman yapmış, 1967 Savaşı bu balonu söndürmekle birlikte İslâmcı dalgayı kuvvetlendirmiş, İslâmcı söylem ve simgelerle girilen 1973 Savaşı ile artan petrol gelirleri Suudîler'in başını çektiği tutucu-şeriatçı krallıkların yanı sıra Irak, Libya gibi "ilerici" rejimleri de yükseltmiş, tüm bunların bileşimi İslâmcı dalgalar ve anti Amerikan tepki İran Şahı'nın sonunu getirmiş, ama öncekinden çok farklı yeni krizler gündeme gelmiştir. İslâm, bir ideoloji olarak Arap dünyasındaki krize tek alternatifi sunmakta ve şu an için iktidara yükselişi salt silahla önlenmektedir. Buradan da İslâm'ın kaçınılmaz olarak ancak silahla yani iç savaşla iktidara gelebileceği sonucuna varılmaktadır. Nitekim İslâm'ın Suriye, Irak, Cezayir gibi ülkelerde baskı altına alınması, buralara kutuplaşma, istikrarsızlık ve sonuçta iç savaştan başka bir şey getirmemiştir. İslâm'ın kendisi kan dökmeyi esas almadığı halde, siyasal-askerî yapılar onu böyle bir konuma itmektedir. İsrail-Türkiye yakınlaşmasında ya da 1979'dan beri Arap devletlerinin birer birer İsrail'le anlaşma yoluna girmelerinde İslâmcı dalgaların sağtığı endişelerin de etkisi olmuştur. 1993 sonrası dönemde, Filistin'de kurulmaya çalışılan Pax-Americana için de en büyük tehdit yine İslâmcı güçlerden gelmektedir. ABD'nin buna çare olarak uygulamaya koyduğu ve 1920'li yılların İngiliz kolonyalizmi devrinde uçaklardan birkaç bomba atarak yerel halkı korkutmaya yönelik girşimlerine benzeyen "füze politikaları"da, İslâmcıları ve onların söylemlerini kullanan başkalarını daha da yükseltmektedir. Böylesi çok boyutlu yönleri olan İslâmcılık olgusu, Türkiye'de en yetersiz kültürel-sosyal-siyasal yapılara mahkûm durumdadır ve uluslararası etki kurma potansiyeli en düşük olanıdır. Bu açıdan

bakıldığında İslâm'ı bir ideoloji olarak topluma sunup siyasal sonuçlar çıkarmak isteyen çevreler, aynen 1960-70'lerin sosyalist-komünist girişmelerine benzer şekilde toplumsal kısırlık içinde boğulma sendromuna düşebilirler. Türkiye'deki İslâmcı yükselişin yapısal, teorik, kültürel sorunları üzerinde gerektiği kadar durulmadığı gibi, sahip olduğu varsayılan dış bağlantıları abartılmakta ve pek az kimse dinsel yükselişe esas kaynaklık eden T.C. sisteminin kendi krizi üzerinde konuşma cesareti bulabilmektedir. Nasıl Orta Doğu'da İslâmcı yükselişin ana nedeni bölgedeki kronik krizler olmuşsa, Türkiye'de de sistem krizinin yansıması olarak, çözüm gücü olmadığı halde, İslâm yükselmektedir. Arap devletlerinde radikal bir dönüşümü önlemenin yolu onlara bütün kapıları kapamak değil, uygun koşullarda işbirliği yolları aramaktır. Türkiye ve Arap dünyasındaki rejimler arasında bu temelde yeni şekillenmeler önümüzdeki yıllarda Orta Doğu'nun gündemini oluşturabilir.

IRAK SORUNUNUN DÜNYA POLİTİKASINA ETKİLERİ*

Mehmet HASGÜLER

Bülent ULUDAĞ

Hakan ARSLAN

1- Orta Doğu'da Jeopolitik Önemi Tanımlama Sorunu

Tarihçi Stefanos Yerasimos, Belgrad'dan başlayıp Sava Nehri boyunca uzanan ve Dalmaçya kıyılarında Adriyatik'e kavuşan çizgi ile Anadolu'yu Suriye ve Mezopotamya'dan, Mezopotamya'yı da İran yaylasından ayıran ikinci bir çizginin arasında kalan coğrafya'yı Batı ile Doğu arasındaki "Geçiş Alanı" olarak tanımlıyor.¹ Geçiş Alanı, Osmanlı topraklarının ana parçasını teşkil ediyordu; yine çağdaş Türkiye de Geçiş Alanı'nun ortasında yer almaktadır. Yerasimos, Geçiş Alanı ile, spekülâtif bir coğrafî kurguyu değil, özellikle sınırları farklı dünyalar arasındaki şiddetli çatışmalara tanık olan gerçek öneme sahip "jeo-politik" bir alanı tarif etmektedir.

XIX. Yüzyıl'ın paylaşım amaçlı güç çatışmalarının asıl ilgi konusu, Geçiş Alanı ile fazlasını (Orta Doğu vs.) teşkil eden Osmanlı toprakları üzerindeki çekişmelerin özünü simgeleyen "Doğu Sorunu" olmuştur. Avusturya-Sırbistan ihtilafı ile patlak veren I. Dünya Savaşı'nın öncelikli ilgi alanı Balkanlar olarak gözüküyorsa da, kısa sürede yayılan savaşın temel nedenlerinden birisinin de Doğu Sorunu olduğu kısa sürede ortaya çıktı ve bu savaş Osmanlı'nın Orta Doğu'dan çıkartılarak İngiliz-Fransız

* *İktisat Dergisi*, Nisan 2003.

¹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, çev. Şirin Tekeli, İkinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

manda egemenliğine girişiyle sonuçlandı. Sovyetler'in dağılması, önce Osmanlı, sonra İngiliz etkisini, ardından Üçüncü Dünya bağımsızlaşma hareketlerini gören Orta Doğu'da, bu kez de ABD'ye, bölgeyi yeniden bir dış güce bağımlı hale getirme operasyonunu sonuca ulaştırma fırsatı sağladı. 1920'lerin ikinci yarısında Suudî Arabistan'daki petrol imtiyazları² ile başlayan Körfez'e sızma sürecinde, 1948'de İsrail'in kurulması ve 1953'de İran'da Musaddık'ın devrilmesi perçinleyici gelişmeler oldu. Fakat bu gelişmelere Arap Dünyası ve İran'daki iç tepkiler bundan sonraki 30 yıl boyunca Mısır, Suriye, Irak, Libya, Yemen, İran, Sudan gibi bölge aktörlerinde Batı karşıtı gelişmeleri beraberinde getirdi. Soğuk Savaş döneminde de bu cephe Sovyet koruması altında uluslararası ve bölgesel krizlerde direnme olanağı buldu; bununla birlikte ABD her zaman olası bir "reveng" fırsatı gözetmeye devam etti ve bu fırsat sosyalist blokun dağılma krizine düştüğü 1990'daki Kuveyt hadisesi ile doğdu.

Sovyetler'in dağılması, Çarlık sonrası dönemde sosyalizmin ideolojik ve politik denetiminde olan Avrasya topraklarının tüm zenginliğiyle birlikte başıboş kalmasına ve Batı sermayesine açık hale gelmesine yol açtı. Bu haliyle, Osmanlı'dan sonra SSCB'nin çözülüşüyle birlikte, Azerbaycan'dan Kırgızistan'a uzanan, Orta Asya'yı kapsayan alanda "ikinci bir Doğu Sorunu"nun açığa çıktığı söylenebilir. Kuveyt ve 11 Eylül hadiselerini pragmatist biçimde kendi çıkarları için kullanan ABD, Irak'taki rejimi yıkarak Orta Doğu'yu şekillendirme yolundaki yeni bir aşamaya geçmek istemiştir. Yalnız, bu adımın burada kalmayıp, İran, Azerbaycan hattında ilerlemesi ve süreç içerisinde Kırgızistan'a kadar uzanan ABD etkisindeki bir siyasi bölge ortaya çıkartılması yönünde süreceğine dair senaryolar yazılmaktadır. Böylesi bir durumda Orta Doğu ile Orta Asya'nın, ABD'nin enerji bölgelerinde kuracağı mutlak bir denetim altında birleştirilmesi ana amacı sezilebilir. Bu noktada, Osmanlı topraklarının paylaşımı olan eski orijinal Doğu Sorunu ile Sovyet topraklarının paylaşımı olarak tanımlanabilecek yeni Doğu

² Peter R. Odell, *Oil and World Power*, Fifth Edition, London, Penguin Books, 1979.

Sorunu'nun eklemellenmiş olduğundan bahsetmek mümkün hale gelecektir.

ABD başta olmak üzere bazı Batılı merkezlerde Irak ve Saddam Hüseyin'le olan sorunun, 1990 Ağustos'unda başlayıp 1991 Ocak'ında savaşa dönüşen Kuveyt Krizi ile başladığı öne sürülmektedir. Fakat o dönemde yapılan medyatik yalan bombalarının etkisiyle olayların çok daha gerilere uzanan boyutlarını ve gerçek niteliklerini anlayabilmek pek kolay olmamıştır. Özellikle 1992'den sonra Kuveyt krizine daha sakin kafayla bakan nesnel araştırmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.³ Bunun sonucunda da önceden karanlıkta kalan pek çok konu aydınlığa kavuşmakta, yorum dahi getirilemeyen pek çok gelişmeye tutarlı yorumlar nihayet yapılabilmektedir. İşte bu yazıda bu tip yorum ve birikimler aktarılmaya çalışılacaktır.

2- Irak'ın Kuveyt'e Girme Nedenleri

Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etme sebepleri, farklı farklı beklentilerin birleşmesiyle doğmuş olabilir:

1. Irak'ın, Kuveyt üzerinde öteden beri egemenlik iddiası vardı. Osmanlı ve Arap İmparatorluğu dönemlerinde, Kuveyt'in Basra vilayetine bağlı olması ve oradan idare olunması Irak'ın tezini kuvvetlendirmektedir. Kuveyt'in ülkedeki geniş petrol rezervlerinden ötürü İngilizlerce uydurulmuş bir devlet olduğu kuşku götürmez. Mesela Ürdün de böyle bir İngiliz versiyonu devlettir. Tüm bu verilerin ışığında yaşanan bazı olaylarda Irak yönetimlerinin Kuveyt'e ilişkin tavırlarının eskilere uzandığını göstermektedir. Mesela İngiltere, 1960'da Kuveyt'e bağımsızlık verdiğinde Irak buna itiraz etmiş ve 1961'de işgal girişiminde bulunmuştur.

2. Irak'ın Kuveyt'e ihtiyacı da vardı. Bu ülkenin işgali, Irak'ın denize çıkış sorununu halletmesine büyük ölçüde vesile olabileceği gibi, Kuveyt'i kontrol edebilecek bir Irak'ın dünya petrol rezervinin yüzde 24'ünü eline geçireceği ortadadır. Irak'ın

³ Muhammed Heykel, *3. Petrol Savaşı: Körfez Savaşının Perde Arkası*, çev. N. Ahmed Asrar, İstanbul, Pınar Yayınları, 1993.

İran'la olan savaşı başlatma sebepleri arasında yine benzer olgularla karşılaşmaktadır. İran'ın Khuzistan bölgesi, Elam uygarlığının doğduğu yerdir. Bu bölgede, kesin olmamakla birlikte 3 milyon kadar Arap yaşadığı sanılmaktadır. Bu Arap nüfus, Irak'ın Pan Arabist emellerinin hedefi olduğu gibi, Khuzistan'ın aynen Kuveyt'e benzer şekilde hem Irak'la bitişik hem de İran'ın ana petrol rezervlerinin bulunduğu bölge olması, ayrıca Şattü'l-Arab'ın İran tarafını oluşturmaması, Irak'ın denize çıkış sorunu ve petrol üzerinde hegemonya çabalarını tatmin edebilecek bir bölgeyi devlet başkanı Saddam Hüseyin'e sunuyordu. 1979-80 döneminde İran'daki devrim ve iç kargaşa saldırı için uygun ortamı da oluşturduğundan, Saddam Hüseyin çok kısa süreceği beklentisiyle savaşı başlatabilmişti. Ama işler onun umduğu gibi gitmemiştir.

3. Irak, İran'la 8 yıl süren savaşta tüm Arap dünyası adına savaştığını iddia ediyordu. Her ne kadar Suriye, Libya ve Güney Yemen gibi Arap rejimleri İran yanlısı bir konumdaysalar da, Körfez'deki tutucu Arap monarşileri, Şah gibi müthiş bir despotun devrilmesinden hayli ürkmüş olacaklar ki, İran'la olan savaşta Irak'ı geniş ölçüde finanse ettiler. Savaş sona erdiğinde, savaş öncesinde hemen hiç dış borcu olmayan Irak'ın, savaş sonunda 70 milyar dolar borcu vardı. Bu borcun 30 milyar doları, büyük kısmı Kuveyt olmak üzere söz konusu Arap krallıklarından gelmişti. Bu Körfez emirlerinin ve krallarının paralarını geri istemeleri, onların güvenliği için de savaşp, 500 binin üzerinde insanını yitiren Saddam Hüseyin'i çok öfkeliendirmişti.

4. Saddam Hüseyin'in İran'la olan savaşının hukukî sebebi Şattü'l-Arab üzerindeki anlaşmazlıktı. Fakat gerçek sebepler arasında, İran'daki Şiî karakterli devrimin, nüfusunun yüzde 60'ını Şiîlerin oluşturduğu, bu mezhep için çok kutsal merkezlerin (Kerbela, Necef gibi) bulunduğu Irak'ı da İran'ın istediği yönde sarsabileceği endişesi vardı. Üstelik, Irak yönetiminin laik Arap milliyetçisi ve sosyalist bir yapıda olması, onu Humeynî'nin, "tâğûti" yani baskıcı, İslâm dışı, gayri meşrû diye niteledirdiği rejimler arasına sokuyor ve açıkça ilk hedef durumuna getiriyordu. İran'ın radyo ve televizyonunun çok kolay din-

lenip izlenebildiği Irak'ta, güneydeki Şii çoğunluk propaganda etkilerine gayet açık durumdaydı ve Sünnî ağırlıklı Bağdat merkezî yönetimi bu durumdan endişe duyuyordu. 1988'de savaş bittiği halde, İran'ın propaganda savaşı bitmemişti. Bununla beraber laikliğin ve sosyalizmin 80'li yıllarda gözden düşmesi, Irak rejiminin meşrûiyet ve ideoloji sorunlarını da ortaya çıkarıyordu. Kitleleri özellikle 1980'li yıllarda saran ve yükseliş sebeplerine burada girilmeyecek olan İslâmîci dalgalar, siyasal meşrûiyet sorunu olan Irak yönetimi tarafından da pekala kullanılabilirdi.

5. Bir önceki maddede ileri sürülenlerle bağlantılı şekilde, İslâmîci bir söylem, Irak yönetimine ordusunu ve halkının büyük bir kısmını bir arada tutabilme imkanı vermekle kalmayacak; ayrıca Irak'a öteden beri hevesli olduğu Arap-İslâm dünyası, Bağlantısızlık Hareketi ve Üçüncü Dünya içinde radikal bir direniş merkezi olma hedefini gerçekleştirmede ciddi bir ideolojik temel oluşturabilecekti.

6. Saddam Hüseyin'in İran'la uzlaşmaksızın başka girişimlere yönelebilmesi kolay olmayacaktı. Irak ordusunun önemli bir kısmı, 1988'de savaşın son döneminde ele geçirilmiş 100 km. kadar derinlikteki Güney İran topraklarında bulunuyordu. Bu işgal, İran'ın barış konusundaki isteksizliğinin de bir sebebini oluşturuyordu. Saddam Hüseyin'in sırf barış sağlamak için bu bölgeyi karşılıksız olarak terk etmeyi halkına izahı hayli zor olacaktı. Ama Kuveyt işgalinden sonra İran'la uzlaşmak ve İran topraklarını terk etmek fikrini kabul ettirebilmek Irak halkına çok daha kolay olabilirdi ve makul karşılanırdı.

7. Bu yıllarda dağılan ve sınırlarını açan sosyalist blokta ve SSCB'de sayıları milyonlarla ifade edilen Yahudi nüfusu İsrail'e yerleştirme gibisinden bir plan "siyonist rejimce" uygulamaya konmuştu. Arap liderleri bu konuda bağırıp çağırmanın ötesinde fazla bir şey yapamıyorlardı. Birinin bir şeyler yapıp bu Yahudi göçünü durdurması gerekiyordu. 2 Nisan 1990'da, yani Kuveyt'in işgalinden dört ay önce Saddam Hüseyin, sosyalist ülkelerden Filistin'e Yahudi göçünün başlı başına bir savaş sebebi olabileceğini ve elindeki kimyasal silahlarla İsrail'in nüfusu-

nun yarısını yok edebileceğini açıkladı. Ve o anda da Yahudi lobisinin etkin olduğu Amerikan medyasınca bir numaralı insanlık düşmanı (public enemy number one) ilan edildi.⁴ Kuveyt krizi başladıktan sonra Saddam Hüseyin'in, İsrail'in Arap topraklarını, Suriye'nin Lübnan'ı, T.C.'nin Kıbrıs'ı yıllardır işgal etmekte olduklarını öne sürerek, bölgedeki tüm işgal sorunlarının birlikte ele alınmasını savunan bir barış planı ortaya atması, daha da çelişkili bir duruma sebep oldu. Filistin sorunu ve Arap-İsrail çatışmasının, Batılılara göre Saddam Hüseyin benzeri "çılgın" başka bazı Arap liderlerince de kullanılabilecek çok mühim bir koz durumuna geldiğini algılayan ABD ve Avrupalı karar vericiler, Kuveyt Savaşı'nın hemen akabinde Filistin Sorunu'nun da artık bir çözüme bağlanması hususunda hemfikir diler. Yani Kuveyt hadisesi, ABD ve İsrail'in o ana dek sürekli karşı çıktıkları Orta Doğu Uluslararası Barış Konferansı'nın 1991 içinde Madrid'de toplanabilmesini sağlayan temel etmen olmuştur. Bir başka deyişle Irak Kuveyt'e girmeseydi, ne Filistin sorunu böylesine ciddi biçimde gündeme gelebilir, ne de söz konusu barış konferans toplanabilirdi. Bunlara ek olarak Ocak-Şubat 1991'deki sıcak savaş günlerinde İsrail'e düşen Irak füzeleri her an kimyasal başlık da taşıyor olabilirdi. Yüz binlerce Yahudi'ye dağıtılan gaz maskelerinin yol açtığı korkular, Filistin'e Doğu Avrupa ve Rusya'dan Yahudi akınını da durdurdu. Saddam Hüseyin de Filistinliler açısından somut sonuçlar getiren gelişmeleri başlatan bir unutulmaz lider olarak Filistin halkının gönlünde artık taht kurabilecekti. Ama zaten onun Kuveyt'e giriş kararını alırken hedeflediği şeylerden birisi de bu idi. Saddam Hüseyin'in İsrail'e saldırısı durumunda İsrail'in vereceği bir karşılık, sonuçta Kuveyt'i unutturacak ve Irak rejimine karşı olan Arap devletleri dahi gözlerini İsrail'e çevireceklerdi. Bu durum da Saddam Hüseyin açısından riske girmeye değer avantajlar sağlıyordu.

8. Saddam Hüseyin'in tüm dünyanın tepkisini göze alarak Kuveyt'i işgale ve ilhaka kolayca karar verebilmiş olmasında bazı askerî varsayımların da etkili oldukları düşünülebilir. ABD

⁴ *Time*, 7 Nisan 1990

önderliğindeki müttefik kuvvetlerin Irak'a saldırabilecekleri cephe olmadığı varsayılıyordu. İran askerî bakımından ABD ile aynı çizgide hareket edemezdi. Türkiye sınırı geniş boyutlu bir askerî harekâta uygun değildi. Suriye, sınırlarını yabancı ordu-lara hiçbir zaman açamazdı. Ürdün zaten Irak'a dost bir rejimle idare olunuyordu. Geriye sadece Suudî Arabistan sınırı kalıyordu. Saddam Hüseyin, Suudî Arabistan'ın yüz binlerce "cenâbet" Amerikan askerinin Irak'a saldırı amacıyla ülkesine yığılmasına izin vermeye cesaret edemeyeceğini düşünüyordu. Gerçekten de bu ABD askerî yığınağı Suudî Arabistan'ın Arap ve İslâm dünyasındaki prestijini çok sarsacaktır. Saddam'ın varsayımı olası bir çatışmanın salt Kuveyt ile sınırlı olacağı üzerine kurulmuştu. Bu durum Kuveyt'in işgalinin göze alınmaya değer bir risk olarak düşünülmesine sebep olmuş gibi görünüyor. Bu hesaplar tutmadı. ABD'nin amacı, sadece Kuveyt'i kurtarmak değil, Körfez petrolünün ve İsrail'in güvenliğini sağlayacak şekilde Irak savaş makinasını yok etmek, Irak ekonomisini çökertmek idi. Soğuk Savaş sonrası ABD savaş stratejisinin de 1988'lerden beri bu yönde geliştiği gözlenmekteydi. Bu yeni savaş stratejisi bölgesel çatışmaların ön plâna çıkacağı ve bölgesel hegemonya peşindeki orta büyüklükteki devletlerin saldırgan tavırlara gireceği varsayımına dayanıyordu. Bu orta büyüklükteki devletlere karşı da yeni türden, (ne SSCB'ye karşı olan, nükleer silahların da gerekirse kullanılabileceği "yüksek yoğunluklu çatışma" [high intensity conflict] ne de gerilla hareketleri ve iç savaş durumlarında başvurulmuş "düşük yoğunluklu çatışma" [low intensity conflict] türünden olan) orta yoğunluklu çatışma (mid-intensity conflict) savaş doktrininin oluşturulmasını gündeme getirdi. İşte Kuveyt operasyonu bu yeni doktrinin ilk uygulaması da oldu; ABD bu yolla da Vietnam sendromunun da üstesinden nihayet gelmeyi başarabildi.

3- Savaşın Sonuçları

Kuveyt çatışması önceden de belirtildiği üzere, Filistin sorununun bir an önce çözülmesi gerektiğini göstermişti. O sebeple-

dir ki 1991 Orta Doğu Uluslararası Barış Konferansı ve 1993 Filistin-İsrail uzlaşmasının kökenlerini Kuveyt hadisesinde aramak gerekir. Kuveyt hadisesinde Arap devletleri birbirleriyle savaşmışlar, bunun sonucunda pan Arabizm, Arap milliyetçiliği ve Arap birliği umut ve hayallerini elbirliği ile ortadan kaldırmışlardı. Kuveyt çatışmasında bir bağlantısız ülke Batılı emperyalist güçlerce ezilirken, Hindistan, Mısır gibi önemli bazı bağlantısız ülkeler ABD'ye üs kolaylıkları sağladılar. Bu ise Bağlantısızlık Hareketi'nin de, tıpkı Araplık düşüncesi gibi fiilen iflas etmesine benzer şekilde bir krize düştüğünü gösteriyordu.⁵

SSCB, bu kriz anında henüz dağılmamış olmasına rağmen, ABD ve öteki Batılı güçlerce askerî açıdan "kaale bile alınmamış", Gorbaçov'un sunduğu barış önerisine Başkan Baba Bush gülüp geçmiştir. Bu sonuç, SSCB'nin Gorbaçov döneminde ne kadar itibarsız bir konuma sürüklendiğinin de bir göstergesidir. Ama bundan zararlı çıkan sadece SSCB olmamış, sosyalizm idealinin artık dünya gündeminden düştüğü tescil olunmuştur. Sosyalizm ve SSCB olguları en çok da Üçüncü Dünya ülkeleri arasında bir ideal olma özelliğini tarihsel anlamda yitirmiştir.⁶

Kuveyt harbinin esas çarpıcı sonucu, yukarıda anlatılan ve birbiriyle ilgisizmiş gibi görünen sonuçların bileşiminde aranmalıdır. Araplığın, Bağlantısızlığın anlamsızlaşmasına, sosyalizmin gündemden düşmesine koşut olarak Arap dünyasını İslâmcı dalgalar sarsmaya başlamıştır. İslâmcılığın prim yapmasının sebebi, ortalıkta prim yapacak başkaca bir şey kalmadığından ötürüdür.⁷ İslâm, "Alternatifim!" diyen başka bir şey kalmadığı için Yeni Dünya Düzeni'ne alternatif olarak sunulmak istendi. Saddam Hüseyin de İslâm'ı kullanarak en azından bir süre için iktidarını meşrûlaştırmıştı.

Bu noktada Türkiye'deki İslâmî referansları merkez alan Re-

⁵ Zivojin Jazic, "The Crisis in the Gulf and Non-alignment", *Review of International Affairs*, Vol. XLI, No. 972 (October 5, 1991), pp. 4-6.

⁶ Margot Light, "Soviet Policy in the Third World", *International Affairs*, Vol.67, No.2 (April-July 1991), pp. 265-275.

⁷ İbrahim A. Karawan, "The Islamist Impasse", *Adelphi Papers*, No. 314, November 1997, pp.1-80.

fah Partisi'nin yükselişine ilişkin bazı medyatik açıklamalarda düşülen yanılgıların da üzerinde durmak gerekiyor. Bu partinin yükselişini salt imam-hatip okulları, tarikat sermayesi, Suudi para desteği, Almanya bağlantıları ve varoş edebiyatı ile açıklamak yetersizdir. Irak'a yapılan saldırı ve başta müteveffa Özal olmak üzere T.C. yöneticilerinin Amerikancı politikaları sonunda karşılaşılan fiyaskolar, BM Güvenlik Konseyi'nde yaşanan net çifte standart politikaları ve "Yeni Dünya Düzeni"nin Türkiye ve pek çok İslâm ülkesi açısından, Batı ile mevcut bağımlılık ilişkilerinden ötürü, sürekli aleyhte sonuçlara yol açması gibi sebeplerin de Refah Partisi'ne yönelen insanları bileyici ve kemikleştirici etkileri kesin olmuştur. Bu Yeni Dünya Düzeni de böyle sürdükçe, RP, Ekim 1991-Aralık 1995 arası dönemde her mahalli ve genel seçimde kendi en yüksek oy rekorunu kıırarak tırmanmıştır.

4- Saddam Hüseyin'in 1991-2003 Arası Devrilmemesinin Nedenleri

Dünya politikasında önceki dönemlerde de diktatörlüklerin içeride sıkıştıkları vakit, dışarıda maceralar aramalarına rastlanmıyor değildi. Mesela Yunan cunta rejiminin 1974 Temmuz'undaki Kıbrıs macerası, aslında içeride yükselen uğultuları ve halkın dikkatini başka yöne sevk etmek için girişilmiş bir manevraydı. Arjantin'de 1976'da iktidara gelen askerî yönetim, 1982'de iyice bunaldığı için Maldivas (Falkland) Adaları'nı işgal etmiş ve iktidarın devamını bir çeşit kumarla eş anlamlı olan bu maceranın sonucuna bağlamıştır. Anılan bu her iki macera da girişimcileri açısından başarısızlıkla sonuçlanmış ve rejimleri çökmüştür. Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Irak'taki despotik totaliter yönetim de, İran'la olan ve kendi başlattığı savaşın yıpratıcı etkileri altında bunalırken giriştiği Kuveyt macerası büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmış olduğu halde, üstelik savaşın hemen akabinde ülkede çıkan geniş çaplı ayaklanmalar ve iç savaş ortamına rağmen niçin çökmemiştir? Bunun sebebi Saddam Hüseyin'in kendisini, onuruna çok düşkün Müslüman

halk nazarında savaşın tek kazanımı olarak sunabilmekteki maharetidir.

Bu durum sade Irak halkıyla sınırlı olmayıp, hemen tüm Arap halklarının bilincinde de önemli bir simge olmuştur. Arap devletlerinin yöneticileri kendi açılarından haklı nedenlerle Saddam'dan hoşlanmıyor olabilirler. Buna karşın onların yönettikleri halklar bu şekilde düşünmemektedir. Tüm bu etmenlerin sonucunda yabancılara karşı ağır yenilgi alan Irak, yabancılara hoş görünmek için, yabancılar istiyor diye rejimini ve liderini değiştirmemiştir. Irak halkına göre mücadele devam etmektedir. Müslümanların görevi bu mücadeleyi, sonuçları ne denli ağır olursa olsun sürdürmek ve sabretmektir.

Böylesi bir keskin bir ABD karşıtlığı, önceki iki dış macera örneğinde verilen ülkelerin halklarında yoktu. Ama Irak halkı, tarihten gelen birikimi ile baskılar ve sıkıntılar altında yaşama-ya zaten alışmış durumdaydı. İsrail'in zedelediği Arap-İslâm onuru ve İngilizlerin başa geçirdiği kukla krallar, Temmuz 1958 Devrimi'ne vesile olmuşlardı ve devrim (Arapça es-Sevra) hali-hazırda düşmanlarla mücadelesini sürdürmekteydi. O devrimi yapan halkın geri dönerek ABD-İngiltere yörüngesine yeniden oturmasının mümkün olmadığına inanılıyordu. Aynı şekilde de İran'da şahlığın geri gelebilmesi olası değildir. İran ya da Irak gibi şark toplumlarında kitlesel direnç, bizzat bu Batı tipi hayat tarzına ve söz konusu tipte bir burjuvalaşmaya yönelmiştir. Bu direncin oluşumunda da İslâm'ın belirleyici etkisi yadsınamaz. Irak halkı açısından Kuveyt operasyonu, Batı'ya karşı verilen çok yönlü mücadelenin sadece askerî bir safhasını, onun da sadece bir dönemini oluşturmaktaydı.

5- ABD Amaçları ve Beklentileri: ABD Politikalarında Kuveyt Krizinden 11 Eylül 2001'e Irak

Le Monde Diplomatique yazarı Ignacio Ramonet, Irak Savaşı'nın ABD açısından ana motiflerini üç başlığa ayırıyor: İlki, 11 Eylül'den sonra bir obsesyon haline gelmiş olan "haydut devletler" ve "uluslararası terörizm" ile hesaplaşma; ikincisi petrol;

üçüncüsü ise, ABD hegemonyasını kalıcı kılma gayretidir.⁸ Farklı bir tasnif belki şöyle yapılabilir:

ABD'de, ABD hegemonyasını kalıcı kılma hedefini; küreselleşme üzerinden ağırlıklı iktisadî araçlarla sağlamaya çalışan Clinton kliğinden, geleneksel milliyetçi, tek yanlı/kutuplu dünya dengesini öncelikle ve hatta başlı başına askerî araçlarla sağlamaya topyekûn angaje olmuş Bush kliğine geçiş; Bush hükümetinin, onu oluşturan kişilerin kimliği, geçmişi ve felsefesi göz önünde tutulduğunda adeta bir "savaş kabinesi" görüntüsü vermesi, geçmiş ABD kabinelerinin genelde savaş kabinesi karakteri taşıdığı değerlendirmesine denk düşmekte.

Petrol ve ABD hegemonyasını kalıcı kılma gayreti Irak müdahalesinin gerçek motifleridir. OPEC'in 1970'lerden beri başına buyruk tutumlarına ABD'nin ciddi bir müdahale peşinde olduğu biliniyordu.⁹ Savaşın salt petrole bağlanması, ilk anda indirgemeci bir yaklaşım gibi görülebilir ki bir yönüyle öyledir. Fakat, bugünkü ABD hükümetinin uluslararası politikasının eksenini teşkil eden 1992 tarihli Pentagon raporunun ABD hegemonyasını sürdürmek açısından, a) ileri kapitalist ülkelerin güçlenmesini engelleme, b) yeni bir uluslararası gücün ortaya çıkmasını sağlayabilecek olan rezervlerin bulunduğu bölgeleri kontrol etme hedefini öne çıkardığı anımsanmalı. (Sözü edilen Pentagon raporu, 2002 yılında yayınlanan, "önleyici savaş" nosyonunu öne koyan 20 Eylül raporunun çekirdeğini teşkil etmekte.)

Sonuç itibarıyla, Irak Savaşı, elde ettiği eşsiz üstünlüğü korumaya gayesi taşıyan ABD'de, hegemonik gücü kalıcı kılmanın aslî yönteminin askerî yol olduğuna inanan (askerî-sınai kompleksle ve petrol üreticileriyle ilişkili olan) yeni, milliyetçi bir klingen, söz konusu kalıcılığı garanti altına almak açısından önemli kaynakların bulunduğu bölgeleri kontrol etme ve bu arada, potansiyel rakipleri olan diğer ileri kapitalist ülkeleri dışlamaya çalışmasıyla açıklanmalıdır. Bu genel nitelikli tespitlerin ışığın-

⁸ Ignacio Ramonet, "Yasadışı Saldırı", *Le Monde Diplomatique Türkiye*, çev. Mine Haksal, 15 Nisan-15 Mayıs 2003, Sayı. 13, s. 2-3.

⁹ Fred Halliday, *Yeni Soğuk Savaş-Sovyet ABD İlişkilerinin Dünü ve Bugünü*, çev. İker Özünü, İstanbul, Belge Yayınları, 1985, s. 247-250.

da, ABD'nin Irak saldırısının artında yatan nedenleri daha basitleştirilmiş maddeler halinde sunmak gerekirse aşağıdaki gibi bir sıralama ortaya çıkacaktır:

1. Avrasya'daki yeni oluşumlara gözdağı vermek.
2. İran'ı ve Suriye'yi baskı altına almak.
3. Petrol üzerinde mutlak denetim kurmak.
4. Filistin sorununda Araplara seçenek bırakmamak.
5. İslâmcılara gözdağı vermek.
6. Avrupa'yı hizaya getirmek.
7. ABD kamuoyunu 11 Eylül sendromundan çıkarıp tatmin etmek.
8. İmparatorlukların güç gösterisi yapma geleneği.
9. Hristiyan ve Yahudi fanatizminden kaynaklanan sorunlar.
10. Kürt konusuna hal çaresi bulunması.
11. Radikal Arap rejimlerinin hadım edilmesi.
12. Savunma harcamaları ve stokların eritilmesi.
13. Görünür neden: kitle imha silahları.

Bu geniş ölçekli ve çok amaçlı harekâtın, pek çok avantaj ve dezavantajları da göz önüne alarak ABD karar vericileri tarafından tahlil edildiği kesindir. Bu karar vericiler, ABD'nin stratejik zorluklarının her zaman farkındadırlar ve hesaplarını daima bu riskleri bir değişken olarak kullanarak yaparlar. Bu çerçevede sıralanabilecek risk faktörleri şunlardır:

1. Uzun süreli yıpratıcı savaş çekinceleri: Vietnam, Somali, Lübnan deneyimleri.
2. İnsan kayıpları, özellikle ABD, İngiliz askerlerinin öldürülmesi.
3. Arap tepkisi + İslâmcı tepki.
4. Bölge devletlerinin tehdit algılamaları.
5. Bölge dışı aktörlerin tehdit algılaması.
6. Bölge rejimlerine iç tepkiler.
7. ABD ekonomisindeki kronik sorunlar.
8. Afganistan'daki iş birliğinin sona ermesi
9. Mesafe uzaklığının savaş maliyetlerini arttırması.

10. İngiltere'nin sınırlı operasyon ısrarı.
11. Öteki bölge devletlerine saldırıda meşrûiyet sorunu.
12. Kitle imha silahlarının ortaya çıkarılması gereği.
13. Çifte standartlar sonucu ABD'nin ciddiyetini yitirmesi, ABD medyasının çöküşü.
14. Operasyonun Arapları birleştirmesi.
15. Operasyonun İslâmcıları birleştirmesi.
16. Yeni hızlı savaş stratejisine yönelik uyarıcı tepkiler.
17. Herkesin zayıf gördüğüne saldırma alışkanlığının başlaması ve BM'deki uyumun bozulması.
18. AB ve NATO'daki çatlak.

Irak'a bu ikinci Amerikan askerî operasyonunun 1990-91'de yaşanan birincisi ile kıyaslanması da geleceğe yönelik olarak yapılacak öngörü ve analizler için aydınlatıcı olabilir. Bu çerçevede ilk anda göze çarpan bazı farklılıkların aşağıdaki biçimde sıralanması mümkündür:

1. Kuveyt olayı Arapları bölmüştü; bu işgal ise Arapları birleştirdi.
2. Kuveyt olayında Irak yalnızdı; şimdi ise ABD ve İngiltere yalnızlar.
3. Özal'ın olumsuz ve onursuz katkısı bu sefer olmadı.
4. Üçüncü Dünya, Kuveyt olayında ABD ve BM tarafındaydı.
5. Kuveyt müdahalesi BM kararları ile meşrûlaştı.
6. Şiîler, o zaman Irak merkezi yönetimine karşı ayaklanmıştı; şimdi ise ABD'nin karşısına geçtiler.
7. O dönemde ABD terörün ağır sillesini yememişti; 11 Eylül'den sonra paranoyak oldular.
8. Sosyalist blokta çözülmenin olduğu bir dönemde Kuveyt olayında Irak yalnız kaldı; Avrasya'da yeni bir stratejik yakınlaşmanın olduğu günümüzde Irak işgaline bazı büyük devletler cephe aldılar.
9. Avrupa'da böylesi derin çatlak yoktu; günümüzde Euro'nun birleştiriciliğine rağmen politik çatlak derinleşmektedir.
10. Günümüzde harekâtın gayri meşrûluğu dünya kamu-

oyunca çok büyük oranda destek bulmuştur; oysa Kuveyt krizinde savaş karşıtları bile Irak'ı savunamıyordu.

11. 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etmişti; 2003'de ise ABD işgal etti ve kimin kurtaracağı belli değil.

12. Soğuk Savaş döneminde İsrail'e dolaylı destek sağlayan ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk kapsamlı müdahalesini Afganistan ve Irak'a yönelik olarak yaptı.

13. Orta Doğu'da Filistin sorununun İslâmcı terörün ana kaynağı olduğunu gören ABD, bu bataklığı kurutmak için bölgeye bir Pax Americana dayatmaya karar verdi. Yani 1990'da statükocu olan ABD revizyonist olan Irak iken, 2003'de roller değişti.

Savaş sonunda neler olabileceğine dair, uluslararası ilişkiler disiplininin ana özelliklerinden biri olan "kehanet" anlamında pek çok beklenti veya temenni oluşmuştur. Bunlardan bazıları hemen herkes tarafından sezilebilecek denli açık olduğu gibi, bazıları da yakın tarihin derinliklerinde gizli nedenlerden hareket ederek günümüzü ve geleceği açıklama çabasındadırlar. Bunları dar ya da geniş içerikli maddeler halinde sunmak gerekirse, bu çalışmaya da her biri sonuç bölümünün parçası olacak biçimde aşağıdaki gibi bir sıralama verilebilir:

1. ABD radikal dincilerle mücadele adına laik bir rejimi yıktı; oysa köktenciler tek başlarına bunu asla yapamazlardı; ABD sanki onlar adına bu işi yapmış oldu. İsrail'in 1982-85 Güney Lübnan işgali ile olan benzerlikler Irak işgalinde de kendisini göstermektedir. Arap ve İslâm dünyası açısından bunun doğuracağı sonuçlar da ortadadır: İdeolojik, siyasal, kültürel yönlerden bunalım ve duraklamaya girmiş olan İslâmcı hareketlerin, bu işgal sonunda yeni bir dinamizm kazanacaklarını şimdiden söylemek mümkündür. Oysa ABD, hesapta bu hareketlerin sonunu getirmek amacıyla Afganistan ve Irak girişimlerini başlatmıştı. Fakat tıpkı Kuveyt operasyonunun Bin Ladin'i doğurması gibi, bu son operasyonun da "binlerce Ladin" doğuracağı beklenebilir.

2. ABD ve İngiltere'nin aklından geçen model Almanya ve

Japonya'ya uyguladıkları sistem kurma modelidir. Fakat bu noktada kendi egosentralizmlerine yakalanıyorlar. Bir kere Almanya ve Japonya'ya karşı sadece ABD ve İngiltere değil bütün dünya savaşıyordu. Özellikle Almanya'nın yenilmesinde en büyük pay sahibi olan güç SSCB idi. Dört yıl boyunca onunla Avrupa'da tek başına savaştı. Bir diğer nokta Saddam Hüseyin, İran'la savaşırken Batılılarca desteklendi. Bu durumda onlar Hitler'in mi yanında yer alıyorlardı? Halepçe'ye zehirli gaz bombaları atıldığında da Saddam'ın yakalanıp yargılanması gündeme gelmemiştir. Bu ancak iki yıl sonra o Kuveyt'e girdiği zaman söz konusu oldu. Dünyada Saddam Hüseyin'e karşı Hitler'e olanın benzeri bir kenetlenmeden de bahsetmek mümkün değildir. Salt ulusçu ve İsrail karşıtı olması Saddam Hüseyin'i Hitler statüsüne oturtmak için yeterli değildir. Ama olaylara basit yaklaşmayı seven ve dünyanın en kolay aldatılan kamuoyu olma özelliğindeki ABD halkı için bu kadarcık yüzeysel bir benzetme bile yeterlidir. Tüm bunların sonucunda Almanya ve Japonya benzeri bir sistem kurulacağı beklentisi, ABD-İngiltere yöneticilerinin ve kamuoyunun umududur. Oysa daha şimdi-den Irak'taki işgalci güçlere karşı ülke içinde ve dışında sert tepkiler oluşmaktadır. Almanya ve Japonya'nın işgalinde böyle olmamış ve kitlesel direnişle karşılaşılmamıştır. Irak'taki bu direnişin nedenleri çoktur. Bir kere İngiliz sömürgeciliğinin yeniden ülkeye yerleşmesi tepki almaktadır. Sonra ülkenin petrolünün yağmalanacağı konusunda halkta hiçbir tereddüt yoktur ve bu Amerikan karşıtlığını getirmektedir. Buna ek olarak İslâm'dan kaynaklanan nedenler vardır ve insanlar bu mücadelenin Tanrı ile ABD arasında olduğunu ve elbette ki sonunda Tanrı'nın kazanacağını düşünmektedirler. ABD ve İngiltere'nin şu ana kadar ki sicilleri göz önüne alındığında bunların ahlâkî olarak hiçbir kurallarının olmadığı da ortadadır. Tüm bunların yanı sıra İsrail faktörü etkisini arttırarak hissettirmektedir ve ABD'nin bu savaşı İsrail adına yaptığını da bilmeyen yoktur. İşte tüm bunlar somut ve kaçınılmaz olduğu kadar ABD ve İngiltere'nin görmek de istemediği gerçeklerdir. Üzerlerini medya kanalıyla ört-

seniz bile gerçekler ortadan kalkmaz ve her fırsatta varlıklarını belli ederler, hayal kırıklıkları da böyle oluşur.

3. İktisat ile siyaset teorisinin kesiştiği bir noktada yükselen hegemonya tartışmalarının öne çıkarmış olduğu bir nokta, hegemonik ilişkilerde, tek yanlı üstünlüğe dayalı dengenin kalıcı olmadığı; hatta hegemonik gücün el değiştirebildiğidir. Dolayısıyla, söz konusu teorinin kurucuları, iktisat cephesinden Nikolai Kondratief, siyaset teorisi yönünden ise Quincy Wright'tır. Fazlasıyla ihmal edilmiş olan bu araştırma geleneğinin ana parçasını, hegemonik ilişkilerdeki gerilimleri savaşlar ile ilişkilendiren savaş-hegemonya okulu teşkil etmekte. Söz konusu teori temelinde, acaba, bugünkü dünya konjonktürü nasıl değerlendirilmeli? Teorinin önceki bulgularına ve bugünkü konjonktüre ilişkin gözlemler ışığında, Batı dünyasında 1945'te ilan edilen ABD hegemonyasının, balayını geride bıraktığı, hegemonik gücüne farklı güçlerin meydan okuduğu/okuyacağı yeni bir aşamaya geçildiği öngörülebilir. Yani, geline nokta, Batı dünyası açısından geçerli olan II. Dünya Savaşı ertesi düzenin, artık geçersizleşmeye başladığı söylenebilir. Bu söylenen, bugünden yarına, her şeyin hızla farklılaşacağı anlamına gelmiyor; sürecin "unfold" etmesi, içerdği gizil eğilimlerin açığa çıkması, olgunlaşması, ana güçler arasındaki cepheden çatışmalara dönüşmesi yıllar alacaktır. Söylenebilecek olan, savaş ertesi düzenin sona erdiği, yani "ABD"nin Baba Bush'un ağzından ilan ettiği Yeni Dünya Düzeni'ni kuramamış olduğudur. Yukarıda değinilen kronik belirsizliğe, bir ölçüde rastlantısal bir belirsizliği eklemede fayda var: Acaba, iki yılı kalmış olan George W. Bush, gelecek seçimi kazanabilecek, ABD'nin şu anki dış politikasını belirleyen ana saik olan hegemonyayı askerî yöntemle kalıcılaştırma gayesi, yakın gelecekte de geçerli olacak mı? Geleceğin hegemonik çatışması dünya politik sistemi açısından başlamış olmakla birlikte, yakın vadede nasıl gelişeceği, ABD'de askerî yöntemi mi, yoksa iktisadî emperyalizmi mi öne çıkartan bir yönetimin olacağıyla ilgilidir. Uzun vadede ise, "barış"ın şansının az, tansiyonun yükselmesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

4. Saddam Hüseyin'in devrilmesi oyunun sonu değil başlangıcıdır. Oysa ABD tam tersini düşünmektedir. Irak'ta işgal süresi içinde ya da işgalden sonra iç savaş olasılıkları üzerine neler söylenebilir? Bir kere henüz aşiret yapısı temelinde şekillenen bir ülke nüfusuna demokrasi sunmak bir komedi haline gelir. Sonra etnik ve dinsel bakımdan ayrılmış bir halk söz konusudur. Burada sınırlı bir federalizm ile yerel sorunlar aşılma-ya kalkılırsa, bu ülkenin en büyük grubu olan Arapların ve onlar içindeki en kalabalık grup olan Şii toplumunun lehine işleyecek bir federalizm ve demokrasi anlamına gelir. Bunu en iyi, ülkeyi yıllarca yönetmiş İngilizler bilir. Kısaca Irak'ta demokrasi de federalizm de Şii radikal grupların işine yarayacaktır. ABD'nin kısa dönem söylemi ne olursa olsun, uzun dönemde ya İran ve Şii'lerle anlaşmak durumunda kalacağı ya da onlarla çatışmayı seçeceği düşünülebilir. İsrail yüzünden ABD'nin İran'la anlaşması şimdilik olanaksızdır. Bu koşullarda da Irak işgalinin Güney Lübnan'a benzeyebileceğini söyleyebiliriz. Orada da İsrail laik FKÖ'yü, ABD'nin Irak Baası'nı yok ettiği gibi süpürmüştü. Ama bir yıl içinde bu kez çok daha amansız radikal İslâmcı Şii Emel, İslâmî Cihad ya da Hizbullah gibi güçlerle çatışmaya düşmüştü. Aynı senaryo ile karşılaşmamak için ABD'nin bir B plânı var mıdır? Saddam Hüseyin ve arkadaşları, Filistin sorununda Arafat'ın aldığı "ehven-i şer" rolüne talip olabilirler ve bu yüzden ordularını sivilleştirip yer altına inmiş olabilirler. Onlar ABD'nin Şii İslâmcılarla çatışmasını bekliyorlar. Yıllarca terörist olarak mücadele ettikleri Arafat'ı daha sonra sahiplenilen ABD ve İsrail, bunun aynısını Irak laik Baasçıları için yapabilir mi? Almanya'da işgalden sonra NAZİ mekanizmalarının kadrolarını hem ABD hem de SSCB kullanmıştı ve sembolik olarak birkaç tanınmış NAZİ idama mahkûm edilmişlerdi. Oysa Nazizm bütün Alman toplumunu sarmış bir düşüncedydi. Irak'taki Baas Arap ulusçuluğu gibi. Tüm bu nedenlerle ABD'nin demokrasi kurmak yerine otoriter laik bir rejim kurmaya çalışacağı, bu kukla yönetimi korumak için işgali sürdüreceği ve kendisini bir iç savaşın ortasında ve onun tarafı olarak

bulacağını söylemek mümkündür. İngiltere bu tip yıpratıcı maceraları uzun süre devam ettirme lüksüne sahip değildir.

5. Avrasya açısından sonuçlara bakıldığında, bu bölgede yeni bir blok oluşturma çabasındaki güçler, yani Rusya, Çin, Hindistan gibi merkezlerin 11 Eylül sonrasında ABD ile uzlaşmaya vardıkları anti terör işbirliği sona erebilir. Bunun en somut sonucu da Afganistan'da kurulmaya çalışılan ABD destekli rejime yönelik saldırıların artması olabilir. Tabii ki bu durum da en çok, orada yirmi bin kadar asker bulunduran ABD'yi etkileyecektir. Amerikalılarla savaşılmaya istekli milyonlarca İslâmcının olduğu bir dünyada, bunlara destek veren güçler de olacaktır.

6. Avrupa açısından soruna bakıldığında, ABD ile bazı farklılaşmaların olduğu hemen göze çarpmaktadır. Birinci olarak Avrupa, sistematik bir terörün hedefi durumunda değildir. Buna ek olarak İslâm dünyasında sistematik bir Avrupa düşmanlığı yoktur. Avrupalıların İsrail ile olan ilişkileri ABD gibi değildir. Avrupalılar sömürgeci emperyalist geçmişlerinin Üçüncü Dünya'daki etkilerini silme gayreti içindedirler. İkinci bir etmen, 1990 sonrasında yaşanan Kuveyt ve Balkan krizleri Avrupalıları müşterek bir savunma ve dış politika oluşturmaya yöneltmiştir ve bu konuda NATO ile sorunlar oluşmaktadır. Ayrıca üçüncü bir yenilik olarak, Avrupa'nın Akdeniz ve Doğu'ya doğru tarihinin en büyük genişleme sürecine girmiş olması da sayılabilir. Bu sürecin sonunda dünyanın en büyük sermaye, üretim ve tüketim merkezi olma iddiası Avrupa'da oluşacaktır. Özellikle Euro'nun son bir yıllık dönemdeki performansı, Amerikan dolarına rakip yeni bir global ödeme aracının ortaya çıktığını gösteriyor. Elli yıldan bu yana dünya piyasalarında referans döviz birimi Amerikan dolarıdır. Yıllar boyunca Fransa, Almanya veya herhangi bir ülke, 50 milyon dolarlık bir şey satın almak istediğinde bu parayı elde etmek için bir bedel vermek zorundaydı. Öte yandan Amerika aynı şeyi satın almak istediğinde, sadece matbaayı çalıştırıp o parayı hazırlayabiliyordu. Amerika son 50 yılda her ihtiyacı olduğu zaman bunu yaptı; hazinesinde altın karşılığı olmadan sık sık matbaayı çalıştırıp dün-

yayı Amerikan para birimiyle "boğdu". Bunun sonucunda, Amerikan ekonomisi şu anda 2 trilyon 500 milyar dolar civarında bütçe açığıyla karşı karşıya kaldı ve bu açık gittikçe ve hızla büyümektedir. Bush'un ekonomistlerinin yaptığı hesapla gelecek üç yılda bu açık 3 trilyon 500 milyar dolara yaklaşacak. Bu ise Amerikan gayri safi milli hasılasının yüzde 50'si olacak. Amerikan para birimi dünyanın dövizî özelliğini koruduğu sürece bunun bir sorun olmayacağı söylenebilir. Bu sayede Amerikan hükümeti gerektiği zaman para basıp borçlarını iç piyasada olduğu gibi kapatabilir. Zira dünyanın diğer ülkelerine göre Amerika veresiye yaşamaktadır.

Ama büyük sorun da burada başlıyor: Irak, OPEC üyesi olan ve kendi petrolünü Euro referans alınarak satmayı kararlaştıran ilk ülke konumuna kısa bir süre önce geçti. O dönemde Euro/Dolar paritesi 0,8 idi ki Irak bundan çok zarar etti. Ama daha sonra büyük kârlar elde etmeye başladı; zira dolar euro'nun gerisine düştü. ABD'li karar vericiler, bunu Irak rejiminin en büyük hatası olarak görmüş olabilirler. OPEC'e üye İran'ın da euro'ya geçmek hazırlığında olduğu ve bunu diğer bazı üyelerin de takip etmek niyetinde oldukları bilinmektedir. Venezüella dahi (dünya petrol rezervlerinin yüzde 7'sini barındırıyor) para rezervlerini euro-dolar karışımı şeklinde değiştirdi. Rusya Merkez Bankası da rezervlerinin yarısını değiştirdi; Çin de aynı şeyi yaptı. Bunun sonucunda dünya piyasalarında anormal bir dolar fazlalığı ve euro talebi oluştu. Bunlar, doların euro karşısında değer kaybetmesinin başlıca nedenleri olarak sayılabilir. Bu ise Amerikan ekonomisi için resmen bir çöküş anlamına gelecektir.¹⁰ ABD, Asya ülkeleriyle yaptığı politik anlaşmalarla doların değerini korumaya çalışıyor. Amerikan pazarının hemen hemen tüm ihtiyaçları bu ülkeler tarafından karşılanmaktadır. ABD bu ülkelere üretmeleri için borç verip sermaye transferi yapmaktadır. Onlar da ürünlerini Amerika'ya satıp borçlarını bu yolla ödemektedirler. Asya ülkeleri de OPEC'ten

¹⁰ Nuh Gönültaş, "Dolar-Euro Savaşı Dünya'nın Geleceğini de Belirleyecek", *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 8, Mayıs 2003, s. 28-29.

petrol alabilmek için euro'ya geçme niyetindeler. Tüm bu gelişmeleri göz önüne alan Amerikan stratejik merkezleri, bir "kara liste" hazırlayıp, euro ile petrol satmak isteyen ve rezervlerini euro'ya çeviren ülkeleri buna dahil ettiler. Petrol konusunda sağlanabilecek bir fiyat denetimi, doları kurtarmak için elzemdir ve Irak işgali ile böyle bir hedef güdülmüştür. Ayrıca çatışmanın maliyetinin de yeni kurulacak Irak rejimine ödettirileceği hesaplanmış ve sonuçta bu girişim her bakımdan kârlı bir yatırım olarak görülebilmektedir.

7. Soruna bir de "Uluslararası Sistem Konfigürasyonu" olarak yaklaşan Ignacio Ramonet, Irak meselesinde, arka plânda daha köklü süreçlerin işlediği, uluslararası ilişkilerin mimarisinin çatladığı görüşündedir.¹¹ BM, AB ve NATO çatlamış durumdadır. ABD, öteki rakip güçlerin veto avantajına sahip olduğu BM Güvenlik Konseyi'ni, daha önce Yugoslavya'da olduğu üzere, NATO vasıtasıyla ve bir-iki sadık ortağıyla birlikte yalnız başına by-pass etmiştir. ABD'nin Irak operasyonu, Anglo-Saxon olmayan büyük devletlerin yanı sıra Hindistan, Güney Afrika, Zimbabve, Malezya gibi Üçüncü Dünya ülkelerinin şiddetli tepkisiyle karşılaştı. Kuala Lumpur'daki XIII. Bağlantısızlık Hareketi Konferansı, bu hareketin dönem başkanı olan Malezya Başbakanı Mahatir Muhammed'in sert ABD eleştirisine tanık oldu. Fidel Castro, Bağlantısızlık Hareketi'nin yeniden canlandırılması ihtiyacından söz etti. Öte yandan, Arap Birliği toplantısında, Birleşik Arap Emirlikleri ile Libya arasındaki söz dalaşına tanık olundu. Çatlağın global düzeyde derinleştiğini gösteren en ilginç işaretler, Batı'nın, Huntington tarzı Batı-Doğu temelli bir uygarlık çatışması olasılığı tartışması sürerken, bir anda, Fransa-Almanya versus ABD eksenli, yeni bir "Eski Kıta-Yeni Kıta" tartışmasının içerisine düşüldüğünü gösterdi. Amerikan ve Fransız medyası, diplomatların da karıştığı bu tartışma ile dolup taşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ertesinde kurulan yeni uluslararası iktisadî düzen, 1930'ların ticarî çatışmaların-

¹¹ Ramonet, op.cit., s. 1.

dan alınan dersler üzerinde kurulmuştu. Bugün ise, ABD ile, Fransa ve Almanya arasında, yeni ticarî savaşların ön işaretleri beliriyor (Tüketici ambargoları vs.). Dolayısıyla, olası Irak Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, uluslararası konfigürasyondaki çarpıcı çatlaklardır. ABD ile Fransa, Almanya, Rusya, Çin gibi öteki büyük güçler arasındaki gerilimlere, Bağlantısızlık Hareketi ile G-77'nin olası dirilişi üzerinden veya farklı şekillerde Üçüncü Dünya'nın da katılması geleceğin yeni dünya sistemini şekillendirecektir. Fakat burada altının çizilmesi gereken nokta, tüm bu güçler ABD'nin karşısında yer alırken; ona karşı zayıf ya da şiddetli tek direnişin İslâmî kökenli olduğu gerçeğidir. Yani Soğuk Savaş boyunca SSCB'ye karşı başta ABD olmak üzere dünyadaki öteki bütün aktörler tarafından bir "koç başı" gibi kullanılan İslâmcı reaksiyon, bu defa ABD'ye dönebilir ve onun karşısındaki herkes tarafından desteklenebilir.

8. ABD ekonomisi, bugün "askerîleşmiş" bir ekonomidir. Bu kavramın Nazi Almanyası, 1945 öncesinin militarist Japonyası ya da Sovyet tek parti rejimi gibi totaliter yapılarda olduğu ve liberal-demokrat özgürlükçü devletlerde, yani Batı dünyasında olamayacağı varsayılyordu. Oysa II. Dünya Savaşı ile "militarize" olan Amerikan ekonomisinin bu durumu Soğuk Savaş ile kemikleşti¹² ve o askerî-siyasî rekabet döneminde fazla tartışılmadı. Günümüzde ise bu ekonomik yapının mimarı olan ve Başkan Eisenhower'ın deyimiyle "askerî-endüstriyel kompleks" her on yılda bir savaş gereksinimi duyuyor. Başka türlü yoğun ölçekte silah tüketimi olmuyor. Ayrıca liberal rekabet ortamının orduları, kendilerini göstermek, yükselmek, tarihe geçmek, kariyer yapmak için savaşa ihtiyaç duyarlar. Bu gerçek daha 1800'lerin başında Alexis De Tocqueville tarafından tespit edilmiştir. ABD ordusu bu saptamanın en tipik örneğidir.

9. Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte, ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya'ya karşı kullandığı nükleer silahla ilan ettiği hegemonyasını, bu defa Irak'a karşı kullandığı akıllı silahlar

¹² Willem Oltmans, *Küresel Terörist*, çev. Halit Elçi, İstanbul, Yeni Hayat Kütüphanesi, 2002.

kuşağıyla “Yeni Dünya Düzeni” adı altında sürdüreceğini açıkça ilan etmektedir. Atom bombasının o dönemde kullanılması farklı nedenleri üzerinde fazla durulmamıştı. Bu silahın gücü başka yollardan da gösterilebilir ya da Çin’de ve Kore’de üslenecek Amerikan uçaklarıyla Japon anakarasının bombalanması sonucu koşulsuz teslim yine gerçekleştirilebilirdi. Bu korkunç silahın Japonya’nın tesliminden çok, savaş sonrası dönemdeki olası “uyumsuz” aktörlere karşı bir gövde gösterisi olarak kullanıldığını düşünmemek için bir neden yoktur. Fakat 1949’da SSCB’nin atom tekeline kırmasının Batı’da yol açtığı tehdit algılamasının tozu dumanı altında bu kötü niyetin perdelendiğine ve Türkiye’deki “ABD-NATO tornasından çıkmış” sözde uzmanlarca Batılı tezlerin hemen sahiplenildiğine tanık olundu. Yaklaşık elli yıllık bir “challenge” dönemini “lekeleyen” gelişmeler de yaşandı. Mesela Vietnam da ABD’nin ilk kez askerî olarak başarısız olması ya da 1970’lerde Bretton-Woods Para Sistemi’nin çöküşü gibi. Daha sonraki dönemde ise Üçüncü Dünya’da ABD karşıtı yönelimlerin tırmandığına tanık olundu. AB, Japonya ve Çin’in yeni ekonomik aktörler olarak yükselmesi ise Amerikan ekonomisindeki iç ve dış borç şişkinliğini tırmandırdı. 1990’lı yıllar boyunca 1994-95 Meksika, 1997 Asya, 1998 Rusya, 2000-2001 Türkiye, 2001-2002 Arjantin örnekleriyle süregiden küresel iktisadî krizin gölgesi üzerine, Irak Savaşı ile birlikte ikinci bir gölge, bu defa siyasî bir gölge daha düşünce, şimdi karanlık iyice artmış, belirsizlik güçlenmiştir. Dünya ve tabii ki Türkiye, önümüzdeki yıllarda sadece siyasî değil, uluslararası ekonominin daraldığı koşullarda, iktisadî krizle de boğuşacaktır. Bu bağlamda, neo-liberal ekonomi politikalarının sürebilirliği veya sürdürülebilirliği ne kadardır? 1930’lar tarzı yeni bir devletçi dönem başlayabilir mi? Yaklaşan küresel iktisadî ve siyasî kriz düşünüldüğünde, Türkiye’de devletin özelleştirme vs. süreçler ile doğrudan iktisadî kontrolü elinden çıkarmayı sürdürmesi nasıl görülmeli?

10. ABD’nin soğuk savaş sonrası dönemde korumak istediği hegemonyası için en önemli kozu askerî gücüdür. Bu gücü si-

yasal ve ekonomik güçsüzlüğünü gidermek ve perdelemek için sürekli kullanması, sergilemesi gerekiyor.¹³ Ayrıca ABD, modern devrin global imparatorluğudur ve tıpkı Roma ya da Osmanlı sistemleri gibi zaman zaman dış odaklara karşı güç gösterisi yapması gereklidir. Osmanlı'nın iki kez denediği Viyana kuşatmasının bundan başka bir anlamı olamaz.

11. 11 Eylül 2001'in şoku sonunda Amerikan kamuoyunun ancak olabildiğince çok Müslüman kanı dökülerek yatıştırılabileceğini düşünen çevreler, özellikle siyonist gruplar arasında olabilir. Bir Afganistan bombardımanının 10.000'in üstünde sivilin ölümüne sebep olduğu düşünülürse, temelde yatan güdülerden birisi de bu olabilir.

12. Türkiye açısından sonuçlar: Türkiye'deki İslâmcılar yol ayrımındadır. Yıllardır İslâmcıların çok büyük bir kesiminin Amerikancı sağ ile sıkı ittifak içinde oldukları ortadadır. Bununla birlikte İslâmcıların yeni bir atılım yapabilmeleri de ancak bu tutucu çevrelerle köprülerin atılması sonucunda gerçekleşebilir ve onurlu bir karşı koyuş için bunu yapmaktan başka şansları yoktur. Tek işleri Atatürk ve askeri eleştirmek olan İslâmcıların bu dönüşümü yapmaları da hayli zor olacaktır. Türkiye'nin jeopolitik önemi, geçmişte, iki kutuplu dünya bağlamında, ABD-SSCB ekseninde tanımlanırdı. Oysa, Türkiye, paylaşım çatışmalarının geleneksel iki alanı olan Balkanlar ile Orta Doğu'yu içeren Osmanlı'nın mirasçısı bir devlettir ve XIX. yüzyılda tanımlanmış olan eski Doğu Sorunu'nun uzantısı olan her türlü gelişme ile tarihî bir ilişki içerisinde. Öte yandan, yeni Doğu Sorunu olan eski SSCB topraklarının paylaşımı ile de, daha farklı bir ilişki içerisinde bulunmaktadır ki bu ilişki farklı zamanlarda, örneğin Süleyman Demirel tarafından gerçekçi olmayan bir şekilde "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" sloganıyla ortaya konulmuştur. Türkiye şu anda, eski Doğu Sorunu'nun odaklandığı Balkanlar, Orta Doğu ile yeni Doğu Sorunu'nun odaklandığı Kafkasya/Orta Asya üçgenin ortasında, yani, bugün artık, büyük güç-

¹³ Noam Chomsky, *Amerikan Müdahaleciliği*, çev. Taylan Doğan & Barış Zeren, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2001, s. 186-196.

ler arasındaki çatışma ve paylaşımın üç ana alanın ortasında yer almaktadır. Türkiye'nin jeopolitik önemi, bu defa iki yanlı değil, (baş aktörleri, senaryo kesinleşmemiş olmakla birlikte, muhtemelen, Fransa, Almanya, ABD, Rusya, Çin olan) çok yanlı/kutuplu bir dünyanın sorunlu bölgesinin ortasında yer almakta olmasından gelmektedir. Osmanlı, Doğu Sorunu'nun yegâne konusu idi ve çözülüş yılları, dış ilişkilerde, İngiltere, Fransa, Almanya gibi güçlerin Osmanlı toprakları üzerindeki hegemonik çatışmaları içerisinde boğuşmayla geçti. Bugün ise, bu defa Türkiye, hegemonik çatışmanın üç ana bölgesini teşkil eden Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya/Orta Asya üçgeninin ortasında kalmıştır. Osmanlı'nın, hegemonya çatışmasının tarafı olan ülkelerden birine tutunma, aşırı angaje olma yoluyla çözüm araması sürekli kayıpla sonuçlandı. Farklı bir kararsızlık hali, II. Dünya Savaşı esnasındaki Alman angajmanından, savaş ertesindeki Amerikan angajmanına geçişte de yaşandı. Öte yandan 1950'li yıllarda ise, Türkiye, Bağılantısızlık Hareketi'ne "sömürgeciliğe karşı çıkmayın" öğüdü vermeye kalkıştı ve prestij yitirdi. AKP'nin aşırı angajmanının ciddiye alınması gereken bir maliyeti, öncelikle ABD ve ayrıca dünya basınında, çeşitli ırkçı imajlarla süslü (kaytan bıyıklı bezirgân Arap kılığı, dansöz kılığı, Türkiye bir benzin istasyonu vs.) aşağılamalar oldu. Öyle ki bu maliyetin hesaplanması hiç de kolay değildir. Bu noktada Türk dış politikasına yönelik geniş çaplı bir eleştiri ve revizyonun da gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Yıllardır "aktif" dış politika olarak bilinen teslimiyetçi ve güdümlü yaklaşımlar da göstermiştir ki böylesi bir dış politika, ABD dış politikası çerçevesine mahkûm olarak uygulandığında, sonuçta Türkiye'ye dünya ölçeğinde itibar kaybettiren ve aslında gayet de "pasif" olan bir politika olmaktadır. Soğuk çıkar hesapları temelinde yapılan bir dış politika, ilk anda rasyonel görünebilir. Fakat, geleceğin dış politikası, sadece soğuk gerçekler, çıkarlar üzerinden değil, insanî değerler, ideolojiler, siyasetler temelinde gerçekleşecektir. O nedenle, "rasyonel" hesaplara, insanî süreçler, atılan adımların toplum açısından insanî/ahlâkî planda nasıl algılandığı vs. de

katılmalıdır. AKP yöneticileri herhalde TBMM'ndeki tezkere oylamasında bunu hesaba katmadığı için yanılmışlardır. Ayrıca bu gelişmelerin AKP'nin balayını da kısa kestiği ve bu Amerikancı yönelimlerin tabanında ciddi hayal kırıklıklarına yol açtığı söylenebilir. Türk seçmeninin tepkisini siyasetçiler ve partiler için her fırsatta "esirgemenen" ortaya koyduğu ANAP, DYP, SHP, CHP, RP, MHP, DSP gibi partilerin yaşadıkları örneklerle ispatlı olduğundan, önümüzdeki dönemde AKP'yi de zor günlerin beklediği düşünülebilir.

13. Kürt sorununun bölgeselleşmesi, 1980'lerde İran-İrak çatışması ve PKK'nin başlattığı "ayrılıkçı savaş" ile olmuşsa, bu sorunun uluslararasılaşması da 1990'larda Irak rejimine karşı harekete geçen ABD'nin inisiyatifiyle olmuştur. Fakat normal şartlarda bu uluslararasılaşmanın, Mart 1988 Halepçe katliamı ile olması gerekirdi. Niçin o zaman değil de iki yıl sonra Irak-Kuveyt krizinin başlamasıyla sorun gündeme geldi? Önemsiz bir ayrıntıymış gibi görünen bu sorunun cevabında, aslında Kürt toplumunun yıllardır yaşadığı ve halen de yaşamakta olduğu trajedilerin nedenleri de gizlidir. Gerçekten de Halepçe felâketi yaşandığı günlerde dünyanın ilgisini fazla çekmedi. Hatta konu İran-İrak Savaşı içinde değerlendirildi, "sivil kayıp" kapsamında düşünüldü. Sonuçta da yüz binlerce insanın hayatını kaybettiği bir savaşta Halepçe'de ölen beş bin kişinin fazla bir yeri olamazdı. Fakat 1991 Nisan ayında Kuveyt çatışmasının Bağdat rejiminin yenilgisiyle bitmesinden sonra, Şiîlerle birlikte Barzanî-Talabanî ikilisinin ortak girişiyle başlayan ayaklanmaya¹⁴ Bağdat'ın tepkisi sonucunda büyük bir trajedi yaşandı ve 1,5 milyon Kürt mülteci İran ve Türkiye sınırına yığıldı. Ancak o zaman Irak Kürtleri dünya gündemine alındı. 1988'den beri çok şey değişmiş ve o dönemde İran'la savaştığı için ABD'nin dolaylı desteğini alan Bağdat hükümeti, artık düşman listesine girmişti. Kürt liderleri bu gelişmelere, sanki başta Batılıların iki yüzlülüğü nedeniyle uğradıkları felâketler hiç yaşan-

¹⁴ Faleh A. Jabbar, "Savaş, İsyan ya da Bozgun", *Le Monde Diplomatique Türkiye*, çev. Bi-ge Örer, Sayı.10, 15 Ocak-15 Şubat 2003, s.35.

mamış gibi tepki verdiler ve ABD ile İngiltere'yi en büyük dost ve ümit kaynakları olarak görmeye devam ettiler. Bölge Kürtlerinin yıllardır aradıkları "büyük güç himayesi"ne nihayet kavuştukları görüşü ağırlık kazandı. Son Irak Harekâtı'nda ABD ordusu ile yanyana kendi devletlerine ve ülke halklarına karşı savaşan bu iki lider, bunun Arap bilincinde kısa sürede unutulacağı varsayımından hareket ederek politikalarını oluşturdular. Fakat unuttukları noktalar çoktur: Mesela ABD Arap dünyasını modern ve demokratik bir görünüme kavuşturmak isterken, planladığı bu yeni yapıda despotik aşiret yapıları ne ölçüde yer bulabilir? On binlerce Arap ABD ile olan mücadelede ölmüşken, onunla işbirliği yapan Kürtlere nasıl saygı duyup, dostça davranabilecektir? En önemlisi de Irak'ta ikna etmesi gereken milyonlarca Şii ve Sünnî Arap dururken, ABD politikaları nasıl iki aşiret reisine endekslenebilir? Ayrıca da bu işgal en fazla ne kadar ve neler pahasına sürdürülebilir? İşgal güçlerinin çekilmesinden sonra yaşanabilecek bir iç savaş ortamında Kürtlerin şansı, İsrail'in Lübnan'la olan sınırından tek taraflı olarak oluşturduğu tampon bölgedeki Güney Lübnan Ordusu'ndan daha fazla olabilir mi? Üstelik de Kürt bölgelerinin kuşatılmışlığı ortamında. Bu çerçevede Kürtlerin izlemesi uygun olabilecek en tutarlı ve güvenli yol, vilayet özerklikleri çerçevesinde Lübnan'daki gibi çok dinli, çok mezhepli, çok uluslu bir doğal demokrasiyi Irak için de kurmaya çalışmak olabilir.¹⁵

14. Irak ve Afganistan'da kriz tırmanabilir mi? ABD'nin tek başına Afganistan'da Ürdün benzeri Batı yanlısı bir rejimi oturtması çok zordur. Hatta kendisini, tıpkı Rusların başına geldiği gibi, bir iç savaşın tarafı olarak bulması daha kuvvetli bir olasılıktır. Amerikan askerlerinin çekilmesini müteakip, Karzai rejiminin de devrileceği muhakkaktır. ABD'nin 2001 Afgan müdahalesinin ilkesel yönü bu ülkeyi İslâmcı terörün yeşerdiği gerici ortamdan kurtarmaktı. Keza SSCB'nin 1979 müdahalesi de aynı amaçla yapılmış ve oradaki "ilerici" Afganistan Demokratik

¹⁵ Erol Kurubaş, "Irak'ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Başarı Şansı", *Avrasya Dosyası*, Cilt 8 Sayı 4, Kış 2002, s. 124-159.

Halk Partisi rejimi korunmak istenmişti. Ama o dönemde ABD, o rejim karşıtı gerici güçlere destek vererek Rusları zor durumda bırakmıştı. Ne tesadüfdür ki günümüzde ABD, Sovyetler'in o zamanki "ilerici" misyonunu üstlenmiş gözüküyor. Sonuç olarak Afganistan'da Amerikalıların, Ruslarla aynı başarısız akıbeti paylaşımlarından korkmaları icab eder. Afganistan'daki krizin daha yaygın bir versiyonu Irak için de söz konusu olabilir. Irak sorunu Afganistan'dan çok daha fazla Arap ve İslâm dünyasını, hatta Batı dünyasını ve Üçüncü Dünya'yı ilgilendiren bir konudur. Bundan ötürü Afganistan'dan çok daha geniş boyutlu krizlere yol açması beklenebilir. Irak topraklarının Afganistan'dan farklı olarak gerilla savaşına uygun olmayan, dağlık arazilerin çok az olduğu bir yer olması, bu müdahalenin stratejik sonuçlarını değiştirmez. Sonuçta ABD ve İngiltere, orada uzun süre kalamayacaklardır. Petrol konusunda sağlamayı umdukları ipotek mekanizması da ancak kukla bir hükümetle yönetilebilir. Oysa Irak'a getireceklerini vaad ettikleri "gerçek demokrasi" koşullarında Irak'ta böyle bir idarenin iktidar şansı olmayacaktır.

15. Irak krizinin İsrail'e etkileri neler olabilir? İsrail'in güvenliği her zaman ABD'nin Orta Doğu politikasında belirleyicidir ve bu çerçevede İran, Irak ve Libya gibi rejimler "barışı engelleyen" güçler olarak algılanmaktadır. 11 Eylül saldırısı, İsrail'in ABD'deki propaganda olanaklarını çok arttırmıştır. Şöyle ki İsrail'in Araplara ilişkin temel savları ABD kamuoyu nezdinde de doğrulanmış gibi olmuştur. İsrail'in yıllardır karşı karşıya olduğu terör eylemleriyle bu kez Amerikan toplumu, hem de kendi ülkesinde karşılaşmıştır. İsrail'in temel savı, özelde Arap dünyasının, genelde de İslâm dünyasının sürekli terör ve terörist üretme potansiyeli taşıdığı ve bu yapıya dışarıdan müdahale edilmezse değişen hiçbir şey olmayacağı; üstelik İsrail'e ek olarak artık başta ABD olmak üzere Batılıların da bu işten zarar görmeye başlayacakları yönündedir.¹⁶ Bu görüşte kuşkusuz ger-

¹⁶ Sedat Laçiner, "ABD'nin Irak Operasyonu: Bir İsrail Projesi mi?", 2023, Sayı. 22, 15 Şubat 2003, s. 33.

çek payları vardır; ama nedenlere değil sonuçlara bakılarak hüküm verilmektedir. Bir kere İsrail'in karşılaştığı terör bizzat kendi eliyle yaptıkları işlerin sonucudur. FKÖ'nün ortaya çıkışı, Filistin sorununun başlamasından çok daha sonraları, 1960'ların ortalarında olmuştur. Keza FKÖ ile mücadele kapsamında girilen 1982-85 Güney Lübnan Harekâtı, FKÖ'den çok daha radikal örgütlerin doğumuyla neticelenmiştir. 1987 Aralık ayında başlayan İntifada ve ona koşut olarak yükselen HAMAS örgütü de, aynen Lübnan operasyonunda olduğu gibi, yine İsrail'in işgaline karşı verilen mücadele ile meşrûiyet kazanmakta ve dış destek almaktadır. Soruna Arap dünyası açısından bakıldığında, Arap ülkelerindeki despotik idarelerin bu ülkelerde terörist örgütlerin yeşermesine imkan verdiği görüşü doğrudur. Ayrıca mesela Suriye ve Libya yıllarca terörü bir dış politika aracı olarak desteklemişlerdir. Bununla birlikte sorunun altında yatan temel gerçek hem İsraillilerce hem de Amerikalılarca göz ardı edilmektedir. Bu despotik Arap rejimlerinin biricik meşrûiyet kaynağı İsrail saldırganlığının bizzat kendisidir. Arap dünyasındaki yegâne demokratik hareketler olan Lübnan ve Filistin ise, bizzat İsrail tarafından hırpalanmakta ve yok edilmek istenmektedir. İsrail'den görece uzak bulunan Yemen, Fas gibi bazı Arap rejimlerinde, son dönemlerde demokrasi alanında başarılı ilerlemeler yaşanmaktadır. Demek ki bazı Arap rejimlerini despotizme mahkûm eden temel neden, bu ülkelerin İsrail'den duydukları güvenlik kaygılarıdır. Böyle bir kaygıyı çok daha az düzeyde hisseden Arap rejimlerinde, demokratik başarı olanakları çok daha fazladır.

16. Tüm bunlara ek olarak, İslâm dünyasında demokrasinin başarı şansının nasıl arttırılabileceği hususunda Batılılar yeterli bilgi sahibi değillerdir. Bir kere onların kamuoyu, İslâm'ın doğası hakkında yüzeysel ve basmakalıp bilgilerle donatılmıştır. Mesela ABD'de, Hristiyanlığın Amerikan misyonuna uyarlanmış bazı yeni mezhepleri, mutlak bir gerçeğe ancak kendi idealleriyle ulaşma amacı içerisinde, dünyanın öteki din ve kültürlerini hiçe sayarak tam bir egosenralist (benmerkezci) yaklaşım

göstermektedirler. Oysa ilahî gerçek sadece ve sadece tektir ve o hiçbir zaman ırkçılığı, emperyalizmi ve ahlâksızlığı meşrûlaştırmak için kullanılamaz. Batılıların ve onların “ağabeyi” ABD’nin iç ve dış ilişkiler tarihi ise bu günahlarla doludur. Hristiyanlığın bu yeni versiyonları, Amerika’nın aptallaştırılmış kamuoyunu kolayca aldatabilecekleri gibi Tanrı’yı da propaganda mekanizmaları ile “ikna edebilecekleri”ne inanacak denli küstahlaşmışlardır. Dünyayı asırlardır pek çok felâkete iten bu Anglo-Saxon hovardalığına herkesin seyirci kalmasından cesaretlenip, Tanrı’nın da en azından nötr kalacağını ummaktadırlar. İslâm’ın dünyaya bakış açısı böyle değildir. Irkçılık, emperyalizm, başka toplumların yok edilmesi, kendini beğenmişlik ve buna benzer hastalıkları üretmeye elverişli olmayan; ahlâksızlığa prim vermeyen; yanlış ile doğruyu bir tutmayan felsefî ve inanç yapısı vardır. Bütün iyiliklerin kaynağının Tanrı olduğu ve ona ulaşmanın yolunun da her zaman iyiye yönelmekten geçtiği biçiminde temel bir dogma hemen her Müslümanın inandığı bir gerçek haline dönüşmüştür. Bu yüzden bir Müslümanın bu ülküden uzaklaşması, dinden ve dolayısıyla Tanrı’dan da uzaklaşma anlamı taşır ve bundan ötürü de sıradan milyonlarca Müslüman bildiği geleneksel gerçek dışındaki her düşüncüyü, “Tanrı karşıtı” olarak kolaylıkla algılar. Geçmişte bu konuda bilgisiz olan Sovyet yöneticileri, bunun acı sonuçlarıyla karşılaştılar. Aynı bilgisizliğin günümüzde Anglo-Saxon dünyasını sardığı görülüyor ve salt bu yüzden kurdukları tüm planların işleme-mesi riski çok büyüktür.

IRAK ÜZERİNE AYKIRI DÜŞÜNCELER VE TÜRKİYE

ABD'nin Irak'ı 20 Mart 2003'te işgalinden günümüze kadar geçen sürede, genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, düzensiz direnişin sürdüğü, ABD'nin kurduğu yapının içte ve dışta beklediği itibar, kazanamadığı görülmektedir. Şiîlerin bu işgalin hemen ardından büyük gövde gösterilerinin taktik bir hata olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır. ABD ve İngiltere'nin Irak'taki bu en büyük kesimi bölme politikası başarılı olmuştur. Irak Şiîleri kısa süre içerisinde paramparça oldukları gibi ciddi bir siyasal liderlikten de yoksun duruma düşmüşlerdir. İşgal güçlerine karşı direnişe destek vermemelerinin Şiîlerde ideolojik yönden, çok ciddi bir itibar erozyonuna yol açtığı da görülmektedir. Şiîlere karşı bu başarılı ABD stratejisine ek olarak, Kürtlerin konumu daha da güçlendirilmektedir. Bu çerçevede federasyon tartışmalarıyla birlikte Kuzey'de büyük bir "Kürdistan Federe Cumhuriyeti"nin kurulması ve yaşatılması artık çok kuvvetli bir olasılığa dönüşmüştür. Sünnî Arapların zayıflığı, Şiîlerin parçalanmışlığı sonucunda olası bir Irak federasyonunda en güçlü ögenin Kürtler olacağı ABD'li karar vericilerce hesaplanıp, planlanmaktadır. Irak'ın yeniden ABD-İsrail karşıtı bir çizgiye kayarak, petrol gelirlerini o yönde harcamasının önlenmesi çabaları kapsamında hem federatif bir Irak, hem de güçlü bir Kürt federe devleti, ABD ve İsraililerce "sigorta" olarak görülmektedir. Bu yapı, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1990'a kadar süren "İrkçı beyaz azınlık rejimini" andıran "ABD'ci Kürt azınlık rejimi" oluşturmaya doğru gitmektedir. Emperyalizmin son bir asırlık tarihine bakıldığında, belli bir etnik gruba dayanan, baskıcı rejimler kurma alışkanlıkları yaygındır, olağandır ve en iyi bildikleri yöntemdir; Irak'ta da bu denenmektedir.

Irak'ta federatif bir devlet sisteminin yaşama ve başarılı olma şansı nedir? Irak müdahalesi öncesi ve sonrasında çok dile getirilen bir görüş olarak, ABD'nin geçici bir süre için, Almanya ve Japonya'daki benzer bir işgal rejimi kuracağı dile getiriliyordu. Bu çerçevede Irak'ta da günümüz Almanyası ve Japonyası gibi Batı kampında uysal bir devlet oluşturacağı tezine ulaşılmıyordu. Nitekim, dünyada manipülasyonu en kolay kamuoyu olarak da düşünülecek olan Amerikan toplumu, çok öncelerden, daha 1990-91 Kuveyt krizinden beri Saddam Hüseyin-Adolf Hitler yakıştırmasıyla bu savaş için kurgulanmıştı. ABD'nin misyonu, 1941-45 savaşında Nazizme karşı bir özgürlük mücadelesi olarak sunulmuş ve meşru bulunmuştu. Üstelik 7 Aralık 1941 Pearl Harbour sonrasında, ABD'ye savaş ilan eden Hitler olmasından ötürü, Amerikan halkı kendisini savaşın içinde bulmuş ve savaşı benimsemişti. ABD'li karar vericilere göre, sorun basitti; bu kez de yine Yahudi ve İsrail karşıtlığından ötürü bir tür Arap Nazizmi olarak sunulan Baas ideolojisi ve onun sembolü Irak liderine karşı kurtarıcı bir ABD müdahalesi söz konusuydu ve bunun da Amerikan kamuoyunca kolayca benimseneceği varsayılıyordu. Fakat pek çok önemli ayrıntı ve Almanya-Irak farklılığı adlanarak ve görmezden gelinerek, bu manipülasyon yapıldı.

Batılıların "hür Almanya" tasarımlarının, Irak'a ilişkin sonuçlar da çıkarılabilecek, başka ilginç yönleri de vardır. Almanya, birliğini çok büyük mücadeleler sonunda sağlamış tek ulus tek devlet yapısı gösterdiği halde, bu yapının yeniden tek parti tek lider görüntüsüne dönüşmemesi için yeni Almanya Federal bir devlet olarak kuruldu. Aslında bu federalizmin kökenleri feodal yapılara yani eski prensliklere, dükliklere dayanıyordu. Federal bir Almanya'da güç tek elde toplanmayacak, Almanca-sıyla "land" denilen federe devletler ya da eyaletlere dayanan bir denge modeli kurularak Almanya'da güçler ayrılığının salt anayasal organlarla değil, bölgesel olarak da sağlam temelleri kurulacak ve Alman demokrasisi ebediyen yaşatılacaktı. Günümüze kadar bu anayasal model de başarılı olmuştur. Dünyada

federal yapıların oluşumunda iki temel neden öne çıkmaktadır. Birincisi ülkenin çok büyük olması, diğeri ise ülkenin çok uluslu olmasıdır. Almanya bu iki kritere de uymadığı halde, Batılıların, en çok da ABD'nin bir tasarımı olarak, federal bir devlet biçiminde kurulmuştur. ABD'nin bu modeli Irak'ta da uygulamak istediği anlaşılıyor. Irak çok uluslu kategoriye ne ölçüde girer? Kalabalık Kürt ve Türkmen unsurlar olmakla birlikte, Irak halkının % 75'i Arap kökenlidir. Araplar arasındaki Şii-Sünnî mezhep ayrımı ulusal esaslara dayanan bir ayrım değildir. Ulus oluşumunun öğeleri sosyolojik olarak bellidir. Bunlar arasında mezhep yoktur. Mezhepe dayanan ulus arayışı yapay ve anlamsızdır. Fakat Amerikalılar ve İsraililer Irak'ta bunu denemektedirler.

Irak'ta kurulacak bir federasyonun Türkiye için "kötü örnek" olacağı, Irak Federasyonu içindeki büyük bir federe Kürt devletinin de, Türkiye'deki Kürt kökenlileri kışkırtarak, Türkiye'nin bölünmesine yol açabileceği endişesi, bazı haklılıklar içermekle birlikte, temelde yersiz ve geçersiz tezler dayanmaktadır. Fakat aynı derecede yanlış olan bir başka tez de, Irak'ta federasyonun, tıpkı Almanya örneğindeki gibi kalıcı ve istikrarlı bir devlet oluşturacağı biçimindeki Amerikan tezidir. Yani Türk karar vericilerinin Kürt federe devletine odaklanarak endişelenmeleri yerine, Irak'taki federasyonun uzun dönemdeki başarı şansının çok zayıf olduğunu görerek rahatlamaları gerekir. Bu temel varsayımlar elbette sağlam bazı gözlemlere dayanmaktadır: Birinci olarak, Almanya'da tek bir ulus söz konusudur ve Almanya'nın eyaletleri arasında düşmanlık ve ayrılıkçı eğilimler olmamıştır. Oysa Irak'ta farklı ulusal gruplar arasında çok kanlı olaylar yaşanmıştır. İkinci olarak, böyle bir yapay rejim, ancak sürekli Amerikan işgali altında tutunabilir; Amerikan'ın 300 bin askerinin 50 yıldır Almanya'da konuşlanmış olduğu tezi ileri sürülebilirse de, Alman demokrasisi ve rejimi bu askerlere dayalı değildir. Almanya, ABD'nin NATO'da müttefikiydi ve ana düşman olarak da SSCB'yi görmekteydi. Almanya'da işgal süresince silahlı ya da silahsız olarak Amerikalılara karşı sistema-

tik bir direniş olmamıştır. Her gün birkaç Amerikan askeri öldürülmemiştir. Almanya'ya yönelik yoğun bombardımanın yüz binlerce ölüme neden olduğu hatırlanırsa, böyle bir direnişin olmaması çok şaşırtıcıdır. Oysa Irak koşulları böyle değildir. Bundan ötürü Irak müdahalesini ABD'nin Almanya'yı işgaliyle karşılaştırmak yanlıştır; bu işgal ancak İsrail'in Güney Lübnan'ı işgali, Fransızların Cezayir'i elde tutma çabaları ya da Güney Vietnam'daki rejimi ayakta tutma çabalarıyla kıyaslanabilir. Tüm bunların ışığında, Irak'taki federasyon arayışının en azından Almanya gibi, barışçı ve istikrarlı bir devlet yapısı ortaya çıkarma olasılığının hemen hiç olmadığı ve ABD'nin kısa süre içerisinde kendisini 1982-83 Lübnan'da olduğu gibi, dinsel ve ulusal öğeler içeren bir iç savaşın içerisinde bulma olasılığı çok yüksektir. Çünkü Arap dünyasında federasyon örneği yoktur. Buna karşılık Arap dünyasında çok dinli-mezhepli topluluklara ilişkin olarak Lübnan ve Kuzey Yemen benzeri bir iç savaş ya da Cezayir, Güney Yemen ve Filistin benzeri bir ulusal kurtuluş savaş örnekleri ile karşılaşmıştır.

Yukarıdaki veriler ışığında Başbakan Erdoğan'ın 5 Kasım tarihinde Bush ile yaptığı görüşmeden çıkan sonuçlar da bilinmektedir. Bu görüşmeden sonra Türkiye'nin ABD ile terör ve PKK konusunda benzer yaklaşımda olduklarını Başbakan açıklamıştı. Türkiye'de yaklaşık bir aydan beridir konuşulmakta olan tezkere ve Kuzey Irak'a müdahale etme konusunda ABD'nin yaklaşımı elbette farklılıklar taşıyacaktır. Bir kere 4 yıl önce ABD, Irak'a bir müdahalede bulundu ve süreç henüz tam anlamıyla tamamlanmadı. Türkiye'nin olası bir müdahalesinin bölge üzerinde yaratacağı istikrarsızlık en çok ABD'yi sıkıntıya sokar. Dolayısıyla yapılacak olan müdahalenin polis operasyonu niteliğini aşmaması, sanırım ABD açısından önem arz etmektedir. Elbette Türkiye'nin PKK konusundaki endişe ve yaklaşımları yerden göğe kadar haklı olabilir. Lakin bu durumun bir başka yönü de, Türkiye'nin bu terörü askeri önlemlerle önlemesinin mümkün görünmediğinin askeri çevrelerde bile kabul edilmesidir. Bu noktada Irak sınırlarına yapılacak olası mü-

dahalenin içerik ve biçimi iyi çizilmezse, etkileri hem bölgeye hem de Türkiye'ye yansıyacaktır. Kanımca Türkiye'nin AKP Hükümetiyle hem bölgesel anlamda hem de uluslararası anlamda demokrasi ve insan hakları hususunda yakaladığı moment böylesi bir müdahaleyle ciddi yara alacaktır. Ayrıca AKP'nin aslında şu ana kadar izlediği kriz yönetimi başarılı olmuştur. Lakin henüz süreç tamamlanmamış ve devam etmektedir. Dolayısıyla bu sürecin nihayete erdirilmesinde baştan beri Irak'ın toprak bütünlüğüne gösterilen özen devam ettirilmelidir. Ayrıca Erdoğan'ın Türkiye'deki Kürt kökenli T.C. yurttaşlarına barış sağlama hususundaki vaatlerini de sıkı sıkıya devam ettirmelidir. Bunun dışında elbette PKK konusu, enflasyon kadar olmasa da Türkiye'nin çeyrek asırlık iç sorunlarının en önemlisidir. AKP'nin enflasyon konusunda izlediği kararlı ve uygun yöntemleri, PKK konusunda da bulması ve hayata geçirmesi kaçınılmazdır. Öbür türlü Türkiye'nin ekonomik alandaki başarılarını terör her zaman boğabilecek bir "silaha" sahiptir. PKK'nın hayat içerisindeki antidotu demokrasi ve barış konusunda atılacak esaslı adımlar ve kurulacak olan istikrarlı yapıdır.

AVRASYA YAZILARI

HELSİNKİ ZİRVESİ VE RUSYA'NIN GELECEĞİ*

Mehmet HASGÜLER

Bülent ULUDAĞ

Geçtiğimiz günlerde yapılan Helsinki Zirvesi, başlangıçta "ABD'nin adamı" gibi görülen Boris Yeltsin'in, gerektiğinde Batı aleyhtarı politikalara da yönelebileceğini göstermesi bakımından da ilginç sonuçlara yol açmıştır. Fakat Helsinki'de söz konusu olan esas mevzuu, bazı yayın organlarının iddia ettiği gibi dünyanın paylaşımı değil, Batı'nın bazı politikalara ilişkin olarak Ruslar'ın hazımsızlıklarının giderilmesi yönünde oluşmuştur. Rusya, özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, uluslararası alanda gücü ve etkisi tartışmalı hale gelen bir devlet konumuna sürüklenmiştir. II. Dünya Savaşı'nın "çok özel" stratejik ve taktik sonuçlarının getirdiği Doğu Avrupa'daki Rus egemenliğinin de Batılı güçlerce sürekli kabul edilebilir yanı da asla olmamıştı. Ruslar'ın bir daha asla Berlin ve Viyana'ya değin uzanamayacakları siyasal-askerî güç dengeleri ve ittifak sistemleri oluşturmak, Avrupa'nın yeni stratejisi olarak belirlemek ve Rusya, Türkiye'nin dışında bu gelişmelere karşı çıkan Batılı güç görememektedir. Bazı Doğu Avrupa ülkelerinin NATO, BAB ya da AB'ne alınması hususu da, aslında fiiliyatta oluşan güç politika-sının hukukileştirilmesinden ibarettir. Rus yöneticileri, Doğu Avrupa ülkelerinde niçin düşük itibara ve kötü imaja sahip oldukları üzerinde düşünmemekte, sadece şantajı benzer bazı tavırlarla Batı dünyasını zor durumda bırakmak istemektedirler.

Varşova Paktı'nın dağılmasından sonra Rus tarafının temel beklentisi, NATO'nun da bu sürece uygun olarak dağılması ge-

* *Siyah Beyaz Gazetesi*, 30 Mart - 1 Nisan 1997.

rektiği yönündeydi; ama gelişmeler bu beklentiyi boşa çıkardı. NATO, feshedileceği yerde daha içerik kazanan ve genişlemek isteyen bir örgüt durumuna geldi. Rusya'nın askerî, ekonomik ve siyasal zayıflığı, NATO'ya kendiliğinden güvenli ve riskten uzak politikaları uygulama imkânı sunmaya başladı. Rusya'nın yukarıda anılan zayıf durumunun sorumlusu olarak ilk akla gelen isim Boris Yeltsin'dir ve Rusya'da bunun unutulması mümkün değildir. Ama Yeltsin, iktidarda olduğu için, ne ülke içinde ne de dışında bu gerçek açık bir şekilde dile getirilmemektedir. Hatırlanacağı gibi Mihail Gorbachev, SSCB'nin ülkesel bütünlüğünü, en azından Rusya-Beyaz Rusya-Ukrayna-Orta Asya ve Kazakistan ekseninde muhafaza ederek, Batı'nın siyasî-ekonomik-insanî standartlarına uygun bir devleti sürdürmenin mümkün olduğuna inanmıştı. Temel hatası ise, söz konusu Batılı standartların SSCB'de uygulanmasının, zaten despotik bir şekilde kurulmuş ve sürdürülmekte olan rejimin çökmesini ve devletin dağılmasını kaçınılmaz olarak getireceğini sezememesi oldu. Yeltsin ise, Ağustos 1991'deki bürokratik-komünist darbe teşebbüsü ile anladı ki, Sovyetler Birliği'nin kurumları ve kadrolarının varlığı devam ettiği müddetçe er geç yönetime el koyacaklardır. Bu yapıyı yok etmenin yolu da üç önemli birlik (soyuz) kurumuna son vermekten geçiyordu: Komünist Partisi, Kızıl Ordu ve Sovyetler Birliği'nin bizzat kendisi. Yeltsin, sonuncusunun hukukî varlığına, Ukrayna'nın bağımsızlık referandumunu da iyi bahane ederek son verdi ve bu yolla da ilk ikisinin de varlığını anlamsızlaştırmış oldu. Fakat bu işi salt kişisel iktidarını garantiye almak için yapan Yeltsin'in, tüm eski Sovyet ülkelerini ne denli büyük bir siyasal kaos ve ekonomik krize sürüklediği kısa zamanda ortaya çıktı.

Yine Başkan Yeltsin'in devrinde, ülkede iyi yönde gelişmeler pek yaşanmadı; halka verilen sözler de tutulmadı: 1991 darbesinden sonra Savunma Bakanlığı'na getirilen Pavel Grachev, ordunun kendi halkına karşı bir daha asla silah çekmeyeceğini söylemişti; ama aynı Grachev, 1993 Ekim'inde Yeltsin'in emriyle Rus halkının temsilcilerinin bulunduğu parlamentoyu topa tut-

tuğu gibi, 1994 Aralık ayında da hukuken Rusya vatandaşı olan Çeçenlere yönelik soykırım niteliğindeki bastırma operasyonuna da komuta etti. Bu gibi olaylar, Yeltsin yönetiminin hem halk hem de ordu nezdindeki itibarını çok zayıflatmıştır. Kurumlardan çok kişilerin önemli olduğu Rusya gibi ülkelerde, içte itibarı zayıflayan iktidarlar, bu itibarı dışarıda bazı maceracı tavırlara girerek ararlar. 1996 başkanlık seçimlerini "komünist korkusu"nun getirdiği Batılı-liberal destekle kazanan Yeltsin'in, Helsinki Zirvesi'nde, iktidarını finanse eden Batılı güçlere, aynen komünistler gibi kafa tutan pozlar takınması da belki bu tip bir itibar arayışının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Yeltsin'in komünistler kadar inandırıcı olamadığı ortadadır.

Rus tarafının Helsinki'de savurduğu tehditlerin en önemlisinin Çin, Hindistan, İran gibi Asyalı güçlerle ortak siyasal-askerî-ekonomik gruplaşmalar oluşturulabileceği ve bu kanalla Orta Doğu ve Uzak Doğu'daki Batı çıkarlarına (daha doğrusu ABD çıkarlarına) zarar verilebileceği yönünde olduğu söylenmektedir. Sözü edilen bu Asyalı güçlerin en önemli silah kaynağının Rusya olduğu bir gerçektir; ama bu yıllardır böyledir, yani yeni oluşmuş bir durum değildir. Buna karşılık bu güçlerden Çin'in, Ruslarla çok eskilere uzanan anlaşmazlıkları vardır. Çinliler, Ruslar'ın çok hızlı ve "ucuz" bir şekilde üç yüz yıl kadar önce tüm Kuzey Asya'nın egemeni olmalarını asla hazmetmiş değillerdir. Orta Asya'nın bağımsızlaşma süreci Çin politikalarına son derece uygun bir şekilde cereyan etmiştir ve Çinliler bu sürecin Sibirya ve Uzak Doğu'nun yerli halkları için de yaşanmasını arzu ederler. Yeltsin'in böylesi bir temel üzerinde Çin'le yapacağı işbirliği, Uzak Doğu yörüngesine oturmaktan ve ekonomik kaynaklarından tavizler sunmaktan öte bir gelişme göstermeyecektir.

İran'a gelince, bu ülkenin ABD ile ciddi sorunları vardır; ama Batı'nın öbür güçleri ile ilişkileri düzgündür. Kaldı ki ABD ile olan sorunlar da büyük ölçüde İsrail'den kaynaklanmaktadır. İran, Rusya, Ukrayna ve Çin'den önemli miktarlarda silah almaktadır. Ayrıca yine Ruslarla uyum içinde Azerbaycan ve Ha-

zar Denizi bölgesinde politikalar geliştirmişler ve güçlenme eğilimi gösteren bir etki kazanmışlardır.

Rus-Çin ve Rus-İran ilişkilerinin olası bazı politik sonuçlarının gözden geçirilmesinde yarar vardır: Rus-İran işbirliğinin sağlayacağı silah akışı, Irak'taki "sorunun" birkaç ay gibi kısa bir zamanda İran'ın istediği gibi çözülmesini getirebilir. Sekiz yıl süren Körfez Savaşı, İran açısından henüz bitmemiştir. 1987'de BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 599 sayılı ateşkes kararını, Mart 1988'deki ciddi kayıplardan sonra İran tarafı bizzat Humeyni'nin onayı ile kabul etmek zorunda bırakılmıştı ve bu zorlamada belirleyici olan, Irak'a sunulan Sovyet kısa menzilli füze-leri olmuştur. Bu hadiselerden on yıl kadar sonra bölgedeki dengeler İran lehine değişmekte ve Ruslarla Amerikalılar arasında 1987-88'deki uyum bulunmamaktadır. Irak, başta ABD olmak üzere tüm Batılı güçlerin ortak operasyonu ile çöktürülmüş ve sırf İsrail ve petrol güvenliği nedeniyle gereksiz bir sertlik ile oluşturulan bu güç boşluğu da İran'a yaramıştır. Zaten İran da Irak ile yarım kalan hesaplaşmayı tamamlamak için böylesine hırslı bir şekilde silahlanmaktadır. Bu durumda Körfez'de, meselâ Ruslar'ın temin edeceği 800 tank, 300 uçak ile değişebilecek bir askerî denge şöyle bir senaryoyu gündeme getirebilir: Başlayan sınır çatışmalarının uzantısı olarak Irak sınırını geçecek İran zırhlı birlikleri kısa sürede Bağdat ve Basra'yı kontrol altına alacaklar, böylece hem Saddam hem de Kuzey Irak'taki "Kürt sorunu" İran ve Suriye'nin istediği biçimde çözülecek ve İran kendi rezervleri ile birlikte dünya petrolünün yüzde 20'sini -Rusya ve Çin adına- denetler hale gelecektir. İran ve Suriye'nin biçimlendireceği ve bu iki devletle ittifak ilişkisi kuracak yeni Irak rejimi de bu bağlantılarına güvenerek Kuveyt üzerinde bir kez daha, ama daha sağlam kartlarla şansını denemek isteyebilir. Nasıl İran açısından Körfez Savaşı şu an için henüz bitmemiş olarak kabul ediliyorsa, Irak açısından da Kuveyt meselesi Bağdat'ta kim iktidarda olursa olsun henüz kapanmamıştır ve konunun yeniden gündeme gelmesi hiç de ihtimal dışı olmayacaktır. Böylesi ciddi gelişmelerin bölgesel ve global düzeyde sebep olacağı

ve tıpkı 1973 petrol şoku gibi yıllarca sürme ihtimali olacak bir kriz ise Çin Halk Cumhuriyeti'ne, Tayvan'a müdahale ve işgal fırsatı sunabilir. Gerek Irak, gerekse Tayvan'a ilişkin sorunlarda Rusya ve Çin, BM Güvenlik Konseyi'ni işlemez hale getirerek ABD'yi tek başına müdahale etme seçeneği ile karşı karşıya getirebilirler. ABD için bu durum, 1991 Kuveyt operasyonu ile kıyaslanamayacak ölçülerde riskli olabilir ve ağır sonuçlar getirebilir.

Yeltsin, NATO'nun genişlemesinin ve ülkesindeki ekonomik-siyasal krizin devamı halinde hem kendi iktidarı açısından zor günlerin başlayacağını; hem Rusya'nın yukarıda anlatılan tehlikeli senaryoları oluşturacak şekilde bir dış politikaya yönelip, kendi fakirleşmesine benzer şekilde bir global krizi Batı'ya da bulaştırabilecek süreci başlatarak, Batı için de mutlu günleri bitirebileceğini ima etmektedir. Yani Ruslar açısından meselenin özü şudur ki NATO'nun Rusya'ya doğru genişlemesi, Yeltsin istemese dahi ilişkileri kopararak yeni bloklaşmaya yol açar ve yukarıda anılan seçenekler de o zaman pekâla gündeme gelebilir. Fakat yukarıdakilere benzer senaryolar, Rusya'dan ziyade İran, Çin gibi ülkelere fırsatlar ve kozlar sunmakta ve Ruslar, şu an kendilerini finanse eden Batılılara verdikleri zararlarla kalmaktadırlar. Bundan ötürü, hissi değil de sakın ve mantıklı düşündüklerinde Ruslar, yukarıdaki seçeneklerin hiç birisinin kendi menfaatlerine olmadığını anlayabilecek durumdadırlar.

RUSYA'NIN GÜÇLÜKLERİ

1991'de SSCB dağıldığı zaman, Rusya için olası ve arzulan modeller üzerinde durulmaya başlandı. Bu noktada Rusya'da istikrarlı bir toplum ve devletin oluşmasını engelleyen etmenlere nesnel olarak bakmak gerekir:

a) Sınır sorunları: Eski SSCB sınırlarının doğal ve ihtilafsız görüntüsünün aksine, cumhuriyetler arası sınırlar yapay bir şekilde ve rastlantısal tarihsel koşulların ürünü olarak oluşmuşlardır. Rusya Federasyonu'nun Ukrayna ve Kazakistan ile olan sınırları bunun tipik örneğidir ve bu sınırlar üzerinde ileriki dö-

nemlerde ciddi anlaşmazlıklar oluşabilir.

b) Sosyal sorunlar: Ekonomik çöküntüye paralel olarak gelişen örgütlü veya bireysel suçlar, kontrolü zor boyutlara doğru gitmektedir. İçi boşalan ve donuklaşan ideolojinin getirdiği depolitizasyon, Sovyet sisteminin bilinçli olarak oluşturduğu sosyal atomizasyon ve yabancılaşma, tüm Sovyet sonrası toplumlar üzerinde çok yıkıcı etkileri olan yaygın bir alkolizm ve uyuşturucu alışkanlığının hem sebepleri hem de sonuçları olarak görülebilir.

c) Ekonomik çöküntü: Sosyal sorunların, idarî ve siyasî uyumsuzluk, beceriksizlik ve yetersizliklerin ekonomik alana yansımaları kaçınılmaz olmuştur. SSCB'nin dağıtılmasının yol açtığı belirsizlik ve başıboşluk, zaten hasta olan ekonomiyi bütünüyle komaya sokmuştur.

d) Askerî yetersizlikler: Bir zamanlar dünyanın en önemli savaş makinası olarak kabul edilen Sovyet askerî gücü, ekonomik ve siyasal çöküntüye paralel olarak hem bozulmuş hem de denetimden uzak bir şekilde ortada kalmıştır.

e) Yeni yapıların oluşmasındaki güçlükler: Sovyet sonrası toplumlar için Batılı merkezlerde arzu edilen yönetim tipi siyasî olarak demokrat, iktisadî olarak liberal, ideolojik olarak ulusçu bir devlet biçimi idi. Sınır sorunları sebebiyle Rusya açısından "bir ulus bir devlet" modeline ulaşmak hayli sıkıntılı olacaktır. Sosyalizmden kaynaklanan sorunlar nedeniyle, düşünsel ideallere ve ekonomik güce dayanan bireysel inisiyatiflerin istikrarlı bir demokrasiyi oluşturacak şekilde yükselebilmeleri Rusya şartlarında hayli zor olacaktır. Sivil-asker bürokratik yönetici sınıf, her ne kadar Sovyet devlet yapısı uçup gitmişse de, yerlerinde aynen kalmış, yeni bir devlet yapısı da oluşmadığından, ülkedeki tek örgütlü güç olan bu bürokratik sınıf elindeki yetkilerle kısa sürede mafyalaşmıştır. Ne yazık ki dış güç merkezleri Rusya ile ilişkilerinde ülkeyi fiilen ve hukuken yöneten, SSCB'nin ekonomik-siyasal-ideolojik çöküntüsünün baş müsebbebi olan söz konusu bürokratik yapılanmayı esas almak durumunda kalmışlardır. Yani sorunların kaynağı olan insanlar,

kadrolar ve anlayışlarla sorunları çözebileceklerini sanmaktadırlar.

RUSYA'NIN GELECEĞİ

Rusya'daki merkezî otorite iç politikadaki toplumsal ve siyasal kurumlar üzerindeki etkisini büyük ölçüde yitirmiştir. SSCB'den miras kalan devlet sistemi halka güven vermemekte, bu yüzden de hiçbir alanda toplumsal mobilizasyon sağlayamamaktadır. Toplumunu seferber etmek için düşünülen Rus-Ortodoks ulusal-dinsel yönelimleri ve Çarlık dönemine özgü nostaljilerin öne çıkarılması da mevcut sosyal-ekonomik sorunları unutturamamaktadır. Çünkü sosyalizm ve onun sınıf savaşı hipotezi de en az Çarlık kadar Rus tarihinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Devlet ve halk olarak gereken idealizm ve dinamizmden yoksun olan Rusya'nın, gelecekte dünya politikasını etkileme ve yön verme gücü çok azalacaktır. Eski SSCB coğrafyasında yeni birlik oluşturma girişimleri, büyük ölçüde Rusya'dan kaynaklanan kültürel, dinsel, ekonomik, siyasal, ahlâkî uyumsuzluklardan ötürü hayli zor olacağı benzetilmektedir. Rusya kendisine maddî ve manevî idealler sağlayacak ve toplumu olumlu yönde düzelterek fikirlerin ve düzenin açlığını çekmektedir. Fakat şu an devlet kurumları tarafından halka pompalanan ulusal kibirin etkisiyle bu ihtiyaç hissedilmemekte veya hissedilse dahi, Ruslar gibi dünyaya yön vermiş bir ulusun bu tip fikrî ve entelektüel ihtiyaçları olabileceği "utanç verici" olarak görüldüğünden, mesele duyurulmamakta, hiç kimse bu konuda konuşmamaktadır. Rusya 19. yy. Avrupası'ndaki fikir yoğunluğu ortamında, uygulanabilecek ve uygulandığı zaman da işe yarayabilecek fikirleri teker teker deneyip bulmayı başarmıştı. Günümüzde de, devletteki reel siyasî ve ekonomik gerçeklerin anlamsızlaştırdığı ulusal gurur psikolojisinin aşılmasının akabinde, sosyalist rejimin oluşturduğu zengin kültürel ortamın da etkisiyle, sayıları ve sosyal statüleri bir asır öncesinin Rusyasına göre hayli artmış ve yükselmiş olan Rus entelijensiyası, dünyadaki yeni

fikrî oluşumları didik didik ederek yeni dönem Rusyasına özgü sorunlara çareler arayacak ve tıpkı geçmişte olduğu biçimiyle bulabilecektir.

SOSYALİST BLOKUN VE SSCB'NİN DAĞILMASI SONRASI GEÇİŞ SÜRECİNDE GÜRCİSTAN*

Bülent ULUDAĞ

A) Bağımsızlık Sürecine İlişkin Genel Gözlemler

Gürcistan'da 1989'da 9 Nisan olayları sonrasında başlayan siyasal hareketlenme, SSCB'nin zaten yaşadığı ve az zamanda krize dönüşecek sorunların da etkisiyle, kısa süre içerisinde ulusçu güçlerin demokratik yollarla iktidara gelmelerine yol açtı. Bu yeni iktidar dönemi ise aşağıdaki sebeplerle hayli sancılı bir şekilde başladı:

1- İktidarı demokratik yollarla devralanların, demokrasi ve liberalizmi değil, yıllarca bastırılmış ulusçu duyguların biçimlendirdiği bir tür yurtseverliği esas almalarının ve ayrıca her türlü muhalefeti de "komünistler" olarak tanımlamalarının yol açtığı sorunlar.

2- Gerek yeni iktidarın gerekse yeni muhalefetin, gördükleri tek siyasal model olan "Stalinist Bürokratik Devlet Gücü"nü temel hedef olarak belirlemeleri sonucu, özellikle başkent Tiflis'te 1991 sonlarında oluşan kriz.

3- 1991 Ağustos'unda başlayıp aynı yılın sonunda SSCB'nin dağılmasına yol açan gelişmelerin oluşturduğu belirsizlik ortamının, her türlü devlet aygıtının işlemlerini durdurması ve buna bağlı olarak oluşan siyasal-ekonomik felç, yolsuzluk ve karmaşa durumlarının biçimlendirdiği kriz.

4- Özellikle Rusya'nın Kafkasya politikalarının ürünü olarak tanımlanabilecek Abhazya, Karabağ ve Çeçenistan hadisele-

* *Siyah Beyaz Gazetesi*, 26 Temmuz 1997.

rinin yol açtığı ülkesel ve çevresel sorunlar.

Üst üste gelen ve hemen hepsi Gürcistan üzerinde odaklanan ya da çakışan bu sorunlar, 1992 başlarında bir "kurtarıcı" olarak ülke liderliğine davet edilen Eduard Şevardnadze'yi çok ağır bir bunalım içerisindeki bir ülke ile karşı karşıya bırakmıştı. Şevardnadze, bu sorunlara kendisi neden olmamış; aksine başka kişiler, merkezler ve süreçlerce oluşturulan sorunları önünde bularak göğüslemek durumunda kalmıştı.

B) Tarihsel Koşullara Kısa Bakış

1917-21 arası dönemde bağımsız bir devlet olarak yaşayabilen Gürcistan, bolşeviklerin güç politikasının doğal bir sonucu olarak, tüm Kafkasya ile birlikte yeniden Moskova merkezli yeni siyasal yapıya dahil edilmişti. Aslında Gürcistan'ın tarihsel koşullarının belirlediği siyasal ve sosyal yapılar, bu ülkede sosyalist bir sistemin oluşumu için yeterli değildi. Kafkasya'da ve özellikle Gürcistan'da sosyalist rejimin kurulması, aynen İkinci Dünya Savaşı sonunda Yalta sisteminin gereği olarak Sovyetler'in payına düşen Doğu Avrupa'da algılandığı gibi, "Rus işgal" ile eşanlamlı olarak görülmüştür.

Gürcistan'ın feodal geçmişi, Batı Avrupa'daki görülenin aksine, bu ülkede yerel kent-devlet tipi bir ticarî kapitalizmin gelişimini engelledi. Meselâ 13. yüzyıldan itibaren, İtalya ve Kuzey Avrupa'da oluşmaya başlayan kent-devletler, 15-16. yüzyılların ticarî kapitalizminin de temellerini kurmaktaydılar. Böylesi bir hareketlenme Gürcistan'da çeşitli sebeplerle yaşanmadığı içindir ki feodal bölünmüşlük bir kader olmaya devam etti. Venedik ve Cenevizlilerin Karadeniz'in hemen her tarafı ile irtibatları ve koloni tipinde yerleşimleri olduğu halde, Gürcistan kıyılarına bir türlü üslenememeleri de bu açıdan incelenmeye değer bir konudur.

19. Yüzyıl boyunca süren Çarlık Rusyası egemenliği altında ise, Gürcü halkı, feodal karmaşadan kurtulmasına karşın, "Halklar Hapishanesi"nin mensubu diğer uluslarla aynı kaderi paylaşarak, "köleleştirme" ile karşı karşıya bırakıldı. Gürcü siya-

sal akımlarının 19. Yüzyıl sonlarındaki gelişiminde, bu köleleştirilmeye karşı direnişe öncülük eden ve ulusçu-yurtsever olduğu kadar da sosyalist nitelik taşıyan isimlerin ve grupların belirleyici etkisi olmuştur. Feodal süreç sonrası gelen ve Rus standartlarını esas alarak bir köle-tebaa halk oluşturma politikalarının Gürcü halkının ulusal ve sosyal gelişimi üzerinde hayli zararlı etkileri olmuştur.

Meselâ Japonya'nın gelişimini inceleyen araştırmalarda, bu ülkede asırlarca yaşanan feodal geçmişin, Meiji reformlarından sonra yaşanan modernleşme ve sanayii kapitalizminin oluşturmundaki olumlu etkisi ortaya çıkmaktadır. Rus egemenliği ise, Gürcü toplumundaki doğal dönüşümü dondurarak tarihi geriye çevirmiş ve feodalizm sonrası yaşanabilecek bir modernleşme dönemini olanaksızlaştırmış oluyordu. 1917-21 arası dönemde Jordania, Çkheidze, Gegeçkori gibi menşeviklerin öncülüğünde kurulan bağımsız Gürcistan'ın temel eğiliminin Batı demokrasisi ve liberalizme ulaşacak yönde bir sosyal dönüşüm olduğu anlaşılmaktadır. SSCB döneminde, bağımsızlıkçı bu liderlerin "Almanlar'ın, İngilizler'in kuklaları" biçiminde gösterilmesi çabaları, elbette ki bilimsel nesnellikten uzaktır. Meselâ, Türkiye'nin bağımsızlığını korumak ve "muâsır medeniyete ulaşmak" gibi sebeplerle NATO, ABD, AB gibi kuruluşlarla yakın ilişkiler içinde olması, T.C.'nin yöneticilerinin bu güçlerin "adamları" olduğu mânâsına gelmez. Aynı şekilde de menşevik Gürcü yönetiminin, bağımsız ama genç ve güçsüz devletlerinin güvenliği için, kültürel bakımdan da yakınlık duydukları devletlerle işbirliği içinde olmaları da, o zamanın şartlarında normaldi. Zaten sonuçta da menşevikler haklı çıkmış, 70 yıl sonrası'nın Gürcü yöneticileri, Batı dünyası ile her bakımdan sıkı bağlar kurma arayışına başlamışlar ve ülkelerine Batılı siyasal ekonomik kurumları getirme çabalarına ciddiyletmişlerdir. Yani 70 yıllık Sovyet idaresinin de, aynı Çarlık yönetimi gibi Gürcistan'ın doğal gelişimini durduran ikinci bir Moskova merkezli girişim olduğu, artık çok iyi anlaşılmaktadır.

Bunlarla birlikte SSCB döneminin Gürcü halkına, inkârı

mümkün olmayan bazı yararlar sağladığı da yadsınamaz. SSCB devrinin Gürcistan açısından, gerçekte bir "sosyalizm çağı" olduğu söylenemez. Bu dönemin çarpıcı özelliği olarak beliren eğitim, kültür, kentleşme, sanayileşme, modernleşme olguları, Avrupa-tipi çağdaş bir Gürcü toplumunun oluşumunu sağlamıştır. Lakin Sovyet yöneticilerinin bu çabası, "sosyalizm altında ulusal kültürün gelişimi" parolası altında yapılmaktaydı. Ekonomik başarısızlıklar sebebiyle çöken sosyalizmin ideolojik içeriğinden mahrum kalacak söz konusu ulusal kültürün, yeni bir ideoloji oluşturacak biçimde ulus-ulusçuluk-ulus devlete kaçınılmaz olarak kaynaklık ettiği de, günümüzdeki Gürcistan gelişmelerinin bir yorumu olarak ileri sürülebilir. Gürcistan Cumhuriyeti, işte böylesi koşullarda, ama ilk paragraflarda da belirtilen şekilde, rastlantısal ama kaçınılmaz, geri döndürülmez ve bazen çok hatalı iç politik süreçlerin sonucunda oluştu. Gürcü halkı, tıpkı Doğu Avrupa hakları gibi, "neyi istemediğini" gösterdiği tepkilerle ortaya koymuştur; ama "neyi istediğini" kimse tam olarak hâlâ bilememektedir. Günümüz Gürcistan'ında ellinin üzerinde siyasî partinin olması da bu son duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır.

C) Yeni Dönemde Siyasal-Ekonomik Yapılanmaya İlişkin Sorunlar

Batı toplumlarındaki siyasal-ekonomik yapının oluşumuna ilişkin bazı öngörülerin, özellikle o toplumların yükselme metotlarını esas alarak kalkınmak isteyen ülke yöneticilerince çok iyi etüt edilmesi gerekir. Batı ülkeleri hayli uzun bir zaman sonunda, liberal kapitalizmi ve ulusal ekonomiyi oluşturmuşlar, demokrasiye ise bu iki olgunun doğal bir sonucu olarak gereksinim duymuşlardı.¹ Gorbachev reformları ise, bu doğal süreci tam ters yönden ele aldı; önce demokratik süreçle mevcut ku-

¹ C. MacPerson, *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, (çev. Levent Köker), Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, passim; Larry Diamond & Marc F. Plattner, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler*, (çev. Ergun Özbudun & Levent Köker), Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1994, passim.

rum ve yapılar alt üst edilip yıkıldı, daha sonra da liberal kapitalist bir sürecin başlatılmasıyla üretim ve zenginleşmenin gerçekleşeceği umuldu. ABD ve öbür Batılı güçlerin, Batı sisteminin o ana değin karşılaştığı en ciddi askerî-siyasî rakipten kurtulmak amacıyla, Sosyalist Bloku yıkıp SSCB'yi dağıtmak için demokrasiyi kullanmak istemelerinin, tarihsel-doğal-olağan sürece ters ve hayli tuhaf bu "Gorbachev-Yeltsin deneyimi"nin başlatılmasında, kuşkusuz çok önemli katkıları olmuştur.² Buradan da anlaşılacağı üzere, demokrasi kapitalizmin olmazsa olmaz bir ön şartı değildir. Demokratik ülkelerin hemen hepsi serbest pazara ve kapitalist ekonomiye sahipken, dünyada mevcut kapitalist devletlerin hepsi demokratik değildir. Toplum ve ekonomik sistemi istenilen yönde dönüştürmeden siyasal ve hukukî sistemi istenilen tarzda oluşturmak mümkün değilken, Gorbachev ve sonrasındaki yöneticiler bunu yapmaya kalktılar. Stalin'in 1930'larda yaptığı çılgın kolektivizasyon, sanayileşme, kentleşme girişimlerine çok benzer şekilde, Rusya ve öbür eski Sovyet ülkelerinde özelleştirme, ekonominin dolarizasyonu, demokratik karmaşa türünden müthiş hızlı süreçler, şok tedbirler tepeden inme yöntemlerle uygulanmakta ve Gürcistan da bundan nasibini almaktadır. Sovyet yöneticilerinin, yıllarca yok etmeye çalıştıkları bireysel inisiyatifini diriltip üretken bir pazar ekonomisine göre işlemeye başlayan bir toplum kurmayı hedeflemeleri gerekirken, bunu yapmayıp, oturabileceği ekonomik-toplumsal temel olmaksızın bir demokratik sistem inşa etmeye kalkmaları temel yanlışlığı noktasını oluşturmaktadır. Öncelikle ekonomik düzenin "halkı" (demos) oluşturması gerekir ki, oluşan bu halk neyi istediğini saptayabilsin; isteklerini uygulama amacıyla halk egemenliği sistemi demek olan demokrasiyi oluşturup etkin kullanabilsin.³ Sovyet toplumlarının pek çoğu, ama en çok Gürcistan demokrasinin yaşayabileceği kültürel birikime sahiptir. Bu-

² Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş*, (çev. Gül Keskil & Gülsev Pakkan), 3. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, passim.

³ Giovanni Sartori, *Demokrasi Kuramı* (çev. Deniz Baykal), Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, s. 11-19.

nunla birlikte salt yüksek kültür düzeyi siyasal demokrasinin kurulabilmesi için yeterli değildir. Yeni bir ekonomik mantıkla biçimlenmiş yeni bir toplumun inşası gerekir; bu yapıldıktan sonra zaten bu yeni sosyo-ekonomik durumun sonucu olarak demokrasi gelecektir. Bu yeni toplumun oluşturulmasında, tarihten gelen yüksek kültürlerinin de katkısıyla Gürcü yöneticilerinin ve halkının önemli yollar katettikleri görülmektedir.

Son dönem Sovyet yöneticilerinin hatalı algılamalarının da bir sonucu olarak yaşanan krizler, Doğu Avrupa ve eski SSCB ülkelerini, geçici olacağı umulan ABD ve Avrupa'nın merkez kapitalizmine bağlı "çevre kapitalizmi" durumuna sokmuştur. Zaman zaman Doğu Avrupa ve SSCB ülkelerinin "Lâtin Amerikalaşması"ndan bahsedildiğinde de kastedilen budur.⁴ Lâtin Amerikalaşmanın ne olduğunu en iyi, belki de tek bilen sosyalist ülke olarak Küba'daki rejimin ayakta kalması da, resmî-reel-yapay işgal sosyalizmi ile "doğal, kaçınılmaz, devrimden kaynaklanan" sosyalizm arasındaki farkı göstermesi bakımından ilginçtir. Kültürel bakımdan Avrupa toplumları ile denk Gürcü halkının, hiç de hak etmediği biçimde Rus standardı bürokratik devlet geleneğinin bir uzantısı olarak siyasal, ekonomik ve sosyal alanda Lâtin Amerikalaşması, "ölen SSCB'den kapılan virüslerle oluşmuş" ve geçiş döneminin olağanüstü koşullarında ortaya çıkmış, lâkin liberalizm ve demokrasi ile tedavisi mümkün olan bir hastalıktır. Bu noktada ekseri çok haksız bir eleştiri konusu olan "mafyalaşma"nın da nesnel bir şekilde ele alınması gerekir: Mafya, siyasî ve hukukî meşrûiyeti olmayan bir tür otorite şeklidir. Aynı otorite, SSCB'de Brejnev dönemindeki rüşvetçi bürokraside de görülmüyordu; ama SSCB devlet örtüsü, mevcut şebekeleri örterek onlara meşrûiyet kazandırıyor. Bununla birlikte bir gün, Yeltsin'in kişisel iktidarını sağlama almak amacı ile SSCB'nin varlığını sona erdirmesi meşrûiyet sağlayan örtünün de kalkması anlamına geliyordu. Bu olağanüstü koşullarda yetki kullanan herkes gayri meşrû iş yapmış oluyordu. Yetkilerin getirisi de, artık var

⁴ Samir Amin, *Üçüncü Dünya, Demokrasi ve Sosyalizm*, (çev. Yiğit Bener & Fikret Başkaya), Ankara, Mülkiyelliler Birliği Vakfı Yayınları, s. 27-28.

olmayan devlete yazılamayacağı için, o yetkiyi kullanan bireyle-re yazılıyordu. Gayri meşrû güç, otorite veya yetki kullanan her-kes de, bu şartlar altında mevkii ne olursa olsun Sovyet sistemi-nin işleyişini bilmeyen yabancılar tarafından mafya, haydut, çe-te olarak görülüyordu. Ama artık yeni devletler kurulmuş, dü-zen gelmiş, yeni ve sağlam bir örtü mevcut yapının üzerine örtü-lerek ona meşrûiyet kazandırılmış olduğundan, bu geçici gayri meşrûiyet devri bitmiş ya da bitmek üzeredir. Gürcistan da bu düzelmeyi en hızlı yaşayan ülke görünümü vermektedir.

D) Günümüze ve Geleceğe İlişkin Gözlemler

SSCB içindeki halklar arasında yapay bağımlılık ilişkileri kurarak, ulusal bütünlüğe ekonomik dayanaklar oluşturmaya hedefleyen Moskova merkezli uygulamaların bilinmesi, hemen tüm eski sosyalist ülkelerde günümüzde karşılaşılan ekonomik sorunların anlaşılması bakımından önemlidir. Meselâ, belki de iyi niyetli bir şekilde, Gürcistan'da yaşayan her bireyi iş sahibi kılmayı hedefleyen; ama günümüzde bu ülkeyi, pek çok eski sosyalist ülke gibi, bir tür "işletmeler mezarlığı"na dönüştüren Sovyet plânlama anlayışının tipik ürünü olarak görülebilecek yatırım politikaları, hiç de rasyonel temellere dayanmıyordu. Böylesi bir entegre ekonomiden ulusal ve rasyonel bir ekonomi-ye geçiş, Şevardnadze liderliğindeki Gürcistan'ın aşması gere-ken temel sorunlardan biri olarak belirmiş ve bu zor yolun en kritik noktaları geçilmiştir. Ulusal para biriminin oluşumuyla paralel olarak yürütülen bir maliye politikası sonucu, enflasyon büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. İç güvenlik alanında sağ-lanan başarılar, ulusal bütünlüğe temel oluşturacak bir ulusal pazarın ve ekonominin doğal oluşum sürecini başlatmıştır. Ül-kenin BM'e girmesi, sınırlar ve toprak bütünlüğü konusunda en sağlam uluslararası hukuk garantilerine artık ulaşıldığı anlamı-na da gelmektedir. BDT'na giriş kararı, bölge politikalarında et-kisini her zaman göstermiş mutlak ve kaçınılmaz bazı gerçekle-rin sonucu olarak görülebilirse de, özellikle sınır güvenliği, Rus-ya'nın baskılarının hafifletilmesi ve Ukrayna, Azerbaycan gibi

diğer bazı BDT üyesi ülkelerle ortak çıkar temellerinin bulunması gibi bazı noktalarda Gürcistan'a yarar da sağlamıştır.

Bu noktada Gürcistan yöneticilerinin, ülke ekonomisinin gelecekte alacağı biçime yönelik olarak bazı ülke modelleri üzerinde düşünmeleri gerekmektedir. Gürcistan'ın SSCB içindeki konumu, ABD içinde Florida ya da Havai gibi eyaletlerin konumunu andırıyordu. Turizm ve tropikal iklime özgü tarım ürünleri üretimiyle SSCB'nin ihtiyacını temin ediyor, bu arada Gürcistan bu ayrıcalıklı konumun getirdiği fiyat avantajlarından da yararlanıyordu. Fakat günümüzde bağımsızlık sonucunda, klasik dış ticaret ve pazar esaslarına dayanmayan Sovyet üretim ve dağıtım sisteminin sona ermesi, Gürcistan açısından ciddi sorunları da beraberinde getirdi. Ukrayna ve Rusya gibi iki önemli narenciye pazarı, SSCB sonrası dönemde devletsizliğin ve hukuksuzluğun getirdiği fiilî durumdan ötürü kapanmış oldu. Yine bu durumun hem nedeni hem de sonucu olarak, zaten eskisi gibi para etmeyen tarım ürünleri, Gürcistan'da da hiç toplanamaz, işlenemez ve pazarlanamaz duruma geldi. Günümüzde narenciye, çay, tütün ve içki üretiminde gözle görünür canlanmalar olmakla birlikte, bunun sebepleri yine eski SSCB üyesi BDT ülkeleriyle olan ticaretin canlanmasında aranmalıdır. Üstelik bu kez ticaret hadleri de aşırı bir şekilde Gürcistan aleyhine değişmiş durumda olduğundan, bağımsızlığın zor koşullarında, ödemeler dengesi sürekli açık veren ve borçlanan bir ülke görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Gürcistan yöneticileri bu durumun bilincinde olarak, ülkede yatırımı, üretimi, teşvik edecek düzenlemeleri birbiri ardına yapmaktadırlar.

Gürcistan'ın konumunu dünyanın bazı ülkeleriyle mukayese ederek, ülke ekonomisine gelecekte ne tür bir şekil verilebileceği üzerinde düşünmek yararlı olacaktır. Stratejik konumu, Avrupa'da Belçika ve Hollanda'nın sahip olduğu gibi bir mal giriş-çıkış kapısını andırmaktadır. Ama aynı zamanda doğal güzelliği ve "alpin iklimi" ile İsviçre, Avusturya gibi ülkeleri andırmaktadır. Olası petrol ve doğalgaz yollarının hem güzergâhı hem de limanı gibi bir konuma sahip olması da, Gürcistan'ı, bir zaman-

ların Lübnan'ına benzer şekilde önemli bir finans ve nakliye merkezi durumuna getirebilir. Bununla birlikte saptanacak modelin hem ülkesel hem de uluslararası konjonktürel gerçeklere uygun olması gerekecektir.

Gürcistan'ın yatırıma uygun bir ülke konumuna gelebilmesinin önünde bulunan bazı sorunlar şöyle sıralanabilir:

1- Hukukî düzenlemeler yatırımcılar için çok cazip haklar getirirler dahi, fiiliyatta yabancıların karşılaştığı problemlerde muhâtab bulamamanın sıkıntısı çekilmektedir. Sovyet dönemine özgü bir gerçek olarak, bürokrasinin iktidarı sürmekte ve ekonomik hareketlenmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

2- Yine Sovyet dönemine özgü bir gerçek olarak, heves, hırs ve bunların getireceği bireysel ve kitlesel inisiyatif ve dayanışmadan yoksun olarak, biçimlendirilmiş ve atomize edilmiş insan ve toplum yapısının ekonomik alanda da olumsuz etkileri kuşkusuz olmaktadır.

3- Marksizm üzerine genellikle parti okullarında ve gazete, TV propagandası ile yapılan yüzeysel bir siyasal eğitimin sonucu olarak, halkta yanlış bir dış dünya anlayışı oluşturulmuş, çalışmak ile sömürülmek eş anlamlı olarak algılanmaya başlanmıştır.

4- Bu etmene bağlı olarak da, Gürcistan'ın asırlarca yabancı istilâlarından çok çekmiş olması, bu güzel ülkeye duyulan sevginin de sonucu olarak, yabancı kültürden insanlara ve doğal olarak da sermayeye karşı ihtiyatlı ve kuşkulu tavırlar oluşabilmektedir.

5- Günümüz dünyasında sermayenin ve teknolojinin içiçe geçerek globalleşmelerinin sonuçlarına ilişkin olarak Gürcistan'daki algılamalar genellikle yetersiz kalmakta, Batı dünyasına, liberalizm ve serbest pazar ekonomisine çok kolay kazançlar getirebilecek ve hızlı bir refaha temel oluşturacak süreçleri belirleyen birer "sihirli değnek" olarak bakılmaktadır.

6- Eski dönemlerin özlemiyle yapılan SSCB nostaljileri ve ulusçu-komünist söylemlerin bizzat kendileri de dış dünyayı ürkütmektedir.

Fakat tüm bunlar ve bunlara bağlı olarak beliren diğer sorunların hal çareleri vardır. Kültürel, bilimsel yakınlaşma ve fikir alışverişi ile bu meselelerin müzakere edilmesi, geleceğin Gürcistan'ının biçimlenmesinde temel belirleyici etmen olacaktır.

“BOĞAZLAR SORUNU” VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ*

Mehmet HASGÜLER

Bülent ULUDAĞ

I- Boğazların Statüsünün Tarihsel Gelişimi

Osmanlı Devleti, 1453'te İstanbul'u ele geçirerek, Boğazlar üzerinde tam hâkimiyet kurmuştu. 1600'lerin ortalarında, Ukrayna'yı denetimleri altına alan Ruslar, 1700'lerde de Karadeniz'in kuzey kıyılarına hakim olabilmek için Osmanlılarla mücadeleye başlamışlardı. 1768-74 arasındaki savaş, Rus başarısı ile bitmiş ve Küçük Kaynarca Barışı'nun 11. maddesi ile Boğazlar'dan Rus ticaret gemilerinin serbestçe geçmeleri ilkesi kabul edilmiştir. Yine bu antlaşma ile, Kırım Hanlığı -sonraki bir aşamada Rus işgaline alınmasına zemin hazırlamak amacıyla- Osmanlı'dan bağımsızlaştırılıyordu. Tüm bu gelişmeler Rusya'yı Karadeniz'de başat bir güç durumuna sokacaktı. Nitekim XVII. yy. sonlarında Rus genişlemesi Kafkasya'yı da etkisi altına alacak; ama Rusya'nın Avrupa'daki Fransız İhtilâli savaşlarına karışması bu genişlemeyi bir müddet durduracaktır.

Napolyon'un 1798-1801 Mısır girişimi bir Osmanlı-Rus ittifak anlaşmasını getirdi. Bu anlaşmanın gizli bir hükmü ile, Rus donanmasına Fransızlar'ın işgalindeki Batı Yunan Adaları'nın kurtarılması amacıyla Boğazlar'dan geçiş izni veriliyordu. Bu gelişme, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı ilkesinin terki konusunda ilk tavizdi. Avrupa'da Napolyon Fransası'na karşı mücadele sürdükçe, Osmanlı Devleti'nin üzerindeki baskılar da arttı. 1805'te Bâb-ı Âlî, Akdeniz'deki Rus kuvvetlerini takviye

* *Siyah Beyaz Gazetesi*, 22-25 Eylül 1997.

amacıyla, Rus gemilerine barış zamanında da Boğazlar'dan geçiş izni veren bir antlaşmayı kabul etmek durumunda kaldı. Buna rağmen Osmanlı'nın, Fransızlar'ın işine yarayan bir tarafsızlık siyaseti izlemesi, 1806'da Rusya ile aralıklarla 6 yıl sürecek bir savaşa yol açtığı gibi, Şubat 1807'de Ruslar'ın müttefiki İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul üzerinde baskı kurma girişimine de sebep olmuştur. Ancak bu olaydan birkaç ay sonra Rus Çarı, Napolyon ile bir uzlaşmaya gidince, İngiltere de Osmanlı ile anlaşma yolları aramak gereğini duymuştur ve bunun sonucu olarak da, Ocak 1809'da Osmanlı-İngiliz Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması ile Boğazlar'ın barış zamanında savaş gemilerine kapalılığı geleneği bir uluslararası ilke olarak ortaya çıktı. Söz konusu antlaşma ile, Birinci Dünya Savaşı sonrasına değin yüz yıla aşkın bir müddet sürecek olan, Boğazlar'ın kapalılığı biçimindeki İngiliz politikası da başlamış oluyordu.

1820'li yılların sonunda Yunan isyanlarının yol açtığı bir dizi kriz, Osmanlı Devleti'ni Avrupalı büyük güçlerle yeni çatışmalara sürükledi. Önce Ekim 1827'de, Navarin'de, Osmanlı-Mısır donanması birleşik İngiliz-Fransız-Rus donanmasıyla yakılırken, birkaç ay sonra da iki yıl kadar sürecek yeni bir Osmanlı-Rus savaşı başladı. Bu savaşın sonunda da Yunanistan bağımsız oldu. Ancak 1829 Edirne Anlaşması'nın bir başka hükmüyle de Rusya ile ticaret yapan tüm ülkelerin gemilerine Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı tanınmış oldu.

1823-33'de, Mısır Valisi Kavalalı M. Ali Paşa'nın isyanı, Rusya'ya Osmanlı Devleti üzerinde o ana değin görülmemiş bir nüfûz kurma fırsatını sağladı. Tarih boyunca Boğazlar konusunda Rusya açısından en avantajlı koşulları içeren Hünkâr İskelesi Antlaşması bu ortamda yapıldı. Anlaşma koşullarına göre Rusya, Kavalalı tehdidi atında bunalan Osmanlı Sultanı'na (II. Mahmud) askerî yardım sağlarken, Sultan da Boğazlar'dan hiçbir yabancı savaş gemisi için geçiş izni vermeme yükümü altına giriyordu. Bunun bir ittifak anlaşması olduğu düşünülürse, Rus yardımının Boğazlar'da asker bulundurma ve savaş gemilerini geçirebilme hakkına dönüşebileceği ortadadır. Bu durumu gö-

ren İngiltere ve Fransa büyük telaşa kapıldılar ve Boğazlar'ın barış zamanında savaş gemilerine kapalılığını teminat altına alacak bir antlaşma yönündeki çabalarını arttırdılar. Nitekim 1839-40'daki ikinci M. Ali isyanında hızla müdahalelerini yapan bu iki devlet, Rusya'nın krize karışmasını önledikleri gibi Temmuz 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesi ile, Rusya da dahil tüm önemli Avrupalı güçlere "barış zamanında savaş gemilerine kapalılık" ilkesini kabul ettirmişlerdir.

1853-56 Kırım Savaşı da, Osmanlı Devleti ve Boğazlar'ın bu statüsünü zorla değiştirmek isteyen Rusya'ya karşı mevcut düzeni koruma amacıyla yapılmıştır. Savaşın sonunda imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda da 1841 Londra Sözleşmesi'nin hükümleri teyit edildiği gibi, Karadeniz de silahsızlandırılarak savaş gemilerine kapalı duruma getirildi. Bu ise Boğazlar konusunda Rusya'nın karşılaştığı en ağır şartları oluşturuyordu. Ayrıca bu savaş, Rusya üzerinde Karadeniz ve Kafkasya yoluyla çok ciddi baskılar yapılabileceğini göstermişti. Boğazlar'ın Karadeniz'e sahil dar olmayan devletlere kapalı olması düşüncesi'nin temel bir Rus dış politika hedefi haline gelmesinde bu savaşın büyük etkisi olmuştur. İlerki yıllarda Rus yöneticileri, Karadeniz'de kendi aleyhlerine oluşan duruma son vermek için fırsat kollamışlar ve 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'nın Avrupa'da oluşturduğu bölünmüş ortam onlara bu fırsatı vermiştir. 1871'de Londra'da yapılan yeni düzenleme ile Rusya bu sınırlardan kurtulmuştur. Bu durumu dengeleme amacıyla da, Osmanlı Sultanı'na, müttefiki olan ülkelerin savaş gemilerine barış zamanında Boğazları açabilme yetkisi tanınmıştır. Bu şekilde oluşan yeni statü, 1878 Berlin Antlaşması ile de teyit edilmiş ve I. Dünya Savaşı'na kadar uygulanmıştır.

II- Birinci Dünya Savaşı Sonrası Kodifikasyon Çabaları ve Sonuçları

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması'nın Boğazlara ilişkin hükümleri, savaş ve barış zamanı tüm devletlerin savaş ve ticaret gemileri ile uçakları için tam bir geçiş serbestisi öngör-

mektedir. Anlaşılan o ki İngiltere ve Fransa daha önce Cebelitarık, Süveyş, Aden, Singapur gibi stratejik bölgelerde olduğu gibi, İstanbul ve Boğazlar bölgesi üzerinde de bir protektora yönetimi oluşturarak, anılan geçit bölgelerine özgü bir sömürge rejimi kurmak istemişlerdir. Böylece bir asrı aşkın bir süredir uygulayageldikleri "Boğazların Kapalılığı" politikasını da terk etmiş oldular. Ancak Rusya'da Bolşeviklerin iç savaşı kazanmaları ve Anadolu'da Türk ulusal kurtuluş savaşının zaferle bitmesi, Boğazlar konusunda böylesi bir rejimi kurulamaz hale getirdi.

23 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 23. maddesi, bu antlaşmanın bir eki olan ve antlaşma ile aynı değeri haiz olduğu belirtilen "Boğazlar Rejimine Dair Konvansiyon"na atıfta bulunmaktadır. Bu sözleşme ile uluslararası durum ve gemilerin statüsü bakımından titiz ve mantıklı bir ayırım yapılmıştır. Öncelikle barış zamanı ele alınırsa, ticaret gemilerinin hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın geçiş hakkı vardır. Savaş gemileri ise, bazı sınırlamalarla barış zamanı Boğazlar'dan geçebilirler. Karadeniz'e sahil dar olmayan bir devletin bu denize, sahil dar devlet donanmalarının bu denizde bulunanlarının en büyüğünü aşacak bir deniz gücü sokabilmesi mümkün değildir. Ayrıca herhalde bu gücün en fazla üç gemiden oluşması ve her bir geminin 10.000 tondan fazla olmaması gerekir. Günümüzün dev savaş gemilerine göre bu çok düşük bir sınırdır ve Rusya lehine bir durum oluşturmaktadır. Zira Karadeniz devletleri, herhangi bir tonaj sınırlaması olmaksızın savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirebilmektedirler. Savaş zamanı düzenlemesi ise, barış zamanındaki gibi serbestçe geçebilirler. Türkiye savaşkan ise, tarafsız ülke gemileri düşmana yardım etmemek koşuluyla geçebilirler. Savaş gemileri, Türkiye tarafsız veya savaş dışı ise, savaşkanlara ait de olsalar serbestçe geçebilirler. Türkiye savaşkan ise, tarafsız ülke savaş gemileri geçebilirler. Tüm savaş gemilerinin geçiş isteklerini önceden bildirmeleri gerekir. Bu sözleşme ile Sovyetler Birliği ve Batılı deniz güçleri arasında hassas bir denge kurulmuş oluyordu. Zamanla teknik gelişmeler sonucunda bu denge Sovyetler lehine işleyecektir. Ama ondan önce

bu rejime nihaî bir tadilat getiren Montrö Sözleşmesi incelenmelidir.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi, iki konuda Türkiye'nin egemenliğine sınırlamalar getiriyordu: Boğazlar'da seyrüsefer işlerini düzenleme yetkisi, başkanı Türk olacak bir uluslararası komisyona verilirken, Boğazlar bölgesinin kıyı şeridi de askersizleştiriliyordu. Sevr Antlaşması'ndaki Boğazlar düzenlemesi de bir komisyona bırakılmıştı ve Lozan'da da böylesi bir hükmün olması Türk Devleti için kolay katlanılır bir durum değildi. Askersizleştirilmiş bölgenin güvenliği hususunda ise Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya'nın MC Konseyi'nin kararı ile ortak hareket ederek tehdit ve saldırılara karşı koyacakları hükmü vardı. Oysa 1930'ların sonlarında, anılan devletlerden son ikisi militarist bir genişleme politikasına başladıkları gibi MC sistemi de iflas etmek üzereydi. Türkiye bu yeni şartlar altında Boğazlar Sözleşmesi için değişiklik yapılması gereğini, yeni bir konferans çağrısı ile birlikte âkit taraflara ilettili. Bu çabalar sonucu İsviçre'nin Montrö kentinde çalışmalarına başlayan konferans sonunda, 20 Temmuz 1936'da yeni Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Bu konferansa katılmayan İtalya da iki yıl sonra sözleşmeye imza koydu. Sözleşmenin Lozan rejiminde yaptığı temel değişiklikler, Türkiye'nin ülkesel egemenlik haklarına sınırlama getiren yukarıda anılan hususların giderilmesi yönünde olmuştur. Böylece komisyonun yetkileri Türk hükûmetine devrolunurken, bölgenin askersizleştirilmesine dair hükümler de kaldırılmış oluyordu. Ayrıca bu sözleşmede öncekinden farklı olarak, Türkiye'nin tek taraflı olarak ilan edebileceği "yakın savaş tehdidi ve tehlike altında olma durumuna" dair hüküm bulunmadır. Fakat MC Konseyi 2/3 çoğunlukla veya âkit taraflar oy çokluğu ile Türkiye'nin tek taraflı olarak aldığı bu duruma geçme kararını yerinde bulmazlarsa, Türk hükûmeti bu tedbirleri kaldırmak durumunda kalabilecektir. Son bir nokta olarak, Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 yıllık bir süre için öngörülmüş, bu sürenin dolmasından itibaren âkit taraflardan birinin iki yıl öncesinden yapılmış bir fesih ihbarından sonra antlaşma orta-

dan kalkar. Sözleşmenin yapılış tarihinden itibaren 60 yıla yakın bir süre geçtiği halde, henüz böyle bir fesih ihbarı yapılmadığı için sözleşme uygulanmaya devam edilmektedir.

Montrö Sözleşmesi, savaşkan (beligerent) devletlere ait savaş gemileri için de geçiş yasağı getirmektedir. Yukarıda anıldığı gibi, ticaret gemileri için böyle bir sınırlama bulunmamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sürerken, Türk yetkililerin sivil, Sovyet iddialarına göre ise savaşta kullanılabilen bazı Alman gemilerine geçiş izni verilmesi Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirmiş ve savaş sonunda bazı Sovyet taleplerinin ileri sürülmesine zemin hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonu yaklaşırken, Sovyetler Birliği, süresi 1945'te bitecek olan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilenmesi için doğu sınırında bazı toprak talepleri ile birlikte Boğazlar'ın statüsünde de değişiklik yapılması gereğini sözlü ya da gayri resmî yollarla Türk karar verici merkezlerine iletmışlerdir. Boğazlar konusu, savaş sürerken müttefiklerarası çeşitli zirvelerde de ele alınmıştı. Hatta Boğazlar konusunda ilk resmî bildirim 2 Kasım 1945'te ABD'den geldi. Amerikan teklifi tam geçiş serbestisi öngörüyor; ama savaş durumunda nasıl bir rejim olabileceği hususunda çok bir fikir vermiyordu. Buna rağmen Türk hükümetince dikkate alındı. 1945 sonlarında Sovyet basınında yukarıda anılan hususlardaki kampanya artarak devam etti. Fakat 1946 ile birlikte Avrupa'da bir Demir Perde'nin oluşmaya başladığı ve bloklaşmanın başladığı görülmekte idi. Bu şartlar altında ABD, Türkiye ve Boğazlar konusundaki kararsız veya tarafsız politikasını değiştirmek gereği duymuştu. Bu anlaşmazlık ve gerilim durumu sürerken, 8 Ağustos 1946'da Boğazlar konusunda ilk resmî Sovyet girişimi sayılabilecek bir nota, Türkiye ile birlikte ABD ve İngiltere'ye de bildirildi. Sovyetler, Boğazların her şart ve durumda tüm ticaret gemilerine ve Karadeniz'e sahilدار ülke savaş gemilerine açık tutulmasını istiyorlardı. Ayrıca Boğazlar rejiminin tesbitinin de Karadeniz devletlerince yapılması gerektiğini bildiriyorlardı. Fakat tüm bunlardan önemlisi, Boğazların Türk ve Sovyet devletlerince ortaklaşa savunulması gerek-

tiğini ortaya atıyorlar ve Türkiye'yi müzâkereye çağırıyorlardı.

Sovyetler'in bu tutumunun yeni bir şey olmadığı Türk tarafınca biliniyordu. 1939'da savaşın başladığı aylarda da Sovyet hükümeti, Türkiye ile bir ittifak anlaşması yapma teklifi götürerek Türk tarafına bunlara benzer şartlar ileri sürmüşlerdi. Fakat şimdiki durumda kendileri, dolaylı yoldan siyasî-askerî baskılar da uygulayarak tekliflerini sunuyorlardı. Savaş sonunda Sovyetler'in dünya politikasındaki etkisi çok artmıştı ve bu etkiyi çevre ülkelerde hissettirerek kendi lehlerinde kazanımlar arıyorlardı. Ama bunu yaparken Boğazlar konusunda Türkiye'ye karşı sergiledikleri tutum, meselâ ABD'nin Panama'ya karşı tutumundaki gibi tek taraflı, baskıcı ve hegemonyacı bir şekle dönüşmüştü. Sonuçta da Sovyet yöneticileri amaçlarına ulaşamadıkları gibi Türkiye'yi bu mantıksız politikaları sonucunda iyice Batı kampına itmiş oldular. Gerçi Stalin'in ölümünden birkaç ay sonra Sovyetler isteklerini geri aldıklarını Türk hükümetine bildirdilerse de artık iş işten geçmiş ve Türkiye NATO'ya girmiş bulunuyordu. Hatta Soğuk Savaş kamplaşmasının hızlanacağı bir ortamda bu Sovyet istekleri olmasaydı dahi Türkiye'nin Batı sisteminin dışında kalamayacağı söylenebilir.

III- Boğazlar Sorununa İlişkin Güncel Gelişmeler

Boğazlar sorununun uluslararası arenaya yansımalarından itibaren iki asrı aşkın bir süre geçtiği halde, barış zamanında ticaret gemilerinin serbest geçişine ilişkin hemen hiç sorun çıkmamıştı. 1990'larla birlikte SSCB'nin dağılması sonucunda yeni "varis" ülkelerin bâkir kaynakları ve buralardaki sermaye açlığı, Batılı zengin ülkelerle bu bölge arasındaki ekonomik ilişki hacminde ani ve büyük hızla artışlara sebep oldu ve bu süreç devam etmektedir. Bu durumda Boğazlar'daki trafiğin daha da yoğunlaşması beklenmelidir. Yoğunlaşan bir trafik de, Boğazlar'ın tıkanmasının yanı sıra, kaza tehlikelerini, İstanbul'un güvenliğine ilişkin endişeleri ve ciddi boyutlarda çevre sorunlarını gündeme getirmektedir. Bu sorunlar sebebiyle T.C.'nin bazı güvenlik ve trafik düzenlemelerine gitmesi de, özellikle Rusya Feder-

rasyonu ile Boğazlar rejimine ilişkin yorum farklılığından kaynaklanan bazı sürtüşmeleri getirmektedir.

Rusya ile olan bu sürtüşmenin Orta Asya ve Azerbaycan petrollerinin boru hattı ve tankerlerle gidiş güzergâhı ile de ilintili olduğu açıktır. Rusya, bu petrolün Karadeniz'deki kendi limanlarından tankörlere yüklenerек Boğazlar yoluyla sevkiyatını savunurken; Türkiye de çok yoğun bir tanker trafiğinin bu çok dar ve kalabalık transit noktalarının güvenliğine ilişkin ciddi tehlikeleri getirebileceğini, buralardaki ulaşımı da tıkayarak tanker harici gemilerin transitini de olumsuz yönde etkileyeceğini öne sürerek buna karşı çıkmaktadır. Bazı somut verilerde Türk tezini desteklemektedir: İlk olarak, Boğazlar'da beklenen bu yoğun tanker trafiği öncesinde de büyük tanker kazaları olmuştur. En akılda kalanları 15 Kasım 1979'da Romen "Independenta" ve Nisan 1994'te Kıbrıs Rum bandıralı tankerlerin yol açtığı facialardır. İkinci olarak dünyanın en yoğun tanker trafiğinin olduğu Hürmüz Boğazı hem çok daha geniş hem de büyük metropollerin oldukça uzağında, sis ve fırtına ihtimali de hayli az olan bir bölgede yer alması nedeniyle Türk Boğazları'ndan farklı bir durum arz etmektedir. Hürmüz'deki tanker trafiğinin çok az bir oranının dahi Türk Boğazları'nda yaşanması bu dar geçitleri tıkamaya yetecektir. Türkiye'nin lehindeki bu gerçeklere ek olarak, Türk yöneticileri kestirme ve pratik bir yol olarak, Kafkasya'dan Akdeniz'e Türkiye üzerinden geçen bir boru hattını seçenek olarak sunmaktadırlar. Boğazlar'dan petrol sevkiyatı, Türkiye'nin çok yararına olacak böylesi bir projeyi de anlamsızlaştıracaktır. Türkiye'nin kontrolü altındaki bir geçit bölgesinin, Türkiye'nin kabul ettiği uluslararası yükümlülükler gereği kullanılarak Türk ulusal çıkarlarına ve güvenliğine aykırı sonuçların oluşması Türk yöneticilerini kaygılandırmakta ve Montrö ile getirilen statü üzerinde düşünmeye zorlamaktadır.

Rusya'nın çıkar hesapları ise daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde tezahür etmekte, Türkiye'de karar vericileri bilgilendiren merkezlerin dargörü ve egosantrist bir yaklaşım içinde olmaları gerçeklerin görülmesini kısmen de olsa engellemektedir. Ya-

kın zamanlara değin Türkiye'deki bazı çevrelerde, Rusya'nın Kafkas politikasının, Azerî ya da Çeçen petrolü ve boru hatları ya da ulaşım kanallarının güvenliği ile sınırlı olduğuna ilişkin bir görüş vardı. Böyle bir yönlendirme sonucu, SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın düştüğü kaos ve güçsüzlük içinde Kafkasya'daki etkisini yitirmesi sürekli bir durum olarak görüldü. Ruslar'ın bölgede vazgeçemeyecekleri çıkarları, kozları ve stratejik-etnik avantajları olduğu gerçeği ya unutuldu ya da ciddiye alınmayarak görmezlikten gelindi. Türkiye'de genellikle karşılaşılan bir durum olarak, belli gerçeklerin görülüp anlaşılabilmesi için bunların fiilen ortaya çıkması gerektiği kuralını doğrular şekilde, Rusya'nın Kafkas ve Orta Asya politikasının bu bölgelerde ekonomik-siyasal-askerî-kültürel bir etkinin tedricen ya da duruma göre hızla yeniden tesisi yönünde olduğudur. O kadar ki bazı Rus politikacı ve stratejistleri, vaktiyle kurdukları ve şimdi de yine kurmaya çalıştıkları bu etki alanının, bölge halklarının salt çıkarlarının ortaklığına dayandığını ve böylesi bir ortaklıktan farklı hesaplar yapan bölge içi ya da dışı aktörlerin, bölgenin diğer ortaklarının çıkarlarını doğal olarak hedef almış olacakları tezini öne sürmektedirler. Bunlara göre, bölgenin diğer ortaklarının izni ya da bilgisi dışında bölgeden dışarıya kaynak (mesela petrol ya da gaz) sevkiyatı, bir bedenden kan çekmek gibi olacaktır. Şu an bağımsız olan ya da öyle görülen bölge devlet ve halkları, aslında bir vücudun organları gibidirler. Çarlık ve Sovyet dönemlerinde bölgeye Rus bakışının ana temasını belirleyen bu mantık fazla değişmemiştir. Ruslar, coğrafi, ekonomik ve politik olarak bütünsellik olduğuna inandıkları bu bölgedeki başat konumlarını korumak istemektedirler; tıpkı ABD'nin Batı Yarımküresi'ndeki konumunda olduğu gibi. Bu koşullar altında oluşan Rus politikasına bir örnek Azerbaycan ve Gürcistan için verilirse: Ruslar görünürde Azerî petrolünün kendi kanallarıyla pazarlanması için mücadele veriyorlar; ama aslında Azerîler'in bu imkândan yararlanıp güçlenerek silahlanmasını ve kendilerinden bağımsız politikaya yönelmesini önlemek için mücadele ediyorlar. Benzer şekilde Azerî petro-

lû için en uygun hat görünümündeki Gürcistan yolunun, bu ülkeye önemli kazançlar sağlayabileceği ortadadır ve Ruslar, Tiflis hükümetini malî açıdan güçlendirecek böylesi bir gelişmeyi de arzu etmeyebilirler. Fakat Rusya'nın gücü böylesi bir politikayı izlemeye yeterli mi? Global ve bölgesel koşullar, XIX. asır başlarında ya da 1920'lerdeki gibi Rusların Kafkasya'da etkilerini yeniden kurabilmeleri için uygun ortam hazırlıyor mu? Ya da Ruslar'ın komşuları, bu anılan dönemlerdeki gibi yine güçsüz ve çaresiz durumda mı? Özet olarak bu analizde söylemek istenen, Rusya'nın kendisinin ya da global-bölgesel olarak rakip aktörlerin durumuna göre kısa ya da uzun dönem için değişebilen stratejiler oluşturduğudur. Ruslar, söz konusu bölgedeki amaçlarını kurma ve koruma hususunda güçlerinin şu an için yeterli olmadığını biliyorlar ve başka güçlerle çıkar ortaklığı kurma gereğini hissediyorlar. Bu olası Rus ortağı güçlerin en önemlisi ABD'dir. Amerikan-Rus ilişkileri, bazıları için şaşırtıcı biçimde, son on yılda ideolojik rekabetten stratejik işbirliğine dönüşmüştür. Bu bölgelerdeki Rus kontrolünün ABD'nin de çıkarlarına olduğunu Ruslar somut verilerle gösterebiliyor ve Soğuk Savaş mantığının zihinlerdeki etkisini minimize ediyorlar.

Bu denli geniş perspektif içerisinde, Türk-Rus ilişkilerine bakıldığında, çıkar çatışmasının sadece Boğazlar'ın statüsünden kaynaklanmadığı açıkça görülüyor. Boğazlar, çok başka ve derin sebepleri olan anlaşmazlığın görünen yönü, aysbergin su üstündeki kısmıdır. Tıpkı 1980-88 İran-İrak harbinin görünürdeki sebebinin Şattü'l-Arab su yolu üzerindeki anlaşmazlık olması gibi.

Bu siyasal analizlerin ışığında, Boğazlar'ın hukukî statüsüne ilişkin gelişmeler neler olabilir? Barış zamanında ticaret gemilerinin durumları Montrö sözleşmesinin 2 ve 3. maddeleri ile düzenlenmiştir. Bu maddelerde geçişin düzenlenmesine ilişkin Türk hükümetini yetkilendiren açık hükümler yoktur. Sadece sağlık koruma tedbirleri ve saptanan bazı vergi ve harçları alma yetkisinden bahis vardır. Bu durumda da Boğazlar'dan geçişi düzenlemeye ilişkin olarak Türk hükümetince Ocak 1994'te Res-

mî Gazete'de yayınlanıp, Temmuz'da yürürlüğe giren tüzüğün Montrö ile çatışan yönleri olduğu söylenebilecektir.

Nitekim Rusya bu tüzüğü tanımadığını ilan etmiştir. Türkiye'nin tek taraflı bir kararla uygulamaya başladığı bu yeni hukukî durum, bundan sonraki anlaşmazlıkların başlangıcını oluşturacak gibi görünüyor. Türkiye, Montrö'nün başlangıcında Türkiye ve Karadeniz ülkelerinin güvenliği konusunun amaç olarak bulunduğunu, tüzüğün de bu güvenliği sağlamaya yönelik olduğunu savunmaktadır. Ayrıca tüzüğün geçişi engelleyici hükümler içermediğini, tersine geçişin güvenli ve zararsız olmasını sağlamaya yönelik olduğunu belirtmektedir. Gayet iyi niyetli görülen bu savunma Rusları öfkeliendirebilecek hususlar içermektedir. Rusya, T.C.'nin Boğazlar'dan geçişi düzenleme yetkisinin, Montrö'nün geniş yorumlanması yoluyla hem de Türkler'in tek taraflı bir girişimiyle arttırılmasına karşı tavır koyuyor. Fakat Ruslar, İstanbul'un ve Boğazlar bölgesinin korkunç facialara yol açabilecek kaza tehlikeleri altında bulunduğu gerçeğini de ya ihmal ediyorlar, ya görmezlikten geliyorlar, ya da umursamıyorlar. Böyle olmasaydı meseleyi ciddiye alıp çözüm önerileri sunarlardı. Yoksa salt Montrö'ye uyulmasını istemek çözüm önermek değil, tam tersine sorunu oluşturan hususlarda açık hükümlerin olmadığı bir yere bakmaktır. Bu ise esas ile usûl hukuku arasındaki ayrıma benziyor. Yani İcrâ-İflas'a ilişkin konularda Borçlar Kanunu'na bakmak gibi bir şeydir.

Montrö, barış zamanı yoğunlaşan ticarî gemi trafiğini veya yüklerin niteliklerine göre kaza ve tahribat risklerini göz önüne almıyor. Sadece mutlak geçiş serbestisini vurguluyor. Bu yeterlilik, bu sözleşmenin kalkmasını gerektirir mi? Böylesi bir gelişme olursa, ortaya düzensizlik, hukuksuzluk durumları çıkar mı? Böylesi bir durumda 1982 tarihli BM Deniz Hukuk Sözleşmesi'nin uygulanabileceğini savunan görüşler vardır. Bu sözleşmenin transit geçişe ilişkin hükümleri, 34-44. maddelerde bulunmaktadır. Söz konusu hükümler için olmasa da, Ege'deki hassas karasuları-kıta sahanlığı sorununda Türkiye aleyhine bir durum yaratabilecek hükümler getirdiği ve Ege'nin kritik coğ-

rafyasını dikkate almadığı için, T.C. bu sözleşmeye taraf olmamıştır. Bununla birlikte Türkiye gibi sadece birkaç ülke vardır ve BM üyelerinin çoğu sözleşmeyi imzalamışlardır ki bu da ağır bir uluslararası baskıya sebep olabilir. Ama yine de sözleşmenin transit geçişe ilişkin hükümleri, Boğaz devletine -Montrö'ye nazaran- açık yetkiler, geçiti kullananlara da açık yükümlülükler getirmektedir. Bu noktada Boğazlar Tüzüğü'nün hazırlanmasında Türk yetkililerinin BM Sözleşmesi'nce kıyı ya da Boğaz devletine tanınan hak ve yetkileri büyük bir titizlikle inceledikleri ve dikkate aldıkları anlaşılıyor. Bu sözleşmenin transit geçiş kuralları, eksik yanları ile birlikte Montrö'de olmayan düzenleme yetkilerini kısmen de olsa vermektedir. Sözleşmenin özellikle 41 ve 42. maddeleri bu düzenleme yetkisini açık bir şekilde tanımuştur; ama bu düzenlemenin geçiş serbestisini engellememesi şartıyla. Türkiye'nin henüz bu sözleşmeyi kabul etmemiş olması ve Montrö Sözleşmesi'nin de kalkması durumunda, kuralızsızlık durumunu aşmak için bir iç hukuk metni olan tüzüğün uluslararası uygulamaya dönüşebileceği yolunda da görüşler vardır. Zaten BM Sözleşmesi otomatik yürürlüğe girebilen bir düzenleme değildir. Sözleşmenin 35. maddesi yürürlükte olan transit noktalarından geçişleri düzenleyen antlaşmaların, sözleşmenin hükümlerinin yerine uygulamada kalacağını bildirmektedir. Montrö yürürlükten kalksa bile, Türkiye BM Sözleşmesi'ne taraf olmadığından, sözleşmenin Boğazlara uygulanmasının otomatik olamayacağı ve Türk tarafının inisiyatifinde olduğu düşünülebilir.

Geçiş serbestisi ilkesi ile geçişin düzenlenmesi arasındaki hassas noktanın iyi değerlendirilmesi gerekir. Zira bu kritik sahanın, uygulamada Türkiye lehine ciddi sonuçları olacaktır. Özellikle tehlikeli maddeleri bildirim yükümlülüğü Türkiye'ye stratejik mamüllerin akışını izleme ve kontrol avantajını fiilen sağlamaktadır. Böylelikle kimyasal, radyoaktif maddeler, petrol, doğalgaz, en önemlisi silah gibi yükler taşıyan gemilerin bildirme yükümlülüğü, karşı taraf devletleri için aleyhte bir durum oluşturmakta ve endişe kaynağı olmaktadır. Türkiye'nin yetki-

sinde olmadığı halde "yakalanan" her gemi için soruşturma açılması ve Türk yetkililerinin keyfi olarak kâhya gibi hareket etmeleri, yurt içinden hissedilmemekle birlikte yurt dışında sadece Ruslara ait olmayan ciddi yakınma ve öfkelenmelere sebebiyet verebilmektedir. Tüm gelişmeler, vananın elinin Türklere bırakılması gibi bir duruma doğru gitmektedir. Bunun ise Ruslarca sineye çekilmesi pek kolay olmayacaktır.

Ruslar neler yapabilir? Montrö'nün feshi için içine pek çok devletin ve farklı çıkarların karışacağı konferanslar dizisini getirebilir. Bu sebeple askerî gemiler bakımından kendi lehlerine denge kurmuş bir düzenlemenin yürürlükten kalkması Rus çıkarlarına aykırı bir durum oluşturabilir. Bunun yerine Türkiye'nin sözleşmeyi iyi niyetle uygulamadığı iddiasıyla BM kurumlarına, meselâ Güvenlik Konseyi'ne konuyu götürebilirler. Fakat Türk tarafının getirdiği tüzük düzenlemesinin emredici yönünün dışında BM Sözleşmesi ile çatışan yönü yoktur ve Ruslar burada umduklarını bulamayabilirler. Daha başka bir yol olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi sorunu ikili ya da Karadeniz ülkeleri çerçevesinde ele almak isteyebilirler. Bu noktada da Türkiye için güçlükler başlamaktadır. Böylesi bir uluslararası düzenleme ve denetim mekanizması Lozan rejimini çağrıştırmaktadır ve bu da Türkiye için kabul edilmesi mümkün olmayan bir geri adım oluşturabilir. Ruslar'ın ya da başka güçlerin, sorunu ve çözümünü uluslararasılaştırma çaba ve amaçları Türkiye açısından istenmeyen yönde cephelleşmeleri de getirecektir. Ruslar sorunun dünya barışını tehdit ettiği havasını vermek ve Güvenlik Konseyi, AB, NATO gibi merkezlerin dikkatini çekmek için, şu an olmasa bile fırsatların elverdiği yakın bir gelecekte Karadeniz'de askerî eylemlere girişerek, bugün Basra Körfezi'nde mevcut gerilimli ve güvensiz havayı Karadeniz'e taşımak isteyebilir. Bunu yaparken de etkileri altındaki devletlerle de ortak hareket ederek, BDT maskesini de kullanmak isteyebilir. Türkiye, Ruslarla ortaklık kurma gayreti içinde bulunan ABD, NATO ve AB gibi merkezlerden destek bulmakta zorlanabilir.

IV-Sonuç

Türkiye'nin zorlu coğrafyasının temel bir belirleyici ögesi olan Boğazlar, 1990'ların dünyasında değişen koşulların etkisiyle bir sorun olarak uluslararası arenaya yeniden girmektedir. Bu sebeple Montrö rejiminin revizyonu da dahil olmak üzere pek çok almaşığın gözden geçirilmesi ve çatışmadan ziyade uzlaşmayı esas alan stratejiler oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Bunda başarılı olunursa, Boğazlar rejimi Türk-Rus çatışmasının bir sebebi olmaktan çıkabilir ve Türk-Rus uzlaşısının bir temel dayanağı olabilir.

Bu noktada aşılması gereken ciddi bir güçlük de, Boğazlar konusunda Türk kamuoyunda, yıllar boyunca yapılan gereksiz övünme ve şişirmelerin, İstanbul'un Fethi ve Çanakkale Savaşları ile ilgili kutlamalarda yapılan abartıların da etkisiyle yanlış bilgilendirme ve yönlendirmelerin oluşmuş olmasıdır. Hâlâ Osmanlı'nın eski kuralındaki gibi Boğazlar'ın mutlak Türk otoritesi altında olduğunu sananlar olduğu gibi, buranın doğal bir su yolu olduğunu akla dahi getirmeksizin kanal ya da otoyol ulaşımında olduğu gibi buradan geçenlerden "haraç" alınmasını söyleyenler dahi vardır. Bu cahilliğin çaresi, ilkokuldan başlamak üzere, sosyal bilgiler kitaplarının ilgili kısımlarında hiçbir abartıya ve yoruma yer vermeksizin, mevcut hukukî statüyü anlatmak, medya kuruluşlarını da kullanarak yetişkinleri bilgilendirmekten geçmektedir.

KAYNAKLAR

1- Akdes Nimet KURAT, *Türkiye ve Rusya-XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri* (1798-1919), Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1970, s. 755.

2- Aslan GÜNDÜZ, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar ile İlgili Temel Metinler*, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1987, s. 592.

3- Hüseyin GÜNGÖR, "Uluslararası Hukuk ve Son Gelişmeler Açık-

sından Türk Boğazları", *Demokrasi Kuşağı*, yıl: 2, sayı: 8, Mart-Haziran 1994, s. 4-10.

4- Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK, Ankara, 1991, s. 325.

5- Harry N. HOWARD, *Turkey, the Straits and US Policy*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1974, s. 337.

6- Seha L. MERAY-Osman OLCAY, *Montreux Boğazlar Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, SBF Yayınları, 1976, s. 526.

7- Sevin TOLUNER, *Milletlerarası Hukuk Dersleri-Devletin Yetkisi*, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 384.

8- "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Trafik Düzeni Hakkında Tüzük" *Resmî Gazete*, sayı: 21815, 11 Ocak 1994, s. 2-47.

9- "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük'te Değişiklik Yapılmasına İlişkin Tüzük", *Resmî Gazete*, sayı: 21967, 21 Haziran 1994, s. 1-18.

ESKİNİN SSCB'SİNDEN YENİNİN AVRASYASINA: ÜÇÜNCÜ DÜNYAYA EKLEMLENMELER*

Mehmet HASGÜLER
Bülent ULUDAĞ

1- "Avrasya" Kavramındaki Belirsizlikler ve Yetersizlikler

Avrasya kavramı, SSCB'nin dağılması sonrasında üzerinde en çok konuşulan uluslararası politika konularından biri olmuştur. Çoğu kez bu kavramla, bağımsızlaşan eski Sovyet cumhuriyetlerinin toplamı kastedilmektedir. Lâkin Rusya'nın konumu belirginlik kazanmadan Avrasya diye bir alt sistem kurmak ve politikalar üretmek aceleci bir tutum olmaktadır.¹ Zaman zaman bundan da bir ileri aşama olarak Kafkasya, Rusya ve Orta Asya'nın bütünü Avrasya kavramının içinde ele alınmaktadır. Avrasya diye yeni bir kavrama gereksinim duyulması, ABD merkezli uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının temel direği olan "dünya siyasal sistemi" hipotezinin kaçınılmaz bir sonucudur. Buna göre böyle bir bölgenin tanımlanması, isimlendirilmesi, öğrenilmesi, yönlendirilmesi ve yönetilmesi, kısaca alt sistemin oluşturulması Sovyet sonrası dönemde acilen gerekmekte idi. Bu sayede yeni bir "av alanı" oluşacak ve güzel bir "safari klüp" macerası da başlayacaktır. Böyle bir yaklaşım, global bakış geliştirmek durumundaki ABD karar merkezleri için olağan ve gerekli sayılabilir; ama her ülkenin de, ABD'de geliştirilen algıla-

* *İktisat Dergisi*, 22-25 Eylül 1997.

¹ Global çıkarları olan bazı merkezlerin materyalist, pragmatist, egoist, etik dışı prensiplerle hareket etmeleri, dünyadaki öbür aktörlerin de böyle olmalarını gerektirmelidir. O takdirde Maximillienne de Robespierre'in devrilirken söylediği olur ve "İhtilâl sona erer, haydutlar kazanır."

malar ve modellerle hareket edemeyeceği gerçeğiyle de karşılaşmaktadır.

Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere, bu kavramın bizzat kendi içinde yetersizlikleri ve aldatıcılıkları vardır. Bölge halklarının hemen hemen hiçbir zaman kullanmadıkları bir kavram dışarıdan ithal edilerek, herkes bir çuvala konmak istenmektedir. Aynen "Orta Doğu" kavramının icat edilmesinde görüldüğü gibi, "Avrasya" tanımlanmasında da dış etkiler ve emperyalist güdüler belirleyici olmaktadır. Bunun sonucunda oldukça tuhaf durumlarla da karşılaşmaktadır. Sözelimi bir Çinli, bir Rus, bir Kazak ya da bir Gürcü hiçbir zaman kendilerini "Avrasyalı" olarak tanımlamazlar ve tanımlamayacaklardır. Fakat Batı merkezli düşünce onları tek pota içinde algılamakta ve onlara öyle yaklaşmaktadır. Arap, Fars, Türk, Hint farketmez; Avrupalılar için hepsi "Doğulu" veya "Orta Doğulu"dur. Bu çarpık yaklaşımın yeni tiplmesi de Avrasya tanımlamasında oluşmaktadır. Çinli, Koreli, Moğol, Kazak hiç farketmez; hepsi çekik gözlüdür, bozkırlıdır, yozdur, despottur ve Avrasyalıdır.

Tüm bu sakıncalarından ötürü, sistem analizi yaklaşımının esiri olmamak amacıyla, anılan bu bölgenin sanıldığı kadar bütünsel olmadığı temel alınarak yeni modeller ve olasılıklar üzerinde durulması gerekmektedir. Avrasya adı bile bu çerçevede sakıncalıdır ve bu inceleme boyunca az kullanılmasına gayret edilecektir. Bu kavramın yerine bölgesel isimler müstakil olarak kullanılacaktır: Türkistan, Orta Asya, Kafkasya, Slav dünyası, Baltık gibi. Avrasya kavramı Batı merkezli olmakla birlikte, Türkiye'deki bazı akademik çevrelerde de popüler bir hale gelmiştir. Avrasya veri olarak kabul edildiğinde topyekün Avrupa'nın bir uzantısı haline dönüşmektedir. Oysa coğrafi anlamda Avrupa, Asya'dan uzanan bir yarımada ibarettir.

Soğuk Savaş döneminde Avrasya diye bir kavram hemen hiç kullanılmıyordu. Onun yerine "Communist World", "Soviet Union and Other Communist States", "The Soviet Bloc" gibi yakıştırmalar vardı. Batılı akademik merkezlerde özellikle 1950'ler sonrasında "Sovyetoloji" diye bir disiplin uydurulmuş-

tu. Daha sonraki dönemlerde Sovyetoloji de kendi içinde bölümlere ayrılmıştı. Sovyet milliyetler politikası ve Sovyet İslâmı bu alt bölümlerden birisiydi. Yani bugün her yanı saran Avrasya yaklaşımları, Soğuk Savaş döneminde Sovyetolojinin kapsama alanının bir alt bölümü olan SSCB'nin Rus olmayan Müslüman-Türkî halklarıyla sınırlıydı. Bu halklarla en çok "Fransız anti komünist anti Sovyet okulu" diye tanımlanabilecek bir akademisyenler grubu ilgileniyordu. Bu grubun babası Alexandre Benningsen, anası Hèlene Carerre D'Encausse idiler. Grubun geri kalan üyeleri de büyük ölçüde onların "yetiştirmesi" olan Chantal Lemercier, Catherine Qualquejay gibi isimlerdi. Fransız anti komünist ekolü, *Chaiers du Monde Russe et Soviétique* dergisinde toplanmıştı. Bu ekolün bir benzeri ve daha objektif olmaya çalışanı, İngiltere'de yayınlanan *Soviet Studies* etrafında gruplaşmıştı. Bu dergide Robert Conquest ve Alec Nove gibi isimler dikkat çekiyordu. Almanya'da yayınlanan *Osteuropa, Ausenpolitik, Europa Archive* gibi dergiler, özellikle 1980'li yıllarda Doğu Avrupa, Balkanlar ve Sovyet coğrafyasına ilişkin olarak çok kapsamlı ve aydınlatıcı bilgiler sunmaktaydılar. Bu Alman ekolünü yukarda anılan anti Sovyet ve anti komünist ekollerinden ayrı değerlendirmek gerekir. Fakat SSCB'nin dağılması Sovyetolojinin de sonunu getirince, bu ekollerin hepsi bir anda "sudan çıkmış balığa" döndüler. Bu açığı kapatmak için Avrasya kavramına âdeta "kurtarıcı" bir misyonla "dört elle" sarıldılar. *Soviet Studies* dergisinin adı *Europe-Asia Studies* olarak değiştirildi. Fakat bu isim de derginin ilgi alanını tam olarak tanımlayamıyordu. Sonuç olarak bir çarpıklık başka bir çarpıklığı doğuruyor, eskinin Sovyetoloji yaklaşımlarıyla yeni dönemin ele alınmak istenmesi Avrasya tanımlanmasındaki yetersizlikleri de ortaya çıkarıyordu.

2- Asya'da Rus Etkisi

Asya, asırlar süren büyük bir zenginlik ve kudret döneminden sonra, çok kısa bir süre içinde büyük bir çöküş yaşamış ve tamamına yakını Avrupalı güçlerin sömürgesi ve yarı sömürge-

si olmuştur. On dokuzuncu yüzyıl tarihinin Asya'ya getirdikleri bunlardır. Rusya'nın 17-19. yüzyıllar arasındaki başarıları, onu dünyanın en büyük kara gücü haline getirirken, aynı zamanda Asya kıtasının yarısını ele geçirmesine olanak vermiştir. Fakat bu başarısına rağmen Rusya, tarihi boyunca hiçbir zaman "başat güç" olamamıştır. Osmanlı ya da Kutsal Roma-Germen İmparatorlukları, "cihan devleti" konumlarını asırlarca devam ettirmişlerdir. Rusya ise jeostratejik olarak avantajlı konumuna rağmen, böyle bir noktaya gelememiştir. Bunun nedeni, Rusya'nın sadece bir toplu sömürge imparatorluğu olarak kalması, özgün bir kültürel, medenî, iktisâdî ve siyasî sistem geliştirememesi, buna karşılık "doğu despotizmini" kurumsallaştırmasıdır.² Bununla birlikte emperyalizmin "uygarlaştırıcı rolü" savının Rusya'nın Asya'daki egemenliği için de geçerli olduğu ileri sürülebilir mi? Asya'daki Ortaçağ hatta göçebe kültürüne ait ilkel yapıların modern dünyayla tanışmalarını Rus etkisi sağlamıştır. Bu anlamda uygarlaştırıcı bir rolden söz etmek olanaklıdır. Fakat Rusya'daki aydın çevreler ister komünist, ister liberal, ister faşist olsunlar, Rus genişlemesinin doğal sonucu olan bu etkiyi "Rusya'nın tarihî misyonu" olarak görme eğilimindedirler.³ Sovyet sisteminin Rus merkezli fanatik bir ideolojik dönüşüme uğramasında ve mistik bir yapıya bürünmesinde bu yaklaşımların büyük etkisi olmuştur.

Rusya, yukarıda anılan eksikliklerini Sovyet devrimiyle gidermeyi denemiş ve dünyaya özgün bir model sunmuştur. Fakat bu noktada yanılıya düşmemek gerekir. Rus İhtilâli, Rusya'yı bir dünya devleti haline getirmek için girişilmiş bir eylem değildi. Bir ölüm kalım savaşının içindeki Rusya halklarının

² Karl Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New York, Yale University Press, 1981, s. 300-352.

³ Aynı yaklaşım, bazı Amerikan politikacı ve düşünürlerinde de görülmektedir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için: Türkkaya Ataöv, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Ankara, Doğan Yayınevi, 1968, s. 3-15. bir ideal ya da ideoloji merkez alınarak oluşturulan devletlerin kendilerine evrensel misyonlar biçmelerinin tarihte pek çok örneği vardır. Bu noktada devrim sonrasındaki uygulamaları yönünden Napoleon ile Stalin arasında benzerlikler dikkat çekmektedir. Emil Ludwig, *Napoleon*, İki Cilt, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1998, passim.

baskı rejimine karşı can havliyle verdikleri bir tepkiydi. Nitekim Amerikan ve Fransız ihtilalleri de adaletsiz vergi düzeni ve siyasal temsil biçimine karşı ortaya çıkan kendiliğinden ve anlık tepkilerle ateşlenmişlerdi. Fransız ya da Rus devrimlerinin kurumlaşmasıyla oluşan devlet ve ideoloji modelleri, bu hareketlere evrensel boyutlar ve anlamlar katarak, global hegemonya mücadelesinde onları alternatif birer sistem haline getirmiştir. Sonuç olarak Sovyet Devrimi, dünya halklarına bir sistem önerme misyonunu sonradan kazanmıştır. Bu da Lenin ve öteki önde gelen bazı Bolşevik liderlerin yönlendirmesi ve teşvikleriyle olmuştur.⁴ Şayet Rus Devrimi'ne bu global anlam yüklenmemiş olsaydı, hareket Meksika ya da Çin'de o dönemlerde periyodik olarak sık sık karşılaşılan ideolojik içerikten yoksun köylü ayaklanmalarına benzer bir olaylar zinciri gibi sonuçlanabilirdi. Ondan ötürüdür ki, Leninizmin bu katkısının Asya halkları için büyük bir uyanışı ateşlediğini ve tartışılmaz bir biçimde uygarlaştırıcı bir katkı olduğunu söylemek mümkündür. Bu katkının önemi Batı uygarlığı içindeki bir gücün kendi çabasıyla dönüşüme uğraması ve geleceğin üçüncü dünyasını oluşturacak olan Asya-Afrika halklarına uzanan bir köprü kurmasındadır. Örneğin Fransız İhtilali'nin böyle bir özelliği yoktu; olamazdı da.⁵

Leninizmin sömürge halklarına yaklaşımının temelleri ve etkileri öylesine derindir ki günümüzde Sovyet sonrası dönemde Yeltsin gibi bazı politikacıların ve Batılı güçlerin çabalarına rağmen, bu derin koşullar fazla değiştirilememiştir. Rusya'nın

⁴ Vladimir İlyich Lenin, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, Üçüncü Baskı, çev. Tektaş Ağaoğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1995, s. 21-27, 40-52.

⁵ Bu konuda ilginç bir örneğe Fransız İhtilali tarihinde rastlamak mümkündür. 1794 Mart'ında Danton'un yargılanması başlarken, ona yönelik olarak yapılan suçlamalardan birisi de, "Fransa'nın sömürgelerinin düşmanların eline geçmesini sağlamak için ajanlık yaparak vatanı ihanet etmek" biçimindeydi. Bkz. Pierre Gaxotte, *Fransız İhtilali Tarihi*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1967. Mahkemenin arkasındaki irade hiç kuşku yok ki Robespierre'in iradesiydi. Devrimin en ileri noktadaki jakoben savunucuları için bile sömürgecilik olağan bir durum olarak algılanıyordu. Antik Çağ'da eski Yunan Roma filozoflarının köleliği olağanlaştırmalarına, köleleri at, eşek, koyun gibi insanların hizmetindeki hayvanlar olarak tanımlarına, fakat ötekilerden daha akıllı olup konuşabildiklerini sıradan bir bilgi olarak aktarmalarına benzer bir durum, Fransız İhtilalcileri için de geçerliydi. Her iki örnek de, Marx'ın, "Çevre, bilinci belirler; madde, düşüncüyü belirler." hipotezini doğrular niteliktedirler.

tepesindeki bir avuç adamın geminin yönünü Batı'ya doğru çevirdikleri doğrudur; fakat dalgalar ve rüzgâr, Rusya'yı üçüncü dünyaya doğru itmektedir. Rusya'nın "kaptanları", yüzleri Batı'ya dönük olduğu halde Batı'dan uzaklaştıklarını görmektedirler. Lenin ve Stalin bir yana konulacak olursa, Rus ihtilâlcî önderlerinin tamamına yakını, günümüzdeki Rusya liderlerine benzeyen türden Batı merkezci bir yaklaşım ve bilinç içinde bulunuyorlardı. Her şey Büyük Savaş'ın sonunda yükselecek Avrupa Devrimi'ne göre düşünülmektedir. Komintern, böylesi bir devrimin ön hazırlığı ve örgütleyicisi olarak kurulmuştu. Rus devrimcilerinin büyük çoğunluğu için kendi ülkelerindeki devrim "tali", yani ikincil önemde bir olaydı ve esas beklenen ve amaçlan Avrupa Devrimi idi. Doğu halklarını pek az kişi hatırlıyordu. Fakat bu beklentiler gerçekleşmeyip Avrupa Devrimi bastırılınca, Rusya'daki devrimi korumak düşüncesi ön plâna çıktı ve gözler doğuya çevrildi. Azerbaycan'ın bolşevikleştirilmesinden dört ay sonra Bakû'de toplanan "Doğu Halkları Kurultayı", bu dönüşümü simgelemektedir. Bu kurultayı, "I. Sömürgeler Enternasyonalı" olarak tanımlamak mümkündür. Böylece Rus Devrimi'nin ve Leninizmin doğu halklarına yönelik politikası tüm sömürge halklarına doğru genişlemiş oluyordu. Ekim Devrimi'nden hemen sonraki dönemde, Lenin ve Stalin'in çabaları ve "Sovyet Milliyetler Politikası"nın başlangıç dönemi, devrimin yaşatılması amacıyla Çarlık İmparatorluğu'nun Rus olmayan ve büyük çoğunluğu Müslüman ve Türkî olan halklarının kitlesel desteğini kazanmayı amaçlıyordu. Bakû Kongresi'yle bu amaç Çarlık sınırlarının ötesine geçerek tüm sömürge halklarına yönelik bir mesaja dönüşüyordu.

Rus Devrimi'nin bütün bir Asya'yı sarması durumunda dünya sisteminin temelinden sarsılacağı düşüncesi bir abartma değildi. Böylesine büyük bir potansiyel, Rus komünistleri tarafından devrimci bir "bencillikle" feda edilmiştir. Rus Devrimi bütün Asya'yı sarabilir ve büyük bir yaygınlık kazanmış bir devrimci güç, tam da Lenin'in başından beri önemsedığı Asya-Afrika halklarını federasyon altında birleştirebilir ve Batı emperyalizmine nihai hamleyi yapmak çok kolaylaşabilirdi. Fakat

Rusya'nın komünist yöneticileri böylesine önemli bir fırsatı kullanamamışlardır. Stalin'in Sultan Galiyev'i tasfiye etmesinin simgesel anlamı, Rus Devrimi'nin enternasyonalizmini yitirerek ulusçu bir bencilliğe saplanması olarak görülebilir.⁶ SBKP yöneticileri büyük Rus ulusçuluğu batağına daha o çağda saplanmışlardır. Kruşçev'le birlikte Rus-Slav ulusçuluğu zirveye çıkmıştır.

SSCB'nin dağılmasını bu "Rus bencil" ulusçu sosyalizminin de sonu olarak görmek olanaklı ise, ilk bakışta Asya-Afrika halkları için bu gelişmenin yeni fırsatlar sunacağı düşüncesine kapılmak kolay olmaktadır. Fakat dünya politikasındaki değerlerin ve ilişkilerin, Sovyet Devrimi'nden bu yana büyük değişime uğradığı göz önüne alınırsa, bu kolaycılığa saplanmak da zor olacaktır.

3- Asya Politikasındaki Geleneksel Güçlerin Yükselişi ve "Üçüncü Dünya"ya Etkileri: Çin, Hindistan ve İslâm Dünyası

a- Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan

Çin'in ve Hindistan'ın, salt Asya politikasında değil, dünya politikasında da önemli birer güç olarak ortaya çıkmaları, yaklaşık aynı tarihlerde olmuştur. Hindistan 1947'de İngiltere'den bağımsız olurken, Çin 1911-12 Cumhuriyetçi İhtilâli'nden sonra uzun bir süre karmaşa içinde kalmış ve ancak 1945-1949 arasında süren nihai iç savaştan sonra komünistlerin iktidara gelmesiyle birleşik ve tam bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Çin'in komünist liderlik altında birleşmesi uzunca bir süredir devam eden sancıları azaltıp bitirirken, Hindistan'ın bağımsızlaşma süreci son derece sancılı olmuştur ve günümüzde de bu sancıların etkileri sürmektedir. Hindistan'ın bölünerek bağımsızlaşmasının ana nedenlerinden başında din gelir. Oysa Çin'in, dinsel bölünme sorununu hemen hemen hiç yaşamadığı görülmektedir. Asya'nın bu iki ana uygarlık merkezindeki tarihsel süreçlere bakıldığında, Hindistan için parçalanmanın esas, birleşmenin istisna olduğu gözlemlenirken; Çin için birleşmenin esas,

⁶ Isaac Deutscher, Stalin: *Bir Devrimcinin Hayatı I*, (Çev. Selahattin Hilav), İkinci Baskı, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1990, s. 341-472.

parçalanmanın istisna olduğu söylenebilir. Çin tarihinin büyük bir bölümü, feodal güçleri denetim altına alan ve Yang-Çe Nehri'nin kuzeyi ve güneyinde egemenlik alanı olan iki devlet ya da bu ikisinin birleştirildiği tek bir devlet olarak geçmiştir. Buna karşılık Hindistan tarihinde, sınırları ve sayıları sürekli değişen pek çok küçük devlet ile karşılaşmaktadır. Çin'in ve Hindistan'ın Asya'daki etkilerinin nitelikleri de birbirlerinden farklıdır. Hindistan siyasi olarak parçalamış olmanın getirdiği zayıflık sonucunda çevre bölgelerde salt manevî anlamda etkisini yaymıştır. Budizm, Hind kökenli bir öğreti olmasına karşın, zamanla Hindistan'ın büyük kısmından silinmiş; fakat Hindistan'ın kuzey, güney ve doğusundaki komşu ülkelerin ana kültürü olmuştur. Buna karşılık, Çin özellikle batısı ve kuzeyindeki bölgelerde kültürel ve siyasi etkisini sürekli olarak yaymış ve Orta Asya kültürüne damgasını vurmuştur. Bu tarihsel ritim ve kültürel-dinsel yapılar göz ardı edilerek, Çin ile Hindistan'ın uluslararası politikadaki olası rolleri hakkında kestirimlerde bulunmak çok yüzeysel kalacaktır.

1947-1949 dönemi, her iki devletin de kuruluş dönemidir ve bu dönemde pek çok toprak sorunu ve komşularla sürtüşmeler yaşanmıştır. Hintli yöneticiler, İngiliz emperyalizmine karşı kazandıkları başarıyla övünürken; Çinli yöneticiler de Japon, Amerikan ve İngiliz emperyalist saldırılarına karşı kazandıkları zaferin verdiği özgüvenin etkisindeydiler. Çin'in desteklediği Vietnamlı güçler de Fransız emperyalizmine karşı çetin bir mücadeleye içindeydiler. Bu anlatılanlardan ortaya çıkan görüntü öyleydi ki anılan bu kuruluş döneminde Çin ve Hindistan sanki iki anti emperyalist merkez olarak dünya politikasına girmişlerdi. 1955 Bandung Asya-Afrika Halkları Zirvesi'nde, yine Çin ve Hind liderleri Çu En Lai ve Nehru en ön safta yer almışlardı. Bandung sonrasında bu iki güç önderliğinde Asya-Afrika halklarının emperyalizme karşı bütünleştikleri gibi bir görüntü oluşmuştu. Sanki Lenin'in yıllar önce öne sürdüğü kehânet gerçekleşiyor ve doğu halkları emperyalizme karşı sosyalist, ilerici güçlerle ortak bir cephe oluşturuyor gibiydiler. Belki de bu gö-

rününden ötürü SSCB de Bandung'a destek vermişti ve Kruşçev'in çok içten bir başarı mesajı bu zirveye gönderilmişti. ABD önderliğindeki Batılı güçler ise, Bandung Zirvesi'ni şaşkınlık ve kızgınlıkla karşılamışlar ve bu ülkelerin Sovyet güdümüne girdiklerini iddia etmişlerdi.⁷ İlk bakışta tüm bunlar Bandung'un Marksist diyalektik ve kehanete uygun bir gelişme olduğu ve kapitalist emperyalist güçlere karşı eski sömürge ülkelerinin SSCB ile aynı çizgide buluştukları kanısını güçlendiriyordu. Fakat bu görüntünün bir "serap"tan ibaret olduğu kısa bir süre sonra anlaşılmıştır.

Çin-Hint ilişkileri başlangıç döneminde oldukça olumlu bir çizgide gelişti. Bandung'un hemen öncesinde Hindistan'ı ziyaret eden Çin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Çu En Lai, Çin ve Hindistan'ın "Asya'nın esaslı devletleri" olduklarını belirtmişti. Bu ifadede öteki bölge ülkelerine karşı bir küçümseme çağrısını bulunmakla birlikte, aslında Çu'nun kastettiği şey, bu iki ülkenin Asya'nın iki ana kültür ve uygarlık merkezi oldukları gerçeğiydi. İki devlet arasında varılan anlaşmayla Pança Şila ilkelere ortaya konmuştu. Fakat Bandung'dan üç sene sonra, Çin-Hint ve Çin-Sovyet ilişkileri bambaşka boyut kazanmaya başlamıştı. Bunun ana nedeninin, ulusçuluğun kamçıladığı toprak ve prestij sorunları olduğu açıkça görülmektedir. Çin-Hint ilişkilerini gerginleştiren hadiseler, Çin'in 1950'lerde Tibet'i ve Doğu Türkistan'ı işgaliyle başladı. Keşmir ve Tibet arasındaki Ladakh (Aksai Chin) sorunu 1962'de çatışmaya dönüştü ve Çin o bölgeyi işgal etti.⁸ Bu olay, Çin'in sınır sorunlarının çözümünde güce başvurmadan çekinmeyeceğini gösteren belirgin bir örnektir. Aynı zamanda Marksist diyalektiğin uluslararası politikaya uygulanamayacağını, ulusçuluğun ve prestijin uluslararası politikada Marksist diyalektikten çok daha açıklayıcı yönleri olduğunu gösteren bir örnektir.

⁷ O günlerin ABD Dışişleri Bakanı John Fuster Dulles, bu ülkeleri "ahlâksızlıkla" suçlayarak, ABD'nin Asya-Afrika ülkelerine karşı tutumunu ifade etmekteydi.

⁸ Ladakh, Asya haritasına bakıldığında ufacık toprak parçası gibi görülür. Ama Trakya'dan daha büyük bir bölgedir. Bunun yanı sıra stratejik önemi vardır. Tibet ile Doğu Türkistan'ın bağlantısını sağlamaktadır.

Çin-Sovyet ilişkilerinde de toprak sorunlarına ilişkin benzer saptamaları yapmak mümkündür. Çin Devrimi'nin zafere ulaşmasından hemen sonra 1950 başlarında Mao ve arkadaşları Moskova'yı ziyaret ettiklerinde, sınır ve toprak sorunları üzerinde ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Bunlar daha sonraki dönemlerde Çin-Sovyet ilişkilerini gerginleştiren ana unsurlardan biri oldular. Günümüzde Avrasya'daki en geniş toprağa sahip devletlerden biri olan Moğolistan, aslında iki büyük güç arasındaki denge arayışlarının ürünü olan tampon bir devlettir. Mao, Moskova'da Dış Moğolistan'ın Çin sınırlarına dahil edilmesi gerektiğini; bu bölgenin de tıpkı Mançurya, Tibet ya da Doğu Türkistan gibi tarihsel ve kültürel olarak Çin'in bir parçası olduğunu; ayrıca Moğol nüfusun büyük kısmının Çin sınırları içerisindeki İç Moğolistan'da yaşadığını; bu nedenle Moğol halkını ikiye ayırmanın doğru olmayacağını ileri sürerek taleplerini güçlendirmeye çalışmıştı. Buna rağmen Stalin'in baskısı sonucu Moğolistan'ın bağımsızlığı korundu. Stalin, Çin ile Rusya arasında böyle bir tampon devletin varlığını gerekli görmüştü ve aslında Stalin, tıpkı Almanya'da olduğu gibi iki ayrı Çin istiyordu. 1948'de Çin Komünist orduları Yang Çe Nehri'ne ulaştıklarında, Stalin nehri geçmemelerini ve güneyi Çang Kay Şek'e bırakmalarını istemişti. Fakat Mao, onun isteğini hasır altı ederek Çin'in bütünlüğünü korumuştur.⁹ Her iki komünist lider de ulusçu güdülerle hareket ediyorlardı. Tüm bu örnekler, ulusçuluk ve ulusal çıkarın, ideolojinin ve sınıf dayanışmasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Çin'in, kendisiyle sınırdaş bağımsız eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilerinin, ulusal çıkar temelinde olağanüstü bir hızla gelişmesi beklenmelidir. Çünkü artık politik ve ekonomik ilişkileri karmaşıklaştıran ve bulandıran ideolojik etmenler ortadan kalkmıştır.

Hindistan'ın Bandung sonrası dış politikasının ana eksenini, sömürgelekten kurtulan Asya-Afrika ülkelerini bağlantısızlık

⁹ Çin Devrimi ve Çin-Sovyet ilişkileri konusunda iki ciltlik bu çalışması önemli bir kaynak: Han Suyin, *Mao Zedung ve Çin Devrimi*, Cilt I, Sabah Tufanı, 1978, s. 76-98. İstanbul, Hürriyet Yayınları, Cilt II, "Kuledeki Rüzgar", İstanbul, Berfin Yayıncılık, 994, s. 175-203.

ekseninde buluşturmak yönünde olmuştur. Öteki ülkelerin arasında liderlerinden ötürü en çok sivrilen Yugoslavya ve Mısır ise, Bağlantısızlığı farklı kaygılarla destekliyorlardı. Mısır, İsrail ve ABD'ye karşı uluslararası destek arıyor ve Nâsır'ın yapay olarak büyütülmüş otoritesine bir balon daha eklemeyi amaçlıyordu. Yugoslavya ise Mısır'ın tam tersine, SSCB'ye karşı üçüncü dünyadan destek arıyordu. Bağlantısızlığı bir eylem platformu ve dış etkilerden ayrı olarak kendi dinamiklerine sahip bir hareket olarak algılayan belirleyici aktör Hindistan'dı. Fakat Hindistan'ın kendisi de aslında, istikrarsızlık, yapaylık, çatışma, sefalet içinde boğuşan ülkeler topluluğu görünümündeki Bağlantısızlık Hareketi ve üçüncü dünyanın bir minyatürüydü. Din ayrımı yüzünden, daha bağımsızlaşma aşamasında alt kıtada Hindistan en sorunlu ülkeydi. Hintli yöneticiler, Bağlantısızlık zirvelerini üçüncü dünya ülkelerinin genel sorunlarıyla neredeyse çakışan Hindistan'ın özel sorunlarını sergileyip, kitleleri yatıştırma yönünde bir araç olarak kullanıyorlardı. Bağlantısızlık konusunda en samimi ve gayretli ülkenin Hindistan olması bu yüzdendi. Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Bağlantısızlığın anlaşılmazlığa ve anlamsızlığa sürüklenmesi Hindistan'ı yeni politikalara itti.

Hindistan'ın Batı dünyasıyla yakınlaşma çabaları pek çok koşula paralel olarak gelişmiştir. Sovyet blokunun ekonomik ve teknolojik yetersizlikleri Hindistan yöneticilerini yeni dostlar aramaya öteden beri zorlamıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra bu süreç daha da hızlanmıştır. Fakat SSCB'nin yanı sıra, kendisi Batılı güçlerin çıkarlarını doğrudan tehdit etmediği halde, Hindistan gibi bağımsız bir ülke olan Yugoslavya'nın darmadağın olmasının Hintli karar vericileri çok daha fazla endişelendirdiği söylenebilir. Bundan ötürü Batılı ülkelerin tepkilerini azaltıp desteklerini ve sempatilerini arttırmak, Hindistan için acil bir konu haline gelmiştir. Hindistan'ın yeni dönemdeki politikaları Batılı merkezlere iletmek için 1990-91 Kuveyt bunalımı ve savaşına uygun bir fırsat olmuştur. Bağlantısız bir ülke olan Irak'ın vurulmasında Hindistan, ABD'ye üs kolaylığı sağlamıştır ve bunu

Hindistan'ın eski Hindistan olmadığını göstermek için özellikle yapmıştır. Yoksa müttefiklerin Hindistan'daki üslere olmazsa olmaz türünden bir ihtiyaçları yoktu.¹⁰

Hindistan'da 1990'ların ilk yarısından itibaren Hindu fanatizminin tırmanışa geçmesi ile birlikte Hindistan'ın sağa kayması, Hint dış politikasında yeni dönemdeki değişikliklerin ana nedenlerinden biri olmuştur. Bu trend devam ederse, parçalanma psikozu içindeki Hindistan, Yugoslavya'daki Sırp milliyetçiliğine benzer bir rolü kendi içine oynayan Hindu milliyetçileri yüzünden, Yugoslavya'dakiyle karşılaştırılamayacak ölçüde ağır koşulları olacak iç savaşlara ve bölgesel çatışmalara sürüklenebilir. Oysa Hindistan'ın ekonomik gerçekleri, bölge güçleri ve İslâm dünyasıyla uzlaşmasını gerektirmektedir. ABD ya da SSCB gibi bölge dışı aktörleri tavlayarak bölgesel bir güç olma peşindeki bir Hindistan, bölgede her zaman dışlanan ve tehdit olarak algılanan bir aktör olmaya devam edecektir. Hindistan'ın Orta Doğu ve Orta Asya ile işbirliği girişimleri, Pakistan ve İran'la yakınlaşmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu olgulara rağmen, Marksist ekonomik determinizmi kenara iten bir akıldışılıkla Hindu fanatik milliyetçiliği yükselmektedir. Hindistan'a hiçbir yarar getirmeyeceği ortada iken, bu süreç devam etmektedir. Hintli karar vericilerin Hindistan'ı, SSCB ve Yugoslavya ile benzer bir sona gitmekten alıkoymak amacıyla pek çok manevralara girdikleri görülüyor. Hızlı bir bölgesel silahlanma ve nükleer güç olma çabaları, dış kışkırtıcılık boyutunu en aza indirgeyeceğine inanan Batı Dünyası ve ABD'yle yakınlaşma çabaları, Keşmir sorununa ve Sikh ayrılıkçılığına karşı taviz vermez tutumlar ve her zaman gündemde olan Pakistan'a karşı savaş tehditleri bunlar arasında sayılabilir. Fakat bu noktada bir yanılmanın altını çizmek gerekir. Hindistan'ı SSCB ya da Yugoslavya ile karşılaştırmak doğru değildir. Hindistan daha 1947'de parçalanarak bugünkü Rusya Federasyonu ya da Sırbistan'ın durumuna düşmüş bir ülkedir. Keşmir

¹⁰ Örneğin Türkiye'deki Amerikan üsleri veya Kıbrıs'taki İngiliz üsleri tüm Irak hareketi boyunca çok hayati öneme sahiptiler.

sorunu, Çeçenistan ya da Kosova sorununa benzer biçimde kangren haline gelmiş problem olarak 50 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Hindistan'ın sınırları birkaç istisna dışında doğal dengeleri göstermekle birlikte, Hint devleti için yapay ve zoraki olan durum, ortada bütünleşmiş bir ulusun olmamasına karşın birleşik devlette ısrar etme çabalarıdır. Türkistan'daki halklar arasında olduğu denli kültürel, dinsel, ekonomik yakınlıklar Hindistan'da olmadığı halde, Hindistan birleşmiş, Türkistan parçalanmıştır.

b- İslâmî Hareketlerin Yükselişinin Asya ve Üçüncü Dünya'ya Etkileri

Globalleşme döneminin aktörleri arasında İslâm giderek ön plâna çıkmaktadır. Globalleşmenin kendi koşullarını dayatamadığı, özümleyemediği, tasfiye edemediği; hatta tam aksine diriltip keskinleştirdiği bir olgu olarak İslâm yükselişe geçmiştir. İslâmî radikalizmin yükselişi esas itibarıyla "modernleşmeci" ve "ulusal kalkınmacı" stratejilerin başarısızlığının bir sonucu olarak anlaşılabilir. Bu yüzden var olan haliyle bir "tepkidir" ve hiçbir çözüm üretebilecek durumda değildir. Bu mânâda Müslüman ülkelerdeki laiklik uygulamaları globalleşmenin görünen yüzleri olan çağdaşlaşma ve modernleşme ismi altında, İslâm'ı "uysallaştırarak", bu dini globalleşmenin koşullarına uyma yönünde zorlamaktadırlar. Buna rağmen üçüncü dünyada İslâm, globalleşmenin özümleyemediği tek politik varlık olarak bu sürecin dışında kalmaya devam etmektedir. Globalleşme sürecinde İslâm, dünyanın pek çok farklı bölgesinde çatışmaların taraflarından birinin belirleyici özelliğidir: Filistin, Lübnan, Eritre, Ogaden, Bosna, Güney Sudan, Karabağ, Çeçenistan, Kosova, Abhazya, Keşmir, Sinkiang Uygur, Kırım, Kıbrıs, Batı Trakya, Bulgaristan Türkleri, ABD'deki Siyahlar ve Avrupa'daki yabancı düşmanlığı. Bu sorunların büyük bir kısmı Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. İslâm'ın, dünyanın pek çok bölgesindeki çatışmaların tarafı olması, "Yeni Dünya Düzeni"nin medeniyetler temelinde yükseleceğini ya da "medeniyetler ça-

tışması" ile bozulacağını öne süren görüşleri ortaya çıkardı. Bu görüşler globalleşmeyi medeniyetler üstü bir gelişme olarak değil, Batı değerler sisteminin dünyayı sarması olarak görmekte-
dirler.

Günümüzdeki İslâmî uyanış 1970'lerde biçimlendi. Bu akımın kişisel boyutu, dinsel vecibelerin (camiye gitme, Ramazan'da oruç tutma, alkol ve kumar yasağı) eskisinden daha fazla vurgulanmasıyla, dinsel yayınların artışıyla ve halkı "Müslümanlaştırmayı" amaçlayan yeni hareketlerin (dernek, vakıf) ortaya çıkmasıyla kendini gösterdi. Bunlarla birlikte İslâm kamusal yaşamda da yeniden yaygınlık ve etki kazandı. Bütün Müslüman dünyasında İslâmî simgeler ve sloganlar, İslâmî politika-
nın ayrılmaz parçaları haline geldi. Din, hem hükümetler hem de muhalif hareketler tarafından meşrûiyet sağlama ve halk desteği kazanma aracına dönüştü. Libya Devlet Başkanı Kaddafi'nin İslâm sosyalizmini anlatan "Yeşil Kitap"ı ve İslâm'ı uluslararası düzeyde kullanması, Pakistan'da Ziyaü'l-Hak'ın 1977 darbesi ve İslâmî bir yönetim sistemi kurması, Humeyni'nin 1979 İran Devrimi'ni başarması, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın ülke politikasında İslâm ögesinin desteğine başvurması, 1973'te İsrail'le girilen savaşı cihad olarak gerekçelendirmesi ve 1981'de radikal İslâmcılar tarafından öldürülmesi ve 1980'ler boyunca Afgan halkının Sovyet işgaline karşı direnişi, İslâm'ın siyaset sahnesine yeniden ağırlığını koyduğuna dair önemli örneklerdi.¹¹

Globalleşme döneminde de süregiden ya da bizzat bu dönemin ürünü olan silahlı çatışmalara paralel biçimde İslâm'ın siyâsî coğrafyası genişledi. Uzun müddet boyunca, İslâm ülkeleri içinde Arap ağırlıklı yapının sonucu olarak İslâm'ın Araplıkla özdeşleştirilmesi Batılı oryantalistlerin bir alışkanlığıydı. Ama Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Kara Afrika ve Hint Alt kıtasındaki gelişmelerle birlikte, globalleşme döneminde pek çok Arap olmayan İslâm ülkesinin bağımsızlaşmasına ya da mevcut ba-

¹¹ John L. Esposito, "İslâm Köktendinciliği", *Ana Britannica: Ülkeler Özel Raporu*, 1994, s. 424-426.

ğimsız devletlerinin rengini İslâm lehine değiştirmesine tanık olundu. Buna ek olarak pek çok azınlık durumundaki Müslüman halkın varlığı ortaya çıktı. Görüldüğü üzere İslâm, globalleşmenin sarstığı yapıların içinden yükselişe geçti. "Yeni Dünya Düzeni"nin prestijini sarsacak şekilde pek çok silahlı çatışmanın doğrudan ya da dolaylı olarak müdahili olan İslâm, Batı'daki ve özellikle Avrupa'daki strateji merkezlerinin algılamalarında komünizmden daha çok uzlaşmaz ve global bir tehdit olarak, görünürde haklı gerekçelerle, kabul edilmeye başlandı.¹² Bu gidişle de söz konusu merkezler, üçüncü dünya halklarını gevşek bir yapı ve etkisiz bir söylemle Batı'ya karşı seferber etme çabasından ibaret olan Bağlantısızlık hareketinin "mülayim yapısını" mumla arayacakları bir duruma düşme endişesinde görünüyorlar.¹³ Başka bir deyişle, Batılı merkezlerin inisiyatifıyla oluşan globalleşme dalgalarının Sosyalist Blok'u ve Bağlantısızlık Hareketi'ni çökertmesiyle doğan boşluktan, söz konusu Batılı merkezlerden ziyade, yine globalleşme sayesinde zincirlerinden kurtulmuş İslâm yararlanmış gözüküyor.¹⁴

Lâkin İslâm'ın kazandığı bu yeni ivme ile dünyanın farklı bölgelerinde oynamaya başladığı yeni roller, birbirinden bağımsız hatta habersiz liderliklerin yönetiminde büyük ölçüde rastlantısal koşulların sonucunda ortaya çıkmaktadır. İslâmî yönetimlerin, Batılı merkezlerin algıladığı ölçüde Batı ülkelerinin global çıkarlarına zarar verme gücünde veya arzusunda olup olmadığı tartışmaya açıktır. Diğer bir deyişle, İslâmî hareketler arasında on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda sosyalist hareketin enternasyonellerine benzeyen eşgüdüm, merkezî bir yapı ve mutlak uzlaşmaya varılmış bir ideolojik yönelim yoktur. Günümüz İslâm dünyasındaki hareketler tam mânâsıyla birbirinden kopuk, ilgisiz ve bağımsızdır. Ama tüm bu hareketlerin İslam

¹² Fred Halliday, *İslâm ve Çatışma Miti*, (çev. Umut Özkırımlı-Gülberk Koç), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1998, s. 178-182.

¹³ Mehmet Hasgüler, *Bağlantısızlık Hareketi: Yükselişi ve Düşüşü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

¹⁴ Mustafa Aydın, *Central Asia and The Caucasus: Conflict and Security in The Post-Soviet Space*, Lancaster, The Richardson Institute Papers, 1999, p. 10-13.

coğrafyasında yaşanması, Bernard Lewis ya da Samuel Huntington gibi bazı "uzmanlarda" sanki İslâm dünyasında ortak bir kitlesel bilinç varmış gibi bir fikir uyandırmaktadır. Kaldı ki İslâm dünyasındaki bu hareketlerin bir araya gelip ortak bir forum oluşturduğu Bağlantısızlık Hareketi benzeri bir örgütlenme oluşmamıştır. İslâm Konferansı Örgütü ise, büyük ölçüde Filistin sorununu merkeze alarak Arap davalarını İslâm dünyasına mal etme projesi çerçevesinde oluşturulmuş bir yapılanma olarak kalmıştır. İslâm Konferansı Örgütü, ne İslâm ülkelerine ne de dünyaya enternasyonal mesajlar ve çözümler sunamamıştır. Hatta Nisan 1998'deki Tahran Zirvesi'nde, tarafların birbirlerine çıkışmaya başladıkları ve cephe aldıkları bir görünüme bürünmüştür. Bu haliyle de Tahran Zirvesi'nde, 1979 Havana Altıncı Bağlantısızlık Hareketi Konferansı'ndaki Bağlantısızlararası cepheleşmeyi andıran görüntüler oluşturmuştur.

Soğuk Savaş'ın sonucunda tasfiye edilen komünizmden farklı olarak İslâm, dünya politikasında yeni bir olgu değildir. Özellikle Avrupalılar, Hindular ve Ruslar açısından birkaç asır öncesine kadar ana tehdit İslâm coğrafyasından gelmişti. Lâkin iki asır içerisinde, İslâm dünyasında her alanda ve her ülkede yaşanan ve nedenlerine burada girilmeyecek olan büyük çöküş, dünya politikasına yeni ve dinamik aktörleri sürdü. Bu aktörler sadece devlet olarak değil, kısa süre içinde düşünsel düzeyde de hegemonya kuran güçler olarak belirdiler. Fransız İhtilâli sonrası Fransa'nın, Sanayi Devrimi sonrası İngiltere'nin, 1871'den 1945'e kadar verdiği mücadeleyle Almanya'nın ya da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD ve SSCB'nin giriştikleri hegemonya çabaları, bu dönemlerin dünya tarihini oluşturdu. İki asırdır devam eden bu hareketli tarihsel dönemin tozu dumanı İslâm'ın üzerini örtmekle birlikte varlığına son vermedi. Globalleşme olgusu önceden plânlanmadığı halde İslâm'ın üzerini örten geçmiş dönemin kalıntılarını süpürerek onu ortaya çıkardı.

İslâm, günümüzde hem kendi kültürel coğrafyasında hem de üçüncü dünyanın diğer bölgelerinde kendi belirlediği rolü

oynamaya doğru gitmektedir ve üstelik bunu da dağınık ve örgütsüz bir şekilde yapmaktadır.¹⁵ Bu haliyle de, dünya ölçeğinde hegemonya mücadelesi veren güçlerin bilinçli olarak saptadıkları politikaların ve manipülasyonların aracı olabilmektedir. İslâm, kendi coğrafyasında özgür inisiyatifleri ve politikaları olan iç bütünlüğünü sağlamış bağımsız bir güç olabilir mi? Batılı akademik çevrelerde İslâm'ın, üçüncü dünyanın başkaldırı ideolojisi olabileceği üzerindeki spekülasyonlar, özellikle Filistin, Cezayir ve İran gelişmelerinden sonra artmıştır. Buna rağmen Marksizm-Leninizmin SSCB'nin dünya oluşumunda ve dünya politikasına ağırlığını koyan bir süper güç olarak yükselişinden çok farklı biçimde İslâm ideolojisinin yaşama geçirileceği sağlam siyasal ekonomik temeller yoktur. Ayrıca bir ideoloji olarak İslâm'ın ekonomi politiği olmadığı gibi, hükümet ve devlet sistemleri konusunda bir teze de sahip değildir.¹⁶ Bundan ötürü Batılı merkezlerin, İslâm'dan, Lenin'in 1900'lerin başında ortaya attığı "emperyalizmin ve kapitalizmin sonunu getirecek olan ezilen halkların kurtuluşu" mücadelesinin önderliğini yapabilecek bir potansiyel güç olarak korkmaları yersiz ve anakroniktir. İslâm ideolojisinin öngördüğü yaşam biçimi sermaye ve özel mülkiyet karşıtı değildir. Bundan ötürü de kapitalizmin doğasıyla uzlaşmaz çelişkilere sahip değildir. Batılı güçlerin İslâm'dan çekinmelerinin esas sebebi, onun fanatik, mistik ve anlaşılmaz görünümünden ileri gelmektedir. Ama asıl neden SSCB'nin çöktüğü bir ortamda "yeni bir düşmana duyulan gereksinimdir." Zaten bu görünümü oluşturan da Batılı merkezlerin oryantalist bakış açısı değil midir?

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Soğuk Savaş ertesi dönemde İslâm yalnızca "tarihsel bir gerçeklik" olarak belirdi. Ayrıca yeni uluslararası ortamda İslâm toplumlarının tarihsel benliklerine dönmesi mümkün ve arzulanır bir şey oldu-

¹⁵ Jacques Austruy, *Kapitalizm Marksizm ve İslâm*, Dördüncü Baskı, (çev. Agah Oktay Güner), İstanbul, 1980, s. 89.

¹⁶ Samir Amin, "İslâm Radikalizminde Bir Ekonomi Politik Var mı?", (çev. Fikret Başkaya), *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 86, Nisan 1987, s. 71-78; Faik Bulut, *İslâmcı Örgütler*, İkinci Baskı, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1994, s. 845-846.

ğu "bilinci" hakimdi. Fakat bu noktada ülkesel ve global gerçekleri sezen ve değiştirmeye yönelen bazı merkezler, İslâm'a yeni misyonlar yüklemeye giriştiler. Batılıların çekinmeleri gereken şey, İslâm'ın kendisi değil, bu karşı merkezler olmalıydı. Bu merkezler bizzat İslâm tarafından değil, sermaye egemenliğinin globalleşmesiyle oluşan koşullarca türetilmektedir. İslâm'ın sermaye egemenliğini sarsma gücü sosyalizme göre çok zayıf, belki de hiç yoktur. Bununla birlikte, olağanüstü kitlesel bir potansiyeli olan İslâm, Batılı değerlere karşı iyi niyetli olmayan bir kadronun elinde korkunç bir güç haline gelebilir.

İslâm'ın "kötü niyetli güçlerin" eline düşmemesi için bazı önlemler üzerinde durulmaktadır. Bunlardan en önemli ikisi, İslâm'ın demokratikleştirilmesi ve laikleştirilmesidir. Demokrasi ile laiklik arasındaki mutlak ilişkiyi anlamakta İslâmcı fikir adamları çok zorlanmaktadırlar. Laiklik sağlıklı, tutarlı ve eleştirel düşünebilmenin ve özgür düşünceye ulaşmanın tek yoludur. Özgür düşünce var olmadığı takdirde de özgür tercih yapılamaz. Özgür tercihin bulunmadığı durumlarda demokrasi anlamsızlaşır. Bu basit ve olmazsa olmaz ilişkinin işlemlerini İslâm, insanın vicdanına, mantığına ve davranışlarına ipotek ve çekinçe koyarak engellemektedir. Bu yönüyle İslâm'ın engelleyici bir özelliği vardır. İslâm'ın bunu yapmasının nedenlerini öteki bazı totaliter ideolojilere benzeyen taraflarında aramak gerekir. Nasıl Marksizm için sadece ve sadece proleteryanın çıkarları önemliyse, İslâm için de sadece Tanrı'nın ve ona inananların istedikleri önemlidir. Bu benzerliği Mao'nun şu sözünde görmek de mümkündür: "Bizim tanrımız halktır; onun dediğini yapalım." Bazı İslâmcı çevrelerin demokrasinin bir amaç değil, yetersiz de olsa bir araç olduğundan dem vurarak, İslâm'ın çok üstün olduğunu söyleyebilmelerinin ardında bu mantık vardır.¹⁷ Dolayısıyla İslâmî bir sistemin Marksizm-Leninizme benzer bir şekilde belli bir inanç grubunun diktatörlüğü temelinde şekilleneceği varsayılmaktadır.

¹⁷ Halliday, op. cit., s. 124-135. Ayrıca Abdurrahman Dilipak'ın hemen tüm yazılarında bu görüş öne sürülmektedir..

Ama bu noktada İslâm'ın Marksizm-Leninizmden çok farklı özelliklerinin gösterilmesinde yarar vardır. İslâm toplumda doğal olarak var olan, kitlelere kültürel mizacını kazandıran ve âdeta kalıtsal olarak bulaşan değerler bütünüdür.¹⁸ Başka bir deyişle kâğıda değil, insana ve topluma yazıldığı için nesilden nesile aktarılarak canlılığını korumakta ya da "eskimemektedir." Böylesi geniş çaplı toplumsal olgunun bir tek parti ya da benzeri bir örgütte özdeşleşemeyeceği de ortadadır.¹⁹

Tüm bunlardan hareketle İslâm'ın Marksizmden çok farklı bir boyutuna ulaşılır ve bu yönüyle de İslâm kaygı uyandıran bir fikir olmaktan çıkar. Bir Müslümanın Müslümanlığını gösterebilmek ve yaşayabilmek için mutlaka bir İslâm devletine ihtiyacı yoktur.²⁰ Sistemden bağımsız olarak inancını sürdürebilir. Oysa bir Marksistin, Marksist olmayan bir rejimde kendini göstermesi ve inancını sürdürmesi oldukça güçtür. İslâmiyet'in sistemden bağımsız olarak birey ve toplum içinde varlığını sürdürebilme imkânının olması kendi düşüncesinde olmayan rejimleri yıkma ihtiyacını ve isteğini zayıflatır. Oysa Marksizm ancak proleteryanın aleyhine işleyen bütün rejimleri yıkarak hayata geçirilebilir. İslâm'ın bu anlatılan yanı, ona pasif bir özellik kazandırmasına rağmen; aynı zamanda stratejik olarak büyük bir güç de sağlamaktadır. İslâmcı güçlerin bir şekilde iktidarı ele geçirdiği durumlarda ise bambaşka şartlar oluşmaktadır. Bu şartlar global güçler açısından da, iç siyasal etkiye elverişli olmayan yapılar oluşturmaktadır. İslâmcı bir rejime karşı muhalefeti örgütlemek son derece güç olmaktadır. Çünkü muhâlefet, kitlesel düzeyde kolaylıkla "ajan", "dinsiz" durumuna düşebilmektedir. Halkın büyük kısmı veya tamamı, Müslüman olduğu için İslâmcı iktidarı desteklemeyi ya da en azından karşı çıkmamayı dinî bir görev olarak zannetmektedir. ABD açısından İran,

¹⁸ Austruy, op. cit., s. 81-87.

¹⁹ Albert Hourani, "Osmanlı İslahatı ve Seçkinlerin Politikaları", Albert Hourani, Feroz Ahmed, Roger Owen ve diğerleri, *İslâm dünyası ve Batılılaşma: Değişim ve Sorunlar*, (çeviren yazılmadı), İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997, s. 87-123.

²⁰ Rasim Özdenören, *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1987, s. 40-62.

Sudan gibi ülkelerde yaşanan durum bunu ispatlamaktadır.

Önceki kısımlarda anlatıldığı üzere İslâm'ın globalleşmenin yıktığı yapıların küllerinin arasından dirildiği bir gerçektir. Bu anlamda da "hazıra konmuştur." Geleceğin dünyasında da globalleşmenin sonucu kaçınılmaz krizler dünya sistemini sarstığı vakit, her durumda hayatı yeni ve güncelliğini koruma yeteneğine sahip İslâm'ın yine hazıra konacağı durumlar oluşabilir. Globalleşmenin getireceği denetlenmesi güç kriz durumlarında İslâmiyet, öncelikle İslâm ülkelerinin gündemine girecektir. Globalleşmenin patronlarının İslâm dünyasındaki gerici despotik rejimlere (Suudi Arabistan ve öbür petrol emirlikleri, Mısır, Cezayir vb.) verdikleri destek böylesi olasılıklardan duydukları kaygıyı da göstermektedir. Batılı güçler, İslâm ülkelerinde, sonuçta İslâm'ın kazançlı çıkacağı demokratik süreci haklı olarak desteklemek istememektedirler. Ama İslâmcı dalgalar, globalleşmenin getirdiği koşulların ürünü olarak şiddetlendikçe, söz konusu rejimler halk nazarında meşrûyetlerini kaybetmektedirler. Arap dünyasında 1952 Mısır İhtilâli'nden sonra başlayan ulusçu hareketlerin kısa bir süre içerisinde öbür Arap rejimlerine de sirayet ettiği tarihsel bir gerçekliktir: 1958 Irak-Lübnan gelişmeleri, 1962 Yemen İmamlığı'nda iç savaşın başlaması, 1963 Güney Yemen'de (Aden) İngilizlere karşı bağımsızlık savaşının başlaması, 1963 Irak ve Suriye'de Baas rejimlerinin kurulması, 1962 Cezayir'in bağımsızlığı, 1965 FKÖ'nün kurulması, 1969 Libya Devrimi, 1967 Körfez Emirliklerinin bağımsızlıklarını kazanması ve 1970-1975 Oman Sultanlığı'na karşı Dofar'da isyanın başlaması. Özellikle 1973 sonrasında Arap dünyasının kalbi Mısır'da İslâmcı güçler rejimi etkileme potansiyelini el geçirdiler. Aslında İslâm, Arap milliyetçiliğini sınırlayan değil, genişleten bir etmendir. İslâm tarihiyle Arap tarihi, Albert Hourani'nin çok iyi tespit ettiği gibi, içiçe geçmiş olgulardır.²¹ Bu durumu, Rus Bolşevik liderlerinin zamanı geldiğinde (İkinci Dünya Savaşı'nda yaptığı gibi) kolayca Rus milliyetçisine dönüşebilmelerinin-

²¹ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, (çev. Latif Boyacı, Hüseyin Yılmaz), İstanbul, İnsan Yayınları, 1994, s. 318-344.

de görmek mümkündür. Yani İslâm, Arap milliyetçiliğinin zaten olmazsa olmaz bir parçasıdır. Nitekim Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in, Kuveyt hareketinden sonra Orta Doğu'da İslâmcı potansiyeli iyi sezerek anti Amerikan bir çizgide cihad söylemleri tutturması, laik Arap milliyetçisi görünen bir liderin nasıl kolaylıkla İslâm çizgisine de girebildiğine iyi bir örnek teşkil eder. Aynı durum Enver Sedat için de geçerlidir.²²

Mısır'da dinsel hareketin yükselişiyle hız kazanan bu süreç, İslâmcıların iktidarı ele geçirmeleriyle sonuçlanırsa, tüm Arap dünyasındaki domino etkisinin ne olacağı, Mısır merkezli bir başka siyasal akım olan Nâsırizmin temsil ettiği laik Arap milliyetçiliğinin önceki dönemlerde çevre Arap ülkelerine sirayet etmesiyle ortaya çıkan tarihsel gelişmelerin öğrettiklerinden hareketle öngörülebilir.²³ Nâsır'ın önderliğindeki Arap milliyetçiliğinin sürüklediği Arap dünyasının, Bağlantısızlık Hareketi'nde de en etkili grubu oluşturduğu bir gerektir. Filistin konusunda BM Genel Kurulu'nda alınan kararlardaki ezici oy çoğunluğu buna delildir. Ayrıca 1988'de ilan edilen Filistin Devleti'nin de bağlantısız ülkelerin tamamı tarafından çok kısa bir sürede tanındığı bilinmektedir. Arap ülkelerindeki olası İslâmcı iktidarlar, arkalarına sade Arap dünyasını değil, tüm İslâm halklarını çekebileceklerini sağlayacak ideolojik bir söylemle hareket edebilirlerse, Bağlantısızlık Hareketi'nin içinde lokomotif rolü oynayacak bir İslâm bloku kurabilirler. Böyle bir ihtimalden söz etmek, elbette ki tüm Üçüncü Dünya ülkelerinin "İslâmlaşacağını" söylemek değildir. Lenin önderliğindeki Bolşevikler, sömürge halklarının ulusal kurtuluş hareketlerini sosyalist olmadıkları halde nasıl içten desteklemişlerse, Bağlantısızlık Hareketi'ndeki olası İslâmcı blok da geriye kalan ve İslâm ülkesi olmayan üçüncü dünya ülkelerine destek sağlayarak hatta onlar için bir çekim merkezi olarak Bağlantısızlığa veya üçüncü dünya ülkelerine o ana kadar sahip olmadıkları politik ve ideolojik bir renk kazandırabi-

²² İbrahim A. Karawan, "The Islamist Impasse", *Adelphi Papers*, s. 314, November 1997, s. 40-41.

²³ Leonard Binder, *Liberal İslâm*, (çev. Yusuf Kaplan), Kayseri, ReyYayıncılık, 1996, s. 448-469.

lır. Din ve Marksizmin politik söylemlerinin örtüşmesi ve çakışmasına ilişkin olarak sinyaller şimdiden alınmaktadır: İsrail'e karşı Hamas ve Filistinli Marksist gruplar aynı çizgide buluştular. Lâtin Amerika'daki Katolik din adamları, yoksul halkın tepkisini dile getirmede Marksist partilerle birlikte ya da onların yerini alarak ön plâna çıkmaktadırlar. Fidel Castro, Papa'nın Nisan 1998'deki Küba ziyaretinde, "Orijinal Hristiyanlığın komünizmin öncülü, günümüz komünizminin Hristiyanlığın modern hali" olduğu mânâsına gelebilecek düşünceler ifade etmiştir.

Sovyet sonrası dönemde, Orta Asya ve Kafkasya'nın Müslüman halkları yeni bir kimlik tasarımı ile karşı karşıya kaldılar. Bu halkların yaşadıkları Sovyet devlerinin bürokratik yapıları aynı kalmakla birlikte ideolojik bir içerik ortada kalmamıştı. Bu boşlukta ulusçuluk ve din bazen de birlikte bu halkları sardı. Bununla birlikte sosyalist rejimlerin yaşamış olduğu Müslüman cumhuriyetlerde, sadece üç örnekte İslâmcı güçlerin iktidara yükselebildiklerine ya da iktidarı mutlak bir alternatif oluşturmaya baskı altına aldıklarına tanık olundu. Bu devletler Afganistan, Tacikistan ve Çeçenistan'dır. Orta Asya ve Kafkasya'da İslâm'ın etkisi, Rusya, Çin ya da Hindistan'a göre çok daha büyük avantajlar sunacak biçimde, doğal bir yayılma alanına sahiptir. Bu bölgeler bin yılı aşkın bir süredir Müslümanlaşmış durumdaydılar. Son iki yüz yıllık dönemde Rus-Sovyet etkisi, tıpkı Hindistan, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İngiliz-Fransız etkisini andırır biçimde, siyasal kurumları tasfiye etmekle birlikte kültürel kurumları ve halkları sanıldığı kadar değiştiremedi. İslâm, Orta Asya ve Kafkasya toplumlarında derinlik kazanarak varlığını sürdürdü. Bu toplumların Sovyet sosyalizmi mekanizmalarıyla laikleştirilmeleri İslâm'ın etkisini sona erdirmeydi. Benzer bir süreç Türkiye Cumhuriyeti, Yugoslavya ve Arap dünyasındaki bazı "ilerici rejimlerde" yaşandı. Türk modeli, kültürel-etnik-dinsel-ulusal yakınlıklar nedeniyle 1992'yi izleyen dönemde bağımsızlaşan Türkî cumhuriyetlerde ciddiye alındı.²⁴ Fakat buralardaki idarecilerin çoğunun "Kemalist" olmaları olanaklı değildi. Kemalist Türkiye'ye en çok benzeyebi-

²⁴ Mustafa Aydın, 2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Dış Politika, İstanbul, Türkiye Genç İşadamları Derneği (TUGİAD Yayını), Mart 1998, s. 68-75.

lecek toplum Azerbaycan gibi görünüyorsa da, tarihinde ve kültüründe ağırlıklı İran ve Şii etkisi Türkiye'den farklı koşullar doğurmaktadır. Bu koşullar, Doğu'ya doğru gidildikçe öteki Türkî cumhuriyetler içinde yoğunlaşarak farklılaşmaktadır. Örneğin Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan, Bağlantısızlık Hareketi'ne katılarak, tercihlerini ve konumlarını üçüncü dünya içinde yer alacak tarzda belirlemişlerdir. Bu ülkelerin yanı sıra Ermenistan ve Tacikistan da Bağlantısızlık Hareketi'ne katılmışlardır. Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetlerini ECO bünyesine alarak, yeni bir gruplaşma oluşturmak istemişse de, Türkiye'nin İran'la olan ilişkisi bu örgütün gelişmesini önlemektedir. Üstelik Kazakistan da, ülkesindeki yoğun Slav nüfus ve Rusya ile olan çok özel ilişkilerinden ötürü bu örgüte girmemiştir. Fakat bu olumsuzluklara rağmen Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri AGİT sistematiğinde yer almışlar ve NATO'nun "barış için ortaklık" projesine katılmışlardır. Kafkasya'nın bağımsız devletleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Avrupa Konseyi'ne üye olmuşlar, UEFA başta olmak üzere pek çok sportif ve kültürel Avrupa kurumuna katılmışlardır. Bu verilerden hareket edilerek, Kafkasya ve Orta Asya'nın geleceğine ilişkin şöyle bir kestirmede bulunmak olanaklıdır. Kafkasya'nın Avrupa sisteminin bir parçası olacağı, yakın gelecekte Kafkas ülkelerinin aralarındaki sorunların çözüme ulaşması (Karabağ, Abhazya, Güney Osetya gibi) durumunda Türkiye'nin Avrupa'yla tam entegrasyonuna koşut olarak NATO ve AB'ye girmeleri beklenebilir. Buna karşın Orta Asya'nın geleceği daha farklı yönde oluşabilir. Bu bölge Rusya ve Çin arasındaki stratejik yakınlaşmaya koşut olarak Asya ve üçüncü dünya sistemine entegre olabilir. Bu iki kehânetin gerçekleşmesi durumunda ise Avrasya tasarımları çok kısa sürede unutulur gider.

4- Sonuç: Eski Sovyet Ülkelerinde İstikrar Modelleri ve İstikrarsızlık Senaryoları

SSCB'nin sınırlarının çok büyük bir kısmını Asya ülkeleri oluşturuyordu. Ayrıca Slav olmayan Sovyet halklarının tamamına yakını Asya bölgesinde yer alıyordu ve komşularla sıkı etnik

ve dinsel bağlara sahiptiler. Fakat Sovyet sınırlarının kapalılığı yapay bir durum oluşturunuyordu. Soğuk Savaş döneminin heyecan verici casusluk filmlerindeki imajın aksine, SSCB'nin Batı dünyasıyla ilişkileri çok daha istekli ve kolay yürürken, Doğu'daki durum bunun tam tersiydi. Sovyet doğal kaynaklar ekonomisi de Batı pazarlarına göre altyapılandırılmıştı. Sibirya'dan Doğu Avrupa'ya uzanan binlerce kilometrelik boru hatları ve enerji sevk koridorları, Sovyet ekonomisinin bu durumunu gösterir. Türkmenistan ve Azerbaycan, yanı başlarındaki pazarlarla ilişkileri yasaklanmış ülkeler olarak dev enerji stoklarını merkezi yönetiminin sömürüsüne açmak durumunda bırakılmışlardır. Dünya fiyatlarıyla hiçbir alakası olmayan komik rakamlarla yürütülen, garip bir sosyalist "ticaret mantığının" dayattığı şartlar sonucunda, altlarındaki petrol ve doğalgaz servetlerinin üstünde sefâlet içinde ve yoğun çevre sorunlarıyla yaşıyorlardı. Tüm bunlar göz önüne alındığında, Sovyet sisteminin bölge kaynaklarının istismarı konusunda Çarlık döneminden çok büyük farkı olmadığı ve bölge halklarının kaderini değiştirmek hususunda çok yetersiz kaldığı söylenebilir.²⁵ Yukarıda anlatıldığı biçimde rastlantısal olarak gelişen olaylarla Sovyet sistemi tarihe karıştığında, Sovyet mirasçısı ülkelerin Asya'yla ilişkilerinin eskisi gibi olması artık mümkün değildi.

Sovyet mirasçısı ülkelerin en büyüğü ve güçlüsü olan Rusya Federasyonu, gerek toplum yapısı, gerek sınırları, gerekse

²⁵ Fakat bu gerçeğin tesbiti, Orta Asya ve Kafkasya halkları için Sovyetologlarca yapılan "Russian Third World" (Rusya'nın Üçüncü Dünyası) yakıştırmasının doğru olduğu anlaşılmaz. Bu yakıştırmaya SSCB'yi İngiltere, Fransa gibi sömürgeci güçlerle aynı çerçeveye sokmak amacıyla yapılmaktadır ve art niyetlidir. Orta Asya ve Kafkasya halkları, altyapı sorunlarını çözmüş, kültürel gelişmelerini büyük ölçüde tamamlamış, bir takım yetersizliklerle de olsa, siyasal sistemlerini ve ulus devletlerini kurmuşlardır. Rus olmayan Sovyet halklarının Rus Slav halklarıyla ilişkileri, Dahomey ya da Cezayir'in Fransız halkıyla olan ilişkisine göre, çok daha eşitlikçi olmuş ve derin tarihsel ve kültürel boyutlarla desteklenmiştir. Rusya'nın ağabeylik rolünün, devrimi gerçekleştiren ana unsur olarak kaçınılmaz ve doğal olduğunu görebilmek gerekir. Kafkasya ve Orta Asya, Sovyetologların dediği gibi, Rusya'nın av ve yağma alanı olsaydı, Rus ulusunun ekonomik olarak, sömürge kaynaklarını metropolde toplayan Avrupa ulusları gibi, Orta Asya ve Kafkasya halklarına göre çok daha zengin durumda olması gerekirdi.

siyasal sistemi olarak kalıcılaşabilir bir görüntü sunmamaktadır. Son derece keyfi, yapay iç ve dış sınırlar söz konusudur. Siyasal karar verme süreçlerinde keyfilik Sovyet döneminin en kötü yıllarını bile aratacak düzeydedir. Bu istikrarsız temellerden hareketle, Boris Yeltsin öncülüğünde bir Rus ulusal devleti kurulmasına girilmiştir. Bu incelemede öne sürülen önemli varsayımlardan biri de, Rusya'da Fransız, Alman, İngiliz örneklerinde yaşanan ve Avrupa içi dengelerin oluşumuna katkı sağlayan türden ulusçuluk ve ulus devlet modellerinin uygulamasının çok zor ve belki de imkânsız olduğudur. Rusya için istikrarlı sınırlar nasıl olmalıydı? SSCB'nin sınırları doğal ve istikrarlıydı. Fakat o durumda da siyasal sistem farklı halkların ulusçu taleplerini karşılayamıyor ve istikrarlı devlet oluşamıyordu. Halkın, sınırların ve sonuçta devletin istikrar kazanacağı bir yapıya ulaşmak için Rus karar vericilerinin zaman zaman arayışları olmaktadır. Örneğin Yeltsin, Kazakistan ve Ukrayna'dan toprak taleplerinin olabileceğini ima etmiştir. Soljenitsin ise, Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna arasında bir Slav birliğinin oluşturulmasının ve "Slavlaşmış" Kazakistan'ın da buna dahil edilmesi görüşünü ortaya atmıştır. Fakat tüm bunlar bir yana, ABD ve IMF merkezli politikalar, eski Sovyet ülkelerinin farklı renklerdeki satranç kareleri gibi ayrı ayrı sivrilmelerini arzulamaktadır. Bu yapı istikrar getirmeyecektir. Ama arzulanan da zaten budur. İstikrarsızlık ve düzensizlik Yeni Dünya Düzeni için ağır bir sorun oluşturmamaktadır. Hovardalık, rastlantı ve kumar zaten kapitalizmin doğasında olan şeylerdir. Fakat Batılı merkezlerin düştüğü temel yanılgı, bu şeyleri bir sistem sanmaları ve eski Sovyet halklarına sunmalarıdır. Ne yazık ki bundan başka sunacak bir şeyleri de yoktur.

İşte bu noktada Rusya ve öteki Sovyet halkları için yeni arayışlar ve seçenekler oluşabilir. Orta Doğu ya da Afrika'da emperyalist güçlerce tasarlanmış uyduruk devlet şablonları, Orta Asya ve Rusya'da işe yaramayabilir. Bölge halklarının yeni işbirliği konusundaki model arayışları yeni türden birleşmeleri de gündeme getirebilir. Örneğin Orta Asya devletleri arasında kültürel, ekonomik ve belki de siyasî gruplaşmalar başlayabilir.

Bu süreç, Sovyet döneminde oluşan sınırları aşarak bir "Türkistan Cumhuriyetleri Birliği"ne dönüşebilir. Orta Asya'daki devletlerin ulus devlet olarak varlıkları uluslararası sistemde tanınmıştır. Fakat bu dağınık görünümüleriyle, örneğin Arap dünyasından daha olumlu bir noktaya gidebilmeleri mümkün değildir. Türkistan örneğine benzer bir süreç, Slavik devletler arasında da yaşanabilir. Sovyet sonrası coğrafyada günümüzde oluşan tabloyu esas kabul etmek ve bunu istikrarın temeli saymak çok büyük bir yanılğı olur.

Rusya'nın yanı sıra Asya'nın öteki büyük gücü Çin'in de zaman içinde Batı dünyasından farklılaşan yönde politikalar oluşturma olasılığı yüksektir. Çin Halk Cumhuriyeti, dış politikası ulusal çıkarlara bağlı olarak çok keskin dönüşler yapabilmektedir. Çinli yöneticilerin Asya'da ve Pasifik'te girebilecekleri mücadele kuşkusuz en çok eski Sovyet cumhuriyetlerini etkileyecektir.

ÇEÇEN BAĞIMSIZLIK HAREKETİ VE SONUÇLARI*

Bülent ULUDAĞ

Çeçenistan'da RSFSC'ne bağlı rejimin yıkılarak bağımsızlıkçı bir yönetim kurulmasının, 19-23 Ağustos 1991 Moskova darbesinin başarısızlığı sonrasında oluşan güç boşluğundan yararlanılarak gerçekleştirildiği gibi bir kanı ilk bakışta oluşmaktadır. Fakat sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler, Çeçen bağımsızlığının çok daha sağlam temellere ve tezlere dayandığını göstermiştir. Rusya merkezî yönetiminin ve daha sonra da SSCB'nin düştüğü bunalımın Çeçen bağımsızlık mücadelesini kolaylaştırdığı doğru olmakla birlikte, bu bunalımlar ve istikrarsızlık yaşanmasaydı bile Çeçen ülkesinin Rusya için baş ağrısı olmaya devam edeceğini söylemek olanaklıdır. Rusya Federasyonu'na bağlı Kuzey Kafkasya bölgesinde 1989 sonrasında başlayan denetim dışı siyasal gelişmeler, yine Çeçenistan merkezli bir bunalımı getirecekti. Ağustos 1991 darbesinin yol açtığı ortam bu süreci hızlandırmıştır. Fakat 1991 sonrası Avrasya politikasına ilişkin olarak yapılan tüm açıklamalar, çizilen tüm senaryolar ve oluşturulan tüm stratejilerde Çeçenistan'ın bağımsızlaşması, onun nasıl bağımsızlaştığından daha çok önemli bir konu olarak sunulmuştur. Bu çalışmada ise, bunun tersi bir yöntem izlenerek, bu bağımsızlaşma sürecinde Sovyet sisteminin aldığı biçimlerden kaynaklanan "görünmeyen" etmenlerin yanı sıra, rastlantısal ve dış koşulların, kahramanlık, demokrasi, kendi kaderini tayin gibi "şişirilmiş" kavramlardan çok daha etkili oldukları tezi savunulacaktır.

* Özgür Üniversite Forumu, Mart 2000.

ÇEÇENİSTAN'IN BAĞIMSIZLAŞMA SÜRECİ

1. Kuzey Kafkasya'nın Birliği Düşüncesinin Dirilmesi

Belirtildiği üzere 1989'da tırmanışa geçen Gürcistan-Abhazya ve Gürcistan-Güney Osetya anlaşmazlığının etkisiyle Kuzey Kafkasya'yı sistem karşıtı bazı hareketler sarmaya başlamıştı. Bu hareketlerde esas hedef olarak Gürcistan'daki bu iki bölgenin durumunun değiştirilmesi seçilmiş olmakla birlikte, kısa ya da uzun vadede Kuzey Kafkasya'nın birliği düşüncesi de gündemde bulunuyordu. Ağustos 1989'da Sokhumi'de toplanan "İ. Kafkas Dağlı Halklar Kongresi", gerçekte bir ay önce Sokhumi'de yaşanan Gürcü-Abhaz çatışmalarına tepki ve meydan okuma gibi bir anlam da taşımakla birlikte, resmî amacını "bölge halklarının iradesini seçilmiş ve özgür organlar vasıtasıyla ifade etmek ve etnik grupların ulusal farklılıklarını canlandırarak korumak" olarak açıklamıştı. Bunun yanı sıra Kuzey Kafkasya'daki özerk cumhuriyet ve bölgelere "SSCB'yi oluşturan birlik cumhuriyetleriyle eşit statü" sağlanması için mücadele edilmesi kararlaştırıldı. Pratikte amaçlanan, bölgedeki özerk yapıların bir federasyon ya da konfederasyon olarak birleştirilmesi ve bu yapının SSCB'ne birlik cumhuriyeti olarak katılımının sağlanmasıydı. Daha açık bir ifadeyle, 1918'de kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ya da 1921'de kurulan ve daha sonra kısa sürede "kuşa çevrilip" 1924'de dağıtılan Sovyet Dağ Cumhuriyeti gibi bir yapının dirilmesi amaçlanıyordu.

Bölgesel istikrar ve Kuzey Kafkasya halklarının birlik içinde gelişimi bakımından bu düşünce yararlı olmakla birlikte, ancak Gürcistan'a ve Rusya Federasyonu'na ait bölgelerden koparılabilecek topraklar üzerinde yaşama geçirileceği için, ciddi çatışma olasılıkları da içeriyordu. Bu kongreye Abhaz ve Çerkes-Adige-Kabardey halklarının yanı sıra, Çeçen ve İnguş halklarını temsilen delegeler de katılmıştı. Dağıstan ve Osetya'dan katılma olmamıştı. Nisan 1990'da Kabardey kökenli bir akademisyen olan Prof. Yuri Şamibov (Musa Şanibe) hareketin başkanlığına getirildi ve aynı yıl Ekim ayında Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçik'te yapılan ikinci kongrede bu oluşum adını

“Dağlı Halklar Konfederasyonu” olarak değiştirdi. Amaçlarını “Abhazya’nın kurtarılması” yönünde genişletti. Nitekim Abhazya’daki çatışma sırasında gönüllü ordular kurma, silah ve lojistik destek sağlama işini büyük ölçüde Dağlı Halklar Konfederasyonu gerçekleştirdi ve Musa Şanibe daha sonra bu konuda bir kitap bile yazdı.¹ Konfederasyon Çerkes-Abhaz ağırlıklı bir yapıda olmakla birlikte, Çeçenler tarafından da şiddetle destekleniyordu. Acımasızlığıyla tanınmış Çeçen maceracı-mücahid-çetecilerden Şamil Basayev, 500 kadar millitaniyle Abhazya Savaşı’na katılmış ve savaşın Abhazların lehine değişmesinde en önemli etmenlerden biri olmuştu.

Dağlı Halklar Konfederasyonu’nun kurulduğu dönemde, Ermenistan’da komünist iktidar yıkılmış, Karabağ’da Azeri-Ermeni çatışması şiddetlenmiş durumdaydı. Azerbaycan’da, Ocak 1990 Bakû olaylarının ve katliamının şoku atlatılmaya ve ulusçu muhalefet örgütlenmeye çalışılmaktaydı. Bakû’dekine benzer bir vahşeti Tiflis’te 9 Nisan 1989’da yaşayan Gürcü toplumunda anti komünist muhalefet çok daha fazla yol almış durumdaydı ve Ekim 1990’da Gamsakhurdia’nın başını çektiği hareket özgür seçimlerle iktidara geldi. Kısa süre içinde de Güney Osetya ile Tiflis’in yeni yönetimi arasında ciddi anlaşmazlıklar başladı. Kafkasya’nın böylesi bir karmaşaya doğru gittiği ve SSCB merkezî yönetiminin ipin ucunu iyice kaçırmaya başladığı bir ortamda, Çeçen-İnguş halkı arasında da bağımsızlıkçı eğilimler güç kazanmaya başlamıştı. Yukarıda sıralanan Kafkasya gelişmeleriyle eşzamanlı olarak 1989’da örgütlenen Çeçen ve İnguş Ulusal Kongreleri, git gide özerk cumhuriyetteki Sovyet rejimini tehdit eder bir duruma geliyorlardı. Çeçen Ulusal Kongresi, 23-25 Kasım 1990’da toplanarak, erken emekli edilmiş havacı Kızılordu generali Cohar Musaev’i² başkanlığa

¹ Musa Y. Şanibe, *Kafkasya’da Birliğin Zaferi-Gürcistan Abkhazya Savaşı ve Kafkasya’da Buna Bağlı Olarak Gelişen Olayların Politik Analizi*, çev. Nartan Elbruz, İstanbul, Nart Yayıncılık, 1997, s. 57-74.

² Dudayev’in 1944 sürgününden bir kaç hafta önce doğduğunu ve yaşamının ilk 13 yılını sürgünde geçirdiğini belirtmek gerekir. Kuşkusuz bu durum, onun Ruslara ve Rus yöneticilere karşı taviz vermez kişiliğini etkilemiştir.

seçti. Yükselen kitlesel muhalefet karşısında, Doku Zavgayev'in başkanı olduğu Özerk Cumhuriyet Yüksek Sovyeti iki gün sonra, 27 Kasım 1990'da egemenlik ilan ederek, Çeçen-İnguş ülkesi üzerindeki tüm siyasal yetkilerin özerk cumhuriyet kurumlarına ait olduğunu belirtti.³ Buna ek olarak Temmuz 1991'de Çeçen Ulusal Kongresi, özerk cumhuriyetin bağımsız devlet olduğunu ve Moskova'ya bağlı kurumların hiçbirinin yetkisini tanımadığını duyurmuştur.

2. Çeçenistan'da 1991 Bunalımı

Bu dönemde, Boris Yeltsin'in başkanlığında SSCB'ye karşı mücadele veren Rusya Federasyonu yönetimi de, Çeçenistan'daki rejim karşıtı gelişmeleri, kendisiyle aynı amaçları paylaşan "müttefik" bir bölgenin anti komünist ve merkez karşıtı demokratik mücadelesi olarak algılamıştı. Fakat Ağustos 1991 darbesine Çeçen-İnguş Yüksek Sovyeti karşı çıkmayarak meşruiyetini yitirince, Çeçen Ulusal Kongresi bu fırsatı değerlendirerek 6 Eylül 1991'de Yüksek Sovyeti ve hükümeti dağıtan bir darbe yapmıştır.⁴ Yeltsin yönetimi, kendisinininkine benzer bir iş yapan Dudayev başkanlığındaki Çeçen darbecilerine başlangıçta söyleyecek söz bulamamıştır. Dudayev ve arkadaşları geçiş dönemini ve seçimleri düzenlemek amacıyla, 15 Eylül'de görevi, Hüseyin Ahmedov başkanlığındaki geçici yönetime bırakmakla birlikte, 1989'dan beri ülkenin fiili denetimini zaten Çeçen Ulusal Kongresi kanalıyla ellerinde bulundurmaktaydılar. Devlet başkanlığı seçimleri 27 Ekim 1991'de yapıldı ve Dudayev, Çeçen muhalifleri ve Rusya yönetimi tarafından silahların gölgesinde şaibeli bir ortamda yapıldığı iddia edilen bu seçimden sonra, yüzde 70 seçmen katılım oranıyla kullanılan oyların yüzde 85'ini alarak devlet başkanı seçildi. Çeçen Ulusal Kongresi'nin

³ Erol Taymaz, "Çeçenistan Bunalımı: Ulusaltı ve Ulusüstü Kimlikler Arasında", *Birikim*, Sayı 70 (Şubat 1995), s. 28

⁴ Dudayev ve arkadaşlarının yaptığı bu darbe, ülkeyi Sovyet kurumlarının ve sisteminin yönetiminden çıkardığı için, bağımsızlığı Çeçenler tarafından "bağımsızlık günü" olarak anılmaya başlanmıştır.

mutlak çoğunluk sağladığı yeni meclis de, 1 Kasım 1991'de ülkenin bağımsızlığını ilan etti. Rusya Federasyonu merkez yönetimi için Çeçen bunalımı bu bağımsızlık ilanından sonra başladı. Yeltsin, 8 Kasım'da özerk cumhuriyette olağanüstü durum ilan etti; ama Dudayev buna sıkıyönetim, seferberlik ve askeri durum yönetimi uygulayarak karşılık verdi. Rusya merkezî yönetiminin gönderdiği müdahale amaçlı kuvvetler Dudayev'in silahlı güçlerince engellendi ve ülke sınırları dışına çıkarıldılar. Yeltsin'in bölgeye geçici bir yönetim kurarak atadığı "vali" ise Çeçen topraklarına bile giremedi.

3. Çeçenistan'da Dudayev Rejiminin ve Çeçen Bağımsızlığının Hukuksallığı Sorunu

Rusya'nın anti komünist çizgideki yeni yöneticilerinin Ağustos 1991 darbesinden sonraki ana gündemlerini, SSCB'nin tasfiyesini bir an önce gerçekleştirmek oluşturduğu için Çeçen sorununa müdahalede duraksama göstermeleri, bundan sonraki dönemde sık sık görülecek olan beceriksiz Rus müdahale politikalarının da başlangıcını oluşturdu ve her seferinde bağımsızlıkçı Çeçen liderliğinin daha da güçlenmesini⁵ sağladı. Dudayev rejimi, 17 Mart 1991'de cumhuriyetin yeni anayasasını onayladı. Laik karakterli bir devlet kurulmakla birlikte, yurttaşların farklı dinlere göre tasnifi yapılıyor ve sonuçta cumhuriyette yaşayan herkese eşit haklar ve fırsatlar getiriliyor, Çeçen ve Rus dilleri resmî dil olarak kabul ediliyor, yurttaşlara çifte vatandaşlık hakkı tanınıyordu. Buna ek olarak Çeçen dilinin bundan böyle Kiril değil Latin harfleriyle yazılması hükmü de getiriliyordu. Çeçenistan'daki Rus nüfus, bu anayasal garantilere karşın, Nisan 1992'deki yerel seçimlere katılmayı reddederek, cumhuriyetten kitleler halinde göç etmeye başladı. Bağımsızlık ilan edildiği anda 235-250 bin Rus cumhuriyet sınırları içinde yaşamaktayken, bağımsızlıktan sonra 40-50 bin kadarının cumhuriyeti terk ettiği sanılmaktadır. Ama bu göçün esas nedeni,

⁵ Cevher Sunçkale, *Çeçen Savaşı*, Ankara, Sam Yayınları, 1995, s. 19.

ayırıcı bir politikadan çok Rusya'nın başlattığı ambargo ve artan iç güvenlik sorunlarının getirdiği rahatsızlıklardır. Bu rahatsızlıklar Çeçen halkı için de geçerliydi. Yine de, karşılaştığı ciddi sorunlara karşın Dudayev yönetimi, güç ve kararlılığa sahip bir yerel iktidarın rahatlıkla Moskova'ya meydan okuyabileceğinin, onu küçük düşürebileceğinin ve yerel halkın desteğini alabileceğinin kanıtı olmaktaydı. Bu bakımdan Çeçen bunalımının Ruslar için de, Kafkasya halkları için de anlamlı mesajları vardı.

Çeçen bağımsızlıkçı iktidarının yol açtığı 1991 bunalımında, Rusya Parlamentosu'nun baskısı altında Yeltsin, özerk cumhuriyette ilan ettiği olağanüstü hale son vermek durumunda kalmıştı. Rusya Parlamentosu Başkanı Ruslan Hasbulatov ve Devlet Başkan Yardımcısı Aleksandr Rutskoy başkanlığındaki bir heyet Çeçenistan'a gönderildi; ama görüşmeler sonuçsuz kaldı ve yeni Çeçen yönetimini, Sovyet dönemindeki statünün sürdürülmesine ikna etmek mümkün olmadı. Bunun üzerine Aralık 1991'den itibaren Çeçenistan'a sıkı bir ambargo uygulanmaya başlandı. Ayrıca yine aynı ay içinde Gürcistan'da anti komünist hükümeti devirmeyi amaçlayan güçler, Rus silahlı kuvvetlerinin ve siyasal merkezlerinin dolaylı desteğiyle harekete geçtiler. Gamsakhurdia, Ocak 1992'de ülkeyi terk ederek Çeçenistan'a sığındı. Bu darbenin, 1994 sonunda Rusya'nın Çeçenistan'a açık müdahalesine yol açacak sürecin ilk hamlesi olduğunu düşünenler vardır. Çeçen yönetimi, Şubat 1992'de ambargonun kaldırılma isteğinin reddedilmesinden sonra Rusya'ya karşı kendi ambargosunu başlattı ve ülkesinden geçen petrol boru hattından yapılan sevkiyatı durdurdu. Ayrıca Rusya'nın hava taşıtlarının yakıtının çok önemli bir bölümünün yakıtını sağlayan yakıt üretimi de durduruldu. Dudayev ayrıca gerek ambargo, gerekse önceki dönemlerde ülkesinde yaptığı sömürüden ötürü Rusya yönetiminin kendilerine milyarlarca dolar borcu olduğunu iddia ediyordu. Çeçen yönetimi uluslararası alanda tanınma konusunda da girişimlerini arttırdı. Ukrayna yönetimi Şubat 1992'de Çeçenistan'la ekonomik ve kültürel ilişkiler kurma ka-

rarı aldı. Grozni ve Kiev’de karşılıklı temsilcilikler açıldı. Rusya’nın yeni federasyon anlaşmasının verdiği yetki çerçevesinde federasyona bağlı cumhuriyetler, zaten ekonomik ve kültürel konularda temsilcilik açma hakkına sahip bulunuyorlardı. Yeni Rusya anayasasında Çeçenistan da bu hakka sahip bir bağlı devlet olarak tanımlanmıştı. Bu nedenle bazı ülkelerin Dudayev yönetimini değil de Çeçenistan’ı anayasal çerçevede tanıdıklarını açıklamaları doğaldı ve buna Rusya’nın söyleyecek fazla sözü olamazdı. Bu çerçevede Ürdün, İran, Estonya, Azerbaycan, Litvanya gibi ülkelerde birer birer Çeçen temsilcilikleri açılmaya başlanmıştı. Çeçen başkanı, çeşitli ülkeleri serbestçe ziyaret ediyordu.

Bağımsızlıkçı Çeçen rejimi, aldıkları bağımsızlık kararını çeşitli hukuksal gerekçelere dayandırıyordu. Birinci olarak; tarihsel gerçekler Çeçen bağımsızlığına hak kazandırıyordu. Çeçen ülkesi Çarlık ordularınca işgal edilmiş bir ülkeydi. Bu anlamda aynı tarihsel süreci yaşamış olan Polonya, Finlandiya ya da Gürcistan’ın bağımsız olmaları ne kadar olağan bir durumsa, Çeçenlerin bağımsızlığı da öylesine gerekli ve kaçınılmaz “doğal” nedenlere dayanıyordu. İkinci olarak; Çeçenistan, Kızıl Ordu tarafından da işgal ve ilhak edilmiş bir ülkeydi ve bu Çeçen halkının isteği dışında ve büyük karşı koyuşuna rağmen olmuştu. Çeçen halkı bu durumu benimsememiş ve her fırsatta Sovyet rejimine tepkisini göstermişti. Üçüncü olarak; Sovyet yöneticilerinin 1944’de Çeçen-İnguş halkını sürmeleri bir soykırım suçuydu ve bu anlamda merkezî yönetim Çeçen halkına karşı borçluydu; çünkü onu yok etmek istemişti. Yahudilere ya da Polonyalılara tarih boyunca yapılan soykırımlar, nasıl onlara birer devlet sunularak telafi edilmişse, Çeçen halkının yaraları da bağımsız bir devlet kurma hakkı tanınarak giderilmeliydi. Savaş sonrasının Nürnberg Mahkemeleri ya da BM Genel Kurulu kararları soykırımın zaman aşımına uğramayan bir suç olduğunu belirtmişlerdi ve bu anlamda Sovyet yönetimi, bu suçlarının hesabını vermeliydi.

Dördüncü olarak; Çeçen ülkesinin başta petrol ve doğalgaz

olmak üzere, kaynakları Çarlık ve Sovyet rejimleri tarafından insafsızca sömürülmüştü. Bu anlamda Çeçenistan'ı bir sömürge olarak kabul etmek ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına da, 1945 sonrasında başlayan "dekolonizasyon" sürecinin gecikmiş bir halkası olarak yorumlamak gerekiyordu. Buna bağlı olarak "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesi de Birinci Dünya Savaşı'ndan beri uluslararası hukuka girmişti. Gerçekte Sovyet yöneticileri de bu hakkı tanımışlar; ama sonra sözlerinden dönerek Çeçen halkına karşı baskıcı, soykırıma varan yöntemler uygulamışlardı. Bu çerçevede Çeçenistan'ın bağımsızlık ilanı, en az Hindistan ya da Nijerya'nın bağımsızlık ilanı kadar geçerli, Çeçenlerin girişecekleri bir bağımsızlık mücadelesi de en az Cezayir ya da Vietnam'ınki kadar meşrû kabul edilmeliydi.⁶ Beşinci olarak; SSCB'nin siyasal varlığı Ağustos 1991 darbesiyle, hukuksal varlığı Aralık 1991 kararnamesiyle sona ermişti. Bu anlamda SSCB'ni oluşturan tüm halklar, tıpkı 1917 Devrimi'nde olduğu gibi özgür olmuşlardı. Artık bu halklar ve devletlerine ilişkin yapılacak her türlü hiyerarşik tanımlama anlamsızdı ve yeni bir federasyon ya da konfederasyon oluşturulacaksa, bu ancak çok taraflı bir irade birliğiyle olanaklıydı. Çarlık ya da Sovyet döneminden kalma alışkanlıklarla dayatmacı yöntemler izlemek ve bu yolla yeni bir birlik kurmaya kalkışmak geçmişte yapılan hataların yinelenmesi olacaktı.

Çeçen yönetimi tüm bu sıralanan gerekçelerle Rusya'nın yeni bütünleşme sürecine de katılmadı ve 1992 yılı içinde Rusya Federasyonu'nun yeni statüsüne ilişkin olarak sürdürülen çalışmalar sonunda oluşturulan yeni federasyon anlaşması 31 Mart'ta Tataristan ve Çeçenistan dışındaki tüm cumhuriyetlerce imzalandı. Tataristan, Ocak 1992'de bağımsızlık ilan etmişti. Tatar lider Miritimer Şaymiyev ile yapılan görüşmeler sonunda Rus yönetimi, onu ikna etmeyi başararak Şubat 1994'de anlaşmaya katılmasını sağladı. Böylece anlaşmayı imzalamayan tek

⁶ Muhammed A. Mahmud, Molli Mulayev, Ruslan Abdurzakov, Almanak-"Çeçen Fenomeni", Yayının Adı: "Soykırım Çağı", çev. Aydın Süer, Ankara, Çeçen Kafkaslılar Kültür ve Dayanışma Derneği, 1996 s. 9-12.

yönetim olarak Çeçenistan kalıyordu. Ayrıca, Çeçenlerin yakın akrabası İnguş halkı temsilcileri, Dudayev'e katılmayarak Rusya Federasyonu içinde kalmaya karar vermişler ve federasyon anlaşmasını daha başlangıç aşamasında imzalamışlardı. Rusya Parlamentosu 4 Haziran 1992'de aldığı bir kararla İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu, Çeçen ve İnguş halklarının 1934'de aynı özerk bölge içinde birleştirilmelerinden önceki sınırların iki yeni cumhuriyetin sınırları olduğunu kabul etti. İnguşların Rusya'yla ilişkilerinde gösterdikleri bu uzlaşmacı tavır, Çeçen bağımsızlıkçı girişiminin, başlangıçta kitlesel destek almakla birlikte, büyük ölçüde Dudayev'in kişiliğine ve kışkırtıcılığına bağlı bir hareket olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Çeçenler arasında da İnguşların yaptığı gibi hareket edilmesini savunan pek çok kesim vardı. Ama Dudayev'in uzlaşmaz tavrı ve Moskova'nın katı oldukları kadar da beceriksiz yeni yöneticileri yüzünden hareketsiz ve politikasız kalmışlardı.

Çeçen bağımsızlıkçı ya da ayrılıkçılığı biçiminde ortaya çıkan sorunun, 1991 sonrası dönemde soğumaya bırakılması ve dolaylı müdahalelerle yetinilmesi, uzun vadede iyi sonuçlar vermedi. Etkisizleşmiş Rus devlet yapısı içinde en örgütlü halk durumundaki Çeçenler ambargodan etkilenmeksizin çalışmalarını sürdürdüler. Dışardan destek aldılar, silahlandılar. Bu dönemde Rusya Federasyonu istikrarsızlıktan kurtulma, yeni federasyonu ve devlet örgütünü kurma, ekonomiye yeni biçim verme, Avrasya bölgesinde belirleyici konumunu koruma gibi pek çok sorunu aynı anda yaşıyordu. Bu yetmezmiş gibi 1993 ortalarından itibaren Parlamento ile Devlet Başkanı arasında yetki paylaşımı ve güç mücadelesi ortaya çıktı. Ekim 1993'te parlamentonun kanlı bir darbeyle dağıtılmasıyla bu sorun çözülmüş gibi göründü; ama bu kez de 12 Aralık 1993 seçimlerinde aşırı Rus milliyetçileri patlama yaptı ve Rus komünistleri yeniden boy gösterdiler. Aynı seçim günü halkoyuna sunulan yeni anayasa ise Rusya'yı "demokratik bir diktatörlük" durumuna getiriyor ve devlet başkanını olağanüstü yetkilerle donatıyordu. Kafkasya'daki bağımsız devletler de 1995 içinde kabul

ettikleri yeni anayasalarında, sanki bir zorunluluk içindeymişlercesine ve Rus anayasası harika bir sistem getiriyormuşçasına, bu "sorumsuz güçlü başkanlık sistemi"ne benzer yapılarla yeni devletlerini donattılar.

Sovyet sonrası sistemlere özgü bu otoriter başkanlık modeli, buralarda büyük çıkar sağlama telaşı içindeki Batılı merkezlerce de fazla dikkate alınmadığı gibi, fazla sorunla karşılaşmadan, "tepeden" müdahaleyle işlerini yürütebileceklerini gördüklerinden bazen çok olumlu ve yararlı bile karşılandı. Çeçenistan'daki sistem bu anayasal diktatörlük modellerinden daha da baskıcı ve keyfi yöne kaydığı halde, sırf Rus karşıtı olması ve dini meşrûiyet aracı gibi kullanması gibi nedenlerle, başta Türkiye olmak üzere liberal olsun, radikal olsun pek çok merkezde sempatiyle karşılandı. Ulusçuluğun otoriterliği doğurduğu bu siyasal ortamda, 1994-96 Çeçen savaşının tüm koşulları oluşmuştu ve herkes bu "Gordion düğümünün" kılıçla kesilmesini istiyordu. Yani Rus yönetiminin de Çeçen yönetiminin de bu savaşa ihtiyaçları vardı.

Rusya Federasyonu'nun yeni anayasasının kabulü ve seçimlerde ulusçuların başarısından sonra Yeltsin yönetimi, Çeçen sorununu çözmek için koşulların olgunlaştığını ve zamanın geldiğini düşünmeye başlamıştı. Dudayev'in yönetim anlayışına karşı Çeçen toplumu içinde başlangıcından beri ciddi muhalefet oluşmaya başlamıştı. Ülkede yapıcı bir muhalefet oluşturma amacıyla 24 Şubat 1992'de Daymokhk (Anayurt) adıyla bir parti kurulmuştu. Bu hareketin programında yeni parlamento için bir an önce seçimler yapılması, ülkedeki başkanlık rejiminin yetkilerinin ve ülkenin siyasal statüsünün belirlenmesi için referandum yapılması yer alıyordu. Bu partiye ek olarak kısa süre içinde pek çok başka örgüt de oluşmuş ve bunların hepsi "Demokratik Güçler Bloğu" adı altında bir "şemsiye" platform olarak Mart 1992'de bir araya gelmişlerdi. Ayrıca Şubat 1992'den itibaren, Dudayev yönetimine karşı ufak çaplı silahlı saldırılar da olmaya başlamıştı. Dudayev, bunlara Nisan 1992'de bir anayasa ilan ederek, ona dayanan meşrûiyet iddiasıyla karşılık ver-

di; ama muhalefeti etkisizleştirmede başarısız kaldı.

Çeçenistan'da 1993 başlarından itibaren ağırlaşan ekonomik durum, ülkede kitlesel gösteriler çıkmasına neden oldu. Parlamentodan Dudayev'e sert eleştiriler ve istifa çağrıları gelmeye başladı. Parlamento anayasayı değiştirerek yetkilerini arttırdı. 13 Mayıs 1993'te de devlet başkanını görevden aldı; Yaragi Mamodayev'i hükümet başkanlığına atadı. Bu zat daha önce Dudayev'i devirmeye kalkışmıştı. Dudayev, 17 Nisan 1993'te parlamento-yu ve hükümeti dağıtarak ülkeyi başkanlık kararnamele-riyle yöneteceğini açıkladı. Parlamento bu oldu bittiyi kabul et-medi ve başka bir yerde toplanarak Dudayev'in meşrûiyetinin sınanması için 5 Haziran'da referandum yapılması kararı aldı. Buna karşılık Dudayev, yeni bir meşrûiyet arayışının ifadesi ola-rak, bir yıl önce ilan edilen anayasaya aykırı olduğu halde, 20 Mayıs 1993'te Çeçenistan'ın bir "İslâm devleti" olduğunu ilan etti. 31 Mayıs'ta Dudayev'e bir suikast girişiminde bulunuldu. Başkana yönelik eleştiriler cumhuriyetin Anayasa Mahkeme-si'nden de gelmeye başlayınca, Haziran ayında bu kurum da kapatıldı. Ayrıca referandum başlangıç aşamasında Dudayev'e bağlı gruplarca durduruldu; kullanılan az miktarda oyun yüz-de 98'i Dudayev rejimine karşıt yöndeydi. Rusya Federasyonu Parlamentosu Başkanı Ruslan Hasbulatov, Çeçenistan'daki bu-nalımı aşmak için Dudayev'e görevi bırakma çağrısı yaptı. Du-dayev, 1,5 yıl önce Gamsakhurdia'nın düştüğü durumdaydı.

Dudayev yönetimine eleştiriler esas olarak üç noktada top-lanıyordu: 1- Çeçen ülkesinde yeni devlet oluşumu konusunda çok az şey yapılmıştı. Ekonomik reformlar çok yavaş yürüyör-du. 2- Dudayev'e siyasî ve askerî destek sağlayan "karanlık" güçlerin egemenliği yüzünden sivil bir demokratik ortam oluşa-mıyordu. Dudayev, artan biçimde bu mafya kılıklı çevrelerin elinde bir oyuncak haline geliyordu. 3- Dudayev ve ekibinin muhalefete yönelik tavrı, Rusya yönetimine olduğu gibi suçla-yıcı ve kışkırtıcı bir üslupla her an sertleşiyordu. Rejim en yu-muşak eleştiriye bile Rus ajanlığıyla özdeş görmeye başlamıştı. Bu uzlaşmaz ortam tüm ülkeyi Rusya karşısında bir maceraya

götürüyordu ve toplumdaki sert sesler, geçmişten gelen aile-kabile bağlarının da sağladığı yerel etkilerle, güçlenmeye başlamıştı. Cumhuriyeti oluşturan 18 bölgeden üçü; Nadterek, Urus-Martan, Gudermes, 10 Haziran 1993'te cumhuriyetten siyasi ve ekonomik olarak ayrılmak istediklerini açıkladılar. 8 Ağustos'ta başkana yönelik ikinci bir suikast yapıldı ve Dudayev bu girişimin arkasında Rusya gizli servisinin olduğunu açıkladı. Dudayev'e karşı olan tüm gruplar Şubat 1994'de Umar Avtorkhanov'un başkanlığında "Geçici Konsey" adı altında bir araya geldiler. Ekim 1993'te Rusay Parlamentosu dağıtıldıktan sonra ülkesine dönen Ruslan Hasbulatov da muhalefete katılmıştı. Yaz aylarından itibaren Geçici Konsey'e bağlı birliklerle Dudayev yanlıları arasında çatışmalar başladı. Dudayev'in güçlü askerî gruplarının desteği sonunda, Kasım 1994'e değin süren çatışmalarda muhalefet her seferinde yenilgiye uğradı. Dudayev'i içten verilecek bir mücadeleyle devirme olanağı, Rusya yöneticilerinin gözünde artık ortadan kalkmıştı.⁷ Bu nedenle artık Rus ordusunu harekete geçirmeye karar verdiler ve Dudayev'i çok rahatlatacak olan müdahaleyi başlattılar.

1994-96 ÇEÇEN SAVAŞI

1. Rusya'nın Çeçenistan Müdahalesinin, SSCB'nin Afganistan ve Finlandiya Girişimleriyle Karşılaştırılması

Çeçenistan'a Rus müdahalesi, bu ülkenin Ruslar için "İkinci Afganistan" olacağı ve Afgan Savaşı nasıl SSCB için sonuçta dağılmayı getirecek bir sarsıntıya yol açmışsa, Çeçenistan'ın da olası bir "İkinci Kafkasya Savaşı'nın"⁸ başlamasında kıvılcım rolü oynayarak Rusları yeni bir batağa sürükleyeceği, böylece Rusya Federasyonu'nun da dağılma sürecinin başlayacağına ilişkin bazı dilek ve düşünceleri gündeme getirdi. Bu görüşlerin sınanması dönemsel ve yerel koşulların sınanmasını gerekti-

⁷ Taymaz, Op. Cilt., s. 32.

⁸ Birinci Kafkasya Savaşı olarak 1760'lardan 1860'lı yıllara değin Çarlık ordularının Kafkasya egemenliği için verdikleri savaşlar kastedilmektedir.

Öncelikle, Kafkasya'yla Afganistan arasında benzerlikler olduğu gibi hayli farklılıklar olduğunun da hatırlatılmasında yarar vardır. Tarihsel olarak bakıldığında hem Afganlılar hem de Kafkasya Müslümanları, Ruslara karşı yıllarca kahramanca savaşımlardır. Ama bu ortak noktaya karşın ilk halk başarılı olurken, ikincileri sonuçta katliama uğramış ya da sürgün edilmişlerdir. Örneğin, bugün Türkiye'deki Kuzey Kafkasyalıların büyük kısmı, 1860'lardaki Rus katliamlarından kurtulmak için Osmanlı'ya hicret edenlerin torunlarıdır. Bunların hicreti, bazı Afgan mücâhidlerinin kısa süre sonra dönmek üzere Pakistan'a ya da İran'a çekilmeleri gibi değildi. Bu Kafkas göçmenleri, eski yurtlarına ilişkin anılarını zihinlerinde ve kalplerinde muhâfaza etmekle birlikte, Anadolu'da yeni bir yurt bulmuş ve yeni bir hayata başlamışlardı. Bunların, dedelerinin ülkesine dönüp akrabaları ile birlikte omuz omuza Rus ordusuna karşı mücadele etme istekleri soylu bir çaba olmakla birlikte, Afgan, Filistin ya da Boşnak halklarınınki gibi yaşam için olmazsa olmaz bir savaşımı gerektiren aciliyete de sahip değildi.

Afgan mücâhidlerinin başarısını tek bir nedene bağlamak da doğru değildi. Dağlık bölgelerde verilen bir savaşta cesaret başarıya ulaşmanın temel şartıdır ve bu orduların gelişmiş teknik olanaklarından çok daha önemlidir. İslâm, fanatizme varan bir cesareti Afganlılara veriyordu; ama aynı şey vaktiyle Kafkasya'nın Müslüman halklarında da olduğu halde, sonuçta Afganlılar kazanırken, Kafkasyalılar –Şeyh Şamil'in insan üstü çabalarına rağmen- kaybettiler. Bu durumda gerçekçi olarak şunu saptamak gerekir: Afganistan Savaşı global perspektif içinde olan bir çatışmaydı. Tıpkı Vietnam gibi Batılılara göre SSCB, bu müdahale ile Yalta'da saptanan kendi etki alanının dışına taşmıştı. 1979 İran gelişmeleri ile birlikte düşünüldüğünde, başta ABD olmak üzere tüm Batılı güçler için hayatî öneme sahip Körfez bölgesi tehdit altındaydı. Bundan ayrı düşünölmeyecek şekilde, başta Suudi Arabistan olmak üzere, Körfez'de Batılılara yakın devletler de aynı tehdidi algılıyorlardı. Bu nedenle, Afgan mücâhidlerine her türlü destek sağlandı. Çünkü, "sağlayıcıların"

doğrudan kendi çıkarlarının korunması söz konusuydu. Çeçenistan'a yapılan Rus müdahalesi için de bu merkezlerde aynı derecede bir tehdit algılamasının söz konusu olduğu söylenebilir. Afganistan'ın coğrafi durumu da yardım ulaştırmaya uygundu. İran-Pakistan-Çin ile denetimi zor, uzun sınırları vardı. Rusların saldırısına uğramış bir ülkeydi; ama Rus çemberi içine alınamamıştı. Oysa Çeçenistan'ın durumu böyle değildi. Ayrıca Rusların güvenebilecekleri Hristiyan unsurlar Afganistan'da yoktu; ama Kafkasya'da vardı. Bunlar en başta Ermeniler, sonra Osetler ve Abhazya savaşında iki yıla yakın bir mücadeleden sonra Rus politikalarının dize getirdiği Gürcüler'di. Kuzey Kafkasyalılar, Ruslar'la en zıt giden bölge Hristiyanları olan Gürcülere karşı Ruslarca da desteklenen Abhazlara yardım ederek Gürcüleri küstürdükleri gibi, istemeden de olsa Kafkasya'da en stratejik konuma sahip bu ülkenin yeniden Rus yörüngesine sokulmasına yardımcı oldular. Oysa Çeçen ve Çerkez yöneticileri bu hatayı yapmasalardı, Boşnak yöneticilerin Hırvatistan ile uzlaşmalarına benzer biçimde, düşmanla mücadelede arkalarını sağlama aldıkları gibi yardım bile görebilirlerdi. Kısaca söylemek gerekirse, Afganistan sorununun yukarıda anılan "Rus karşıtı dış aktörleri" Kafkasya için de benzeri bir tehdit algılamasında uzlaşsalar bile, başta Çeçenistan olmak üzere Kuzey Kafkasyalıların ülkeleri, Afganistan'a göre lojistik bakımdan hayli dezavantajlı olduğu gibi, Ruslar bu bölgede etnik ve coğrafi strateji bakımından Afganistan'daki koşullara göre hayli avantajlıydılar. Yerli Hristiyan unsurlara ek olarak bölgede önemli sayıda Rus ve Rus askeri vardır ve iki yüzyılın verdiği deneyimle Kafkasya'yı karış karış bilmekteydiler.

Rusların Afgan ve Çeçen deneyimleri arasında, savunulan çıkarlar ve güdülen amaçlar bakımından da farklılık vardı. Afganistan öteden beri Sovyet etkisinin kökleştiği bir ülke olarak biliniyordu. Nisan 1978 darbesiyle Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin iktidarı ele geçirmesinin Moskova açısından anlamı, bu ülkedeki "gerici" yapıyla daha etkin bir savaş anlamına geliyordu. Yeni Afgan rejimi ülkede bazı sosyal ve kültürel reform-

lara girişmekle birlikte, on dokuzuncu yüzyılda Şamil'in döneminin Kafkasya koşullarını andıran bir toplumsal gerilik ve dinsel otoritelerin yerel gücü yüzünden başarısız olmuştu ve kendisine karşı İslâmî bir cihad başlatan güçler karşısında sürekli gerilemekteydi.⁹ Bu durumda Sovyet yöneticileri kendilerine bağlı bir rejimi korumak için, Aralık 1978'de yaptıkları dostluk ve işbirliği antlaşması koşullarınca kendilerine yapılan bir "davet" üzerine Afganistan'a silahlı güç göndermişlerdi. Tüm bu siyasal ve hukuksal gerekçelere uluslararası toplumca ciddi bir destek verilmemiş ve 1980'ler boyunca BM'nin her Genel Kurul toplantısında, Afganistan'dan yabancı askerî güçlerin çekilmesi için tavsiye kararları büyük bir çoğunlukla alınmıştır. Sovyetler'e yakın çizgideki Hindistan bile, Genel Kurul'da oy gücüne sahip Bağlantısız ülkeler üzerinde etkili olamamıştır.

Buna karşın, 1979 Afgan müdahalesinden farklı olarak 1994 Çeçen müdahalesi, bir rejimi korumak için değil yıkmak için yapılmıştır. Kasım 1991'e gelindiğinde Çeçenistan'da olanlar zaten olmuş ve Moskova'ya bağlı rejim devrilmiş durumdaydı. Moskova'nın itirazına rağmen yapılan seçimlerle Rusya karşıtı bağımsızlıkçı bir yönetim oluşmuştur. Afgan müdahalesi, askerî bir işgal olmakla birlikte bu ülkeyi SSCB'ne katma amacı gütmüyordu. Oysa Çeçen müdahalesi Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğünü koruma amacıyla yapılmıyordu. Afgan müdahalesi, doğru ya da yanlış bir tehdit algılamasının sonucunda komşu bir ülkeye yapılan bir başka devletin içişlerine karışma eylemine dönüşürken; Çeçen müdahalesini, Rusya ile birlikte dünyadaki hemen bütün politik merkezler ve devletler "Rusya'nın iç sorunu" olarak yorumladılar. Sovyet yöneticileri açısından Afganistan'daki savaşa yüklenen ideolojik bir anlam vardı ve bu çatışmanın "ilerici-gerici" güçler arasında olduğunun propagandası yapılmıyordu. İlericilikten kasıt sosyalist-laik bir rejim kurmaksa, belki de gerçekten durum Sovyet yöneticilerin tanımladığı gibiydi. Buna karşın Çeçenistan savaşının Rus-

⁹ Lous Drpre, "Afghanistan Under the Khalq", *Problems of Communism*, Vol. XXVIII No: 4 (July-August 1979), s. 34-50.

ya açısından ideolojik bir yönü yoktu ve bir asayiş ve iç güvenlik sorunu olarak ele alınıyordu. Afganistan, uluslararası toplumun ana aktörleri olan devletlerin ve BM'nin sürekli olarak gündeminde kalırken, Çeçenistan için böyle bir şey söz konusu olmamış ve insanî kaygılardan doğan sivil tepkilerin ötesinde bir dış destek görülmemiştir.

Çeçenlerin İslâmcı konumlarının Afganlılarla tıpatıp benzeştiğini söylemek de olası değildi. Rus müdahalesinin başladığı ana kadar Çeçenler arasında birlik yoktu. Laik bir yaşam biçimi etkin olmakla birlikte, İslâm, Sovyet-Rus yöneticilerinin komediye dönüşen ateizm politikaları ve dayatmaları sonucu gücünü tepkisel nedenlerle arttırıyordu. Bu İslâm'ı, Afganistan'daki kurullaşmış ve köklü liderliklere sahip geleneksel İslâm'la özdeş görmek doğru olmaz. Her iki ülkedeki köklü tarikat etkilerine karşın Çeçenistan'da İslâm, Rus müdahalesinden sonra Afganistan'daki örneklerine benzemeye başlamıştır. Bu yönleriyle 1999 ortalarında Dağıstan'da başlayan Rusya karşıtı hareketler ve çatışmalar Afganistan örneğiyle daha çok benzeşmektedir.

Bu koşullar altında, bölge dışı karar merkezleri, Kafkas politikasında Rusya'ya cephe alarak neler kazanıp-kaybedecekleri üzerinde, en ince ayrıntısına kadar hesaplar yapmaktaydılar ve anlaşılan o ki bunlar arasında, bölgenin yeniden Rus etki alanına girmesinin "kaçınılmaz" olduğuna inananların oranı bir hayli yüksekti. Bu merkezlerin bakış açısıyla Çin, Türkiye ya da İran gibi potansiyel tehdit olabilecek güçlere karşı Ruslar "yeğlenebilir" gözükmekteydi. Bu hususta Rus diplomatları Batılıları ikna edebilmek için çaba göstermekteydiler. Tüm bunlar göz önüne alındığında Çeçenlerin Rusları durdurmada bölge dışı desteğe fazla güvenmemeleri gerektiği ilk bakışta ortaya çıkıyordu. Finlilerin 1940'da yaptıklarına benzer bir mucizeyi gerçekleştirebileceklerine ise başlangıçta kimse inanmıyordu. Çünkü Çeçen ülkesi, Finlandiya gibi iştah kabartmayan, bir "tampon" olarak görülen, sapa bir yerde sıkışmış olmadığı gibi, bilakis Rusların yolunun üzerindeydi.

2. Müdahalenin Altında Yatan Güdüler, Amaçlar ve Beklentiler

Çeçenistan'daki Rus müdahalesinin taraflar açısından başarı değerlendirmesini yapmak için tarafların müdahale öncesindeki amaçlarına bakmak gerekir. Rusya Federasyonu liderliği, yeni federasyon anlaşmasını kabul etmeyen tek yönetim olan Dudayev rejimini yıkmak ve Çeçenleri bu yolla federasyon içinde tutmak istiyordu. Müdahale için aslında daha özerk cumhuriyetle iktidar değişikliği olur olmaz karar alınmış; ama Yeltsin parlamentonun baskıları sonucu geri adım atmak zorunda kalmıştı. SSCB'nin dağılma aşamasında olması, Rusya Federasyonu yönetimine, kendi içinden bir cumhuriyete baskı uygulamasına elverişli olmayan bir ortam oluşturmuştu. Yeltsin de komünizm sonrası Rusya'daki en güçlü adam konumuna yükseldiği bir anda, Rusya tarihi için büyük anlamı olduğuna inandığı misyonunu kanlı olaylara yol açacak ve "özgürlükçü-demokrat" imajına zarar verecek bir çatışmaya girerek lekelemeye hevesli değildi. Ne var ki bu bekleyiş Çeçen rejiminin güçlenmesini, kendine güveninin artmasını ve bağımsızlığın ulaşılabılır ve korunabilir bir şey olduğuna fanatik biçimde inanmasını getirdi. Üç yıl sonra taraflar arasındaki dengeler öyle oluşmuştu ki, Çeçen rejimini dışarıdan bir müdahaleyle devirmek üç yıl öncekiyle kıyaslanmayacak kadar zorlaşmıştı. Buna rağmen aynı dönem içinde Yeltsin yönetiminde de aynı türden bir özgüven oluşmuştu ve bu durum hem orduyu hem de yönetimi gerçek durumu görmekten alıkoyuyordu. Gürcistan'da anti komünist ve anti Rus Gamsakhurdia rejimi devrilmiş ve bu ülke 1992-93 yıllarında ayrılıkçı çatışmalarla birlikte bir kaosa sürüklenmişti. Azerbaycan'da Karabağ çatışması nedeniyle 1992-93 yıllarında iç çekişmeler olmuş ve Türk ulusçusu Elçibey rejimi devrilmiş, Karabağ dahil, ülke topraklarının 1/4'i Ermeni denetimine girmişti. Ekim 1993'de Yeltsin'le anlaşmazlığa düşen Rusya Parlamentosu, 500 kişinin öldürüldüğü bir askerî saldırı sonunda dağıtılmıştı. Tüm bunlar gösteriyordu ki "Rusların istediği ve Yelt-

sin'in dediği oluyordu" ve bunun Çeçenistan için de yinelenmemesi için somut bir neden yoktu.

Bununla birlikte Rusya'nın Kafkasya'ya müdahale biçimlerinin iki başarılı örneğinde, Gamsakhurdia ve Elçibey'in devrilmesinde uygulanan "iç karışıklık çıkarma ve muhalefete destek olma" stratejisinin Çeçenistan'da işlemediği görülmüştü ve öteki nedenler bir yana salt bu gerçek Çeçenistan koşullarının öteki deneyimlere benzemeyeceğini gösteriyordu. Rusya siyasal ortamında ve Rus ordusu içindeki pek çok etkili isim bu gerçeği görerek müdahaleye karşı çıktılar. Ama yukarıda anılan özgüven nedeniyle bu gerçek üst düzey Rus yöneticilerinin çoğu tarafından gereği gibi anlaşılamadı. Buna ek olarak Çeçenlerin başındaki yönetim bağımsızlıkçı bile olsa, Çeçenler Rusya sistematiğine dahil bir halktı ve oraya yapılacak bir müdahalenin getireceği sivil kayıplar, bir devletin kendi halkını ezmesi biçiminde algılanacaktı. Ayrıca müdahaleyi yapan ordunun Müslüman olmayan askerlerce oluşması, soruna Rusya yönetiminin arzu etmediği bir yön vererek, çatışmayı "din savaşına" dönüştürebilirdi. Çeçen kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan İslâm olgusu, tarihsel deneyimlerin sonucunda oluşan Rus düşmanlığı olgusuyla da birleşince müdahalenin Çeçen halkında iç bütünlüşmeyi ve bağımsızlık mücadelesini daha da pekiştirici yönde sonuçlar vereceği ortadaydı. Bu sonuçları Yeltsin ve kurmaylarının görmemiş olmaları olası değildir. Ama büyük olasılıkla müdahalenin kısa süreceğini umdukları için bu gerçekleri fazla önemsemediler.

Yeltsin yönetiminin, 1994 ortalarından itibaren Çeçen sorunuyla ciddi olarak ilgilenmeye başlaması, Rusya'nın Kafkasya politikasında etkinlik kurma amaçlarının yanı sıra petrol ulaşım yollarının güvenliğiyle bağlantılıydı. Bakû-Novorossisk hattı Çeçenistan'dan geçiyordu ve buranın yeniden Rus denetimine alınması önem taşıyordu. Ekim 1994'de Azerbaycan yönetimi ve Batılı büyük şirketlerce imzalanan "asrın anlaşması" uygulamaya geçmeden önce Çeçen sorununun bitirilmesi gerekliydi. Kasım 1994'de yapılan AGİK Budapeşte Zirvesi'nde, Yeltsin,

Rusya'yla Batı arasında "Soğuk Savaş"ın bittiğini, ama NATO'nun genişleme çabaları ve Rusya'nın etki alanına müdahaleler nedeniyle şimdi de "Soğuk Barış" dönemine girildiğini açıklamıştı. Bu sert mesajlardan sonra Rusya'nın kendi evini düzenlemek amacıyla yapacağı işlerin Batı dünyasından fazla tepki almayacağı umuluyordu. Nitekim Çeçenistan'da uygulanan sertliğe rağmen bu çatışma Rusya'nın Batı ile ilişkilerini fazla etkilemedi.

Çeçen sorununun bir an önce Rusların istediği yönde çözülmesi, Dudayev yönetiminin Kafkasya'ya yönelik ihtiraslı planlarının durdurulması bakımından da önem taşıyordu. Dudayev, Çeçen bağımsızlığının, tüm Kuzey Kafkasya'nın birliğini ve bağımsızlığını sağlama yönünde sadece bir ilk adım olarak görülmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla bağımsızlık ilan edildikten sonra yeni devletin adını İçkerya olarak değiştirdi. Bu sözcük sadece Çeçen-İnguş ülkesini değil tüm Kuzey Kafkasya'yı kapsayan bir anlama sahipti ve antik dönemlerde Eski Yunan ve Romalılarca Kuzey Kafkasya'yı tanımlamak için kullanılmıştı. Bu coğrafi tanımlama etnik veya dinsel herhangi bir referansa dayanmadığı için tüm Kuzey Kafkasya halklarını birleştirici bir anlam taşıyordu.¹⁰ Tüm Kuzey Kafkasya halkları içinde en kalabalık nüfusa ve en savaşçı geleneğe sahip halk Çeçenlerdi. Rusya'nın darmadağın olmuş ekonomisinin yol açtığı koşullarda, iç dayanışması en güçlü topluluk olarak Çeçenler ön plana çıkıyordu. Kahraman olmaya hevesli, bu işi kendi doğal mesleği olarak gören maceracı Çeçen gençlerini bulmak sorun değildi ve başkaları onları bulmasa bile onlar kendi gruplarını ve çetelerini kuruyorlardı. Çeçenistan, bağımsızlıkçı yönetimin işbaşına gelmesinden sonra Rusya'nın her tarafından binlerce kaanın kaçağının ve mafya mensubunun sığınağı haline gelmişti. Bu "deneyimli" kadrolar, Çeçen liderliğine, Rus ambargosunu aşmanın yollarını gösteriyorlardı.

Rusya'nın hiçbir meşrû sivil siyasal ya da ekonomik girişi-

¹⁰ Anıl Çeçen, "İçkerya Cumhuriyeti", *Birleşik Kafkasya Konseyi Aylık Haber Bülteni*, Sayı: 11, (Eylül-Ekim-Kasım 1996), s. 4-5.

me zaten olanak vermeyen iktidar yapısında Çeçenler, en sıkı dayanışma içinde ve en gözü kara grup olduklarından, organize suç işlerinde kolayca öne çıkıyorlardı.¹¹ Rusya'nın en çok bas-kısına uğramış ve bundan ötürü de Rus düşmanlığının en fazla olduğu yer de Çeçenistan'dı. Bu nedenle tüm Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı için en büyük güç ve potansiyel Çeçenlerde bulunuyordu ve Dudayev bu potansiyeli harekete geçirmişti. Çeçenler durdurulmazsa, hareketin komşu bölge ve halklara sıçraması kaçınılmazdı ve bu Rus müdahalesine aciliyet kazandıran çok önemli bir etkeni. Kuzey Kafkasya'nın denetiminden çıkmasıyla sonuçlanacak gelişmeler, SSCB'den sonra Rusya Federasyonu'nun birliğini de tartışılır duruma getirecek, SSCB sonrası dönemde ikinci kümeye düşen Rusya'nın üçüncü kümeye düşmesine yol açacak yeni bir savaş ve parçalanma dizisini de beraberinde getirecekti. Bu anlamda Rusya yönetimi, Çeçenistan'ın bağımsızlığını ezerek aslında kendi varlığını da korumayı amaçlıyordu. Bu yolla özelde Kuzey Kafkasya halklarına, genelde de Rusya Federasyonu'nda aynı potansiyeli taşıyan öteki halklara veya bölgelere ve başta Kafkasya olmak üzere tüm eski SSCB halkları ve yönetimlerine Rusya'nın kararlılığı ve gücü gösterilerek, gözdağı verilmiş olacaktı.

Yeltsin açısından Çeçenistan müdahalesi, yönetimin salt Rus olmayanlara değil bizzat Rus halkına vereceği mesajlar bakımından da önem taşıyordu. Partinin Moskova bölge şefiyken 1987'de görevden alınan, ama 1989'dan itibaren yıldızı yeniden parlayan ve anti komünist olduğu kadar da Rus ulusçusu bir söylemle 1990'da Rusya Federasyonu devlet başkanı seçilen Yeltsin'in, 1991 sonrasında komünistlerin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra siyasî ve ekonomik başarısızlık konusunda bulabileceği bahane kalmamıştı. Hele de 1993 parlamento baskısından sonra Rusya'nın geleceğinin Yeltsin'le özdeş olmadığı türünden bir görüş artan ölçüde yayılmaya başlamıştı. Böylesi

¹¹ Alexei Vasilyev, "The Chechen Crisis: Predictable and Unhredictable Comsequences", *The Search for Stability in Russia and the Former Soveiet Union*, ed. David Carlton & Paul Ingram, Brookfield-Vermont, Ashgate Publ., 1997, s. 105-117.

olumsuz şartlar altında Yeltsin yönetimi, Çeçenistan'da kazancağı bir başarıyla hem içeriye hem de dışarıya yönelik güç mesajları verebileceğini umuyordu. Rusya'nın birliği korunmuş olacak, merkez karşıtı güçler sindirilecek, güç politikasının verdiği ivmeyle Aralık 1995 parlamento ve Ağustos 1996 başkanlık seçimlerine girilecekti. Rus halkında Çarlık dönemine ait hatıraların verdiği büyüklük kompleksi ve ulusçu nostaljiyle daha fazla ileri gitme olanağı yoktu ve Yeltsin kendi destanını yazmak zorundaydı. Bunun için Rus halkının gözünde iyi imajı olmayan Kafkasyalılar ve özellikle de Çeçenler iyi bir sahne oluşturabilirdi. Bu baş eğmez ve gururlu halk üzerinde kazanılacak bir zafer, Rus ulusçuluğunu tamamen Yeltsin'in yanına çekebileceği gibi, Rus halkının ulusçuluk afyonuyla bir müddet daha oyalanmasına katkı sağlayabilirdi.

3. Rus Müdahalesinin Aşamaları

Rus ordusunun kötü ve moralsiz durumu bilindiği halde, ordunun üst komuta kademelerinin başta Savunma Bakanı Pavel Graçev olduğu halde büyük bir kendine güven, daha doğrusu kendini beğenmişlik içinde hareket ettikleri ve salt ağır bombardıman ve zırhlı birliklerin hücumuyla Çeçen yönetimini devirebileceklerini düşündükleri konusu üzerinde çok durulmuştur. Bu çevreler Çeçen müdahalesini kendileri için bir fırsat olarak görüyorlar ve işlerin Abhazya, Transdinyester gibi bölgelerde olduğu kadar sorunsuz yürüyeceğini ve kısa sürede sonuçlanacağını umuyorlardı. Fakat Çeçenlerin gücü ve Rus ordusunun güçsüzlüğü bu beklentileri boşa çıkardı ve birkaç gün ya da hafta süreceği umulan müdahale aylar, yıllar sürdü ve Rusya Federasyonu ve Yeltsin ekibi için çok olumsuz bir sonuçla noktalandı. Müdahalenin ilk aşamasında 1994'ün Aralık ayının ilk haftalarında, salt tank gücüyle Grozni'yi ele geçirebilme düşüncesiyle¹² ileri sürülen deneyimsiz birliklerin utanç verici ye-

¹² Bu düşüncüyü Rus politikacıları açısından olağan karşılamak gerekir. Çünkü daha önceki dönemlerde de Doğu Almanya, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Bakû, Tiflis gibi bölgelerdeki iç sorunlar tanklar kullanılarak "çözülmüştü". Tank bu anlamda "yararlı" bir politika aracıydı ve Rus politikacılar onu kullanmaya alışkındılar. Yeltsin Ağustos 1991'de tankların üstüne çıkarak, Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand'ın deyişiyle "Dantonvari" ⇒

nilgisi ve ağır kayıplarıyla karşılaşıldı. Bu rezil olmuşluk Rusya yönetimini ne pahasına olursa olsun sonuç almaya ve sertleşerek intikamcı duygularla Çeçen sivilleri hedef almaya itti. Şubat 1995'e kadar süren çetin savaşıardan sonra Ruslar Grozni'yi ele geçirebildiler. Fakat kentin büyük bölümünü de harabeye çevirdiler. Mayıs 1995'e kadar olan dönemde Rus kuvvetleri direnişçilerin üslendikleri Argun, Gudermes, Şali gibi öteki Çeçen kentlerini de aynı şekilde ağır kayıplar ve onbinlerce sivilin hayatı pahasına ele geçirdiler.

Direnişçilerle mücadelede silahlı-silahsız ayırımı gözetilmeksizin Çeçenlerin hedef alınması ve pek çok gizli operasyonla sivil halkın Rus birliklerince katledilmesi müdahaleyi savaş olmaktan çıkararak bir soykırım boyutuna getirdi. Bu durum ise, Rusya'nın yıllar önceki gibi sömürgeci bir savaş vermekte olduğu ve bunun da Sovyet kuramcılarının yıllarca Batı kapitalizmi için ürettikleri "yeni sömürgecilik" (neo colonialism) adlandırmalarına yakışan özellikler gösterdiği yönünde görüşlerin yaygınlık kazanmasına neden oldu.¹³ Müdahalenin böyle devam etmesi durumunda, Rusların elindeki rehine durumuna düşen ve yüz binlercesi evinden kaçmak zorunda kalan Çeçen sivillere yönelik katliamın sürmesi söz konusuydu. Rus yöneticileri için Çeçen asıllı yurttaşların hayatlarının hiçbir önemi olmadığı rahatlıkla söylenebilirdi. Bunun üzerine Çeçen direnişçiler çatışmayı Rus topraklarına taşımaya karar verdiler. 9 Haziran 1995'te Şamil Basayev liderliğindeki bir Çeçen gerilla grubu, Rusların kuralsızlaştırdıkları bu savaşın değişen kurallarına uyararak Stavropol bölgesindeki Budyennovsk kentine bir baskın düzenledi ve binlerce kişiyi rehin aldı. Rehineler kentin hastanesinde toplandı ve hastane mayınlar ve bombalarla donatıldı. Basayev, ülkesindeki Rus harekâtına derhal son verilmezse binayı

⇐ bir cesaret örneği sergilemiş ve tanklara hakim olmuştu. Fakat kararlı, hazırlıklı ve halk desteğine sahip bir yönetim karşısında tanka dayalı stratejilerin işlemeyeceğini Afganistan, Finlandiya ve Çeçen örnekleri kanıtlamıştı. Dudayev yönetimi için Rus müdahalesi, tüm Çeçen halkının desteğini almasına vesile olan bir sonuç getirmişti.

¹³ Bülent Gökay, "Post-Soviet Disorder: War in Chechnia", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. XXIV, (1994), s. 25-37.

rehinelerle birlikte havaya uçuracağını söylüyordu. Rus birliklerinin yaptıkları birkaç kurtarma girişimi yüzlerce kişinin ölümlüyle sonuçlandı. Bu noktada Yeltsin ve Graçev politikalarının çözümsüz bıraktığı bunalımda, o ana kadar fazla rolü olmadığı anlaşılan Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin devreye girdi. Çeçen teröristleriyle yaptığı görüşmeler sonucu rehinerin kurtarılmasını sağladı. Rus ve Çeçen komutanlar arasında Temmuz 1995 sonlarında bir anlaşmaya varıldı. Buna göre sayıları 90.000'ı aşan Rus kuvvetlerinin büyük kısmı Çeçenistan'ı boşaltacak, ancak 2.000-6.000 arası bir kuvvet Rus nüfusun güvenliği için kalacak, buna karşılık da Çeçen direnişçiler silahlı direnişlerini durdurarak silahlarını bırakacaklardı. Şamil Basayev'in bu girişiminin, Ruslara karşı yapılan bir terörist soykırım tehdidi sonucu Çeçen halkının soykırımını önlediği biçiminde görüşler de vardır. Rus yöneticileri savaşı kuralsızlaştırarak karşı tarafı böyle intihar saldırıları yapmaya zorlamışlardı. Müdahalenin ilk aşaması böyle kapandı.

Bundan sonra 1995 sonlarına kadar olan dönemde ateşkese genelde uyulmakla birlikte, Çeçenistan'ı boşaltmaya başlayan Rus kuvvetlerine bazı saldırılar görüldü. Ayrıca Rusya İçişleri Bakanı Anatoli Kulikov, Çeçenlerin silahlarının çok azını teslim ettiklerine inandıklarını ve bu durumda yapılan anlaşmayı bozduklarını söylüyordu. Rus yöneticileri savaş tehdidiyle birlikte Çeçenler arasından işbirlikçi bir yönetim çıkarmak için de çalışıyorlardı. Anlaşma gereği Eylül 1995'te yapılması gereken seçimler, Rusların hile senaryolarının yol açtığı güvensizlik nedeniyle yapılamadı. Bütün Çeçen adaylar, Sovyet başkanı olan ve Eylül 1991'de Dudayev ve arkadaşlarının devirdiği Doku Zavgayev dışında, seçimlerden çekildiklerini açıkladılar. Kukla bir yönetim kurmayı amaçlayan Moskova yönetimi, Zavgayev'i özerk cumhuriyetin yöneticisi tayin etti ve onun hükümetiyle Rusya Federasyonu arasında bir barış anlaşması yapıldı. Fakat halkın nefret ettiği bu yönetim sadece Rus silahlarının gölgesinde ayakta kalabilirdi. Bu yöneticimi meşrûlaştırmak amacıyla 17 Aralık 1995'te göstermelik bir seçim yaptırıldı. Ülke nüfusunun

yüzde 90'ının yerinden olduğu bir ortamda yapılan bu seçimler savaşın yeniden başlamasının da gerekçesini oluşturdu.¹⁴ Seçimlerde başlangıçta aday olan Ruslan Hasbulatov, bunun Temmuz 1995 anlaşmasının Ruslarca sulandırılması anlamında, Zavgayev'i Moskova'ya sadık bir iktidar olarak Rus silahlarının gölgesinde yapılacak bir göstermelik seçimle iktidara taşınması oyunu olduğunu anlayınca adaylıktan çekildi.¹⁵

Müdahalenin üçüncü aşaması, Aralık 1995'te Çeçenlerin Gudermes kentini ele geçirmek amacıyla yaptıkları ve kenti bir hafta kadar elde tuttıkları bir saldırıyla başladı. Kuralsızlaşan savaş, 9 Ocak 1996'da Dudayev'in damadı Salman Raduyev komutasındaki yeni bir gerilla grubunun Dağıstan'ın Kızıyar kentine yaptığı yeni bir rehine alma operasyonuyla kendini gösterdi. Birkaç gün süren bu operasyon sonrasında Çeçen-Dağıstan sınırındaki Pervomaiskaya köyünde kutaşılın Çeçen kuvvetleri bazı kayıplar vermelerine karşın, mucizevî bir girişimle kuşatmayı yararak kurtulmayı başardılar. Aynı günlerde Trabzon-Soçi seferini yapan "Avrasya" feribotu içindeki 180 yolcu ve mürettebatıyla, Türk yurttaşı oldukları daha sonra ortaya çıkan Abhaz ve Çeçen asıllı bazı teröristlerce kaçırıldı. İki gün süren bu eylem aslında katliam amaçlı değildi ve dünyanın dikkatini Çeçen sorununa çekmeyi amaçlıyordu. Gemiye İstanbul'a getirerek teslim olan eylemciler, daha sonra mahkûm edildikleri cezaevinden tuhaf bir biçimde firar ettiler. Türk resmî makamlarının olaya gösterdiği hoşgörü Rusya'daki bazı çevrelerde bu işin arkasında resmî karar merkezlerinin olabileceği kuşkusunu oluşturdu.

14 Mayıs 1996'da Dudayev'in bir füze saldırısıyla öldürülmesi Çeçen müdahalesinin dördüncü safhasını başlattı. O ana kadar müdahalenin amacını Dudayev'in kriminal rejimiyle mücadele olduğunu söyleyen ve bunun propagandasını yapan Rus

¹⁴ Yılmaz Nevruz, "Çeçen İstiklal Savaşında Son Durum" *Birleşik Kafkasya*, Sayı: 6, (Mart-Nisan-Mayıs 1996), s. 1-4.

¹⁵ Ruslan I. Khasbulatov, "The Kremlin's Chechen Policy" *The Search for Stability in Russia and the Former-Soviet Union*, op.cit., 1997, s. 91-103.

yöneticileri, onunla görüşmeyi kabul etmiyorlardı. Rusya yöneticileri, yeni dönemde Çeçenlerin başına daha olumlu ve yapıcı davranacak liderlerin geçmesini umuyorlardı. Rusya'da Temmuz 1996'da devlet başkanlığı seçimleri yapılacaktı. Bu nedenle Haziran 1996'dan itibaren silahlı çatışmaların şiddetinde azalma oldu ve Rus operasyonları durdu. 23 Haziran 1996'da Moskova'da Zelimhan Yandarbiyev'in liderliğindeki Çeçen temsilcilerle, Yeltsin'in başkanı olduğu Rusya heyeti arasında bir ateşkes anlaşması yapıldı. Fakat Rusya'daki seçimlerin ikinci turunu, Yeltsin'in Zukanov'un önünde göğüslediğinin ilanından bir kaç gün sonra, 10 Temmuz 1996'da başlayan yeni Rus saldırılarıyla bu ateşkes bozuldu.¹⁶ Çeçenler sayıları azalmış Rus birliklerince korunan Argun, Gudermes ve başkent Grozni'yi 3-5 Ağustos 1996'da yaptıkları saldırıyla ele geçirdiler. Fakat Yeltsin açısından bu rezalet, seçimlerin ikinci turundan sonra yaşandığı için Yeltsin'in yüzde 55 oyla devlet başkanı seçilmesini etkilemedi. Yeltsin, seçimlerin ilk turunda yüzde 15 oy alan Aleksandr Lebed'in desteğini alarak seçilebilmişti.

Daha sonra Moldova'dan tek yanlı olarak bağımsızlık ilan eden Transdinyester Cumhuriyeti'ndeki Rus ayrılıkçılarına destek veren 14. Ordu'nun komutanı olarak ünlenen Gen. Aleksandr Lebed'in hem Rusya içindeki prestiji artıyor ve gelecekte başkanlık için güçlü bir aday olarak belirliyordu; hem de o müdahalenin başından beri Çeçen sorununun görüşmeler yoluyla çözümü gerektiğini savunuyordu. Daha önce Afganistan deneyimi olduğu ve o anda da ayrılıkçı bir başka savaşa komuta ettiği için, bu tür savaşların ne denli zor olduğunu bilmesi, Lebed'e öteki Rus yöneticilerinden farklı bir bakış açısı sağlamış olabildi. Sonuçta Yeltsin, hem seçimler nedeniyle onun desteğine, hem de Çeçenler açısından yeni bir yüz ve sorunun çözümüne yönelik barışçı, yapıcı, olumlu yaklaşımları olmasından ötürü onun arabuluculuğuna ihtiyaç duydu. Lebed, Pavel Graçev'in görevden alınmasını sağladı ve başkanın savunma başkanlığına

¹⁶ Jim Nichol, "Russia: Chechnya at Peace? Recent Developments and Implications for U.S. Interests", *CRS Report for Congress*, December 2, 1996, s. 1.

getirildi. Onun girişimleri sonucu Dağıstan'ın Hasavyurt kendinde Çeçen Genelkurmay Başkanı Aslan Maskhadov ile Lebed arasında bir barış anlaşması sağlandı. Buna göre Çeçenistan'ın nihai statüsü 5 yıl içinde yapılacak görüşmelerle belirlenecek, Rus birlikleri 1997 başına kadar Çeçen topraklarından çekileceklerdi. Bu anlaşma Temmuz 1995 anlaşmasına göre Çeçenlerin çok lehine koşullar içeriyor ve Moskova, Çeçen yönetimini resmî olarak tanımış oluyordu. Buna karşın, bu anlaşmanın Lebed'in itibarını arttırmasından hoşnut olmayan çevrelerin baskısıyla, Yeltsin, onu 16 Ekim 1996'da görevden aldı. Çeçenistan'a oluşan yeni koşullarda geleceği olmayan kukla Zavgayev başkanlığındaki Çeçen hükümeti 16 Kasım 1996'da istifa etti ve Çeçenistan 27 Ocak 1997'de özgür bir ortamda yapılan devlet başkanlığı ve parlamento seçimleriyle yeni bir döneme girdi.

ÇEÇENİSTAN'DA NORMALLEŞME ÇABALARI VE BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Ocak 1997'de yapılan seçimler, görünüşte Çeçenistan için bir dönüm noktası niteliği taşıyordu. Devlet başkanlığı için dört aday mücadele etti. Çeçen Genelkurmay Başkanı Aslan Maskhadov, Dudayev'in ölümünden sonra Devlet Başkanlığı görevini üstlenen ve Yeltsin'le yapılan ateşkes görüşmelerinde Çeçen tarafını temsil eden Zelimhan Yandarbiyev, Başbakan Yardımcısı ve daha sonraki dönemin Dışişleri Bakanı Movladi Udugov ve terörist eylemleriyle adını duyuran Şamil Basayev. Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'ni yirmi yılı aşkın bir süre yönetmiş olan eski Yüksek Sovyet Başkanı Doku Zavgayev'in aday bile olamaması ve ülkeyi terk etmesi, Sovyet sisteminin yetiştirdiği adamların Çeçen halkı nazarında ne denli düşük bir yerleri olduğunu da gösteriyordu. Tüm adaylar için de Rusya'ya bakış açısı ılımlı olan belki de tek isim Aslan Maskhadov'du. Öteki adaylar Dudayev'den bile katı ve uzlaşmaz Rus karşıtı bir çizgide bulunuyorlardı. Seçimler sonunda Maskhadov, oyların yaklaşık yüzde 69'unu aldı ve en yakın rakipleri Basayev yüzde 23, Yandarbiyev yüzde 12 civarında oy alabildiler.

Bu seçimlerin değerlendirilmesi 1991 sonrası Çeçenistan ge-

lişmeleri için ışık tutabilecek sonuçlar verecek niteliktedir. Dudayev'e karşı olan güçlerin, tarihsel olarak despotik geleneğe olanak tanımayan Çeçen toplumunda ortaya çıkmaları olağan ve kaçınılmazdı. Dudayev'in bunlara karşı gücü, arkasındaki Rus karşıtı fanatik dinciler ve bağımsızlığın sağlayabileceği olanaklarla Çeçen ülkesini kendileri için güvenli bir üs haline getirmeye çalışan "mafyokratik" gruplardan gelmekteydi. Kasım 1991 devlet başkanlığı seçimlerinin Dudayev'e sağladığı avantaj, ülkedeki Rus yönetimine duyulan tepkilerden kaynaklanıyordu. Sovyet rejimi, gerek dayatmacı ve baskıcı devlet terörü politikası, gerekse sürgünlerle, Çeçen halkına yıllar boyunca unutulması çok zor acılar ve sıkıntılar vermişti. Buna duyulan tepkileri ortaya çıkaracak siyasal söylemi, uyanıları ve provokasyonu seslendiren Dudayev, cesaretli hareketleriyle tepki duyulan, halkın çok büyük çoğunluğu tarafından "işbirlikçi Rus ajanı" olarak görülen ve Çeçenistan'ın kaynaklarının önemli bir kısmını Rusya'ya sevkettikten sonra geri kalanını bir avuç adamla paylaşan rüşvetçi Zavgayev rejimini devirmişti. Eski rejimin bu berbat yapısı herkesçe bilinmesine rağmen, daha sonraki dönemlerde Moskova'nın politikaları onu geri getirmekten ibaret olmuştu. Öyle ki, Ağustos 1991 darbesine hemen destek veren Zavgayev, Yeltsin'in Çeçen işleri danışmanı olmuştu. İşte Dudayev, ülkeyi böyle bir "işbirlikçinin" elinden kurtarmıştı.

Bu "kurtarıcı" rolünün verdiği meşrûiyet de eklendiğinde, Dudayev, ilk iki sene içinde büyük bir kitlesel destek bulmuştu. Ama 1993'den itibaren bu durum değişmeye başlamıştı. Çeçen halkının büyük kesimlerinde İslâm'a bağlılık vardı; ama fanatizm yoktu. Dudayev'in etrafında toplanan Basayev, Yandarbiyev, Raduyev gibi isimler rejime böyle bir hava veriyordu. Dudayev'e aşırı sadakatle destek veren militan gücünün sayısı 2.000-4.000 arasında değişiyordu. Fakat bu güçle baskıcı bir rejimi uzun süre götürmek olanaklı değildi. Ağustos 1994'den itibaren Dudayev'e karşı harekete geçen muhaliflerin militan sayısı Dudayev'inkinden çok daha az olduğu için, onu devirme girişiminde başarısız oldular. Yine de Dudayev'in uzun süre da-

yanabileceğini düşünmek için bir neden yoktur. Ona tek meşrûiyet kaynağı veren şey Rus karşıtlığıydı ve Rusya'nın hareketsiz kalması durumunda istikrarlı bir iktidar kurma ve sürdürme şansı zayıftı. Bunun için Çeçenistan'a uygulanan ambargonun ciddi bir ablukaya dönüştürülmesi bile yeterli olacaktı.

Fakat bilindiği üzere gelişmeler böyle olmadı ve Yeltsin'in hangi amaçlar ve güdülerle yaptığı anlatılan müdahale Dudayev'e "ilaç gibi" geldi. Böylece yıllardır mücadelesinin temelini oturttuğu şey gerçekleşmiş, Sovyet sonrası dönemde demokrasi ve insan hakları söylemiyle makyaj yapılan Rusya gerçek yüzünü göstermiş, yani hegemonyacı, emperyalist amaçlarını ortaya koymuştu. Rus orduları direnişle karşılaştıkça, ne pahasına olursa olsun direnişi ezerek iç politikadaki konumlarını kurtarmak isteyen Rusya yöneticilerinin emirleri doğrultusunda, müdahalenin şiddeti artmış ve bu iş artık bir savaş olmaktan çıkarak kuralsızca katliamların yaşandığı bir soykırıma dönüşmüştür. İşte bu süreç sonunda gelinen noktada, Çeçen halkındaki iktidar-muhalefet ayrılığı doğal olarak bitmiş ve Çeçenler unvanları bırakıp, Dudayev'in 4.000 kişilik küçük militan grubunun yerine 30.000 kişilik gerçek bir ordu kurmuşlar, yaptıkları savaş da ülkelerini işgalden kurtarmak isteyen bir halkın tüm kesimlerini bir araya getiren bir "ulusal kurtuluş mücadelesi"ne dönmüştür. Aslan Maskhadov'un kazandığı geniş destek ve Çeçen halkında fanatizme duyulan tepki, gerekli siyasal koşullar oluşturulabilseydi, 1991'de de ortaya çıkartılabilir ve Rusya'yla bir uzlaşma sağlanabilirdi. Çünkü Rus müdahalesinin vahşiliğine rağmen mantıklı hareket eden ve fanatiklere prim vermeyen Çeçen seçmeni, uygun koşullarda Dudayev'i de demokratik yollarla alaşağı edebilecekti. Fakat müdahale sonunda fanatik çevrelerin etrafında birleşmek zorunda kalan Çeçen halkı için Rusya yönetimi demokratik seçenek bırakmamıştı. Bu yüzden Rusya karşıtı güçler her zaman etkinliklerini sürdürebilecek ve Maskhadov'dan bağımsız hareket edebilecek güce ulaşmışlardı. Bugün için gelinen noktada böylesi iç dayanışma sağlayan bir savaştan sonra, 1991'deki özerk cumhuriyet yapısıyla yetinil-

mesini savunabilecek bir lider Çeçenistan'da yoktur. Maskhadov bile Rusya'yla ilişkiler konusunda radikal kesimlerin yaklaşımalarını toptan reddedebilecek bir durumda değildir.

Bu sonucu oluşturan birinci etmenin, Rusya'nın hiçbir savaş kuralına uymayan ve insanlık dışı katliamlarla bezenen askerî müdahalesi olduğunun altını çizmek gerekir. Buna ek olarak Rus müdahalesine direnişin böylesine sert olmasında, Çeçen toplumunun direnişe alışkın, inatçı yapısının yanı sıra, Rusya merkezî yönetiminin zayıflığı yüzünden, önceden de değinildiği üzere Dudayev'in kazandığı üç yılda başardığı silahlanma da etkili olmuştur. Rusya'da silahları iyi denetleyen bir yönetim olsa, sınırların denetimi gereken ciddilikte yapılabilse, Çeçenlerin elinde hiçbir zaman böylesi devasa boyutta silah olmayacağı gibi, Yeltsin 1994 sonlarında gösterdiği ve kendisine hiçbir yarar getirmeyen cesaret ve kararlılığı 1991 sonlarında ya da 1992 başlarında gösterebilseydi, henüz iyi silahlanmamış Dudayev yönetimi devrilebilirdi. Gamsakhurdia ya da Elçibey örnekleri, ordusunu kuramamış başkanların iktidarda kalamayacağını gösterdiği için Dudayev'in hazırlıklarını sağlam yapması konusunda uyarıcı oldular; ayrıca bu "başarılar" Rusya yöneticilerine ve ordudaki karar vericilere gereksiz bir özgüven verdi.

Maskhadov yönetiminin ülkedeki normalleşmeyi sağlama çabaları, yerel düzeyde denetimsiz pek çok silahlı grubun varlığı yüzünden Haziran 1997'ye kadar başarılı olmadı.¹⁷ Ocak 1997'de Rus ordularının çekilmesinin tamamlanmasından sonra ülkenin değişik bölgelerine hakim olan silahlı gruplar ülkede iç güvenliğin sağlanmasına büyük engel oluşturmuyorlardı. Bu grupların adam kaçırma eylemlerine yönelik bir operasyon yapan hükümet güçleri, Temmuz 1997'ye kadar olan dönemde kaçırılan pek çok yabancınnın kurtarılmasını sağlamışlardır. Maskhadov, Eylül 1997'de Gürcistan'a resmî bir ziyarette bulundu ve iki devlet ortak sınırlarında kapıların açılması konusunda anlaşmaya vardılar. Dudayev'in yaptığı'nın tersine hareket eden yeni

¹⁷ Osman Çelik, "Çeçenistan'ın Bağımsızlığını Güçleştiren Engeller", *Birleşik Kafkasya Konseyi Aylık Haber Bülteni*, Sayı: 17, (Mart-Nisan-Mayıs 1998), s. 8-9.

Çeçen lideri, Gürcistan'ı küstürecek değil yakınlaştıracak politikalar izlemeye başladı. Dudayev döneminde bir yandan Abkhazlara Şamil Basayev komutasında 500 kişilik bir gerilla grubuyla destek sağlanırken, öte yandan kendi politik yaklaşımları ve despotça tutumunun sonucu olarak devrilen Gamsakhurdia'ya sığınma hakkı verilmişti. Çeçenistan'ın Tiflis'e ne kadar yakın bir konumu olduğu hatırlanırsa, Tiflis yönetiminin duyaçağı endişeler anlaşılabilir. Dudayev yönetimi hem ayrılıkçı güçlere, hem de rejim karşıtı bir devrik lidere destek vererek Gürcistan'a yönelik açık düşmanlık politikası uygulamıştı.

Buna karşın Maskhadov'un akılcı politikaları sayesinde Çeçen yönetimi, hiçbir Kuzey Kafkasya ülkesinden göremediği anlayışı Şevardnadze'den gördü. Çeçen ülkesinin petrol ürünleri ihraç olanakları kolaylaştı ve yeni yetme Gürcü işadamları için Azerbaycan'ın dışında yeni bir petrol ürünleri ticareti yolu açılmış oldu. Eski yönetimin yaptığıın aksine, Maskhadov, Abkhazlara karşılıksız ve duygusal nedenlerle destek verme politikasını bıraktı ve Gürcistan'la resmî ilişkilerinin önemini algıladığını ortaya koydu. Ayrıca gerçekleşme olasılığı düşük olan Kuzey Kafkasya Federasyonu çabalarına da aktif destek sağlamaktan vazgeçti. Bu çabalar her ne kadar sivil olarak devam ettilerse de, Çeçenistan'ın uğradığı kayıplar tüm Kuzey Kafkasya için ürkütücü olduğundan, eski güç ve umutlarını yitirmeye başladılar. Üstelik Abkhazların ve Çerkeslerin "Ruslardan daha Rusçu" bir noktada olduklarını Dudayev bile hayatının son bir yılında iyice anlamıştı. Kuzeybatı Kafkasya'nın, Çeçenistan'daki vahşet karşısındaki hareketsizliğinin korkunun dışındaki bir nedeni de, Ruslarla ve Rus politikalarıyla böylesi içli dışlı olmanın getirdiği bağıllık ilişkisiydi. Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin yöneticileri savaşın başlangıç döneminde Çeçenistan'daki işgalin durdurulması ve soruna görüşmeler yoluyla çözüm bulunması konusunda Rusya yönetimine bir çağrı yapmışlar, fakat sonraki dönemlerde soykırıma dönüşen savaş koşullarında cesaretli bir tutum almayarak yaşananları izlemekle yetinmişlerdi.

KAFKASYA'DA ULUSÇULUK*

Bülent ULUDAĞ

1990-93 yılları arasında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programında iken "Rusya'da ve Sovyetler Birliği'nde Gürcüler ve Gürcistan" isimli bir tez hazırladım. Birkaç kez de Gürcistan'ı ziyaret ettim. O bölgeyle çeşitli yakınlıklarım var ve bu dili biliyorum.

Oraya gidip gelirken bazı bilgiler öğrendim ve tezimi hazırlayıp bitirdikten sonra bu sefer doktora çalışmasında bütün Kafkasya'yı ele alacak biçimde genişlettim. Kafkasya'daki ulusçu-ayrılıkçı hareketleri incelediğimde üç bölge ağırlık kazandı. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, en ağır kriz olarak ortaya çıkan Ermeni ulusçuluğu ve Karabağ hareketiydi. İkinci hareket Gürcistan'daki sorunlar, genel olarak Gürcistan ve bu ülkedeki ulusçu ve ayrılıkçı hareketlerdi. Doktora tezimde son olarak da Kuzey Kafkasya, Çeçenistan ve Dağıstan ele alınmıştı.

Ben burada tezin ana hatlarından bahsetmeyeceğim; fakat bu sekiz senelik Kafkasya üzerine akademik deneyimimle edindiğim bazı notları sizinle paylaşmak istiyorum.

Ülkemizde alan araştırmaları, özellikle komşu bölgelerle ilgili alan araştırmaları eksik kaldı. Sovyetler Birliği'nin devam ettiği dönemde bu araştırmalar daha ziyade anti Sovyet, anti komünist bir çizgi üzerine yapıldı ve genellikle de sağ denilebilecek bir yaklaşım içerisinde olunurdu. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu yaklaşımlar yetersiz kaldı. Özellikle Kafkasya'daki krizleri anlamakta Türkiye'deki akademik çevreler olsun, medyatik çevreler olsun pek çok güçlüklerle kar-

* Boğaziçi Üniversitesi Konferansı, 6 Mayıs 2000.

şılaştılar.

Benim öncelikle tespit ettiğim bazı noktalar var. Kafkasya dinamiklerini anlamak için öncelikle ulusçuluk teorisini iyi anlamak gerekiyor. Tüm Sovyetler coğrafyası içerisinde ulusçuluğun en şiddetli olduğu yer Kafkasya'dır ve Kafkasya'da ulusçuluğun her türüne rastlamak mümkündür. Tarihsel referanslar burada çok güçlü. Orta Asya'da, sanıldığı gibi Avrupa tipi bir ulusçuluk geliştirmek kolay olmamıştır. Hâlâ da ulusçuluk, yani laik bir ulusçuluk Orta Asya'da etkin değildir. Mesela, Ukrayna'da da, Beyaz Rusya'da da Avrupa tipi bir ulusçuluk oluşmamıştır. Baltık ülkelerinde de, ulusçuluk Protestan ve Katolik kültürünün üzerine oturmak zorunda kalmıştır. Polonya'da da aynı durum söz konusudur, Doğu Avrupa'da da. Yani ulusçuluk, bu eski Sovyet coğrafyasında, Alman ihtilâlinde, Fransız ihtilâlinde olduğu gibi bir ideoloji ve bir felsefi birikimin sonunda oluşmuş değildir. Tarihsel bazı referanslar, geçmişte kurulan bazı devletler, içteki kanlı olaylar ulusçuluğu oluşturmuştur. Sovyet uygulamalarının da onu pekiştirici etkileri olmuştur; ama Kafkasya özeline baktığımızda Sovyetler Birliği'nin öteki bölgelerinden çok farklı bir durumla karşılaşırız. Avrupa'dakine benzeyen ulusçuluk var; Yahudi ulusçuluğu diyebileceğimiz siyonizmi andıran bir şekilde diaspora ulusçuluğu var; Ermeni ulusçuluğu, Kuzey Kafkasya'daki bazı ulusçuluklar veya Gürcü ulusçuluğunda gördüğümüz şekilde Orta Avrupa-Batı Avrupa tipine yakın, tarihsel referansları kuvvetli, feodal düzenin üzerine iyi oturmuş bir ulusçuluk var; ya da Azerbaycan'da gördüğümüz gibi sınır ötesi ulusçuluk, yani Azerbaycan'ın da ötesinde, İran boyutu olan, onun da ötesinde bir Türk dünyası iddiası olan bir ulusçuluk var. Onun için Kafkasya ulusçuluk açısından çeşitlilik arzeden bir yerdir.

Kafkasya'yı anlamak için ulusçuluk teorisini iyi bilmek gerekiyor. İşte ilk dikkat çekmek istediğim husus budur. İkinci nokta; Sovyet sosyalizmine ilişkin bazı yanılsamaları da açmak gerekiyor. Bunlar nelerdir? Sovyetler Birliği'nin kuruluş ve dağılma dönemine ilişkin bazı şablonlar oluşturuluyor. Mesela,

"Sovyet İhtilâli" yani "Rus İhtilâli" deniyor ve genellikle de 25 Ekim'de olan o Ekim İhtilâli ile denk tutuluyor bu. Lenin orada devrimin bir simgesi gibi oluşmuş durumda ve onun tozu du-manı içinde bu tarihsel olay gerektiği gibi anlaşılmıyor. Şimdi, tarihsel olayları incelerken bir sonraki olayın hiç olmamış olduğunu varsayarak ve elimizi o sonraki olayın üzerine koyarak ilk olaya bakmak gerekiyor ki zaten ne olduğunu bildiğimiz zaman ilk olayı tam olarak anlayamıyoruz. Mesela Lenin'in emperyalizmle ilgili kuramına baktığımızda, 1. Dünya Savaşı beklenen ve o çizginin doğrultusunda oluşmuş bir olaydı. Umutlar büyük ölçüde bu savaşa bağlanmıştı ve bir başka sosyalist devrimin de Avrupa'da olacağı varsayılıyordu; fakat böyle olmadı. Birinci Dünya Savaşı olmasaydı Rus Devrimi olmayabilirdi. Yani 1. Dünya Savaşı'nın Çarlık rejimini sarsıcı etkileri çok olmuştur. Şöyle izah edeyim: 1904-5 Rus-Japon Savaşı Çarlık rejimini sarstığı için 1905 Devrimi'nin yolunu açmıştır. Yani Rusya'nın genel bir özelliği, dışarıdaki başarısızlıkların içeride krize neden olmasıdır. Osmanlı'nın tam tersi bir tarihsel ritmdir bu. Osmanlı'da, içerideki kriz, dışarıda başarısızlık getirmektedir. Örneğin, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, hemen akabinde Rusya ile olan savaşta yenilgi, Mısır isyanlarındaki yenilgi; 1875-76 Osmanlı Anayasa Krizi ve hemen akabinde Rusya ile olan savaşlar; 1908-9 krizi, hemen akabinde İtalya ve Balkan hezimetleri... Yani Rusya'da kriz tam tersi bir ritm. Ondan ötürü 1. Dünya Savaşı'nın sarsıcı etkileri olmasaydı bir Rus İhtilâli'nin olması zor olacaktı; öyle bir ihtilâl olmayacağı için de Bolşevikler'in iktidara yürümeleri zor olacaktı. Bunu niçin söylüyorum? Daha sonra devrimle ilgili yazılan destansı tarihler aldatıcı olmasın diye. O destansı tarihlerin perdesini geriye iterek bakmak gerekir. Mesela, o devrimi bazı sağ yaklaşımlar basit bir darbe olarak görür. Tabii, bu bir aldatıcılıktır; bu devrim basit bir darbe değildir, görünürde öyledir. Yani bir ekim ayında Bolşevikler, bir hükümet darbesi ile hükümeti devirmişler, bir hafta sonra da Moskova'da yönetimi ele geçirmişlerdir. Fakat Bolşevikler meşrûyetlerini o darbe üzerinden kazanmadılar, iç savaşı kazanarak ka-

zandılar. Onun üzerinde pek durulmaz. Genellikle Amerikan akademisyenlerinin yaklaşımında o bir anti demokratik harekettir. Kurucular Meclisi dağıtılmıştır ve köylü sovyetlerinde, işçi sovyetlerinde ve ordu sovyetlerinde Bolşevikler ağırlıkta olduğu için yönetimi kolayca ele geçirmişlerdir, bu bir darbedir. Yani öyle görünür; fakat iktidar meşrûyetini iç savaşı kazanarak sağlamıştır. Siyasî olarak zayıf olsalardı iç savaşı kazanamazlardı. Bu, on beşin üzerinde devletin fiilen müdahale ettiği bir savaştı. Birinci yanılma budur. Sovyet sosyalizmine ilişkin ikinci yanılma Stalin üzerinedir. Mesela, Berlin'e, Viyana'ya kadar giden, Sovyetler'in babası Stalin; bu destansı bir anlatımdır. Stalin, eğer karşısında Amerikan kuvvetleri olmasaydı Paris'e kadar da gidebilirdi; çünkü Alman ordusu diye bir şey kalmamıştı. Tabii Rus tarihçileri savaşı esas biz kazandık der. Sovyet halkları milyonlarca ağır kayıplar verdi, Alman işgaline uğrayan yerlerde taş üzerinde taş kalmadı. Bunların her biri doğrudur; fakat işte Berlin'e kadar gidildi, şöyle oldu, böyle oldu; Kızıldoru'nun Doğu Avrupa'daki devrimleri hep böyle bir destan içinde anlatılır. Fakat o destanın aldattıcılığına kapılmamak gerekir; çünkü zaten Avrupa'da bir güç kalmamıştı. Eğer Amerikan kuvvetleri olmasaydı, Avrupa Sovyet kontrolüne girecekti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına ilişkin bir başka yanılma da şudur: Orada görüştüğüm insanlardan beni çok şaşırtan bazı tepkiler aldım. Sovyet sonrası dönemde her bir cumhuriyet bağımsız olunca tabii ekonomik krizler oluştu. Doğrudan Gorbacov'u sorumlu tutan bir anlayış gördüm orada. Oysa Gorbacov, Sovyetler Birliği'nin devam etmesini istiyordu. Bir birlik anlaşmasıyla belki kıvılcık bayrak değişirdi, bir başka isim olurdu. Yani bir federasyon oluşabilirdi, öyle bir isteği vardı; ama bu mümkün olmadı. Onlar niçin bunun olmadığını tartışacakları yerde, Gorbacov için CIA ajanıydı, şöyleydi böyleydi diye iddialarda bulunuyorlardı; çok gariptir, bu iddiaları dillendiren akademisyenlere bile rastladım. Sovyetler Birliği'ni dağıtan adam, Gorbacov değil, Yeltsin'dir. Yani bu bir iddia da değil; 1991 sonunda o imzayı atan, Sovyetler Birliği'nin hükümsüz olduğunu,

Kızıl Ordu'nun ve Komünist Parti'nin hükümsüz olduğunu, bunların etkisinin olmadığını, Rusya'nın ulusal ordusunun tüm yetkileri aldığını ilan eden odur. Bunları oluşturan ve Batı tarafından kahraman ilan edilen adam, Yeltsin'dir. İlginçtir, Yeltsin'e yönelik hemen hemen hiçbir suçlamayla karşılaşmadım. Bunun açıklaması da çok basitti: Yeltsin o zaman iktidardaydı. Yani hâlâ Moskova'da kim varsa, iktidarda kim varsa, Tiflis'teki adam ona göre düşünüyor. Bu bana çok ilginç geldi. Yeltsin, kendi iktidarını sağlama almak için üç tane kurumu tasfiye etmek zorundaydı: Bunlar Komünist Partisi, Kızıl Ordu, tabii KGB onun bir kanadı ve Sovyetler Birliği'nin kendisi. Bu üç kurumu tasfiye etmeden rahat oturamazdı ve diğerlerini tasfiye etmek için Sovyetler Birliği'nden başladı. Yani, Sovyetler Birliği tasfiye edildiği anda Komünist Parti anlamsızlaşır. İdeolojik birliği sağlayan zaten Komünist Parti'ydi. Sözde diğer cumhuriyetler hukuken bağımsız olmakla birlikte Komünist Parti sayesinde bu birlik oluşuyordu ve anayasal bir rolü vardı Komünist Parti'nin. Yani şimdi bu üç örneği; Lenin, Stalin ve Yeltsin örneğini, şu amaçla veriyorum: Bazen öyle bir medyatik propaganda bombardımanı oluşturuluyor ki çok açık olan bazı gerçekler dahi böyle örseleniyor ve birçok şey anlaşılmaz hale geliyor.

İkinci dikkat çekmek istediğim nokta da, ulusçuluk teorisinin haricinde Sovyet sosyalizminin oluşumuna ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına ilişkin olarak bu şartlandırmalardan arınmış bir bakışla Sovyet sonrası krizlere bakmaktır. Tabii bu kolay bir iş değildir.

Şimdi esas olarak Kafkasya konusuna gelirsek; Kafkasya'ya sosyalizm işgalle gelmiştir. Yani, 1945-48 döneminde Doğu Avrupa'nın sosyalistleştirilmesi gibi bir olay vardır. Bunlar aşama aşama olmuştur. Onun ilk örneği bu olaylardan 25 yıl önce Kafkasya'da oluşmuştur ve o dönemde Kafkasya'da ulusçu hükümetler kurulmuştur. Çarlık rejiminin dağılmasından sonra uzunca bir süre devam eden Ermeni ulusçuluğu sorunu vardı. Bu daha çok Osmanlı devletini ilgilendiren bir sorundu; ama Kafkasya'da da etkileri vardı. Ermeni ulusçuluğu işin içine gir-

diği için Osmanlı orduları Rus İhtilâli'nden sonra savaşa devam etmek zorunda kaldılar. Yani Brest-Litowsk Antlaşması'yla Kafkasya'ya ve Doğu Anadolu'ya barış gelmemiştir ve savaş 1920'nin sonlarına dek devam etmiştir. Esas olarak bu mücadele Türklerle Ermeniler arasındaydı. Şimdi böyle bir ortamda Kafkasya önce Alman ve Osmanlı ordularının müdahalesine sahne oldu; daha sonra, yani Osmanlı ve Almanya'nın ateşkesinden sonra 1. Dünya Savaşı o noktada bitince de İngiliz müdahalesine sahne oldu. İngiliz müdahalesi de doğrudan Beyaz Ordu'ların açıkça desteklendiği bir alan oluşturmak için yapıldı. Kafkasya'daki ulusalci hükümetler; Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan hükümetleri desteklenip bir Kafkas seti oluşturulacaktı. Hem de Beyaz Ordular desteklenip Don ve Volga üzerinden Moskova'ya kadar bir hakimiyet kurulması düşünülüyordu. Rus İç Savaşı'nın en çetin olduğu dönem olan 1919'da, Kafkasya'nın umumî görünümü buydu. Kafkasya doğrudan bir tehdit alanı olarak ortaya çıktığı için Kızıl Ordu orayı işgal etmek zorunda kalmıştır.

Kafkasya'daki oluşumlar, Sovyetler için bir tehditti. Tehdit oradaki küçük devletlerden kaynaklanmıyordu. Onlar yeni bağımsız olmuşlardı; Kuzey Kafkasya gibi kurumsallaşmalarını henüz tamamlamışlardı. Ama orası İngiltere ve Fransa gibi Rus Devrimi'nin aleyhinde olan güçlerin denetimine girerse, hesapta olmayan işler olacaktı ve Moskova'daki idareciler de buna izin veremezlerdi.

Kafkasya'ya devrimin işgalle geldiğini söyledik; ancak bu durumun bir istisnası vardır. Bakü, 1800'lerin başında küçücük bir köydü; 1800'lerin ortasından itibaren petrole iki yüz bin nüfuslu bir şehir oldu. İki yüz bin üzerinde nüfusla 1. Dünya Savaşı yıllarında Kafkasya'nın Tiflis'ten sonra en büyük kenti haline gelmiş, tam bir kozmopolit şehir olmuştu. Müslümanlar, Hristiyanlar, Gürcüler, Ermeniler, Ruslar; herkes oradaydı. On dan ötürü de Rus ordusunun -tabii devrimi başlatan da oydu, Rus ordusu ayaklandığı için Çarlık rejimi çöktü- yani Doğu Cephesi'nden çekilen Rus askerlerinin toplandığı yerd. Ermeni

ulusçuları, Taşnak milisleri Bolşevikler'e dolaylı destek sağlıyordu. Bütün bu etmenlerle Bakû'de dört aya kadar varan bir komün kuruldu; fakat tabii o egemenlik 1918'in ilk aylarında kurulurken çok sayıda Azerî öldürüldü. Yani, oradaki sosyalistlerin lideri Stefan Şavyan Bolşevikti, Ermeni milliyetçisi değildi; ama hesapta devrimci amaçlar uğruna Ermeni milliyetçiliği ile işbirliği yaptı; Bakû'de on binlerce Azerî'nin öldürülmesine neden olan bir iktidar mücadelesinden sonra sosyalizm kuruldu. Bu neyi gösterir? Bakû'de sosyalizm Petersburg'da kurulduğu gibi kurulmadı. Petrograd'daki kansız darbe gibi olmadı. Sosyalizm olarak, Taşnaklar'la müttefik halindeki Bolşevikler'in yaptığı bir terör ve iç savaş ortamını algıladılar. İlerideki dönemde Azerbaycan'da ulusçuluğun gelişmesinde bu olayın büyük bir önemi vardır. Fakat tabii ki tarafsız olmayan bazı yazarlar, mesela Chicago Üniversitesi'nden bir Amerikalı -Ermeni yanlısı bir yazardır- bu Bakû olaylarına yani Mart-Nisan 1918 katliamına 'Bakû Ekimi' diyor. Bu tabii ki son derece çarpık bir yaklaşımdır. Azerîler için bir katliam, ama onun için bir devrim. İşte Osmanlı ordusu, o bölgedeki Bolşevik yani daha doğrusu Ermeni Taşnak hakimiyetinin oluşmasını önlemek için, Azerîleri müttefik edinerek o bölgeyi 1918'de işgal etmiştir. Bakû'yü ele geçirmiş ve hatta Dağıstan'a kadar ilerlemiştir. Şimdi bu neyi gösteriyor? Azerî toplumu, sosyalizmle taraflı bir hakem konumunda tanıştı. Azerbaycan toplumunda da ulusçuluk yanında sosyalizm vardı ve Kafkasya'da son kez bu iki akım atbaşı gitmiştir. Sovyet Devrimi, ilk yıllarında özellikle 1920'lerde, o bölgelerde hep ulusçuluğu müttefik olarak yanına almıştır; Azerbaycan'da, Gürcistan'da, Ermenistan'da da... Fakat daha sonraki dönemlerde tamamen sanal bir tarih uydurulmuştur ve rejimi öne çıkaran, objektiflikten uzak bir tarih anlayışı egemen olmuştur. Bu da özellikle ulusçuluğu reaksiyonel bir şekilde tavrı almaya itmiştir. Mesela, Azerbaycan hiçbir zaman Bakû olaylarını kendi tarihinin bir parçası olarak kabul etmemiştir; Moskova'yı Ermeniler ve Azerîler arasında tarafsız bir konumda görmemiştir.

Ermeniler'in durumu daha değişiktir; Sovyet politikalarına

daha etkin bir destek vermiştir Ermeniler. Bu tabii devrimden ötürü değildi. Ermeni sorununun erken dönemlerine girmek istemiyorum. Ermeniler kendilerini Azerîlerle Türkler arasında bir kıskaç içinde hissediyordu ve tabii 1915 olayları, daha önce-si vs. Ermeni toplumunda büyük bir panik ve korku oluşturmuştu. Bundan ötürü de ister komünist olsun, ister beyaz, ister kızıl olsun Ruslar'ı doğal bir müttefik olarak gördü Ermeniler. Daha önce İngilizler'i ve Fransızlar'ı görüyorlardı; ama onlardan Türkler'le olan mücadeleleri döneminde hiçbir destek alamadıkları için en somut destek olarak yine Ruslar'a sarıldılar. Ve iki üç yüz sene önce, Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'ya gelişini yine aynı şekilde karşılamışlardı. Yani onu kendilerini Müslümanların baskısından kurtaracak bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Azerîler'in tam tersi bir durum var Ermeniler'de; sosyalizm ve Kızıl Ordu'yu, sosyalist oldukları için değil de başka nedenlerle destekliyorlar.

Ermeni toplumunda gelişen o ulusçuluk, 1800'lerin son döneminde partileşiyor; Osmanlı devletindeki ve Kafkasya'daki Ermeniler tarafından örgütler ve dernekler kuruluyor -Birçoğu Osmanlı aleyhinde tabii-. Sosyalizm doğal olarak bunların içinde. Yani sosyalizm, Ermeniler için hem bir ulusal kurtuluş hem de bir sınıfsal kurtuluş; hem Osmanlı'ya hem de Çarlık despotizmine karşı bir karşı koyuş. Böyle bir ortamda romantik ulusçuluğun desteklediği bir Ermeni hareketi söz konusu. Romantik ulusçuluk zaten pek çok şeyin görülmesini engelleyen bir şey, ulusçuluk teorileri incelendiğinde bu görülür. Bu ortamda Ermeni ulusçuluğu sosyalizmin bir müttefiki haline geldi. Şu anda sosyalizm olmamasına karşın Rus ulusçuluğunun müttefiki oluyor. Yani bunlar tesadüf değildir ve Ermeni sorununun Türkiye'de çok iyi anlaşılmasını gerektirir. Bilmem ne kongresinde, bilmem ne senatosunda şu tasarı gündeme geldiğinde bizim gündemimize gelmemelidir. Bağımsız olarak bunu ele alıp incelememiz gerekir. Mesela Ermeniler Kızıl Ordu'yu, 1920'nin sonlarında Ankara Hükümeti ordusu ta Ermenistan içlerine girdiği zaman bir kurtarıcı olarak gördü. Yani bu, Ermenistan'ı kurtarı-

ran basit bir güçtü; ama sonunda o anlaşma ile Türk orduları durduruldu. Ermeni hükümeti, öbür türlü çok daha büyük yenilgiler alacaktı. Çünkü hiçbir şey kalmamıştı ve sosyalizm zaten doğal olarak içlerindeydi. Ermeni örgütlerinde terör geleneği Rusya'daki Narodnik harekete kadar uzanır; Rusya'da Bakunin ve Kropotkin tarafından esasları oluşturulan anarşist harekete ve onun izleyicisi olan köylü devrimi hareketi Narodnik harekete. Yani Ermeni örgütlerinin akıl hocası Rus örgütleriydi. Ama Lenin'in anılarına baktığımızda, Ermeni örgütlerini hiç de ciddiye almadığını görüyoruz. Onları romantik bir ulusçuluğun peşinde olan, kendilerini tatmin amacıyla hareket eden adamlar olarak görüyordu; ama Ermeniler'in ders aldığı yer Rusya'ydı. Osmanlı Ermenileri'nin böyle bir ders kaynağı yoktu. Onlar da Rus Ermenileri'nden öğrendiler bu işleri. Abdülhamid'e suikast, seneler sonra ASALA olayları ve daha sonra Karabağ olayları öyle bir geleneğin Ermeni ulusal hareketinde yerleştiğini göstermektedir. Tabii ki amaçlar metodu meşrûlaştırmaz.

Sanayileşme sonucu Sovyet işçi sınıfının yaygınlaştırılması ve ulusçuluğun pekiştirilmesi yeni bir kuşak ortaya çıkardı. Ve özellikle Stalin'in ölümünden sonra Ermenistan'da olsun, Gürcistan'da ve Azerbeycan'da olsun gizli bir ulusçuluk resmî uygulamalarda görülmeye başladı. Yani her tarafta, Gürcistan'da eski dönemdeki Gürcü krallara ve Gürcü edebiyatçılara ait heykeller, tarihlerde değişikliklere, Ruslaşmaya karşı ve Gürcü alfabesinin kullanılması için yapılan gösteriler vs... Ermenistan'da ve Azerbeycan'da da benzeri bir durum var. Artık Kafkasya'da o Sovyet döneminin vahşetini ve çetin yıllarını görmemiş yeni Ermeni, Azerî, Gürcü nesilleri geniş şeyler düşünüyorlardı ve geçmişî hatırlayarak uluslaşıyorlardı. Mesela 1965'te, Azerî soykırımının 50. yılı nedeniyle Erivan'da yüz bin kişinin katıldığı bir gösteri düzenlendi. Ve bu, o zamana kadar Sovyet cumhuriyetlerinde yapılmış ilk ve en büyük devlet dışı gösteriydi, devletin denetiminde olmayan kendiliğinden bir hareketti. Geçmişî hatırlayarak ulusal kimliğini, ulusal duygularını yaratmaya çalışanların hareketiydi ve Ermenistan Komünist Partisi bu du-

rumda çaresizdi. Zaten kendi kadroları bu hareketin doğrudan içindeydi ve Sovyet hükümetinin engelleyici bir tavrı da olmamıştı. Üstelik Türkiye karşı tarafta olduğu için engelleyici bir tavrı olması da anlamlı olmayacaktı. Doğal olarak, Ermeni ulusçuluğu 1960'larda Sovyet politikaları ile uyumlu hale geldi. Tabii ki bunun bölgesel etkileri olacaktı. Bu etkiler özellikle Sovyetler'in dağılmasında, Karabağ sorununda ortaya çıktı. Mesela Türkiye 1970'ler ve 80'lerin ilk döneminde bir Ermeni terör hareketi ile karşı karşıya geldi. Daha çok Ermeni sorununu dünyanın gündeminde tutmaya yönelik bir hareketti ve Ermeniler için iyi bir sonuç vermedi. Fakat 1986'da Karabağ sorununun dünya gündemine gelmesi, üst üste gösteriler ve gerek Moskova'daki, Azerbaycan'daki komünist parti örgütlerinin tamamen çaresiz bir durumda olmaları, gerekse dış dünyanın da Sovyetler'deki bu ulusçu hareketlere hayretle bakmaları ve hatta övmeleri, sivil toplum hareketleri vs. yepyeni bir dönemi başlattı ve Ermeni terörü bitti. Burada Ermeni terörünün bitmesini Karabağ olayına bağlamak daha doğru olacaktır.

Peki bu ulusal hareketler nasıl oluştu? Yine Ermenistan özelinde inerek, ilk önce tarihe yeniden bir bakmak gerekiyor. Sovyet döneminde yazılan Ermeni tarihi sınıfsal bir tarih olduğu için beni tatmin etmiyor, pek çok gerçeğin üstünü örtüyordu. En önemlisi, bir Ermeni akademisyen, "Ermenilerin uğradığı haksızlığın üstünü örtüyor bu tarih." diyor. Peki ne olacak? Geçmiş hatırlanmalı ve telafi edilmeli. Bunu yaparken tarihçi, Sovyet otoritelerinin de bir engeliyle karşılaşmıyor. Çünkü Sovyetler'in Türk otoritelerini savunmakta bir çıkarı yok. Bu durumda da Moskova taraflı bir hakem durumuna düşüyor. Mesela Azerbaycan'ın başka bir hükümetten toprak talebi olmadığı halde, Azerbaycan'dan toprak talep eden bir hareketle, mevcut statükoyu korumaya çalışan hareketi aynı yere koymak zorunda kalıyor Moskova. O noktada da açmaza düşüyor. Hem Azeriler'in güvenini kaybediyor hem de Ermeniler'in isteklerini yerine getiremiyor. 1987'den 1990'a kadar olan olaylar Sovyetler'in çaresizliğini ortaya koyuyor.

O dönemde Ermenistan'da ortaya çıkan çevre hareketleri bile sisteme karşı hareketlerdi. Fakat çevreci oldukları için masum algılanıyorlardı. Masum oldukları ölçüde dokunulmaz oluyorlar, dokunulmaz oldukları ölçüde de ulusçuluğu kullanıyorlardı. Öyle gariptir ki çevreci hareketi oluşturanlar daha sonra Karabağ hareketini oluşturuyorlar. Aynı durum Gürcistan'da, Rusya içinde de var. İlk önce çevrecilik sonra ulusal partiler... Bundan ötürü çok çelişkili bir demokratikleşme durumu var. Yani ulusçu partilerin kurucuları, demokratikleşme hareketinin simaları olarak ortaya çıkıyor ve Batı'da oldukça etkili olan Ermeni lobisince onlar öne çıkartılıyor; öyle olmadıkları halde, Ermeniler'in tarihini yücelten ve Ermeniler'in tarihte uğradıkları hak-sızlığa karşı mücadele eden ilerici devrimci adamlar haline geliyorlar. Bu şekilde Kafkasya'daki en büyük kriz oluşuyor; Ermenistan'la Azerbaycan arasında, Sovyetler dağılır dağılmaz müt-hiş bir savaş ortaya çıkıyor. Özellikle Sovyetler dağılmadan önce de 1988'in ilk aylarındaki ve 1990'daki olaylar bu çatışmayı zaten kaçınılmaz kılmıştı. Bu noktada da çok iyi örgütlenmiş bir gerilla gücüne sahip olan Ermeniler ve Karabağ Ermenileri, Azeriler'e karşı büyük bir başarı kazandılar. Azerbaycan iç politikasını burada değerlendirmek istemiyorum. Şunu kastediyorum: mesela, Filistin sorunuyla ilgili Amerikan ya da başka bazı Batı kaynaklarını incellerseniz, hep 'The Palestine Question and the Arab-Israeli Conflict' başlığını ve şablonunu görürsünüz. Bu bir yönlendirmedir bence. İşte Araplar'la İsraililer sanki Galatasaray-Fenerbahçe gibi, ikisi de aynı derecede masum, bir maç yapıyorlar. Yahudi ulusçuluğunun, siyonizmin üstünü örtüyor bu isim. Aynı adlandırmayı Karabağ ve Ermeni sorunu için de yapabiliriz. Böyle bir isimlendirme başka bir devletten toprak talep eden irredentist bir yaklaşım içerisindeki bir Ermeni ulusçuluğunun üstünü örtüyor. O yüzden ben, Azeri ulusçuluğuna değinmiyorum. Eğer değinirsem, o şablona uymuş olurum. Oysa Azerbaycan'da ulusçuluk Ermeni olaylarına tepkidir. Ermenistan'da ulusçuluğun kitleleşmesi ve komünistlerin etkisizleşmesi çok çarpıcı ve hızlı bir biçimde olmuştur. Çünkü Er-

meni toplumunda, o değinmek istemediğim 1915 dönemi olaylarından sonra, etkilenmemiş bir fert kalmamıştır. Ondandır ötürü Ermeni soykırımı tezi ile ortaya çıkan bir politikaya katılım sağlamamak imkânsızdı ve bu noktada komünistlerin diyecek bir şeyi yoktu; onun için etkisizleşmişlerdi. Azerbaycan'da ise çok berbat bir idare tarzı olmasına rağmen, komünist partiye destek devam etti. 1990'da yapılan seçimlerde, diğer pek çok yerde kaybederken Azerbaycan'da yüzde 70 oy alıyorlar. Bu komünizmi pek sevdiklerinden, marksist-leninist olduklarından değildi. Azerîler, komünistlere değil devlete oy vermişlerdi. Siyasal muhalefet yoktu Azerbaycan'da. Azerbaycan'da, daha sonraki iki örnekte önce iktidar ele geçiriliyor sonra meşrûlaştırılıyor; Ermenistan'da ise iktidar meşrû bir şekilde, seçimlerle ele geçiriliyor. Terpetrosyan, 1990 Ağustosunda yani Sovyetler devam ettiği bir dönemde, yüzde 80'in üzerinde oyla iktidara geldi. Azerbaycan'da ise, Sovyetler dağıldıktan sonra bile Sovyet dönemindeki gibi seçimler olmuştur. Nitekim o tip seçimler hâlâ vardır. Bu ne demektir? Ermenistan'da Batı tipi demokrasinin gelişmesi Azerbaycan'a göre daha büyük bir olasılıktır. Ermenistan'da saldırgan bir ulusçuluk var, komşularıyla sorunları var; ama bunlar İsrail örneğinde olduğu gibi ülke içinde demokrasinin işlemesine engel değil. İşte ben Ermenistan'da o şablona uymamak için Azerbaycan meselesine girmiyorum. Karabağ sorununu Azerbaycan iç politikasının bir sonucu olarak görmemek gerekir. Burada benim varmak istediğim nokta, Ermeni ulusçuluğunu resmî tarih bakışıyla anlayamayacağımızdır. Yeni şeyler üretmek gerekmektedir. Bu konuda Türkiye avantajlıdır. Ancak başka nedenlerden dolayı imajı bozulduğu için kimse Ermeni sorununda Türkiye'ye inanmak istemiyor.

Şimdi biraz da Gürcistan üzerinde durmak istiyorum. Gürcüler Kafkasya'da Ermeniler'den sonra en büyük Hristiyan topluluktur. Ermenistan'ın nüfusu Gürcistan'a göre azdır; ancak Kafkasya'daki diğer Ermeniler'i eklediğimizde Ermeni nüfusu daha fazladır. Mesela Gürcistan'da yarım milyon Ermeni nüfusu vardır. Azerbaycan'da da öyleydi; ama o karşılıklı mücadele

döneminde birçoğu oradan ayrıldı. Ermenistan'daki Azerîler de Azerbaycan'a sürüldü.

Gürcüler, Kafkasya'daki Hristiyan nüfusun önemli bir unsuru olmakla beraber çok hareketli bir tarihleri olmuştur. Feodal özellikler Gürcistan tarihinin çok önemli bir bölümünü oluşturur. Osmanlı ve İran'daki İslâmî güçler zaman zaman ülkenin her tarafını ele geçirmişlerdir. Zaman zaman Gürcistan bir İslâm ülkesi haline gelmiştir. Ama daha sonra Rusya'nın tüm Kafkasya'yı ele geçirmesiyle, Gürcüler yeni bir döneme girmişlerdir. Bu dönemde tüm Gürcü prenslikleri tasfiye oldu; ama Fransa'daki gibi bir ihtilâlle aristokrasi yok edilip uluslaşmadı; Gürcistan'da bunu Ruslar gerçekleştirdi. Böylece ulusal bütünlüşmeyi Ruslar sağlamış oldu. Ama bu ortamda da Ruslar'ın sağladığı bu sera etkisiyle Gürcü ulusçuluğu oluştu. Gürcü ulusçuluğunun çok zengin tarihsel kaynakları vardır. Mesela Gürcüler, Ermenilerle beraber Hristiyanlığı kabul eden ilk topluluktur. Ve ondan ötürü Ruslar'ın Hristiyanlığını ciddiye almazlar. Georgia ismi Aziz Georgi'ye duyulan saygıdan ileri gelmektedir. Önemli olan Gürcüler'in ulus olarak çok eski bir dönemde Hristiyan olmalarıdır ve bu Gürcü kilisesini Gürcü ulusçuluğunun merkezi haline getirmiştir. Ruslar bu durumu sezdiği için bu kiliseyi Moskova'ya bağlamıştır. Onun bağımsızlığını elinden almışlardır ve bu da büyük tepki doğurmuştur; burası ulusçuların üstlendiği bir yerdir, Hristiyanlık doğrudan ulusçuluğu beslemiştir. Oysa Fransa'da böyle olmadı. Orada kilise ihtilâlin rakibi, düşmanı durumundaydı.

Aynı şey Ermenistan için de geçerlidir. Her iki durumda kilise, ulusal kültürün ve hareketlerin anası durumundadır.

Gürcistan'da böylesine zengin bir tarihin üstüne ulusçuluğu inşa etmek kolay olmuştur. Gürcistan'ı Avrupa tipi ulusçuluğun Kafkasya'daki en yakın örneği olarak tanımlayabiliriz. Ekonomik geçmişi zaten feodalitenin üzerine kurulu bir toplumdur. Avrupa'daki gibi düzenli ulus devlet oluşumuna uygun bir toplumdur. Fakat onu durduran faktör de Rus işgali olmuştur. Yani 1921'de uzun süredir bağımsız olan Gürcistan'ın Ruslarca iş-

gal edilmesi, bolşevikleştirilmesi, daha sonra SSCB'nin içine alınması kitlesel olmayan bir hareketti. SSCB döneminde Stalin gibi çok önemli noktalarda olan Gürcüler'e rağmen Sovyet rejimi Gürcistan'da kabul görmemiştir. Ruslaştırmaya karşı kültürel bir hareket olmuştur. Türkiye'de anlatılır; Orta Asya Türklüğün anavatanıdır, yok işte Azerbeycan Türklüğün kalbidir; ama Orta Asya'da ruslaştırmaya karşı çok da bir tepki yoktur. Hatta, mesela Kazakistan'da tepki olmak bir yana sempati duyulur Ruslar'a ve Rus kültürüne. Oysa Gürcüler hiçbir zaman Rus kültürünün üstünlüğünü kabul etmemiştir. Yani Sovyet dönemi boyunca kültürel bir direniş olmuştur. Kazakistan'da ise Ruslar bir eğitici, geliştirici olarak algılanmıştır. Ama tabii bunu Türkiye'deki ulusçulara anlatmak çok zordur. Örneğin, Arabistan'da İngilizce konuşan Türklere Arapça konuşanlardan daha çok itibar edilir. Öyle bir kompleks Azerbeycan'da da var, Gürcistan'da bu olmamıştır. Ruslar'a karşı, Ruslar'ın birliğine karşı bir mücadele olmuştur. Rusça kelimelerin yerine Gürcüce kelimeler bulunmuştur. Kafkasya coğrafyasında bu anlamda en anti komünist hareket burada oluşmuştur. Gürcistan'ın o kadar kritik bir konumu var ki, bütün Kafkas halklarıyla sınırdaştır ve bütün Kafkas halklarının Gürcistan'da uzantıları vardır. Sanıldığı gibi Gürcistan Gürcüler'in değildir; Gürcüler yüzde 70 civarındadır. Gürcülerden başka, Çeçenler, Azeriler, Ermeniler, Ruslar, Abhazlar ve öteki Kuzey Kafkas halkları vardır. Gürcistan kendi içinde küçük bir Kafkasya'dır. Bütün devletlere sınırdaş olduğu için Kafkasya'nın kalbi konumundadır ve bu ülkenin kontrolü Kafkaslar'ın tümünde egemen olmak isteyen bir güç için elzemdir. Bazı Gürcü yetkililerle yaptığım görüşmelerde, bana, 1994 Çeçen müdahalesinin ilk adımı, 1991'de Gamsakhurdiya'nın devrilmesiydi demişlerdir. Tabii bunlar Rus karşıtı politikacılarıdır. Dolayısıyla bu yabana atılır bir görüş değildi. İşte bu kritik konumda, bu ülkede Avrupa tipi bir ulusçuluk Ruslar'ın oluşturduğu bir ortam içinde gelişmiştir. Tabii SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde Kafkasya'da çok ağır bir kriz yaşayan bir ülke olarak bağımsızlaştı. Bağımsızlaşmayla ilgili olarak iki

önemli olay öne çıktı; Abhazya ve Osetya. Bu konuda nispeten uzmanlaşmış biri olarak, Karabağ sorununun bu iki olaya göre daha önemli olduğunu söylüyorum. Bu nedenle bu iki sorunun çözümü Karabağ sorununa göre çok daha kolay ve çabuk olacak gibi görünüyor. Mesela bir örnek vereyim; Abhazya Savaşı'nda, Gürcistan'ın diğer yerlerinde, mesela Tiflis'te ve Batum'da yaşayan 10-15 bin kadar Abhaz vardı. Bunlara hiçbir şey yapılmamıştır, aynı yerde yaşamaya devam etmişlerdir, onlara yönelik bir husûmet oluşmamıştır. Ermenistan'da o olaylar esnasında Azerî kalmamıştır. Zaten o sürülen 100-150 bin kadar evsiz barksız Azerî, Azerbaycan'da Ermenilere yönelik olaylara karışmıştır. Azerbaycan'da da, Karabağ'da Ermeniler'in kontrolünde olan yerin ve Azeriler'le evli Ermeniler dışında Ermeni kalmamıştır. Karşılıklı bir etnik temizlik söz konusudur. Abhazya'da böyle olmamıştır; etnik temizlik olsa da sınırlı kalmıştır, bütün topluma yansımamıştır. Osetya sorunu da çok daha alt düzeydedir. Gürcistan'da 160 bin Oset vardır; bunların sadece 60 bini Osetya'dadır; bu nüfus da Osetya nüfusunun yüzde 60'ını oluşturmaktadır. Bu, sorunun çözümünü kolaylaştırmaktadır ve şu anda çözüme en yakın durumda bulunan sorun da Osetya sorunudur.

Son olarak Kuzey Kafkasya'ya geçmek istiyorum. Kuzey Kafkasya'da Güney Kafkasya'ya göre çok daha fazla etnik oluşum vardır. Sovyet idarecileri bu halkların her birine devlet vermeye kalktılar; sonunda da böyle parça parça bir Kuzey Kafkasya oluştu. Oysa bu halklar bir Kuzey Kafkasya Federasyonu olarak birleşmek istiyorlardı. Stalin, birleşmek isteyen halkları birleştirmede; birleşmek istemeyen Ermenileri, Azerileri ve Gürcüleri, on iki seneliğine Transkafkasya Federasyonu denilen bir birliğin içinde tutmaya çalıştı. Mesela Orta Asya daha önce Türkistan'dı ve oradaki halkların birbirinden ayrısı gayrısı, birbirlerine karşı bir iddiaları yoktu. Orta Asya, bir Türkistan Federasyonu olarak devam edebilirdi; ama bu olmadı ve onları son derece yapay sınırlarla, tıpkı İngilizler'in Arap devletlerini oluşturduğu gibi oluşturdular. Ama buna rağmen ulus devletler

oluşmadı. Ulusal esaslara göre de bir bölünme olmadı zaten. O halkların aralarında esas olan bileşik federatif bir yapıydı; ama öyle bir büyük Türkistan-Sovyet Cumhuriyeti herhalde Moskova'dakilerin işine pek gelmedi. Mesela, birbirlerine çok yakın olan Kuzey Kafkasya halkları, Adigeler, Çerkezler ve Kabardey halkları aynı yapı içerisinde toplanacakken, her biri ayrı ayrı yerlere sokuldular ve yine birbirine yakın olan *Karaçer ve Balkar* Türkî halkları tek bir özerk cumhuriyet içerisinde olacakken, Karaçer-Çerkez Özerk Cumhuriyeti oluşturuldu; yani bir-biriyle rekabet halindeki iki grup... Mesela, orada geçen sene seçimler oldu. Orada çoğunluk olan Karaçerler, Ruslar'ın da desteğiyle başkanlığı ele geçirdiler ve bu cumhuriyet parçalanma noktasına geldi. Aynı olay yanı başındaki komşu cumhuriyette de tezahür edebilecek durumdaydı. Sovyet etnik politikalarının o kadar da iyi niyetli olmadığını söyleyebiliriz. Ama, onun bir istisnası olarak Dağıstan ve Çeçenistan'ı görüyoruz. Onun nedenine gelince; Kuzeybatı Kafkasya'daki Adige ve Çerkez halkları Ruslara karşı, 19. yy'nin ilk yarısından 1860'lara kadar olan dönemde, verilen mücadele sonunda çok ağır kayıplara uğradılar, büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığındı. Bir-bir buçuk milyon arası insanın yerinden edildiği ve bunların yarısından çoğunun da öldüğü söylenir. Yani, o bölgedeki etnik yapı eritilmiştir. Oysa, Dağıstan ve Çeçenistan'da böyle olmadı; buralardan Osmanlı Devleti'ne giden o kadar çok değildi. 1859'da Şeyh Şamil'in Rus egemenliğini kabul etmesinden sonra orada bir barış dönemi açılmıştır ve bu yüzden de orada onlara yönelik bir sürgün politikası uygulanmamıştır. Çeçen-İnguş sürgünü olayı da Almanya-Sovyet Rusya Savaşı sırasında, Stalin'le Almanlar arasındaki rekabetten kaynaklanan intikamcı bir uygulamadır. Aynı şeyi Kırım Tatarları'na ve öteki başka halklara da uygulanmıştır; ama bu da on sene sonra telafi edilmiş ve daha geniş bir cumhuriyet kurulmuştur; Çeçen-İnguş halklarına hakları iade edilmiştir. Çünkü bu halklar, Kuzey Kafkasya'nın en kalabalık topluluğudur. Diğerlerinin sayıları azdır; mesela Adige'de Adige nüfusunun oranı yüzde 20'dir, yüzde 75'i ise

Rus'tur. Oysa Çeçenistan öyle değildir, yerel halkın çoğunlukta olduğu bir ülkedir. Zaten İnguşlar da Çeçenler'e yakın bir kabiledir; Çeçenler'den daha sonra Müslüman oldukları için ayrı bir kimlik olarak ortaya çıkmışlardır. Ve Dağıstan... Dağıstan da adeta küçük bir Kafkasya'dır; bu ülkede kırkın üzerinde halk vardır. Niçin bu ülkede İslâm, Vahhabîlik ya da tarikatlar bu kadar etkin, başka bir öge yok? Yani, mesela şöyle bir iddiam var: Hristiyanlığın Yunan kültürüne katkısı, Müslümanlığın Türklere olan katkısından çok daha azdır. Çünkü Hristiyanlık'tan önce bir Yunan uygarlığı var. Dağıstan'da ise böyle bir şey yok. Yani, pek çok şeyle İslâm sayesinde tanışmışlardır; şeriat, devlet, okuryazarlık vs... Ondan ötürü İslâm'dan bağımsız bir uygarlık geliştiremiyorlar. Sovyet otoritelerinin Müslümanlığa karşı tavrı, bu halklardan yapamayacakları şeyi istemektir. Yani, kendinizi inkâr edin, hiç olmamış varsayın. Kendilerini zaten İslâm sayesinde tanımlıyorlar, Şeyh Şâmil'le ifade ediyorlar. Sovyet döneminde Şeyh Şâmil'i karalayıcı bir edebiyat oluşturuldu. Niçin? İşte bu, ideolojiye aykırı, marksizme aykırı diye. Oysa bu doğru değildir; Marx ve Engels, Çarlık despotizmine mücadele ederken Kafkas halklarını yazılarında alkışlamışlardır. Tabii, bunlar da örtbas edildi. Kuzey Kafkasya'da, Moskova'dan oluşturulan politikalar sonucu parça parça bir yapı oluşmuştur; eğer Rusya Federasyonu dağılırsa, ancak o zaman birleşik bir Kuzey Kafkasya Federasyonu oluşturulabilir. Ama daha Sovyetler Birliği dağılmadan 1989'da o yönde girişimler oluşmuştu ve Kuzey Kafkasya'daki tüm bu özerk cumhuriyetlerin -Gürcistan'daki Abhazya ve Osetya da dahil olmak üzere- dahil olacağı bir Kuzey Kafkasya Halkları Federasyonu'nun kurulması yönünde hareketler başlamıştı. Bu, bir Sovyet cumhuriyeti olacaktı. Nüfus olarak tüm bu halklar birlikte düşünüldüğünde, aşağı yukarı 4-5 milyon bir nüfusu olacaktı. Bunun da Rusya Federasyonu'ndan ayrı bir yapısı olacak ve sonunda Azerbaycan ve Ermenistan'ın olduğu gibi bağımsız bir cumhuriyet olacaktı. İşte günümüzde Çeçenistan'daki bağımsızlıkçı hareketin temeli, tüm Kuzey Kafkas-

ya'nın birliği düşüncesine dayanır. İslâm'ın buradaki rolünü de fazla abartmamak gerekir. Çünkü İslâm'ın haricinde kendilerini tanımlayabildikleri başka bir şey yoktu; öyle bir şey olsaydı ulusçuluk gelişirdi. Gürcistan'da ve Ermenistan'da ise kiliseden bağımsız olarak bir ulusçuluk tanımlanabilir, Azerbaycan'da İslâm'dan bağımsız bir ulusçuluk tanımlanabilir. Yani, İslâm öncesi Türkler referans alınarak Türkiye'de ulusçuluk tanımlanabilir; ama Çeçenistan ve Dağıstan'daki halk, İslâm'ı bir kenara ittiğinde uygarlık ve tarih alanında bir hiç olduğunu görebilir. Bu nedenle İslâm'a mecburdurlar.

Çeçenistan krizine burada fazla değinmek istemiyorum, sadece birkaç not eklemek istiyorum. Çeçenistan'daki krizin bu kadar derinleşmesinde, merkezdeki yönetimin yani Moskova'nın, Çeçenler'in inadına göre çok daha etkisi olmuştur. Yani, Moskova bu olayı daha akıllı yöntemlerle önleyebilirdi. Bu kadar kan akmayabilirdi ve Dağıstan'da olsun, Çeçenistan'da olsun Ruslar'la uzlaşacak ve ulusallığı da tatmin edecek iktidarlar kurulabilirdi. Şu örneği vererek konuyu bitirmek istiyorum; çünkü Çeçen konusu çok uzun bir konudur. Rus birlikleri 2000 Ocak-Şubat ayında Grozni'ye girdiklerinde bir askerî geçit töreni düzenlediler ve Çeçenistan'da kendilerine yakın bir hükümet oluşturdular; seçimle gelen öbür hükümet dağlara çekilmişti. O resmî geçitte benim dikkatimi çeken bir husus vardır: Dudayev'in kullandığı Çeçen bayrağını kullandılar. Yani, Rus bayrağı ve Dudayev'in kullandığı Çeçen bayrağı yanyana çekilmişti. Yani, Sovyet döneminde Ruslar'ın yaptığı gibi orak çekiçli bir bayrak oluşturulmamıştı. İkinci bir olumlu gelişme, esas olarak senelerdir Çeçenistan'ı idare etmiş Komünist Parti sekreterine tepki vardı. Rüşvetçi bir düzen kurduğu için kendisine çok tepki duyulan bir liderdi. Yeltsin onu geri göndermişti. Yani, Dudayev'in 1991'de etkisizleştirdiği yönetimi geri getirmek istemişti. Şu anki Rusya lideri ise bunu yapmıyor. Yine kendilerine yakın İslâmcı gruplardan bir hükümet kuruyor. O da yine akılcı bir girişim gibi görünüyor. Yani, Ruslar, eğer sizin ulusal bayrağınız bu ise, sizi tatmin eden bayrak Dudayev'in

bayrağıysa, Rusya Federasyonu içerisinde kalmanız şartıyla hiç bir itirazımız yok demek istiyor. Aynı şekilde bize cephe almayan hükümeti seçebilirsiniz, biz size kukla bir hükümet empoze etmeyeceğiz, demek istiyorlar. Mashadov'un 1995'te yüksek bir oyla devlet başkanı olması, öte yandan İslamcıların seçimi kaybetmesi Çeçen halkının da aslında böyle anti Rus, Moskova karşıtı bir hareketi olmadığını, ılımlı bir lideri desteklediklerini gösteriyordu. Öteki türlü olsa, Şamil Baseyev'i seçerlerdi; oysa Basayev yüzde 20 civarında bir oy aldı. O seçimler de AGİK'in denetimi altında olmuştu. Bunlar neyi gösteriyor? Yeltsin dönemindeki hatalar yüzünden bu olay derinleşti, Rus ordusundan bunun haksız bir savaş olduğunu düşünerek pek çok komutan istifa etti. Yeltsin de tam tersi bir tutumu benimseyen askerî liderlere aldanmıştı zaten; mesela İçişleri Bakanı ve Savunma Bakanı gibi. Onların ikisinin de şu anda hiçbir etkileri kalmadı. Yeni bir anlayışla bu sorun giderilebilir. Her halukârda, 150 bin kişi ölmesine ve kayıpların çok daha ağır olmasına rağmen, Karabağ sorununa göre daha hafif bir sorundur. Bu kadar büyük bir katliamın olması, Rus yönetiminin tank politikalarının sonucudur. Bu politikalar Budapeşte'de de uygulanmıştı, Prag'ta da uygulanmıştı. O mantıkla Çeçen hareketini ezme kalktı. Halbuki daha sonraki dönemdeki hareketler, daha tutarlı davranıldığında sorunun ağırlaşmayacağını göstermektedir.

TÜRK TARİH TEZİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI FORSU*

Mehmet HASGÜLER
Bülent ULUDAĞ

OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜRK ULUSÇULUĞUNUN OLUŞUMU

Türkî halklar coğrafyasında ulusçuluğun oluşması görece geç dönemlere rastlamaktadır. Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici unsuru olma sıfatıyla bu devletin sahibi olarak algılanmaları, 19. Yüzyıl boyunca özellikle Balkanlar'da çok ciddi sorunlara neden olmuştur. 1804'deki ilk Sırp isyanından 1912-1913 Balkan Savaşlarına kadarki dönem bu bunalımların öyküsüdür. Balkan bunalımlarının çıkmasında Avrupalı güçlerin rekabeti kadar Osmanlı yöneticilerinin de ulusçuluğu anlamakta yetersiz kalmaları ve gerçekçilikten uzak politikalara yönelmelerinin de etkisi olmuştur. Balkanlar'da bir asır boyunca yaşanan savaşlara ve toprak kayıplarına karşın, 1912-1913 Savaşı'na kadar bu bölgedeki sorunların Türk ulusçuluğuna etkisi çok zayıf olmuştur. Bu anlamda Balkan Savaşı bir dönüm noktası oluşturur. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi gibi erken dönem Osmanlı aydınları, ulusçuluğu "yurtseverlik ve halk egemenliği" biçiminde algılamışlar ve devletin kurtuluşu için halkın seferber edilmesi gerektiğini, bunun için de siyasal katılımın önemini anlamışlar, Avrupa tipi meşrûti bir monarşinin Osmanlı Devleti'nde kurulmasını hedeflemişlerdi.¹ Görüldüğü üzere bu yaklaşımda Fransız İhtilâli'nin "kapsayıcı ve bütünleştirici

* *Tarih ve Toplum*, Mayıs 2000, sayı 197.

¹ Yusuf Akçuraoglu, *Türkçülük ve Dış Türkler*, İstanbul, Toker Yayınları, 1990, s. 11-24.

ulusçuluk anlayışının" etkileri vardı. Belli bir dinsel ya da etno-kültürel grup referans alınarak ulus tanımı yapma aşamasına henüz gelinmemiştir. Dolayısıyla konuyu bir "kitlesel seferberlik ve meşrûtiyet" sorunu olarak algılayan Osmanlı yönetici sınıfı, meşrûti monarşi düzenini kurarak çözüm bulacağını ummuştur. Bu çerçevede 1876'da Kanûnî Esâsî ilan olunmuştur. Fakat bu düzen ancak bir yıl uygulanabilmiş ve meclis Sultan II. Abdülhamid tarafından dağıtılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 1908 yılına Jöntürk İhtilâli ile girdiği aşamada, Sultan'ın gücünün tasfiyesinin yanında meşrûtiyet kaynağını ulusa dayandırmayı amaçlayan Türk milliyetçisi kadrolarının iktidarına da tanık olunmuştur. Bu kez söz konusu olan ulusçuluk, önceki dönemin Osmanlılık anlayışından farklı olarak imparatorluğun ana unsuru konumundaki Türkleri referans alan bir ideolojiydi. Bunun Osmanlı Devleti'yle sınırlı kalması olanaklı değildi. Modern anlamda Türk ulusçuluğunun ilk örneklerine Rusya'da rastlanmıştı. Orada, Çarlık despotizmine karşı halklarını eğitmeyi ve ulusal bütünlük içinde birleştirmeyi amaçlayan bazı aydınların çabalarıyla bir Türk dili ve tasarımı oluşmaya başlamıştı.² 1905 Rus Devrimi'nin getirdiği olanaklar buradaki siyasal bilinçlenmeye hız verirken, 1908 Jöntürk İhtilâli her taraftaki Türk ulusçuları için yeni bir umut ışığı olmuştu. Bundan sonraki yıllarda Osmanlı Devleti ve Rusya'da yaşanan her gelişme Türk ulusçuluğunu daha da pekiştirip, keskinleştirecek yönde oldu. 1912-1913 Balkan Savaşı'nda yaşanan hezimet ve aşağılanmaya ek olarak, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını yitirmesi imparatorluğun doğal bir "Türkleşme"ye uğraması sonucunu getirdi.³ 1911'de Yemen'de başlayan isyanlar, 1911-1912'de Trablusgarp'ın İtalya'ya kapdırılması, 1916'da başlayan isyanla Hicaz ve Filistin'in kontrolden çıkması ve en sonunda da 1917-1918 yıllarında İngiliz-Fransız ordularının Suriye ve Irak'ı işgalleri, Arap bölgelerini imparatorluktan

² Rafael Muhammeddin, *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, redaktör: Reşat Emirhancı, İstanbul. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1998. S. 23-68.

³ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*. Baskı, Ankara. Kömen Yayınları, 1977. S. 79-111.

tamamen kopardı. Elde sadece, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu, İstanbul ve Doğu Trakya kalmıştı. 1919-1922 yılları arasında yapılan savaşlar, anılan bu son bölgelerin egemenliği için verilen mücadeleden ibarettir.

TÜRKİYE'DE ULUS YARATMA POLİTİKALARI VE RESMÎ TARİH ANLAYIŞININ KURGULANMASI

Dönemin güç dengelerinin sonunda ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, yönetici sınıf için geçerli olan sınırlı ve zoraki ulusçulukla biçimlenmiş ve bu durum kitlelere yansımamıştı. Mustafa Kemal'e miras kalan halkın durumu her yönüyle içler acısıydı. Açlık, sefâlet, hastalık, cehâlet toplumun her tarafını sarmıştı. Bu yetersiz malzemedен Avrupa tipi bir ulus çıkarabilmek çok zor bir işti. Nüfusun yüzde 10'u bile okur-yazar değildi. Alman ulusal yapılanmasının kalbi olan Prusya'da daha 1750'lerde yüzde 90 okur-yazarlık oranına ulaşılmıştı. Osmanlı toplumundaki kültürel ve ekonomik yetersizlikler uluslaşmayı önliyordu. Demiryolu ve ulaşım olanakları yok denecek kadar azdı. Fakat tüm bunlara ek olarak kitleler üzerinde dinsel kurumların egemenliği, düşünce üretimine ve toplumsal atılma engel oluyordu.

Mustafa Kemal'in ana hedef olarak laik bir ulus devleti seçmesinin temelinde kendi rejiminin siyâsal meşrûiyetini sağlama kaygısı olduğu kadar, "yeni Türkiye"yi Batı sistemine eklemlenebilme amacı da vardı. Eğitimin ve hukukun laikleştirilmesi bu çerçevede gerçekleştirilmişti. Fakat Türk ulusçuluğunu günümüzde de etkileyen dinamikler, büyük ölçüde Mustafa Kemal'in yeni bir ulusal tarih ve dil oluşturma politikaları çerçevesinde ortaya çıkmışlardır. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi bu amaç doğrultusunda 1930'larda birbiri ardına kurulmuşlardır.

Uluslaşma sürecinin önemli bir aşaması, geçmişin yeniden kurularak kurgulanmasında oluşan ulusal tarih tasarımları-

⁴ D. Özer-A. Debbasoğlu-F. Namikoğlu, *Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma*. İstanbul. Dergah Yayınları, 1975. S. 18-40.

la ortaya çıkar. Bu aşama her ulus için, sanıldığı kadar kolay değildir. Fransız ya da Alman ulusları için bugüne kadar geçmiş tanımlamak güçlük yaratmaz. Fakat Belçika, Hollanda, Portekiz hatta İtalya gibi ülkelerde geçmişin parlak olmayan izleri tarih tasarımı zorlaştırır. Cumhuriyet devrinde Türk ulusçuluğunun yaşadığı sorunlar esas olarak tarih tasarımı bağlamında ortaya çıkmıştır. Avrupa ulusları için verilen bu iki grup örneklemenin her ikisi de Türk ulusal tarih tasarımı için yetersiz kalmaktadır. O dönemde cumhuriyet rejimiyle birlikte geçmişten hızlı bir kopuş yaşanmaktadır ve farklı bir dünya görüşünün yansıması olan Osmanlı sisteminin ulusal tarih için esin kaynağı olarak düşünülmesi çelişik duracağı için uygun görülmemiştir. Hatta asırlarca destansı bir tarih yazımının⁵ konusu olmuş Osmanlı'nın kitle hafızasındaki imaj ve itibarını sarsmak için Osmanlı'dan çok daha gerilere gidilmesi lüzumu ortaya çıkmıştır. Bunun nasıl yapılacağı konusunda iki ana akım Türk tarih ekolü üzerinde etkili olmuştur. Bunlardan birincisi yerelliği esas alır ve Anadolu merkez alınarak Ege, Orta Doğu, Akdeniz uygarlık alanının öne çıkarılacağı bir tarih tasarımı Türk ulusu için yeterli olacağını savunur. İkinci akım ise kültürel ve beşerî özellikleri referans alarak sınır aşan tarihsel ve etnik bir Türk ulusu tasarımı savunur. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti üzerinde belirleyici olan akım ikincisi olmuştur ve etkisi her geçen gün artmaktadır. Özellikle SSCB sonrası dönemde Orta Asya ve Kafkasya'da pek çok bağımsız ya da Türkî devletlerin oluşması etnik ve kültürel coğrafyayı esas alan ulus tanımına güç katmaktadır.⁶

Mustafa Kemal'in kurgulamaya çalıştığı tarih anlayışının birinci akımda tanımlanan yaklaşıma denk düştüğü görülmektedir. Mustafa Kemal'in oluşturduğu Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ve Türk Tarih Kurumu, çok uzun bir süre için antik Anadolu uygarlıkları, arkeoloji konularına ağırlık vermişler, Osmanlı ve

⁵ Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi. 1971. S. 12-38.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ankara. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1966. S. 17-69.

Selçuklu tarihleriyle bile daha alt düzeyde ilgilenmişlerdir. Mustafa Kemal'in tarih anlayışı Asya'ya dönük olsaydı daha o dönemde bu kurumları Türk ırkının soyunun sopunun derinliklerini etüt eden ve salt bu ırkın tarihiyle ilgilenen kuruluşlar haline getirirdi. Söz konusu dönemde İslâm öncesi Anadolu uygarlıklarının ortaya çıkarılması, hatta bunlarla günümüzdeki Türkler arasında organik bağlar olduğunun ispatlanmaya çalışılması, yerelliği ağır basan yaklaşımın geçerliliğini göstermektedir. Böyle bir yaklaşım Türklerin asırlarca çatışma içinde olduğu Batı dünyası ve komşularıyla medenî ilişkiler kurabilmelerinin de yolunu açmıştır. Mustafa Kemal devrimleri sonucunda her yönüyle özellikle de şeklen Batı toplumlarına benzetilmeye çalışılan Türk milleti, tarihsel olarak da Batı dünyasını ürkütme-yecek yeni bir kategori içinde tanımlanmıştır. Bu çerçevede Anadolu'daki Türkler çok eski dönemlerden beri buralara gelip yerleşmiş olan önceki halklar gibi sunulmuştur. Hititler, Urartular, Frigler, Galatlar, İyonlar, Traklar, Kimmerler gibi eski çağ kavimleri de Anadolu'ya göçle gelmişler; fakat sonuçta Anadolu lu olmuşlardır. Türklerin de Anadolu'ya gelişleri aynı biçimde değerlendirilmeliydi. Anadolu'nun ve İstanbul'un Türklerin eline geçmesini "fetih" ya da "istilâ" olarak görme alışkanlığı ne Batılılara ne de Türklere bir yarar getirmişti. Bu nedenle soruna tarihsel bakılmalı ve yukarıdaki örneklerle uygun olarak Türklerin Anadolu'daki varlığı benimsetilmeli, Türkler de kendilerini "fatih" gibi değil "yerleşimci" olarak hissetmeliydiler. Bu gerçekleştirilebilirse Türklerin en çok sorun yaşadıkları komşuları olan Yunanlılar ve Ermenilerle ilişkileri de günün birinde olağanlaşabilirdi. Eski Yunanlılar ve Ermeniler, antik Anadolu halklarını, Hititleri, Frigleri, Galatları, Urartuları nasıl benimsemişler ve onlarla yanyana yaşayabilmişlerse, bugünün Yunanistan ve Ermenistan halkı da Türkiye'yi ve Türkleri, geçmişin olumsuz anılarını perdeleyecek bu yeni tarih tasarımı sayesinde benimseyebilirlerdi.

Yukarıda ana hatları çizilen ve antikiteden referans alan bu tarih yaklaşımı daha Atatürk'ün sağlığında çarpıtılmaya başlan-

mıştı. Türklerle kültürel bağı olsun olmasın antik uluslarla akrabalıklar tesis ediliyor, çok garip dil benzerlikleri abartılarak kullanılıyor ve sonuçta Türklerle ilgisi olmayan pek az kavim kalıyordu.⁷ Bu aşırılık karşısında Mustafa Kemal duruma müdahale ederek konunun gerçekçi temellerde tartışılmasını sağlamak istemiştir. Ama yine de bu garip tarih anlayışının izlerine günümüzde de sık sık rastlanabilmekte, arkeolojik bulgular zorlama yorumlarla çarpıtılarak, ulusal bilincin tarih öncesi dönemlerde de varolduğu türünden sonuçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır.⁸

Mustafa Kemal'in ölümünden sonraki dönemde etnokültürel ve beşerî referanslara dayanan ulus tanımının öne çıktığı görülmektedir. Bunun da kendi içinde nedenleri vardır. İkinci Dünya Savaşı'nda uzun müddet SSCB'nin dağılma beklentisi ve Almanlarla işbirliği olanakları Türkiye'nin karar vericilerinde Doğu'ya yönelik ilgi uyandırmıştı.⁹ Savaşın hemen sonrasında Sovyet baskıları bu ilgiyi anti komünizme dönüştürdü.¹⁰ Soğuk Savaş dönemi politikalarında başlangıçta Türkçülük daha sonra da İslâm ekseninde, Türk resmî tarih tezi son şeklini aldı. Bu sürecin en somut göstergesi cumhurbaşkanlığı forsunun oluşumuyla anlamını buldu. Devletin en üst düzey kurumunun sembolü, devletin resmî tarih tezinin ne olduğunu göstermektedir. Fakat birazdan ayrıntısıyla ele alınacağı üzere bu tarih tezinde bazı çelişkili durumlar söz konusudur ve günün birinde yeni baştan ele alınması gerekli olabilir.

TÜRKİYE'NİN RESMÎ ULUSAL TARİHİNE ELEŞTİREL BAKIŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nden önce 16 Türk devletinin kurulduğunu ve Türk ulusunun ezelden beri var olduğunu içeren resmî tarih tezinin bilimsel sosyolojik tarih anlayışıyla sınanması gereken yönleri bulunmaktadır. Öncelikle devlet ve uygarlık

⁷ İsmail Hami Danişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul. İstanbul Kitabevi, 1966. S. 67-155.

⁸ Haluk Tarcan, *Ön-Türk Tarihi*, İstanbul. Kaynak Yayınları, 1998, s. 208-299

⁹ Dönemin Türkçülük yönündeki ideolojik tercihini anlamak için ilginç bir eser, (Hüseyin Nihal) Adsız, *Türk Ülküsü*, İstanbul, Burhan Yayınevi, 1956, s. 64-92, 116-120.

¹⁰ İlhan E. Darendelioğlu, *Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga*, III. Baskı, İstanbul Burak Yayınevi, 1994, Passim.

tanımlarının bu 16 devletin tamamı için aynı anlama gelip gelmediği üzerinde durmak gerekir. Uygarlık, kamu düzeni, yazı, hukuk, vergi, kent, ordu, sanat, din, mimarlık, eğitim, üretim, sınıflar, ticaret gibi kurumların bileşkesi bir yapılanmadır. Aynı uygarlık sistemi içinde farklı siyasal otoriteler ve devletler olabilir. İktidar, otorite, meşrûiyet ve egemenlik ilişkisi devlet sistemini ortaya çıkarır.

Cumhurbaşkanlığı forsuna yıldız olarak geçen bazı Türk devletlerinin bu ölçütlerinin tamamını karşılayamadığı görülmektedir. Örneğin, Hun devletleri birer kabile konfederasyonu görünümündedir. Bu devletlerdeki yazının, vergi sisteminin, kanunların, şehirleşmenin nasıl olduğu ya da olup olmadığı hakkında hiçbir veri mevcut değildir. İlkokul tarih atlaslarında Orta Asya Türk uygarlığı başlığı altında Pasifik'ten Avrupa'ya kadar çok geniş bir alanı kapsayan bir tanımlamayla zaman zaman karşılaşılmaktadır. Fakat Türkiye dışındaki ülkelerde hazırlanmış tarih atlaslarında böyle uygarlık alanı yoktur. Sonuç olarak Cumhurbaşkanlığı forsunadaki devletlerden bazılarının evrensel anlamdaki devlet tanımına uymadıkları görülmektedir. Eğer bu tanım söz konusu devletleri kapsayacak biçimde genişletilirse daha pek çok Türk devletinin olduğu görülecektir. Örneğin Peçenekler, Tabgaçlar, Karluklar, Juan-Juan'lar, Yüe Çi'ler, Kıpçaklar, Sakalar gibi toplulukların da bu 16 devlete ilave edilmesi gerekir.

Cumhurbaşkanlığı forsunadaki tartışmalı noktalardan birisi de bazı Türk halkların bilinçli bir şekilde bu yıldızların arasına alınmamasıdır. Örneğin Bulgarlar, Volga, Ukrayna ve Tuna bölgelerinde üç ayrı devlet kurmuşlardır. Volga Bulgar Devleti üç yüz yılı aşkın bir zaman varlığını sürdürmüştür. Bu devletin zaman zaman Hazar hakanına vergi verdiği ve tabi olduğu ileri sürülerek bağımsız olmadığı söylenebilir. Fakat Hazar Hakanlığı da başlangıçta Orta Asya'daki Göktürk Devleti'ne bağlıydı. Birbirine benzer bu iki durum Türk Tarih Kurumu tarafından farklı değerlendirilmiş, Hazar Hakanlığı cumhurbaşkanlığı forsuna dahil edilirken, Bulgar Devleti bunun dışında bırakılmıştır.

Oysa Bulgarların da Hazarların da zayıflama döneminde bağımsızlaştıkları bilinmektedir. Bulgarlar daha sonra Batı'ya doğru ilerleyerek iki devlet daha kurmuşlardır. Tuna Bulgar Devleti, Avar İmparatorluğu'nun uç beyliği olarak doğmuş; fakat daha sonra Avarların 800'lü yılların başlarında Şarlıman tarafından yıkılmasından sonraki dönemde Balkanlar'daki en büyük güç olmuşlardır. Burada da kuruluş dönemindeki bir bağımsızlığa doğru bir gidiş vardır. Tuna Bulgar Devleti zamanla Slav kabilelerine karışmış ve Slavlaşmış olmakla birlikte, günümüz Bulgarları hiçbir zaman Türk atalarını unutmamışlar ve inkâr etmemişlerdir. Omurtag ve Kurum Han, Bulgar tarihine geçmiş Slavlaşma dönemine ait iki büyük siyasal şahsiyettir.¹¹ Günümüz Bulgarcasında iki bin civarında o dönemden kalma Türkçe sözcük bulunmaktadır. Bulgarlar hakkındaki tüm bu gerçekler ortada iken, Türk Tarih Kurumu'nun onları görmezlikten gelmesi ve cumhurbaşkanlığı forsuna almamasının önemli nedenleri olsa gerektir. Büyük olasılıkla Balkan savaşlarında yaşanan vahşetin devlet bilincinde yarattığı kötü imajdan olacak, Slavlaşmış Bulgarların Türklükten "ihraç" edilmeleri uygun görülmüş olacaktır. Bu yaklaşımı anlayışla karşılamak mümkün olmakla birlikte Avrupa Hunları, Avarlar ya da Hindistan'da kurulan Türk devletlerinin de, tıpkı Bulgarlar gibi zaman içinde yerli unsurlarla karışarak Türklüklerini yitirdiklerini; ama buna rağmen cumhurbaşkanlığı forsunda yerlerini aldıkları görülmektedir. Türk Tarih Kurumu'nun bu çifte standardını açıklayabilecek bir başka olasılık da, "Bulgar" sözcüğünün çağrıştırdığı kötü tarihsel imgelerin yanı sıra bin yılı aşkın bir süredir bu sözcüğün Slav-Ortodoks bir halkı ve kültürü tanımlamak için kullanılıyor olmasıdır. Bu kullanıma rağmen Bulgarlar Türk ilan etmenin Türkiye tarihçiliğini alay konusu yapacağı endişesiyle hareket edilmiş olabilir. Fakat bu güçlüğü de aşmak mümkündü; çünkü Bulgar Türklerinin bir diğer adı da

¹¹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. Fikret İşıltan. II. Baskı. Ankara TTK Yayınevi. 1991. Bu kitabın üçte birinden fazla bir kısmı beş asrı aşan bir dönemdeki Bulgar-Bizans ilişkilerini anlatmaktadır.

“Oğur” olduğu için onlar bu isimle cumhurbaşkanlığı forsuna dahil edilebilirlerdi.

Kuman ya da Kıpçak olarak bilinen Türk halkı, Hazar Hanlığı'nın mirasçısı olmuş ve üç yüz yıl o bölgelerde güçlü bir egemenlik kurmuştur. Slav ve Gürcü prensleriyle çok yakın ilişki içindeki bu devlet, 1220'lerdeki Moğol istilâsıyla yıkılmıştır. Kıpçakların egemen olduğu bir başka devlet olan Harzemşahlar Sultanlığı cumhurbaşkanlığı forsunda yer alırken, Türklük geleneklerini çok daha iyi korumuş olan Kıpçak Hanlığının sırf Müslüman olmadığı için cumhurbaşkanlığı forsuna alınmaması ilginçtir. Peçenek adlı Türk kavmi için de benzer bir durum söz konusudur. Alexandra Borodin'in "Prens Igor Operası"ndaki Boloveç dansları ile dünyaya tanıttığı bu Türk topluluğu, uzun yıllar Ukrayna ve Balkanlar'da önemli bir güç olarak kalmıştır. Avarlar ne kadar devlet iseler Peçenekler de o kadar devlet idiler. Buna rağmen bu topluluğa da Türk tarih tezlerinde yer verilmemiştir. Doğu Avrupa'da "Uz" olarak bilinen Oğuz grupları da Kıpçaklar ve Peçenekler gibi tarihte iz bırakmışlardır. Hatta Uzların günümüze uzanan soyları Moldova, Romanya, Ukrayna ve Bulgaristan'da yerleşik, hâlâ çok düzgün bir Türkçe konuşan Gagavuzlar'dır. Bu halkın toplam nüfusu 300.000'i aşmaktadır. Günümüzde Gagavuzlar'la kurulan sıcak ilişkilere rağmen, onların tarihleri Türk Tarih Kurumu'nun pek ilgisini çekmemiş olacak ki, Gagavuzlar'ın ataları olan Uzlar cumhurbaşkanlığı forsu dışında tutulmuşlardır.

Resmî Türk tarih tezine üçüncü bir itiraz, Moğol tarihiyle ilişkilerde görülen çarpıklıklarda ortaya çıkmaktadır. Cumhurbaşkanlığı forsunda Altınordu Devleti'ne yer verilmiştir. Bu devlet büyük Moğol İmparatorluğu'nun artçı devletlerinden biriydi. Fakat Altınordu ile aynı statüdeki öteki artçı Moğol devletleri cumhurbaşkanlığı forsuna alınmamışlardır. Altınordu'nun daha sonra Müslüman bir hanlığa dönüşmüş olduğu gerekçesi ileri sürülebilirse de, aynı durum İlhanlılar ve Çağatay Hanlığı için de geçerlidir. Çağatay Türkçesi¹² Türk edebiyatı ta-

¹² David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu: 1876-1908*, Çev. Zeki Doğan, İstanbul. Fe-

rihinde çok önemli bir yere sahipken,¹³ Çağatay Devleti'nin cumhurbaşkanlığı forsun da yeri yoktur. Buna karşılık Çağatay Hanlığı'nın mirasçısı durumundaki Timur İmparatorluğu cumhurbaşkanlığı forsun a alınmıştır. Oysa Timur'un halkı, ordusu, ülkesi Çağataylılarla aynıydı. Sadece bir hükümdar ve hanedan değişikliği söz konusuydu. Hatta Timur siyâsal meşrûyetini sağlama almak için, tıpkı Çağataylılar gibi doğrudan Cengizhan'ın torunlarından olduğunu söylüyordu. Altınordu hakanları zaten Cengiz Han'ın torunuydular. Bu gerçeğe rağmen Cengiz Han'ın kurduğu devlete cumhurbaşkanlığı forsun da yer verilmemiştir. Ama onun torunlarından ikisi olan Altınordu ve Timur İmparatorlukları Türk Tarih Kurumu listesine girmeyi başarmışlardır.

Dördüncü bir itiraz noktası mirasçısı devletlerle ilgili olarak belirmektedir. Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun farklı bölgelerini ele geçiren Selçuklu komutanlar¹⁴ kendi devletlerini kurmuşlardır. Danişmendîler, Mengüçükler, Artuklular bunlar arasında sayılabilir.¹⁵ Fakat merkezi Konya'da olan Selçuklu Sultanlığı zamanla etkisini tüm Anadolu'ya yayarak, sayılan bu sultanlıkları ele geçirmiştir. Fakat bu, onların ayrı birer devlet olduğu gerçeğini değiştirmez. Aynı durum Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde Anadolu'da ortaya çıkan çok sayıda beylik için de geçerlidir. Osmanlı Devleti'nin iki asır süren bir mücadele sonunda tüm bu beylikleri ülkesine katarak Anadolu'da siyasal birlik sağlaması, bu beyliklerin her birinin daha önceki dönemde bağımsız birer devlet olarak uzun yıllar varlıklarını sürdürdükleri gerçeğini değiştirmez.

Altınordu Devleti'nin 1390'larda Timur'un saldırılarıyla zayıflaması ve daha sonra beş ayrı hanlığa bölünmesi ortaya yeni

ner Yayınları, 1998, s. 87, 102.

¹³ 15. Yüzyılda yaşamış Ali Şir Nevaî, Çağatay Türkçesi'nin en önemli şairlerinden biriydi.

¹⁴ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara, TTK Basımevi, 1990, s. 18-97.

¹⁵ V. Gordievski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, 1988, s. 48-54.

devletler çıkarmıştır. Eğer Altınordu Devleti cumhurbaşkanlığı forsunu alınmışsa, onun mirasçısı olan Tatar Hanlıklarının da aynı yere alınmaları gerekirdi.¹⁶ İlhanlı Devleti'nin 1326'da yıkılmasından sonra onun mirasçısı durumunda bazı devletler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan, Doğu Anadolu coğrafyasında kurulan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri "özbeöz" Türklerden oluşan Yörük gruplarının devletleşmesi anlamına da gelmekteydi. Fakat bu iki devlet de Türk Tarih Kurumu listesine girememiştir. Şah İsmail Safevî'nin İran'da kurduğu devlet Azerbaycan Tebriz merkezli öz Azerî Türk unsurlardan oluşan bir devlettir. Buna rağmen, Safevîlerin Osmanlı ile olan tarihsel rekabetleri ve bu devletin zamanla "Farsılaştığı" görüşü, ayrıca belli bir mezhebi (Şiîliği) referans alarak ideolojik bir mücadele vermesi, bu devletlerin Türk devletleri listesine alınmasına engel olmuştur. Oysa Türkiye'de milyonlarca Alevî ya da Şiî yurttaşın olması, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihinin çok önemli bir dilimini Safevîlerin oluşturması ve Azerbaycan'ın Türk ulusçuluğunun çok önemli bir merkezlerinden olması gibi gerçeklerin de dikkate alınarak resmî tarih tezinin revize edilmesi gerekirdi.

Türklerin Hindistan, İran, Rusya, Çin, Mısır gibi bölgelerde kurdukları devletler, çoğu kez nüfus olarak Türk kabilelerinin azınlıkta olduğu; fakat ordunun ve siyasal elitlerin tamamına yakınının Türklerden oluştuğu devletlerdir. Selçuklular,¹⁷ Memlûklular, Hindistan Babür İmparatorluğu, Avrupa Hun İmparatorluğu anılan bu özelliklere uygun olarak kurulmuş Türk devletleridir. Bu durumda Türk yönetici elitlerin bir darbe ile iktidarı ele geçirdikleri başka pek çok devlet vardır. Özellikle Abbasîlerin gerileme döneminde bazı Türk komutanlar, Mısır'da ya da İran'da kendi devletlerini kurmuşlardır. Bu durumda bu devletlerin de cumhurbaşkanlığı forsunu hesaba katılması

¹⁶ Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları IV. İlmî Kongresi, Türkiye Dışındaki Türk Milliyetçiliği, 20-30 Nisan 1994, Haz. Yücel Hacıoğlu, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1995, s. 24-35.

¹⁷ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul, E Yayınları, 1970, s. 50-58.

gerekir. Türk devletleri tarihinde dikkat çekici bir nokta da, istilâ ile kurulan Türk devletlerinin yerel kültürlerin etkisine çok çabuk girmeleri ve kısa sürede Çinlileşme ya da Farslaşma temâyülü göstermeleridir. Sözelimi Anadolu Selçuklu sultanlarının büyük kısmının isimleri Farsça'dır. Sarayda konuşulan dil de Farsça idi. Bilim ve yazışma dili Arapça ya da Farsça'ydı. Bizanslılar için Anadolu Selçuklu Devleti, tıpkı 1500 yıl önceki Pers İmparatorluğu örneğinde görüldüğü üzere, Anadolu'ya yönelik bir İran yayılması olarak algılanıyordu.

Sonuç olarak yukarıda anlatılan çelişik ya da eksik tarih örneklemelerine bakıldığında, cumhurbaşkanlığı forsuyla anlamlandırılmaya çalışılan resmî Türk tarih tezinin bilimsellikten uzak ve yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu tezle yola çıkan¹⁸ Türk büyükleri, Orta Asya, Çin ya da Rusya'daki ırkdaşlarının tarihsel deneyimlerini anlamada büyük güçlüklerle karşılaşacaklardır. Tarihi kullanarak çoğu kez de çarpıtarak ulusal bilinç yaratma alışkanlığı, günümüzde Türk dış politikasında hayalciliğe neden olarak sık sık acı sürprizlerle karşılaşılmasına yol açmaktadır. Bilimsel tarih anlayışı tutarlı bir ulusal kültür gelişimi olduğu kadar itibarlı ve istikrarlı bir dış politika için de kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle devletin resmî amblemi olan cumhurbaşkanlığı forsunun bilimsel tarih anlayışı esas alınarak, yukarıdaki eleştirilerin ışığında gözden geçirilmesi gerektiği inancındayız.

¹⁸ Celalettin Yücel, *Dış Türkler*, II. Baskı, İstanbul, Hun Yayınları, 1977, s. 11-12.

ÇİN'İN POLİTİK VE EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜNÜN DÜNYAYA ETKİLERİ ⁽³⁾

Dr. Mehmet HASGÜLER, Dr. Mehmet Bülent ULUDAĞ
Dr. Meliha ENER, Dr. Nazan YELKİKALAN

1) Çin'in XX. Yüzyılda Siyasal ve Ekonomik Bütünleşme Arayışları

Çin'de 1890'lardan sonra, dış emperyalist güçlerin müdahalelerine tepki olarak yoğunluk kazanan siyasal bilinçlenme süreci, 1911-1912 yıllarında Dr. Sun Yat Sen önderliğinde bir ulusal demokratik devrimle sonuçlanmış ve imparatorluk yıkılıp cumhuriyet ilan edilmiştir (Fairbank, J.; 1969). Her ne kadar bu cumhuriyet ülkenin siyasal-ekonomik geriliği ve Japon militarizminden gelen baskılar sonucu istikrar kazanamamışsa da, Çin toplumunda geri dönülmez bir siyasal bilinçlenme sürecinin de önünü açmıştır. Genç Çin Cumhuriyeti'nin istikrar kazanmadığı koşullarda ülkenin coğrafi ve kültürel olarak farklılık gösteren bölgelerinde "savaş ağalığı" türünden çete yönetimleri ortaya çıkmıştı. Çin'in uzun imparatorluk geçmişi'nin etkileri cumhuriyet döneminde de devam etti. Yu Şi Kay ve Çan Kay Şek gibi hırslı bazı politikacıların Çin Cumhuriyeti'ndeki diktatörce yönetimleri bu despotik geleneğin yansımasıdır (Suyin, H.; 1978). Çan Kay Şek, Sun Yat Sen'in kurduğu Kuo Mintang Partisi'nin ilerici kesimlerini bertaraf ederek toprak ağaları, komprador ticaret burjuvazisi ve ulusal burjuvazinin bir kesimi adına iktidara el koymuştu.

Mao-Tse Tung 1921'de Şanghay'da Çin Komünist Partisi'ni (ÇKP) kuran birkaç delegeden birisi olarak Çan'ın iktidarının bu zayıf temelini iyi tesbit etmiş ve o dönemde bir "köylü okya-

nusu" görünümünde olan Çin'de komünistlerin çok önemli iktidar potansiyeli olabileceğini sezmişti. Fakat bu, Marksist teorisinin ve Leninist taktiklerin Çin koşullarına uygun hale getirilmesine bağlıydı. Başka bir deyişle Mao'nun 1920'lerde ÇKP'yi güçlendirmek için uyguladığı politikalar ile 1980'lerde Deng Xiao Ping'in Çin ekonomisini güçlendirmek için başvurduğu yöntemler neredeyse aynı derecede gerçekçi durum tesbitine dayanmış ve pragmatist taktiklerle hayata geçirilmiştir. Bu her iki sürecin de amaçlarına ulaşarak başarılı olduğu görülmektedir. Mao'nun bu tesbitleri, baş düşmanı Çan Kay Şek tarafından da en az Mao'nun algıladığı bir netlikte algılanmıştır. 1927-1949 yıllarında Çin'de yaşanan iktidar mücadeleleri komünistlerin Çan Kay Şek'le olan savaşları yönünden tam manasıyla "amansız bir sınıf savaşı" görüntüsündeyken, Japonya ile olan mücadele de bir "ulusal kurtuluş savaşı"nın tüm koşullarına uymaktaydı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanan bu süreç, ileriki dönemlerde Çin'in iç ve dış politikalarını da etkilemiştir. Bununla birlikte Çin halkı bu "uzun savaş ve devrim yürüyüşü"nün her aşamasında artan ölçüde ÇKP'nin ve Halk Kurtuluş Ordusu'nun saflarına katılırken, ne Karl Marx'ın teorileri ve kehanetlerinden, ne de Komintern'in ÇKP'ye gönderdiği talimatlardan haberdardı.

Çinli komünistler iktidara geldiklerinde, ekonomik alanda korkunç bir tabloyla da karşı karşıya kalmışlardı. Nüfusun yüzde yetmişini oluşturan 300 milyon topraksız köylü, eğitim ve tahsilin de sınıfsal temelleri olduğunu ispatlarcasına çok cahil ve yoksul durumdaydılar. Sermaye birikimi ve eğitimin yetersizliği, ülkenin nüfus ve işgücü avantajlarını anlamsızlaştırıyordu. Tüm bunlar yetmezmiş gibi, ülkede sel ve deprem gibi doğal felaketlere neredeyse mevsimlik denebilecek kadar sıklıkla rastlanıyordu. Çin, en büyük ve en kalabalık Üçüncü Dünya ülkesiydi; ekonomik yönden de Güneye ait bir toplumdur. Çinli komünistler kültürel ve ekonomik kalkınma sorununu kısa sürede çözmeden dünya politikasında ciddi bir rol alamayacakları gibi, dışa ekonomik olarak açılmayacaklarının bilincindeydiler (Snow, E., 1975; Hacaloğlu, Y., 1973).

2) Mao Sonrası Dönemde Çin'in Ekonomik Modernleşmesi ve Dışa Açılması

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde anahtar bir rol oynayan iki önemli lider olan Çu En Lai ve Mao Tse Tung, 1976'da 8 ay arayla öldüler. Çin'in kendi içine ve dış dünyaya ilişkin oluşturduğu politik ve ekonomik uygulamaların salt kişilere bağlı olduğundan hareket eden bir görüş ve algılamayla yola çıkıldığında Mao sonrası dönemde özellikle ekonomik liberalleşme alanında görülen gelişmeler bir "devrim" olarak tanımlanacaktır. Oysa bizzat Mao'nun gerek iç savaş yıllarında, gerekse Halk Cumhuriyeti'nin ilanından sonraki uygulamalarına bakıldığında, somut sonuçlar getirici politikaları göz ardı etmediği görülecektir. Kaldı ki "İleriye Doğru Büyük Hamle" (Grade Leap Forward) dönemindeki Sovyet tipi kalkınma modelinin başarısızlığının (Li Fu Çun, 1966; Snow E., 1971) Çin'i yeni arayışlara iteceği de muhakkaktı. Fakat bunun, Mao'nun iktidar yıllarında olması kolay değildi. Bunun başlıca nedeni olarak tek taraflı bir ideolojik ve ulusçu kuşkuculuğu göstermek biraz kolaycılık olur (Amin, S., 1993). Mao'nun iktidar yıllarının neredeyse tamamına yakınında, Çin'in dış dünya, özellikle gelişmiş Batı ülkeleriyle ilişkilerinde daha ziyade başka sorunların gölgesi etkili oluyordu. Bu dönemde Çin, kendisini askerî tehdit altında hissettiği çatışmalara ya bizzat taraf olmuş ya da bunlar Çin'in hemen yanı başında yaşanmıştır: Kore Savaşı (1950-53), 1. Vietnam Savaşı (1946-54), Tibet Sorunu (1959), Ladakh bölgesinde Çin-Hindistan çatışması (1962), Pakistan-Hindistan çatışmaları (1947-49, 1965 ve 1971), 2. Vietnam Savaşı (1963-73), Kamboçya İç Savaşı (1970-79), Çin-Sovyet askerî gerilimleri (1969, 1971) gibi. Bunlara ek olarak Çin rejiminin tanınmamasının ve BM'ye alınmamasının yol açtığı gerilimler ve Tayvan sorunu da kuşkucu dış politik yönelimleri arttırmıştır. Yine Çin Kültür Devrimi'nin (1965-75) yol açtığı karmaşa ve iç iktidar çekişmeleri (Bettelheim, C., 1977) de sağlıklı politikalar üretilmesini önlemiştir. Özetlemek gerekirse, Mao sonrası dönemdeki yönelimlerde, tüm bu sıralanan olayların etkisinden kurtulmuş

uygun bir konjonktürel ortamın belirleyici etkisi olduğu söylenebilir. Ekim 1971’de BM’ye ülkenin tek ve meşru temsilcisi olarak kabul edilmiş ve Güvenlik Konseyi’ndeki daimi üyelik koltuğunu ele geçirmiş; kültürel, sosyal ve ekonomik alt yapı sorunlarının çözümünde önemli yol katetmiş, içerde ve dışarda görece istikrar kazanmış bir yönetim için gerçekçi temellerle biçimlenen pragmatist hamleler yapmanın zamanı zaten gelmişti.

Çin, üç asır önce zenginlik ve güç açısından dünyanın en büyük devletleri arasındaydı (Kennedy, P., 1991). Fakat temelde bir hatalı stratejinin getirdiği içe kapanma sonucunda Asya ve Pasifik’te denetim Batılı güçlerin eline geçmeye başladı ve Çin kuşatıldı. Aynı hataları Japon egemenleri de yapmışlar ve benzer sonuçlarla karşılaşmışlardı. Bu durumda sosyalist bir yönetim altında da olsa dışa kapanmanın benzer sonuçları vermeme-si düşünülemezdi. Üstelik çok vahim bir sermaye açlığı yaşayan ülkelerinin bu durumunun farkında olan (Mandel, E., 1989) Çinli yöneticilerin, dışa açılırken öncelik verdikleri husus, ülkelerinin görece ekonomik avantajlarını Çin toplumunu geliştirip zenginleştirecek kazanımlara dönüştürmektir. Klasik Sovyetler Birliği’nin ana hatları Stalin döneminde oluşmuş katı devletçi merkezî planlama modelini örnek alan Üçüncü Dünya ülkeleriyle sık sık karşılaşılan “kalkınma iktisadının” geleceği olmayan hayalci bir model olduğunu ilk önce Çinliler anlamışlardır. Çin’in 1980 sonrasında geliştirdiği ihracata ve ödemeler dengesi fazlasına ağırlık veren Japonya ve Güney Kore benzeri bir dışa açılma politikası o denli hırslıydı ki, bunu bir çeşit “neo-merkantilizm” olarak da görmek mümkündü. Bununla birlikte Çinliler hesapsız ve plansız bir dışa açılmadan da kaçınmışlardır. Mesela Çin halen konvertibiliteye geçmemiş ve ulusal para politikalarını bir kumar masasını andıran global sistemin eline bırakmamıştır. Kapitalizm ve rekabetçi serbest piyasanın aynı anlama gelmediğini temel veri olarak alan Çinli yöneticiler, özelleştirme ve özel mülkiyeti serbest piyasanın şartı olarak görmemişler ve sosyal-politik sorunlar oluşturacak keyfiliklere göz yummamışlardır. Mesela, Çin’de özel girişimlerin sayısı ve eko-

nomideki payı artmakla birlikte, bunların çok büyük bir kısmı küçük ölçekli firmalar ve aile girişimleridir. Şanghay ve Shenzhen borsalarında yer alan 1216 büyük ölçekli şirketten sadece 82'si özel teşebbüse aittir (*The Economist*, October 12th 2002 s.14). Yabancı sermaye ve teknolojiyi çekme konusunda kendi dev boyutlu pazarının çekiciliğini kullanırken, pazar hırsıyla gelen sermayeyi yine yatırım ve üretim konusundaki avantajlarını kullanarak, kendi ihracata yönelik zenginleşme stratejisinin aracı durumuna getirmiştir (Yıldızoğlu, E., "Çin Dersleri", *Cumhuriyet*, 14.10.2002). İleri noktalara ulaşmış sermaye ve teknoloji birikimine sahip Japon ve Kore firmalarına uygun seçenekler sunmuş, Hong Hong ve Makao gibi yerleri ise dolaylı ihrac kanalları haline getirmiştir. Çin'e gidenin kazançlı çıkması, Avrupa ve ABD firmalarının kararlarını da etkilemiştir.

Çin ve SSCB'deki sosyalist modernleşme programlarının arasındaki farklılıklar, onların kaderlerini de etkilemiştir. Sovyet sisteminde Gorbaçov'la başlayan reform girişimleri büyük ölçüde ABD ve Avrupa'da sempati kazanmayı amaçladığından, AGİK sürecinin başlattığı hukuksal ortamın çerçevesini de aşarak siyasal ağırlıklı bir şov ve tasfiye hareketine dönüştü. Zaten anayasal olarak federal yapının en üst noktasında çeşitlilik gösteren bir devlette bunu yapmanın intihar etmek gibi bir sonucu olacaktı. Nitekim demokrasi ortamının sera etkisi içinde gelişen ulusçu ve dinci yükselişe koşut olarak başlayan etnik çatışmalar ve kaos, kısa sürede ekonomik çöküşü de hazırladı. Buna karşın aynı dönemde Çin'de sistem, ekonomik başarıların nimetlerini toplayarak siyasal gerilimleri azaltmanın, gerekirse hayalci aşırı uçları 1989'daki gibi ezici iktidar tekeli kullanarak etkisizleştirmenin yollarını bulmuştu. Sovyet sisteminden farklı olarak, Çin'in etnik ve siyasal sorunların içinde boğulmamasında, ülke nüfusunun % 90'ın üzerinde asıl Çinliler yani Han ulusundan oluşmasının sağladığı avantajın etkisi vardır. Yine bu yüzdendir ki Çin devleti otuz yıla yakın bir süre içinde 1954, 1975, 1978 ve 1982 tarihlerinde hazırlanmış dört anayasa değiştirmesine rağmen üniter yapısını sürdürebilmiş ve siyasal bö-

lünme sonucunu verecek etnik federalizm tuzağına düşmemiştir. Ekonomik programların ve politikaların ülkenin her tarafında aynı etkinlikte uygulanabilmesi, yani mütecannis kalması konusunda merkezî yapının güçlü olduğu üniter devletlerin önemli avantajları olduğu görülmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti bunun tipik örneğidir (Blanchard, O. & Shleifer, A., 2001). Halk-devlet ilişkilerinde Çin'e özgü ataerkil gelenekler ve Konfüçyüs felsefesinin düzeni koruyucu ilkeleri ya da Budizm'in politik yönünün olmaması gibi bazı etmenler de, Çin'deki rejimin lehine işleyen diğer sosyo-kültürel süreçleri oluşturmuştur (Suyin, H., 1995). Çinli yöneticiler parti örgütlenmesi konusunda da Sovyet yöneticilerinin hatalarına düşmemişler ve devlet ile partiyi birbirinden ayırma konusunda daha başarılı olmuşlardır. Mesela SBKP'nin amblemi devletin yani SSCB'nin de resmî amblemi ve bayrağı olurken; Çin'de aynı amblemi kullanan ÇKP, devlet bayrağını Çin halkının tüm kesimlerini sunacak biçimde düzenleyerek, gerek partinin gerekse devletin yıpranmasının önüne geçmiştir. Çin'in kırmızı bayrağının köşesindeki dört küçük yıldız, Çin halkını oluşturan grupları (işçi-köylü-asker-aydın) temsil ederken, bunların karşısındaki büyük yıldız da gerçekleştirilecek amacı göstermektedir. Tüm bu yerinde düzenlemelerin Çin'de siyasal istikrar kurulması ve güvenilen bir devletin oluşumunda sağladığı katkılar, ekonomik yükseliş için sağlam temelleri de hazırlamıştır. Buna rağmen, salt katıksız materyalizm yok diye, Çin komünistlerinin bu uygulamalarına insafsız eleştiriler de olmuştur (Altınöglü, G., 1993).

3) Çin'in Ekonomik ve Ticarî Yapısındaki Gelişmeler

Çin'in, serbest piyasanın rekabetçi ekonomi ortamına geçiş deneyiminin bazı önemli aşamaları vardır. 1970'lerin sonunda tarım kesiminde başlayan reformlarla yerel üretici komünlere ve kooperatiflere sağlanan serbestlik ve inisiyatif kullanma hakkı, tarım üretiminde büyük üretim patlamalarını getirerek, SSCB'nin tipik özelliği olan boş raflar ve gıda sorununun Çin'de yaşanmamasını sağlamıştır. Yerel güçlere verilen özerklik ve serbest piyasa koşullarında ürün pazarlama hakkı, devlet im-

kânlarını kullanarak yapılan yolsuzlukların kaynağına darbe vurduğu gibi, halkın devlete olan bağlılığını arttırmıştır. Çünkü zenginleşme ve tokluk getiren bu ekonomik özgürlüklerin sürmesi, rejimin sürmesine bağlıydı. Mao devrinde ideolojik seferberlik çerçevesinde temelleri atılan Halk Komünleri (Tao Çu, Charriere, J., Merchisio H.) ya da Üretim Tugayları sistemi "İlçe ve Köy İşletmeleri"ne dönüşmüş ve büyük kooperatifler biçimindeki bu örgütlenme, kendisine sağlanan yerel özgürlükler sayesinde serbest piyasa ortamında merkeze olan vergi benzeri bir "üretim sorumluluğu" sınırının ötesindeki gelir sağlayıcı çabalarını yoğunlaştırarak kırsal yükselişte öne çıkmıştır (Zhang, J., 1995, s. 40). Ülkenin dışa açılma sürecine de koşut olarak bu işletmeler dış piyasaya göre belirlenen fiyatlarla performanslarını ayarlamışlar ve dış pazarda Çin lehine oluşan imkânlar, Çin'in en ücra köşelerinde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Kırsal kesimdeki bu dinamizmin yanı sıra kentlerdeki özel işletmelerin de hızla büyüdüğü ve imalat, inşaat, hizmet sektörlerinde büyük pay aldığı görülmektedir. Devlet dışı sektörün ekonomideki payı da sürekli artış göstermektedir.

Çin ekonomisindeki bu yeni dinamikler, kamu iktisadî teşebbüslerini de piyasa koşullarına duyarlı davranmaya zorlamıştır. 1990'ların ortalarında devlet bütçesinin büyük miktarlardaki kaynaklarını emen dev boyutlu kamu işletmelerine yapılan reorganizasyon ve reform çabaları sonunda başarılı sonuçlar alınmıştır (Nolan, P. Yeung, G., 2001). Bunun yanında ulusal ve yerel firmalar arasında bağlantıların piyasa gereği olarak kurulmasına ve hizmet sektörünün yabancı yatırımcılara açılmasına olanak sağlanmıştır (T.Wing-Chun Lo, Ho-Fuk Lau, Gong Shi Lin, 2001, s.66-75). Çin 1993 yılından başlayarak sosyalist piyasa ekonomisi modelini uygulamaya başlamıştır. Başlangıçta, kamu teşebbüslerinin bazı piyasa kurallarına uyması olarak tanımlanan bu model, daha sonra özel sektörün de içinde olduğu, ancak yine kamu teşebbüslerinin önderliğinde bir ekonomi olmuştur. Daha sonra kamu ve özel sektörün birlikte yer aldığı bir ekonomi olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Modelin tanımın-

daki değişiklik devam etmektedir. Çin’de uygulanan model, literatürde, Çin’e özgü sosyalist pazar ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. 1998’den bu yana uygulanan ve iç talebi canlandırmaya yönelik ekonomi politikaları, Çin’in, önemli dış pazarlarında ortaya çıkan krizlerden en az etkilenmesini ve hedeflenen büyümeyi gerçekleştirmesini sağlamıştır (‘Çin İle Ticaretimiz Nasıl Gelişir?’ *İhracatta Görünüm*, Türkiye İhracatçılar Meclisi yayın organı, Nisan 2001, sayı 66).

Resmî tanımlamaya göre, Çin’de birincil endüstri tarıma dayalı, ikincil endüstriyel gelişim endüstriyel üretime dayalı olarak gelişti. Üçüncü sektörel gelişim ise, hizmet sektörü ağırlıklı olmuştur (Hong Kong Trade Development Council, 1996). Birincil ve ikincil sektörlerle karşılaştırıldığında, üçüncü sektör olarak ifade edilen hizmet sektörünün başlangıçta biraz ihmal edildiği ifade edilebilir. Ancak 1980’li yıllar boyunca Çin’in planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişiyle, üçüncü sektörün gelişmesi de hızlı bir şekilde başlamıştır (*Hong Kong Economic Journal*, 1993, s. 12). Son yirmi yıllık dönemde, bütün sanayileşmiş ülkeler durgunluk yaşarken, Çin çarpıcı ve devamlı bir ekonomik büyüme göstermiştir. Ekonomik büyümesindeki anahtar faktör, 1978’lerde başlayan reform ve açık kapı politikasını (Open Door Policy) yürütmedeki başarısıdır. Geçen süre içerisinde önemli bir ekonomik değişim meydana getiren bu politikalar, Çin’deki yabancı sermaye yatırımlarını da belirgin şekilde arttırmıştır (Chengze Simon FAN-çev. Bekir Gövdere, 1999). Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının son yıllarda ağırlıklı olarak tercih ettiği Çin’de, yabancı yatırımcılar Çin’in ihracatının yarıya yakın bölümünü gerçekleştirmektedir (K.C. Fung, 1996).

Çin, 1.2 milyar potansiyel tüketici sayısı, giderek büyüyen orta sınıfı, gelişen sanayi altyapısı, perakende sektöründeki hızlı gelişimiyle önemli fırsatlar barındırmaktadır. Planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş için uğraşan bu ülkede, iş dünyası ile ticareti düzenleyen kanun ve mevzuat son yirmi yıl içerisinde oluşturulmuştur. 1979 ile 1994 yılları arasında reel büyü-

me hızı yıllık ortalama % 9'un üstünde gerçekleşmiştir. Reformlarla birlikte öncelikle mal ve faktör piyasaları önemli ölçüde serbestleştirilmiştir. Birçok fiyat piyasada belirlenir hale gelmiş, işgücü piyasalarında devlet kontrolü azaltılmıştır (Noland Marcus, 1995). Reform sonrası politikaların uygulanması ile ekonomisi 10 kattan fazla büyümüştür. Reform öncesi yokluğu çekilen bisiklet, tekstil ürünleri, hububat gibi ürünlerde günümüzde arz fazlası bulunmaktadır (Tablo 1). 1970'lerde neredeyse hiç bulunmayan yabancı yatırımcıların sayısı bugün 300.000'in üzerindedir ("Çin Halk Cumhuriyeti", Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekim 2000). Dış ticaret hacmi 1980 yılında 38 milyar dolardan, 1998 yılında 325 milyar doları aşan bir düzeye erişmiştir (Tablo 2). Günümüzde Çin; ABD, AB ve Japonya'nın ardından, en büyük dış ticaret hacmine sahip dördüncü ülke konumundadır. 2001 yılı rakamlarına göre Çin'in ihracatı 266.1 milyar dolar, ithalatı 243.6 milyar dolara ulaşmıştır. Dünya ticaretinin 2001 yılında % 4 oranında azalmasına karşın, Çin'in dış ticareti artış göstermiştir. Gayri safi millî hasılası ise önceki yıla göre 7.3 artışla 1 trilyon 156 milyar dolardır. Ekonomik büyüme performansı büyük ölçüde kamu harcamalarının artışı ve iç tüketime dayanmaktadır. Çin ekonomisinin 2002 yılında da % 7.25 oranında büyüdüğü görülmektedir. 2001 yılı içinde Çin'e yapılan yabancı sermaye yatırımları 46.9 milyar dolardır. Doğrudan yabancı yatırımların özellikle belli bölgelerde yoğunlaştığı ve bölgesel kalkınma çabalarına büyük destek sağladığı görülmektedir (Qing Zhang & Felmingham, B., 2002). Kişi başına gelir ise kentlerde 827, kırsal bölgelerde ise 285 dolar düzeyindedir (Pulat, M., Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ekonomisindeki Yeri ve DTÖ Bağlamında Türkiye-ÇHC İlişkileri', *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Sayı:6, Ağustos 2002, s. 23-25).

Son yirmi yıldır planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçmek için uğraşan Çin Halk Cumhuriyeti'nin, günümüzde pek çok özelliğiyle kapitalist bir görünüm taşıdığı tartışmaları yapılsa bile, temel ayırım noktası özel mülkiyet olarak düşünüldüğünde, bu nitelemenin sorgulamaya açık olduğu anlaşılr. Pazar

ekonomisine geçiş sürecinde, Çin'in ekonomisi ve dış ticaret hacmi hızla büyümüştür. Bu dönemde yaşanan ekonomik gelişmeler, milyonlarca Çinlinin refah düzeyini arttırmıştır. Ancak bölgelerarası gelir dağılımının eşit olmadığı Çin'de refah düzeyindeki bu artıştan, daha çok hızla zenginleşen sahil bölgeleri yararlanmakta, iç bölgelerde yaşayanlar ise daha düşük gelir düzeyine katlanmak zorunda kalmaktadır. (Jian T., Sachs J., Andrew M., 1996). Çin merkezî planlama sistemi bu noktada devreye girerek, geri kalmış Batı bölgeleri lehine yatırım, üretim ve fiyatlandırma düzenlemesi yapmaktadır (Shujie Yao & Zongyi Zhang, 2001). Gelir dağılımındaki farklılık, sadece bölgeler arasında değildir. Sektörler arasında da benzer farklılıklar yaşanmaktadır. Çin, özellikle tarım kesiminde, düşük ücretle çalışan büyük bir nüfusa sahiptir (Sachs J., Woo W.T., 1997) (Tablo 3). Reform ve dışa açılma politikalarının sürdürülmesi halinde ise, ülkede 2005 yılında, orta gelir düzeyinde 230 milyon tüketicinin yıllık 900 milyar dolar tutarında harcama yapması beklenmektedir. ('Çin Halk Cumhuriyeti', Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekim 2000).

4) Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) Üyeliğinin Olası Sonuçları

Dünya Ticaret Örgütü'nün 11.11.2001 tarihinde Katar'ın Doha kentinde yapılan toplantısında, Çin'in üyelik başvurusu oynanarak kabul edilmiştir. Çin'in DTÖ'ye kabulünün dünya ticareti açısından önemli etkileri beklenmektedir. DTÖ'ye üyeliği ile birlikte, Çin'in ihracatının artacağı tahmin edilen sektörlerin başında tekstil ve konfeksiyon gelmektedir. Çin'in DTÖ'ye üyeliği ile Tekstil ve Konfeksiyon Anlaşması'na bağlı olması, 2005 yılında kotaların kaldırılmasından ve DTÖ üyelerine uygulanan tarifelerden yararlanması, dünya tekstil ve konfeksiyon pazarında daha yoğun bir rekabet yaşanacağı anlamına gelmektedir. Diğer yandan, Çin'in DTÖ'ye Katılım Protokolü uyarınca, 2008 yılı sonuna kadar, Çin'den tekstil ve konfeksiyon ithalatındaki artışın pazar bozucu bir etkisi olması durumunda, korunma önlemlerine başvurulabilecektir. Bu, Çin'e kota uygulamakta olan

bütün ülkeler tarafından başvurulabilecek bir önlemdir. Bu önlemin, 2008 yılı sonuna kadar Çin'i A.B.D. ve AB pazarlarında bir ölçüde kontrol altına alabileceği beklenmektedir. 2005 yılında kotaların kalkması ile, Çin'in ABD pazarında %7.5 olan payını 2010 yılında %15 seviyesine çıkartabileceği tahmin edilmektedir (Çatalbaş, Ö., 2001, s. 24-29). Çin kökenli konfeksiyon ürünlerinin büyük bölümü düşük ve orta kaliteli ürünlerden oluşmaktadır. Ancak son dönemde Çin hazır giyim sanayii, özellikle Hong Kong'daki üreticilerin girişim ve faaliyetleri ile yüksek katma değerli ve kaliteli üretime yönelmektedir. Diğer yönden elyaf, iplik ve kumaş gibi sermaye yoğun nitelikteki tekstil ürünlerinde de Çin, eski ve fazla kapasitenin elden çıkarılması ve üretimin modernleştirilmesi yoluyla tekstil sanayiini yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. (dtm.gov.tr)

DTÖ üyesi ülkeler açısından ele alındığında, Çin'in örgüte girmesi Çin pazarının serbestleşmesi sonucu ortaya çıkacak yeni olanaklar açısından önemlidir. DTÖ üyesi ülkelerin bir çoğunun, Çin'e zaten en çok kayırlan ülke prensibini uyguluyor olması, Çin ürünlerinin bu ülke pazarlarına kolay girmesine imkan veriyordu. Sınırlı sayıda ürün grubu için uygulanan kısıtlamalar bulunmaktaydı. Buna karşın Çin, kendi pazarını yabancı ürün ve hizmetlere karşı yüksek oranda korumakta olduğundan; DTÖ sonrasında beklenen serbestleşmenin, Çin tarafından verilen tavizlerden de kaynaklanacağı beklenmektedir. Bunun yanında Çin'in, DTÖ üyeliğinden başlıca beklentisi, yabancı sermaye girişinde yaşanması beklenen artıştır. Çin'in, DTÖ'ye üye olması ile, uluslararası ticaretle ilgili çeşitli politika değişiklikleri yapması beklenmektedir. Söz konusu değişiklikler; Çin'in tarifelerde önemli indirimler yapması, tarife dışı engelleri kaldırması, hizmet sektörünü yabancılara açması, fikrî mülkiyet haklarının korunması konusunda DTÖ kurallarına uyması ve tarım ürünleri ticaretinde engelleri kaldırması yönündedir (Eglin, M., 1997). DTÖ'ye üyeliğin, Çin'in dış ekonomik ilişkilerine istikrar kazandırması, daha hızlı bir ekonomik reform sağlama-sı ve ekonomik büyümeyi artırması beklenmektedir. Bunun ya-

nunda, Çinli üreticiler liberalleşen iç pazarda yabancı firmaların rekabetiyle de karşı karşıya kalacaklardır (foreign trade.gov.tr). Çin'in DTÖ'ne üyeliği ile birlikte iç pazarın rekabete açılması, verimsiz devlet işletmelerinin reforma tabi tutulmasına ve işsizlik oranının artmasına neden olabilecektir. 2004 yılında işgücü piyasasında yaşanması beklenen daralmanın, kentlerde 20 milyon kişinin işsiz kalmasına yol açacağı beklenmektedir. Kısa ve orta vadede, en fazla tarım kesiminde çalışan işgücünün zarar görmesi beklenmektedir. Bunun yanında, geleneksel olarak korunduğu sektörlerin (kimya, otomobil ve finans sektörü) dış rekabete açılmasının kısa dönemde üretimi azaltıcı, işsizliği arttırıcı etkileri de beklenmektedir. Uzun dönemde ise, üretimde verimliliğin ve doğrudan yabancı yatırımların artması ile bu olumsuzlukların kalkması umulmaktadır. ("Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ekonomisindeki Yeri ve DTÖ Bağlamında Türkiye-ÇHC İlişkileri" Mustafa Pulat, Uluslararası Ekonomik Sorunlar, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Sayı: 6, Ağustos 2002, Ankara, s.23-35). Serbest ticaretle birlikte bazı Latin Amerika ve Afrika ülkeleri, Çin'in artan orandaki tarımsal hammadde ihracatından yararlanacaktır. Emek yoğun ürünlerde Çin'in başlıca rakipleri ise Asya'nın yeni endüstrileşen ekonomileri, ASEAN ve Latin Amerika'nın bazı ülkelerinden oluşmaktadır (The Impact of China's Accession to WTO on the Exports of Developing Countries, UNCTAD).

5) Çin'in DTÖ'ne Katılımının AB ve ABD

Pazarları ile Türkiye'ye Etkileri

Tekstil ve konfeksiyon sektörü, Avrupa Birliği ülkelerinin dış ticaret rakamları içerisinde önemli yer tutmaktadır. 2000 yılında toplam ithalatın % 8.8'i (tekstil % 2.8, konfeksiyon % 6), toplam ihracatın % 4.9'u (tekstil % 3,1 ve konfeksiyon % 1,8) tekstil ve konfeksiyon sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan, AB tekstil ve konfeksiyon sektörünün son yıllarda küçülme ve yeniden yapılanma sürecine girdiği de gözlenmektedir. Küçülme ve yeniden yapılanma süreci içerisindeki sektörün gerçekleştirdiği hasıla ve sağladığı istihdam azalmak-

tadır. Buna karsın, katma değeri yüksek, kaliteli ve markalı ürünler ile teknik (veya sanayi) tekstil olarak ifade edilen mamullerin üretiminde yoğunlaşma dikkat çekmektedir. Son yıllarda AB'de teknik tekstil ile kaliteli ve markalı ürünler haricindeki üretimin, işgücü maliyetinin daha düşük olduğu ülkelere kayma eğilimi gözlenmektedir. (Tablo:8) (igeme.gov.tr).

Türkiye, hazır giyim ihracatının % 83'ünü (DTÖ verilerine göre) AB'ye yapmaktadır. 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'nın, Türkiye'nin AB'ye olan ihracatında rolü olmuştur (igeme.org.tr). Türkiye tekstil ve konfeksiyon ürünleri ihracatında AB ülkelerini geleneksel pazar olarak ifade etmektedir. Türkiye'nin en fazla tekstil ürünü ihraç ettiği ilk beş ülkeden (Almanya, ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa) dördü AB üyesidir. Diğer yönden 2000 yılı itibariyle AB 'ye yönelik tekstil ürünleri ihracatında Gümrük Birliği öncesine oranla % 32 oranında, konfeksiyon ürünleri ihracatında ise %19 oranında artış görülmektedir (turkishtrade.org.tr). AB ülkeleri içinde 1998 ve 1999 yıllarında hazır giyim tedarikçileri arasında Çin 1. sırada, Türkiye ise ikinci sırada yer almaktadır (Türkiye Hazır Giyim ve Tekstil Sanayi 2000 Yılı Değerlendirmesi). AB'nin ithalatında da Çin'in artan derecede önemi vardır. Almanya bu sektörde Çin piyasasındaki en büyük tedarikçi ülkedir. AB'nin ihracatının beşte ikisi bu ülke tarafından Çin'e yapılmaktadır. Almanya'yı, İtalya, İngiltere, Fransa ve Hollanda izlemektedir (Chinese Statistics Yearbook, 1996). Hazır giyim alanında Türkiye'nin en önemli rakipleri arasında, düşük ihraç fiyatlarına sahip Uzak doğu ülkeleri ve özellikle de Çin gelmektedir.

Çin'in AB'ye ihraç ettiği mallar arasında, daha çok üretimde kullanılan girdiler ve yarı mamuller bulunmaktadır. Özellikle tekstil ürünlerinin ihracatı Çin'in AB ile ilişkilerinde önemli yer tutmaktadır. Bu alanda en yakın takipçisi de Türkiye'dir. AB her ne kadar Çin ile yakın ekonomik ilişkiler kurmak istese de, uygulamada tarife engelleri ve anti-damping yasaları gibi yöntemlerle ayrımcı tedbirler de uygulanmaktadır (Xiaoling Hu, Watkins D., 1999, s.154-161). 1970'lerde, Çin'in ikinci büyük ticaret

ortağı olan AB, 1990'larda ABD'nin ardından üçüncülüğe gerilemiştir. Çin'in halen önemli bir ortağı olan AB'nin bu rolü, önceki döneme göre azalmaktadır. Buna karşın AB ülkeleri, Çin'in daha fazla dış ticarete açılması halinde, gelecekte büyük ekonomik potansiyele sahip olacağını ifade etmektedir (Floyd David, 1998, s.168-171). Çin'in, en önemli pazarımız olan AB'ye uzaklığı ve 2005 yılına kadar bu pazarda kotaya tabi olması, Türkiye için bir avantajdır. 2005 yılından sonra kotaların da kalkmasıyla dünya pazarlarında daha yoğun bir rekabetin yaşanacağı da beklenmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin kalite, teknolojik altyapı ve tasarım alanlarında üstünlük sağlayarak gelecekte oluşacak güçlü rekabet ortamına şimdiden hazırlıklı olması gerekmektedir.

ABD, dünyanın en büyük tekstil sanayilerinden birine sahiptir. Son on yıllık süreç içerisinde firmalar yoğun teknoloji yatırımları gerçekleştirerek üretimi ve kapasiteyi arttırarak yeniden yapılanmaktadır. NAFTA anlaşmasının 1994 yılında yürürlüğe girmesinin ardından, ABD'nin Meksika ve Kanada'dan ithalatı, geleneksel tedarikçiler aleyhine bir artış göstermiştir. Bu iki ülke, ABD'nin başlıca tedarikçileri durumuna gelmiştir. ABD'nin tekstil ve konfeksiyon ithalatında Çin, Meksika ve Kanada'nın ardından üçüncü sırada yer almıştır. 1999 ve 2000 yıllarında, ABD'nin tekstil ve konfeksiyon ithalatı içerisinde, Çin'in payı 8.4 ve 9.2 milyar Dolar ile % 12 düzeyinde gerçekleşirken, aynı dönemde Türkiye'nin ihracatı 1.1 ve 1.4 milyar dolar seviyesinde olmuştur (igeme.org.tr). Bugün belki de ABD ve Çin, dünyanın iki büyük ekonomisi olarak tanımlanabilir. İki ülke arasındaki ilişki, dünya ekonomisinin gelecekteki gelişiminde önemli rol oynayacaktır. Bu ülkelerin ilişkisinde dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. O da Çin'in reformlarını henüz tamamlayamamış, hâlâ merkezî planlama ile yönetiliyor olmasıdır. İkinci bir önemli nokta ise, Çin'in oldukça büyük bir ekonomik potansiyele ve insan gücüne sahip olmasıdır. Bu derece dünyada söz sahibi olması, uluslararası ekonomiyi sarsıcı potansiyele sahip olduğunu da göstermektedir. Örneğin Meksi-

ka krizi gibi ya da benzer şekilde bir krizin, Çin'i olduğu kadar bütün dünyayı da derinden etkileyebileceği unutulmamalıdır (Noland M., 1996).

AB pazarına oranla Türkiye, ABD pazarında Çin ile rekabette daha zayıftır. Çin'in bu pazarda Türkiye'ye göre etkinliği fazladır. Çin'in DTÖ'ne katılımı sonrasında ABD'nin bu ülkeye yönelik kotaları kaldırdığı ölçüde, Çin'in pazar payını artırması ve Türkiye gibi herhangi bir tercihli düzenlemeden yararlanmayan tedarikçi ülkelerin pazar paylarında da Çin'e oranla gerilemesi beklenmektedir (dtm.gov.tr).

Son on yıllık süreç içerisinde, Çin'in mal ve hizmet ticareti, dünya ortalamasının iki katı hızla büyümüştür. Çin'in büyük oranda emek yoğun ürünlere dayalı olan ihracatı, dünya ihracatının %4'ünü oluşturmaktadır. Çin uluslararası ihracatta düşük işçilik ücretleri nedeniyle avantaja sahiptir. UNCTAD'ın incelemesinde, Çin'in (hazır giyim ve ayakkabı gibi) emek yoğun bazı ürünlerde ve ileri teknoloji içeren sektörlerin montaj sürecinde rekabet gücünün önümüzdeki dönemde de devam edeceği ifade edilmektedir. Raporda ayrıca, Çin'in ihracat rekabetinden en çok etkilenecek ülkeler arasında, Doğu Asya'daki yeni sanayileşen ülkeler ile Meksika ve Türkiye gibi orta gelirli ülkeler gösterilmektedir. 2001 yılında Katar'da düzenlenen toplantıda DTÖ üyeliğinin kabul edilmesi ile Çin, uluslararası ticarete yasal güvenceler elde etmiştir. DTÖ üyeliğinin ilk etkileri öncelikle bölge ülkelerinde hissedilecektir. Güneydoğu Asya ülkeleri, Çin'in ucuz işgücü ve ölçek ekonomisi avantajları nedeniyle sahip olduğu rekabetle karşı karşıyadır. Çin kökenli ürünler, bölgedeki ülkelerde fiyatları baskı altında tutmakta ve ekonomik büyümelerini yavaşlatıcı etkide bulunmaktadır. Çin sahip olduğu iç pazarın büyüklüğü ve ucuz iş gücü gibi avantajları nedeniyle, yabancı sermaye girişi bakımından da bölge ülkelerinin önemli rakibi haline gelmiştir. Yabancı sermaye girişleri, Çin'in üretim teknolojilerinin hızlı gelişmesine de katkıda bulunmaktadır. Çin'in DTÖ üyeliği, sanayileşmiş ülke ekonomilerini de etkileyecektir. Pazara olan ilginin artması, yabancı yatırımlara

hız kazandırmıştır. Bu ilginin daha çok tarım, elektronik bilgi teknolojileri ve otomotiv sektöründe yoğunlaşması beklenmektedir. ABD, AB ve Japonya tarafından uygulanan kısıtlamaların kalkmasıyla da, başta tekstil olmak üzere elektronik ve diğer sektörlerde pazar payını diğer gelişmekte olan ülkeler aleyhine arttırması beklenmektedir (Pulat, M., Ağustos 2002, s.23-25). Diğer yandan Çin'in DTÖ'ne girmesi, birçok sektörde yeni ticaret olanakları da yaratacaktır. Çin'in ithalatındaki artışın, tekstil, elektrikli ve elektrikli olmayan makineler ve taşıt araçları gibi orta düzeyde teknoloji içeren ürünlerde gerçekleşeceği beklenmektedir. İthalatındaki artıştan ise en çok sanayileşmiş ülkelerle, Doğu Asya'daki yeni sanayileşen ülkelerin yararlanacağı beklenmektedir.

Çin'in DTÖ üyeliğinin, Türkiye ekonomisi üzerinde de olumlu ve olumsuz sonuçları olacaktır. Ülkemiz açısından en büyük sorunun, tekstil ürünlerinde yaşanması beklenmelidir. 1 Ocak 2005 tarihinden başlayarak, Çin'e yönelik tekstil kotalarının kalkması ile, AB ve ABD piyasasında Türkiye büyük oranlı bir rekabet ile karşı karşıya kalacaktır. Özellikle katma değeri düşük ve uluslararası alanda marka olamamış tekstil ürünlerinin Çin ile bu tarihten itibaren rekabet etmesi oldukça güçtür. Bu şartlarda tekstil başta olmak üzere emek yoğun sektörlerde Çin ile işbirliği yapılması gerekmektedir. Tekstil alanında Çin ile işbirliği yapan pek çok Türk firması da bulunmaktadır. Türk firmalarının elektronik, bilişim, otomotiv, yapı malzemeleri, beyaz eşya, cam ürünler ve gıda maddeleri alanlarında bu ülkede yatırım yapma yoluyla faaliyetleri mevcuttur. Diğer yönden finans sektörünün dışa açılması ile de Türk finans sektörü için cazip olanaklar ortaya çıkabilir. 2008 yılında Pekin'de yapılacak olimpiyatlar kapsamında ortaya konulacak projeler dikkate alındığında, Türk müteahhitlik firmalarının bu projelerde yer almasının önemi ortaya çıkmaktadır. Türk firmalarının Batılı rakiplerine oranla sermaye bakımından, yerli rakiplerine oranla ise emek bakımından daha az avantajlı oldukları bilinmektedir. Çin'deki bürokratik yapıdan kaynaklanan güçlükler de, ikili

ilişkilerin geliştirilmesinde önemli sorunlar getirmektedir. Çin pazarına uzun dönemli bakılması, sabırlı olunması, yerli ve yabancı ortaklıklara açık hareket edilmesi gerekmektedir. Pazar ve ticaret potansiyeli açısından Türkiye için fırsatları ve riskleri beraberinde getiren Çin için uzun dönemli bir strateji belirlenmesi gerekmektedir. (Pulat, M., Ağustos 2002, s. 23-25)

Türkiye'nin uluslararası alanda Çin ile tekstil ve konfeksiyon sektöründe, özellikle fiyat yönünden rekabet edebilmesi güçtür. Bunun en önemli nedeni, Çin'deki işçilik ücretlerinin pek çok ülkeye oranla son derece düşük olmasıdır. Türkiye özellikle Avrupa Birliği'ndeki pazar payını koruyabilmek için hızlı teslim, esnek üretim yapısı gibi avantajları kullanmalıdır. Bunun yanında Türkiye eğer, tekstil-konfeksiyon alanında tasarım yapan, koleksiyon yaratabilen ve kaliteli ürün üretebilen bir ülke olabilirse, gelecekte oluşacak rekabet ortamında üstünlük sağlayabilecektir. Ayrıca Türkiye'nin nihai ürün ekolojisine uygun üretim yapan bir ülke olması da, gelecekteki rekabet ortamında avantaj sağlayacaktır. Çin'in DTÖ üyeliği ile birlikte, Türkiye'nin de Çin'e karşı 1996 yılından itibaren uyguladığı kotalar 2005 yılına kadar kalkacaktır. Ancak günümüzde Çin'den ithal edilen tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde kotaların dolmadığı düşünülürse, söz konusu durumun Türkiye'nin Çin'den yapılan ithalatında artışa yol açmayacağı belirtilebilir. AB ve ABD pazarları açısından düşünüldüğünde ise, rekabetin hızla artacağı ortadadır. Diğer yönden Çin'in daha liberal bir pazar haline gelmesi, birçok ülke için olduğu gibi Türkiye için de ihracat olanakları yaratacaktır (Çatalbaş, s. 24-29). Ancak henüz dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecini tamamlayamamış olan Çin, yabancılar için girilmesi kolay olmayan pazar yapısına sahiptir. Pazara girmek isteyen yabancıların, Çinli ortaklarla işbirliği yapması bir zorunluluktur. Çin pazarının sahip olduğu alt yapı, müşteri nitelikleri ve ticaret kuralları yakından izlenmelidir. Böylece, Çin'e ihraç edilen ürünlerin çeşitlilik kazanması ve Türk girişimcilerin Çin pazarında kalıcı olması sağlanabilir (igeme.org.tr). Çin'in ithal ettiği ürünlere bakıldığında, bun-

ların arasında Türkiye'nin de ihraç potansiyeline sahip olduğu demir-çelik, otomotiv yan sanayi, inşaat malzemeleri, ambalaj malzemeleri, buhar kazanları, elektrik malzemeleri ve gıda maddeleri gibi ürünler görülmektedir. Türkiye'nin bu ve benzer ürünlerde Çin'e ihracatını arttırma yönünde girişimlerde bulunması gereklidir. Ayrıca, gıda işleme ve müteahhitlik hizmetleri gibi alanlar da, Türk girişimcilerince Çin'e yatırım yapılabilir alanlardandır (Çatalbaş, s. 24-29).

Dünyanın önemli bir tekstil üreticisi ve ihracatçısı olan Çin'in, DTÖ üyeliği sonrasında kısa vadede belirli ürünlerde, uzun vadede ise tüm ürünlerde kotaların kaldırılmasıyla, Türkiye'nin AB ve ABD'ye yönelik tekstil ve konfeksiyon ihracatının olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmazdır. 2005 yılında tüm DTÖ üyelerine yönelik kotaların kalkması ile birlikte, dünya tekstil ticaretinde ortaya çıkacak serbestleşmenin yaratacağı rekabet ortamında, Türkiye önemli avantajlara sahip olduğu AB pazarında büyük bir rekabetle karşılaşacaktır. Çin başta olmak üzere, iş gücü maliyeti çok düşük olan Uzak Doğu ülkelerinin düşük kaliteli ve ucuz ürünlerde sahip olacağı üstünlük dikkate alınarak, Türkiye'nin uluslararası piyasalarda tekstil ve konfeksiyon sektöründeki payının ve rekabet gücünün korunabilmesi için, sektörün yeniden yapılandırılması bir zorunluluktur.

6) Çin Dış Politikasının Yeni Açılımları

Çinli yöneticiler ülkelerinin dev bir ekonomik ve askerî güç olarak yükselmesinin, komşuları ve dünya üzerinde oluşturabileceği endişenin farkındadırlar. Dış politikada SSCB'nin yaptığına benzer ciddi hatalar yapmamaya özen göstermektedirler. Günümüzde Çin'in ideolojik ve politik düzeyde dünya devrimi gibi resmî politikaları olmadığı gibi, KOMİNTERN, KOMİNFORM gibi örgütsel çabaları da yoktur (Hacaloğlu, s. 71-115). İdeolojik kaygıları öne alan dış politika söyleminin yerine, ulusal çıkarları esas alan uygulamalar geçmiştir (Qingguo Jia, 1999). Çin'in öncelikli hedefi ülkesel kaynaklarını, coğrafi avantajlarını ve konjonktürel fırsatları değerlendirerek halkının refa-

hını artırmak olmuştur. Ayrıca Çinlilerin, ulusal bir karakter olarak öteden beri realist ve pragmatist yönde hareket edebilme alışkanlıkları olması, bu değerlerin baş tacı edildiği günümüz dünyasında elbette onlara bazı avantajlar sağlamaktadır. Çin'e ilişkin olarak bu çerçevede yapılacak olan değerlendirmelerde, Çin savaş sanatındaki Sun Tzu altın kuralının gözden uzak tutulmaması gereklidir: "Savaşmadan kazanmak ve yalnızca kazanabileceği durumlarda savaşmak". Gelecekte oluşabilecek senaryolara ilişkin olarak ekonomik, kültürel ve stratejik yapılarının Batı dünyası ile girilecek bir mücadeleyi kazanmaya yeterli olmadığını göremeyen Sovyet yöneticilerinin düşüktükleri hataya Çinli yöneticilerin düşmeyecekleri söylenebilir.

1995'den itibaren Rus-Çin ilişkilerindeki hızlı gelişmeler, bu ikiliye Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın da katılması sonucu, 26 Nisan 1996 tarihinde Şanghay'da yapılan zirve toplantısında "Sınır Bölgelerindeki Askerî Alanda Güven Artırıcı önlemleri Pekiştirme Anlaşması" imzalandı. Bundan sonraki dönemde 1998, 2000 ve 2001 yıllarındaki zirve toplantılarında, Özbekistan ve Moğolistan da bu birlikteliğe dahil oldular. Ayrıca bu örgütü kurumsallaştıracak yönde bölgesel güvenlik, ticarî ekonomik işbirliği, ortak enerji politikaları, terörizmle ve köktendincilikle mücadele gibi konuları kapsayacak biçimde çalışma alanının genişletilmesi kararı alındı. Dışarıya yönelik olarak yapılan açıklamalarda, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün başka devletlere veya bölgelere karşı kurulmuş bir askerî siyasî ittifak değil; kendi arasında organize olmuş bu doğrultuda diğer devletler ve uluslararası kuruluşlarla siyasî, ticarî, ekonomik, kültürel bilimsel ve teknik işbirliği yapmaya hazır bir örgüt olduğu vurgulandı (Sarıbay, K., 2002).

Bu oluşumun iki temel ögesi, Rusya ve Çin'dir. Hatta onların bu yapı içindeki konumu, AB içinde Alman-Fransız ekseninden bile ileri ve belirleyici bir konumdadır. Yukarıda dışa yönelik olarak yapılan açıklamalara karşın, Rusya ile Çin'in 1994 sonrasındaki yoğun işbirliği çabaları sonucunda, iki devlet yetkilileri uluslararası sistemde tek kutupluluğu kabul etmeyecek-

lerini ve bununla mücadele edeceklerini açıkça beyan etmişlerdi. Bu açıdan bakıldığında Şanghay örgütü, Avrasya bölgesinde oluşturulmak istenen yeni bir eksenin ilk adımı olmaktadır. Rusya ve Çin'in, SSCB'nin varlığını sürdürdüğü dönemlerde karşılıklı olarak yaşadıkları sorunlar artık çok gerilerde kalmıştır. Her iki güç de dünya sisteminde ABD'nin hegemonyacı baskısı altındadır. İşbirliği yapmayı gerektiren pek çok neden olmasına karşın, ayrılmayı gerektiren hiçbir ciddi neden yoktur. Bu koşullar, örgütün öbür üyeleri için de geçerlidir.

Bu noktada Çin'in komşularıyla geçmişte yaşanan ve zamanı geldiğinde de yeniden gündeme gelme potansiyeli taşıyan bazı sorunları olduğu görülmektedir. Çinli yöneticiler öncelikle hukuken ülkelerinin bir parçası olan Hong Kong, Makao ve Tayvan üzerinde yeniden denetim sağlamayı hedeflemişler ve 1994'de Hong Kong, 1999'da Makao için bunu gerçekleştirmişlerdir. Şanghay ya da Pekin'e tanınana benzer bir özel statü, çok daha geniş boyutlarla Hong Kong'a da tanınmıştır. Hong Kong Çin'in siyasal sınırları içinde dev bir serbest bölge olarak dış dünya ile bağlarını korumuştur. Çin'in gücünü arkalarına alan Hong Konglular, uluslararası alanda hem yabancılar hem de ÇHC insanları için iki taraflı bir kılavuzluk rolü üstlenmişlerdir. Bu iki başarılı yeniden bütünleşme örneği ve "tek devlet-iki sistem" modeli Tayvan için de söz konusu olabilecektir. Fakat özellikle ABD'nin kışkırtmalarıyla, Tayvan'da bağımsızlık ilan etme eğilimi zaman zaman öne çıkabilmektedir. Şayet ileride bu nedenle bir kriz çıkarsa Çin'in, ABD'nin 1962'de Küba'ya uyguladığına benzer bir deniz-hava ablukasını Tayvan için uygulaması mümkündür. Çin Deniz Kuvvetleri, son 20 yılda çok kuvvetlenmiştir (Çaşın, M., 1995:21-27). Böylesi bir kriz durumunda, ABD dahil dünyadaki hiçbir güç Çin'i geri adım atmaya zorlayamaz. Fakat Çinli yöneticiler, Tayvan'la bütünleşmeyi barışçı yollardan gerçekleştirmek istiyorlar. "Savaşmadan kazanmak" ilkesinin gereği de bu olmakla birlikte, Çin, Tayvan'da savaşarak dahi kazanabilecek durumdadır. Oysa 40 yıl önce bölgedeki askerî dengeler Çin'in aleyhineydi.

ÇHC, Tayvan'daki "ulusal davası"nın yanı sıra başka bölgesel sorunlara da el atmaktadır. Çin'in, Doğu Çin Denizi'nde Japonya ile kıta sahanlığı ihtilafları vardır ve birkaç kaya parçasının denetimi yüzünden iki ülke ilişkileri gerginleşebilmektedir. Kısa dönemde Tayvan'ı, uzun dönemde Kore Yarımadası'nı kontrol altına alacak bir Çin, Japonya açısından çok ciddi güvenlik sorunları oluşturabilecek ve bu devleti askerî açıdan ABD'ye daha da bağımlı hale getirecektir. Çin-Japon uzlaşmasının mantıksal, tarihsel ve psikolojik sınırları olduğu unutulmamalıdır. İléríde kriz oluşturabilecek bu deniz sorununa benzer şekilde Çin, Güney Çin Denizi'nin kontrolü konusunda öteki bazı devletlerle (Vietnam ve Filipinler) anlaşmazlık içindedir (Denk, E., 1999). Bu denizdeki birtakım sığılıkları ya da mercan resiflerinin statüsü, çok geniş deniz alanları üzerinde egemenlik iddialarını ortaya çıkarmaktadır. Böylesi iddialarla oluşabilecek muhtemel bir Çin tehdidi Japonya, Güney Kore, Filipinler, Tayvan ve hatta Vietnam'ı bir ittifak sistemi içinde bir araya getirebilir ve ABD de bu sistemin "sponsorluğunu" yapabilir.

Çin-Hindistan ilişkileri, son elli yıllık dönemde işbirliğinden rekabete bir sarkaç gibi gidip gelmiştir. Ladakh bölgesi üzerinde olan anlaşmazlık yüzünden 1962'de savaşa dönüşmüş ve Çin söz konusu bölgeyi ele geçirmiştir. Bütün Soğuk Savaş ve Yumuşama dönemleri boyunca Çin-Hint ilişkileri bu anlaşmazlığın gölgesinde kalmıştır. Hindistan'ın Bağlantısızlık Hareketi içindeki etkili konumu yüzünden, Çin bu hareketi ciddiye almamıştır. Hindistan'ın 1980'lerde Batı ile kurmaya çalıştığı yapıcı ilişki arayışları, istediğini sonuçları vermemiştir. 1990'lardan sonra Hindistan, Kongre Partisi'ni terk edip sağa kaydığı halde, ABD ve Batı dünyasında beklediği desteği görememiştir. ABD'nin, Hindistan'ı Çin'e karşı Asya'da bir denge unsuru olmanın dışında değerlendirmedeği anlaşılmıştır. Hindistan'ın 1947'deki bağımsızlığından itibaren kopuksuz olarak stratejik ortağı SSCB ve onun mirasçısı Rusya olmuştur. Hindistan'ın gerçek stratejik çıkarlarının da Asya işbirliği çerçevesinde olacağı söylenebilir. Bu çerçevede gelişen Çin-Rus eksenine koşt

olarak Çin-Hint ilişkilerinde düzelme beklenebilir. Bu çerçevede Çin Askerî strateji yaklaşımında, 1990'lara kadar "en büyük düşman" (Vvortzel, L., 1995) olarak algılanan Hindistan, aynen 1950'lerin ortasında olduğu gibi "Asyanın iki esaslı devletinden biri" (ötekisi olarak da Çin kendisini sayıyor) biçiminde kabul edilebilir. Fakat burada unutulmaması gereken faktör, Çin-Hint ilişkilerinde rekabet konusu olan Ladakh, Tibet ve Güney Doğu Asya gibi sorunların, her iki ülke için daha büyük stratejik çıkar arayışlarının gereği olarak, Rus-Çin ilişkilerindeki sorunlar gibi şimdilik askıya alındıkları ya da hasır altı edildikleri gerçeğidir.

Şubat 1950 Moskova Antlaşması'yla, Mao'nun ısrarlarına rağmen Çin'in bağımsızlığını tanımak zorunda kaldığı Moğolistan'ın (Suyin, H., 1978) konumu, bazı yönleriyle Azerbaycan'a benzemektedir. 2 milyona yaklaşan Moğolistan nüfusunun iki katından fazla Moğol, Çin sınırları içindeki aynı zamanda Moğolistan'a sınırdaş olan İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadır. Her iki Moğolistan birlikte düşünüldüğünde, ortaya nüfusu az, toprakları çok geniş bir ülke çıkmaktadır. Çin aynen Tibet ve Mançurya'da yaptığı gibi tüm Moğolistan üzerinde yeniden kontrol sağlamak istemekte, fakat bağımsız Moğolistan'ı ve öteki komşularını tedirgin etmemek için bu konuyu resmen gündeme getirmemektedir. Bağımsız Moğolistan, gerçekte Sovyet himayesi altında 1924'de bir Sovyet cumhuriyeti olarak kurulmuş (Altuğ, Y., 1977), 1930'larda Mançurya'yı istila eden Japon ordularından da yine Sovyet caydırıcılığı sayesinde kurtulmuştur. Moğol yöneticilerinin Çin'den algıladıkları tehdidin derecesine göre Ruslarla olan samimiyetleri devam edecek gibi görünüyor. Bununla birlikte son on yıldır içine düştüğü bunalımdan çıkmaya çalışan Rusya'nın, şu anda ve gelecekte Moğolistan'a verecek fazla bir şeyi olmadığı; oysa her alanda büyük bir atılım yaşayan Çin'in elindeki imkanların gün geçtikçe artmakta olduğu hususlarının altı çizilmelidir.

ÇHC, Sovyet Türkistanı'ndaki beş cumhuriyetin bağımsızlaşmasını, kendi kontrolü altındaki Türkî halkların yaşadığı Sinkiang Uygur Otonom Bölgesi (Doğu-Türkistan) ve Çungar-

ya'daki olası bağımsızlık isteklerini cesaretlendirebileceğinden ötürü, ihtiyatlı bir iyimserlikle karşılaşmıştır. SSCB yıllarında Çinli yöneticiler, Rusları yayılmacı, baskıcı, emperyalist bir güç olarak gördükleri gibi, Sibiry ve Orta Asya'nın yerli halklarını, Rus sömürge imparatorluğunun kontrolündeki ülkeler ve uluslar biçiminde tanımlamışlardır. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusların günümüze göre çok daha güçlü oldukları SSCB döneminde bile onlarla savaşmayı göze alabilmiş bir devlettir (Baby, J., 1967; Ege, S. , 1967). Bu çerçevede sosyalist blokun çözülüşünün ve SSCB'nin dağılmasının, Batı dünyası, Türk dünyası ve İslâm dünyası için olduğu kadar, kendisi de SSCB gibi komünist bir rejimle yönetildiği halde Çin'e de büyük kazanım ve fırsatlar sunduğu ortadadır. Ruslara ilişkin olarak tehdit algılamaları sadece NATO ve İslâm dünyası açısından değil, Çin açısından da ortadan kalkmıştır ve hatta iki devlet daha da ileri giderek stratejik bir ittifakın temellerini atmışlardır. Bu çerçevede Orta Asya'nın, Rusların etkisine koşut olarak kendi etkilerine de açık hale gelmesi Çinlileri de memnun etmiştir. Çin, Kazakistan ve Kırgızistanla sınır sorunlarını çözen ve yeni sınır kapıları açan anlaşmalar yaparak eskiden kalma tehdit algılamalarını gidermiş, Rusların Orta Asya'daki tek yanlı bölgesel etkisine de bir seçenek olmuştur.

ABD-Çin ilişkileri 1989 Tienanmen olayları sonrasında karışıklı kuşku ve gerilimleri de içeren inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1990'da Kuveyt'e müdahale için alınacak BM Güvenlik Konseyi kararında sonrasında, Çin'e verilen tavizler arasında, bir yıl önceki olaylar nedeniyle konan ekonomik yaptırımların kaldırılması da vardı. Böylece Çin'deki "özgürlük ve demokrasi hareketi", ABD önderliğindeki Batılı güçlerce "satılmış" oluyordu. 1997'de Hong Kong'la yeniden bütünleşme olayı Çinlilerce bir gövde gösterisine dönüştürüldü. Bunu 1999 Kosova müdahalesi sırasında Sırbistan'ın arkasında yer aldığına inanılan Çin'in Belgrad büyükelçiliğinin "kaza sonucu olarak" yerle bir edilmesi ve Çinli diplomatların ölmesi izledi. 11 Eylül 2001 sonrasında oluşan terörizm karşıtı söylemden ÇHC'de kendi çı-

karları lehinde yararlanmasını bildi. Sinkiang Uygur ve Tibet'teki ABD destekli ayrılıkçı hareketler üzerinde baskısını artırdı (Achcar, 2002). ABD'nin Afganistan müdahalesi, Çin-Rus ekseninde gelişen Avrasya Stratejik İşbirliği konseptini baltalamaya yönelik bir girişim olarak görülebilirse de, bu müdahalenin ABD açısından ciddi riskler taşıdığı ortadadır. Birinci olarak Afganistan'daki gerici rejimi devirmek suretiyle, ABD, Çin ve Rusya'ya da yarar sağlayan bir iş yapmış oluyordu. Ayrıca uzun dönemde bu ülkede, aynı Somali'de olduğu gibi batağa saplanma ihtimali de vardır. İkinci bir nokta ise, ABD'nin Pakistan'a yeniden muhtaç duruma gelmiş olmasıdır. Bu ise ABD açısından pek sorun oluşturmazsa da, bazı ahlâk dışı çifte standartları dünyanın gözünün önüne sermektedir. Irak'ta olduğu iddia edilen kitle imha silahlarının ispatlamaması bir yana, nükleer silahlara sahip Pakistan konusunda ABD hiçbir şey söylememektedir. Ayrıca Pakistan diktatörlük ve yolsuzluk sistemi içinde bir şeriat hükümeti olduğu gibi, Afganistan'daki gerici rejimin kurulmasında baş rolü oynayan aktör durumundaydı. Dolayısıyla El Kaide ve Taliban konusunda en sorumlu hükümet durumundadır. Oysa ABD bu konuda sessiz kalmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar, bölgesel politikalarında ABD'ye yükler getirirken, Çin ve aynı cephede olan başka devletler için fırsatlar sunmaktadır.

7) Sonuç

Çin açısından bakıldığında, 50 yıla yakın bir süre hiçbir ittifak sistemine katılmayan bu devletin, ilk defa Avrasya sistematığı içerisinde oluşturulan bir örgütte hevesli olarak yer almasının nedenlerine bakmak gerekir. Uluslararası sistemdeki dengeler, artık Çin'in tek başına hareket ederek sonuç alamayacağı bir biçimde değişmiştir. Bundan ötürü Çin dış politikasında bu köklü değişiklik yaşanmıştır. Avrasya ülkelerinin sahip oldukları geniş pazar, hammadde ve enerji potansiyeli, Çin için son derece önemlidir. Bu yüzden Çin, bu devletlerin Rusya ile birlikte adeta garantörü gibi bir rol üstlenmektedir. Rusya açısından bakıldığında da benzer sonuçlar çıkartılabilir. Ruslar son 50 yıl bo-

yunca, Batı dünyasıyla girdikleri her türlü ilişkiden zararla çıkmışlardır. En son SSCB'nin dağılması ve Rusya'nın düştüğü kriz Rusya'da Batıcı liberallerin gücünü zayıflatmış, Avrasyacı kanadı iktidara taşımıştır. Rusya'nın uluslararası politikada eski itibarını kazanabilmesi de Avrasya'da sağlam işbirliği ortakları bulmasına bağlı hale gelmiştir. Bundan ötürü Şanghay girişiminin uzun süreli ve kalıcı olacağı görülmektedir. Rusya'nın NATO ile yaptığı işbirliği antlaşmasının (Matser, 2002) ya da Çin'in DTÖ'ye girmesinin bu Avrasya sistematığı içerisinde nasıl bir anlamı olabilir? Her iki devlette Batı dünyası ile olan ilişkilerinde mevcut kuralları kabul ettiklerini ve oyunu kuralına göre oynayacaklarını beyan etmişlerdir. Bu iki gelişme Şanghay İşbirliği Örgütü'nün sahip olduğu stratejik ve uzun vadeli boyutlardan hiçbirine sahip değildir. Bundan ötürü bu iki gelişmeyi taktik bazda değerlendirmek gerekir.

Dünya politikasında tek kutuplu sistem İkinci Dünya Savaşı sonunda oluşturulan yapılarla çelişmektedir ve oyunun kurallarını bozarak devletlerarası ilişkilerde haksız rekabet oluşturmaktadır. Çin-Rus eksenini, bu yüzden tek kutuplu dünya fikrine karşı çıkılmaktadır ve stratejik bir işbirliği örneğidir.

Tablo 1: Çin'in Başlıca İhraç ve İthal Ürünleri 2001 (milyar dolar)

ÇİN İHRAÇ ÜRÜNLERİ		ÇİN İTHAL ÜRÜNLERİ	
Makine ve Ulaştırma Araçları	94.9	Makine ve Ulaştırma Araçları	107.0
Elektrik ve Elektronik Ürünler	51.3	Elektronik Entegre Devreler	16.6
Hazır Giyim ve aksesuarları	36.6	Ham Petrol	11.7
Bilgisayar ve Haberleşme Ürünleri	36.2	Temel Plastikler	11.7
Tekstil İpliği ve Mensucat	16.8	Çelik Ürünleri	9.0
Ayakkabı	10.1	Petrol Ürünleri	3.8
Diğerleri	20.3	Diğerleri	83.8
TOPLAM	266.2	TOPLAM	243.6

Kaynak: EIU, Country Report, February 2002

Tablo 2: Çin'in İhracat ve İthalatındaki Başlıca Ülkeler 2000 (%)

ÇİN İHRACATI		ÇİN İTHALATI	
ABD	21	Japonya	18
Japonya	17	ABD	10
Almanya	4	Tayvan	11
Güney Kore	4	Güney Kore	10
Hollanda	3	Almanya	5
İngiltere	3	Rusya	3
Singapur	2	Malezya	2
Diğerleri	46	Diğerleri	41

Kaynak:Dış Ticaret Müsteşarlığı,www.foreigntrade.gov.tr

Tablo 3: Çin'in Temel Ekonomik Göstergeleri

	1997	1998	1999	2000	2001
GSYM (milyar \$)	909.5	954.0	999.6	1080.6	1179.9
Büyüme (%)	8.8	7.8	7.1	8.0	7.3
Enflasyon (%)	2.8	-0.8	-1.3	0.4	0.7
Nüfus (milyar)	1.23	1.24	1.25	1.26	1.27
İhracat (milyar \$)	182.7	183.5	194.7	249.1	266.2
İthalat (milyar \$)	136.4	136.9	158.7	214.7	233.6

Kaynak:Dış Ticaret Müsteşarlığı,www.foreigntrade.gov.tr

Tablo 4: Türkiye-Çin Dış Ticareti (Bin\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	44.375	787.457	832.132	-743.082
1998	38.447	846.134	884.581	-807.687
1999	36.649	894.134	930.783	-857.197
2000	85.672	1.259.090	1.344.762	-1.173.418

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2000.

KAYNAKLAR

- 1- Achcar, Gilbert, "Şeytan Üçgeni: Washington, Moskova, Pekin", *Le Monde Diplomatique*, Ocak 2002, 18-19s.
- 2- Altınoğlu, Garbis, *Mao Zedung Düşüncesi ve Çin Devrimi Üzerine Eleştiriler*, İstanbul, Sun Yayıncılık, 1993.
- 3- Altuğ, Yılmaz, *Çin Sorunu*, İstanbul, Otağ Yayınları, 1977.
- 4- Amin, Samir, *Maoizmin Geleceği*, çev. Işık Soner, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993.
- 5- Baby, Jean, *Çin-Rus Çatışmasının İçyüzü*, çev. Orhan Eti, İstanbul, Gün Yayınları, 1967.
- 6- Bettelheim, Charles, *Çin'de Kültür Devrimi ve Endüstriyel Örgütlenme*, çev. Y. Ersan, İstanbul, Yücel Yayınları, 1977.
- 7- Blanchard, Olivier & Shleifer, Andrei, "Federalism With and Without Political Centralization: China Versus Russia", *IMF Staff Papers*, Vol. 48, Special Issue, 2001, 171-179 pp.
- 8- *Chinese Statistics Yearbook*, 1996
- 9- Çatalbaş, Özden, 'Çin'in DTÖ Üyeliğinin Çin Ekonomisi, Dünya Ticareti ve Türkiye Ekonomisi Üzerinde Muhtemel Etkileri', İGEME, Ocak-Nisan 2001, s.24-29

- 10- 'Çin Halk Cumhuriyeti', *Dış Ticaret Dergisi*, sayı 19, Ekim 2000
- 11- 'Çin Halk Cumhuriyeti' *Konjonktür İzleme ve Analiz Dairesi Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Dergisi*, Ekim 2000, Yıl:5, sayı:19, s.145-157.
- 12- 'Çin İle Ticaretimiz Nasıl Gelişir?', *İhracatta Görünüm*, Türkiye İhracatçılar Meclisi yayın organı, Nisan 2001, sayı 66, İstanbul.
- 13- Dış Ticaret Müsteşarlığı, *www.foreigntrade.gov.tr*
- 14-Denk, Erdem, *Egemenliği Tartışmalı Adalar Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Kardak, Spratly ve Senkaku/Diaoyu Örnekleri)*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Kasım 1999, 284 s.
- 15- *Dünya Ticaret Sistemi İçinde Çin'in Önündeki Fırsatlar ve Güçlükler*, UNCTAD Raporu, Basın açıklaması, 29 Nisan 2002-07-23
- 16- Ege, Süleyman, *Pekin-Moskova Çatışması*, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1967.
- 17- Eglin, Michaela, "China's Entry into The WTO with a little help from the EU", *International Affairs*, 73, 3, 1997, 489-508 pp.
- 18- Fairbank, John King, *Çin'in Sömürgeleşmesi ve Amerika'nın Asya Politikası: 1840-1950*, çev. Ünsal Oskay, Ankara, Doğan Yayınları, 1969.
- 19- Floyd David, 'The Hanging Over of Hong Kong to China: Implications for European Business', *European Business Review*, Volume 98, Number 3, 1998, p.168-171
- 20- GÖVDERE Bekir, 'Çin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekmede Neden Başarılıdır: Sermaye Maliyetleri Yaklaşımı (Chengze Simon Fan'dan çeviri)', *Dış Ticaret Dergisi*, sayı 13, Nisan 1999
- 21- Güvenç, L., 'Çin Halk Cumhuriyeti'ne yönelik İhracatımız nasıl Gelişir?', *İGEME*, Yıl 3, Ocak-Mart 1999, sayı 9, Ankara.
- 22- Hacaloğlu, Yücel, *Günümüzde Çin*, Ankara, Ufuk Ajansı Yayınları, 1973.
- 23- İGEME, *www.igeme.org.tr*
- 24- Jeffrey D. Sachs, *Wing Thye Woo, 'Understanding China's Economic Performance*, NBER Working Paper No. 5935, February 1997.

25- K.C.Fung, 'Accounting for Chinese Trade', *Some National and Regional Considerations*, NBER Working Paper No: 5595, May 1996

26- Li Fu-Chun, Simone de Beauvoir, Jacques Locquin, *Yeni Çin: Dün-Bugün*, çev. Zaven Biberyan, İstanbul, Payel Yayınları, 1966.

27- Lo T.W. 'The Service Industry in China', *Hong Kong Economic Journal*, November 1993

28- Mandel, Ernest, *Çin: Ekonomik Kriz, "Dünün ve Bugünün DeFTERleri"*, Dünya Sorunları Dizisi, C. 2 Sayı: 6, 1989, s. 205-210.

29- Nolan, Peter & Yeung, Godfrey, "Big Business with Chinese characteristics: two paths to growth of the firm in China under reform," *Cambridge Journal of Economics*, 2001, 25, 443-465 pp.

30- Noland Marcus, 'China and the International Economic System', *Institute for International Economics*, Working Paper, 1995

31- Noland Marcus, 'US-China Economic Relations', *Institute for International Economics*, Working Papers, 1996

32- Qing Zhang & Felmingham, Bruce, "The Role of FDI (Foreign Direct Investment), Exports and Spillover Effects in the Regional Development of China", *The Journal of Development Studies*, Vol. 38, No.4, April 2002, 157-178 pp.

33- Qingguo Jia, "From Self-imposed Isolation to Global Cooperation: the Evolution of Chinese Foreign Policy Since the 1980s", *International Politics and Society-International Politik und Gesellschaft*, Herausgegeben von der Friedrich-Ebert-Stiftung, 2/1999 168-178 pp.

34- Pulat, M., Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ekonomisindeki Yeri ve DTÖ Bağlamında Türkiye-ÇHC İlişkileri', *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Sayı:6, Ağustos 2002, Ankara, s.23-35

35- *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tekstil ve Giyim Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2549 - ÖİK :565, Ankara 2001 (www.dpt.gov.tr)

36- Shujie Yao & Zongyi Zhang, "Regional Growth in China Under Economic Reforms", *The Journal of Development Studies*, Vol. 38, No.2, December 2001, 167-186 pp.

37- Snow, Edgar, *Uzun Devrim*, çev. Okay Göçmen, İstanbul, Yücel

Yayınları, 1975.

38- —————, "Çu En Lay ile Görüşme", Dünya Sorunları, TRT Dış Haberler Müdürlüğü, Mayıs 1970, Ankara.

39- Suyin, Han, *Sabah Tufanı: Mao Zedung ve Çin Devrimi, 1893-1954*, çev. Celal Üsler - Cenap Nuhurat, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1978.

40- —————, *Sabah Tufanı-2: Kuledeki Rüzgar: Mao Zedung ve Çin Devrimi, 1949-1975*, çev. M.Kürşat Bozkurt, İstanbul, Berfin Yayınları, 1995.

41- Tao Çu-Charriere Jacques-Merchisio Helene, *Çin'de Halk Komünleri*, çev. A. Necmi, İstanbul, Payel Yayınları, t.y.

42- T.Wing-Chun,Lo Ho-Fuk, Lau Gong, Shi Lin, 'Problems and Prospects of Supermarket Development in China', *International Journal of Retail and Distribution Management*, Volume 29, Number 2-2001, p.66-75

43- *The Economist*, October 12th 2002 p.14

44- *The Impact of China's Accession WTO on the Exports of Developing Countries*, UNCTAD/OSG/DP/160 (www.unctad.org)

45- *The Opening of China's Tertiary Sector: Latest Development and Outlook Research Department*, Hong Kong Trade Development Council, Hong Kong, 1996

46- Tianlun Jian, Jeffrey D. Sachs, Andrew M. Warner, 'Trends in Regional Inequality in China', NBER Working Paper No, w5412, January 1997

47- *Türkiye Hazır Giyim ve Tekstil Sanayi 2000 Yılı Değerlendirmesi (özet rapor-başlıca saptamalar)* Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği 2000 (www.tbmb.gov.tr/komisyon/tekstil/gelen6htm)

48- Xiaoling Hu, Watkins d., 'The Evolution of Trade Relationships Between China and EU since the 1980s', *Business Review*, Volume 99, Number 3, 1999, p.154-161

KIBRIS YAZILARI

HELEN DÜNYASININ ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE KIBRIS SORUNU*

Mehmet HASGÜLER

KIBRIS'A VE YUNANİSTAN'A İLİŞKİN TEMEL OLGULAR VE TARİHSEL DENEYİMLER*

Çok eski çağlardan beri Kıbrıs adasının tarihi Orta Doğu merkezli güçlerle Ege-Anadolu merkezli güçler arasında bir hegemonya mücadelesi şeklinde oluşmuştur. Ege'nin, sırları hâlâ çözülememiş ilk büyük uygarlığı olan Girit'in, ekonomik ve siyasal etkilerini Kıbrıs'ta da gösterdiğini görmekteyiz. M.Ö. 1400'lerde Girit uygarlığının, Yunanistan'a adını verecek ve o devirde henüz -ileride kendilerinin yapacağı tanımlamaya tam uygun bir biçimde- "barbarlık" aşamasında olan Yunanlıların atası halklarca yıkılmasından sonra, Kıbrıs'ın kontrolü ilk önce Mısır, daha sonra da Fenike devletlerinin idaresine girmiştir. Bu ada, M.Ö. VI. yüzyılda hızlanan Grek kolonizasyonu ile, tekrar Ege etkileriyle yüzleşmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Kıbrıs'ta farklı kültürlerin bileşkesi olan kendine özgü bir yapı belirmiştir. M.Ö. VI. yüzyıl sonunda, tüm Ön Asya ve Mısır'ı kontrolü altına alan Persler, tıpkı Batı Anadolu'daki İon siteleri gibi Kıbrıs'ı da kendilerine tabi kılmışlardır.

İki yüzyıl kadar süren ve Makedonyalı İskender'in bitireceği Yunan-Pers hesaplaşması sonunda, Kıbrıs'ta çok uzun yıllar aralıksız devam edecek "Helenistik" etkiler böylece başlamıştır. Fakat Helen bakış açısı çoğu kez ırkçı gibi görülmesine karşı, farklı uygarlık merkezinin etkilerine her zaman açık olmuştur. Bu etkileşim özellikle Ön Asya ile yaşanmıştır. Hristiyanlığın ilk

* *Özgür Üniversite Forumu*, 1998, sayı 3.

dönemlerinde Tarsuslu Aziz Paul ve Kıbrıslı Aziz Barnabas'ın büyük çabaları sonucu Anadolu, Ege ve Kıbrıs'ta hızla yayılan bu yeni din, bir önceki cümlede ileri sürülen iddiayı ispatlamaktadır. Yunanlılar o ana değin asırlardır bağlı oldukları ve kendi uyarlıklarının ürünü olduğu aşikâr çok tanrıcı dinlerini, bireysel bir tercihten temellenen vicdânî bir kararla değiştirerek, kavimler arası farklılıklardan bağımsız olarak insanlara hitap eden ilk evrensel çağrı olan Hristiyanlığa girmişlerdir. Bu, o çağ koşulları içinde devrim sayılabilecek bireysel ve toplumsal bir değişimdir. Ama Hristiyanlık konusunda ciddi çalışmaların hemen hemen hiç olmadığı Türkiye'de (Batı dünyasında İslâm konusunda yüzlerce araştırma merkezi vardır) bu tarihsel gerçeklik bilinmemekte ve önemsenmemektedir. Dahası günümüzde Türkiye'nin bir numaralı dış politika konusu haline gelen ve 300 yıl Osmanlı'nın idaresinde kalan Kıbrıs konusunda bile, müstakil bir araştırma merkezi kurulamamıştır.

Farklı asırlardaki Yunan devletleri, kültürel etkilere açık olmakla beraber, yabancı siyasal etkilere karşı büyük bir direnç göstermişlerdir. Yunan sitelerinin Perslere ve Romalılara, Bizans'ın Sasanilere, Avarlara, Araplara, Bulgarlara ve Türklere karşı yaptığı mücadeleler bunu göstermektedir.¹ Söz konusu bu kavimlerin hiçbirisi, Yunanlılara kültürel bir katkı sunmadıkları gibi, sürekli olarak İstanbul'u almak ve zenginliklere konmak isteyen vahşî istilâcılar olarak kendilerini belli etmişlerdir. Böylece bir kuşatılmışlık ortamı içinde Bizans'ta görülen yegâne "uygarlık merkezi" olma iddiası, egosentralist veya etnosentralist eğilimleri de beraberinde getirmiştir. Buna ırkçılık denemez. Bizans kendisi gibi Hristiyan olan başka merkezlerle de mücadele içinde olmuştur. Vatikan'ın başını çektiği Katolik-Lâtin dünyası ile olan mücadelenin, en az Doğu'da Araplarla ve Türklerle olan çatışmalar kadar keskin olduğu görülmektedir. Öyle ki, 1204'teki IV. Haçlı Seferi, İstanbul'un alınıp yağmalanmasına dönüşmüştür.

Kıbrıs, iki asır süren Haçlı Seferleri'nin sonunda Hristiyan

¹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara, 1991, s. 84-150.

güçlerinin elinde kalan tek toprak kazanımı olmuştur. Lâkin seferlerden önce de Ada, bir Hristiyan devleti olan Bizans'ın idaresindeydi. Bu durumda Kıbrıs ve 1204-1261 İstanbul işgalleri birlikte düşünüldüğünde, Haçlı Seferleri'nden büyükçe yararlar uman Bizans'ın liderliğindeki Helen-Ortodoks dünyasının sonuçta en az İslâm ülkeleri kadar yıkıcı etkilere maruz kaldığı görülmektedir. 1187-1191 III. Haçlı Seferi esnasında, Kıbrıs, İngiliz Kralı Richard tarafından ele geçirilmiş; ama kısa bir süre sonra savaş masraflarını karşılamak için satılığa çıkarılmıştır. İhaleyi önce Templiar Şövalyeleri 100.000 altına almış; fakat ödeme güçlüğü çekince adayı Fransız Şövalyeleri'nden Guy de Lusignan'a devretmişlerdir. Kıbrıs konusunda yaşanan bu olay, birkaç asır sonra Amerika kıtasının kolonileştirilmesinde olacaklara benzemektedir. Yani belli bir ülke istilâ edilip yerli halk köleleştiriliyor; sonra da yekpâre olarak ya da parsellenerek satılığa çıkarılıyor, bazen de peşkeş çekiliyor. Kıbrıs'ın, Batı'nın emperyalist genişlemesinin ilk kurbanı olduğu söylenebilir. Haçlı Seferleri'nin de ileri asırlardaki sömürgeci saldırganlıkların "provvası" oldukları düşünülebilir. Buradan hareketle de Helen-Ortodoks ve İslâm dünyası halklarının Batı saldırganlığının hedefi durumuna düştüklerini ve önceden hiç ummadıkları bir kader birliği yaşadıklarını söylemek konuyu abartma olmayacaktır.

Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethi üzerine Türkiye'de bolca görüş ve açıklama bulmak mümkündür. Fakat bunların hemen hepsinin de, tarihi, bilimsel anlamda açıklamaktan yoksun olduklarının görülmesi çok zor değildir. 1453'te İstanbul'u ele geçiren Osmanlı'nın, Bizans'ın mirasçısı konumuna doğal olarak yükseldiği ve Bizans siyasal coğrafyasında başat güç durumuna geldiği göz önüne alınırsa; 1521 Rodos, 1570-1571 Kıbrıs ve 1645-1669 Girit seferlerinin Doğu Akdeniz'in kontrolü amacı çerçevesinde bir bütünsellik gösterdiği görülecektir. Bizans'ın Lâtin dünyasına kaptırdığı bu bölgeleri, onun mirasçısı durumundaki Osmanlı geri almıştır.

On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir çözülme sürecine girmesinden sonra, bunun sebeplerini anlama

ve açıklama yönünde değil de, sorumluluğu başka gelişmelere yükleyen tarzda yaklaşımlar, Türk tarih geleneğinde süreklilik kazandılar. İmparatorluk bünyesinde ulusal sorunların Fransız İhtilâli'nin etkileriyle başladığı biçiminde aldatıcı ve trajikomik bir yaklaşıma hep tanık olunmuştur. Fransız İhtilâli'ne kadar, imparatorluk bünyesinde yaşayan tüm halklar için sanki her şey son derece normalmiş gibi bir hava yaratan pek çok Türk tarihçisinin, tüm düşmanlık ve isyanların bu ihtilâlin âdeti bulaştırmasıyla başladığı şeklinde tuhaf ve yanlış açıklamalarda bulunma alışkanlığında olduğu görülmektedir. Bu ise, yüksek gerilim hattından dolayı oluşan bir kazada kabahatin elektriği icat eden kişiye yüklenmesine benzemektedir. Osmanlı "millet" sistemi, halkları din esasına göre tasnif etmekte ve günlük hayata ilişkin pek çok konuda dinî otoritelere geniş yetkiler vermektedir. Kuşkusuz bu siyasî tutum imparatorluk bünyesindeki halkların özbenliklerini muhafaza etmelerine ve içlerinden çıkan aydınlanmacı kişiler vasıtasıyla² ulusal kültürlerini geliştirmelerine, tıpkı bir sera gibi uygun bir ortam oluşturmıştır. Bununla birlikte, bu yapı o çağın hızlı felsefî-ekonomik-teknolojik-sosyal ve siyasal gelişmelerine ayak uyduramıyordu. Bu açıdan bakıldığında, kapitülasyon olarak bilinen olguların bu anakronik yapıyla muhâtab olmama ihtiyacından kaynaklanan taleplerle ortaya çıktıkları düşünülebilir. Sonuç olarak Fransız İhtilâli'nin, artık "zamanını doldurmuş" bir siyasal-sosyal örgütlenme sistemi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu, özellikle Balkanlar'da sarsmakla suçlanması doğru değildir.

YUNANİSTAN'TIN VE KIBRIS'IN BAĞIMSIZLIĞININ TARİHSEL KÖKENLERİ VE ORTA DOĞU'YA ETKİLERİ

Osmanlı bünyesinde bağımsızlığını kazanan ilk ulusal topluluk Yunanlılar olmuştur. Yukarıda anlatılan nedenlerle iyi korunmuş Yunan kültürel kimliği bir ulusun oluşturulması için gereken sağlamlıkta bir zemin hazırlamıştı. Ama bağımsızlık hareketi, palazlanan Yunan burjuvazisinin inisiyatifıyla örgüt-

² Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 45-65.

lenmiştir.³ Uzun yıllar süren ayaklanmalar her defasında bastırılmış; ancak Avrupa'nın büyük güçlerinin desteğiyle Osmanlı yenilgiye uğratılınca, Bâb-ı Âlî, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu gerçek göz önüne alındığında, Yunanistan'ın da, İsrail'in ortaya çıkmasında görüldüğü gibi, büyük güçlerin işbirliğiyle kurulmuş bir devlet olduğu görülmektedir. Buna rağmen, Yunanistan'ın Türklerle savaşarak bağımsızlığını kazanmış bir devlet olması, ona Balkanlar'da olduğu kadar Orta Doğu'da da eski Osmanlı halkları nazarında, Türkiye'den bakıldığında anlaşılması pek mümkün olmayan, ilginç bir önderlik rolü vermektedir. Günümüzde Arap devletlerinin çoğu için Osmanlı emperyalist bir güç olarak görülmektedir. Filistin Kurtuluş Örgütü içinde de özellikle genç kuşak arasında, "Filistin'de İngilizler'den önce de Türk sömürgeciliği vardı." gibi görüşlerin uzun yıllar revaçta olduğu bilinmektedir. Bunlara T.C.'nin 1950'lerden sonra ABD, İngiltere, Fransa gibi Orta Doğu halklarına büyük zararlar vermiş ve hâlâ daha vermekte olan bazı devletlerle sıkı bir ittifak ilişkisine girmesi olgusu da eklendiğinde, cepheleşme tamamlanmış olmaktadır.⁴ Bu şartlar altında 1950'lerde Kıbrıs'ta başlayan bağımsızlık hareketinin, Arap dünyasında destek bulmasını da normal karşılamak gerekir. Neticede Yunanlılar ve Araplar arasındaki koşutluklar ve ortaklıklar artık iyice belirgin hale gelmişti.

Günümüzdeki uzantıları Yunanlıları ve Arapları ortak bir kadere ve buluşma noktasına sevk eden pek çok başka etmeni de tarihte bulmak mümkündür. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol oynayan İngiltere ve Fransa, pek kısa sürede yeniden Osmanlı Devleti'nin dostu oldular. Sultan İkinci Mahmud'un, Kavalalı Mehmet Ali Paşa belasını iki kez savuşturmasına yardımcı olan İngiltere ve Fransa, 1838-1839'da Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge haline getiren ticaret anlaşma-

³ Stefanos Yerasimos, "Türk-Yunan İlişkileri: Mitler ve Gerçekler", der. Semih Vaner (gev. Süleyman Aksoy), *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, İstanbul, Metis Yayıncılık, 1989, ss. 37-42.

⁴ Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İkinci Baskı, Ankara, Aydınlık Yayınları, 1969, s. 241-152.

larıyla bu hizmetlerinin karşılığını aldılar. 1827 Navarin Olayı'nın etkileri de bu suretle giderilmiş oldu. Osmanlı, bu güçlü dostları sayesinde 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Ruslar'a direnebildi ve bir Avrupa devleti olarak ilk kez tescil edildi. Ama yirmi sene kadar sonra Ruslarla girilen başka bir savaş esnasında Osmanlı, Avrupa'dan hiçbir destek bulamamıştır. Nasıl 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı Yunanistan'ın bağımsızlığının temeli olduysa; 1877-1878 Savaşı da, öbür Balkan uluslarının bağımsızlığına temel oluşturduğu gibi, Ermeni ulusçuluğunu da cesaretlendirdi. Bu savaşın, Helen dünyasını Orta Doğu ile kader birliğine götüren bir başka sonucu da, Kıbrıs'ın İngiltere'ye devriydi. 1878 İttifak Antlaşması'yla, Osmanlı'nın Kıbrıs'ı İngiltere'ye âdetâ mükâfat olarak takdim etmesindeki tuhaflik, Türk tarihçileri tarafından genellikle es geçilmektedir. Berlin Antlaşması'yla elden çıkan Doğu'daki üç vilâyetin geri alınabilmesi ve Ruslar'ın yeni saldırılarının önlenebilmesi hususunda, sanki İngiltere, Berlin Antlaşması'nın sonuçlarını onaylayan bir devlet değilmiş gibi, bu güçten medet umularak karşılığında Kıbrıs'ın teslim edilmesinin, olmayacak duaya amin deyip adak adanmasından farklı bir yanı yoktur. Üstelik Osmanlı yöneticileri, bu çirkin işi yaparlarken, "Verdiysem ben verdim" mantığıyla hareket etmişler ve doğal olarak zaten kendi tebaaları ve mülkleri olarak gördükleri Ada halkına hiçbir şeyi sormak gereğini bile duymamışlardır. Sonra Osmanlı yöneticileri, bu antlaşmayı yaparlarken, ne zaman gerçekleşeceği belirsiz olayı referans göstererek hareket etmişlerdir. Bu hesaba göre, Ruslar Osmanlı'ya saldıracak; bundan sonra Doğu'daki üç vilayet kurtarılacak; İngilizler de bu başarıyı alkışlayıp Kıbrıs'ı Osmanlı'ya geri bağışlayacaklarmış. Akıllı bir devlet adamının, böyle bir antlaşma yaparken, en azından belli bir zaman dilimini (20, 30, 40 yıl gibi) anlaşmaya sokmayı akıl etmesi gerekirdi. Meselâ Çin İmparatorluğu'nun, 1896'da 99 yıllığına İngiltere'ye kiraladığı Hong Kong, bu sayede 1997'de Çin ile tekrar birleştirildi. Osmanlı yöneticileri o kadar umursamaz tutum içerisindeydiler ki, Kıbrıs antlaşmasından dört yıl sonra, İngilizler 1882'de en büyük Arap ülkesi olan

Mısır'ı işgal edip sömürgelerine kattıkları zaman dahi Kıbrıs Antlaşması'nı feshetme cesaretini gösteremediler ve Kıbrıs halkını gözden çıkardıkları gibi Mısırlıları da gözden çıkardılar. Yani Yunanistan ve Mısır tarihlerinin genel çizgileri, Osmanlılar'ın onları "gözden çıkarmalarıyla" belirlenmiş oluyordu.

İngiltere ile Rusya'nın bir ittifak antlaşması imzaladığı 1907 tarihinde, Kıbrıs Antlaşması'nın siyasî mantığı da ortadan kalkmış oluyordu. Ama Osmanlı yöneticileri yine de antlaşmayı feshetmekten kaçındılar. En sonunda bu "müşkülâtli" fesih vakasını yine İngilizler gerçekleştirerek, 1914'te Osmanlı ile savaşa girmelerinin akabinde Kıbrıs'ı ilhak ettiklerini ilan ettiler. Bu tek taraflı işlemi tanınması için önünde hiçbir hukukî, siyasî ve ahlâkî zorunluluk olmadığı halde yeni Türkiye Devleti, Kıbrıs'ın İngiliz egemenliğine geçtiğini 1923 Lozan Antlaşması'yla kabul etti. Başka bir deyişle Türkiye, Lozan Antlaşması'yla Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi olmasını kabul etti. Kıbrıs'ın statüsü Lozan ile belirlenmeyip ileriki dönemlere bırakılsaydı ve T.C. aynen Kıta Çin'i'nin Tayvan konusunda yaptığı benzeri kararlı bir tutum içerisinde olsaydı, 1960 Garanti Antlaşması'ndan çok daha inandırıcı müdahale gerekçeleri oluşabilirdi.

Türkiye'deki akademik ve politik çevrelerde, özellikle Orta Doğu ve Yunanistan'la ilişkiler gündeme geldiğinde, çoğu kez ileri sürülen bir iddia da, Osmanlı'daki uygun koşullarla "seniren" Rum ve Arap siyasal elitlerinin Osmanlı'ya ihanet ederek ülkelerini bağımsızlığa götürmüş olduklarıdır. Bu yaklaşım objektif değildir. Yunan bağımsızlığının oluştuğu iç ve dış koşullara yukarıda değinilmişti. Nisan 1916'da, Arap halkları içerisinde sadece ufak bir grubun Mekke Şerifi Hüseyin'in başkanlığında İngilizler'in desteğini alarak ayaklanmasını, tüm Arap halklarını hain ilan etmek için yeterli gören yaklaşımın da sorgulanması gerekir. Bir kere Osmanlı yöneticileri, 1914'te Almanlarla müttefik olarak savaşa girerken, imparatorluk nüfusunun yüzde 40'ını oluşturan Arap halklarının fikri sorulmuş muydu? Dahası Gelibolu'da ve Sarıkamış'ta evlâtları ölecek olan, Osmanlı yönetici sınıfının mensup olduğu ülkedeki Türk ahalisinin bari gö-

rüşü alınmış mıydı? Sadece iktidardaki üç "beyinsiz" paşanın oldu bittiye getirip aldıkları bir kararla (ki bu işin hakiki müsebbibinin de İstanbul'daki Alman sefiriyle işbirliği yapan Enver olduğu söylenir) milyonlarca insanın kaderi çizilmişti. Yani savaş kararı alınırken, Araplar'ın Türkler'e sadık kalmalarını gerektirecek hiçbir mantıklı sebep ortada yoktu. Hilâfet kurumunun Osmanlı'nın siyasal amaçları için kullanılması Araplar'ı öteden beri rahatsız etmekteydi. Daha on sekizinci yüzyılın ortalarında, Osmanlı'nın bu dinsel otoritesine alternatif sayılabilecek Vahhâbiyye, Arabistan'da oluşmuştu. Tüm bunları göz önüne alarak, bugünkü Arap Orta Doğusu'nun parçalanmış, yarı sömürge ve "şamar oğlanı" yapısına bakarak, bunun Araplar'ın ihaneti sonucunda oluştuğunu ileri sürmek hem konuyu basitleştiren, hem de cepheleşmeyi keskinleştiren bir görüş olmaktadır.⁵ Ayrıca Osmanlı'nın, dehşet verici bir çatışmanın içine kolayca çekilebilmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Nitekim 1990-1991'deki Kuveyt krizinde de Türkiye, çok önemli adamlarla "sıkı telefon bağlantıları" olan bir adamın arzusuyla komşu bir ülkeyle savaşa girmek üzereydi. Yani aradan geçen uzun yıllara rağmen devlet mantığında fazla bir değişiklik olmamıştır. Oysa Osmanlı'nın savaşa girdiği dönemde, İtilaf Devletleri olsun Merkezî Güçler olsun, Yunanistan'ı kendi yanlarında savaşa sokmak için olağanüstü çaba harcamışlar; buna rağmen Yunan yöneticileri ancak savaşın kaderinin belli olmaya başladığı 1917'de İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmişlerdir. Üstelik Yunanlılar savaşa ciddi bir askerî katkıda da bulunmamışlar, sadece Fransız kuvvetlerinin Selanik üzerinden Sırbistan'a girmelerine ve Trakya yönünde ilerlemelerini sağlayan bir cephe açılmasına yardımcı olmuşlardır. Fakat Osmanlı ve Yunanistan'ın savaşa giriş biçimleri dahi bu iki ülke devletin yönetimleri arasındaki farkı göstermektedir. Buna rağmen günümüzde, T.C. resmî tarihine Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin destanlar yazılmaya devam etmektedir. Bunlardan en bilineni de, "Müttefiklerimiz yenildiği için biz de mağlup sayıldık." lafıdır. Sanki bir ha-

⁵ İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul, 1987, passim.

kem varmış da kimin mağlub, kimin galib olduğuna o karar veriyormuş gibi bir savaş tarihçiliği yapılmaktadır. Fransız kuvvetlerinin Bulgaristan'a ve Belgrad'a girmeleri Almanya ile irtibatı kestiğinden, Osmanlı'ya cephane ve malzeme akışı durmuştu. Aynı kuvvetler Trakya'ya da yönelmişlerdi ve muhtemelen 10-15 gün içinde İstanbul kapılarına dayanacaklardı. Cephanesi olmayan bir ordunun bu ilerleyişi nasıl durduracağı meçhul idi. Bu sebepten ötürü Osmanlı yöneticileri ateşkes kararı almışlardı. Ama günümüz Türk tarihçileri, çocukça bir mantıkla yenik sayılma efsanesini uydurdular. Oysa Yunanistan'ın 1919-22 Küçük Asya macerasında uğradığı hüsrana, daha sonraki dönemlerde hiçbir zaman yenik sayılmama olarak görülmediği gibi, yenilgilerine bahane arama çabası da göstermemişlerdir.

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan bir sonuç olarak, Türkiye'nin Arap dünyasıyla çok köklü tarihsel ihtilafları olduğu söylenebilir. Öyle anlaşıyor ki günümüzde T.C., Arap uluslarıyla olan bu ihtilafların çözümsüzlüğü hususunda nihai bir karar vermiş ve köprüleri atarak Araplar'ın düşmanı İsrail ile yoğun bir işbirliğine girmiş durumdadır. Halbuki Türkiye, Orta Doğu'daki dengesiz yapılanmayı "denge" gibi dayatan Amerikan stratejistlerin görüşlerine itibar etmeksizin, Arap dünyasında gerçek bağımsızlık ve bütünleşmeyi getirecek güçler ve süreçlerle uyumlu bir işbirliği kurabilirdi. Araplarla Türkiye'nin düştüğü köklü ihtilafların tam tersine, Yunanistan ve Kıbrıs'ın Arap dünyasıyla hemen hiçbir sorunu yoktur ve hatta tarihsel olarak Osmanlı'dan "yedikleri kazıklar" hususunda onlarla ortak noktaları vardır. Araplar'ın öteden beri gündemlerinde yer alan Hatay, Musul, Kerkük gibi sorunlar ile Yunanlılar'ın gündemindeki Kıbrıs ve Batı Trakya sorunları paralellik arz etmekte ve Arap-Yunan ilişkilerinin gelişimini hızlandırarak onları aynı safta buluşturmaktadır.

İngiliz ve ABD'nin yoğun desteğiyle, Yunanistan'ı bir harabeye çeviren iç savaş da, en az Kıbrıs sorunu kadar Helen halkına duyulan sempatiyi arttıran bir etmendir. 1960'ların başında Yunan iç politikasında görülen sola kayma eğilimleri de, Arap

dünyası ve Bağlantısızlık Hareketi içerisinde Helen halkına olan sempatiyi daha da artırdı. Yunanistan'ın Süveyş Kanalı krizi sırasındaki tutumu da, Arap ülkeleri arasında bu ülkeye sempati ve güven kazandırırken; Türkiye'nin Batılı ülkelerle birlikte hareket etmesi aynı şekilde tepki toplamıştı. Makarios'un ilk resmi ziyaretini Haziran 1961'de Mısır'a yaparak Nasır'la görüşmesi ve yine aynı dönemdeki Karamanlis-Tito görüşmeleri bu açıdan önemlidirler.⁶

1954'te Yunanistan'ın, İngiltere'nin Kıbrıs'a self-determination ilkesini uygulamamasını BM'ye şikâyet etmesi üzerine yapılan görüşmelerde, Türkiye, Batılı müttefiklerin yanında yer almış; Ada'nın İngiltere'ye ait olduğunu beyan etmiş ve sorunun BM'de görüşülmesinin ertelenmesinden "memnurluk duyduğunu" bildirmiştir. Türkiye'nin bu tavrı, doğal olarak, genelde üçüncü dünya ülkeleri, özelde de Orta Doğu'da "sömürgecilik yandaşlığı" olarak görüldü.⁷ Tabii ki Yunanistan'ın tavrı da bağımsızlık arayan halkların "yandaşı" şeklinde algılandı.

ARAP-YUNAN İLİŞKİLERİNİ GELİŞTİREN FAKTÖRLER

a- Kıbrıs Krizlerinin Orta Doğu Krizleriyle Karşılaştırılması

Türkiye ve Yunanistan'ın, Kıbrıs'ta oluşan krizlere yaklaşım ve tutumları genelde istikrarlı bir çizgide olurken, her iki ülkenin de Orta Doğu'daki krizlere yaklaşımlarında farklılıklar oluşmaktadır ve istikrar gözlemlemek oldukça zordur. Kıbrıs krizleri her iki ülkenin yarışmacı ulusçuluklarını gerçekleştirdikleri bir alan olması bakımından bu durum anlaşılır kabul edilebilir. Ancak Orta Doğu krizlerinde her iki ülkenin de yaklaşım ve tutumlarını belirleyen, iç politika değişiklikleri ve Batı etkisi olduğundan, krizlere karşı geliştirilen tavırlarda sürekli bir farklılaşma görülmektedir. Örneğin Türkiye'de Ecevit dönemindeki Orta Doğu politikaları ile Evren dönemi politikaları nasıl farklıydı

⁶ Stanley Mayes, *Makarios: A Biography*, London, The Macmillan Press, 1981, s. 66.

⁷ Haluk Gerger, "Türk Dış Politikası: (1946-1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 2 cilt, İletişim Yayınları, 1985, s. 540.

ise, Yunanistan'da da Albaylar Cuntası ile Papandreou dönemindeki Orta Doğu politikaları farklılıklar göstermekteydi. Başka bir deyişle her iki ülkenin de Orta Doğu'ya dönük politikaları Kıbrıs'taki gibi süreklilik arz etmekten uzaktır.

Öncelikle Orta Doğu'daki krizler karşısında Yunanistan'ın tutumlarına bakıldığında, bu ülkenin Arap dünyasının hassas olduğu noktaları T.C. yöneticilerinden çok daha erken ve doğru tespit ettiği anlaşılmaktadır. 1954 yılında, BM'deki Yunanistan temsilcisi, konuşmasında "Biz Helen halkı olarak kendimizi yedinci Arap devleti gibi hissetmekteyiz." derken, kökenleri ta Helenistik dönemlere kadar uzanan ve ortak coğrafyada ifade olunan "Akdenizlilik" temelinde şekillenen bir birlikteliğe işaret etmekteydi.⁸ Yunanistan'ın Arap Dünyasına bu yaklaşımının ilk somut göstergesi, hemen iki yıl sonraki Suveyş Krizi'nde kendini gösterdi. Bandung sonrasında, tüm Üçüncü Dünya ülkeleri arasında prestijli bir konuma doğru ilerleyen Nasır'ın Mısır'ının, 1956 Temmuz'unda Suveyş Kanalı'nın millileştirilmesi kararını almasıyla çıkan krizde Türkiye'nin politikası, bölgede büyük tepki duyulan kolonici güçler İngiltere ve Fransa'yla aynı çizgide oldu. Ağustos 1956'da Londra'da toplanan "Kanalı Kullanan Ülkeler Konferansı"na katılan Türkiye'nin, kanal üzerinde uluslararası denetimi öngören tezi desteklemesi şaşırtıcı bir çelişki oluşturdu. Zira T.C., Boğazlar konusunda da bir müddet mevcut olan böylesi bir denetim ve yönetim mekanizmasını kaldırmak için çok uğraşmış ve sonunda Montreaux Sözleşmesi ile buna ulaşmıştı. Öte yandan Yunanistan da Türkiye gibi NATO üyesi bir devlet olduğu halde, bu konferansa katılmayarak Arap dünyasında büyük bir prestij kazandı. Ayrıca bu krizin bir sonucu olarak, üç ay sonra Ocak 1957'de ilan olunan Eisenhower Doktrini'nin yanlış olduğunu savunan tek NATO üyesi devlet olarak, kendi ulusal çıkarlarının ABD ve NATO'dan nasıl farklı olabileceğini gösterdi. Yunanistan bu doktrine, Arap ülkelerinin iç işlerine müdahale edilmemesi gerekçesiyle karşı çıkmış ve

⁸ Amikam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East Mediterranean*.

Araplar nazarında itibarını daha da arttırmıştır.⁹ Böylesine duyarlı bir konuda tamamıyla aynı koşullar içerisinde olmalarına rağmen, Türkiye'nin mi yoksa Yunanistan'ın mı bağımsız ve kilikli dış politika izlediği sonuçlardan anlaşılmaktadır. Türkiye bu tavrıyla Arap dünyasının güvensizliğinden başka ne kazanmıştır? ABD'den daha fazla yardım koparabilmiş midir? Yunanistan ise, Arap dünyasıyla önceki bölümlerde anlatılan derin tarihsel kökleri olan birlikteliği kalıcı bir dostluğa çevirmiştir. Batı dünyasından ve ABD'den bir tepki almamıştır.

Suveş krizinden iki yıl sonra oluşan Irak ve Lübnan krizlerinde, Yunanistan Arap yanlısı çizgisini sürdürürken; Türkiye, Batılı emperyalist ülkelerle birlikte hareket ederek, Arap dünyasıyla çatışma noktasına gelmiştir. Lübnan kriziyle ilgili BM kararlarında, T.C. tamamen ABD ve İngiltere yanlısı bir tutum izlerken; Yunanistan, Arap devletleriyle birlikte hareket etmiştir. Bu dönemde Yunanistan'ın Arap ülkelerinin ve öteki bazı Bağlantısız ülkelerin nazarında daha büyük prestije sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yunanistan Dışişleri Bakanı Evangelos Averof'un, 1958 Orta Doğu krizleri sırasında, Mısır ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları ile Belgrad'daki toplantıya katılması; 1960 Haziran'ında Nasır'ın "ziyaret ettiği ilk NATO üyesi ülke" olarak Atina'ya gitmesi; Tito'nun ziyaret ettiği ülkeler arasında Yunanistan'ın da olması; bu dönemde Yunanistan'ın Bağlantısız ülkeler ile olan ilişkilerinin pozitifliğini gösteren örnekler arasındaydı.¹⁰

1960 müdahalesinin getirdiği çoğulculuk ortamı ve 1964'te BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs konusunda yaşanan bozgunun etkileriyle, Türkiye'nin Arap Dünyası'na yönelik politikalarında bazı değişiklikler görülmüştür. Bu dönemde Yunanistan iç ve dış politikasında, cunta rejiminden kaynaklanan olumsuzlukların etkisinde kalmıştır. Kıbrıs'ta Aralık 1963, Ağustos 1964 Erenköy-Mansura ve Kasım 1967 Geçitkale-Boğaziçi krizlerine Arap ülkelerinin yaklaşımlarını anlamak için Bağlantısızlık zirveleri-

⁹ Faruk Sönmezoğlu, "Kıbrıs Sorunu, Bağlantısızlar ve BM Genel Kurulu'ndaki Oylamalar-Kararlar", der. Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları,

¹⁰ *ibid.*, s. 453-454.

ne ve BM Genel Kurulu'ndaki tutumlarına bakmakta fayda vardır. İlk iki kriz için bakılması gereken zemin, her iki krizden sonra Ekim 1964'te toplanan Kahire Bağlantısızlar Zirvesi'dir. Bu zirvenin sonunda, "Devletlerin Egemenlik ve Toprak Bütünlüklerine Saygı" başlığını taşıyan 5. bölümde şöyle denilmekteydi:

"Kıbrıs'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye, Kıbrıs'a yönelik herhangi bir tehdit veya güç kullanımı ya da müdahaleden uzak durmaya, Kıbrıs halkının rıza göstermeyeceği, adil olmayan çözümlerin Kıbrıs'a zorlanmaması için çağrıda bulunur... Konferans, Kıbrıs'taki yabancı üslerin kaldırılmasını ve BM kararları gereğince yerleştirilmiş olanlar dışındaki yabancı askerî birliklerin bu ülkeden geri çekilmesini tavsiye eder."¹¹

Kıbrıs sorunu, ilk kez Kahire Zirvesi'yle Bağlantısızlık Hareketi'ne gündem olmuştu. 1964'ten beri aralıksız olarak her zirvede bu konuda bazı kararlar alınmasına rağmen, sorun hâlâ devam etmektedir. Bu zirve öncesi Türk diplomatların gösterdiği diplomatik çabaların tümü Türkiye açısından tam bir fiyasko olmuş, âdeta bir komediye dönüşmüştü. Zaten bu karar sonrası, Bağlantısızlar konuyu BM Genel Kurulu'na götürdüler ve Türk tezine aykırı olan bir karar aldılar. 1964 yılında uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkisini geliştirmesi yönünde önemli bir uyarı olmuştur. Böylece 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında, Türkiye, Arap ülkelerine yakınlık göstermeye başlamış; savaş sonrasında da İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını desteklemiştir. Bu kararı Yunanistan da desteklemiştir.

Kasım 1967 Geçitkale-Boğaziçi krizleri sonrasında, özellikle Türkiye'nin İsrail işgaline karşı tutumundan dolayı bazı Arap ülkeleri Türkiye'nin tezlerine yakın ifadeler kullanmaya başlamışlardır. Bunlar arasında 27 Ocak 1968 tarihli "Türkiye-Suudi Arabistan Ortak Bildirisi", 31 Ocak 1968 tarihli Türkiye-Libya Ortak Bildirisi" ve 17 Mart 1968 tarihli "Türkiye-Birleşik Arap

¹¹ *Non-Aligned Declaration on Cyprus: 1964-1992*, Nicosia, 1993, s. 3.

Cumhuriyeti Ortak Bildirisi" gösterilebilir. Bu bildiriler arasında Türk tezine en yakın olan ülkenin Birleşik Arap Cumhuriyeti olduğu söylenebilir.¹²

Yunanistan'da, 21 Nisan 1967 tarihinde Albaylar Cuntası'ndan dolayı olağanüstü bir dönem başlamıştı. Bu uluslararası ortam içinde 1967 "Altı Gün" savaşı sonrasında Orta Doğu'daki gelişmeler, Mısır, Suriye ve Irak'ın sola kayışı, hele 1969'dan sonra Libya ile Sudan'da baş gösteren milliyetçilik; öte yandan da OPEC ülkelerinin bölgedeki petrol kartellerine karşı kızışan direnci, ikide bir Sovyet Rusya'dan yardım isteyen, üstelik de bu yardımı almayı beceren "Kızıl Papaz"ın tahtından indirilmesini bir ölüm kalım meselesi haline getirmişti. İşte bu ortamda Orta Doğu'da Ekim 1973 tarihinde 4. Arap-İsrail Savaşı baş gösterdi. Bu savaş sırasında Yunanistan'da hâlâ ABD'ye ve NATO'ya bağlı olan Papadopoulos cunta yönetimi işbaşında olmasına rağmen, Amerikalıların İsrail'e yardım malzemesi göndermek için çok muhtaç olduğu Yunanistan'daki NATO üslerinden yararlanmasına izin vermedi. Bu karar Papadopoulos cuntasının sonunu getirdi. Kasım 1973'te yeni bir darbe tezgâhlandı ve Papadopoulos iktidardan uzaklaştırıldı. Darbecilere yapılan bu yeni darbenin bir diğer nedeni de Kıbrıs'ta Makarios'u alaşağı etmek için başarılı operasyonlar yapılmasını sağlamaktır. Aynı şekilde Türkiye de bu savaşta havadan ikmal yapabilmesi için semalarını Sovyetlere açmıştı. Buna karşılık, C-3 uçaklarının Türkiye'deki yirmi Amerikan üssünden biri olan Çiğli alanından havalanmasına izin vermemişti.¹³ Yunanistan'ın 1967'den beri cunta ile yönetilmesinin altında yatan esas nedenin, Kıbrıs'ta Makarios'u kontrol etmek veya etkisiz hale getirmek olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun en önemli kanıtı, Yunanistan'ın Kıbrıs müdahalesinin başarısızlığı karşısında cunta yönetiminin yıkılıp gitmesidir.

b- Aktüel Gelişmelere İlişkin Yunan-Arap Ortak Tutumları:

1974 Kıbrıs müdahalesinden sonra Arap dünyasında sert bir tepkinin oluştuğu görülmektedir. Makarios, darbeden sonra he-

¹² Sönmezoğlu, op. cit., s. 462.

¹³ "Kıbrıs Üzerine Bir Açık Oturum", *Birikim Dergisi*, Şubat 1979, sayı 48, s. 28.

men Mısır'ı ve Cezayir'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler sonrasında Türk müdahalesi sanki tüm Bağlantısızlık Hareketi'ne yapılmış gibi tepki görmeye başladı. Genel Kurul tarafından oybirliğiyle kabul edilen ve T.C.'nin de olumlu oy verdiği 1 Kasım 1974 tarih ve 3212 sayılı karar özce şöyleydi: "Yabancı askeri birliklerin Kıbrıs'ı terk etmeleri, yabancı müdahalenin durdurulması ve mültecilerin güven içinde evlerine dönmelerinin sağlanması." Bağlantısız ülkeler, Kıbrıs Cumhuriyeti'ne çok büyük destek verdiler. Mısır Devlet Başkanı Muhammed Enver el-Sedat, Nisan 1975'te yaptığı bir açıklamada, Türk kuvvetlerinin Kıbrıs'tan geri çekilmesi gerektiğini söylemiştir. Nâsır devrinde, Mısır'ın Asya-Afrika'daki etkisini gösteren ve merkezi Kahire'de olan Asya-Afrika Dayanışma Örgütü'nün Mayıs 1975'te Lefkoşa toplantısında da, Mısırlı genel sekreterin, "Türkiye'ye karşı siyasal ve ekonomik ambargo uygulanması" çağrısı alkışlarla karşılanmıştır. Aynı şekilde Filistin Kurtuluş Örgütü, bağımsız Kıbrıs devletini desteklediğini ve Türk işgaline karşı olduğunu açıkça belirtmekte ve Rum göçmenlere "çadırlarda oturmalarını" tavsiye etmektedir.¹⁴ Bu politikanın, İsrail'in Güney Lübnan'ı işgalinden sonra Batı Beyrut'taki Filistin kamplarında da uyguladığı; ama Ekim 1982'de Sabra ve Şatilla kamplarında iki bini aşkın Filistinli mültecinin katledilmesine imkân sağladığı da unutulmamalıdır.

Türkiye, Kıbrıs müdahalesinden sonra tamamıyla üçüncü dünya ve Batı'dan tecrit edilmişlik durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Böylesi bir ortamda Ecevit, sol kimliğinden de faydalanaarak, üçüncü dünya, enternasyonal ve ilerici Arap ülkeleriyle yeni bir diyalog geliştirme yoluna başvurdu. ABD ambargosunun yarattığı Batı aleyhtarlığı da, derin devletin bu girişime sessiz kalmasında etkili oldu. T.C.'nin Libya ile ilişkileri hızla derinlik kazandı. 1975-1978 arası sağcı hükümetlerin dahi, Arap Orta Doğusu'na yönelik bu politikaları değiştirmede gözlemlendi. Özellikle MC ortaklarından Erbakan, Türk-Arap ilişkilerinin yukarıda anılan "zorluklarla yüklü" tarihini görmezlikten gele-

¹⁴ Doğu Perinçek, *Kıbrıs Meselesi*, İstanbul, Aydınlık Yayınları, 1976, s. 97.

rek yeni bir sayfa açılacağını ümit ediyordu. Lâkin Suudî Arabistan dışında Erbakan'ın da Arap dünyasında fazla dostu yoktu. İkinci hükümeti sırasında, T.C.'nin Filistin sorununa ilgisi daha da arttı. Haziran 1979'da Ankara'daki Mısır Elçiliği'ni basan Filistinli gerillalara karşı "anlayışlı" davranıldı ve neredeyse siyasi suçlu muamelesi gördüler. Eylül 1979'da da Ankara'da FKÖ bürosu açıldı ve diplomatik imtiyaz tanındı.

Fakat T.C. yöneticilerinin 1964 ve 1974 sonrası içine düştükleri yalnızlıktan ötürü başlattıkları bu tip girişimlere karşın; Yunanistan'da 1981 Ekim'inde iktidara gelen ulusçu sosyalist Papandreou hükümetinin Orta Doğu'ya yönelik politikası, T.C.'nin çabalarına göre çok daha radikal, inandırıcı ve gerçekçi temelle-re ve içeriğe sahipti. 1980 Eylül'ünde Türkiye'de askerî bir yönetim işbaşına geldiği için, bu ülkenin özellikle Avrupa'da ve üçüncü dünya ülkeleri nezdinde itibarı düşmüştü. Öyle ki "devlet başkanı" sıfatını da taşıyan askerî idarenin reisi, Pakistan, Suudî Arabistan ya da Körfez'deki ufak emirlikler gibi gerici, tutucu despotik ülkelerin haricinde hiçbir yere ziyaret dahi yapamıyordu. Ama bu arada Balkanlar'daki komşulardan iki diktatör (Çavuşesku ve Jivkov) ile -birbirlerinin dertlerini iyi anladıklarından olacak- karşılıklı ziyaretler olmuştu. Üç yıl boyunca Türk dış politikası bu tip ziyaretlerle sınırlı kalınca, Yunanistan'ın atağa geçmesi olağan ve kolay olmuştur. Darbe yönetimine karşı demokrasi mücadelesi vermiş ilerici güçlerin liderliği olarak algılanan PASOK hükümetinin, T.C.'nin olumsuz dış görünüştünden de yararlanarak büyük bir dış politika atığına kalkması sürpriz değildir. 18 Ekim 1981'deki seçim kampanyasında, PASOK'un dış politikadaki temel felsefesi "değişim" (alla-gi) adı altında ifadesini bulmuştu.¹⁵ Bu yaklaşımı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arjantin'deki Peronist popülizmle, üçüncü

¹⁵ Bu seçim sonucunda PASOK 172, Yeni Demokrasi Partisi 115 ve Komünistler 13 sandalye kazanmıştı. Böylece PASOK büyük bir başarı sağlamıştı ve tek başına iktidar olmuştu. Papandreou, iktidara gelir gelmez de dış politikada Bağılantısızlık politikasını izleyeceğini ifade etmişti. Zaten kısa bir süre içinde de Bağılantısızlık zirvelerinde Yunanistan konuk ülke olarak temsil edilmeye başlamıştı. Bkz. C. M. Woodhouse, *The Story of Modern Greece*, Fifth Edition, London, Faber and Faber, 1991, s. 319-320.

dünya sosyalisti söylemlerinin sentezi gibi değerlendirenler bulunmaktadır. Böylesi bir değerlendirmede Papandreou'nun genç eşi Liani, Eva Peron'a denk düşüyordu. Öte yandan PASOK'un dış politikadaki bu sol, üçüncü dünyacı söylemi, iç politikada sağ uygulamalara sahip olduğu gerçeğini değiştirmektedir.¹⁶

PASOK döneminde Yunanistan, Arap ülkeleriyle çok özel ilişkiler geliştirmeye başlamıştı. Papandreou'nun iktidara gelmesinden hemen sonra, Arafat resmî konuk olarak Atina'yı ziyaret etmiş ve FKÖ Bürosu normal diplomatik temsilcilik düzeyine yükseltilmiştir. Bu olaydan 6 ay sonra 6 Haziran 1982'de, İsrail'in Güney Lübnan'a saldırısı ve işgali sonucunda Batı Beyrut'a sıkışıp kalan 8 bin kadar gerillasıyla birlikte Arafat, Yunanistan ve Fransa'nın etkin çabalarıyla kurtarılmış ve Kıbrıs'a taşınmışlardır. Aralık 1983'te, bu kez Suriye ordusu ve Suriye yanlısı FKÖ gerillalarının Trablusşam'da sıkıştırdığı Arafat ve 4 bin gerillası, yine aynı yolla Lübnan'ı terk etmişlerdir. Bu her iki tahliye işleminde Yunanistan'ın etkin arabuluculuğu olmuştur. Ayrıca Papandreou, İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesini kınamakta ve Yaser Arafat ile FKÖ'yü destekleyen sözlerinde gözünü buaktan sakınmamaktaydı.¹⁷ Türkiye ise, İsrail'in Güney Lübnan harekâtı konusunda ne kadar hazırlıksız ve bilgisiz olduğunu, bizzat dönemin Dışişleri Bakanı İltiz Türkmen'in ağzından, bu işgal hakkında "beklenmedik bir gelişme" yorumunu yaparak göstermiştir. Ama yine de T.C.'nin, 1956-1958 arası Orta Doğu krizlerine ilişkin açıkça Batı yanlısı tutumlarıyla karşılaştırıldığında, 1982-1985 Lübnan işgali olayına karşı tutumunun hiç olmazsa tarafsızlığa döndüğü görülmektedir. ABD güdümündeki bir askerî rejim hükümeti dahi Menderes ve Zorlu'nun yaptığı "kraldan çok kralcı yaklaşımdan" hayli farklı bir tutum izleme gereğini görmüş ve hatta Kızılây kanalıyla Lübnan'a insanî yar-

¹⁶ Theodore A. Coulombis, "PASOK's Foreign Policies, 1981-1989: Continuity or Change?", der. Richard Clogg, *Greece, 1981-1989: The Populist Decade*, London, 1993, s. 113-115.

¹⁷ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 233.

dım bile göndermiştir.

1980'lerin ortalarından itibaren Turgut Özal, dış politika konularını "balo kuşu monşerlerin" elinden alan teknokrat bir başbakan olarak sivrilmiştir. Aynı dönemde, ülkenin sosyal ve politik yapısında gitgide etkili olmaya başlayan "arabesk kültür" devlet yönetimi ve dış politikayı da etkileyerek, Özal komutasında yeni bir Orta Doğu politikasının oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. İç politikada komünizm korkusunun ve PKK olaylarının bir numaralı tehdit olarak görüldüğü, "irticaya karşı mücadelenin" Kenan Evren ve İhsan Doğramacı'nın şovlarından ibaret kaldığı böylesi bir dönemde Özal'ın bu girişimleri fazla tepki almamıştır. 1987 başında Kuveyt'te toplanan İslâm Konferansı Örgütü zirvesinde, her ne kadar ana gündem maddelerini İran-Irak Savaşı ve Afganistan sorunu oluşturmaktaysa da, muhtemelen Özal'ın arabesk özellikleri ve kişisel bağlantıları vesilesiyle oluşan katkılarının etkisiyle, KKTC lideri Denктаş ilk kez gözlemci olarak İslâm Konferansı Örgütü toplantısına katıldı. Kıbrıs ve Bulgaristan'daki Türkler hakkında Türkiye'nin istediği türden ifadeler nihaî bildirgede yer aldı. 1948'de İsrail devletini tanıyan ilk İslâm ülkesi unvanını alan T.C., 40 yıl sonra 1988'de Filistin devletini tanıyan ilk NATO üyesi ülke olmuştur. Özal'ın kişisel etkisiyle oluşan bu sonuçlar, Yunanistan'a karşı da Orta Doğu'da dengeleyici bir rol oynuyordu. Özal'ın İslâm ve Kürt konularında resmî ideolojiden farklı söylemleri vardı. Ama onun 1988 Şubatı'nda Davos'ta Yunanistan'la ilişkiler konusunda da başlattığı girişim (ki bu 1987 Mart'ındaki Ege kıta sahanlığı krizinden sonra bir zorunluluk haline gelmişti) köklü değişiklikler getirmedi.

1990-1991 Kuveyt krizinden sonra Özal'ın Orta Doğu politikası iflas etmiştir. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, 16 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesine paralel olarak, bölgedeki "başka bazı işgal sorunlarının" da eş zamanlı olarak sona ermesi gerektiğine dikkat çeken bir barış planı ortaya attı. Bu sorunlar arasında İsrail'in Arap topraklarında, Suriye'nin Lübnan'da, Türkiye'nin de Kuzey Kıbrıs'taki askerî varlığından

kaynaklanan güvensiz durumlar yer almaktaydı. Ama bu öneri büyük güçlerce görmezlikten gelinerek, Orta Doğu'daki kriz salt Kuveyt'e indirildi. Yunan karar vericiler de, Irak'ın kurduğu paralellğe benzer şekilde, Türkiye'nin durumuna işaret ettiler. Bunun yanında, Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda üstlendiği önemli görev, Yunanlılar'ın doğudaki bu komşusundan gelebilecek saldırıya duydukları korkuyu daha da pekiştirdi.¹⁸

c- Orta Doğu'da Bazı Toprak Sorunları

Orta Doğu'da bazı toprak sorunları Kıbrıs'la sürekli paralellikler kurularak gündeme getirilmektedir. Özellikle Kıbrıs ile Hatay, Girit, Filistin, Kuveyt ve Musul-Kerkük gibi karşılaştırmalara çok sık rastlanmaktadır. Orta Doğu politikalarında gerek Yunanistan, gerekse Türkiye, toprak sorunları ile ilgili ülkelerin ulusal çıkarlarına göre değişen yaklaşımlara sahiptirler. Tüm bu toprak sorunları kendi içinde farklılıklar taşımasına rağmen, Arap ülkeleriyle Yunanistan'ın bir cephede buluşmasına önemli temel oluşturmaktadır. Doğal olarak Türkiye'nin Kıbrıs tezi- nin Arap ülkelerince desteklenmemesinin esas nedeni de, Yunanistan tarafından Hatay örneğiyle Kıbrıs ilişkisinin kurulmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle Yunanistan, Arap ülkelerine, Türkiye'nin Kıbrıs politikasında "yayılmacı" emelleri olduğunu, Araplar'ın üzerinde gayri resmî de olsa hak iddia ettikleri bir bölge olan Hatay ile kurduğu benzerlikle anlatmaya çalışan bir propaganda mücadelesi vermektedir.

d- Yunanistan'ın Orta Doğu ile Ekonomik İlişkileri

Yunanistan, Orta Doğu ülkeleriyle ekonomik ilişkilerine özel önem vermiş ve bu ülkelerle kurduğu ticarî ilişkilerini sürekli artırmayı hedeflemiştir. Şubat 1982'de, Yunanistan'ın Arap Birliği'ne Arap olmadan ekonomik yardım yapan ilk ülke olması da bu ülkelere verdiği önemi gösteren bir örnektir. 1980'li yılların sonuna kadar Yunanistan için Orta Doğu, AB'den sonra

¹⁸ Ibid, s. 257.

ikinci en büyük ihracat pazarı olmuştur. Yunanlı inşaat şirketleri Orta Doğu'dan inşaat işlerinden 1986 yılına kadar 5 milyar dolar kazanmışlardır.¹⁹ Lakin Yunanistan, Arap yanlısı tutumlarına rağmen, İsrail'le de ilişkilerini belli bir düzeyde tutarak bu ülkeyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi başarmıştı. Yunanistan'ın İsrail ile 1954 yılı itibarıyla iki taraflı ticaretinin toplam hacmi 600.000 dolar idi. 1984'e gelindiğinde İsrail'in Yunanistan'a toplam ihracatı 79.6 milyon doları bulurken, Yunanistan'ın İsrail'e toplam ihracatı da 18.7 milyon dolardı.²⁰

SONUÇ

Yunanistan, Orta Doğu ülkeleri ile uzun yıllardan beridir Türkiye'ye göre daha sağlıklı ve istikrarlı ilişkilere sahiptir. Türkiye, Orta Doğu'daki tüm halkları karşısına almıştır. Bölgedeki halklarla Türkiye devleti kavgalı durumdadır. Arap, Ermeni, Kürt ve Yunan halklarıyla Türkiye'nin sorunları vardır. Oysa despotik yapısına rağmen Osmanlılar, gerileme ve çöküş dönemindeki vahim politik hataları bir yana bırakıldığında, bölge halklarını bir arada yaşatabilmişler ve bu bölgede Türk karşıtı eğilimler asırlarca ortaya çıkmamıştır. Günümüzde Osmanlı'nın mirasçısı Türkiye ise, bu ülkelerin ve halkların güvenini bir türlü kazanamamakta ve bu bölgeyle sorunlarını çözmemekte, kalıcı ve istikrarlı ilişkiler kuramamaktadır. Bu sorunların temelinde tarihi sebepler yanında, kolayca çözümlenebilecek imaj sorunları da mevcuttur.

Türkiye, NATO üyesi bir Yunanistan gibi Asya-Afrika halklarına yaklaşmamıştır. Kuveyt krizi NATO'nun görev alanı içinde olmamasına rağmen, Türkiye'nin bu harekâta etkin olarak görev alması, kendisini her zaman Batı çıkarlarını gözetken bir "jandarma" ülke konumuna itmektedir. 1991 sonrası İncirlik ve Piriçlik'te konuşlandırılan Çekiç Güç, Türkiye'deki farklı farklı partilerin dahi ABD güdümündeki bir dış politika izlemek zorunda olduklarını göstermiştir. Bu politikanın sebebi olarak

¹⁹ Nachmani, op. cit., s. 106.

²⁰ Ibid, s. 107.

da, "Çekiç Güç'ü kovarsak Kıbrıs Rum kesimine gider." gibisinden câhilce, aptalca ve kışkırtıcı bir mazeret ileri sürülmüştür. Bütün bu yazı boyunca anlatılanların gösterdiği gibi, ister Yunanistan'da olsun, ister Kıbrıs'ta, Helen halkı ve yöneticilerinin Orta Doğu halklarıyla ve özellikle Arap dünyasıyla içerikli ilişkileri ve dayanışmacı yaklaşımları vardır. Arap dünyasına doğrultulmuş askerî bir tehdide ev sahipliği yapmak ne halk olarak Helenler'in tasvip edeceği bir tutumdur, ne de devlet olarak Yunanistanlı ve Kıbrıslı yöneticilerin tercih edebilecekleri bir politikadır. Üstelik söz konusu bu dış askerî güç, ABD-İngiltere ve Fransa gibi Orta Doğu'da büyük nefret uyandıran emperyalist güçlerin birleşimiyle oluşmuşsa, durum Yunanistan ve Kıbrıs Rumları için daha da vahim ve kabul edilemez olmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, Kıbrıs Rum kesiminde AKEL gibi çok güçlü sosyalist bir partinin varlığı da, Çekiç Güç'ün Kıbrıs Rum kesiminde üslenmesini neredeyse imkânsız hale getirebilecek bir faktördür. Çekiç Güç'ün görev süresini defalarca uzatırken ileri sürülen bu gerekçenin temelsizliği ortadadır. Ama bu gerekçe şu şekilde söylenecekti mantıken daha inandırıcı olabilirdi: "Çekiç Güç'ü kovarsak, Kıbrıs'taki İngiliz üslerine gider." Zira Ada'daki İngiliz üsleri, aynen Türkiye'deki Amerikan üsleri gibi, bulunduğu devletin egemenlik alanı dışındadır; ama doğrudan Kıbrıs Rumları'nı hedef alan iddialar mantığın değil, hissin ağır bastığı Türk toplumunu ikna etmede çok daha fazla işe yaramaktadır. Kıbrıs Rumları ve Yunanistan, Türkiye'ye göre Orta Doğu sorunlarına ulusal çıkarları ve bağımsız dış politika gereği daha ölçülü yaklaşmakta ve başarılı olmaktadır. Bu ülkelerin Çekiç Güç'e ve Kuveyt krizine ilişkin genel tutumları da bu durumu belgeleyen ve tüm bu makale boyunca anlatılmaya çalışılan pek çok gerekçe ve örnek olaydan sadece biridir.

Türkiye, Yunanistan ile demokrasi konusunda da farklılıklar taşımaktadır. Yunanistan'da cuntacılar aynen Türkiye'deki gibi halka çok kötü işkenceler yaptı; ama Yunanistan'daki cuntacılar yargılanıp cezalandırılırken, Türkiye'deki darbeciler hâlâ devlet protokolü ile karşılanmaktadır. Cuntadan çok çekmiş Yu-

nan halkının, Türk devletinin hâlâ askerî vesayet altında yaşamasını anlaması çok zor olmaktadır. Bundan dolayı da Türkiye'deki sivil politikacıları fazla ciddiye almamaktadırlar. Bu anlamda Türkiye, 70 yıldan beridir üstü kapalı darbe idaresi altında yaşamaya devam etmektedir. Doğal olarak Yunanlı sivil yöneticiler, Kıbrıs gibi bir sorunun Türkiye'de ancak askerlerle çözülebileceğine inanmaktadırlar.

ULUSLARARASI POLİTİKADA KIBRIS SORUNU (1950-1958)*

Mehmet HASGÜLER

Önce 15 Temmuz 1974'te Yunanistan'ın, beş gün sonra da Türkiye'nin müdahalesiyle Kıbrıs'ta ortaya çıkan tablo, kısmen görüşmelerle, kısmen BM kararlarıyla, içinde bulunduğumuz ayla birlikte 25. yılını doldurmuş bulunuyor. Kıbrıs'taki statüko, uluslararası toplum tarafından hiçbir şekilde kabul görmedi. Lâkin sorunun gerçek tarafları herhangi bir çözüm konusunda kendilerini henüz tam "ehil" görmedikleri için, önceleri olduğu gibi hâlâ büyük güçlerin ve "anavatanlar"ın "garantili" himayelerine gerek duymaktadırlar. Bu makale, Kıbrıs'a her iki garantör ülkenin Soğuk Savaş koşulları içinde "zımnen" anlaşmalı olarak yaptıkları müdahalelerin 25. yılı münâsebetiyle ele alınmıştır. Kıbrıs sorununun, uluslararası kimlik kazanmasında rol oynayan 1950-1958 arası gelişmelere ilişkin olarak liderlikler ve politikalar, karşılaştırmalı bir biçimde ele alınacaktır. Sözü edilen yıllar arasında, Ada'nın İngiliz sömürgesi olması itibariyle bu inceleme, bir açıdan Kıbrıs'ı "yarı bağımsız"lığa götüren koşulları da ele almış olacaktır. 1964'ten günümüze değin, dünya kamuoyu önünde, Türk dış politikasında sürekli değişen Kıbrıs politikalarına rağmen BM ve uluslararası toplum nezdinde "Türk" tezlerinin kabul görmesinin nedenlerine de bakılarak, konuya tarihsel bir açıklama getirilmeye çalışılacaktır.

Kıbrıs sorununun uluslararasılaşması, İkinci Dünya Savaşı ertesinde başlayan dekolonizasyon süreci ve uluslararası ilişki-

* *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1999.

lerin demokratikleştirilmesine dönük çabaların yoğunlaşmasıyla paralellikler taşır. İşte bu koşullar içerisinde bulunan uluslararası topluma, Kıbrıs'taki Ortodoks-Rum liderliği daha kolay ayak uydurdu. Bunun, bir anlamda Osmanlı idaresindeki Başpiskoposluk müessesesinin özerk statüsüyle de ilişkisi olduğu söylenebilir.¹ Kıbrıs'taki siyâsal-dinsel liderliğin bu özerk yönü, Asya-Afrika ve Lâtin Amerika halklarının mücâdele zeminine Kıbrıs sorununu taşımaya katkı yaptı. Ada'nın İngiliz idaresindeki statüsünü, Kıbrıs Rum liderliği klâsik sömürgecilik olgusuyla bütünleştirdi ve böylece Asya-Afrika halklarının mücâdelesiyile Kıbrıs'ın "bağımsızlığının" ve kurtuluşunun ortak bir temeli olduğunu anlatmakta başarılı oldu.

Yukarıdaki bazı uluslararası benzerliklerden sonra Kıbrıs'ın yakın siyasî tarihine bakmakta fayda vardır: 1878'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından İngiltere'ye kiralanan Ada, 1914'te işgal edildi ve 1925'te de "Taç Kolonisi" (Crown Colony) haline getirildi.² Yani Kıbrıs'ın Müslümanı, Hristiyanı topyekûn sömürgeleştirildi.³ Bu süreçte Ortodoks Kilisesi'nin sağladığı örgütlülük ve sosyal bilinç düzeyi, İngiliz sömürgeciliğine karşı Kıbrıs'taki Hristiyan halkın kolayca isyan etmesine yol açtı. Kıb-

¹ Ahmet An, *Kıbrıs'ta İsyanlar ve Anayasal Temsiliyet Mücâdelesi: 1571-1948*, Lefkoşa, Mez-Koop Yayınları, 1996, s. 36.

² İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak etmesinden (1914) ancak 11 yıl sonra, Ada'nın sömürgesi olduğunu açıklaması da bu sıralarda Orta Doğu'da kurduğu güvenlik çemberi içindeki yerinin önemli olmamasıyla ilgiliydi. Orta Doğu'da, önce 1952'de Mısır'da "Hür Subaylar" ihtilâliyle başlayan ve 1956 Suveyş Krizi'yle doruk noktasına ulaşan İngiliz karşıtı tepkiler, İngiltere'nin Orta Doğu politikalarında değişikliklere neden oldu. İngiltere'nin, özellikle 27 Temmuz 1954 tarihinde Mısır'la yaptığı anlaşma gereği, buradaki Orta Doğu Komutanlığı üssünü Kıbrıs'a taşıma kararı da, bu ülkenin Kıbrıs'a askerî algılamalar açısından yeni bir gözle bakmasına neden oldu. İngiltere, 1955 yılından 1958 Irak İhtilâli'ne kadar, tek Arap ülkesi olarak Irak'ın katıldığı Bağdat Paketi nedeniyle de Kıbrıs'a ayrı bir askerî önem vermeye başlamıştı. İngiltere'nin Orta Doğu'daki bu stratejik (yani askerî) çıkarları nedeniyle, Kıbrıs'ın bütünü 1958'e kadar üs olarak düşündü. 1958'den günümüze kadar da Kıbrıs'taki üslerini koruma stratejisini uyguladı. Bkz. Karalos Zaharidis-Yusuf Alp, *Kıbrıs*, İstanbul, Birikim, 1979, s. 4-5.

³ Sömürgeciliğin Kıbrıs hakları üzerindeki etkileri için bkz. Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in İflası*, Özgür Üniversitesi Kitaplığı: 26, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s. 27-55.

rıslı Müslümanlar da (veya Kıbrıslı Türkler) İngiliz yönetiminin "işbirlikçi"leri olarak görüldüler.⁴ Kıbrıs konusunda araştırma yapanların, genelde bu kavramlar üzerinde pek uzlaşma sağladıkları görülmemiş olsa da, Kıbrıslı Türkler'in liderlerinin kendi ağızlarından "Körü körüne İngiliz dostluğu güttükleri" veya "Bana bir anti-British Kıbrıslı Türk gösteremezsiniz" gibi "aşağılayıcı" sözlerle, bunu böbürlenme konusu yaptıkları bilinmektedir.⁵ Türkiye'deki 1950-1960 arası yönetici ekibinin birazdan sözü edilecek sömürgecilik yanlısı tutumlarından ötürü, Kıbrıslı Türk liderliğinin de başka türlü davranması beklenemezdi. Bu tarihsel hatalarda olduğu gibi günümüzde de Kıbrıslı Türklerle İngilizler'in attığı "kazıklar" da henüz sorgulanmış değildir.⁶ Bu anlamda hâlâ bu liderliklerin toplumların başında olması da Kıbrıslı Türkler açısından ayrıca incelenmeye değerdir.

Kıbrıslı Rumların tarafında, 18 Ekim 1950'de Makarios'un Başpiskopos olmasından ve Yunanistan'da Papagos hükümetinin göreve gelmesinden sonra Kıbrıs sorununa farklı bir yaklaşım sergilenmeye başlanmıştı. Makarios'un henüz Kitium Piskoposu⁷ iken, Kıbrıs Patrikhâne Konseyi'ne başkanlık yaparak "plebisit" yapılması kararının alınmasında önemli bir etkisi oldu. Plebisit, Kitium Piskoposu Mouskos tarafından son derece iyi örgütlenmiş ve 15 Ocak 1950'deki dinsel törenin ardından yapılmıştı.⁸ Bu, plebisit sorununun uluslararası alana taşınması

⁴ Bu arada 1920-1931 arası dönemde, Kıbrıslı Müslüman seçkinler arasında, "anti İngiliz" tutumlara sahip kişilerin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Türkiye'deki Atatürk dönemi politikalarıyla da böyle bir tutum örtüşmekteydi. Bu dönemin liderlerinden olan Necati Özkan da bunlardan birisiydi. Bkz. Ergin Birinci ve diğerleri, *M. Necati Özkan: 1899-1970*, cilt. I-II, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa, 1997; ayrıca, Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Kaynak Yayınları, 1985, s. 164-169; Niyazi Kızılyürek, *Paşalar-Papazlar*, Kıbrıs Defterleri Kitap Dizisi: 1, Londra, 1988, s. 15-20.

⁵ Körü Körüne İngiliz dostluğu için bkz. Rauf Denktaş, *12'ye 5 Kala Kıbrıs*, Ankara, 1967, s. 65.

⁶ Zaten Kıbrıslı Türkler arasında Sir unvanlı Münir'ler varken, Kıbrıslı Rumlar arasında Sir Andrea'lar ya da Yorgo'lar hiç görülmedi.

⁷ Kitium Piskoposu iken Michael Muskos olarak bilinen Makarios, henüz 37 yaşındayken Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposluğu'na seçilmiştir.

⁸ Bu plebisit "Enosis istiyoruz!" yazılı sayfeleri imzalayarak yapılan bir oylamaydı. Faruk Sönmezoğlu, *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu: (1945-1986)*, İstanbul, 1991, s. 25.

için önemli bir başlangıç oluşturdu. Kilise, Ada'da düzenlenen plebisitin sonuçlarını, ulusların kendi kaderlerini tayin etme ilkesinin Kıbrıs halkına uygulanması isteğiyle BM Sekreteryası'na sundu ve Yunanistan delegesi de BM Genel Kurulu'nun V. Dönem görüşmelerinde konuya dolaylı olarak değinerek, bu ilkenin tavizsiz olarak uygulanmasını önermişti. Bundan bir yıl sonra, 1951 Ekim'inde, BM Genel Kurulu, VI. Dönem görüşmeleri sırasında Dördüncü Komisyon Başkanlığı'na bir protesto bildirisi gönderirken, Yunanistan delegeleri de konuya resmen değinmekteydiler. Makarios, 1953 yılında BM Genel Kurulu'nun VIII. Dönem görüşmeleri sırasında da örgüt sekreteryasına bir memorandum göndermiş ve yine Yunanistan temsilcilerince konunun genel görüşmelerle ele alınması yönünde arzularını dile getirmişti.⁹

Makarios'un başpiskopos seçilmesinden 38 ay 12 gün sonra, 30 Aralık 1953 günü Kıbrıslı Müslümanlar da Kıbrıs Müftüsü seçmek için toplanır.¹⁰ Kıbrıs'ta yapılan ilk ve son müftü seçiminde, Dâna Efendi, Kıbrıs Müftüsü seçilir.¹¹ Kıbrıslı Türk liderliklerinin Türkiye'deki "laik-anti laik" çekişmelerini Ada'ya taşımaları, yapay olduğundan ve Ankara'daki siyasî iktidarlara rüşdlerini ispatlamak amacı taşıdığından, kısır tutumlardı.¹² Kıbrıs'ta Müftülük makamının özellikle Osmanlı'dan sonra İngiltere'nin eline geçmesiyle, Kıbrıs Müftüsü, aynen Osmanlı

⁹ Faruk Sönmezoğlu, "Kıbrıs Sorunu ve Birleşmiş Milletler: 1954-1975", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan Özel Sayı: 2, c. 38, s. 3-4, 1984, s. 225; Gürel, op. cit., s. 89.

¹⁰ Kıbrıs'taki müftülük makamı, Rumlar'ın başpiskoposluğuna benzer bir yapıya, an'aneye veya misyona sahip değildi. Osmanlı devrinde başpiskopos kendi başına buyruk olarak cemaatinin hem dinî hem de siyasî lideri rolünü sürdürürken; Kıbrıs müftüsü, devletin diğer müftüleri gibi, İstanbul'daki Şeyhülislâm'a bağlı, sadece dinî işlere bakan, hükûkî meselelerde kadılık müessesesi ile işbirliği içerisinde çalışan ve Şeyhülislâm'ın maiyetinde bulunan iki kazaskerlikten Anadolu Kazaskeri'nin kontrolünde görev icra eden bir makamı. Daha fazla bilgi için bkz. Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Davası*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1996, s. 239.

¹¹ Dâna Efendi, 30 Aralık 1953 tarihinde Kıbrıs Müftüsü seçilir ve bu görevi 1 Eylül 1971 tarihinde emekliye ayrılana kadar sürdürür. Bu makam 1971 yılında "Din İşleri Dairesi"ne indirgenerek, müftünün seçimle değil siyasal iktidar tarafından atama ile saptanması münasip bulundu. Bkz. Ateşin, loc. cit., Dr. Küçük... s. 197-202.

¹² Hüseyin Mehmet Ateşin, *Dr. Fazıl Küçük ve Şeyh Nazım Kıbrıs*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1997, passim.

karşısında Hristiyanların Başpiskoposluk kurumu gibi, Müslümanların doğal liderliğini de elde etmiş oldu. Lâkin 1923 yılında Lozan Antlaşması'yla Müftülük makamı sorumluluklarından koparıldı. Bu girişimde İngilizler'in payı olmakla beraber, Lozan Antlaşması'nda müftülük ve kadılık makamlarına ilişkin açık hüküm bulunmaması ve Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulamaya konulan laiklik anlayışıyla da yakından ilgisi vardı. Böylelikle Kıbrıs'taki Müslümanlar, dinî kurumlarının hukukî temellerinden mahrum edildiler.¹³ Bu bir anlamda Kıbrıs'taki Müslüman toplum içinde yukarıdaki kısır kişisel çekişmelere de çanak tutmuştu.¹⁴ Makarios'un böylesine etkin olabildiği şartlar altında, Kıbrıs Türkleri'nin liderlikleri salt protestolarla etkinliklerini göstermekte ve İngilizler'in Ada'dan ayrılmaması için "duâ" etmekteydiler.¹⁵ Kıbrıs Türk toplumu, liderlikler tarafından "İngiliz'i desteklemek" ve Rumlara karşı durmak şeklinde koşullandırılmış anlamsız bir tutum içindeydiler.¹⁶ Bu durumun, 1950'li yıllardaki Kıbrıslı Müslümanların, iç aydınlanmasını gerçekleştirememiş olmasıyla yakın bir ilişkisi vardı.¹⁷ Kasım 1954'te Kıbrıs Müftüsü olarak ABD'ye davet edilen Dâna Efendi'nin bu seyahat öncesi yaşadıklarına bakmak, Kıbrıslı Türk liderliğinin düzeyini ve kültürel durumunu göstermesi bakımından önemlidir. Kıbrıs Türk toplumu açısından oldukça önemli bir makam olan Müftülük daha çok kişisel çekişmelere maruz kalmıştı. Özellikle Dr. Küçük'ün siyasal liderliğine yeni

¹³ 13. Ateşin, Kıbrıs'ta... s. 239.

¹⁴ Bu konuda Hüseyin M. Ateşin'in iki eseri de, dinsel mücadele açısından bu kısır çekişmelere bakmış olsa da, Kıbrıs Türk toplumunun, toplumcu yanları "zayıf" ve bilinç düzeyleri "kıt" kişiler tarafından yönetildiğine sayısız örnekler teşkil etmektedir. Kıbrıs Türk liderliklerinin oluşumu ve gelişimine etkileri bakımından kişisel husûmetler incelenmeye değer yanlar taşımaktadır.

¹⁵ Faiz Kaymak, *Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?* İstanbul, 1968, passim.

¹⁶ Bu tutum, emekli büyükelçi Mahmut Dikerdem tarafından da yadırganmış ve Kıbrıs Türk toplumunun kendine özgü tanımlanmış bir doğrultusunun olmamasını şöyle ortaya koymuştu: "Eğer Kıbrıslı Türkler, Rumlar'ın açtığı kurtuluş savaşı bayrağını ilk günden onların eline bırakmasalar ve sömürge idaresine karşı örgütlenmelere girişeselerdi, Kıbrıs'ın bağımsızlığı davası yalnız Makarios'un ya da Grivas'ın malı olmaktan çıkar, bağımsızlık savaşına katılmış Türkler'in Rumlar'dan aşağı haklara sahip olmasına kimse razı olmazdı. Oysa İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Kıbrıs sahnesinde yalnız Rumlar görünmüşlerdir." Mahmut Dikerdem, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990, s. 123.

¹⁷ Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in İllası*, s. 41.

bir rakip olacağı kaygısıyla, Müftü'nün en küçük bir hareketi bile rahatsızlık yaratmaktaydı. Amerika'ya sadece Müftü'nün davet edilmesi bile Kıbrıs Türk liderliği içerisinde epeyce gürültü koparmıştı. Daha sonra Amerika seyahatine Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'ndan bir heyet de eşlik etti. Lakin bu seyahate ilişkin haberlerin Kıbrıslı Türklere yansıtılmasında, sahipliğini Dr. Küçük'ün yaptığı *Halkın Sesi* gazetesi, Kıbrıs Müftüsü'nü görmemezlikten gelmeyi tercih etti. Dahası Dr. Küçük, Kıbrıs Müftülüğü'nü "siyasetin şamar oğlanı" durumuna soktu.¹⁸ Bir bakıma o günlerde Kıbrıslı Türk büyükleri tarafından ortaya atılmış olan "dava" konusunda da, bu davayı yürütenlerin çapına ve o yıllardaki Kıbrıslı Rum liderlerinin yaptıklarına bakarak karar vermek gerekir.

Kıbrıs Müftüsü Dâna Efendi'nin, Amerika ziyaretinden¹⁹ beş ay sonra, Başpiskopos Makarios, 18 Nisan 1955 tarihinde 29 Asya-Afrika ülkesinin katılımıyla gerçekleşen Bandung Konferansı'na Kıbrıs'ı temsilen gözlemci olarak katılmış; Ada Rumları'nın İngilizlere karşı silahlı direniş hareketine başladıkları bir dönemde yaptığı temaslarla destek vaadleri almıştı. Bandung Konferansı'na herhangi bir Kıbrıslı "Müslüman-Türk" katılmazken, bu konferansa Müslüman kimliğiyle Filistin halkı adına katılan başka bir isimle karşılaşırız: Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseynî.²⁰ Bu konferansa katılmak için epeyce uğraşan eski Kudüs Müftüsü, sonunda Yemen'in kendi delegeleri arasında, Ma-

¹⁸ 18. Ateşin, Dr. Küçük... s. 170-183.

¹⁹ Dâna Efendi, 9 Ocak 1955 tarihinde Amerika'da yaptığı ziyaretleri ve Makarios'la ilk defa karşı karşıya gelmesini şöyle değerlendirdi: "BM'de birçok delegelerin Kıbrıs hakkında az malumât sahibi olduklarını müşâhade ettim. Kısa zamanda tanıştığım birçok delegelere, dava hakkında mütemmim malumât vermek bakımından seyahatimiz çok faydalı oldu. Kıbrıs'ı ilgilendiren bütün meseleler etrafında kendilerinin sorduklarını cevaplandırdık. Yüz bin Türk'ün sesini duyurduk. BM'deki görüşmeleri müteakip bir gün, şimdiye kadar ilk defa olarak Makarios'la karşı karşıya geldik. Bana çok hürmet gösterdi. Kendisine: "İlk defa burada mı karşılaşacaktık, ikimiz de Kıbrıs'ta Lefkoşa'da yaşıyoruz. Orada evvelce görüşmeliydik." dedim. O da bana: "Rica ederim, bu meseleler aramızdaki dostluğu bozmasın." dedi. Şükrü Torun, *Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu*, İstanbul, 1956, s. 139.

²⁰ Filistin Ulusal Hareketi'nin kurucusu olan Hacı Emin el-Hüseynî hakkında yapılan biyografî çalışması için bkz. Zvi Elpeleg, *Filistin Ulusal Hareketi'nin Kurucusu: Hacı Emin el-Hüseynî*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 222-223.

karios gibi gözlemci sıfatıyla davet almayı başarmıştı.²¹ Sadece beş ay önce Kıbrıs Müftüsü'nün yapacağı bir Amerika ziyaretinde maruz kaldığı suçlamaların düzeyine bakıldığında, gerek Kudüs Müftüsü'nün gerekse Kıbrıs Paşpiskoposu'nun içinde bulunduğu siyasal yaşamın dünyayı algılaması arasında epeyce bir fark olduğu görülecektir. Bandung Konferansı, aslında gerek Bağlantısızlık zirvelerinde gerekse BM platformlarında Kıbrıs sorununun uluslararası kimlik kazanmasında ve Asya-Afrika halkları tarafından "devletlerin egemenlik ve ulusal bağımsızlık hakları" çerçevesinde algılanmasında önemli bir dönüm noktası olmuştu. Bu durumun her ne kadar Kıbrıs Cumhuriyeti için "sui generis" bir örnek olduğu söylene bile, günümüze kadar böyle bir çerçevede değerlendirildiği de bilinmektedir.

Bandung Konferansı'nın Türkiye açısından önemi ise, sadece Fatih Rüştü Zorlu'nun "Batı sözcülüğü" yapması ve Asya-Afrika halkları açısından büyük hayal kırıklığı doğuran bir olay olmasıydı.²² Türk delegasyon, Bağlantısızlık politikasına karşı ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles adına karşı saldırıya geçti. Türkiye'nin bu tutumunun, BM'den yalıtılma ve aşağılanma olduğu ancak Kıbrıs konusundaki oylamalar sırasında anlaşılacaktı.²³ Bandung Konferansı'nın Makarios açısından önemi, dinsel kimliğiyle sömürgecilik olgusuna karşı tarihsel bir tutum takınmasıydı. Kısaca Makarios, küçük ülkesine ve sayıca az halkına rağmen, uluslararası politikaya böylesi şartlar altında başarılı bir biçimde girmiş oldu. Bunlarla birlikte Makarios'un da, diğer Soğuk Savaş lider tiplerindeki "totaliter" ve "bonapartist" tutumlardan kurtulamadığını, Cumhuriyet dönemindeki yaklaşımlarında görmek mümkündür. Belki kendisinin hiç arzu et-

²¹ Bandung Konferansı, Filistin sorununa nasıl Üçüncü Dünya halkları açısından tarihsel bir başlangıç olduysa, Kıbrıs sorununa da Başpiskopos Makarios sayesinde böyle bir etki sağlanmış oldu.

²² Zorlu, 29. Asya-Afrika ülkesinin temsilcilerine, Batı Bloku'nun saldırganca propagandasını yapmaya yeltenmiş ve büyük tepki ile karşılaşmıştır. Bkz. Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine*, İstanbul, Belge Yayınları, 1998, s. 396-397.

²³ Feroz Ahmed, *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, (Ahmet Fethi), İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s. 396-397.

mediği Kıbrıs'ın bölünmesinde bile bu yaklaşımının payı önemlidir. Bandung Konferansı'ndaki Makarios ile Zorlu'nun duruşu arasındaki fark, Bağlantısızlığa Makarios'un (olumlu) yaklaşımı ile Türkiye'nin (Batı yanlısı) yaklaşımı arasındaydı.²⁴ 1961 Belgrad Konferansı'na, Makarios Kıbrıs Cumhurbaşkanı olarak giderken, o sırada Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Dr. Fazıl Küçük aynı Bandung Konferansı'ndaki Zorlu'nun tutumunu anımsatır gibi, "Kıbrıs'ın NATO'ya girmesi gerektiği doğrultusunda" yayın yapmakta ve Makarios'u eleştirmekteydi.²⁵ Aynı yıllarda (1949-1958), Kıbrıs'ta Denktaş'ın İngiliz Sömürge Yönetimi Başsavcı Yardımcılığı görevini²⁶ yürütmekte olması ise başka bir "aykırı" durumu ve incelemeye değer bir "toplum-siyâset-millî dava" ilişkisini göstermektedir.

Makarios'un bu arada Başpiskopos olması ve Yunanistan'a yaptığı ziyaretleri, Yunan hükümeti üzerinde kamuoyunu kullanarak baskı kurmaya çalışması da önemli bir evreydi. 19 Kasım 1952 seçimleriyle Mareşal Papagos, Yunanistan Başbakanı olmuştu. Papagos, o dönemde Yunanistan'daki liderler içerisinde Enosis'i en çok destekleyen kişiydi. Zaten hükümet programında, resmen ilk kez Kıbrıs sorununun BM içerisinde çözülmesinin gereğine değinmekteydi. Papagos, Eylül 1953'te Atina'da İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile yaptığı görüşmede, kendisine, İngiltere'nin Ada'yı "hiçbir zaman" bırakmayacağını belirtmesi üzerine, İngiltere'nin bu tutuma devam etmesi halinde konuyu BM Genel Kurulu'na götüreceğini açıklamıştır. İngiltere'nin buna cevabı da Sömürgeler Bakanı Hopkins aracılığıyla ikinci kez "hiçbir zaman" olmuştur. Bu restleşmelerden sonra 16 Ağustos 1954 tarihli bir belgeyle BM Genel Sekreteri'ne başvuran Papagos, IX. Genel Kurul gündemine, şu madenin koyulmasını istiyordu: "Eşit haklar ve self-determinasyon

²⁴ Mehmet Hasgüler, *Bağılantısızlık Hareketi: Yükselişi ve Düşüşü*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara, 1998, s. 213.

²⁵ Mehmet Sonuç, "Bağılantısız Ülkeler ve Kıbrıs", *Özgürlük Dergisi*, cilt III, sayı. 31 (Ocak 1989), s. 10, 15.

²⁶ Rauf R. Denktaş, *Koloni İdaresinde Kıbrıs Türkleri*, İstanbul, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları: 1, 1997, s. 93.

ilkelerinin, BM koruyuculuğu altında, Kıbrıs adasında yaşayan nüfusa uygulanması." Bu başvuru sonrasında, BM'deki Yunanistan diplomatlarına "Asya, Afrika ve Lâtin Amerika ülkelerinin desteğini kazanabilmek için", BM'nin bütün organlarında, Batılı bir devlet gibi değil, Üçüncü Dünya ülkelerinin tezlerine uygun şekilde insan haklarını, self-determinasyon'u savunan bir tutum takınılması önerisi yapıldı.²⁷ Yunanistan, 23 Temmuz 1955 tarihli dilekçe ile, Kıbrıs sorununun BM X. Genel Kurul toplantısına alınmasını istedi. Bu girişimi, 1 Ağustos 1955 tarihli mektup ile Türkiye protesto etti. Londra Konferansı öncesi Yunanistan'ın bu girişimi, 23 Eylül 1955 tarihli BM oturumunda, 28 olumlu, 22 olumsuz ve 10 çekimser oyla, Genel Komisyon kararına uyularak, Kıbrıs sorununun X. Genel Kurul gündemine alınmaması kararlaştırıldı.²⁸

29 Ağustos 1955 tarihinde, Londra Konferansı, Lancaster House'da İngiltere-Türkiye ve Yunanistan heyetlerinin ortak katılımıyla başladı. Konferansta Türkiye heyetine Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Yunanistan'a Dışişleri Bakanı Stefanopulos ve İngiltere'ye ise Dışişleri Bakanı Harold Macmillan başkanlık yapıyordu.²⁹ Bu konferansın Türkiye açısından önemi, Lozan Konferansı'yla Ada üzerindeki tüm haklarını yitirmesinden sonra "birinci derecede" taraf olduğuna ve günümüze kadar garantör ülke misyonunu kazanmasına ilişkin bir adım olmasıydı. Konferansın son günü, 6 Eylül 1955'te İngiliz Dışişleri Bakanı Macmillan bazı anayasal öneriler ileri sürdü.³⁰ Bu teklifler, özerklik temelinde bir çözümü de içermekteydi. "Self-govern-

²⁷ Bu başvuruda, İzlanda dışındaki NATO üyeleri İngiltere'yi desteklerken; Doğu Bloku, Lâtin Amerika ülkeleri ve yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerden bazıları Yunanistan'ın arkasında yer aldılar. Gürel, op. cit., s. 95.

²⁸ Gürel, op. cit., s. 110.

²⁹ Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri (1878-1960)* cilt I, Lefkoşa, 1960, s. 91-92.

³⁰ Türkiye'de 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde İstanbul'da büyük bir yağmalama "organize" edildi. Bu konuda Zorlu'nun, Londra Konferansı sırasında İstanbul'a telefon ederek, "Buradaki durumuma, biraz faaliyet göstererek yardımcı olabilirsiniz." dediği, 1960-1961 Yassıada Mahkemeleri sırasında açıklanıyordu. Yine aynı duruşmalarda, polislin İstanbul'daki olaylar sırasında fazla bir şey yapmama emri aldığı da öne sürülecekti. Bkz. W. F. Welker, *The Turkish Revolution 1960-1961*, Wash, D.C., 1963, s. 34, aktaran Gürel, op. cit., s. 109.

ment" olarak anılan bu plân, Ada'nın egemenliğini İngiltere'ye bırakmaktaydı. Üçlü konferansın tarihsel olarak en önemli sonucu İngiltere'nin Ada üzerindeki egemenliğini devam ettirmesi için yanına Türkiye'yi almış olmasıydı.³¹ Bu gelişmeler üç NATO üyesi ülke arasında yaşanırken, Kıbrıs'ta "ulusal kurtuluş savaşı verenler" ile "anti Enosisçiler" karşılıklı olarak "düşmanlık temrinlerini" geliştirmeye başlamışlardı bile. Bundan sonra yaşanacak olanların, sadece İngiltere'nin stratejik çıkarlarını Kıbrıs üzerinde üs alarak devam ettirmesine (ya da Ada'nın bütününe üs yapmasına) hizmet edeceği de ortaya çıkmıştı.

1956 yılına girildiğinde, İngiltere Hükümeti, Kıbrıs Valisi Harding'e, özerklik (yani self-government) konusunu ele alma görevi vermişti.³² Harding, Makarios ile yaptığı görüşmelerde, özerklik konusunda beklediğini bulamadı. Doğrusu Makarios, "self-determination" hakkıyla ilgili bir teminat elde etmek istemişti. İşbirliği yapmaktan kaçınan Makarios'u, İngiliz Sömürge Yönetimi 9 Mart 1956 tarihinde tutuklatarak, başka bir sömürgesi olan Seyshell Adası'na sürgüne gönderme kararı aldı. Bu arada Makarios'un Ada'dan sürgüne gönderilmesiyle, Kıbrıs'ta Rumlar'ın mücadelesi ve İngiltere'ye olan öfkesi daha bir artmış oldu.³³ Üçüncü Dünya halkları açısından Makarios, "tam bir ulusal kurtuluş savaşı veren" lider kimliğini de böylece kazanmış oluyordu. Makarios sürgüne gönderildikten üç gün sonra, Yunanistan, 13 Mart 1956 tarihinde, sorunun Genel Kurul gündemine alınması için BM'ye başvurmuştu. 1956 yılı statüko yanlılığından, Taksim tezine geçildiğini ilk defa BM oturumunda Türkiye temsilcisi Selim Sarper ilan etmişti. 12 Temmuz 1956 tarihinde, Avam Kamarası'nda İngiltere Başbakanı Anthony Eden,

³¹ İbrahim Özejder, *Türkiye'nin Kıbrıs Sorununa Girişinde Basın ve Diğer Etkenlerin Rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı, 1996, s. 23-27; Doğan Harman, *Emperyalizm, Kıbrıs ve AKEL*, Kıbrıslı Yayınları, (y.y.), (t.y.), s. 35-40.

³² Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam: Kıbrıs 1*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 44.

³³ Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı olarak Denктаş'ın, 1964-1967 yılları arasında dönemin T.C. yetkilileri tarafından Ankara'da "göz hapsinde" tutulması, Makarios'un durumu na bir anlamda benzetilebilir. Bu döneme ilişkin eleştirel tutumunu Denктаş şu kitapla ele almıştı: Rauf Denктаş, *12'ye Beş Kala Kıbrıs*, Ankara, 1967.

"self determinasyon" ilkesini kabul ettiklerini açıklıyordu.³⁴ Bu arada Makarios'un sürgüne gönderilmesinin nedeni olarak gösterilen bu talep de, İngiltere tarafından kabul edilmişti. Bu bir anlamda Makarios'a "şan" vermişti. 12 Temmuz 1956 tarihinde İngiliz Hükümeti, Lord Radcliffe'i, Kıbrıs'a anayasal komiser olarak atadığını açıkladı.³⁵ Radcliffe, Kıbrıs'ta anayasal çalışmalarını Temmuz ortalarından Aralık sonuna kadar sürdürmüştü.

1956 yılı içinde, Yunanistan BM'ye başvurarak, Genel Kurul'da Kıbrıs halkına "self determinasyon hakkının tanınması" sorununun görüşülmesini talep etmişti. İngiltere ise, Ekim ayında BM'ye başvurarak, "Kıbrıs'ta tedhişçiliği destekleyen" Yunanistan'ı, bu uluslararası örgüte şikâyet etme yolunu seçmişti. Kasım 1956'da, Genel Kurul, Yunanistan ve İngiltere'nin başvurularını tek gündem maddesi haline getirmiş ve bu maddeyi 18 Şubat 1957 tarihli oturumunda tartışmaya başlamıştır.³⁶ 22 Şubat 1957 tarihinde, Hindistan'ın sunmuş olduğu karar tasarısı oylanmış ve 76 olumlu ve 2 çekimser oyla kabul edilmiştir.³⁷ Bu karar tasarısı, BM Genel Kurulu'nun 26 Şubat 1957 tarihli oturumunda, 57 olumlu ve 1 çekimser oyla, aynen kabul edilmiş ve 1013 (XI) sayılı BM kararı niteliğini kazanmıştır.³⁸ 14 Mart 1957 tarihinde EOKA* mütâreke ilan ederek, Makarios'un serbest bırakılması halinde silahlı eylemlerin geçici olarak durdurulacağını açıklamıştır. 15 Mart 1957'te ise, NATO Genel Sekreteri Lord Ismay, NATO Bakanlar Konseyi'nin, Kıbrıs sorununun çözümü konusunda arabuluculuk yapması önerisinde bulundu.

³⁴ Yılmaz Aktuğ, "The Cyprus Question", *German Yearbook of International Law*, vol. 21, 1978, s. 314-315.

³⁵ Stavros Panteli, *The Making of Modern Cyprus: From Obscurity to Statehood*, Cyprus, 1990, s. 171-173.

³⁶ Sevim Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s. 57-58.

³⁷ Karar tasarısı şöyledir: "Genel Kurul, Kıbrıs sorununu inceledikten sonra, bu sorunun çözümünün bir barış ve ifade serbestisi ortamının bulunmasını gerektirdiği kanısına vararak, Birleşmiş Milletler Şartı'nın prensip ve amaçlarına uygun olarak, barışçı, demokratik ve adil bir çözümün bulunması samimi arzusunu ifade eder ve bu amaca yönelmiş görüşmelerin başlamasını ve devam etmesini ümid eder." Bkz. Toluner, op. cit., s. 60-61.

³⁸ İbid, s. 61.

* EOKA konusunda bkz: *Tarih ve Toplum*, Aralık 1998, sayı 180, s. 41-56, Ahmet An.

28 Mart 1957 tarihinde Avam Kamarası, Makarios'u salıverdi; ama Makarios'un Ada'ya geri dönmesine izin verilmeyecekti. İngiltere, Kıbrıs'a vali olarak Harding'in yerine Sir Hugh Foot'u, Ekim 1957'den itibaren atadı. Bu atamanın yapılması, İngiltere'nin Macmillan hükümetiyle birlikte değişmeye başlayan Kıbrıs politikasının tutarlı bir sonucuydu. Harding'in asker kökenli, Foot'un ise "liberal" bir yönetici olması, bundan sonraki İngiliz politikalarının esnekleşeceğine işaret etmekteydi.

19 Haziran 1958'de, İngiltere'nin daha önceden Yunan ve Türk hükümetlerine, hakkında bilgi verdiği, Macmillan Planı adı altındaki yeni önerileri Avam Kamarası'nda açıklanmıştı. Macmillan Plânı'na göre: a) Kıbrıs, İngiltere ve İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ile olduğu gibi Yunanistan ve Türkiye ile de bağlara sahip olacaktı. Ayrıca, Türk ve Yunan hükümetlerinin birer temsilcisi, İngiliz vali ile yeni politikanın uygulanması için işbirliği yapacaklardı. b) Kıbrıslıların, İngiliz vatandaşlıklarının yanı sıra Türk ve Yunan vatandaşlıklarını kazanmalarına da olanak sağlanacaktı. c) İki toplumun ve Türkiye ile Yunanistan'ın görüşleri alınarak, temsili hükümet ve özerklik getiren yeni bir anayasanın yapılmasına başlanacaktı.³⁹ Bu plânın iki ilkeyi içerdiği ortadadır: "ortaklık" ve "taksim". Macmillan Plânı'ndaki "Ortaklık", üç devletle birlikte, Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumlarının katıldıkları bir sistemi öngörmektedir.⁴⁰ Diğer çözüm ise, "egemenlik paylaşımı" adı altında, Ada'nın İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında "taksim" edilmesini hedefleyen bir içeriktedir.⁴¹ Yunanistan Hükümeti, Macmillan Plânı'nın uygulanmasını önlemek için, 15 Eylül 1958'de yeniden BM'ye başvurdu. Bu başvuru sonucu, Kıbrıs sorununun BM Genel Kurulu'nun XIII. oturumunda görüşülmesi kararlaştırıldı.

³⁹ Gürel, op. cit., s. 140.

⁴⁰ *Cyprus: 1964-1968*, A Facts on File Publication, London, 1971, s. 49-51.

⁴¹ Macmillan Plânı içerisinde tartışılması gereken başka unsurlar olmasına rağmen, bu yazının konusunu aşabileceğini düşünerek söz konusu niteliklere değinilmeyecektir. Bu plânı, Kıbrıs Rum idarleri derhal ve Yunanistan Hükümeti de kısa bir zaman sonra reddettiler. Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 20 Haziran'da bir açıklamada bulunarak, üçlü bir konferans üzerinde ısrar etti ve Macmillan Plânı'ndaki "ortaklık prensibinin" Türk tezi ile bağdaşabileceğini belirtti. Gazioğlu, op. cit., s. 154.

Aynı günlerde NATO Genel Sekreteri Spaak'ın arabuluculuğunda, Kıbrıs ile ilgili bir konferans toplanması önerisini de Yunanistan Hükümeti reddetti. Bağımsızlıktan önce BM'de yapılan son Kıbrıs tartışması, 25 Kasım 1958'de başladı ve 4 Aralık'ta Yunanistan ve Kıbrıs Rumları'nın arzu etmediği bir karar sûretiyle noktalandı.⁴²

NATO Bakanlar Konseyi toplantısından sonra, 18 Aralık 1958 tarihinde, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları, Kıbrıs sorunu konusunda diplomatik kanaldan yeni görüşmelerin yapılmasını kararlaştırmışlardır. Türkiye ve Yunanistan arasında, 25 Aralık'ta başlayıp Ocak ayında da sürdürülen görüşmelerden sonra, nihai bir çözüme götürecek esasla ilgili görüşmelerin yapılması konusunda görüş birliğine varılmıştır.⁴³

1950-1958 arası diğer bir önemli nokta, 1954'e kadar Türk resmî çevrelerinin NATO ittifakından ötürü Kıbrıs sorununun varlığını kabul etmemesiydi.⁴⁴ Bunun nedenlerinden birincisi; geleneksel olarak bu yollardaki resmî yaklaşım, statükonun devamı olup bir anlamda sömürgeciliğin tasfiyesine karşı çıkmaktı. Öte yandan ise Kıbrıs sorununun varlığını kabul ettiği takdirde, Türkiye yönetimi Yunanistan ile bir çatışma durumuna girebileceği kaygısına sahipti.⁴⁵ Türkiye'nin 1955'e kadar sürdürdü-

⁴² Bu karar şöyledir: "Genel Kurul, Kıbrıs sorununu inceledikten sonra, 1013 (XI) sayılı kararını gözönünde tutarak, Kıbrıs'ın yalnız geçici idaresine ilişkin düzenlemelerin değil ve fakat bu sorunun nihai çözüm biçiminin tartışılması amacıyla doğrudan doğruya ilgili üç hükümet ile Kıbrıslı temsilcilerin katılacağı ve ilgili taraflarca kabul edilebilir olan diğer hükümetler ve kişilerin de yardımcı olacağı bir konferansın yapılmasını, Kıbrıs sorununa anlaşma yoluyla bir çözüm bulunmasında barışçı bir gelişmenin en iyi ümidi olduğuna inanır." Toluner, op. cit., s. 69.

⁴³ Ibid, s. 71.

⁴⁴ Bu konuda 1950-1954 yılları arasında, Türk Dışişleri bakanlarının açıklamaları ve değerlendirmeleri için bkz. Hasgüler, *Kıbrıs'ta...* s. 55-57.

⁴⁵ 1951 yılında, Avrupa Konseyi'nin Bakanlar toplantısına katılan Türkiye Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün, Yunanistan Dışişleri Bakanı'na şu sözleri söylemesi oldukça ilginçti: "Birdenbire ortaya Kıbrıs meselesi çıkarmaktasınız. Sizden çok rica ediyoruz, bunu yapmayın. Mareşal Papagos (Yunanistan Başbakanı) Yunanistan tarihine şanlı bir komutan, büyük bir devlet adamı olarak girecektir. Başındaki şeref tâcına bir Kıbrıs incisi ekmeğe gerek yoktur. Bu kendisine hiçbir şey kazandırmayacaktır. Sizden, Atatürk ile Venizelos'un büyük ıstıraplar, büyük çatışmalar bahasına tarihi de yenerek kurdukları Türk-Yunan dostluğu adına YALVARIYORUM, vazgeçin yoktan ortaya Kıbrıs meselesi çıkarmaktan..." Hikmet Bil, *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, İkinci Baskı, İstanbul, İtmat Kitabevi, 1976, s. 76.

ğü statükocu tutum aniden değişti ve "taksim" tezine sarıldı. 1958'e kadar sürdürülen "Ya taksim ya ölüm!" gösterilerinden sonra, Türkiye Kıbrıs'ın bağımsızlığını savundu. Kısaca Türkiye'nin 1950-1958 arasındaki yalpalamalarının altında, ulusal bir Kıbrıs politikasının olmayışı ve Batılı güçlere göre karar vermesi yatmaktaydı.⁴⁶

Tabii Türkiye'de henüz Makarios konusunda salt "Kızıl Papaz", "Akdeniz'in Castrosu" gibi anti komünist ve Batı merkezli yaklaşımları aşabilecek değerlendirmeleri yapacak araştırmacılar da ortada gözükmemektedir.⁴⁷ Makarios'u ele alırken, Yunanistan karar vericilerinin bu zât hakkında yaptığı değerlendirmelere bakmakta fayda vardır. 1951-52 yıllarında, gerek Yunanistan'ın gerekse Türkiye'nin birlikte NATO üyeliklerinden ötürü her iki ülkedeki algılamalar çoğu zaman "anti komünizm" temelinde yapılmaktaydı. Soğuk Savaş algılamaları çerçevesinde Bağlantısızlık Hareketi'ne aktif üye olarak katılacak Makarios'a herhalde bakış açıları aynı pencereden olsa gerekti. Zaten iki ülkenin de ABD ile kurmuş oldukları ittifak gereği bundan başka bir tutum takınmaları da beklenemezdi.⁴⁸ Yunanistanlı karar vericilerin Makarios'a bakış açıları, bazı Helen diplomatların yazdıklarından hareketle değerlendirildiği takdirde, Türkiye'de söylenenlerle epeyce benzerlikler taşıdığı görülebilir. Bu diplomatlar, 1986 yılında yazdıkları anılarında bunu açıkça belirtmişlerdir.

⁴⁶ Kızılyürek, op. cit., s. 99.

⁴⁷ Bu konuda önemli ve tek bir örnek olması açısından, İbrahim Çamlı'nın Makarios'u anlama konusunda yaptığı değerlendirmeleri atlamamak gerekir: İbrahim Çamlı, *Dünya, Amerika, Türkiye*, Köprü Yayınları, 1966, s. 19-33.

⁴⁸ 1960'ların başından itibaren ABD, Makarios'un ne Kıbrıslı komünistlere gösterdiği hoşgörü, ne bağlantısızlık politikasını, ne de 1964'te Sovyetler Birliği'nden yardım isteğinden bulunmasını hoş karşılamıştır. ABD, Makarios yönetimini "Akdeniz'de geleceğin Küba'sı" ve Kıbrıs sorununa NATO çerçevesinde çözüm bulunmasının önündeki en büyük engel olarak görüyordu. Anderas D. Mavroyannis, "Kıbrıs Sorununun Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", Semih Vaner (Der.), *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, İstanbul, Metis Yayınları, 1990, s. 138.

BAĞLANTISIZLIK HAREKETİ VE KIBRIS SORUNU*

Mehmet HASGÜLER

ÖZET

Bağlantısızlık Hareketi bilindiği üzere, yoğun olarak rengini Asya-Afrika ülkelerinden almasına rağmen, kurucu liderlerden Tito'nun eşsiz katkılarıyla bu harekete "Avrupa kanı" da karışmıştı. İşte bu Bağlantısızlık Hareketi'nin Avrupa boyutu içinde Kıbrıs'ın yeri de azımsanmayacak ölçülerde önem kazanmıştı. Küçük bir ada devleti olmasına rağmen Kıbrıs'ın, Bağlantısızlık Hareketi'ndeki prestijinden ötürü, Soğuk Savaş boyunca uluslararası politika alanında Hindistan, Mısır, Endonezya ve eski Yugoslavya kadar önemsenen bir konumu vardı. Bu önemin şekillenmesi, Bağlantısızlık Hareketi'nin serüveni ve Kıbrıs sorununun tarihsel gelişimi karşılaştırmalı bir biçimde bu incelemede ele alınmaya çalışılacaktır. Bir anlamda günümüzde Avrupa Birliği içerisinde Kıbrıs tartışmalarının güncelleşmesi ile on yıl öncesine kadar Bağlantısızlık Hareketi'nin yarattığı etkinliklerin sonuçları benzerlikler taşımaktadır. Bu anlamda uluslararası politika ve uluslararası ilişkiler dinamikleri açısından, 1960-2000 yılları arasında küçük bir ülkenin yarattığı etki de incelemeye değer özellikleriyle kendini göstermektedir.

GİRİŞ

Bağlantısızlık Hareketi'nin ortaya çıkmasıyla Kıbrıs sorununun uluslararası nitelik kazanması arasında tarihsel açıdan bir iççelik söz konusudur. Başka bir deyişle Kıbrıs'ın İngiliz sö-

* II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, D. Akdeniz Üniversitesi, 13-17 Kasım 2000.

mürgesi olduğu sırada Makarios'un Başpiskopos olarak 1955 yılında Bandung'da yapılan Asya-Afrika Konferansı'na katılmasıyla ilk defa bu halklar böyle bir adanın varlığından haberdar oldular. Kıbrıs'ın bağımsız bir ülke olmasıyla "su-i generis" yapısına rağmen, Bağlantısızlar arasında bu adanın bulunması hareketin temel ilkeleri açısından ilginç bir durum oluşturmuştur. Tabii dönemin Kıbrıslı Rum liderlerinden biri olarak Makarios'un bu hareketin kurucuları arasında bulunması Bağlantısız ülkeler açısından özel bir anlama sahipti. Lakin Kıbrıs Türk liderliği daha başından bu ülkelere Türkiye'nin uzak durmasından ötürü Bağlantısızlık Hareketi'ne önyargılı davrandı ve böylece sorunun bir tarafı olarak bu platformlarda kendini ifade etme şansından mahrum oldu. Dahası 1955 Bandung (Asya-Afrika Halkları) Konferansı'nda, dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun yaptığı konuşmada "hür dünya" hakkında övgü dolu bir söylem sergilemesi, bu halklar açısından epeyce onur kırıcıydı.

Makarios'un başından beri hareket içinde bulunması, Bağlantısızları kendi tezleri çerçevesinde yönlendirmesinde ve bu yönlü karar aldırmasında da rol oynadı. Böylece Makarios, Bağlantısızlık zirvelerinde alınan kararların hemen Birleşmiş Milletler platformlarına taşınmasına ve bu kararların hayata geçmesinde önemli bir rol oynadı (Hasgüler, 1999). Genelde Türkiye'de bilinenin aksine, Makarios uluslararası politikada etkili bir kişiydi. Özellikle Bağlantısızlık Hareketi'nin uluslararası politikaya ilişkin yaklaşımlarının ve temalarının Kıbrıs sorununun özellikleri itibarıyla çakışması da bu ülkelerin Ada'daki gelişmelere "farklı" bir kaygıyla yaklaşımlarını da tetikledi.

İşte böyle bir hareketin, Kıbrıs sorununu özellikle Soğuk Savaş boyunca etkilemesine temel olan nedenler ortaya konmuştur. Aynı şekilde hareketin ilkeleriyle bu sorunun çakıştığı noktalarda gözönünde bulundurularak tahliller yapılmıştır. Bu çalışmada temelde Bağlantısızlık Hareketi'nin 1955-1998 yılları arasındaki zirveleri tek ele alınarak Kıbrıs sorununa yaklaşımları ve kararları karşılaştırmalı bir biçimde ele alındı ve Türk

tezlerinin uzun yıllar bu ülkeler tarafından dikkate alınmamasının nedenleri incelendi.

BAĞLANTISIZLIK HAREKETİ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dekolonizasyon süreciyle birlikte Asya-Afrika halklarının büyük bir kısmı 30 yıl gibi bir sürede bağımsız oldu. Dekolonizasyon süreci Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Asya-Afrika halklarının bağımsızlaşma süreçleri eski SSCB ile ABD'nin global hegemonya çabalarının sonucu olan Soğuk Savaş olgusuyla eş zamanlı olarak yaşandı. 1955 Bandung Konferansı'yla ipuçlarını veren Bağlantısızlık Hareketi'nin oluşum süreci 1961'de tamamlandı ve bu hareketin liderleri Bağlantısızlığın anlamını "blok dışı" kalmak olarak belirlediler (Martin, 1962). Yalnızca bununla da kalmayıp, kendilerinin bir blok olmadıklarını sürekli ifade ettiler. Zaten hareket enternasyonal düzeyde etkiler getirebilecek bir ideolojiye sahip olmadığından ötürü bir blok oluşturması da mümkün değildi. Başka bir deyişle Bağlantısızlık Hareketi kendini "kendi dışındaki ortama" göre tanımlamıştı. Bu nokta hareketin en önemli zaafiydi (Mates, 1979).

Bağlantısızlık Hareketi'nin önemli sorunlarından biri de liderlerin belirleyici olması, kurumsallaşmanın zayıf olması ve bundan ötürü de hareketin fikirlerinin ideoloji oluşturmayacak kadar dar kapsamlı "sloganlara" indirgenmesiydi. Hareketin doğuş evresindeki böylesi bir karmaşa ileriki dönemlerde de homojen bir yapının ortaya çıkmasını engelledi. Bağlantısızlık Hareketi'nin başlangıçta bir liderler hareketi olarak ortaya çıkması anlaşılabilir bir durumdu. Günümüzde hâlâ bu niteliğini koruması hareketi zayıflatan ve etkinliğini zaafa uğratan bir olgu haline geldi.

Bağlantısızlık Hareketi'nin kısa sürede büyük bir hevesle oluşturulup yükselişe geçmesinin sebeplerini, salt Soğuk Savaş ortamının sağladığı koşullarda aramak yeterli derecede açıklayıcı değildi. Soğuk Savaş ortamında rüzgârın anti emperyalist ve Sosyalist Blok yanlısı esmesi, harekete rengini vermekle bir-

likte, ulusal egemenlik ve kalkınma kavramları harekete katılan ülkelerin öncelikli söylemleri oldu (Singham, Hune, 1986). Bu söylemlerden hareket eden bağlantısız liderler, kısa bir süre için de olsa kendi ülkelerinde rahat ve prestijli bir konuma ulaştılar. Bu noktada Bağlantısızlık politikası, liderlerin prestijlerini ulusal ve uluslararası düzeyde daha da artıran bir gelişme olarak belirdi ve bundan ötürü de samimiyetle desteklendi. Ama bu koşulları sağlayan temel faktör, bağlantısız ülke liderlerinin söylemlerinin ya da karizmalarının gücünden ziyade sömürgeciliğin derin etkisiyle oluşan bu ülkelerdeki sosyo-politik yapının düzeyiyle ilgiliydi. Bağlantısız ülkelerin neredeyse tamamı, tarım ağırlıklı emek yoğun ekonomilere dayanan bir toplum yapısına sahipti. Sömürgeciliğin yarattığı eğitim ve kitle iletişim araçlarının durumu, ezilen kesimlerin örgütlülüğü yeterli düzeyde değildi. Bu koşullar siyasal iktidarlar için "rahatlatıcı" bir ortam oluşturdu. Bağlantısızlık Hareketi'nin ilk on yılında bu koşullar liderlere uluslararası alanda özgür inisiyatifler sağladı.

Özellikle 1970'lerle birlikte dünya ölçeğinde kendisini hissettiren yeni ekonomik yönelimler Bağlantısızlığı bir durgunluğa sürükledi. Bu ekonomik yönelimler, "ulusal kalkınmacı ideolojiye" ilk darbeyi vurdu. Ülkelerin iç dinamizmi de Bağlantısızlığın kuruluş dönemindeki ilk kuşak liderlerde görülen, sınıflararası çelişkileri perdelemeyi başarabilen kişiliklere dayanan "bonapartist" yapıları sarstı ve "millî lider" imajı, yerini "komprador yöneticilere" bıraktı. Çok hızlı nüfus artışlarının ve iç göçün sonucu olarak çarpık kentleşme ve yaygın işsizlik ortaya çıktı. Eğitim ve okur-yazarlık konusundaki gelişmeler, liderliği sarsıcı siyasal bilinç oluşumuna yol açmakla birlikte, ülke içi ekonomik gerçekler olduğu gibi kalmaya devam etti. Üçüncü Dünya ülkelerinin birer birer içine düştükleri ve ekonomik-siyasal-sosyal koşulların bileşkesi olan bu krizler, özellikle 1980'lerde Bağlantısızlık Hareketi'ni de etkilemeye başladı. Bağlantısızlık zirvelerinde uluslararası sistemin ve BM'nin demokratikleştirilmesini istemelerine karşın, bağlantısız liderlerin pek çoğu

ölkelerini demokratikleştirme konusunda istekli değillerdi. En büyük ve en kalabalık bağlantısız devlet olan Hindistan, demokrasi konusunda istisnai bir durum oluştırdı. Hareketin varlığı artık prestij sağlamak bir yana, itibar kaybına neden olmaya başladı. 1992 Jakarta Konferansı'ndan itibaren Bağlantısızlık Hareketi'nin gündemine bu problemler de girmekle birlikte, kalıcı çözümler bir türlü geliştirilemedi. Jakarta Konferansı'yla birlikte hareket kimlik ve misyon tartışmalarını yoğun bir biçimde yaşamaya başladı (Syatauw, 1993).

SSCB'nin Bağlantısızlığa yaklaşımı, uzun yıllar Lenin'in "emperyalizm" ve "doğuda ulusal kurtuluş mücadeleleri" konularında özel olarak dile getirdiği görüşler çerçevesinde şekillendi. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve dekolonizasyon olguları, Lenin'in öngörülerini doğruladı. Lakin ileriki dönemlerde, bağımsızlıklarını kazanan eski sömürge halklarının ulusal burjuvazilerince kurulan Bağlantısızlık Hareketi'nin politik tercihleri, Lenin'in umduğunun aksine bir tavırla SSCB ve öbür sosyalist ölkelerle dayanışmayı yadsıdılar.

BAĞLANTISIZLIK HAREKETİ ZİRVELERİNDE KIBRIS SORUNU

Makarios, Asya-Afrika halklarının liderleriyle ilk defa 1955 Bandung Konferansı'nda tanıştı. Makarios, o dönemde sadece bir başpiskopostu ve ülkesi de bağımsız bir devlet olmamıştı. Bu anlamda Bandung Konferansı, Kıbrıs açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Sonradan 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulup Kıbrıs halklarının eski sömürge biçiminden kurtularak yeni bir devlet içinde yurttaşlık kazanmaları, 1961'de kurulacak Bağlantısızlık Hareketi zirvesinde bu ölkeye kurucu ölkeler ünvanının verilmesine neden oldu. Nüfusu ve yüzölçümü açısından küçük Kıbrıs, dünya politikasına yön vermeye aday oldu. Bu durum Soğuk Savaş koşulları içinde ve özellikle Cumhuriyet'in üç garantör devleti açısından pek iç açıcı değildi. Çünkü Kıbrıs'ta her an komünistler iktidara gelebilirlerdi. Kıbrıs'ın bu hareket içinde bulunması devletin yapısı itibarıyla çelişkiler taşı-

maktaydı. Lakin Makarios'un Asya-Afrika halkları üzerinde bıraktığı olumlu ve güvenilir izlenim bu durumu düzeltmeye yetti.

Kıbrıs Cumhuriyeti, 16 Ağustos 1960'da kurulup BM'ye üye olmasından sonra, ilk defa 4 Mart 1964'de BM Güvenlik Konseyi'nde 186 (1964) sayılı kararın alınmasıyla birlikte sürekli gündemi işgal etmeye başladı. Daha sonra yine 1960-1965 yılları arasında ilk defa bu sefer BM Genel Kurulu'na Aralık 1965'de gündeme geldi. BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 yılında aldığı 186 (1964) sayılı kararın giriş ve diğer sekiz maddesi şöyledir (Sönmezoğlu, 1991): "Bütün üyeler, uluslararası ilişkilerde herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne ve siyasî bağımsızlığına karşı veya Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir başka şekilde kuvvet kullanmaktan veya tehdidinde bulunmaktan kaçınacaklardır." şeklindeki Birleşmiş Milletler Yasası'nın 2. maddesi 4. paragraf hükmünü hatırlatarak, "1- Bütün üye devletleri, Kıbrıs'ın Birleşmiş Milletler Yasası altındaki yükümlülüklerine uygun olarak egemen Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki durumu kötüleştirebilecek veya uluslararası barışı tehlikeye sokacak herhangi bir harekettten veya hareket tehdidinde bulunmaktan kaçınmaya çağırır."

Yukarıda sadece giriş ve birinci maddesi verilmiş olan Güvenlik Konseyi'nin oy birliğiyle aldığı 186 (1964) sayılı kararı Türkiye Hükümeti de benimsemişti. Bu karar aynı zamanda Kıbrıs'a BM Barış Gücü gönderilmeyi de içermekteydi. Bu arada Başbakan İnönü, BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararına rağmen Türkiye'nin müdahale hakkının sürdüğünü açıklamıştı.

Kıbrıs, Bağılantısızlık Hareketi'ne sorun olarak ilk defa 1964 Kahire Zirvesi'yle girdi. 1964 Kahire Zirvesi'nin Türkiye açısından fiyasko olmasının nedeni, o güne kadar Türkiye'nin izlediği "tek yönlü politika" ile ne kadar ilişkiliyse de, sorunun diğer bir boyutuyla da Bağılantısızlığın ilkeleriyle çelişmesiyle de ilgili vardı (Günver, 1984). Şimdi sırasıyla, bu zirvelerde Kıbrıs konusunda alınan kararlara bakalım. Ekim 1964 Kahire Zirvesi'nin ardından yayımlanan "Barış ve Uluslararası İşbirliği Progra-

mı"nın "Devletlerin Egemenlik ve Toprak Bütünlüklerine Saygı" başlığını taşıyan 5. bölümünde şöyle denmekteydi: "Konferans, Kıbrıs'ta var olan durumdan endişe duyarak, bütün ülkelere BM Bildirgesi'nde yer alan ve uymak zorunda oldukları hususları gözönünde tutarak (özellikle 2. Madde, 4. Paragraf) Kıbrıs'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösterme, Kıbrıs'a yönelik herhangi bir tehdit veya güç kullanımı ya da müdahaleden uzak durma, Kıbrıs halkının rıza göstermeyeceği, adil olmayan çözümlerin Kıbrıs'a zorlanmaması çağrısında bulunur... Konferans, Kıbrıs'taki yabancı üslerin kaldırılmasını ve BM kararları gereğince yerleştirilmiş olanlar dışındaki yabancı askerî birliklerin bu ülkeden geri çekilmesini tavsiye eder." (Non-Aligned Declarations..., 1993)

Bağılantısız ülkeler arasında Rum tezinin kabul görmesi üzerine Türkiye, özellikle BM toplantılarında ısrarla Ada'da "Kıbrıs ulusu" diye bir ulusun var olmadığını; Kıbrıs halkının ırk, dil, din ve kültür bakımından birbirinden farklı Türk ve Rum toplumlarından oluştuğunu; Makarios'un Londra ve Zürih Antlaşmalarını zorla değil, kendi rızasıyla imzaladığını; Kıbrıs Devleti'ni kuran bu antlaşmalara göre de ülke sınırları içinde iki toplumun bulunduğunu; bu nedenle Türk toplumunun Ada'da bir "azınlık" olmayıp, Kıbrıs halkını oluşturan iki ana unsurdan biri olduğunu; Türk Hükümeti'nin Ada'nın Yunanistan tarafından ilhâk edilmesi anlamına gelen Enosis'e karşı olduğunu ve Kıbrıs'ın bağımsızlığını desteklediğini; Kıbrıs'la ilgili sorunların iki toplum arasında görüşmeler yoluyla hallinin gerektiğini savundu (Söylemez, 1973).

Türkiye, Kıbrıs sorunu nedeniyle 1964 yılının son aylarından itibaren çok yönlü dış politika izleme arayışlarına girdi ve temelde Bağlantısız ülkeler olmak üzere, özelde Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başladı. 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında Arap ülkelerine yakınlık gösteren Türkiye, savaş sonrası İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını destekledi ve Kudüs'ün statüsünün değiştirilmesini önleyen Genel Kurul kararına da

katıldı (Kürkçüoğlu, 1972). Türkiye'nin bu kararlardaki tutumu, gerek Bağlantısızlar gerekse Arap ve İslâm ülkeleri nezdinde, bir anlamda yakınlaşma sinyalleri olarak algılandı. Bu savaşın ardından Türkiye, 1969 Eylül ayı sonunda yapılan İslâm Ülkeleri Zirve Konferansı'na katılarak tümü bağlantısız olan İslâm ülkeleri nezdinde yeni bir mevzi daha kazandı.

Bağlantısız ülkeler, Eylül 1970'deki BM Genel Kurulu öncesinde, içine düştükleri altı yıl gibi uzun bir "uyuklama" döneminden sonra Lusaka'da yeni bir atılım yapmak için bir araya geldiler. Üçüncü Bağlantısızlar Zirvesi'nde, Lusaka'da kabul edilen karar şöyleydi (Non-Aligned Declarations...1993): "... Sorun dıştan herhangi bir dış karışma veya müdahale olmadan, Kıbrıs'ın sınırsız egemenlik ve bağımsızlığına saygı ve Kıbrıs Türk toplumunun meşrû haklarını güvence altına almak da dahil, uluslararası kabul görmüş demokratik ilkelere saygı temelinde, barışçı yollardan çözümlenmelidir. Göz önünde bulundurulması gereken ölçütler, 9 Ekim 1964 Kahire Sonuç Bildirgesi'ne ve BM Kuruluş Bildirgesi'ne, BM'nin Kıbrıs'la ilgili kararlarına uygun olmalıdır."

Kararda da görüldüğü üzere, Lusaka'da, Türkiye'nin çabalarının da bir sonucu olarak (Kahire'de adından dahi söz edilmeyen) Kıbrıslı Türkler, bu sefer "meşrû haklarının korunması" ifadesiyle anıldı.

Eylül 1973'deki Dördüncü Bağlantısız Ülkeler Cezayir Zirvesi'nde, hareketin sekreterliğini üç yıllığına üstlenen Cezayir'in etkisiyle, Kıbrıs sorununa sonuç bildirgelerinde yer verilmedi. Bu durum, Türkiye'nin sürekli olarak savunduğu "sorunu uluslararasılaştırmama, ilgili taraflar arasında görüşmeler yoluyla halletme" tezine uygun düşerken; Makarios'un, konuya ilişkin tezlerini Bağlantısızlara, 1965 öncesinde olduğu gibi kolayca kabul ettiremediğini de gösteriyordu (Sönmezoğlu, 1983).

Temmuz 1974'de, Makarios Hükümeti'ne Yunanlı subaylar tarafından yapılan askerî darbe ile Cumhurbaşkanı Makarios'un Ada'dan ayrılması üzerine, Türkiye, Ada'nın Yunanistan'a bağlanabileceği kuşkusuyla ve Kıbrıslı Türkleri korumak

amacıyla, Garanti Antlaşması'nın Dördüncü Maddesi uyarınca, "garantör devlet" sıfatıyla Ada'ya müdahale etti. Bu trajedinin ardından Kıbrıs'ın bağılantısız ülke dostları Makarios'un yardımına koştu. Küba Hükümeti, dönem başkanı Cezayir'e başvurarak, Bağılantısız Ülkeler Eşgüdüm Bürosu'nun toplanmasını istedi ve Kıbrıslı göçmenlere 20 bin Kıbrıs Lirası'na yakın bağışta bulundu. Makarios; Bumedyen, Sedat ve Tito'yu ziyaret etti. Bağılantısız ülkeler, BM'de Kıbrıs'a büyük destek verdiler. Genel Kurul tarafından oybirliğiyle kabul edilen 1 Kasım 1974 tarih ve 3212 numaralı kararı hazırlayan, beş Bağılantısız ülkenin (Cezayir, Guyana, Hindistan, Mali ve Yugoslavya) temas grubuydu. Bu temas grubu, 1975 tarihinde merkezi Küba olmak üzere kuruldu. Karar, "Yabancı askerî birliklerin Kıbrıs'ı terk etmeleri, yabancı müdahalenin durdurulması ve mültecilerin güven içinde evlerine dönmelerinin sağlanmasını" içermekteydi.

BM Güvenlik Konseyi, 12 Mart 1975 tarihinde aldığı 367 sayılı kararda, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasını esfle karşıladığını ifade ederek, Ada'dan yabancı kuvvetlerin çekilmesine ilişkin eski kararlara atıfta bulundu ve toplumlararası görüşmelerin BM Genel Sekreteri'nin iyi niyetli girişimi ile yeniden başlatılmasını önerdi (Ertegin, 1981).

1974 Kıbrıs Müdahalesi sonrası, 16-19 Ağustos 1976'da, Colombo Bağılantısız Ülkeler Konferansı Sonuç Bildirgesi'nin onuncu başlığı Kıbrıs'a ayrıldı ve öncelikle BM Genel Kurulu'nun 3212 (XXIX) ve Güvenlik Konseyi'nin 365 (1974) kararlarıyla, yine Güvenlik Konseyi'nin 367 (1975) ve Genel Kurul'un 3395 (XXX) kararlarına atıf yapılarak şu isteklere yer verildi (1955-1992 Documents of the..., 1992): Konferans, Kıbrıs'ın egemenliğine, bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve bağılantısızlığına saygı göstermeye davet ederek, yabancı askerlerin Kıbrıs'tan acilen ve şartsız olarak geri çekilmesini talep ediyordu. Bu ifadelerle 1974 sonrasında Bağılantısızlar arasında Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin durumuna ters düşmekte ve Türk tezine karşı çıkmaktaydı.

Bu, 1979 Havana Zirvesi'nde de devam etti. Havana Zirve-

si'ndeki Kıbrıs maddesinde, dış müdahaleye son verilmesi, bütün yabancı askerlerin Ada'dan çekilmesi ve toplumlararası görüşmelere yeniden başlanması çağrısı yapıldı.

7-12 Mart 1983 Yeni Delhi Zirvesi'nde, Sonuç Bildirgesi'nin 20. maddesi Kıbrıs'a ayrıldı. Kararda Kıbrıs'ın bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü, birliği ve bağlantısızlığına atıfla Ada'nın askersizleştirilmesi çağrısı yapıldı. Kararda ayrıca, BM'nin 1974'deki kararlarına da atıf yapılırken, 12 Şubat 1977 ve 19 Mayıs 1979 Doruk Antlaşmalarına da Bağlantısızlar'ın sahip çıktığına yer verildi.

1-6 Eylül 1986 Harare, 7 Eylül 1989 Belgrad, 6 Eylül 1992 Jakarta Konferansları, aynı şekilde Kıbrıs'ın bağımsızlığı, toprak bütünlüğü, egemenliği, birliği ve bağlantısızlığına sahip çıkan bir içeriğe sahipti. 1992 Jakarta Konferansı'ndan itibaren Bağlantısızlık Hareketi, iki kutuplu sistemin çökmesiyle birlikte kimlik tartışmalarına başladı. Başka bir deyişle Bağlantısızlığın ortaya çıkmasına neden olan iki kutupluluk ortadan kalkınca, Hareket anlamını yitirdi. Böylece Hareket içinde yeni misyon tartışmaları başgösterdi. Dolayısıyla Kıbrıs sorunu da Hareket'e Soğuk Savaş'ın bir mirası olarak kaldığından, Bağlantısızlık konferanslarında Ada ile ilgili alınan kararların aslında salt geçmişe dönük hatırlatmaların dışında pek önemi yoktu. 14-20 Ekim 1995 Cartagena Zirvesi Sonuç Bildirgesi, yukarıda sayılanlara ek olarak, BM Genel Sekreteri'nin 30 Mayıs 1994 tarihindeki raporuna dayanılarak, "Sorunun çözümü konusunda Kıbrıs Türk yönetimini 'politik isteksizlikle' suçlayan" değerlendirmesine de atıf yapmaktaydı (*The Call From Colombia*, 1995). 2 Eylül 1998 tarihinde Güney Afrika Bağlantısızlık Zirvesi yapıldı. Bu zirvede de eskiden olduğu gibi Kıbrıs'la ilgili bilinen kararlar onaylandı. Lakin çözüm konusunda hemen her uluslararası örgüt gibi, BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet girişimlerini desteklemeyi de ihmal etmediler.

Makarios ve Bağlantısızlık Hareketi

Makarios ve Enosis, Türkiye'de genelde ayrılmaz iki olgu gibi görülmüştür ve hâlâ daha böyle görülmektedir. Özellikle

Yunanistan'da, Nisan 1967'de, Albaylar Cuntası ile Makarios arasında önemli çatışmalar ve anlaşmazlıklar baş göstermişti. Bu anlamda Türkiye'de resmî düzeyde pek açık olmasa da, genelde "cunta yanlısı", "Makarios karşıtı" bir yaklaşım egemendi. Bunu Türk basınının genel yaklaşımlarından da anlamak mümkündür. Çünkü Türk basını, her zaman resmî tavrı onaylatmak için yayın yapmaktadır. Türk basınında "Katil Papaz", "Kızıl Papaz" gibi nitelendirmeler olurken, Yunanistan'daki darbecilere karşı daha makul ve anlayışlı yaklaşımlar söz konusuydu. Bu da, Türkiye'de 1960'ta başlayan askerî darbe geleneğinin devletin işleyişinin normal bir parçasıymış gibi algılanmasıyla yakından ilgili olsa gerek. Başka bir deyişle, Türk yetkililerce seçimle iş başına gelmiş Makarios yerine, anti demokratik ve darbeci Yunanlıların makul görülmesinin "NATO içi aile dayanışması" gibi de değerlendirilmesi mümkündür.

Makarios'un bir süre sonra vazgeçtiği Enosis konusunda, Türk akademik çevrelerinde çeşitli görüşler ve iddialar olmakla birlikte, bu konuda nedenler ileri sürerek en makul açıklamayı Süleyman Oğuz şöyle yapmıştı (Oğuz, 1975): "1- Kıbrıs'ın hayat standardı: Yunanistan'a oranla çok yükselmiş ve gayri safi millî hasıla ikinci beş yıllık plân sonunda yüzde 10 artmıştır. 2- Kıbrıs Devleti'nin başında bulunan Makarios Yunanistan'la birleşirse artık cumhurbaşkanı değil genel vali olacaktır. 3- Makarios 1960 yılında kamu oyuna başvurduğu zaman Rumların çoğunluğunun kendi politikasını desteklediğini görmüştür.

4- Makarios Türklerle yürütülen toplumlararası görüşmelerin olumlu bir sonuca varabileceğini de düşünmektedir.

Temelde bu nedenlerden dolayı Makarios, Kıbrıs'ta Enosis'e karşı çıkmaktaydı. Ama Türk akademik ve basın çevrelerinde bu makul açıklama genelde yapılmamakta ve toptancı bir yaklaşımla Makarios, değişmez Enosisçi olarak takdim edilmektedir. Makarios'un Enosis'ten vazgeçtiğini hem Yunanlı diplomatlar hem de Nikos Sampson belli dönemlerde ortaya koymuşlardır.¹ Türkiye'de Makarios'un bile anlaşılma-
ması "düşün-

¹ Sampson'un anıları içinde, "Bağımsızlık Rüyası ve Makarios'un Dönekliği" adlı bir başlık

dürücü" dür. Belki de bu eksik ve yanlış bilgiler birilerinin işine gelmektedir.

Kıbrıs, Üçüncü Dünya ile Birinci Dünya arasında sıkışan bir ülkedir. Böylesi bir ülkenin lideri olarak Makarios için, "Papazlaşmış Castro" ya da "Kızıl Papaz" nitelendirilmesi yapılaburdun, Makarios Türkiye'de ve Batı'da objektif olarak anlaşılma-

← ta, Glafkos S. Hristis özetle şunları yazmıştır: "Başpiskopos Makarios, Kıbrıs sorunun kesin sonucu olarak bağımsızlığı görmesi ve o yöne yönelmesinden sonra üç metropolit ile arasının açılmasına neden olmuştur. Metropolitlerin, Makarios'dan ya cumhurbaşkanı kalarak başpiskoposluk tahtından ayrılmasını, ya da başpiskopos olarak kalacaksa cumhurbaşkanlığını bırakmasını istemelerinin nedeni işte budur. Eski törelerimize göre, Başpiskopos olan şahıs, Kıbrıs halkının asırlardan beri sürüp gelen Yunanistan'a ilhak edilmesi emellerini gerçekleştirmek için çalıştığı sürece, sadece Kilise'nin lideri değil, aynı zamanda ethnark'tır. Metropolitlerin düşünce ve kararlarına göre, Enosis için mücadele etmekten vazgeçtiği andan itibaren, uhdesinde bulundurduğu iki makamdan birini terketmesi gerekmektedir. Başpiskopos Makarios, birçok yıl Enosis mücadelecisi olarak lâik bir kişilik göstermiştir. 1950'de gerçekleştirilen Enosis plebisiti, EOKA Mücadelesi, Kıbrıs davasının Birleşmiş Milletler'e götürülmesi için yapılan başvuruların ve Kıbrıs'ın dünyaya tanıtılması gibi girişimlerin şerefi hep kendisine aittir. Londra-Zürih Anlaşmalarının Ada'ya bağımsızlık getirmesinden sonra bile, bu anlaşmaların bir durak olduğunu, esas hedefin değişmediğini söylüyor. Zürih'in geçici çözüm olduğunu, hedefin değişmediğini duyuruyor ve buna inanıyordu. Ama o andan itibaren işler tamamen değişti. Bir an geldi ki artık kesin çözüm olarak Kıbrıs'ın bağımsızlığını görmeğe ve Enosis'çilere karşı açıkça mücadele vermeğe başladı. İşte o zaman da anlaşmazlık ve görüş ayrılıkları çıktı. Enosis'e sadık kalan Kıbrıs halkının büyük bir kısmıyla olduğu kadar üç metropolitte de uyumsuzluğa düşmüştü. Enosis'in gerçekleşmesi için kuşkusuz karşı karşıya bulunulan bazı güçlükler vardı ve bu güçlükler Enosisçiler tarafından anlaşılıyor ve anlayışla karşılanıyordu. Bu nedenle Enosis taraftarları, halkın ulusal yönde bilinçlendirilmesinin sürmesine, Yunanistan ile duygusal bağların koparılmasına ve koşulların izin verdiği bir zamanda gerçekleştirilmesi için Enosis'e bağlılığın devamına inanıyorlardı. Makarios'un politikasında herhangi bir hata var idiyse, o da kesin çözüm olarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını değil, Ada'nın bağımsızlığını görmekte gösterdiği döneklik idi. Bu yeni hedefin, halkın büyük bir kesiminin desteğini sağlayacağına inanıyordu. Ancak Enosis emeli içinde yanıp tutuşan bir halkın bu yeni hedefinde topluca kendisini izlemesi olanaksızdı. Halk böylece parçalandı. İşte bu parçalanmadan da bugünkü felâket doğmuş oldu. Darbe ve işgalden sonra Kıbrıs acınacak bir görüntü içindeydi. Bir yandan Makarios'un da desteğiyle komünistler Kıbrıs'ı duygusal bakımdan da Yunanistan'dan uzaklaştırmaya ve bir Kıbrıs ulusal vicdanı yaratmaya hız vermişlerdi. Öte yandan da Yunanistan ile ulusal ve duygusal bağlarının sürdürülmesi ve Enosis'in ihtimal dışı bırakılmaması, gizli de olsa bundan sonraki hedefi teşvik etmeğe devam etmesini korumaya çalışan güçler mücadeleye ediyorlardı. Makarios'un Gizikis'e gönderdiği ve RMMO (Rum Millî Muhafız Ordusu)'da hizmet görmekte olan Yunanlı subayların geri çekilmesini talep eden mektubu, RMMO subaylarının askere alınan acemi erlere ulusal bilinçlendirme yapmalarının durdurulması amacıyla gönderilmişti. Bu da Ada'yı taksim et-

mıştır (Hitchens, 1999).² Makarios'un kendisi anlaşılamadığından, Bağlantısızlar içerisindeki etkinliği de anlaşılamamıştır. Türkiye ve Yunanistan'da Kıbrıs sorununa ve Makarios'a yaklaşım, özelde Türk-Yunan ilişkilerinin, genelde Soğuk Savaş koşullarının şartlandırmaları altında ortaya çıkmaktadır. Halbuki Makarios'u ve onun Bağlantısızlık Hareketi içindeki etkin konumu, ancak bu şartlanmalardan uzak bir biçimde ele alınıp değerlendirilirse doğru sonuçlar çıkartılabilir.

Makarios, Nisan 1955'de, Asya-Afrika halklarının henüz yeni bağımsız olmaya başladığı bir dönemde ve Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi olduğu sırada, Kıbrıslı Rumların siyasî ve dinî lideri olarak Bandung'a katıldı. Bandung, Bağlantısızlık Hareketi'ne doğrudan yol açmamasına rağmen, BM içerisinde Asya-Afrika grubunun oluşmasına ve sömürgeciliğe karşı iki kıtanın ortak bir mücadele yürütmesine karşı kararlar almış bir toplantıydı. İşte böylesi bir toplantıda Makarios, bir yanıyla Ortodoks dünyasının, diğer yanıyla halkının İngiliz sömürgeciliğine karşı verdiği "kurtuluş savaşının" siyasî temsilcisi olarak; Nehru'nun, Nasır'ın, Sukarno'nun ve Çu En-Lai'nin yanında, tüm kıtalardaki ulusal kurtuluş savaşı veren ülke halklarına destek vermektedir (Çamlı, 1966). Kısaca Makarios, küçük ülkesine ve sayıca az halkına rağmen, uluslararası sahneye böylesi şartlar altında başarılı bir biçimde girmiş oluyordu. Makarios, Bandung'da, baş-

← üzere onlara sadık kalsa; ulusal bilinçlendirme ve Yunanistan ile var olan duygusal bağların sürdürülmesine karşı mücadele etmeseydi; darbeden önce Rumların, Kıbrıs Türklerinin bugün Türkiye ile gerçekleştirdiğini, Kıbrıs Rumları da Yunanistan'la birlikte gayet kolayca elde edebilirdi. Yani sözde 'Kıbrıs Türk Federe Devleti' maskesi altında Kıbrıs Türklerinin Türkiye ile birlikte hareket ederek Ada'nın kuzey kesimin Türkiye'ye ilhak etmiş bulunmalarından söz ediyoruz. Biz Kıbrıslıların en büyük hatalarından biri de başımıza gelenlerin bize ders olmamasıdır. Bugün dünya denilen büyük hayvanat bahçesi içerisinde ve uluslararası düzen diye adlandırılan bugünkü uluslararası düzensizlik koşullarında, Yunan ulusal bedeninden kopmuş bir vaziyette ve Türkiye'nin ayağının altında, hem de bugünkü coğrafik parçalanmış görüntüsü içerisinde yaşayabileceğini sanan ve buna inanan maalesef (Kıbrıslılar) bulunmaktadır." Bkz. *Nikos Sampson'un Anıları* (1983).

² Makarios'un Kıbrıs'ı Küba'ya çevirdiği üzerine 1960'lı yılların ilk yarısında Türkiye'de de böylesi yazılara ve kitaplara rastlamak olasıdır. Esmer, Şükrü, Ahmet (1963), "Kıbrıs ve Küba", *Ulus Gazetesi*, 15 Eylül 1963; Tevetoğlu (1966). *Kıbrıs ve Komünizm*, Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları.

ka bazı ülkeler gibi Batı'nın sözcüsü değil, önce halkının sonra da dünyadaki bağımsızlık mücadelesi veren halkların sözcüsüydü. Makarios'un Bandung'daki duruşu ile Zorlu'nun duruşu arasındaki fark, Makarios'un Bağlantısızlığa yaklaşımı ile Türkiye'nin (Batı yanlısı) yaklaşımı arasındaki farkta görülebilir.³ Türkiye'nin, özellikle 1963-1964 yıllarındaki Kıbrıs krizi sırasında gerek BM gerekse ABD nezdinde yalnızlığa düşmesinden ötürü, Bağlantısızlık Hareketi'ne yakınlık göstermesi ile Makarios'un bir bağlantısız ülke lideri olarak kabul edilip, desteklenmesi arasında elbette ki bir fark olacaktı. 1964 krizi, Türkiye'de dış politika alanında "çok yönlü"⁴ ve "kişilikli" dış politika arayışlarının başlamasına ve aynı şekilde bu yıllarda "kamuyu" oluşturma da böylece diplomasi alanına girmesine vesile oldu.

Bunlarla birlikte Makarios, 1961 ile 1977 yılları arasında yapılan Bağlantısızlık zirvelerinde ülkesini temsil etti. Kıbrıs sorununda Makarios'un Bağlantısızlar içerisinde böylesi yoğun bir şekilde desteklenmesinin bir diğer nedeni de, söz konusu hareket içindeki etkin devletlerin pek çoğunun sınırları içinde farklı etnik grupların bulunması ve Kıbrıs'taki Türk tezinin desteklenmesi durumunda kendi ülkelerindeki durumla çelişecekleri gerçeğiydi. Bir başka deyişle Türk tezi, aslında Bağlantısız ülkelerin ilkeleriyle hem çelişiyordu, hem de kendi ülkelerindeki duruma emsal teşkil edecek bir potansiyele ve "ayrılıkçı" kötü örnek olma özelliğine sahipti. Bağlantısızların, Türk tezinin 1974'den önceki durumunu desteklemesi bir anlamda BM'ye ve Bağlantısızlık Hareketi'ne üye bir ülkenin iç işlerine müdahale yapılmasını desteklemek anlamına geleceğinden dolayı da, söz konusu tezi desteklemediler. Bundan ötürü de, bu politikanın

³ 1961 Belgrad Zirvesi'ne, Makarios Kıbrıs Cumhurbaşkanı olarak giderken, o sırada Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Dr. Fazıl Küçük de, aynı 1955 Bandung'undaki Türk Dışişleri Bakanı Zorlu'nun tutumunu anımsatır gibi, Kıbrıs'ın NATO'ya girmesi gerektiği doğrultusunda yayın yapmakta ve Makarios'u eleştirmekteydi. Bkz. Sonuç, Mehmet (1989) "Bağılantısız Ülkeler ve Kıbrıs", *Özgürlük Dergisi*, Cilt. III, Sayı. 31, 10,15.

⁴ Türk dış politikasındaki çok yönlülüğe geçiş konusunda bir doktora tezi için Bkz. Fırat, M. Melek (1996). *Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğe Geçiş Süreci:(1960-1971)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

sebepleri sorgulanmaksızın, Türk basınında uzun süre Bağlantısızlık Hareketi, "Rum yanlısı" kararlar alan, "Türk düşmanı" ülkeler grubu olarak sunuldu.

Doğrusu Makarios'un Kıbrıs Cumhuriyeti, Bağlantısızlar içinde oldukça ilginç bir durum oluşturmaktaydı. Her şeyden önce bu devletin üç NATO üyesince garanti altına alınmış olması Makarios için büyük bir handikaptı. Bağlantısız ülkeler için çok orijinal tarafları olan Kıbrıs Cumhuriyeti, Makarios'un kişilik özelliklerinden ötürü, bu ülkeyi Hareket içinde prestijli bir konuma getirdi. Makarios'un bu tavrı bile, tek başına Yunanistan ile olan ilişkisi, Kıbrıs Türk liderliği ile Türkiye arasındaki ilişkiden çok farklı ve bağımsız bir çizgide olduğunu göstermeye yeterli olur.

Makarios'un bu anti kolonyalist tutumu, Kıbrıs'ın bağımsızlaşma döneminde ona büyük bir uluslararası prestij sağlayarak, 1960'da bağımsız Kıbrıs'ın rakipsiz cumhurbaşkanı adayı konumuna getirmiştir. Fakat bu durum, sadece Ada'daki Rum toplumu için bağlayıcıydı. Ada Türkleri, nereden bakılırsa bakılsın, sonuçta bir Rum papazı olan birinin Ada'daki en üst düzeyde görev almasını hoş karşılamamışlardır. Helen ulusçuluğu ve Enosis'in sözcülüğünü yapan bir papaza güvenmedikleri için onun uluslararası prestijini anlayamamışlar, onaylamamışlar ve kıskanmışlardır. Günümüzde yıllar sonra Kıbrıs sorununu ele alacak tarihçiler, belki de Makarios konusunu açıklamakta zorlanacaklar ve "Niçin Kıbrıslı Türkleri ve Türkiye'yi tahrik edecek biçimde, Kıbrıslı Rumların bu papazı cumhurbaşkanı seçtikleri" sorusu akılları kurcalayacaktır. Belki de bu durumu, tuhaflığın ötesinde budalalık olarak görenler de çıkacaktır. Kıbrıslı Rumların arasında sanki hiç adam yokmuş gibi bir papazın etrafında toplanılmasındaki hata ortaya konacaktır. Makarios'un yerine laik bir Rum politikacı olsaydı, Kıbrıslı Türkler ve Türkiye'de Kıbrıs Cumhurbaşkanı'na ve Rumlara yönelik daha sonraki dönemlerde karşılaşılan nefret ve hakaretlerin pek çoğu olmayabilecekti. Örneğin Andreas Papandreu, Makarios'tan çok daha fazla Türk karşıtlığı yapan ve bunu özellikle iç politikada

kullanan bir politikacı olduğu halde, Türkiye ve Kıbrıslı Türkler arasında Makarios'a karşı yapılan seferberliğin pek azı Papan-dreu'ya yöneltilmiştir. Makarios'un adının, 1970'li yıllarda Tür-kiye'de köpeklere verildiğine tanık olunmuştu. Makarios öldü-ğünde, sanki Türkiye'de kendiliğinden bir kitlesel bir sevinç doğmuş ve ulusal bir bayram oluşmuştu. Oysa Makarios, tıpkı Humeyni gibi cumhurbaşkanı olmak yerine ruhânî bir lider ola-rak kalsaydı ve yerine makul laik bir Rum politikacı gelseydi, Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne olan gü-venleri çok daha fazla olabilirdi. Bütün Rum cemaatini kontrol eden partiler üstü bir lider olarak, Makarios, "Türkiye'ye mey-dan okuyan papaz" görünümüyle şimşekleri üzerine çekiyor-du. Makarios aynı zamanda uluslararası alanda, aynen Cas-tro'nun Küba'yı simgelemesi gibi Kıbrıs'ın simgesi olarak görü-lüyordu. Kıbrıs denilince akla Makarios gelirdi. Adalarının bir papazla özdeş tutulması ve Hristiyan ülkesi olarak algılanması Kıbrıslı Türklerin zoruna gidiyordu.

Fazıl Küçük ve Bağlantısızlık Hareketi

Fazıl Küçük, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaş-kanı yardımcısıdır. Bağlantısızlık Hareketi'ni Türkiye resmî yet-kilileri gibi "komünist bir yapı" olarak görmekteydi. O kadar ki, 1961 Belgrad Bağlantısızlar Zirvesi'ne gitmek isteyen Makari-os'a, "Kıbrıs'ın NATO içinde olmasının faydalı olacağını" söy-ledi ve Belgrad'a gitmesine onay vermedi. Kıbrıs'ta 1963 krizin-den sonra yapılan Kahire Zirvesi'ne, Makarios'u engellemek ve Bağlantısız Arap-İslâm ülkelerini etkilemek anlamında konfe-ransa uzun ve etkileyici bir mektup gönderdi. Mektup zirvede okundu. Kıbrıslı Türklerin, uluslararası alanda dönemin etkili örgütlerinden biri olan Bağlantısızlık Zirvesi'nde okunan mek-tubunun bir paragrafı şöyle bir gafi içermekteydi:⁵ "...1- Rum li-derlerinin self determinasyon, toprak bütünlüğü ve hükümran-lık ulvî prensiplerini kötüye kullanarak, memleketin bağımsız-

⁵ Mektubun metni 8 Ekim 1964 tarihli *Halkın Sesi* gazetesinden alınmıştır. Ayrıca Bakınız. Mehmet Hasgüler (2000). *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

lığını ortadan kaldırmalarına, o memleketin hükümlerlik ve bağımsızlığına ortak olan etnik bir azınlığı başka bir devletin kölesi durumuna düşürmelerine fırsat verilmemesi;”⁶

Yukarıdaki mektuptan tam altı ay önce, Makarios’u NATO içinde yer almaya çağıran Fazıl Küçük, acaba bu sürede ne değişti ki Bağlantısızların mücadelelerine saygı duyduğunu ifade etti. 1961 Belgrad Zirvesi’ne gitmek isteyen Makarios’a, aynı şekilde anavatanlar gibi NATO ittifakı içinde olunmasının önemini ileri sürerek, Makarios’un konferansa katılmasını da veto etmişti. Yukarıda da ifade edildiği gibi Makarios’un Bağlantısızlık Hareketi içindeki saygın konumuna göre, Fazıl Küçük’ün, başında komünist bir yapı olarak gördüğü Bağlantısızları sonradan Asya-Afrika halklarının çıkarına olan bir örgüt olarak gördüğünü ifade etmesi anlaşılması zor bir tutarsızlık örneğidir.

Bu mektubun dikkate değer diğer bir yanı da, 1983 sonrası Kıbrıs Türk “aydın taifesi” “self determinasyona” dört elle sarılırken, eski liderin söylediklerini hiç dikkate almamalarıydı. Özellikle Kıbrıs Cumhuriyeti ile bu hakkın kullanıldığını söyleyen Fazıl Küçük, ikinci defa böyle bir hak talebinde bulunmanın anlamının Enosis ya da Taksim olacağını söyledi.

KAYNAKLAR

1. Çamlı, İbrahim (1966). *Dünya, Amerika, Türkiye ve Diğer Dış Politika Yazıları*, İstanbul: Köprü Yayınları.
2. Erteğün, Münür, Necati (1981), *In Search of a Negotiated Cyprus Settlement*, Lefkoşa.
3. Esmer, Şükrü, Ahmet (1963), “Kıbrıs ve Küba”, *Ulus Gazetesi*, 15 Eylül 1963.
4. Fırat, M. Melek (1996). *Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğe Geçiş Süreci: (1960-1971)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. Günver, Semih (1984). *Tanınmayan Meslek: Anılar ve Portreler*. An-

⁶ Bu mektubun belki de en talihsiz kısmı, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurucu ortaklarından biri olan Kıbrıslı Türkler’den kendi seçtikleri lider ve var olan devletin en üst makamındaki kişi tarafından azınlık diye söz edilmesiydi. Başka bir deyişle, hem Kıbrıslı Türkler adına Kıbrıs Cumhuriyeti’nin en üst makamını paylaşmak, hem de kendini Bağlantısız ülkelere azınlık olarak ilan etmek inandırıcılık açısından güçlü bir tez değildi. Söz konusu cümlelerin altı tarafımızdan çizilmiştir.

kara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi.

6. Hasgüler, Mehmet (1999). "Uluslararası Politikada Kıbrıs Sorunu (1950-1958)", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 187, 17-23.

7. Hasgüler, Mehmet (2000). *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim.

8. Hitchens, Cristopher (1999). *Hostage to History: Cyprus from the Ottomans to Kissinger*, London: Verso.

9. Kürkçüoğlu, Ömer (1972). *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası: (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Sevinç Matbaası.

10. Martin, W. Lawrence (1962). (ed.), *Neutrality and Non-Alignment: The New States in the World Affairs*. New York: Preager Publishers.

11. Mates, Leo (1979). "Non-Alignment and the Two Major Power Blocks", *Man and Development*, No 3, 131-140.

12. *Nikos Sampson'un Anıları* (1983). Kıbrıs Türk Federe Devleti Enformasyon Dairesi Yayını, Lefkoşa.

13. Oğuz, Süleyman (1975). *Kıbrıs, Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle*, İstanbul.

14. Singham, A. W. & Hune, Shirley (1986). *Non-Alignment in an Age of Alignments*. London: Zed Books.

15. Sonuç, Mehmet (1989) "Bağılantısız Ülkeler ve Kıbrıs", *Özgürlük Dergisi*, Cilt. III, Sayı. 31, 10,15.

16. Sönmezoglu, Faruk(1991). *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu: 1945-1986*. İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.

17. Sönmezoglu, Faruk (1983). "Bağılantısız Ülkelerin Zirve Konferansları ve Kıbrıs Sorunu", *İktisat Dergisi*, Sayı. 218-219, 46-51.

18. Söylemez, Yüksel (1973). ed., *Foreign Policy of Turkey at the United Nations between the Years 1966-1972: Public Interventions, Selected Documents, Official Communications*, Vol. One, Political and Legal Questions, Ankara: Ministry of Foreign Affairs.

19. Syatauw, G. J.J.(1993). "The Non-Alignment Movement at the Cross-Roads-the Jakarta Summit Adapting to the Post-Cold War Era", *Asian Yearbook of International Law*, No 3, 129-162.

20. Tevetoglu(1966). *Kıbrıs ve Komünizm*, Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları.

21. *Non-Aligned Declarations on Cyprus: 1964-1992* (1993). Nicosia.

22. *1955-1992 Documents of the Conferences of the Non-Aligned Countries Volume I* (1992). Department of Foreign Affairs of the Republic of Indonesia: Jakarta.

KIBRIS "BİRLEŞİK" DEVLETLERİ Mİ?*

Mehmet HASGÜLER

Önce 2 Kasım tarihinde İsmail Cem'in "bedel ödeyebiliriz" yollu açıklaması sonrası başlayan ve 23 Kasım tarihinde TBMM'de kapalı oturumda görüşülen Kıbrıs sorunu, nihayet Adalı iki liderin 4 Aralık tarihinde Lefkoşa'da ara bölgede yüz-yüze görüşmesiyle hidayete erdirildi. Bu buluşma sonrası iki liderin birlikte yemek yemesi de "güvercinler" için büyük bir hazdı. Bilinmelidir ki bu yoklamalar önemli ama yeterli değildir. Çünkü Adalılığın en önemli yanını zaten "yeme-içme kültürü" oluşturmaktadır. Zaten Denктаş'da üstümüze o kadar geldiler ki yemek bile yedik demeyi ihmal etmedi. Daha henüz 1999 Aralığında iki liderin dolaylı görüşmeleri öncesinde basına "yüzyılın son buluşması" ve Kıbrıs'a "Anglo-Sakson Çözümü (veya Kıbrıs Birleşik Devletleri Planı)" gibi başlıklarla duyuruldu. Bundan önceki (1964'den günümüze kadar) görüşmelerde de başka planlar ortaya atılmış ama her seferinde görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Tarihsel olarak bakıldığında Kıbrıs üzerine epeyce ülkenin planları olduğunu görebilirsiniz: İngiliz planı, ABD planı, eski SSCB planı, AB planı, Çin planı, Türk planı, Yunanistan planı, Bağlantısızlar planı vs. Söz konusu planlar arasında Kıbrıslılara ait herhangi bir plandan söz etmek mümkün değildir. Önemli olan Kıbrıslıların planlarının ortaya çıkması ve bunların hemen yaşama geçmesini sağlamaktır. Aralık 1999'daki yüzyılın son Kıbrıs görüşmelerinin farklı olduğu, Türkiye'nin AB'ye aday ülke olması hasebiyle KKTC Başkanı'nın yumuşamasının beklendiği ve bunun özellikle Amerikan

* *Radikal İki*, 23 Aralık 2001.

ve Türk gazetelerine de yansıdığı görülmüştü. Tabii Kıbrıs sorununun salt Ada üzerinde yaşayan iki halkın husûmetinin giderilmesi olmadığı, soruna yıllarca bir şekilde müdahil olmak isteyen güçlerden de anlaşılabilir. Ada'nın şu ana kadar devam etmiş bölünmüşlüğü'nün artık bir şekilde "yeni" uluslararası güç dengelerine ve bölgedeki revizyonlara uygun hale getirilmesi gerekir. Bu revizyonun da adına yeni dünya düzeni denildiği bilinmektedir. Özellikle Ada, yeni dünya düzeni kompozisyonu içinde "yeni" hesaplara ve planlara "konu mankeni" yapılmak istenmektedir. Kısaca Kıbrıs, yeni hesaplar içerisinde hem bölge ülkelerine yani Orta Doğu halklarına örnek olması (Müslüman-Hristiyan ortak devleti ve bir arada yaşama) istenirken, hem de (ki birincil önemde olan) Ada'nın stratejik konumu ve önemi Bakü-Ceyhan boru hattı ve Türkmenistan projelerinden ötürü artmıştır.

Türkiye'nin AB'ye aday üyeliğinin açıklanmasından günümüze değin Birliğin sürekli Kıbrıs konusuna atıf yapması, Türk karar vericilerini ve Denктаş'ı rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlığa rağmen, Türkiye'nin Kıbrıs politikalarında bir değişiklik yapılmadığı ileri sürülmüştü. Bu durumun bazı senaryoları gündeme getirmesi doğaldır. Öncelikle birinci senaryo, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Rum egemenliğinde (yani Kıbrıslıların birlikte bir çözüme ulaşmaması) AB'ye girmesi, KKTC'nin de Türkiye ile bütünleşmesini ve uzun vadede Birliğe girmesini gündeme getirmektedir. "Kıbrıs Cumhuriyeti"ne AB'nin böyle bir muamele yapması, "iki halklılık-tek devletlilik" temelindeki Ada devletini uluslararası anlaşmaları ve garantileri hiçe sayarak, "tek halklı-tek devletli" bir hukukî kişiliğin sonsuza değin kabul görmesinin yolu açılmış olacaktır. Bu Ada tarihinde son 37 yıldır devam eden toplumlararası görüşmeleri ve çözüm paradigmalarını topyekün ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir. Bu süreçte Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye üyeliği gündeme geldiği anda Kıbrıs Türkleri daha önceden de herkesin bildiği gibi uluslararası vatandaşlık haklarını kullanarak Ada'dan Avrupa'ya taşınır. Bu durumda 1983'de KKTC'yi kuran Kıbrıslı

Türkler, 2001 itibarıyla yarı yarıya ülkeden göç etmişken, bu karar karşısında tümü Ada'yı terk edebilir. Bu durumda da öncelikle Türkiye için hayati bir önem taşıyan Kıbrıslı Türkler Ada üzerinde kalmamaya başlar. Başka bir deyişle Türkiye, Kuzey Kıbrıs'ta Ada halkının güvenliği konusundaki iddiasını kaybederken, aynı zamanda Kıbrıs'ta varlık sebebini oluşturan Kıbrıslı Türk nüfusu da kaybedilmiş olur.

Bir ikinci senaryo ise, Türk karar vericileri daha önce de söylendiği gibi KKTC'yi bir rehine halinde AB'ye tam üye olunca kadar elinde tutmak isteyebilir. Bu durumda da Denktaş'ın zaten uzun bir süre Türkiye'deki karar vericilerle birlikte tezi çözümsüzlük üzerine kurulduğu için kolayca bu rolü yerine getirebilir. Her iki senaryo da çözümsüzlük hattını güçlendirmektedir. Bu durumda Türk karar vericilerinin AB'ye girme konusunda samimi olunmadığı bir sonuç olarak ortaya çıkabilir.

Bir üçüncü senaryo ise, 4 Aralık tarihinde ara bölgede başlayan iki liderin görüşmelerini sürdürmek ve başta iki toplumun en acil sorunlarını ele almak ve çözümlemekle Ada için yeni bir dönem gerçekten başlatılabilir. Bunun için iki toplumun, her iki taraftaki Rum ve Türk ailelerin asgarî yaşam güvencelerini kurmak ilk adım olabilir. Bir kere Kuzey'de yaşayan Rumlar ile Güney'de yaşayan Türklerin bulundukları bölgede eğitim, sağlık, haberleşme ve seyahat etme gibi temel insan haklarının iki lider tarafından güvence altına alınması gerekir. Bunların yanı sıra kayıplar meselesi, iki tarafın karşılıklı istismar konusu yapmayacağı bir şekilde toplu mezar yerleri tespit edilerek çözümlenmelidir. Bu ve benzeri temel insan hakları meseleleri, iki Adalı liderin kararlarıyla güven artırıcı önlemler paketinde ilk sıralarda çözümlenmesi gereken konulardır. İşe bunlardan başlanabilir. Bu yaklaşımın önümüzdeki 15 Ocak görüşmelerinin temel argümanları olması muhtemeldir.

Kıbrıs konusunda yapılan tartışmalarda genelde yaşanan sorunların değil de dışarıdan önerilen çözümlerin tartışıldığı bilinen bir gerçektir. Halbuki Kıbrıs Cumhuriyeti, 1959-60 Anlaşmalarıyla kurulduğu vakit, birbirlerine karşı kuşkulu olan taraf-

ların çıkar ve güç dengelerinin sonucu olarak oluşmuş bir sözleşmenin ürünü gibi görünüyordu. Kıbrıs'ın bağımsız olması, onun İngiliz toprağı olmasına göre Helenizmin çıkarlarına çok daha uygun bir sonuç olacaktı. Oluşan yapı içerisinde, Kıbrıs'taki Türklerin de her ne kadar eşit ortak statüsünde bir görüntüleri olmaktaysa da, bu sürekli korunabilecek bir mevzi sahibi oldukları anlamına gelmiyordu. Bu durumun yarattığı güvensizlikten ötürü, Ada Türkleri mevcut yapının oluşturduğu devleti benimseyememişti. Çünkü Rum egemenliğinin baskın olduğu bir görüntü vardı. Rumlar ise yukarda değinildiği üzere, bağımsızlığı Helen zaferler zincirinin ilk adımı olarak görüyorlardı. Sıralanan bu yargılar konusunda bazı güçlendirici delilleri Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken yapılan kasıtlı hatalarda görmek mümkündür:

a- Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının etnik temelde tasavvur edilmesiyle birlikte, her iki toplumun hem Helencilik hem de Türkçülük yapacakları koşullar için başından onlara hediye edilmiş oldu. Böylece taraflar kendi başlarına ve birbirlerinin aleyhine "borazan" çalmaya başladılar. Her iki toplumun kendi anavatanlarının millî bayramlarını, millî bayraklarını olur olmaz yerlerde kullanmalarının, anayasal bir hak olarak serbest olması, taraflara ve özellikle tüm fanatik unsurlara epeyce istismar malzemesi yaratmıştı. Bu yüzden Kıbrıs Cumhuriyeti olgusunun arkasında kimse durmuyordu ve bu genç devlet kısa sürede yetim kaldı.

b- Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken yapılan en büyük hata, bu yapının laik bir devlet olarak kurulmamış olmasıydı. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yönetici ve askerlerin bu hususu gözden kaçırmış olmaları çok büyük bir gaflettir. Çünkü farklı dinden olan iki toplumun birlikte kuracağı bir yapıda en önemli öğe laikliktir. Hindistan'da ve Lübnan'da laiklik ve demokrasi birbirlerini tamamlayan ve dengeler oluşturan kurallar olarak belirlenmişlerdir. Kıbrıs'ta da böyle olabilirdi. Fakat bu konunun üzerinden atlanarak, Kıbrıs Cumhuriyeti daha kuruluşunda dinamitleniyordu. Bir papazın ruhanî görevleri devam ettiği hal-

de politikaya atılıp aday olmasının Müslüman Kıbrıs Türk toplumunu nasıl tahrik edebileceğini kimse düşünememişti. Türkiye'de Rum aleyhtarlığını yaymak, bu papazın temsil ettiği Rum ve Yunan politikasına karşı cephe aldirmek artık çok kolaylaşmıştı. Makarios, din adamlığının verdiği masumiyet görüntüsü altında Avrupa ve Amerika'da çok geniş sempati topladığı gibi 1960'larda yükselişe geçen Bağlantısızlık ve Üçüncü Dünyacılık akımları içinde de çok itibarlı bir lider görüntüsü veriyor ve bunu da sadece Kıbrıslı Hristiyanlar adına yapıyordu. Bu anlamda Makarios, özellikle o cübbeyle her tarafa giderek Kıbrıs'ın bir Hristiyan Yunan toprağı olduğu propagandasının en büyük simgesi haline geliyordu. Tüm bunların Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'yi çileden çıkarmaması mümkün değildi. Fakat bir ihtimal var ki oldukça ilginç gözüküyor: Rumların özellikle Makarios'un kişiliğinde bu tahrikçi Hristiyanlık gösterilerine sapanarak, Ada'nın bölünmesine yol açacak süreci aptalca başlatacakları belki de Türk karar vericileri tarafından iyi tahmin edildiğindendir ki, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin laik olmayan anayasasının oluşmasına itiraz edilmedi. Makarios, din adamı olarak kalmakla birlikte kilisedeki görevlerinden ayrılp cüppesini çıkarsaydı, çok daha az tepki alacak; ona ve Kıbrıs Rumlarına karşı Kıbrıs Türklerinden ve Türkiye'den olağanüstü bir güvensizlik duyulmayacaktı. Nitekim daha sonra gelen Rum liderleri içinde en fanatikleri olan Kiprianou'ya hatta Sampson'a bile Makarios'a karşı duyulanın benzeri bir nefret duyulmamıştır.

c- Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra iki toplumun gençlerinin yetişeceği ve ortak araştırmalar yapacakları iki dilli bir üniversitenin uzun süre kurulamamış olması da çok önemli bir eksiklikti. Özellikle iki toplumun gençleri bir yandan Yunanistan'a bir yandan Türkiye'ye giderek üniversite eğitimlerini yaparlarken, kendi ülkelerine biraz daha anavatanlarının doluruşuyla dönüyorlar ve gitgide vatanlarına yabancılaşıyorlardı. Ne hazindir ki ancak iki toplum bölündükten sonra bu konunun önemi anlaşılmıştır ve 1986'da KKTC'de ilk üniversite kurulmuştur. Rumlar ise ancak 1992'de Erasmus projesi çerçe-

vesinde ve AB yardımı sayesinde bir üniversiteye kavuşmuşlardır. “Kıbrıs Üniversitesi” adıyla kurulan bu üniversite, görüntüde iki toplumlu ama fiiliyatta Rum üniversitesi olarak kurulmuştur. Peki Rum ileri gelenleri böyle bir konuyu daha önce niye düşünmemişlerdi? Zaten Kıbrıs Cumhuriyeti’ni bir araç olarak gördükleri gibi, üniversitenin ortak vatan ve ortak gelecek oluşturmada ne denli önemli bir rol oynayacağını da farkında değillerdi. Hatta böyle şeyler umurlarında bile değildi(!). Üstelik yakında Enosis sayesinde Yunanistan’la bütünleşileceği için Kıbrıs’ta boşu boşuna bir üniversite niye kurulsundu?

Türk basınında Kıbrıs sorunuyla ilgili son dönemde federasyon, konfederasyon ve ilhak gibi bazı kavramlar gündeme gelmeye başladı. Her ne hikmetse üç kavramın da Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kuran ve Türkiye’nin garantör olduğu anlaşmalar tarafından yasaklanmış olduğunun üzerinde duran olmadı. Buna rağmen bazı karar vericilerin bu tür kavramlarla durumu kurtarmaya yönelmeleri kendini aldatmaktan öte bir anlam taşıyor. Çünkü Türkiye bu tür ilişkilere girdiği anda, kendisinin toprak bütünlüğüne kefil olduğu bir ülkeyi “işgal” etmekle itham edileceği bir statüye meşrû ve yasal zemin hazırlamış olacaktır. Daha da önemlisi böyle bir “tercih” hayata geçirilirse, Türkiye Irak’ın Kuveyt’teki durumuna düşebilir. Böyle bir durumda Türkiye’yi BM Güvenlik Konseyi’nde ABD ve Rusya savunabilir mi? Kıbrıs’ın kuzeyini ilhâk kararı alması durumunda, zaten çok ağır sorunlarla boğuşan Türkiye’nin daha büyük sorunlarla cebelleşmesi kaçınılmaz hale gelecektir.

AKDENİZ'İN EN YAŞLI KRİZİ: KIBRIS*

Mehmet HASGÜLER

İlk önce eski Dışışleri Bakanı İsmail Cem'in "Kıbrıs'ta bedel ödeyebiliriz" yollu açıklamasının ardından başlayan Kıbrıs sorunu tartışmaları "derinleşmemiş" olsa da, günün sonunda Türk kamuoyunda bu soruna ilişkin farklı algılamaların ve yaklaşımların varlığını ortaya çıkardı. Türk kamuoyunda Kıbrıs, AB karşıtları ve AB yandaşları arasında karşılıklı bir mücadele ve rekabet etme aracına dönüşmektedir. Bu durum ise, Türk dış politikasında genel yararın büyüklüğü ve niteliği gibi dar ve faydacı bir yaklaşıma hizmet etmektedir. Başka bir deyişle, Kıbrıs'ta "uzun yıllardır çözümsüzlüğün ne anlama geldiğini" ya da "çözümsüzlük çözümdür" söylemine sahip çıkmış anlayışların, bugün AB'ye Kıbrıs feda ediliyor diyenlerden pek farklı gruplar olmadığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde Türkiye ile AB ilişkilerinin bu kadar ciddi boyuta vardığını anlayan çevreler de Kıbrıs'ın "önemini" anlamaya başlayıp, Kıbrıs konusunda "uzlaşmaz tavırların" terk edilmesi istenmektedir. Başka bir deyişle bu çevreler, Kıbrıs konusunda AB tezlerine aykırı davranılmamasını istemektedir. Bu tutumun en belirgin örneğini TÜSİAD'da görmek mümkündür. Halbuki Kıbrıs konusunda Türkiye esas ray değişikliğini, 31 Ağustos 1998 tarihinde, yıllar boyu savunduğu federasyon tezinden konfederasyon tezine geçerken yapmıştı. O günlerde Türk kamuoyuna bu değişiklik "tarihî karar" olarak takdim edilmişti. O günlerde bu tür tepkiler pek işitilmemişti.

* *Foreign Policy*, Ocak-Şubat 2002.

Eski Dışişleri Bakanı'nın Kıbrıs konusundaki basın toplantısından sonra konu, 23 Kasım tarihinde TBMM'de 10. kapalı oturumla ele alındı.* Kapalı oturumun ardından, Kıbrıs sorunu gündemi işgal etmeye ve tartışılmaya devam etti. Bu tartışmaların ardından 4 Aralık tarihinde, Denктаş-Klerides görüşmesi dört yıl aradan sonra Lefkoşa'da ara bölgede gerçekleşti. Bu görüşmenin ardından Klerides, kuzeye geçerek Denктаş'ın konutunda bir akşam yemeğine katıldı. Tabii arka arkaya gerçekleşen bu olumlu gelişmelerin, özellikle Kıbrıs'ın başta Türkiye-AB ilişkilerine olmak üzere Türk-Yunan ve uluslararası ilişkiler bakımından yansımaları olmuştur. Lakin bu görüşmelerin 16 Ocak tarihinde yeniden başlamasıyla hangi temel üzerinde devam edeceğini şimdiden tahmin etmek biraz zor. Buna rağmen iki liderin Ada üzerinde yaşayan her iki halk için olası çözüm formülleri üretmelerini, Kıbrıs'ın yine stratejik ve tarihî şekillenmesinden ayrı düşünmek mümkün değildir: Özellikle AB'nin Kıbrıs yaklaşımları konusunda kırılan potların, kısa ve uzun vadede yarattığı tahribatların giderilmesi, özellikle iki toplumlu-iki halklı bir hukuksal yapıyı tek halklı-tek toplumlu muamele-ye tutmak, gerçekten Ada'nın uzun vadede geleceğini Avrupa ülkelerinin yanlış kararlarıyla çıkılmaz bir yola girilmesine yol açacaktır. Bu anlamda Ada'da barış istemek, iki halkın sorunlarını olası çözüm formülleriyle tartışmak, AB'nin belirleyici etkisinden almakla başlanması gerektiğine her iki taraftaki (Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk) dinamik unsurların titizlikle üzerinde durması ve geri adım atmaması gereken bir noktadır.

Kıbrıs'ta başlayan görüşme sürecinin en yeni tarafı, Ada'nın iki halkının "eski ve kaşarlanmış" politikacılarının ortak iradeleriyle devam edecek olması ve ön şartsız başlamış olmasıdır. Tabii bu sorun herkes tarafından bilindiği üzere öylesine yaşlı ki, onu kolay kolay bir çözüme götürmeyi de zorlaştıran en önemli etkidir. Bu aşamadan sonra Ada halklarının gerçekten

* Kıbrıs sorunuyla ilgili TBMM'de ilk kapalı oturum 16 Haziran 1958 tarihinde gerçekleşti. Kıbrıs konusunu 1964 yılında 4 ayrı kapalı oturumda ele alan Genel Kurul, 1965'te iki, 1967'de ise bir oturumda Ada'daki gelişmeleri değerlendirdi. 1974'deki Kıbrıs operasyonu ardından ise bir kapalı oturum yapıldı.

bir çözüme gitmesi, özellikle Avrupalı güçler tarafından isteniyorsa, hem görüşmelere hem de uluslararası hukukun emrettiği şartlara uygun bir yaklaşım belirlemeleri gerekmektedir. Daha- sı kendisi aslında iç yapısında ve karar süreçlerinde ciddi sorunları olan bu birliğin, kendisinden fiziksel bakımdan daha yaşlı bir soruna müdahil olmaya çalışması, sorunun ruhuna ters bir nitelik oluşturmaktadır. Bu anlamda bölgesel sorunlara çözüm üretme konusunda AB'nin alması gereken epeyce yol vardır. Bu, birliğin yapısındaki heterojen bileşimle de yakından ilgilidir.

GİRİŞ YERİNE

Uluslararası politikada hegemonyasını kuran realist yaklaşımlar, devletlere fazla bir seçenek bırakmamaktadırlar. Uluslararası politikayı idealist temellerle yükseltmeye kalkıldığında, genellikle tüm devletlerin "mahcub" olacakları sonuçlarla karşılaşmaktadır. Ondan ötürü realist yaklaşım ekollerinde esas veriler çıkar-fayda ilişkisi temelinde düzenlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, uluslararası sorunlarda haklı veya haksız diye bir sınıflama veya tanımlama yapmak mümkün olmamaktadır. Çünkü BM standartları ve ilkeleri dahi, her devletin kendi tezleri bakımından kullanımına uygun bir üslupta yazılmışlardır. Buradan hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Yunanistan'ın kırk yılı aşkın bir süredir devam etmekte olan Kıbrıs sorununun çok farklı aşamalarında karşılaştıkları politik başarı veya başarısızlıklar, ilerleme veya gerilemeler, kesinlikle görece- lidir ve tarafların tezlerine haklılık veya haksızlık yönünde bir katkı sunmamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, ne Londra-Zürih Antlaşmalarında ağır bir başarısızlığa uğrayan Yunanistan kendi temel tezlerinin yanlış olduğunu düşünebilirdi ne de BM ve Bağlantısızlık Hareketi platformlarında ağır bozgunlara uğrayan T.C., tezinin tutarsız olduğunu kabul edebilirdi. Tarafların bu sorunda karşılaştıkları zorluklar veya kolaylıklar, onların uluslararası politikada kendi konumlarının içeriğinden kaynaklanmaktaydı. Fakat tüm bunların ötesinde, uluslararası politikayı sistematik-ahlâkî bir yapılanmaya ya da sınıflamaya tut-

tuğumuzda, her iki tarafın da masum olmadığını teslim etmek gerekir. Dahası her iki devletin de uluslararası politika alanındaki başarısızlıklarını kendi halklarından saklamak için binlerden su getirdikleri bilinen gerçektir. Başka bir deyişle, her görüşme ve toplantı sonrasında iki ülkenin basın-yayın organlarına ve halklarına verilen mesajlar, iki tarafın da kazandığı, kaybedenin olmadığı şeklinde olmaktadır. Bu yaklaşım bir anlamda, devletlerin ve onların basın-yayın kurumlarının yıllarca her iki halkı ucuz milliyetçilik yaparak yönlendirmeleriyle ilgisi olduğu da bir gerçektir.

Yeni dünya düzeni koşulları, Kıbrıs sorununun uluslararası sistemin kabul edebileceği bir şekilde hallini gerekli kılmaktadır. Türkiye'nin karar vericilerinin bazılarınca çözüm olarak idrâk edilen şey, uluslararası sistem tarafından aynı şekilde görülmeyebilir (Gobbi, t.y). Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemin koşulları, Kıbrıs'taki çözümsüzlüğün bir çözüm olarak sunulmasına imkân veriyordu. ABD'nin, Türkiye'nin üzerindeki etkisini zedeleyecek şekilde Türkiye'ye tavır almasının kendi çıkarlarına uygun olmadığını dört yıla yakın süren silah ambargosu da göstermişti. Fakat günümüzde 25 yıl öncesinden farklı olarak Kıbrıs sorununun sürüp gitmesi, ABD'nin menfaatlerine aykırı bir durum oluşturmaktadır. ABD Kıbrıs'a göre çok daha ağır bir sorun olan Filistin meselesinde, dünyadaki en yakın dostu "küçük kardeşi" İsrail devletine dahi baskı uygulamaktan çekinmemiştir. Kaldı ki Türkiye'nin ABD dış politikasındaki konumu hiçbir zaman İsrail'in önceliği, aciliyeti ve önemi ile kıyaslanamaz. Ayrıca ABD açısından kendisine çok "derin" askerî, siyasî hatta kültürel bağlarla bağlı ve bağımlı bir devlet durumuna getirilmiş T.C.'nin, mesela İran'dakine benzer bir şekilde "kaybı" hiç kimsenin gerçekleşeceğine ihtimal vermediği bir düşüncedir. ABD dış politikasında insan hakları ağırlık kazanmıştır ve yeni şartlar altında dostları ve müttefikleri dahil olmak üzere artık hiç kimse, ABD'den Soğuk Savaş dönemindeki anlayışı görmesi mümkün değildir. ABD açısından son on yıla bakıldığında, benzer bir sürecin daha uzun yıllar devam etmesi

muhtemeldir. Böylelikle Kıbrıs sorunu da ABD açısından, Soğuk Savaş koşullarında Ada'nın yerel halklarının bir biçimde yaşadıkları sorunların ve bu sorunların uluslararası sistemle olan örtüşmesi sonucu sürmüş olan çözümsüzlük süreci artık bir biçimde çözümlenmesi gereken bir hal almıştır.

Kıbrıs sorununu anlamaya dönük tarih çalışmalarında klasik bir yaklaşım hakimdir. Bu yaklaşıma göre, Ada üzerinde hakimiyet kurmuş olan emperyalist güçlerin geliş ve gidişlerini kronolojik olarak esas alan incelemelerle Ada tarihi anlatılmaya ve anlaşılmasına çalışılmaktadır. Aslında yanlış bir yaklaşım olmamakla birlikte, Kıbrıs'ta uzun yıllar yaşayan yerli halklar ile doğrudan bir bağı olmamış dış güçlerin bir bütün olarak algılanmasına ve söz konusu coğrafyadaki halkların çoğu zaman dış güçlerin stratejik çıkarlarının bir unsuru gibi görülmesine yol açmaktadır. Bu çalışma da klasik yaklaşımdan ayrılmamakla birlikte, Ada halklarını belirgin çizgilerle ifade etmeyi ihmal etmemeye çalışacaktır. Bu yaklaşım birbirinden bağımsız dış güçler ile coğrafyasının bir türevi gibi duran yerli halkların da anlaşılmasını mümkün kılacaktır. Kısacası hem klasik yaklaşım göz önünde tutulacak hem de bu yaklaşımda eksik olan öğelere de yer verilmeye çalışılacaktır. Bu zaten tarihsel olguların anlaşılması ve geçmişten günümüze doğru açıklayıcı olunabilmesi için de gerekli olan bir hassasiyettir.

Bu bağlamda diğer bir yaklaşım hatası da, İngiltere'nin Kıbrıs'ı sömürgeleştirdiği dönemi, sadece İngiliz ulusal çıkarlarıyla anlatmak ve böylece Ada halklarının irade ve taleplerini görmezlikten gelerek bir sonuca varmaktır. Bu durum aynı zamanda, Soğuk Savaş yıllarında Ada üzerinde doğrudan egemenlik kurmuş diğer iki dış güç için de geçerlidir. 1990 sonrası başlayan AB'nin Kıbrıs ilgisi ve sonrasında Ada'yı birliğe katma konusundaki yaklaşımlar ile dış güçlerin daha önceki tutum ve yaklaşımları pek farklı değildir. Başka bir deyişle Ada'nın sorunlarını ve stratejik konumunu kendi pozisyonuna entegre etmeye çalışan bir tavır söz konusudur. Bu da Kıbrıs'taki klasik aktörlerin Ada'yı güç yarışına dönüştüren bir av sahası haline sokmak-

tadır. Bu çalışma, Ada'daki evrimin özellikle son elli yılını anlamak için gereklidir ve bu amaçla da, Soğuk Savaş'tan günümüze kadar olan gelişmelerle sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada, 1571-1878 dönemi, incelenen sürecin bütünlüğü içinde fazla bir anlamı olmadığı için dikkate alınmayacaktır (Luke, 1989). Birinci başlıkta, 1878'de Ada'nın Osmanlılardan İngiltere'ye devri ile başlayan sömürgecilik sürecinin son on beş (1945-1959) yılındaki gelişmelerin uluslararası politikaya yansımaları ve bu sürecin Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'taki halklara etkileri ele alınacaktır.** İkinci başlıkta Kıbrıs'ın "sui generis" yapısı ve bağımsızlık dönemi olan 1960-1963 yılları arası dönem üzerinde durulacaktır. Bu dönem, özellikle Soğuk Savaş'ın Kıbrıs'a ilk etkisinin baş gösterdiği yıllar olmuştur. 1964-1974 arası dönem ise, Ada halkları açısından bağımsızlığın yerini çatışmanın ve bölünmenin aldığı yıllar olarak yaşanmıştır. Başka bir deyişle Ada'nın "Taksim"e doğru gittiği bu yıllar, üçüncü başlık altında incelenecektir. Bu yılların mirası olarak Ada, tarihinde ilk kez bölünmüş ve bu süreç çeyrek asırlık ömrünü tamamlamıştır. Son olarak Soğuk Savaş sonrası dönem de, "AB Etkeni ve Kıbrıs" başlığıyla incelenecektir. Aynı zamanda burada 1974 sonrası gelişmelere, her iki toplum açısından bakılacak ve 1990 sonrası AB'nin Kıbrıs sorununa müdahil olmaya başlamasıyla oluşan süreç tartışılacaktır. Özellikle AB'nin başlattığı ve ciddi hatalara yol açan müdahaleciliği iki toplumun gerçekten gelecekteki önceliklerini değiştiren bir niteliğe bürünmüştür. Bu nitelik, iki halklı-iki toplumlu hukukî kişiliğe sahip cumhuriyeti tek halklı-tek toplumlu bir kimliğe indirgemiş ve Kıbrıs'taki halklar dengesini düzeltilmeyecek boyutlarda bozmuştur.

BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KIBRIS: 1945-1959

Kıbrıs sorununun uluslararası boyut kazanması, İkinci Dünya Savaşı ertesinde başlayan dekolonizasyon süreci ve

** Bu kısım yazarın yazmış olduğu şu makale dikkate alınarak yeniden düzenlenmiştir: Mehmet Hasgüler, "The Cyprus Issue from the Cold War to the Present", *Turkey in The Global Economy*, Nova Publishers, 2001.

uluslararası ilişkilerin demokratikleştirilmesine dönük çabaların yoğunlaşmasıyla eşzamanlıdır. Bu koşullar içerisinde bulunan uluslararası topluma, Kıbrıs'taki Ortodoks-Rum liderliği daha kolay ayak uydurmuştur. Bunun, Osmanlı idaresindeki Başpiskoposluk müessesesinin özerk statüsüyle de ilişkisi olduğu söylenebilir (An, 1996). Kıbrıs'taki siyasal-dinsel liderliğin bu özerk yönü, Kıbrıs sorununu, Asya-Afrika ve Lâtin Amerika halklarının mücadele zeminine taşımaya katkı yaptı. Adanın İngiliz idaresindeki statüsünü, Kıbrıs Rum liderliği, klasik sömürgecilik olgusuyla bütünleştirdi ve böylece Asya-Afrika halklarının mücadelesiyle Kıbrıs'ın "bağımsızlığının" ve kurtuluşunun ortak bir temeli olduğunu anlatmakta başarılı oldu (Hitchens, 1999).

Yukarıdaki bazı uluslararası benzerliklerden sonra Kıbrıs'ın yakın siyasî tarihine bakmakta fayda vardır: 1878'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından İngiltere'ye kiralanan Ada 1914'de işgal edildi ve 1925'de de "Taç Kolonisi" (Crown Colony) haline getirildi. Yani Kıbrıs'ın Müslümanı, Hristiyanı topyekün sömürgeleştirdi. İngiltere'nin, Kıbrıs'ı ilhak etmesinden (1914) ancak 11 yıl sonra Ada'nın sömürgesi olduğunu açıklaması da, bu sıralarda Orta Doğu'da kurduğu güvenlik çemberi içindeki yerinin önemli olmamasıyla ilgiliydi. Orta Doğu'da önce 1952'de Mısır'da "Hür Subaylar" ihtilâliyle başlayan ve 1956 Süveyş kriziyle doruk noktasına ulaşan "İngiliz karşıtı tepkiler", İngiltere'nin Orta Doğu politikalarında değişikliklere neden oldu. İngiltere'nin özellikle 27 Temmuz 1954 tarihinde Mısır'la yaptığı anlaşma gereği, buradaki Orta Doğu Komutanlığı üssünü Kıbrıs'a taşıma kararı da bu ülkenin Kıbrıs'a askerî algılamalar açısından yeni bir gözle bakmasına neden oldu. İngiltere, 1955 yılından 1958 Irak İhtilâli'ne kadar, tek Arap ülkesi olarak Irak'ın katıldığı Bağdat Paketi nedeniyle de Kıbrıs'a ayrı bir askerî önem vermeye başlamıştı. İngiltere, Orta Doğu'daki bu stratejik (yani askerî) çıkarları uyarınca, Kıbrıs'ın bütünü 1958'e kadar üs olarak düşündü. 1958'den günümüze kadar da Kıbrıs'taki üslerini koruma stratejisini uyguladı (Zaharidis-Alp, 1979). Bu süreçte Ortodoks kilisesinin sağladığı örgütlülük ve sosyal bilinç

düzeyi, İngiliz sömürgeciliğine karşı Kıbrıs'taki Hristiyan halkın kolayca isyan etmesine zemin teşkil etti. Kıbrıslı Müslümanlar da (veya Kıbrıslı Türkler) İngiliz yönetiminin "işbirlikçi"leri olarak görüldüler (Birinci, 1997). Kıbrıs konusunda araştırma yapanların genelde bu noktalar üzerinde pek uzlaşma sağladıkları ender görülmektedir. Bununla birlikte Kıbrıs Türk liderliğinin kendi ağzlarından "körü körüne İngiliz dostluğu güttükleri" veya "Bana bir anti British Kıbrıslı Türk gösteremezsiniz." gibi "küçük düşürücü" sözlerle, bunu böbürlenme konusu yaptıkları bilinmektedir (Denктаş, 1967).

Makarios'un, 18 Ekim 1950'de başpiskopos olmasından ve Yunanistan'da Papagos Hükümeti'nin göreve gelmesinden sonra Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıs sorununa farklı bir yaklaşım sergilemeye başlamışlardı. Makarios'un, henüz Kitium Piskoposu iken, Kıbrıs Patrikhane Konseyi'ne başkanlık yaparak "plebisit" yapılması kararının alınmasında önemli bir etkisi olmuştur. Plebisit, Kitium Piskoposu Mouskos tarafından son derece iyi örgütlenmiş ve 15 Ocak 1950'deki dinsel törenin ardından yapılmıştı. Plebisit, "Enosis istiyoruz" yazılı sayfaları imzalayarak yapılan bir oylamaydı (Sönmezoğlu, 1991). Bu, plebisit sorununun uluslararası alana taşınması için önemli bir başlangıç oluşturdu. Makarios'un Başpiskopos seçilmesinden 3 yıl sonra 30 Aralık 1953 günü, Kıbrıslı Müslümanlar da Kıbrıs Müftüsü seçmek için toplanmıştır. Kıbrıs'ta yapılan ilk ve son müftü seçiminde Dâna Efendi Kıbrıs Müftüsü olarak seçilir. Kıbrıs'ta Müftülük makamının özellikle Osmanlı'dan sonra İngiltere'nin eline geçmesiyle, Kıbrıs Müftüsü aynen Osmanlı karşısında Hristiyanların Başpiskoposluk kurumu gibi, Müslümanların doğal liderliğini de elde etmiş oluyordu.

18 Nisan 1955 tarihinde Başpiskopos Makarios, yirmi dokuz Asya-Afrika ülkesinin katılımıyla gerçekleşen Bandung Konferansı'na Kıbrıs'ı temsilen gözlemci olarak katılmış, Ada Rumlarının İngilizlere karşı silahlı direniş hareketine başladıkları bir dönemde yaptığı temaslara destek vaatleri almıştı. Bandung Konferansı'na herhangi bir Kıbrıslı "Müslüman-Türk" katıl-

mazken, bu konferansa Müslüman kimliğiyle Filistin halkı adına katılan başka bir isimle karşılaşırız: Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseynî (Elpeleg, 1999). Bu konferansa katılmak için epeyce uğraşan eski Kudüs Müftüsü, sonunda Yemen'in kendi delegeleri arasında Makarios gibi gözlemci sıfatıyla davet almayı başarmıştı. Filistin sorununa Bandung Konferansı nasıl Üçüncü Dünya halkları nezdinde tarihsel bir başlangıç olduysa, Kıbrıs sorununa da Başpiskopos Makarios sayesinde böyle bir etki sağlanmış oldu. Bandung Konferansı aslında gerek Bağlantısızlık zirvelerinde gerekse BM platformlarında Kıbrıs sorununun uluslararası kimlik kazanmasında ve Asya-Afrika halkları tarafından "devletlerin egemenlik ve ulusal bağımsızlık hakları" çerçevesinde algılanmasında önemli bir dönüm noktası olmuştu.

Bandung Konferansı'nda Türkiye'nin tutumu ise, sadece Fatin Rüştü Zorlu'nun "Batı sözcülüğü" yapmasıdır. Bu da Asya-Afrika halkları açısından büyük hayal kırıklığı doğuran bir olay olmuştur (Gerger, 1998). Türk delegasyonu, Bağlantısızlık politikasına karşı ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles adına karşı saldırıya geçmişti. Türkiye'nin bu tutumunun bedelinin, BM'den yalıtılma ve aşağılanma olduğu ancak Kıbrıs konusundaki oylamalar sırasında anlaşılacaktı (Ahmed, 1996). Bandung Konferansı'nın Makarios açısından önemi, dinsel kimliğiyle sömürgecilik olgusuna karşı tarihsel bir tutum takınmasıydı. Kısaca Makarios, küçük ülkesine ve sayıca az halkına rağmen, uluslararası politikaya böylesi şartlar altında başarılı bir biçimde girmiş oluyordu. Bandung Konferansı'ndaki Makarios ile Zorlu'nun duruşu arasındaki temel fark, Bağlantısızlığa Makarios'un "olumlu" yaklaşımı, Türkiye'nin "Batı yanlısı" tutumudur (Hasgüler, 2000).

29 Ağustos 1955 tarihinde Londra Konferansı, Lancaster House'da İngiltere-Türkiye ve Yunanistan heyetlerinin ortak katılımıyla başladı. Konferansta Türkiye heyetine Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Yunanistan'a Dışişleri Bakanı Stefanopulos ve İngiltere'ye ise Dışişleri Bakanı Harold Macmillan baş-

kanlık yapıyordu. Bu konferansın Türkiye açısından önemi, Lozan Konferansı'yla Ada üzerindeki tüm haklarını yitirmesinden sonra "birinci derecede" taraf olduğunu göstermesi ile birlikte, günümüze kadar garantör ülke misyonunu kazanmasına ilişkin ilk adım olmasıydı. Konferansın son günü 6 Eylül 1955'de, İngiliz Dışişleri Bakanı Macmillan, bazı anayasal öneriler ileri sürer (Gürel, 1985). Bu teklifler, özerklik temelinde bir çözümü de içermektedir. "Self-government" olarak anılan bu plân, Ada'nın egemenliğini İngiltere'ye bırakmaktaydı. Üçlü konferansın tarihsel olarak en önemli sonucu, İngiltere'nin Ada üzerindeki egemenliğini devam ettirmesi için yanına Türkiye'yi almış olmasıydı. Üç NATO üyesi ülke arasında bu gelişmeler yaşanırken, Kıbrıs'ta "ulusal kurtuluş savaşı verenler" ile "anti Enosisçiler" karşılıklı "düşmanlık temrinlerini" geliştirmeye başlamışlardı bile. Bundan sonra yaşanacak olanların, sadece İngiltere'nin stratejik çıkarlarını Kıbrıs üzerinde üs alarak devam ettirmesine (ya da Ada'nın bütününe üs yapmasına) hizmet edeceği de ortaya çıkmış oluyordu.

1956 yılına girildiğinde İngiltere Hükümeti, Kıbrıs Valisi Harding'e özerklik (yani self-government) konusunu ele alma görevi vermişti (Esenbel, 1993). Harding, Makarios ile yaptığı görüşmelerde, özerklik konusunda beklediğini bulamadı. Doğrusu Makarios "self-determination" hakkıyla ilgili bir teminat elde etmek istemişti. İşbirliği yapmayan Makarios'u, İngiliz Sömürge Yönetimi 9 Mart 1956 tarihinde tutuklatarak, başka bir sömürgesi olan Seyshell Adası'na sürgüne gönderme kararı aldı. Bu arada Makarios'un Ada'dan sürgüne gönderilmesiyle, Kıbrıs'ta Rumların mücadelesi ve İngiltere'ye olan öfkesi daha bir artmış oluyordu. Böylece Üçüncü Dünya halkları açısından Makarios "tam bir ulusal kurtuluş savaşı veren" lider kimliğini kazanmış oluyordu. Makarios sürgüne gönderildikten üç gün sonra, Yunanistan, 13 Mart 1956 tarihinde sorunun Genel Kurul gündemine alınması için BM'ye başvurmuştu.

1956 yılında statüko yanlılığından Taksim tezine geçildiği, ilk defa BM oturumunda Türkiye temsilcisi Selim Sarper tara-

findan ilan edilmişti. 12 Temmuz 1956 tarihinde Avam Kamarası'nda İngiltere Başbakanı Anthony Eden, "self-determination" ilkesini kabul ettiklerini açıklıyordu (Altuğ, 1978). Bu arada Makarios'un sürgüne gönderilmesinin nedeni olarak gösterilen bu talep de İngiltere tarafından kabul edilmiş oluyordu. Bu Makarios'a "şan" verilmesi anlamına geliyordu.

19 Haziran 1958'de, İngiltere'nin önceden Yunan ve Türk hükümetlerine hakkında bilgi verdiği Macmillan Plânı adı altında yeni önerileri Avam Kamarası'nda açıklanmıştı (Gürel, 1985). Bu plânın iki ilkeyi içerdiği ortadadır: "Ortaklık" ve "Taksim". Macmillan Plânı'ndaki "Ortaklık", üç devletle birlikte Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumlarının katıldıkları bir sistemi öngörmektedir (Cyprus, 1971). Diğer çözüm ise "egemenlik paylaşımı" adı altında Ada'nın İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında "taksim" edilmesini hedefleyen bir içeriktedir. Yunanistan Hükümeti, Macmillan Plânı'nın uygulanmasını önlemek için, 15 Eylül 1958'de yeniden BM'ye başvurmuştu. Aynı günlerde NATO Genel Sekreteri Spaak'ın arabuluculuğunda, Kıbrıs'la ilgili bir konferans toplanması önerisini de Yunanistan Hükümeti reddetmişti.

NATO Bakanlar Konseyi toplantısından sonra, 18 Aralık 1958 tarihinde, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları, Kıbrıs sorunu konusunda diplomatik kanaldan yeni görüşmelerin yapılmasını kararlaştırmışlardır. Türkiye ve Yunanistan arasında 25 Aralık'ta başlayıp Ocak ayında da sürdürülen ön görüşmelerden sonra, nihai bir çözüme götürecek esasla ilgili görüşmelerin yapılması konusunda görüş birliğine varılmıştır (Cyprus, 1971).

1950-1958 arası önemli bir nokta da, 1954'e kadar Türk resmî çevrelerinin NATO ittifakından ötürü Kıbrıs sorununun varlığını kabul etmemesiydi (Hasgüler, 2000). Bunun nedenlerinden birincisi, geleneksel olarak bu yıllardaki resmî yaklaşımdı: Statükonun devamı için bir anlamda sömürgeciliğin tasfiyesine karşı çıkmak. Bununla birlikte, Kıbrıs sorununun varlığını kabul ettiği takdirde Türkiye yönetimi Yunanistan ile bir çatışma

durumuna girebileceği kaygısına sahipti (Bil, 1976). Türkiye'nin 1955'e kadar sürdürdüğü bu statükocu tutum aniden değişir ve Türkiye "taksim" tezine sarılır. 1958'e kadar sürdürülen "Ya taksim ya ölüm" gösterilerinden sonra Türkiye, Kıbrıs'ın bağımsızlığını savunmaya başlar. Kısaca Türkiye'nin 1950-1959 arasındaki yalpalamalarının altında ulusal bir Kıbrıs politikasının olmayışı ve Batılı güçlere göre karar vermesi yatmaktaydı.

Kıbrıs'ın sömürgeleikten kurtuluş dönemi çokça ele alınan ve tartışma konusu yapılan bir dönem olmasına rağmen, aynı zamanda en çok tahrifat yapılan dönemdir. Özellikle tarafların milliyetçi tezlerinin Atina ve Ankara merkezli olarak imal edilmesinden dolayı, bu dönem sürekli çarpıtılmıştır. Bilindiği gibi söz konusu dönem sömürgelerin tasfiye edilmeye başladığı ve çok sayıda ulusal bağımsızlığın kazanıldığı bir dönemdir. Kıbrıslı Rum sosyalistler, Enosis tezini neden savunduklarının açıklamasını ve dolayısıyla radikal bir özeleştiriyi henüz yapmış değillerdir.

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ: 1960-1963

Kıbrıs, İngiliz sömürgesindeki "zorlu yıllar"ın ardından İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğünde Türklerin ve Rumların ortak oldukları "sui generis" bir devlettir. Başka bir deyişle, uluslararası hukuk açısından "yetkileri sınırlı" bir devlet modelidir. Bu model, bir anlamda Ada halklarının kendi uzlaşmazlıklarıyla da yakından ilgilidir. Belki de bu 1960 öncesi koşullarında da anlatıldığı gibi o gelişmelerin belirlediği bir durumdur.

Kıbrıs'ın 16 Ağustos 1960'da bağımsız ve egemen bir devlet olarak ortaya çıkışı ve İngiliz sömürge yönetiminin sona erışı, her iki halkın devletin ekonomik ve sosyal olanaklarından faydalanmasını gerektiriyordu. Lâkin Kıbrıs'taki ekonomik duruma bakıldığında, sermaye birikimi ve pazar açısından egemenliğin Kıbrıslı Rumlarda olduğu görülmekteydi. Bu bir anlamda, kurulu devletin olanaklarından faydalanacak olanın, Kıbrıslı Rum burjuvazisi olmasını da beraberinde getiriyor ve Kıbrıslı Türk burjuvazisinin Kıbrıslı Rum burjuvazisiyle rekabet edeme-

mesi ve kurulan devletten ayrılmak istemesini de koşullamaktaydı (Kızılyürek, 1983). Kıbrıs Türk burjuvazisinin primitif düzeyde oluşumunda, İngiltere'nin belli bir katkısının olduğu doğrudur. 1955 yılında, Rumların başlattıkları silahlı eylemler sonrası İngiltere, Evkaf mallarını Türklerin idaresine vermişti. Evkaf mallarının Kıbrıslı Türklerin yönetimine verilmesi ile var olan Türk bürokrasisi, özerk var olma olanaklarına sahip olmuştur (Sadrazam, 1993):

"İngiliz yönetimine, büyük ölçüde bağlı olan Türk bürokrasisi de bu yeni olanakla, İngiliz yönetiminden görece bağımsızlaşır. Bürokrasi Türk toplumuna yeniden biçim vermek için gerekli maddî yapıya kavuşur. 1957 yılında kurulan, Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu, bir Türk burjuvazisi yaratmak için elindeki tüm olanakları seferber eder. Rum burjuvazisine bağlı da olsa, bir Türk ticaret burjuvazisi (kompradorun kompradoru) Ada'da filizlenir. Türk ticaret burjuvazisinin yaşamsal varlığı, tam anlamıyla Türk toplumunun alışverişlerini bu tüccarlardan yapmasına bağlıdır. Salt, bu nedenle başlatılan "Türk'ten Türk'e kampanyası" ya da "Tasarrufların Türk Kooperatiflerinde ya da Bankalarında Biriktirilmesi Kampanyası"; kimi zaman Türk toplumunda ve özellikle de Türk köylerinde var olan hoşnutsuzluğu kullanarak, kimi zaman da zora başvurarak uygulandı. Sonuçta siyasî edimler, Türk ve Rum toplumu arasında ekonomik alanların birbirinden ayrılmasını başardı."

Yukarıda anlatıldığı gibi, ilk Kıbrıslı Türk burjuvazisinin oluşumuna katkıları bakımından İngiliz etkisi önemlidir. Bunların yanı sıra Kıbrıslı Türk toplumunun liderlerinden Denктаş, Türk çarşısı ve Türk'ten Türk'e kampanyası hakkında şöyle diyor: "Bugün Kıbrıs'ta Türk ve Rum çarşısı diye iki çarşı mevcuttur..." "1958'e kadar ayrı bir Türk çarşımız vardı diyemedik..." (Aydn, 1974). Sonrasında özellikle yeni devletin kurulmasıyla başlayan süreçte, cılız Kıbrıslı Türk burjuvazisinin, ekonomik sahanın tek hakimi olan Kıbrıslı Rum burjuvazisiyle rekabetini sürdürmesi olanaksızdı. Bu anlamda, yeni devletin olanaklarını da arkasına alan Kıbrıslı Rum burjuvazisi bir yandan

da devlete yön vermektedir. Bu durum Kıbrıslı Türk burjuvazisini ve onların siyasî alandaki sözcülerini rahatsız etmekteydi. Dolayısıyla 1960 Cumhuriyeti sermaye ve emek hareketliliğini sınırlamadığı için, cılız Kıbrıs Türk burjuvazisinin ve sürdürdüğü kampanyanın ayakta kalmasına imkân yoktu. Pazarın mantığına ırkın ve rengin ötesinde kâr güdüsünün hakim olması, Kıbrıs Türk burjuvazisini yok olma tehdidiyle karşı karşıya bıraktı. Bundan ötürü de Cumhuriyetin devam etmemesi için ortaya çıkan fırsatları kullanmaya başladı (Kızılyürek, 1983).

Temsilciler Meclisi'nde, iki toplum temsilcileri arasında sürekli bir gerilim ve sürtüşme yaşanmaktaydı. Bu sürtüşmelerden bir tanesi 1963 baharında vergi yasa tasarısının gündeme gelmesiyle yaşanmıştı. Vergi yasasının anayasaya göre ancak iki toplumun ayrı ayrı temsilcilerinin oy çoğunluğuyla onaylanması ile mümkündü. Bu tartışmaların sadece, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar arasında kalmadığı ve Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçisi'ne kadar yansıtıldığı da şöyle anlatılmaktadır:

"... Zamanın Türkiye Büyükelçisi Emin Dırvana, Türkiye'nin vergi yasasının geçirilmesinden yana olduğunu, Kıbrıs Türk temsilcilerine tekrar tekrar belirtti. Hatta, Elçi teker teker ve tekrar tekrar tüm meclis üyelerinden bu yasanın geçirileceğine dair söz aldı. O zaman Temsilciler Meclisi'nde 15 Türk üye vardı. En önemlisi Elçi Dırvana, Kıbrıs'ta Türkiye Cumhuriyeti'nin görüşlerini temsil ettiğini, Kıbrıs Temsilciler Meclisi üyelerine vurgulama gereğini duydu." Ne var ki Temsilciler Meclisi'nin Türk üyelerinin vergi yasası üzerinde kendi aralarında grup toplantısı yaptıkları bir günde, telefon çalıyor ve vergi yasasının "bir büyük" tarafından geçirilmemesi gerektiği belirtiliyordu. Devamla vergi yasasının halkı galeyana getirdiği ve bu bakımdan da geçirilmemesi gerektiği vurgulanıyordu.

30 Kasım 1963'e gelindiğinde Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal rejiminde ve siyasal kurumlarında "reform" yapmak istemişti. Makarios'un Kıbrıs Anayasası'nda yapmak istediği 13 maddelik değişiklik önerisi, Kıbrıslı Türklerin uzun vadeli çıkarları açısından değerlendirildiğinde, inandırıcı ve tat-

min edici olmaktan uzaktı. Bu tartışmaya geçmeden önce, Makarios'un bu anayasa değişikliklerinin nedenleri üzerinde kısaca durmakta fayda var. Makarios dış politika yaklaşımı olarak Bağlantısızlık yanlısıydı. Bu yaklaşımından dolayı içeride EO-KA baskısıyla ve AKEL ile Kilise'nin sıkı dayanışmasıyla karşı karşıya kalmaktaydı. "Anti komünist papaz" olarak Makarios, komünistleri ve Kilise'yi müttefik yapmayı başarmıştı. Ama diğer taraftan da faşistler, bu durumdan hiç hoşnut değillerdi ve sert eleştiriler yapmaya başlamışlardı. Makarios, anayasada yapılacak bazı değişikliklerle Kıbrıslı Türklerin, karar alma mekanizmalarındaki etkisini kırmayı ve böylece EOKA'yı da yumuşatmayı düşünmekteydi. Normal koşullarda yaptığı öneriler nedeniyle, Makarios'un devletin ikili yanını kırmayı ve sistemin çalışmasını istediği gibi düşünülüp, onun "ilerici" ve "reformcu" olarak anlaşılması da mümkündü. Lâkin Cumhuriyet'in henüz üçüncü yılına girilmişken, karşılıklı tam bir güvenin oluşmadığı koşullar altında, Makarios'un 13 maddelik değişiklik önerisi, "erkin bir toplumdan ötekine aktarılmasıydı." Başka bir deyişle devletin iki toplumlu karakterinin yıkılarak, tek toplumlu yani Helen karakterine bürünmesiydi. 1960 Anayasası temelinde Kıbrıslı Türkler Kıbrıs devletinin ortak sahipleri idi (Polyviou, 1980). Değişiklikler onları sıradan misafir haline getiriyordu (Rusos, 1999). Bu meşhur 13 maddelik değişiklik önerileri bir anlamda Cumhuriyet'i dinamitlemeye yetmişti (T.C. Dışişleri, 1964).

Kıbrıs'ta 30 Kasım 1963 tarihinde, Makarios'un yapmış olduğu bu önerilerin, tartışma yerine çatışma yaratmış olması büyük bir olumsuzluk olmuştu (Sonyel, 1997). Zaten Kıbrıs Anayasası'nın yapısı ve işleyişi, her iki toplumun iyi niyetli davranmasına bağlıydı. Makarios'un bu önerileri Türkler üzerinde oldukça olumsuz ve infial yaratıcı nitelikteydi. Makarios'un aynı önerileri 22-26 Kasım 1962'de Türkiye'ye ziyareti sırasında da gündeme geldi (Tülümen, 1998). Lâkin dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü, söz konusu önerileri dinleme gereği bile duymadan reddetti. Aynı dönemdeki Türkiye Cum-

huriyeti Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Makarios'un önerilerinin İnönü tarafından görüşme konusu bile yapılmamasını eleştirmişti.

Makarios'un bu değişiklik önerilerine üstü kapalı olarak resmî düzeyde destek veren garantör ülkenin İngiltere olması da hayli ilginçti. Farklı bir bağlamda, uzun yıllar süren İngiliz sömürge yönetimi, iki toplumun eğitim sisteminin Türkiye ve Yunanistan merkezli materyallerle sürdürülmesine yine bu sömürgeci gücün destek vermiş olması da "böl ve yönet" siyasetinin önemli göstergelerindendi. İngiltere'nin Makarios'u bu değişiklik önerilerinde cesaretlendirmesi, Ada'nın bölünmesi yolunda önemli bir teşvikti. Lâkin Makarios'un bu desteğe "gözü kapalı" sarılıp savunmasını anlamak çok zordu. Makarios'un uluslararası politikayı ve sömürgeci ülke yaklaşımlarını bilen birisi olarak, bu tarihsel hataya düşmesinin sorumluluğunu yine emperyalizme bağlamak pek doğru değildir. Bunun, Makarios'un dar ve kısa görüşlü yaklaşımıyla ilgili olduğunu görmek gerekir.

Makarios bu önerileri yaparken, Kıbrıslı Türk yöneticilerin de Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurumlarından ayrılarak, olayı yasal olmayan ve gayri meşrû olan zeminlere kaydırmalarını da tespit etmek gerekir. Belki bu öneriler, var olan meşrû ve yasal mekanizmalar içerisinde görüşülüp, makul ve mantıklı bir çözüm bulunması mümkün olabilirdi. Böylelikle 1963 yılında binlerce Kıbrıslı Türk yerlerinden ve işlerinden ayrılarak gettolara sığınmak zorunda kalmazlardı.

Bu dönemin en büyük özelliği, gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da, resmî yaklaşımların tümünde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşatılmasının savunulmasıydı. Bu dönemde Kıbrıs'ta görevli Türk ve Yunanlı diplomatlar böyle bir hassasiyeti devletlerinin resmî politikası olarak yürütmekteydiler. Bu durum 1962'ye kadar Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Türk büyükelçisi olmuş Emin Dırvana'da belirgin olarak görülüyordu. Bunun yanı sıra Yunanistan Dışişleri Bakanı Averof da (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasında öncü olan diplomat) farklı bir tutuma sahip değildi. Sonrasında her iki toplumu yönlendiren ve resmî yak-

laşım la da örtüşmeyen bazı plânlar uygulamaya kondu. Bu plânların henüz aydınlatılmamış olmasının temelinde, iki topluma ait gerçeklerin bir araya getirilememesiyle yakından ilgisi vardır. Ada üzerinde hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın resmî politikası dışında başka bir üçüncü gücün uygulamaya koyduğu çatışma plânı hayata geçirildi ve Kıbrıs'ta uzun bir bölünme sürecinin ilk adımı atılmış oldu.

BÖLÜNME DEN AYRI DEVLETE DOĞRU: 1964-1990

Kıbrıs'ta 1963 sonrası gelişmeleri bütünleştirmek için 1974 Yunan Cuntası'nın Kıbrıs darbesini ve sonrasında Türk müdahalesini beklemek gerekiyordu. Özellikle 1964 sonrası binlerce Kıbrıslı Türk, Ada'nın bir yerinden başka yerlerine göç etmek durumunda kalmışlardı. Bu on yıllık dönem Kıbrıslı Türkler için büyük bir travmaydı (Moran, 1995). Belki 1974 sonrası aynı durumla karşılaşan Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıslı Türkleri anlamışlardı. Ama tarihsel felâketler olup bittikten sonra halklar üzerindeki etkileri maalesef çok daha uzun süreli olmaktadır. Bu anlamda 1964-1974 arası dönem, hayatın on yıllık "derin dondurucu"da bekletilmesi gibi durmaktadır. Bu dönemin anlaşılmasını salt iç etkenlerde aramak da doğru değildir. Bunu eşzamanlı bir biçimde, bölge içerisinde ve sorunun aktörleri arasındaki gelişmelerle paralel bir biçimde anlamak gerekmektedir.

Kıbrıs'taki 1974 bunalımı, aslında Cumhuriyet'i dışarının dayatmalarıyla çökertmek anlamına geliyordu. Kolaylıkla yara alabilir, kırılğan, istendiğinde kolaylıkla ortadan kaldırılacak bir yapı söz konusuydu. Zaten 1963'te ortak devletin "köküne kezzap" dökülmüş ve sadece Kıbrıslı Rumlardan oluşan bir yapı haline getirilmişti. Bu yapıdan Kıbrıslı Türk siyasal yöneticilerinin ayrılması da aslında bir tür "sivil darbe" niteliği taşımaktaydı. Nitekim, devletin işlerliğini sağlayacak tüm mekanizmalar harekete geçirilmeden, Kıbrıslı Türkler bu yapıdan çekilmişlerdi. Dahası, bu mekanizmaya Kıbrıslı Türklerin sonradan katılmaları mümkün olduğu halde, halkı niçin bu kadar güçlüklerle karşı karşıya bıraktıkları da merak konusudur.

Kıbrıs'taki çatışmalar ve müdahaleler ancak dışarıya bakıla-

rak anlaşılabilir. Başka bir anlatımla, dışarıdaki üç garantörlerin içinde bulunduğu sorunlar, Ada'ya müdahaleyi koşulladığı gibi, bunların kendi aralarındaki çekişmeler ve çatışmalar da kolaylıkla bu ortaklığa yansıtılabilmekteydi. Özellikle Yunanistan'la Türkiye arasındaki anlaşmazlıklar kolaylıkla Kıbrıs'ı da içine alıp genişleyebiliyordu. Daha önce de belirtildiği gibi Kıbrıs'ın stratejik önemi içerideki gelişmelerin genelde dış güçlerden ve gelişmelerden bağımsız ele alınmasını zorlaştırıyordu. Örneğin, Yunanistan'daki Papadopoulos Cuntası, Ekim 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında Amerikan uçaklarına Yunan havaalanlarından yararlanma izni vermediği gibi, CIA'nın Kıbrıs'ı gürültüsüzce işgal ve ilhak plânı da başarısız kalmıştı (Türsan, 1987). Böylece 25 Kasım 1973 tarihinde, Papadopoulos Cuntası'na karşı yeni bir askerî darbe yapıldı ve General F. Gizikis, cumhurbaşkanı oldu. Bu ikinci askerî cuntanın en önemli özelliği, 15 Temmuz 1974'de Makarios'a darbe yapılması ve Kıbrıs'ta ABD'nin de tasvip edeceği bir yönetimin kurulmasıydı. Türkiye'nin Yunanistan darbesinden beş gün sonra Ada'ya müdahale etmesi, Türk basınında epeyce abartıldı.

Türkiye, 1974'deki Kıbrıs'a müdahalesini, bozulan anayasal düzeni yeniden kurmak, Ada'nın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumak olarak gerekçelendirmişti. Oysa, Türkiye garantör ülke olarak bu misyonunu yerine getirmediği gibi, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin topraklarında yeni bir devlet kurulmasını da desteklemişti. Bu nedenle Türkiye'nin 1974 müdahalesinin ve sonrası gelişmelerinin uluslararası hukuk çerçevesinde savunulması çok zordur. Sorunun çözümü hususunda Türkiye'nin sürekli ortaya yeni argümanlar ortaya sürerek, esas meseleden uzaklaşmasının, başta Türkiye olmak üzere kimseye faydası yoktur. Kıbrıs'taki ateşkes halinin bir an önce çözüme kavuşturulması, her şeyden önce Türkiye'nin yaşamakta olduğu ağır sorunların çözümlenmesi için de önemli bir adım olacaktır. Aksi takdirde Türkiye, dünya ile bu kavgalı durumunu sürdürdükçe, hiç bir iç sorununu çözemeyeceği gibi uluslararası toplumda da sürekli "sorunlu" bir ülke olmaktan kurtulama-

yacaktır.

1974 müdahalesiyle Ada tarihinde ilk defa, tam olarak ikiye ayrılan ve iki tarafın oluşacağı bir süreç başlamış oldu. Bu süreçte öncelikle Kıbrıs Türkleri, Kıbrıs Türk Federe Devleti adı altında bir yapıyı 1975'de ilan ettiler. Sonrasında Türkiye'deki 1980 askerî darbe koşullarının yarattığı içe kapalı ve Batı'dan uzaklaşmış bir Türk dış politikası ufku içinde, 15 Kasım 1983 tarihinde kuzeyde KKTC diye bir devlet ilan edildi. Bu devletin ilanı, bir anlamda Batı'dan askerî darbe ile uzaklaşan Türkiye'nin Batı'ya bir ders verme ve dışlerini gösterme girişimiydi. Bunu, kurulan yeni devletin tanınması ve bağımsızlığı konusunda resmî düzeyde son 18 yıldır hiçbir çabanın gösterilmemesiyle de anlamak mümkündür.

1974 sonrası, aslında on binlerce Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk yerlerinden edildiler. Bu, 1963 yılında çok sayıda Kıbrıslı Türk'ün evlerinden edilmesine karşı ciddi bir vicdanî duyarlılık göstermeyen Rumların, 1974'te aynı durumu yaşamasıyla, bir anlamda iki halkın birbirini empati yoluyla anlamasını da mümkün kılabilirdi. Kıbrıs'ta 1974-1990 yılları arasında iki toplum açısından kayda değer iki önemli anlaşma olmuştu. Bunlardan birisi 1977 Makarios-Denktaş Doruk Anlaşması, diğeri ise 1979 Kipriyanu-Denktaş Doruk Anlaşması'ydı. Her iki anlaşmanın da gücü, Ada'nın ateşkes halinden bir barış haline geçmesine yetmemişti. Özellikle 1990 sonrası başlayan AB-Kıbrıs ilişkileriyle sorun yeni bir boyut kazandı. Soğuk Savaş boyunca Ada'nın bölünmüş haline ve statükonun devamına karşı pek aktif politika izlememiş olan Avrupa, 1990 yılında yeni bir атаğa geçti. Bu sürecin ayrı bir dönem olarak ele alınması, Kıbrıs'taki Avrupa boyutunun anlaşılması açısından önemlidir.

AB ETKENİ VE KIBRIS SORUNU

Bilinenin aksine, Kıbrıs ile Avrupa Birliği ilişkileri 3 Temmuz 1990'da Kıbrıs Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'nın yaptığı tam üyelik başvurusuyla başlamamıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti, 24 Mayıs 1961 tarihinde Avrupa Konseyi üyesi olmuş ve hem Bağlantısızlık Hareketi'nin hem de Avrupa Konseyi'nin üyesi olan

tek devlet olma özelliğini kazanmıştır (Necatigil, 1993). Bu üyelik AET ile ilişkilerin yolunu açmış, hemen ertesi sene 4 Ekim 1962'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni kabul etmiş ve aynı yıl içinde Kıbrıs Hükümeti ortak üyelik için Brüksel'e müracaat etmiştir (Sönmezoğlu, 2000). Bağımsızlığın ilk iki yılında Avrupa ile bu hızlı bütünleşme sürecine yönelmesi, Kıbrıs Cumhuriyeti yöneticilerinin ülkeleri üzerinde garantör devletlerin etkisini azaltmayı amaçladıklarını göstermektedir. Ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Birliğe hemen başvurmasındaki diğer bir etken de, İngiltere AET üyesi olursa, Kıbrıs'ın İngiltere pazarını kaybetme kaygısıydı. Bu karar, Meclis'teki Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk temsilcilerin rızasıyla alındı. İngiltere'nin AET'ye resmî üyeliği, De Gaulle'ün vetosu yüzünden 1970'lere kadar ertelendi. Bu yüzden Kıbrıs'ın ortaklık anlaşması da 1972'ye kadar bekletildi (Sözen, 1996). Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamasından tam bir yıl sonra, 1963 sonunda Kıbrıs'ta başlayan kriz, Ada Türklerini baskı ve abluka altına aldı.

Özellikle 1964-1967 yılları arasında Kıbrıslı Türkler çok zor günler yaşarken; bu sözleşmelere hem Türkiye hem de Kıbrıs taraf olduğu halde, Türkiye'nin Kıbrıs Hükümeti'ni baskıcı ve ayrımcı politikalardan ötürü Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na devlet başvurusu yaparak şikâyet etmemiş olması düşündürücüdür. Şayet böyle bir süreç başlatılmış olsaydı, Kıbrıs'ın AET ile ortaklık süreci bundan etkilenirdi. Ama muhtemelen Türk diplomatları, herhalde böyle bir mekanizmanın varlığının ne gibi etkiler doğurabileceğini tahmin edemedikleri için bu yolu kullanmak gereği duymamışlar ve Kıbrıs'ın Topluluğa ortaklık süreci hızla yürütülmüştür. Oysa aynı dönemde, Kıbrıs Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi'nde, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'ndeki temsiliyette "Kıbrıs'taki iki toplum, aynı zamanda temsil edilmeli" kararı alınmıştı. Bu karara aykırılık gerekçesiyle Türkiye'nin yaptığı itiraz sonucunda Kıbrıs'ın Parlamenterler Meclisi'ndeki temsili önlenmişti. Bu karardan ötürü Kıbrıs Cumhuriyeti, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi-

si'ne 1965-1983 yılları arasında alınmamıştı (Feyzioğlu, 1986).

19 Aralık 1972'de imzalanan ortaklık anlaşmasıyla, Kıbrıs'ın Toplulukla bütünleşme süreci başlamıştır. Dönemin Ankarasında darbecilerin atadığı güdümlü bir hükümet bulunmaktaydı. Türkiye "içine" büzülmüştü. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ortak üye olma sürecine Ankara'dan itiraz eden olmamış, sadece süreçte Kıbrıslı Türklere yer verilmemesi itiraz konusu olmuştur. Eğer Garanti Antlaşması'na aykırı bir durum olsaydı, Türkiye buna itiraz edebilirdi. Dönemin Türkiye'si şu bakımdan da rahattı ki Yunanistan'da Albaylar Cuntası iktidarı sürüyordu; Yunanistan'ın AET'ye tam üyeliği henüz gerçekleşmemişti; Avrupa Konseyi'yle ilişkileri bozuk durumdaydı.

İngiltere'nin 1973'te, Yunanistan'ın 1981'de AET'ye üyelikleri sonrasında Kıbrıs ciddi biçimde Avrupa'nın gündemine girmiş ve Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na katılmasının önündeki ana engellerden biri olmuştur. Kıbrıs sorununun Avrupa gündemine her gelişinde Türkiye, bundan Yunanistan'ı sorumlu gördü ve bunu bir baskı aracı olarak algıladı. Başka bir deyişle, Türk-Yunan uyumsuzluklarının tümünün sıra ile Avrupa gündemine taşınma ihtimaline karşı, Türkiye, Kıbrıs'ta mevzilerini sıklaştırdı ve Denктаş'a oyalama ve askıya alma yönünde her türlü desteği verdi.

Avrupa Birliği'nin yeniden Kıbrıs ile olan ilişkilerine bakıldığında, Birliğin Akdeniz Ortaklığı girişimi içerisinde, Ada'nın, Doğu Akdeniz bölgesinde çok merkezî bir önemi olduğu anlaşılmaktadır. AB'nin başından beri müstakil bir Akdeniz politikası vardır. Avrupa Birliği'nin Akdeniz ortakları arasında Ceza-yir, Kıbrıs, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Malta, Fas, Filistin Özerk Yönetimi, Suriye, Tunus ve Türkiye bulunmaktadır. Müslüman coğrafyasındaki Arap ülkeleriyle böyle bir politika içerisindeyken, tarihsel ve kültürel olarak Avrupa'nın bir parçası olarak görülen Akdeniz'in Kıbrıs adasıyla olmaması düşünülemezdi (Theophylactou, 1995). Günümüz Kıbrıslılarının böyle bir talebi olmasa dahi, Avrupalılar onlarla ilgilenecektir. On dokuzuncu yüzyıldaki İngiltere'nin Kıbrıs'a olan özel ilgisi, bugün

Avrupa'nın genel ilgisine dönüşmüştür.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Kıbrıslı Rumlar önceden pek önemsemedikleri Avrupa Birliği'ni hızla gündemlerine aldılar. Kıbrıs Rumları, Bağlantısızlık ve BM platformlarını, 1974-1990 yılları arasında daha çok sorunu uluslararası alana taşıma, gündeme getirme ve çözüme varma yerleri olarak düşünmekteydiler. Özellikle Sovyet Bloku'nun çözülmesi, Bağlantısızlık Hareketi'nin prestij kaybına uğraması ve Yunanistan'ın AB içerisindeki rolüyle birlikte Kıbrıs Rumları, sorunu AB ile birlikte çözüme kavuşturacakları düşüncesine kapıldılar. Bu anlamda da artık bütün politikalarını AB'ne dönük olarak oluşturmaya başladılar.

Bu istek ve arzular sadece Kıbrıslı Rumlar'la sınırlı kalmamıştı; Avrupa Komisyonu Delegasyonu 24 Mayıs 1990 tarihinde Lefkoşa'da büro açarak faaliyetlerine başlamıştı. Kısa bir süre sonra da Kıbrıs Dışişleri Bakanı, AT Konseyi'ne 3 Temmuz 1990 tarihinde tam üyelik başvurusunda bulunmuştu. Bu başvuruyla ilgili Avrupa Komisyonu, 30 Haziran 1993 tarihinde, Kıbrıs'ın üyelik için uygun olduğu görüşünü yayınlar ve BM Genel Sekreteri'nin siyasi çözüm için devam eden çabalarını gözleyerek durumu Ocak 1995'te yeniden değerlendirme kararı alır. Avrupa Birliği, Kıbrıs Hükümeti'nin başvurusunu ve Kıbrıs ile başlayan yoğun ilişkisini de göz önünde bulundurarak, Ada'daki barış sürecini yakından izlemek amacıyla AB Konseyi bir AB gözlemcisi atar. Bu gelişmeler AB-Kıbrıs ilişkilerinin yukarıda da ifade edildiği gibi, artık geri dönülmez bir sürece girdiğini göstermektedir. Korfu ve Essen'deki Avrupa Konseyleri, 24 Haziran ve 9 Aralık 1994 tarihlerindeki toplantılarında, AB'nin ilk genişlemesinin Kıbrıs ve Malta'yı içereceğini ilan etmişti. Daha sonra Haziran 1995'de Cannes'daki Konsey de bunu teyit etmişti.

Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesine karşılık, Kıbrıs ve Ege sorunlarının dört yıl içerisinde çözümlenmesinin istenmesi yeni bir hata ve çifte standart örneği oluşturur. İngiltere 1973'te tam üyeliğe alınırken, Kuzey İrlanda sorununu çözmesi istenmemişti. İspanya 1986'da tam üye

olurken, Avrupalıların Bask sorunu konusunda bir talepleri olmamıştı. Buna karşılık Türkiye'nin tam üyeliği için Kıbrıs, Ege ve Kürt konularında talepler, ön şartlar, kısacası tavizler öne sürülmektedir. Bu tip "koşullu önermeler", Türkiye'nin iki yüzyıllık batılılaşma macerasının karar verici merkezlerde yeniden ele alınmasını gerektirebilir. Bu konuda, Türkiye'de yıllardır kamuoyuna Kıbrıs sorunu millî çıkar sorunu olarak takdim edilmiştir. Böylesi bir sorunun AB süreciyle çözümlenmek istenmesi, ayrıca sorunun AB üyesi Yunanistan'la ulusal anlamda bir rekabet ve toprak verme ikileminde sıkışmasıyla birlikte düşünüldüğünde, sorunun Türkiye'deki karar vericiler açısından zorluğu anlaşılabilir.

SONUÇ YERİNE

Kıbrıs sorunu konusunda hem giriş hem de sonuç yazmak, Ada'nın dinamik bir süreç içinde bulunması ve sürekli yeni gelişmelerle yeniden tartışılması nedeniyle çok zor görünmektedir. Özellikle AB'nin Ada'ya müdahale etmeye başlamasıyla bu süreç daha da zor olmaktadır. Bu tabii ki sorunun çözümsüzlüğünü savunan anlayışları olumlu bulmak anlamına gelmemelidir: Kıbrıs'ta iki halkın bir denge oluşturmalarını gözeten ve bu dengenin hassasiyetini koruyan "uzun vadeli ve adil bir çözüm" laik ve demokratik bir anayasayla biçimlendirmek gerekmektedir.

Kıbrıs sorunu konusunda yapılan çözüm tartışmaları ve/veya görüşmeleri sırasında, yerel güçlerin çözüm önerisi getirme konusundaki kısırlığı ve etkisizliği bir an önce terk edilmelidir. Gerek Türk gerekse Yunan kamuoyunda, ne zaman Kıbrıs konusunda bir tartışma yapılırsa, orada hep argümanlar ya ABD ya da AB yani dış kaynaklı önerilerle şekillenmektedir. Bu dış kaynaklı yaklaşımlar, aynı zamanda Adalıların sorunlarını perdeleyen kavramları da beraberinde getirmektedir. Halbuki Ada'nın sorunlarını en iyi bilenler Adalılar olduğundan, onları dinlemek ve onların yaşadığı sorunları yaşamayacakları çözümler üretmek gerekmektedir. Dolayısıyla 1960 Cumhuriyetine dönüp geriye bakıldığında, bu yapıya ilişkin bazı tarihsel hataları

sıralamak ve bu hataları tekrarlamayacak önlemleri düşünmek Adalıların en ivedi görevleridir. Adalıların bu ivedi görevini, başta AB olmak üzere Kıbrıs Özel Temsilcisi ya da Kıbrıs işlerinden sorumlu tüm yetkililerin kulak vermeleri ve dinlemeleri gerekir.

Kıbrıs Cumhuriyeti 1959-1960 anlaşmalarıyla kurulduğu vakit, birbirine karşı kuşkulu olan tarafların çıkar ve güç dengelerinin sonucu olarak oluşmuş bir sözleşmenin ürünü gibi görünüyordu. Kıbrıs'ın bağımsız olması, onun İngiliz toprağı olmasına göre Helenizmin çıkarlarına çok daha uygun bir sonuç olacaktı. Oluşan yapı içerisinde, Kıbrıs'taki Türklerin de her ne kadar eşit ortak statüsünde bir görüntüleri olmaktaysa da bu sürekli korunabilecek bir mevzi sahibi oldukları anlamına gelmiyordu. Bu durumun yarattığı güvensizlikten ötürü Ada Türkleri, mevcut yapının oluşturduğu devleti benimseyememişti. Çünkü Rum egemenliğinin baskın olduğu bir görüntü vardı. Rumlar ise yukarıda değinildiği üzere, bağımsızlığı Helen zafeler zincirinin ilk adımı olarak görüyorlardı. Sıralanan bu yarğılar konusunda bazı güçlendirici delilleri Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken yapılan hatalarda görmek mümkündür:

- Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın etnik temelde tasavvur edilmesiyle birlikte, her iki toplumun hem Helencilik hem de Türkçülük yapacakları koşullar için başından onlara hediye edilmiş oldu. Böylece taraflar kendi başlarına ve birbirlerinin aleyhine deyim yerindeyse "borazan çalmaya" başladılar. Her iki toplumun kendi anavatanlarının millî bayramlarını, millî bayraklarını olur olmaz yerlerde kullanmalarının, anayasal bir hak olarak serbest olması, taraflara ve özellikle tüm fanatik unsurlara epeyce istismar malzemesi yaratmıştı. Bu yüzden Kıbrıs Cumhuriyeti olgusunun arkasında kimse durmuyordu ve bu genç devlet kısa sürede yetim kaldı.

- Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken yapılan en büyük hata, bu yapının laik bir devlet olarak kurulmamış olmasıydı. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yönetici ve askerlerin bu hususu gözden kaçırmış olmaları çok büyük bir gaflettir. Çünkü farklı dinden olan iki toplumun birlikte kuracağı bir yapıda en önemli öge laiklik-

tir. Hindistan'da ve Lübnan'da laiklik ve demokrasi birbirlerini tamamlayan ve dengeler oluşturan kurallar olarak belirlenmişlerdi. Kıbrıs'ta da böyle olabilirdi. Fakat bu konunun üzerinden atlanarak, Kıbrıs Cumhuriyeti daha kuruluşundan dinamitleniyordu. Bir papazın ruhanî görevleri devam ettiği halde politika-ya atılıp aday olmasının, Müslüman Kıbrıs Türk toplumunu nasıl tahrik edebileceğini kimse düşünememişti. Türkiye'de Rum aleyhtarlığı yapmak, bu papazın temsil ettiği Rum ve Yunan politikasına karşı cephe aldirmek artık çok kolaylaşmıştı. Makarios, din adamlığının verdiği masumiyet görüntüsü altında Avrupa ve Amerika'da çok geniş sempati topladığı gibi 1960'larda yükselişe geçen Bağlantısızlık ve Üçüncü Dünyacılık akımları içinde de çok itibarlı bir lider görüntüsü veriyor ve bunu sadece Kıbrıslı Hristiyanlar adına yapıyordu. Bu anlamda Makarios, özellikle o cüppeyle her tarafa giderek Kıbrıs'ın bir Hristiyan Yunan toprağı olduğu propagandasının en büyük simgesi haline geliyordu. Tüm bunların Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'yi çileden çıkarmaması mümkün değildi. Fakat bir ihtimal var ki oldukça ilginç gözüküyor: Rumların özellikle Makarios'un kişiliğinde bu tahrikçi Hristiyanlık gösterilerine saplanarak, Ada'nın bölünmesine yol açacak süreci başlatacakları belki de Türk karar vericileri tarafından iyi tahmin edildiğindendir ki, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin laik olmayan anayasasının oluşmasına itiraz edilmedi. Makarios, din adamı olarak kalmakla birlikte, kilise-deki görevlerinden ayrılp cüppesini çıkarsaydı çok daha az tepki alacak; ona ve Kıbrıs Rumlarına karşı Kıbrıs Türklerinden ve Türkiye'den olağanüstü bir güvensizlik duyulmayacaktı. Nitekim daha sonra gelen Rum liderleri içinde en fanatikleri olan Kipriyanou'yu hatta Sampson'a bile Makarios'a karşı duyulmanın benzeri bir nefret duyulmamıştı.

- Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra iki toplumun gençlerinin yetişeceği ve ortak araştırmalar yapacakları iki dilli bir üniversitenin uzun süre kurulamamış olması da çok önemli bir eksiklikti. Özellikle iki toplumun gençleri bir yandan Yunanistan'a bir yandan Türkiye'ye giderek üniversite eğitimlerini ya-

parlarken, kendi ülkelerine biraz daha anavatanlarının doldurushuyla dönmekteydiler ve gitgide vatanlarına yabancılaşmaktaydılar. Ne hazindir ki ancak iki toplum bölündükten sonra bu konunun önemi anlaşılmıştır ve 1986'da KKTC'de ilk üniversite kurulmuştur. Rumlar ise ancak 1992'de Erasmus Projesi çerçevesinde ve AB yardımları sayesinde bir üniversiteye kavuşmuşlardır. "Kıbrıs Üniversitesi" adıyla kurulan bu üniversite, görüntüde iki toplumlu ama fiiliyatta Rum üniversitesi olarak kurulmuştur. Peki Rum karar vericileri böyle bir konuyu daha önce niçin düşünmemişlerdi? Zaten Kıbrıs Cumhuriyeti'ni bir araç olarak gördükleri gibi, üniversitenin ortak vatan ve ortak gelecek oluşturmada ne denli önemli bir rol oynayacağını da farkında değillerdi. Hatta böyle şeyler umurlarında bile değildi(!). Üstelik yakında Enosis sayesinde Yunistan'la bütünleşileceği için Kıbrıs'ta boşu boşuna bir üniversite niye kurulsundu?

- Kıbrıs'ta Cumhuriyet'e ilk "darbe" Makarios'un 1963 yılındaki 13 maddelik anayasa değişiklik önerisiyle olmuştur. Bu "darbe"nin kısa dönemli sonucu, Kıbrıs ve Kıbrıslılar için yeni bir sürecin başlaması olmuştur. Bu önerilerin reddedilmesi yaklaşımı, Kıbrıslı Türklerin var olan Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin ortağı olduklarını unutarak hareket etmeleri anlamına geliyordu. Makarios'un Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğinin üç garantör ülke tarafından sınırlandığını bile bile söz konusu öneriler konusunda ısrarlı olmasının gerisinde, gerçekten SSCB ve Bağılantısız ülkelerden aldığı destek mi vardı? Bu konuya ilişkin değerlendirmeler birbirinden çok farklı özellikler taşımaktadır. Başka bir deyişle Kıbrıs'tan farklı çıkar beklentileri olan devletlerin, Makarios'un yaklaşımları ve politikaları konusunda da farklı düşünmeleri doğaldı. Lakin anlaşılması güç noktalar vardı:

- Özellikle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantörlerinden biri olan Türkiye'nin, Makarios'a karşı olumsuz tavrı salt "papazın kızzılığından" mı ileri geliyordu?

- Yoksa Makarios'un bağılantısız ve güçlü bir konumda olması her iki NATO üyesi ülkeyi rahatsız mı ediyordu ?

- Makarios'un özellikle 1967 sonrasında Yunanistan karşısı

tavrına rağmen, Türkiye'nin Kıbrıs'ta her istediğini yapma şansı vardı. Türkiye sadece Kıbrıs'taki Yunanlı 10.000 askerin geri çekilmesini ve Kıbrıslı Türklerin köylerine geri dönmesini sağladı. Ama, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin var olan kurumlarına Kıbrıslı Türklerin dönmesi için Türkiye niçin hiç bir çaba göstermedi? Yoksa bu tutum Kıbrıs'a bir Yunan müdahalesine zemin hazırlamak amacı taşıyan bir manipülasyon muydu? Başka bir deyişle Yunanistan'ın Kıbrıs darbesi Türkiye ile Yunanistan arasında bir danışıklı dövüş müydü? Nitekim, Türkiye'nin Kıbrıs çıkarmasına Yunanistan'ın tepkisiz kalarak durumu kabullenmesi, bu savı güçlendirmiyor mu?

Kıbrıs'ta nüfus sorunu ve demografik yapı konusunun ileri ki yıllarda daha bir aşınmaya uğraması karşısında, Türkiye'nin Kıbrıs'ta bulunmasının temel nedenlerinden birisinin aşınması gündeme gelebilir. Böyle bir durumda Türkiye'nin stratejik anlamda çok önemsedığı Kıbrıs'ta zorlanması muhtemeldir. Çünkü Türkiye'nin Ada üzerinde 1974 müdahalesinden günümüze değin bulunmasının haklı tek açıklaması Kıbrıslı Türklerin varlığıydı. Bu durumun daha da kötüye gitmesi en fazla Rumların işine gelmektedir. Zaten uzun vadede (yani 5-10 yıl içinde) Kıbrıslı Türklerin göçünü beklemeleri bundan dolayıdır. Ada üzerinde Kıbrıslı Türklerin hemen hiç kalmaması, Kıbrıs'ın AB ile bütünleşmesi durumunda Türkiye-AB ile karşı karşıya gelecek ve bu durumda Yeşil Hat aslında yeni bir Soğuk Savaş hattına dönüşecek ya da Doğu-Batı Berlin ayrımını hatırlatmakla kalmayıp, Türkiye AB sınırları (artık Rum sınırları değil) içinde asker bulunduran ülke durumuna itilecektir. Aynı zamanda Ada'daki Rum ordusu değil, Avrupa ordusu olacaktır. Bu durumla karşılaşmamak için, Türkiye'nin, Kıbrıs sorununa yaklaşımlarında dar anlamda askerî kaygıları giderecek, geniş anlamda Doğu Akdeniz politikasıyla örtüşecek bir planı zaman kaybetmeksizin hayata geçirmesi gerekir. Özellikle ikincisinin birincisine de yön verecek nitelikleri olması gerekir. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası koşullar altında uzun erimli bir Doğu Akdeniz stratejisi içinde Ada'nın kimliği tanım-

lanırsa, bu sorun daha geniş bir bakışla ele alınabilir ve yeni yaklaşımlara hayat verebilir. Öbür türlü Ada üzerinde sürekli yeni önerilerle sorun daha bir çıkmaza sürüklenmiş ve çözüm-süzlüğe hayat verilmiş olur. 1974 sonrası oluşan statükonun devam etmesi, uzun vadede Kıbrıslı Türklere kaybettirmektedir. Bunu en iyi bilenler ise uluslararası koşulların rüzgâr etkisini arkasına almış Kıbrıs Rumları ve Yunanistan'dır.

Bütün bu tarihsel olgular ve hukuksal sonuçlarla birlikte, 4 Aralık tarihinde iki liderin Lefkoşa'da ara bölgede gerçekleştirdikleri yüz yüze görüşmelerin yarattığı olumlu atmosferin devam etmesi ve sonuçlanması, bazı geleceğe dönük somut işlerin pratik olarak hayata geçirilmesiyle kalıcı kılınabilir. Bir kere Ada üzerinde, 1974'den günümüze bazı insanî konular çözümlenmeden bekletilmiş hatta karşılıklı istismar bile edilmiştir. Öncelikli olarak kuzeydeki Rumlar, güneydeki Türkler artık karşılıklı "ajan ve suçlu muamelesi" görmekten çıkarılmalıdır. Her iki tarafta bu durumda yaşayan Adalıların asgarî eğitim, sağlık ve seyahat etme hakları en azından halihazırda yaşadıkları bölge içinde güvence altına alınmalıdır. İki taraftaki sayıları bin- iki bin civarındaki bu Adalıların hayatlarını normalleştirmek, iki taraftaki yönetimlerin en acil görevleridir. Bu aynı zamanda karşılıklı güveni sağlamak içinde atılması gereken ilk adımlardan biridir. Diğer bir konu, uzun yıllardır Rum yönetiminin "kayıplar" meselesi olarak sürekli kendi halkını tek yanlı motive ettiği sorun da hemen sonuçlandırılmalıdır. Özellikle Rum kesimi bu konuyu uzun yıllardır "şöven" bir anlayışla uluslararası toplum açısından tek yanlı olarak kullanmaktadır. Aynı şekilde iki taraftaki "toplu mezarların" yerleri tespit edilmesi ve bu insanlık dışı durumlardan her iki halk açısından çıkarılan tarihî dersler ortaya konmalıdır. Böylece yaşanmış olan sorunların üstü örtülmeden ve geçiştirilmeden anlaşılmaya çalışılarak görüşmelerin devam etmesi kalıcı bir çözümün temelini de sağlamlaştırmış olur. Kıbrıs tarihi uzun bir karşılıklı suçlamalar ve sonuçlandırılması kolay olmayan ithamlarla gündeme getirilmekte, tarihsel olgular objektiflikten uzak ele alınmakta-

dır. Bu anlamda atılacak adımlar Ada'nın geleceğine dönük projeksiyonların da sağlıklı yapılmasına yol açacaktır.

KAYNAKLAR

- 1- Ahmed, Feroz. 1996. *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, Hil Yayın.
- 2- Altuğ, Yılmaz 1978. *"The Cyprus Question"*, German Yearbook of International Law, Vol. 21.
- 3- An, Ahmet. 1995. *"Sivilleşme ve Kıbrıs Türk Toplumu"*, Başka Düşünce Dergisi, Sayı. 2, Eylül.
- 4-----1996. *Kıbrıs'ta İsyanlar ve Anayasal Temsiliyet Mücadelesi: 1571-1948*, Lefkoşa, Mez-Koop Yayınları.
- 5- Aydın, Taner. 1974. *"Finans Kapital: Kıbrıs Türkleri ve Federasyon"*, İlke, Sayı. 9, Eylül.
- 6- Bil, Hikmet. 1976. *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, İkinci Baskı, İstanbul, İtimat Kitabevi.
- 7- Birinci, Ergin ve diğerleri. 1997. *M. Necati Özkan: 1899-1970*, Cilt. I-II, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa.
- 8- *Cyprus:1964-1968*, A Facts on File Publication, London, 1971.
- 9- Denктаş, Rauf. 1967. *12'ye Beş Kala Kıbrıs*, Ankara.
- 10- Elpeleg, Zvi. 1999. *Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu: Hacı Emin El-Hüseyni*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul, İletişim Yayınları.
- 11- Esenbel, Melih. 1993. *Ayağa Kalkan Adam: Kıbrıs 1*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- 12- Feyzioğlu, Turhan. 1986. *"Avrupa Kuruluşları (Özellikle Avrupa Konseyi) ile Kıbrıs Türk Halkı İlişkileri"*, Uluslararası Alanda Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasî ve İktisadî Meseleleri (3-4 Eylül 1984), *The Political and Economic Problems of The Turkish Community of Cyprus in The International Field (3-4 September 1984)*, İstanbul, SİSAV.
- 13- Gerger, Haluk. 1998. *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikği: Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine*, İstanbul, Belge Yayınları.
- 14- Gobbi, J. Hugo Dr., *Rethinking Cyprus*, Aurora, Tel Aviv.
- 15- Gürel, S. Şükrü. 1985. *Kıbrıs Tarihi (1878 1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- 16-----2000. *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- 17-- Hitchens, Christopher. 1999. *Hostage to History: Cyprus From*

The Ottomans To Kissinger, Verso, New York.

18- "Kıbrıs: Çıkamaz Sokak Politikası", Kim, 10 Temmuz 1959.

19- "Kıbrıs'ta Gerici Faşist Güçlerin Kan ve Cinayet Listesi", İlke, Sayı. 41, Mayıs 1977.

20- *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Ocak 1964.

21- Kızılyürek, Niyazi. 1983. *Kıbrıs Sorununda İç ve Dış Nedenler*, Lefkoşa.

22- Luke, Harry Sir. 1989. *Cyprus Under The Turks: 1571-1878*, C. Hurst & Company, London.

23- Morani Michael. 1995. *Sovereignty Divided: How the Turkish Cypriots were deprived of their Constitutional Rights*, CYREP, Lefkoşa.

24- Necatigil, M., Zaim. 1993. *The Cyprus Question and The Turkish Position in International Law*, Second Edition, New York, Oxford University Press.

25- Polyviou, G., Polyvios. 1980. *Cyprus Conflict and Negotiation: 1960-1980*, Gerald Ducworth & Co. Ltd., London.

26- Rusos, Sofoklis. 1999. "1963 İki Toplumlu Devletin Dağılması: 13 Madde", Hade: İki Toplumlu Dergi, Sayı. 2, Haziran.

27- Sonyel, R., Salahi. 1997. *Cyprus The Destruction of a Republic: British Document 1960-1965*, Cambridgeshire, Eothen Press.

28- Sönmezoğlu, Faruk. 1991. *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu: (1945-1986)*, İstanbul.

29------2000. *Türkiye-Yunanistan İlişkileri & Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, İstanbul, Der Yayınları.

30- Sözen, Ahmet. 1996. "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Ülkelerine Doğru Genişlemesi Perspektifinde Kıbrıs, Malta ve Türkiye", Söylem, Sayı. 3 Cilt. 1.

31- Theophylactou, A. Demetrios. 1995. *Security, Identity and Nation Building: Cyprus and the European Union in Comparative Perspective*, New York, Avebury.

32- Tülümen, Turgut. 1998. *Hayat Boyu Kıbrıs*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

33- Türsan, Nurettin. 1987. *Yunan Sorunu*, Üçüncü Baskı, Ankara.

34- Zaharidis, Karalos-Alp, Yusuf. 1979. *Kıbrıs*, İstanbul, Birikim.

KIBRIS'TA DEMAGOJİ'DEN DEMOKRASİ'YE GEÇİŞ*

Mehmet HASGÜLER

Kıbrıs konusunda yapılması gereken ilk ve en önemli tespit şudur: Kıbrıs'ta Denктаş'ın ve dolayısı ile Türkiye'nin başarısızlığı ve başarısızlığa karşı demokratik yollardan tepkilerin oluşmasıdır. Ancak, ilk tespiti takip eden ikinci bir husus vardır ki, o da Kıbrıs'ta bu başarısızlığın istismar ediliyor olmasıdır. Temel noktayı 'halkı kandırmak' olarak aldığımız zaman, aslında istismar edilenin halkın seçme hakkı, tercihini yapma hakkı olduğu ortaya çıkar. Bunu gerçekleştirenler de, belli şablonlara göre hareket eden siyasî bezirgânlardır.

İstismar, bir alternatif olarak görülemez. Peki, bugün Kıbrıs'ta ne vardır? Bu sorunun cevabı şudur: Açık bir demagoji vardır. Bilindiği gibi, demagoji de bir alternatif olamaz. Oysa 'önceki başarısızlıklar', demagoji yöntemiyle halkı kendisini tercih etmeye yönlendiren siyasî bezirgânların 'üzerinden politika yaptıkları bir malzeme' haline gelmiştir.

Demagojinin Tanımı Üzerine

Demagojinin değişik tanımları mümkün olmakla birlikte, her bir tanımdan ayrı ayrı yararlanılabilir. Demagoji için yapabileceğimiz ilk tanım, (TDK'ya göre) "bir kimsenin veya grubun duygularını kamçılayarak gerçek dışı sözler söyleyip onları kazanmaya çalışma, halk avcılığı"dır. Halk avcılığının yanı sıra

* Yakın Doğu Üniversitesi'nin 15 Şubat 2005 tarihinde düzenlediği Ulusal konferansta sunulan bildiridir. Aynı zamanda *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*'nin Eylül 2006'daki sayısında yayınlanmıştır.

'laf ebeliği' veya 'mugalata' (yanıltmaca, laf cambazlığı, zırva) sözcükleriyle de karşılanmaktadır.

Diğer bir tanım, "politik ya da başka çıkarları uğruna, sahte vaatler, göz boyayıcı belgeler ve pohpohlama yoluyla insanların duyguları ve moralleri üzerinde etkide bulunma amaçlı politika dalavereciliği" dir. Dolayısı ile demagoji, burjuva politikacılarıyla sağ sosyalistlerin pek sık başvurdukları bir yoldur. Alman faşistleri, kitleleri, özellikle de halkın gevşek küçük burjuva katmanlarını etkilemek için demagojiden geniş ölçüde yararlanmışlardır.

Politika sözlüğünde demagog için, "rasyonel argümanlar yerine halkın duygularına başvurarak destek kazanmaya çalışan siyasal lider" denmektedir. Webster sözlüğü ise, demagojiyi biraz daha geniş ele almakta ve demagog için, "sıradan halkın davasını antik zamanlarda savunan hatip ya da lider" tanımını yapmaktadır. Demagojik yöntemleri kullananlar, halkın bir lideri, köleci bir parti veya devletteki bir klik olabilmektedir. Suçlama yoluyla, iddiaları ve vaatleri abartarak partizan ve bireysel çıkar sağlamaya çalışan kişilerdir.

Demagojinin kökenine baktığımızda, 'halk' anlamındaki 'demos' ile 'kendine çekmek' anlamındaki 'ago' sözcüklerinden yapılan, halk avcılığı anlamına gelen bir deyimdir. Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde de ileri sürülmüş ve "bir toplumun duygularını çelerek kendi çıkarlarını yürütme yolu" olarak tanımlanmıştır. Yunanca 'demagogos' kelimesinden Fransızca'ya 'demagogue' olarak geçen kavramın anlamı, "halkın tutkularını ve önyargılarını halktan destek görmek için öven kimse" dir. Eski Yunanistan'da demagog, halkçı partinin lideriydi. Ancak sonradan anlamı olumsuzlanmış ve küçültücü bir ifadeye dönüşmüştür. Demagoji ise, iktidarın çoğunluğa terk edildiği siyasî yönetim şekli, halk egemenliğinin kötüye kullanılması, halkın tutkularını kışkırtma anlamındadır.

Yapılan son tanımlama üzerinde durulduğunda, kavramın en belirgin özelliği, halkta yerleşik tutkuları ve halkın kabul edilmiş, halka kabul ettirilmiş (öyle denildiği için öyle sanılan)

önyargılarına dayanmaktır. Politikacı, kendi görüşlerine değil, halkın önyargılarına dayanmak suretiyle halkı arkasına alarak karşı tarafı yenmeye çalışır. Takip edilen bu yolun kışkırtıcılık gibi bir özelliği de vardır. Bu demagogun kendi görüşü yoktur. Söyleyebileceği, ikna edici, inandırıcı delillerden yoksundur. Bu sebeble de halkın önyargıları onun için kurtarıcıdır ve onlara sarılır. Toplum böylece demagog tarafından kullanılır ve demagog yeni görüşlerin, düşüncelerin fikirlerin çıkmasının önündeki en büyük engeli oluşturur. Toplumu değiştirmek/geliştirmek isteyenlerin karşılaştıkları en önemli zorluk, demagojinin varlığıdır.

Genel durum şudur ki, demagoji, geçmiş dönemlerden beri halkı güdülemek ve yönlendirmek için yürütülmüş bir araçtır. Bu durum normal işleyen bir demokraside rastlanan bir hastalıktır ve oysa bu hastalığı halk bir şekilde tasfiye de edebilmektedir. Örneğin, Demirel usta bir demagogdu. Halk, onu tasfiye etti. Rusya'da da Yeltsin iyi bir demagog tipiydi. Onu da Rus halkı tasfiye etti. Kıbrıs'a döndüğümüzde, bugün Talat daha çok Yeltsin'e benzemektedir. Komünistler kötü, devletçilik kötü, komünistler Çarlık ailesini öldürdüler diyerek, Rus halkının duygularına seslenip, onların hoşlanacağı ve desteklerini alacağı sözleri ve vaatleri ortaya atan, Rus aristokrasi gibi davranmıştır. Bir anlamda halk palyaçoluğu, dalkavukluğu yaparak, halkın hoşuna gidecek vaatlerle politika yapmıştır.

Demagojinin İşe Yaradığı ve Yaramadığı Toplamlar

Fransa'da Bonapartizm işe yaramıştır. Napolyon Bonapart'ın yeğeni, Lois Napolyon Bonapart kendini III. Napolyon, yani imparator ilan etmiştir. O dönemde Fransız halkının kalbinden geçenleri, yaşadığı felaketleri hoşlanacağı şekilde Napolyon'un yeğeni ifade etmiş, böylece % 52 oyla seçim kazanmıştır. Ama bu oyla, kendisini imparator ilan etmiştir. Fransız halkı o dönemde böyle bir lidere destek vermiştir. Halbuki De Gaulle, kendisi olarak, De Gaulle olarak bir rol almış ve Napolyon gibi bir kahramana ihtiyaç duymamıştır. De Gaulle'den sonra De Gaulle'cü partiler kurulmuş ama De Gaulle kadar et-

kili olamamışlardır. Dolayısıyla, demagojinin fazla işe yaramadığı toplumların başında günümüz Fransa'sı gelmektedir.

Türkiye'de de isim istismarcılığı yapılmıştır. Menderes ve İnönü isimlerini suiistimal etmek isteyenler olmuştur. Sayın Denktaş'ın ismi de aynı şekilde istismar malzemesi yapılmıştır. Ama Denktaş'tan sonra hiç kimse, onun oy gücünü yakalayamayacak, Denktaş demagojisi Denktaş'tan sonra kullanılamayacaktır. Tıpkı Aydın Menderes ve Erdal İnönü'de olduğu gibi. Lakin bunlar başarısız olmuştur. Demek ki, demagoji için ortam gerekmektedir.

Denktaş'ın onca yıllık liderlik duygusuyla ister istemez edindiği 'kendini, kendi toplumuna karşı borçlu hissetme' yönünün de olması, bugünkü demagogların işini biraz sekteye uğratmaktadır. Ver-kurtulcuların ortaya çıktığı dönemde Erdoğan'la olan sürtüşmeleri hatırlandığında, Denktaş'ın sahip olduğu bu his daha iyi anlaşılmaktadır. Ama bugün hükümette oturanlar ve daha yukarda oturmak için Denktaş'ın başarısızlıkları üzerinden demagoji yapanların böyle bir hissi yoktur! Çünkü zaten onlar, Denktaş'ın kendisini sorumlu ve borçlu hissettiği demokrasi cahili toplumun sorumluluğunu taşıma bilincine sahip olamayacak kadar yeni ve deneyim cahilidirler. Burada bahsedilen, yönetim ve liderlik deneyimsizliğidir. Kıbrıs için Mecliste birkaç vekille oturmuş olmak, on yıllarca liderlik yapmakla bir tutulmamalıdır elbette. Peki günümüze baktığımızda, Talat nasıl demagoji yapmıştır ve yapmaktadır?

1973'de cumhurbaşkanı muavini olarak Kıbrıs Türklerinin lideri olan Rauf Denktaş, 2005 yılına kadar görevde kalmıştır. Aralıksız 30 yılı aşkın zamandır hep iktidar, hep toplum lideri, hep görüşmeci bir Denktaş'tır bu. Durum böyle olunca, Denktaş'a dayalı bir muhalefet oluşmuş, bazen bunu TKP, bazen CTP yürütmüştür. Kısacası, nasıl ki komünistlerin başarısızlığı ve Rus halkının bıkkınlığı demagog Yeltsin'i ortaya çıkarmışsa, Kıbrıs'ta da demagogların ortaya çıkacağı, istismarın yeşereceği bir ortam böylece oluşmuştur. Siyasal sorunların çözülmemesi, sorunların özü itibarıyla demagojiye ve istismara yol aç-

mıştır. Demagoji şahıslar, isimler ve halklar hedef alınarak yapılabilmektedir. Türkiye'de Kürt demagojisi, Yunan demagojisi ve Ermeni demagojisi yapılmaktadır. Türkiye'de Denктаş'a akıl veren general ve bilim adamlarının bunu düşünmeleri gerekir. Bir alanda demagoji varsa, ona uygun zemin ve ortam var olduğu için yapılmaktadır. Politikada yıpranmış isimler üzerinden de demagoji yapılmaktadır.

AB'nin kendisi de, 'barış' kavramı da demagoji malzemesi olmuştur. Örneğin, 10-15 yıl önce AB konusunda demagoji yapılamazdı. Alpay Durduran 1990 seçimlerinde kırmızı pasaportu ve AB'yi örnek vererek seçim yürütmüştü; fakat Sayın Durduran'a büyük kalabalıklar burun kıvrırmıştı. Neden? Çünkü o dönemde AB konusu istismar edilecek bir düzeyde değildi. Aynı şekilde 10 yıl önce Denктаş demagojisi bu denli yüksek iş yapmıyordu. Bu durum, şöyle bir saptamayı mümkün kılmaktadır: demagojinin oluşması, bir ortamın olgunlaşmasını gerektirir. İyi bir politikacı tedbir alan kişidir. Denктаş görevi yeni birisine bırakmak istemediğinde, yerini dolduracak birisi olmadı denmiştir. Halbuki böyle bir kişi, gerçekten istenseydi bulunabilirdi. Denктаş, daha çok kendisine Türkiye'de akıl veren, yüksek mevkilerde bulunan kişilerin zoruyla görevinde kalmıştır. Bu kişilerin Denктаş'tan daha çok kabahati vardır.

Demagoji için uygun ortamın bir parçası olarak, o demagojiyi yutacak topluma sahip olmak lazımdır. O halde Kıbrıs'taki politik aktörlerin, yani şimdiki demagogların, toplumun prototip demokrasi bilgisini geliştirmemek için de çaba gösterdiklerini söylemek de mümkündür. Örneğin, Kıbrıs'taki sivil toplumun demokratik kültür ve demokrasi bilgisi düzeyi! Bunları eğitip duruyorlar, ama ne işe yarıyor? Bu noktada bunları kimin eğittiğine ve kimlerin aracı olduğuna (Talat gibi) bakıldığında da, aslında Türk toplumunun kendi liderleri tarafından bilinçli bir şekilde kalbur altı düzeyde kalmaya mahkûm edildiği açıklanabilir. Toplumun olduğu yerde kalması gerekiyor ki, demagoji işletilmeye devam edilebilsin.

KKTC Demagoji Ortamından Nasıl Arındırılır?

Kıbrıs muhalefeti Denктаş karşıtlığı yaparak hükümet olabilir ve olmuştur da. Ancak alternatif olamaz. Yoksa Talat gider Akıncı gelir ve değişen hiçbir şey olmaz. Çünkü başta da belirttiğimiz üzere, demagoglar alternatif olamazlar. Burada asıl sorun, demagojiye müsait ortamdan arınma sorunudur.

Kıbrıs Türklerinin ulusal bilinçleri zayıf ve tartışmalıdır. Bu bir anlamda ulusal uzlaşının da oluşmasını engellemektedir. Bu konuda herkesin farklı bakışı ve tezleri vardır. Mesela Kıbrıslı, Kıbrıslı Türk, Anadolu Türkü, Adalı isimlendirmelerinin kullanılması gibi. Çocukça şeyler yapılarak, bu şekilde ulusal bütünlük sağlanması mümkün değildir. Kıbrıs'ı büyük yazalım, Türk'ü küçük yazalım gibi kutlanması gereken icatlar da, edebiyatta demagojiye iyi birer örnek oluşturmaktadır.

Lakin ulusal bütünlük, Türkiye'den Türk nüfus ithali yapılarak da sağlanamaz. Aynı şekilde Türkiye'den milliyetçi, bozkurtlar getirerek de olamaz; taşıma suyla değirmen dönmeyeceğinin yıllardır anlaşılmış olması gereklidir. Yahut, Türkiye'deki millî eğitim müfredatını aynen aktararak da olamaz. Lakin bu politika sonucunda, şu anda KKTC eğitimi bir karikatürdür. Türkiye'nin bütün millî bayramları burada da kutlanmaktadır. Bu yolla ulusal bilinç oluşturulamaz. Bu konular, zor yoluyla ele alınacak konular değildir. 'Anayasa bir uzlaşma değil midir?' diyenlere söylenebilecek şey, Türkiye'de de 1982 Anayasası'nın bir uzlaşma olduğunu söyleyen üç-beş generalin dışında kimsenin kalmamış olduğudur. Türkiye'de ihtilâl ortamındaki o kötü koşullarda yaratılmış, bu uzlaşmayı ifade etmeyen ucube, 1982 Anayasası'ndan bir yıl sonra KKTC'de bir anayasa yapılmıştır. Bağlantı görülebildiği, daha açık bir ifadeyle görülmek istendiği takdirde, ulusal uzlaşının KKTC'de ne kadar mümkün olabildiğini görmek de zor olmayacaktır.

Kıbrıs Türkleri'nin Ortak Paydasını Oluşturan Değerlerin Saptanması

Rum mallarından ganimet elde etmiş olmak mı?

İsrail'in Filistin'de yaptığı gibi, Rumlardan her Türk ailesi bir zarar görmüş mü?

Rumların baskısı Kıbrıs Türklerinin her birini aynı oranda etkiler mi?

Rumların burada, Filistin'deki gibi bir baskı rejimi oluşturması mümkün olabilir mi?

Türkiye'den hoşnutsuzluk konusu ortak bir payda mı?

Olumlu olumsuz konularda ortak payda oluşmuşsa, demagogilerin hareket alanı zayıflar.

Şu ana kadar ortak payda Denктаş ve Ankara'nın müdahaleciliği olmuştur.

Kıbrıs'ta Sakarya destanını İzmir'in kurtuluşunun anmak ulusal bilinç oluşturmaz.

Özgün Kıbrıs Türk kimliği var mı?

Bugün yapılması gereken, sosyolojik araştırmalarla olmazsa olmazları saptamaktır. Ortak yaşam iradesi Anadolu'da vardır. Atatürk Anadolu'da bir ortak paydadır. Türkiye'de dinî inanç ortak paydadır. Türk dili üzerinde ortak payda vardır. Kürtçe meselesi yapay ve zorlama bir arayıştır. Türkiye'de Osmanlılar, Selçuklular... vb gibi ortak geçmiş konusunda bir ortak payda vardır.

Rumların ortak paydaları Türklerden çoktur. Örneğin, antik dönem konusunda, gerek Türkiye'de gerek Kıbrıs Türklerinde görülen ilgisizlik ve bilgisizlik düşündürücüdür. Türkiye'de neden eski çağlara düşmanlık yapılmaktadır? İskender, Truva dünyada bu kadar tartışılırken, Türkiye'de bundan bîhaber yaşayanlar çoktur. Kıbrıs Türklerinin de Kıbrıs'taki antik döneme ne kadar ilgi duyduğunun düşünülmesi gereklidir. Yoksa Anadolu'yla eski dönemlere ilgisizlik bir ortak payda mı oluşturmaktadır?

Kıbrıs'ın kendine özgü doğal ve zengin bir tarihî geçmişi vardır. Kıbrıs sadece 90 yıl sömürge idaresinde yaşamıştır; ama İngilizleşmenin etkisi çok daha derinlerde yerini bulmuştur.

Neden böyle olduğunu sormak gereklidir. Bu noktada ortaya çıkan durum, Kıbrıs Türklerinin bir ortak paydasının, İngiliz hayranlığı olabileceğidir. Bu utanç verici bir şeydir; ancak bunu söyleyememek veya görmezden gelmek, kendimizi aldatmaktır. Çünkü, İngiliz hayranlığı üzerine Kıbrıs Türklüğünü kurmak mümkün değildir.

Kıbrıs'ta ortak payda Türkiye sevgisi olabilir mi? Yoksa bizler, Kıbrıslılar daha iyisine layıkken, bunu Türkiye mi engelliyor? Türkiye, Kıbrıs Türklerinin zenginleşmesini mi engelliyor? Türkiye ortak payda değildir. Türkiye'ye herkes aynı şekilde mi bakıyor?

Fazıl Küçük ortak payda mıdır? Denктаş bir zamanlar öyleydi. Partiler üstü lider artık Denктаş değildir. Yeni liderler oluşmalıydı. Rumlar yeni liderler ortaya çıkardı. Rumların ortak paydası nelerdir? Bir çırpıda bakıldığında şunları söylemek mümkündür:

- Kilise
- Antik gelenek
- Yunanca
- Bizans
- Omorfo
- Girne
- Elenizm
- Hümanizm
- Felsefe
- Mitoloji

Kıbrıs'ta Türkler arasında çekirdek aile koşullarında bireysellik yaygınlaşmaktadır. Bu aynı zamanda apolitikleşmeyi getirebilecek bir durumdur. Atomizasyon yükselmektedir. Ulusal değerler zayıflamaktadır. Bu değerlerin kendisi ortak payda olamaz. Atomizasyon ortak payda olamaz. Ancak zafiyet ve zayıflık olabilir.

Bunlara rağmen ortak payda konusunda iyimser olmak gerekir. İster İngiliz hayranlığı, ister Rumlara hayranlık olsun. Kıbrıs'ta meselelere evrensel bakabilen çok sayıda insan bulunmaktadır. Bu önemli bir şeydir. Kıbrıs'ta köylülük Türkiye'deki gibi tutucu değildir. Açık konuşmak gerekir. Demagoglara halkın sorması gereken bazı sorular vardır:

Talat'ın olmazsa olmazları nelerdir?

Denktaş'ın ikide bir çıkıp bayrak, anayasa demesi önemli değildir. Halk bu konuda ne diyor? Denktaş'ın değil, insanların bunu sorması ve savunması gerekir. Kıbrıs'ta bayrak devam etsin mi?

Rumlar içimize gelsin mi?

Türk askeri gitsin mi?

Türk bayrağı olsun mu?

Türkiye'den göçmen gelsin mi?

Türkiye'den yardım gelsin mi?

Atatürk heykeli olsun mu?

Kendimize özgü neyimiz vardır?

Ortak değerler yaygınlaştıkça uzlaşa artacak ve demagogların işi zorlaşacaktır. Böylece, gerçek anlamda siyaset yapılmaya başlanacaktır. Toplum belli konularda heterojen olamaz. Elbette homojenlikten de Hitler kastedilmemektedir. Ulusal bütünlük oluşursa bunun içerisinde demokrasi olacaktır. Atomizasyon ise demokrasi değil, kargaşadır.

Kıbrıs'taki İngiliz hayranlığı belli düzeylerde anlaşılır bir şey olabilir: Türkî cumhuriyetlerinde de Ruslaşma vardır. Rus kolonisi olduğu için Azerilerde, Kazaklarda ve Türkmenlerde Ruslaşma söz konusudur. Ama tabî ki bu kötü bir şey değildir. İngiltere ile Rusya aynı şey değildir. Eski SSCB içinde Hitler'e karşı onlar birlikte savaştılar. İngiltere ise, Türkleri ve Rumları birbirlerine karşı kullandı.

Ortak payda aranması gerekir. Kıbrıs Türklerinde şu ana kadar tespit edilmiş ortak olduğu söylenen paydaları, kendi de-

ğerlerinin zenginliğiyle değil (örneğin salt Kıbrıs gibi bir coğrafyada yaşamak Kıbrıs coğrafyası bile bir değerdir), başkalarına ve onların değerlerine karşıtlık (Rumlar için en büyük değer Elenizme karşıtlık, Rumların kendilerine karşıtlık) ya da başkalarına ve onların değerlerine bağlılık (Türkiye'ye, Türk marşına, Türkiye askerine, hatta İngilizlere) toplamıyla ortaya konan değerlerdir.

Rum karşıtlığı bir ortak payda mıdır? Bir dönem öyleydi. Din belki olabilir. Almanya'ya gitmiş Türkler, Müslüman olduklarını Almanya'da hatırladılar. Kıbrıslı Türkler de Türklüğünü ve Müslümanlığını daha çok İngiltere'de hatırlamışlardır.

Almanya'ya Ecevit, kültür düzeyi düşük insanları göndermiştir. Oralarda oluşan Türk imajı bir türlü düzeltilememektedir. Ecevit aynı şeyi Kıbrıs'a da yapmıştır. Bu aynı zamanda Kıbrıslı Türklerin, Türkiye'ye olan saygılarını ve sevgilerini azaltmıştır. Oysa eğitilmiş göçmenler, hem Almanya'ya hem Kıbrıs'a gönderilseydi kötü mü olurdu?

Kıbrıs'ta üniversiteler kuruldu. Bu çok faydalı olmuştur. Türkiye'nin böylece entelektüelleri de Kıbrıs'a gelmiş ve karşılıklı ortamlar oluşmaya başlamıştır. Bu tür toplantılar en azından geleceği görmemiz açısından çok faydalı olmaktadır. İşte bunları da yine üniversiteler, bilim yuvaları yapmaktadır.

Sonuç olarak, uzlaşma noktaları belirlenmeli, ortak paydalar etrafında ulusal bütünlük sağlanmalı ve bu da alternatifleri kapsayarak demagojiye artık fırsat verilmemelidir. Çünkü kendisini aydın-entelektüel olarak lanse eden ve demokrasi taraftarı oldukları iddiasıyla politikaya soyunan kişilerin yarattığı bir tehlike söz konusudur ki, bu Kierkegaard'ın da endişe duyduğu bir muhtemel sonuçtur: Bütünsel olarak demokrasinin pratikte demagojiye dönüşmesidir. Böyle bir durumda ortaya çıkan toplum yapısı da, tümünden itaat etme baskısını içselleştiren ve kişisel bütünlüğü tehdit altında olan bireylerden oluşan, 'varlık sorunu' yaşayan bir toplum olacaktır.

SIYASÎ PARTİLERİN SEÇİM BEYANNAMELERİNDE KIBRIS*

Mehmet Hasgüler-ÇOMÜ-ODTÜ DOSAP Araştırmacı

Siyasî partilerin seçim beyannamelerinde Kıbrıs'a yaklaşımlarına dönük bir irdelemenin, özellikle AB konusundaki açılımları da dikkate alarak okumanın faydalı olacağı ortadadır. Kıbrıs, Türkiye'de 2002-2004 döneminde Türk siyasî hayatında inatılmaz tartışma konusu olmuş ve hatta iktidar-muhalefet kamplaşmasında önemli ayaklardan birisi olmuştur. Türkiye'de laik-antilaik tartışması, Kuzey Irak, AB ve Kıbrıs konuları AKP iktidarının en çok eleştiri aldığı konuların başında gelmekteydi. Elbette iç politikada başka bazı konular da (yolsuzluk, sefalet, özelleştirme) önem kazanmıştır. Bu noktada Kıbrıs'ın iç politika malzemesi yapıldığı hususunda taraflar karşılıklı suçlamalar da yapmıştır. Bu anlamda Türkiye açısından seçimlerde Kıbrıs'ın konuşulmaması, belki de hayırlı bir gelişme olarak da görülebilir. Lakin Türkiye'nin AB konusundaki hasletlerinin devamlılığı açısından, Kıbrıs'ın kritik bir noktada durduğu da aşîkârdır. Bir kere AB ile Aralık 2004'de başlayan müzakerelerin nihayete ermesinde ve ilerlemesinde, Kıbrıs'ta çözüm konusunda Türkiye'nin göstereceği kararlı tutumun önemi ortadadır. Belki bu anlamda siyasî partilerin beyannamelerine bakarak bu konuya netlik kazandırmak mümkün olabilir. Gerçi Türkiye'de partilerin seçim kampanyaları boyunca başta ekonomik ve sosyal hayata ilişkin söylemlerin içi boş sözcülüğü yapılırken, Kıbrıs'ın elbette göz ardı edilecekler arasında ilk sırayı alması da olağan karşılanabilir. Bu incelemede, seçime katılan partilerin öncelikle mecliste grup kurma ihtimali olanların beyannameleriyle sınırlı

* Bu metin 28 Haziran 2007 tarihinde *Referans Gazetes'i*nde yayınlanmıştır.

bir inceleme yapılacaktır. Bunlarda sırasıyla AKP, CHP, MHP, DP, DTP, Genç Parti ve Saadet Partisi olabilir.

Öncelikle AKP'nin, Kasım 2002 seçimlerinden sonra Kıbrıs konusunda, 1974 sonrası hükümetlerine göre hayli farklı ve kendilerinin deyimiyle "bir adım önde olma" siyaseti izledikleri bilinen bir gerçektir. Özellikle Annan Planının oylamasının yapıldığı 24 Nisan 2004 tarihine kadar AKP çözüm yanlısı bir siyaset izlemiş ve Kıbrıs'taki çözümsüzlük yanlılarını iktidardan uzaklaştırmıştır. Belki bu yaklaşımlar Türkiye'nin çözümsüzlük çözümdür siyasetini izlediği imajını dışarı açısından değiştirmiştir. Bu anlamda AKP'nin 2004'e kadar yaptıklarının böyle bir anlamı olmuş ve AB'nin tatmin edileceği bir seviye Kıbrıs konusunda yakalanmıştır. Hükümetin bu yaklaşımlarını eleştirenlerin temelde dile getirdikleri, Kıbrıs'ın elden gittiği ve ödünler verildiği noktasındaydı. Dahası muhalefet Denktaş'ın devreden çıkarılıp "uzlaşmacı" Talat'ın ve CTP'nin iktidara getirilmesinin de, aslında bu ödünleri vermek istemesiyle yakından ilgisi vardı. Belki ilk bakışta böyle bir tespit, görüntüyü dikkate alarak yapılmış bir değerlendirme gibi durmaktadır. Özellikle bu iddiaların test edilmesi, ancak bunları söylem olarak ilan eden partilerin seçim programlarını irdeleyerek anlamak mümkün olabilir. Belki bu iddialar, sadece muhalefet yapma ya da tenkit etme anlayışıyla üretilmiş sözler de olabilir. Bunu anlamanın doğru yollarından birisi, Kıbrıs konusunda bu partilerin programlarına aldığı değerlendirme ve çözüm önerileriyle kıyaslamak doğru olacaktır.

AKP 170 sayfalık seçim beyannamesinde, Kıbrıs'a çözüm üretmenin mutlak doğruluğuna olan inancını ortaya koymaktadır. Bu arada AKP, "Kıbrıs Türk halkının güvenlik ve refahının sağlanması için Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin her alanda uluslararası etkinliğinin artırılması ve Doğu Akdeniz'deki denge ve istikrarın korunması, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının iki ana stratejik hedefini oluşturmaktadır." şeklinde görüşünü ortaya koymuştur. AKP, Kıbrıs sorununa bulunacak çözümle, Doğu Akdeniz'deki denge ve istikrarın korunmasını ve Kıbrıs

Türklerinin güvenlik ve refahının sağlanmasını iki stratejik hedef olarak ortaya koyması anlamlıdır. Bu arada AKP, Kıbrıs başlığıyla yayınladığı seçim beyannamesinde, "...Geçen dönemde takip ettiğimiz dinamik Kıbrıs politikası ile, Türkiye bir taraftan büyük bir psikolojik üstünlük kazanırken, diğer taraftan KKTC'nin uluslararası meşrûyetini ve etkinliğini arttırdığını" ileri sürmektedir. Bu noktada gerçekten KKTC'nin meşrûluğunun ve etkinliğinin arttığı konusundaki tez elbette tartışmaya muhtaçtır. Bu konuda AKP beyannamesinde geniş yer verilmiş olan Kıbrıs'ta "2002 yılı itibarıyla uluslararası baskı altında bulunan Türkiye, yürüttüğümüz aktif politika sonucunda, ulusal çıkarlarımızdan en küçük bir taviz vermeden bu baskıdan kurtulmuş ve uluslararası alanda büyük bir manevra kabiliyeti kazanmıştır." Türkiye'nin büyük bir baskıdan kurtulduğu doğru; ama uluslar arası alanda manevra kazandığı iddialı bir yaklaşım gibi durmaktadır. Öte yandan beyannamede "...Kıbrıs'ta tek bir asker çekilmemiş, bir metre kare toprak verilmemiş, aktif ve bütün dünya ile sağlıklı iletişim kurabilen diplomasiyoğurluklu yaklaşımı, hem Kıbrıs'ta manevra alanımızı genişletmiş, hem de Türkiye'nin uluslararası imajında radikal bir değişimin önünü açmıştır" denilmektedir. Annan Planı sonrası, kısa bir süre Türkiye böyle bir imaj yakalamış, ama günümüzde bunun fazla bir anlamı kalmadığını söylemek mümkündür. AKP'nin seçim beyannamesinde Kıbrıs üzerinden bir diğer iddiası ise; Türkiye BM süreçlerini engelleyen değil, yapıcı bir şekilde destekleyen bir ülke olarak, başta BM Güvenlik Konseyi üyeliği olmak üzere uluslararası platformlardaki etkinliğini artırabilme kabiliyeti kazandığı konusundadır. Türkiye'nin BM üzerindeki etkisinin, elbette Kıbrıs sorunundan bağımsız olarak da eskiden beri olduğunu söylemek yanlış değildir. Kaldı ki Güvenlik Konseyi'nin geçici üyeliği Kıbrıs üzerinden değil, İKÖ, KEİ gibi uluslararası örgütlerde etkinlik kurmasıyla daha çok alakası vardır. KKTC'nin uluslararası temaslarındaki artışın elbette bir anlamı vardır. Lakin izolasyonlar başta olmak üzere, Avrupalıların verdiği birçok sözün yerine getirilmediği de ortadadır. Do-

layısıyla görüşmelerin artmasının başlı başına bir kazanım olmadığını söylemek gerekir. Kaldı ki bu görüşmelerin tümünde, gerek Pakistan'a gerekse AB dışişleri bakanlarıyla yapılan görüşmelerin tümünde, KKTC makamlarının hiçbirisi resmî sıfatlarıyla kabul görmemiştir. Elbette bu görüşmeler ve karşılıklı ziyaretler anlamlıdır. Lakin bütün bunların Kıbrıs konusunda büyük bir kazanım olmadığı da bilinmelidir. Öbür türlü zaten KKTC'den izolasyonlar ve tecrit kalkardı.

AKP'nin seçim beyannamesinde diğer bir iddia ise, Kıbrıs Türk halkının ekonomik kalkınma düzeyi olarak 2002'de 4.500 dolar olan kişi başına düşen gelirinin 2006 yılı sonu itibarıyla 11.270 dolar olması konusudur. Elbette Türkiye hükümetleri bu kazanımların önemini vurgulamalıdır. Lakin KKTC'deki bu gelir artışının tamamen arazi spekülasyonu ile gerçekleştiği ve kalıcı bir üretimin sonucunda olmadığı da bilinmelidir. Böylesi bir gelir artışının zaten 2007 itibarıyla bir anlamı kalmadığı gibi kalıcı bir özelliği de yoktur. AKP hükümetinin 24 Nisan 2004'den sonra yaklaşık 3 yıldır Kıbrıs konusunda sürekli inişe geçen bir yaklaşımı olduğu bilinmektedir. Bu tür konjonktürel kazanımlar, kalıcı bir biçimde izlenecek adil çözüm stratejisiyle desteklenmesiyle anlamlı olurdu. Bu konuda Türkiye'nin hem AB konusunda, hem de Kıbrıs konusunda aslında inisiyatif kaybına uğradığını söylemek mümkündür. Kıbrıs konusunda AKP'nin özellikle son üç yılda yeni bir şey söylemediği de aşîkârdır.

CHP beyannamesinde, Kıbrıs konusunda, AKP hükümetinin "...göreve geldiğinden beri Kıbrıs konusunda teslimiyetçi bir politika izlemiş" olduğunu söylemekte ve "... 30 yıldan beri bütün Türk hükümetlerinin izledikleri politikaların yanlış olduğunu" iddia etmektedir. CHP'nin Kıbrıs konusundaki yaklaşımı, tamamen hamaset ve derinlikten yoksun laflarla geçirilmiş bir görüntüye sahiptir. CHP kişilikli dış politika yaklaşımı adı altında Kıbrıs'a şöyle yaklaşmaktadır: CHP, Kıbrıs sorununun, ancak Kuzey Kıbrıs halkının ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kazanılmış haklarının korunması ve iki toplum ara-

sındaki ilişkilerin bu anlayış doğrultusunda dostluk, dayanışma ve kalıcı barışa dönüştürülmesi ile çözümlenebileceği görüşündedir. CHP, Kıbrıs konusunda geçmişle birlikte düşünüldüğünde en eski partidir. Lakin CHP'nin bu geçmişi, sorunu derinlikli değerlendirmesine maalesef katkı koyamamıştır. Ayrıca Kıbrıs konusunda CHP'nin kadrosundaki emekli diplomatlardan yararlanarak alternatif bir çözüm önerisi getirmemesi de gerçekten büyük bir kayıptır.

MHP ise beyannamesine, Kıbrıs'ın Türkiye'nin en önemli millî davası olduğu tespitiyle başlamaktadır. MHP, Kıbrıs konusunda bulunacak bir çözümde "...Türkiye'nin etkin ve fiili garantisinin sulandırılması ya da olumsuz etkilenmesi hiçbir şart altında kabul edilmeyeceği..."ni ilan edilmektedir. Bunun MHP açısından önemli bir kalkış noktası olduğu net olarak ifade edilmesi, hem anlamlı hem de önemli olmuştur. Öte yandan MHP'nin diğer bir tezi ise, Kıbrıs Rumlarının AB üyeliğiyle başlayan yeni sürecin ciddi bir değişiklik olduğu ve bu durumun Kıbrıs politikasının kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. MHP'nin iki tezi aslında Kıbrıs politikası bakımından altı çizilmesi gereken bir hayatiyete sahiptir. Bu arada MHP'nin üçüncü bir tezi ise, sorunun BM'nin iyi niyet misyonunun aşındığı ve çözüm temelinin AB'ye kaymasıdır. MHP'nin, BM misyonunun aşınmaması için açık ve kararlı bir tavır sergileyeceğini söylemesi de kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir yaklaşımdır. Son tez olarak MHP, "...Kıbrıs'ta bulunacak çözümün iki bölgesi, iki milletli ve iki devletli bir ortaklık yapılanmasına dayanmasının tek gerçekçi model olacağını açıklıkla" ilan etmektedir. Bu anlamda MHP, CHP'ye göre hem samimi hem de çözüm konusunda açık bir tutum sergilemektedir. MHP ayrıca Kıbrıs Türklerinin karamsarlık ve çaresizlik halinin aşılması konusunda da kararlı bir tutum sergileyeceğini ve ada da yaşanmakta olan tecritten kurtulmak amacıyla ciddi bir strateji izleneceğini öne sürmektedir. Bir de MHP, "...Türkiye ile KKTC arasındaki ekonomik işbirliği ve ticaretin önündeki bütün engellerin kaldırılması ve Savunma ve İşbirliği Antlaşması-

nın imzalanması için çalışmaların" hızla hayata geçirileceğini beyannamesinde yazmaktadır.

DP ise, seçim beyannamesinde AKP'den sonra Kıbrıs konusuna en fazla yer ayırmış ikinci partidir. DP, ilkeleri arasında sorunla şöyle yaklaşmaktadır: Kıbrıs'ta iki ayrı devletin eşit egemenliğine dayalı kalıcı bir çözüm için Birleşmiş Milletler çerçevesinde yıllardan beri süre gelen çabalar, Türkiye karşıtı yaklaşımların egemen olduğu zeminlere kaymış ve Kıbrıs'ta Türk varlığının tamamen kaybedilmesi tehlikesi ile karşı karşıya gelinmiştir. DP'nin Kıbrıs konusundaki bu yaklaşımı, CHP'den çok daha derinlikli olduğu gibi, sanki geçmişin izlerini sürüp Menderes-Zorlu gibi asil bir tutum sergilemektedir. Beyanname içinde DP, "...Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşları arasında hiçbir fark görmediğini" ilan etmektedir. Bu yaklaşımın tarihsel-dinsel-etnik bir anlamı olduğu açıktır. Doğrusu bu tezini DP şöyle açmaktadır: "Bizim için Ankaralı, Edirneli, Diyarbakırlı, Trabzonlu neyse; Lefkoşalı, Güzelyurtlu, Gazimağusalı, Gırneli de odur." DP beyannamesinde, iktidarlarının "...ilk icraatlarından biri olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile gümrük işbirliği alanını tesis" edeceklerini de belirtmektedir. Bu yaklaşım da, hem farklı hem de doğru bir politika gibi durmaktadır. Lakin Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle olan ilişkileriyle birlikte düşünüldüğünde, hayata geçmesi pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca DP "...içme suyunun Türkiye'den Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne boru hattıyla taşınması projesini hayata geçireceklerini" ve KKTC ile Türkiye arasında askerî işbirliği antlaşmasını hiç vakit kaybetmeden imzalayacaklarını ilan etmiştir. DP bir de, AKP'nin "çözumsuzlük çözüm değildir" safsatasıyla, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının temelini dinamitlediğini programına almıştır. Ayrıca DP iktidarında, Avrupa Birliği tarafından iletilecek ciddi, ayakları yere basan, Kıbrıs'ta gerçekten adil ve kalıcı bir çözümü hedefleyen önerileri önyargısız olarak tartışmaya açık olacaklarını beyannamelerine almışlardır. Son olarak DP, Türkiye Cumhuriyeti gibi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin

de egemen ve bağımsız olarak ilelebet yaşayacağını söylemekte ve bunun Kıbrıs politikalarının “Kırmızı Çizgisi” olduğunu ortaya koymaktadır. KKTC’nin egemenliğini ve devlet kimliğini her türlü müzakerenin başlangıç şartı olarak gördüklerini açıkça DP beyannamelerine yazmışlardır.

Saadet Partisi Kıbrıs sorununun çözülmüş olmadığını beyannamesine yazmıştır. Hatta Kıbrıs’ın kaybedilmek üzere olduğunu bile ileri sürmüştür. Kıbrıs’ın bir hiç uğruna feda edildiği tezi ortaya atılmaktadır. Çok büyük stratejik önemi olan bu adada, uluslararası anlaşmalarla sağlanan haklarımızdan vazgeçildiği gibi bir sonuç çıkarılmaktadır.

Bağımsız adaylarla seçime girmiş olan, ama kazanacağı milletvekilleriyle mecliste grup kuracağına kesin gözüyle bakılan DTP’nin beyannamesindeki Kıbrıs yaklaşımı, şu ana kadar incelenmiş partilere göre bir “özgünlük” taşımaktadır. DTP, dış politikada temel yaklaşımlar ve politikalar başlığı altında ele aldığı Kıbrıs’a bakışı şöyledir: “Bağımsız, birleşik bir Kıbrıs’ın yaratılması için ada halklarının iradesini esas alan; sorunun çözümünü, Kıbrıs’ta, iki halkın kardeşçe birliğine dayalı bir çözümün sağlanması için çaba gösterilecektir. Kıbrıs sorununun çözümü BM düzleminde ve Annan Planı olarak bilinen bir çözümün adada barışın sağlanması için önemli bir zemin sunmaktadır. Kıbrıs’ın Barış Adasına dönüştürülmesi için gereken azami çaba gösterilecektir. Kıbrıs sorununun çözümü, AB-Türkiye müzakere sürecini de hızlandıracaktır.” Görüldüğü gibi DTP, Kıbrıs konusunda cesurca barış konusunu beyannamesine almıştır. Herhalde ilk defa beyannamelerinde Kıbrıs konusunu ele almış olacaklar. Çözüm önerileri açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya konmuştur. Doğrusu daha ayrıntılı ve derinlikli şeyler de söyleyebilmeleri gerekirdi. Ama başlangıç olarak hayli doyurucu ve cesaretlendirici bir yaklaşım olarak görülebilir.

Genel olarak Kıbrıs konusuna partiler yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi yaklaşmaktadır. Öncelikle hükümet olarak icraat etmiş olan AKP’nin, yaklaşımlarının aslında gerçekçi yanları olsa bile, Kıbrıs konusunda inisiyatif büyük oranda AB ve

diğer başka güçlere bıraktığını söylemek mümkündür. Öte yandan CHP ise, 5 yıla yakındır ana muhalefet partisi olarak Kıbrıs konusuna sığ bir yaklaşım göstermektedir. Halbuki AKP'yi bu konuda yakından bilen ve günlük icraatlarını takip eden bir parti olarak Kıbrıs konusunda hem samimiyetten uzak ve hem çözüm önermeyen bir programa sahiptir. Öte yandan MHP ve DP ise, Kıbrıs konusunda kendilerine özgü tezler ortaya atmış ve birtakım gerçekçi öneriler sunmuşlardır. Doğrusu her iki parti de meclis dışında bulunmuş olmalarına rağmen, Kıbrıs konusunda doyurucu ve hayata geçirilebilecek tezler sunmuşlardır. Diğer yandan Genç Parti herhangi bir beyanname yayınlamadığı için, Kıbrıs konusundaki politikalarını ve bakışını anlamak mümkün olmamıştır. DTP ise sürpriz bir biçimde beyannameinde Kıbrıs'a yer vermiştir. Kendi boyutunu düşündüğümüzde, Kıbrıs konusunda bir şey söylemeleri bile çok önemlidir. Saadet Partisi ise, aslında Kıbrıs'ın "küçük fatihi" Erbakan hocanın daha derin ve geniş bir yaklaşım ortaya koyması doğrusu yerinde olurdu.

İNGİLTERE'NİN KIBRIS'ı ASKERİ ÜS OLARAK YAPILANDIRMA STRATEJİSİ^(*)

Mehmet Hasgüler* & Çiğdem ŞAHİN**

GİRİŞ

Kıbrıs, uluslararası ilişkiler çerçevesinde birçok açıdan analize konu olabilmesi bakımından potansiyel bir konudur. Bu konunun sorun boyutu oluşturan yönleri ise, ayrıca önem taşımaktadır. Alışılmış şekilde kullanılan Kıbrıs sorunu adlandırması, aslında bu konunun sorun boyutu oluşturan yönlerinden biri, belki de en önemlisidir. Öyle olduğu düşünülse bile, Kıbrıs kendi kendine bir sorun haline gelmemiştir; bir sorun olarak yapılandırılması, sunulması ve böyle kabul edilmesi politik tercihlerin bir sonucudur. Böyle bir tercih söz konusu olduğunda da, sorun "... kavramın(ın) anlamı kullanımında yatmaktadır ve en iyinin ne olabileceğine göre, analitik ve felsefi olarak tanımlayabileceğimiz bir şey değildir."¹ Kıbrıs'ın tümüyle kendisinin sorunlaştırılması, öncelikle taraf ilan edilen aktörler arasındaki konuya dair ilişkileri de sorunlu hale getirmekte; çözüm adı altında öne sürülen projeleri güçlü aktörlerin sadece sorunu kendi çıkarları doğrultusunda halletme hesaplarına hapsetmekte ve dahası Kıbrıs coğrafyasında yaşayanları sorun yaratan konumuna alıştırarak zaman geçtikçe, konuya başka sorun boyutları

^(*) *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*nde 11. sayıda Kasım 2007'de yayınlanmış makale.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada MYO, Dış Ticaret ve Avrupa Birliği Programı.

¹ Barry Buzan, *Ole Waever ve Jaap de Wilde, Security: A New Framework for Analysis*, (London: Lynne Rienner Publishers, 1998), s. 24.

da kazandırmaktadır.

Bir konuyu kendi kavramlarımızla sorunlaştırmak, istediği-miz gibi çözebilmenin ön koşuludur. Sorun sözcüğünün söylen-mesiyle çözüme yönelik eylemlerin gerçekleşmesi sağlanmakta-dır²; her bir tarafın bir şeyler kazanmak ya da en azında kay-bettirerek kazanmak politikalarının 'Kıbrıs'a ne kazandıracak-tır?' boyutu üzerinde ise pek durulmamaktadır. Kıbrıs sorunu dendiği zaman, artık kendi dili olan bir alan anlaşılmakta, bu bilgi sadece taraflar arasındaki özel bir alanı ifade etmektedir. Son noktada, içinde geçtiği konuya ve bağlama ilişkin etkenler-le birlikte bu özel dili konuşanların niyet ve ilişkilerine dair et-kenler belirleyici olmaktadır.³

Hakimiyet stratejileri, siyasî tarihin yazımındaki akıcılığın çok önemli bir unsurudur. Burada akıcılık, sürekliliği referans göstermesi bakımından algılanmalıdır. Böylelikle hakimiyet stratejileri dünü ve bugünü açıklamakta kullanılırken, dünya politikasına şekil veren aktörlerin konumunu, konumlararası ilişkilerini yorumlayarak anlayabilmek de anlamlı hale gelecek-tir; sonraki aşamaları daha sorunsuz açıklanabilir kılmanın yo-lu da, bu konumları ve ilişkileri anlayabilmiş olmaktır.⁴ Örneğin Avrupa Birliği'nin genişleme stratejisi, salt kendi içinde bile bir hakimiyet stratejisidir ve uygulanmaya başlandığı günden bu-

² Dilbilimde 'Söz-eylem teorisi' kapsamında, söylemenin yapmak, bir eylemi yerine getirmek olduğu sözcük grupları, yani 'gerçekleştiriciler' tanımlanmaktadır. Bu durumda, Kıbrıs 'sorunu' artık kendi eylemini 'çözüm planları' şeklinde beraberinde ifade eden bir gerçek-leştirici haline gelmiştir. Söylem analizi kapsamında, ilk olarak John L. Austin (1962) ve John Searle (1969) tarafından ifade edilen Söz-eylem teorisi için, bkz; Malcolm Coulthard, *An Introduction to Discourse Analysis*, (London: Longman, 1977), s. 11- 12; Gillian Brown ve George Yule, *Discourse Analysis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 231- 233.

³ Doğan Aksan, *Anlambilim*, (Ankara: Engin Yayınevi, 1999), s. 155.

⁴ Açıklamak ve yorumlamak/anlamak tabirlerinin kullanımı, teori inşasında temel metodolo-jik ayrımın (ontoloji-epistemoloji) epistemolojik ayağını işin içine katacaktır. 'Dünya hakkında bilgiye nasıl ulaşabiliriz?' sorusunun merkezde olduğu epistemoloji tartışmalarında, verilen cevap iki türlü olabilmektedir: Katı pozitivist önermeyle, doğal bilim yöntemleriyle bilimsel olarak dünyayı açıklamak veya post-pozitivist önermeleri öze-tle, kapsamlı bir şekilde düşünmek ve yorumlamak yoluyla dünyayı anlamak. Uluslararası ilişkiler teorilerinde epistemoloji ve ontoloji hakkında bilgi için, bkz; Ole Waever, "Figures of International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms", Iver B. Neumann ve Ole Waever (der.), *The Future of International Relations: Masters in*

güne tüm boyutlarıyla açıklanabilir hale getirelemedikçe, bu hakimiyeti ifade eden alan dahilindeki aktörler ve bu alanın dış aktörlerle kurduğu ilişkiler bağlamındaki karşılıklı konumlandırmalar sağlıklı yorumlanamayacak ve anlaşılamayacaktır. Kıbrıs da, işte hem böylesi hakimiyet stratejilerinin günümüze sürüklediği sorunlara ev sahipliği yapan bir coğrafya, hem de gördüğümüz ve bildiğimiz şekliyle yapılan(dırıl)mış bir sorundur. Adadaki Türk ve Rum toplumları (ve yönetimleri), İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, ABD, SSCB, BM, NATO ve AB nisbi yoğunlukları farklı olmakla birlikte, Kıbrıs yapısını oluşturan sosyal sürecin aktörleridir. Kıbrıs yapılan(dırıl)masının değerlendirilmesinde, bu süreci işleten tüm aktörler, sürece katıldıkları andaki fikir yapıları temel alınmak suretiyle sürece katkıları, hem aktörlerin hem de aktörlerle yapının karşılıklı olarak birbirlerini nasıl yapılandırdıkları ele alınmalıdır. Bunun ön koşulu ise, tüm öznelerin görünür kılınmasıdır. Rum ve Türk toplumları (ve yönetimleri), Türkiye ve Yunanistan ana özneler olmakla birlikte, İngiltere, BM ve ABD'nin katkı payları yokmuş ya da sadece sorunu başkaları yaratmış ve onlar çözüm için uğraşıyormuş gibi sergilenmeleri hatalı bir tutumdur; sorun şeklinde yapılan(dırıl)an Kıbrıs'ta görünür kılınmaları gerekmektedir.

Bu durumda süreç, şüphesiz daha karmaşık ve her şeyin en başına dönmeyi gerekli kılacak gibi görünecektir. Böyle olması normaldir; çünkü bu en başta yapılması gerekenlerin ihmal edilmesinin bir sonucudur. Ancak karmaşanın ötesinde, belirsizlik özelliğine de sahip kılınacağı için, faydalıdır ve gereklidir. Adadaki somut varlığı nedeniyle bugünkü durum değerlendirmelerinde aslında ana özneler arasında sayılması gereken, fakat üzerinde pek durulmayan İngiltere de bu belirsiz tabloda yer-

the Making, (London and New York: Routledge, 1997), s. 16; Robert Jackson ve Georg Sorensen, *Introduction to International Relations*, (Oxford: Oxford University Press, 2001), s. 243-245. Ancak bu yazıya zemin hazırlayan düşünsel duruş noktası, günümüz dünyasında böylesi katı bir ayrılaşmada salt bir tarafı desteklemenin besleyici olmadığını, iki önerme arasındaki bir köprüde çift yönlü ilerlemeyi ifade etmektedir. Bu çift yönlü ilerleyebilmenin, en azından ilk adımlarını atmaya başlamanın bir seçeneği, Sosyal Yapılan(dır)ımacı perspektifle adım atmaya başlamaktır.

ni almalıdır; İngiliz kimliğinin adadaki göndergesi olan Ağrotur ve Dikelya Egemen Askerî Üs Bölgeleri (Sovereign Base Areas-SBAs) görünür kılınmalıdır. Bunu yapabilme yolundaki ilk adım ise, bu üsleri buraya getiren fikir yapısının ortaya konmasıdır.

I. 1878 Öncesi İngiltere'nin Güdülleri

İngiltere'nin Kıbrıs'la ilgisinin başladığı 1878 yılı öncesi durumunu belirlemek için, tarihin hangi döneminden başlanması gerektiği konusundaki yaklaşım, özelde Kıbrıs'ın bugününü de kapsayacak olan gelişmelerin başlangıcına dayandırılmalıdır ki, bu da denizlere egemen olma ve buna zemin hazırlayan gelişmelerin yaşandığı dönem olmalıdır. O halde 16. yy'a dönerek, hem 19. yy'da denizlere egemen olarak başat güç⁵ konumuna yerleşen İngiltere'nin gelişiminde etken olan, hem de 1878'de İngiltere'yi Kıbrıs'a getiren unsurların temeline inmek gerekir: Merkantilist öğreti.

Avrupa'da tüm Ortaçağ boyunca hakim olan feodal toplum yapısından tam anlamıyla kapitalist toplum yapısına doğru yaşanan dönüşümün geçiş dönemi olan Merkantilizm, yani ticarî kapitalizm, 16.-18. yy'lar arasında Batı Avrupa'da hakim ticarî öğretilerdir. Siyasî yapıda yaşanmaya başlayan dönüşüm, keşifler ve bilimsel buluşların yanı sıra Rönesans ve Reform'la yaşanan ideolojik yapıda dönüşümün hazırlayıcı koşullar olduğu bu dönemde devletin temel amacı, ticaret yoluyla, diğer devletlerden üstün olmasını sağlayacak kadar çok servetin (altın ve gümüş) biriktirilmesi olmuştur. Dış ticarete uygulanan yöntem ise, korumacılıktır: İthalatı düşürüp mamul madde ihracatını artırarak

⁵ Sander'in açıklamasıyla 'başat güç' konumu, 15. yy'dan itibaren bir devletin yükselip, okyanuslara açılarak denizlerde egemen güç olmasıyla başlayan ve ortalama yüz yıllık devreye yayılan bir konumdur. Bu devlete karşı meydan okuyan bir başka gücün ortaya çıkması ve sistemin diğer üyelerini de kapsayabilecek tarzda bir savaşın yaşanması ardından, genelde üçüncü bir gücün egemenliği ele geçirmesiyle, yeni bir başat güç dönemi yaşanmaya başlanmaktadır. Buradan hareketle Sander, 15. ve 16. yy'larda önce Portekiz daha sonra İspanya, 17. yy'da Hollanda, 18. yy'da Fransa ve 19. yy'da İngiltere'nin başat güç konumuna sahip olduğunu belirtmektedir. Bkz; Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 5. baskı, (Ankara: İmge Yayınları, 1997), s. 70-71.

daha fazla servet biriktirmek. Bu amaçla devlet kota ve tarife uygulamaktadır. Dış ticarette bu korumacılık hakimken, devlet içinde ticaretin yaygınlaştırılması da (pazardan piyasaya geçiş) söz konusudur. "... Yabancılarla, bizim onlardan alıp tükettiğimizden değerce daha fazlasını satmak..."⁶ kuralını işleterek merkantilist dönemde ticarî politikaların devlet yoluyla düzenlenmesiyle servet biriktirmenin en iyi örneğini sergileyen İngiltere'dir. Böylelikle, ticaret yoluyla servet biriktirme dönüşümsel olarak iki farklı motivasyonu ortaya koymuştur: Denizcilikte daha fazla gelişme ve geliştikçe yayılarak daha fazla biriktirme.

İngiltere'nin merkantilist geleneğinin konumuz açısından yorumu, bu öğretinin temellerinde yer alan ve sömürgeciliği uygulama alanında besleyen ayağıdır: Dış ticaretin, devletin politik ve askerî gücünü artırma aracı olarak kullanılması.⁷ Devletin sağladığı dış ticaret rezervleri ordu harcamalarını karşılamak, silah satın almak (artan ekonomik değerle sağlanan teknolojik gelişmeyle birlikte, silah üretimi ve üretilenin satılarak daha fazlasının kazanılması haline dönüşecektir) ve sömürgecilik faaliyetlerini finanse etmek üzere kullanılması söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, gelişmelerin öncülüğü ve sonrasında yaşanan savaş teknolojileriyle ulus devlet formuna evriliş dönemiyle birlikte, Kuzeybatı Avrupa ve özelde İngiltere, deniz egemenliği sürecine ilerlemeye başlamıştır. 18. yy'da Avrupalı güçlerin kendi aralarındaki savaşların ardından ticarî kanal olanakları gelişen İngiltere, daha belirgin oranda stratejik bir avantaj sağlamıştır; Kuzey Amerika'ya sahip olarak kolonilerinin genişlemesinin önü açılmış, Hindistan'da topraklarını genişletme politikasına başlamış ve böylelikle sonraki yüzyılda temel politikası, 'sömürge yollarının güvenliğinin sağlanması' olmuştur.⁸

⁶ Merkantilist öğretinin en etkili isimlerinden, 1571-1641 yılları arasında yaşamış olan Thomas Munn'un *England's Treasure by Foreign Trade* (Reprinted, Oxford: Basil Blackwell, 1928) eserinden aktaran, Dominic Salvatore, *International Economics*, 6th edn, (New Jersey: Prentice Hall, 1998), s. 27.

⁷ Richard G. Lipsey ve Paul N. Courant, *Economics*, 11th edn, (New York: Harper Collins, 1996), s. 750.

⁸ Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 106-109.

Sömürgeciliğin dinî sebeplere de dayandığı belirtilmekle birlikte, temel güdü ekonomiktir.⁹ Askerî ve stratejik faktörün sömürgeciliğe eklenmesinin ilk nedeni, ekonomik güdüyle sahip olunan uzak coğrafyalardaki toprakların ticarî ulaşım hatlarının güvenliğinin sağlanması olmuştur. Ancak sonraki aşamalarda bu mantık, topraksal yayılma trendinin sonuna gelindikten sonra, hem katı sömürge döneminde yerleşilen yerlerdeki varlığın sürekli temsiline sağlanmasına, hem de yeni ekonomik yayılma stratejileri için politik araçların yeterli olmadığı durumlarda girilebilecek askerî hareketlerde kullanılacak noktaların teminine yönelik bir görünüm sergilemeye başlamıştır. İşte bu mantığın nesnelleşmiş haline verilen isim 'askerî üs'tür (Günlük dilde kısaca 'üs' şeklindeki kullanım, aslında bu oluşumların askerî olan özelliğinin geri plana itilmesine ve kamuoyunun gittikçe bu askerî özelliği görmezden gelmesine neden olmaktadır). Bu nokta, yukarıda değindiğimiz Merkantilist öğretinin açıklayıcılığı ışığında değerlendirildiğinde, 'sömürgeciliğin tarihine egemen olduğu ve birçok yönüyle yaşandığı Kıbrıs coğrafyasında'¹⁰ Ağrotur ve Dikelya'nın neden görünür kılınması gerektiği daha da belirgin hale gelecektir.

II. 1878'de İngiltere'yi Adaya Getiren Faktörler:

Kıbrıs'ın 'Üs' Olarak Seçilmesi

Bu bölümde, Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından İngiltere'ye devredildiği 1878 yılındaki ve öncesindeki İngiliz dış politikasının Kıbrıs'ı değerlendirişi ve adaya girişi ele alın-

⁹ Fahri Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1995*, (İstanbul: Alkım-Yayınevi, [t.y.]), s. 79. Dinin sömürgeci davranışta bir sebep olarak görülmesine ek ve daha önemli olarak belirtilmesi gereken husus, sömürü amaçlı yerleşim sağlanabilmesi için (seçilen yöntemin gerektirdiği bakış açısıyla), bu topraklarda yaşayan halkların kurulmak istenen düzene uygun şekilde yaşayışlarını düzenleyebilmek adına kullanılan bir araç olarak kullanılmasıdır. Uygulanan eğitim politikaları, diğer unsurlarla birlikte dinin kullanımını -açık/çatışmacı teminellerin mobilizasyonu için kullanıldığı durumlar dışında- daha görünmez hale getirmektedir. Eğitim politikalarının uygulanması ile ilgili olarak bkz; Philip G. Altbach ve Gail P. Kelly, *Sömürgecilik ve Eğitim*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991).

¹⁰ Sömürgecilik ve Kıbrıs bağlantısını çözümleyici bir yaklaşım için, bkz; Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 29-54.

caktır. İngiliz varlığının adada yerini alışı ve bunun İngiltere açısından değerlendirilişi, bugünün Kıbrıs'ına temel olan noktaların belirlenmesinde genel olarak ihmal edilmiş, 1960 sonrasını konu alan çalışmalara oranla cılız kalmış ya da tarih anlatımı çerçevesinde değerlendirilerek bildiğimiz Kıbrıs'ın yapılan(dırıl)ma sürecindeki İngiltere'nin bu ilk adım etkileri yeterince ele alınamamıştır.

18. yy'ın ortalarında Fransa'yı yenerek Hindistan'a yerleşmesinin ardından İngiltere'nin ilk hareket noktası, Hint ve Umman denizlerindeki stratejik noktaları kontrolü altına almaya çalışmak olmuştur.¹¹ 19.yy'ın başat gücü olarak konumlandırılan İngiltere'nin denizlere hakimiyet stratejisi, ekonomik güdülerin ortaya çıkardığı sömürgeciliği uygulama olanağı yaratacak politik gelişmeleri takiben geldiği noktada, 1869'da açılan (ve 1875'te Hidiv'den 176.000 adet hisse senedini satın aldığı¹²) Süveyş Kanalı'nı ve Ortadoğu ve Hindistan'a geçiş sağlayan ticaret yollarının denetim ve güvenliğinin sağlanmasına yöneliktir. İşte yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin Kıbrıs ile ilgili planları ve günümüze kadarki adadaki varlığının başlangıcı, bu tarihlerdeki stratejinin bir ürünüdür.

İngiliz dış politikasının temeline yerleşen bu sürece Kıbrıs'ın dahil edilme tarihi olan 1878 yılına gelindiğinde karşımıza, yukarıdaki genel politikasına eklenmek üzere, İngiltere'nin Osmanlı politikası çıkmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, İngiltere'nin Osmanlı politikasında bir değişim, bir kırılma nok-

¹¹ Bu amaçla İngiliz kontrolü altına alınan yerler ve 1878'e kadar yaşanan durum hakkında bilgi için, bkz; Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere: Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, (İstanbul: Vatan Yayınları, 1985), s. 84-90.

¹² Süveyş hisselerinin satın alınması, İngiltere'ye Mısır işgaline giden yolu da açmış, Doğu Sorunu, artık İngilizler için daha önemli bir mesele haline gelmiştir. Bkz; Ahmet C. Gazioglu, *Enosis Çemberinde Türkler: İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II* (1878-1952), (Lefkoşe: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000), s. 1-2.

¹³ Şüphesiz bu ortamın değerlendirilmesi için dünya politikasındaki diğer etkenlerin de düşünülmesi gerekir. Konu alanımız İngiltere'nin Kıbrıs politikası olduğundan, çerçeveden çıkmamak adına değerlendirme genel tutulmuştur. Daha geniş bilgi için, bkz; Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 19-46; Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), s.185-312; Ali

tası teşkil etmekle birlikte¹³, bizim için önemi, bu kırılma noktasının Kıbrıs'la uygulamaya geçmesidir. İngiltere, önceki dönemde Doğu Akdeniz'de Fransa'ya karşı 'güvence' saydığı ve Rusya'nın Akdeniz'e inme politikasını engelleyici güç olarak 'toprak bütünlüğünü koruma' politikası uyguladığı Osmanlı'ya yaklaşımını değiştirmiştir. Rus savaşını kaybetmesiyle birlikte Rusya faktörünü bulunduğu yerde tutamayacağını anlamış; dahası yıkılma sinyallerinin kesin olarak belirginleşmesiyle, parçalanması durumunda kendi hakimiyet alanı çevresindeki Osmanlı topraklarını ele geçirebilmek için paylaşım politikasına geçmiştir. İngiltere açısından, değişimin gerektiğine neden olan temel olay 1877-78 Osmanlı Rus savaşı iken, Kıbrıs politikası bu iki politika arasındaki 'geçiş dönemi'ni temsil eden, 1874-1880 döneminde iktidarda bulunan Disraeli Hükümeti'nin bir ürünüdür.¹⁴

1877-78 yenilgisinin ardından Mart 1878'de Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın ardından, İngiltere, Osmanlı'nın Rusya'ya kaybettiği topraklar üzerinde Rusya'nın uygulayacağı politikalar neticesinde ortaya çıkabilecek durumu değerlendirmiştir. Bu durumun, İngilizlerin Balkanlar, Asya ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını tehdit edici niteliği, bu antlaşmanın değiştirilmesi gereğini doğurmuş ve İngiltere, "Avrupa'da bir bölgenin siyasi dengesinin tek tarafı olarak değiştirilemeyeceği"¹⁵ gerekçesiyle durumun ele alınması için Berlin Kongresi'nin toplanması kararının alınmasını sağlamıştır. Ancak bu Kongre'ye giden süreç, Osmanlı'nın yararına değil, İngiltere'nin yararına olmuştur. Çünkü zaten

İhsan Bağış, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", İsmail Soysal (der), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 45-54.

¹⁴ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi: Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984), s. 18-19. İngiltere'de Muhafazakar Palmerston hükümetinin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasındaki ısrarı karşısında, 1854-56 Kırım Savaşı'ndan itibaren bunun için çaba harcanmasını yanlış bulan Gladstone önderliğinde Liberal bir muhalefet vardır. Bu liberal kanat, 1880'de iktidara gelmiştir ve paylaşma politikası böylece başlamıştır.

¹⁵ Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1975), s. 29.

Kıbrıs'ın stratejik konumunu daha önceden tahlil etmiş ve stratejisine dahil etmiş olan İngiltere, bu süreçte Osmanlı ile Rusya'ya karşı bir savunma ittifakına değil, aslında Kıbrıs'a yerleşmesinin ve bir stratejik noktaya daha sahip olmasının belgesine imza atmıştır. İngiltere'nin Kıbrıs'ı hedeflerinden biri olarak belirlemiş olduğu, özellikle dönemin İngiliz politikacılarının anıları ve basında yer alan açıklamalardan ortaya çıkmaktadır. Bunlardan çarpıcı bir örnek, Benjamin Disraeli'nin 1838-40 yıllarında yaptığı Ortadoğu gezisinden edindiği izlenimleri anlatırken, "İngilizler bundan böyle Türklerin işini karşılıksız olarak görmeyecekler ve bir tazminat olarak Kıbrıs'ı isteyeceklerdir."¹⁶ şeklindeki ifadesidir. Disraeli, yani Lord Beaconsfield, 1874-80 yıllarının İngiliz Başbakanı'dır. Şunu da belirtmek gereklidir ki, birazdan ele alacağımız Kıbrıs Anlaşması'na giden süreçte Osmanlı'ya sunulan tekliflerin hazırlanması ve nihayetinde anlaşmanın ardından İngiltere'nin Kıbrıs'a giriş koşullarının belirlendiği eklerin hazırlandığı ayların Dışişleri Bakanı olan Salisbury, 1874-1878 yıllarının Hindistan Bakanı'dır. Bu durumda, Salisbury, İngiltere'nin 'Kıbrıs politikasının kurucusu ve yürütücüsü olarak'¹⁷ hem sömürge yönetimi konusundaki deneyimini hem de Doğu Akdeniz bölgesinin stratejik kimliğini hakkındaki bilgisini bu politikada şüphesiz ki kullanmıştır. Sonuçta Kıbrıs, stratejik önemi ve İngiltere'ye sağlayacağı avantajları bakımından hep bir seçenek olarak düşünülmüş; Kıbrıs'ın 'üs olarak' seçilmesi ve adada varlık kurabilmek için gerekli bir anlaşma yapılması kararı uygulamaya konulmuştur.¹⁸

İşte İngiltere açısından durumun genel hatlarıyla böyle olduğu bir ortamda, Kıbrıs ısrarının kesinliği belirginleşmişken;

¹⁶ W.F. Monypeny and G.E. Buckle, *Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, 2. cilt (New York, 1929), s. 1121-1122'den aktaran, Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler...*, s. 11.

¹⁷ Gürel, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 19.

¹⁸ İstihbaratçı bir albayın Kıbrıs'ın üs olarak kesin seçilmesinde verdiği raporlarla etkili olduğu belirtilmektedir, bkz; Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934), s. 35-41'den aktaran, Gürel, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 21 (dn. 11). Bu nokta, 'üs'lerin askeri olan ihmal yönünü bir kez daha hatırlatması bakımından önemlidir.

Ayastefanos'un kaybettirdikleri ve (Osmanlı'nın odak noktası) Berlin'de değişmesi gerektiği ve İngiltere'nin bunu sağlayabilecek tek güç olduğu ortadayken; Rusya'nın Akdeniz'e çıkabileceği yollara bu kadar yakınlaşmış olması, bir yanda Osmanlı'yı tek başına olursa yıkılma korkusuna iterken bir yandan da İngiltere'ye Kıbrıs'ı sorun olmadan sonucu neredeyse garanti bir pazarlığa konu etme fırsatı doğurmuşken zaman kaybetmeye gerek kalmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na Rusya'ya karşı bir savunma ittifakı anlaşması teklifi yapılmış¹⁹, ortaya çıkan belge 4 Haziran 1878 tarihli 'Kıbrıs Anlaşması' (Asıl adı 'Türk-İngiliz Savunma Konvansiyonu' olmakla birlikte, sıklıkla 'Kıbrıs Anlaşması/Konvansiyonu' olarak adlandırılmaktadır) olmuştur.

III. 1878'de İngiltere'nin Adaya Yerleşmesi: Türk-İngiliz Savunma Konvansiyonu

4 Haziran 1878 tarihli bu Konvansiyon metni, oldukça kısa ve şartları belirgin olmakla birlikte, başlattığı süreç ve yarattığı sonuçlar, yaklaşık yarım asırdır çözülmeye çalışılan bir soruna, 'Kıbrıs Sorunu'na neden olmuştur. Önce bu metni okumak, İngiltere'nin Kıbrıs politikasının şimdiye ele aldığımız kadarıyla geldiği noktayı, deyim yerindeyse 'şimdi oldu!' dedirterek belirginleştirecektir:

"Madde 1

Eğer Rusya, Kars, Ardahan, Batum veya bunlardan sadece birini elinde tutar ve eğer ileride herhangi bir zaman Majeste Sultan'ın barış anlaşması ile kesin olarak saptanan Asya'daki topraklarından bir kısmını daha zaptetmeye kalkışırsa, İngiltere, bu yerlerin silah kullanarak savunulması için Majeste Sultan'ın yardımına koşacaktır. Buna karşılık olarak Majeste Sultan, iki devlet arasında daha sonra kabul edilecek, gerek hükümetle ilgili ve gerekse bahis konusu Doğu illerindeki Hristiyan

¹⁹ Planın genel hatlarının Nisan ayından beri İngiliz tarafında düşünüldüğü, iki aydan kısa süre içinde teklife son şeklinin verildiği ve Osmanlı tarafından kabul edildiği bilinmektedir. İngiltere'de bu teklifin hazırlanış sürecindeki Kıbrıs vurguları ve Osmanlı'ya iletilip görüşülmesi hakkında bilgi için, bkz; Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş...*, s. 30-38.

ve diğer vatandaşların korunması için gerekli reformların yapılacağını İngiltere'ye vaad eder. İngiltere'nin, bu mukavelenin vecibelerini yerine getirebilmesi için gereken önlemleri alabilmesi maksadıyla Majeste Sultan, Kıbrıs adasını İngiltere'ye devreder ve İngiltere tarafından yönetilmesine izin verir.

Madde 2

Bu mukavele tasvip ve tasdik olunduktan sonra, bir ay veya mümkünse daha kısa bir zaman içinde taraflar arasında teati edilecektir.

İki tarafın tam yetkili temsilcileri birer tanık olarak anlaşmayı imza ve temhir etmişlerdir.

1878 yılı 4 Haziran günü İstanbul'da ifa edilmiştir."²⁰

İşte bu birkaç satır, Kıbrıs'ın askerî üs olarak yapılan(dırıl)ması sürecinin pratikteki başlangıcı olmuş, fikirsel temeli ise daha önce değindiğimiz üzere çok önceleri atılmıştır. Söz konusu aylarda İngiltere'nin dikkatini ada üzerinde yoğunlaştırması gerektiren diğer nedenlerin de varlığı eklendiğinde²¹, 'neden Kıbrıs?' sorusuna artık tam bir cevap verebilmek mümkün hale gelmiştir. Bu tarihten itibaren Kıbrıs, 'amacına uygun olarak' yönetilecek, Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı'nın karşı cephede savaşa girmesiyle 5 Kasım 1914'te yayınlanan Krallık Konseyi Emri ile ilhak edilecektir. Statüsü resmî olarak açıklanmamakla birlikte, sömürge geleneğine uygun olarak yö-

²⁰ İngilizce metinden yapılan çeviri, Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler...*, s.17. Anlaşmanın orijinal adı "Convention of Defensive Alliance Between Great Britain and Turkey". Kıbrıs Konvansiyonu ise, ileride değinilecek olan 1 Temmuz 1978 tarihli Ek Anlaşma'dır: "Cyprus Convention, Annex to Convention of Defensive Alliance Between Great Britain and Turkey". Her iki metin için, bkz. Michael Hurst, *Key Treaties for the Great Powers, 1814-1914*, Vol 2: 1871-1914, (Newton Abbot: David&Charles, 1972), s. 546-549.

²¹ Fransa'nın tepkisini çekerek 'Avrupa Uyumu'nu zora sokması ihtimaliyle Mısır'dan üs istenememesi ve İngiliz sermayesinin 'Fırat Demiryolu' projesi nedeniyle Arap Yarımadası'na yakın bir yerde üslenmek gereği. Gürel, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 20.

²² Doğrudan Londra Hükûmetine bağlı olan sömürgelerdir. 1941 itibarıyla, Britanya İmparatorluğu'nun teşekkül tarzı için, bkz; Mümtaz Faik Ferik, *1939 Harbi: Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu*, (Ankara: Zerbamat Basımevi, 1941), s. 42-43.

netilmeye devam edip, 1925 yılında bir 'Taç Kolonisi'²² olduğu ilan edilecektir.²³

Bu anlaşmayla birlikte, İngiltere'nin Kıbrıs adasının işgali ve yönetimi ile ilgili yerine getirmeyi kabul ettiği koşulları içeren 1 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Ek Anlaşma'ya göre, Ada'daki yargı durumu Mahkeme-i Şeriye'lerin devamına ve bunların sadece Müslümanların dinî işlerinde yetkili olmalarına göre düzenlenmiş; bütün dinî kurumlara ait mal varlığının haklarının idaresine bir İngiliz üye ile birlikte Evkaf İdaresi'ne Ada'da yaşayan bir Müslümanı tayin yetkisi tanınmış; İngiltere'nin, Osmanlı Devleti ve tahtına ait olanlar dışında, Anlaşma'nın imzalandığı tarihte son beş yılın ortalaması esasıyla belirle-
necek Ada gelirlerini aşan gelir fazlasını Osmanlı Devleti'ne ödemesi şartı getirilmiş (3. madde); Rusya'nın Kars ve Ermenistan'da işgal ettiği diğer toprakları Osmanlı'ya geri vermesi halinde 4 Haziran Anlaşması'nın sona ereceği ve İngiltere'nin Ada'yı Osmanlı'ya geri teslim edeceği kararlaştırılmıştır (6. madde).²⁴

İngiltere'nin yalnız idarî hakkı elde etmiş olup egemenliğin hâlâ Osmanlı'da olduğunun, sonraki dönemlerde kabul etmiş olduğu yönetim koşullarına aykırı davranmasının Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerindeki etkisi veya uluslararası hukuk açısından ayrıca değerlendirilmesine gerek yoktur. Çünkü önemli olan, başından beri tekrar ettiğimiz hedefe ulaşması; Kıbrıs'ı üs olarak isteyen İngiltere'nin artık bu üsse girmiş ve idaresini elde etmiş olmasıdır. Buraya kadarki bakışla, aslında Ağrotur ve Dikelya'yı da görünür kılmuş bulunmaktayız; 1878'de adaya giren hakimiyet stratejisinin temelindeki 'fikir yapısı' neyse, 1960

²² İngiltere tarafından Kıbrıs'ın 10 Mart 1925'te 'Taç Sömürgesi' ilan edilmesi, resmi ilan olması bakımından genel kullanımı temsil etmektedir. Farklı bir yaklaşım sergileyen Zia'ya göre ise, aslında 6 Aralık 1880 tarihinde Kıbrıs işlerinin Dışişleri Bakanlığı'ndan alınarak Sömürgeler Bakanlığı'na devredilmesiyle Kıbrıs bir taç kolonisi haline getirilmiş ve İngiltere kendini adanın sahibi addetmiştir. Bkz; Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı...*, s. 107.

²⁴ Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977), s. 12.

Anlaşmaları'nın müzakere sürecinde 'teknik açıdan kapsamlı araştırmaları' neticesinde ve önerilerini kabul ettirebildiği ölçüde sahip olduğu²⁵, adanın % 3'lük toprağını kapsayan bu iki Egemen Askerî Üs Bölgesi'ni şu saniyede dahi var kılan 'fikir yapısı' odur: Kıbrıs, ekonomik artıya (hammadde, petrol ve pazar) giden yolun korunabilmesi ve bu coğrafyalara geçişin sağlanabilmesi amacıyla, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz hakimiyeti için vazgeçilmez bir askerî üstür.

IV. Negatif Stratejik Değer

1878'de kararlılık ve büyük bir istekle adaya yerleşen İngiltere'de, hemen bu tarihin ardından değişen bir Kıbrıs yaklaşımı sergilenmeye başlanmıştır. Ancak adanın önemsizliğine yönelik bu yaklaşım, dönemin Liberal hükümetinde hakim olan bir yaklaşımdır; Kraliyet ve taca bağlı kamunun farklı düşünüyor olduğu belirgindir.²⁶ Bununla birlikte, Liberallerin kendinden önceki Muhafazakar hükümetin politikasının bir yükü olduğu ve aslında ne askerî ne politik anlamda bir değer taşımadığını düşündükleri Kıbrıs, bu yüzdendir ki İngiltere tarafından ihmal edilmeye başlanmıştır.²⁷

Özellikle 1881'den itibaren Kıbrıs'ın Yunanistan'a devredilmesi ihtimaline sempatiyle yaklaşılmıştır. Ancak 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki dönemde, iki istisna dışında bu yönde çok ciddi inisiyatiflerde bulunulmamıştır ki, bu iki istisna da yine başka stratejik hesaplar doğrultusunda öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, 1912-1913 kışında, bazı üslerin elde edilmesine karşılık olarak adanın Yunanistan'a verilebilmesi düşüncesiyle Lloyd George ve Churchill ile Venizelos arasında yapılan bir dizi resmî olmayan görüşmedir. Öneri daha sonra çekilmiş ve Ka-

²⁵ Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union With Greece*, (London: George Allen&UNWIN, 1978), s. 356-361.

²⁶ John Reddaway, *Burdened with Cyprus: The British Connection*, (London, Nicosia, İstanbul: K. Rustem & Bro. and Weidenfeld & Nicolson, 1986), s. 9.

²⁷ Muhafazakar Hükümetten Liberal Hükümete geçiş sürecindeki İngiliz dış politikasında, Kıbrıs Anlaşması ve hemen sonrası yıllardaki politik tavırlar için, bkz. C. J. Lowe, *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, Vol 1, (London: Routledge&Kegan Paul, 1967), s. 31-38.

binede gündeme dahi getirilmemiştir. İkincisi ise 1. DS' nun kritik bir anında gerçekleşmiştir. 1915 yılında Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırması ardından, İngiliz Dışişleri Bakanı tarafından Yunanistan'a, Bulgaristan'a savaş ilan etmesi karşılığında Kıbrıs'ın verilmesi önerilmiş, öneri Yunanistan tarafından reddedilmiştir.²⁸ Ancak yine de bu sempati nedeniyle, hem Kıbrıs'taki Enosis taraftarlarına en azından bu isteği sürekli dile getirebilmeleri bağlamında cesaret verilmiş, hem de Yunanistan'a her an verilebilirlik ihtimaliyle, Kıbrıs'ta ekonomik yatırım gereği duyulmamış ve ihmal nedeni oluşturan bir unsur haline gelmiştir. Bu düşüncelerin bizim için önemli olan boyutu ise şu sorudur: Madem Kıbrıs, İngiltere için hayati bir stratejik üstür; neden Yunanistan'a bırakılması bile düşünülmüştür? Bu sorunun cevabı, 1882 yılına bakılarak verilebilir ki, bu da İngiltere'nin asıl hedefi olan Mısır'ın alınması ve böylece Süveyş'in, bölgenin garanti- lenmiş oluşudur. Artık Kıbrıs gibi 'diğer sömürgelerine benze- meyen' bir toprağın gözden çıkarılabilmesi ihtimali de bir seçe- nek haline gelebilmiştir. Zaten sonraki yıllarda, adanın diğer sö- mürgelerine benzemeyişi nedeniyle yaşayacağı sömürge yöne- timi zorlukları da bunu ortaya koyacaktır.

Ancak durum ne olursa olsun, Ada İngiltere tarafından elde tutulmaya devam edilmiş ve stratejik önemi dönem dönem tartışma konusu olsa da, hiçbir zaman sona ermemiştir. Bu yıllar- daki İngiliz tutumu, Ada'nın kendisinden çok, Osmanlı'ya ve bölgeye yönelik genel politikalarının bir yansıması ve malzeme- si olmuştur: "İngilizler adayı, Yunanistan'a bırakmayı düşün- cek kadar önemsiz, başka amaçlar için kullanılabilir bir koz ola- rak görmektedirler."²⁹ Artık Mısır'a nazaran ardıl görülen Kıb- rıs, başka stratejik pazarlıkların malzemesi olabilmesi bakımın- dan değere sahip olmuştur. Gerçi bu politik tercihin İngilte- re'nin genel politikasında ne kadar etkili olduğunu görmek için, Ada'daki yönetiminden ancak 80 yıl kadar sonra vazgeçebildi-

²⁸ C.M. Woodhouse, "Cyprus: The British Point of View", John T.A. Koumoulides (der.), *Cyprus in Transition: 1960-1985*, (London: Trigraph, 1986), s. 83-84.

²⁹ Gürel, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 32-33.

ğini de hatırlatmak gereklidir.

Böylesi bir değer yükünün hakim olduğu yılların 1. Dünya Savaşı'nın sonuna uzanan dönemine kadar Kıbrıs, İngiltere'nin stratejik düşün dünyasında, özellikle 1950'li yıllara kadarki hatalarının temelini oluşturacak şekilde yer almıştır. İngiltere için hatadır; çünkü bir İmparatorluk düzeninin uzak coğrafyalarda sahip olduğu toprakların değerini ancak 'negatif bir stratejik değer'e hapsetmiş olması, gelecekte müdahil başka bir büyük gücün devreye girmesiyle, birkaç yıl içinde bu topraklarından çıkmasının zeminini oluşturan politikalara yol açmıştır. Yani İngiltere, adanın bu potansiyel değerini hep bilmekle birlikte, bu potansiyeli değerlendirmek konusunda yavaş davranmış; sonuçta kendi toprağı saymış olduğu bu adayı, yine kendi iç politik hesaplarına kurban etmiştir. Negatif stratejik değer, özellikle Woodhouse tarafından belirtildiğı üzere, İngiltere'nin genelde açıkladığı amacı ile stratejisinin gerçek karakteri arasındaki tutarsızlık, zıtlık nedeniyle ortaya çıkan bir kanıdır:³⁰ Örneğın, ta işın başında, 1878'de yapılan anlaşmada açıklanan amaç, Osmanlı'ya Rusya karşısında destek vermektir; ancak bu hiçbir şekilde fiile dökülmemiş ve Kıbrıs'ın aslında bu amaçla istenmediğı de ortaya çıkmıştır. Dahası Ada, yarım yüzyıldan uzun süre ciddi stratejik bir kullanıma tabi tutulmamış; Adanın sahip olmadığı stratejik açıdan gerekli liman yapısının geliştirilmesi malı yük doğuracağı nedeniyle gerçekleştirilmemiştir. Ancak İngiltere Adadan hiçbir şekilde ayrılmamıştır da. Sonuçta şu şekilde düşünmek, artık zorunlu olmuştur: İngiltere, sadece kendini tehdit edebilecek bir başka gücün adaya yerleşmesinin önüne geçmek amacıyla kendisi yerleşmiş ve kalmaya devam etmiştir. Bu da, stratejik ilginin negatif şekilde görülmesine neden olmuştur.

1. Dünya Savaşı sonrası dönemde de bu durum devam etmiş; genel kanı, Ada'nın İngiltere'de kaldığı müddetçe, İngiltere'nin bölge çıkarlarını tehdit edebilecek kapasitede bir başka gücün eline geçmesinin engellenmiş olacağı yönünde seyretmiştir. Bununla birlikte, aslında Kıbrıs'ın taşıdığı potansiyel

³⁰ Woodhouse, "Cyprus:...", s. 82.

özellikle İngiliz Genelkurmayı tarafından, daha 1. Dünya Savaşı sona ermeden önce değerlendirilmiş, hazırlanan raporlarda Ada'nın stratejik önemi tüm boyutlarıyla dile getirilmiştir.³¹ Özetle, Ada'nın yakın gelecekte ortaya çıkabilecek konjonktür düşünüldüğünde, çıkar çatışmalarının odak noktalarına hakim bir noktada olduğu ve bu açıdan İngiltere için değerli olduğu; sonraki dönemlerde Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgelerinde sahneye çıkacak güçler karşısında, İngiltere'nin çıkarları açısından sahip olunmaya devam edilmesi gereken bir toprak olduğu; İngiltere için hayati bir öneme sahip olmadığı şeklinde bir düşünce olsa dahi, bölgedeki güç dengeleri düşünüldüğünde rakiplerin eline geçmemesi gerektiği ve böylelikle de 'etkin olmasa bile pasif stratejik değeri' olduğu belirtilmektedir.³² Son nokta, şu açıdan da dikkat edilmesi gereken bir hususa daha dikkatleri çekmektedir: 1960 öncesi tarihi ele alınırken, genelde değindiğimiz, Ada'nın Yunanistan gibi nisbeten zayıf bir güce bırakılması gibi ihtimallerin dönem dönem tartışılmasına rağmen bu ihtimalin düşüklüğü ortadadır.

Bu genel değerlendirmelerin sonuçlandığı ve dayandığı askeri raporlar ise, çok daha aydınlatıcıdır. Dönemin Genelkurmay, Donanma ve Hava Kuvvetleri'nin değerlendirmeleri, neden İngiltere Kıbrıs'ta üslerinden vazgeçmek bir yana, bunun tartışmaya bile açılmasına izin vermeyecektir görüşünün izahıdır.

Bu dönemde, Ada'ya dair İngiliz stratejik yaklaşımının ge-

³¹ Paris Barış Konferansı öncesinde Kıbrıs'la ilgili tutumun belirlenmesi amacıyla görevlendirilen Lord Curzon tarafından hazırlanarak Kabineye sunulan 3 Ocak 1919 tarihli Memorandum ve ekteki İngiliz Genelkurmay Başkanlığı ve İngiliz Donanması tarafından Aralık 1917'de birlikte hazırlanan rapor (CO 67/316/13, ekte, "Joint Note by the Naval and General Staffs on the Value of Cyprus", December 1917), ayrıca 1919 tarihinde yine Donanma'nın görüşlerini içeren Memorandum (CO 67/316/13, "Memorandum by Mr. Walter Long, Colonial Office", 9.1.1919'a ek, "Admiralty Memo.") ve İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından hazırlanan bir rapor (CO 67/316/13, "Memorandum by Mr. Walter Long" a ek, "The Future of Cyprus, Memo. by the Chief of the Air Staff on the Strategic Value of Cyprus as an Aircraft Base.") Gürel tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bkz, Gürel, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 82-89.

³² Gürel, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 85-86.

rekçeleri, aslında bugüne ışık tutacak kadar öngörü başarısına sahiptir. Aradan geçen yaklaşık doksan yıllık süre düşünüldüğünde, istihbaratın düşünsel anavatanı İngiltere'nin bu konudaki başarısı gözden kaçırılmamalıdır; uygulamada hükümetlerin ihmal kaynaklı eksiklikleri ve hatalarının, 'jeostratejik değer Kıbrıs' düşünüldüğünde İngiltere için kaybedilmiş bir şans, 'halkların vatanı Kıbrıs' düşünüldüğünde ise Kıbrıslılar için kazanılan bir şans olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.³³

V. Yapılandırmacı Perspektiften Kıbrıs

Jeopolitik teorilerin salt askerî düzleme mahkûmmuş gibi algılanması, (dünyanın büyük bölümünde olduğu gibi) Türkiye'de belirgin şekilde devam etmektedir. Bunun en büyük nedeni de, hâlâ bu teorilerin açıklayıcı gücünün akademik bakışın dışına (askerî uzmanlığa) itiliyor olmasıdır. Bu yüzden aslında jeopolitik hareket noktalarından başlanarak incelenmesi gereken çoğu sosyal, ekonomik, politik gelişme açıklanabilme temelden yoksun bırakılarak, yorumlanabilme ve anlaşılır hale gelebilme noktalarında zayıflığa hapsedilmektedir. Kıbrıs, böyle bir örnektir. Deniz (ve tarihin ilerleyen dönemlerinde Hava) Hakimiyet Teorisi'nin³⁴, ilk dönem coğrafi verileri değerlendirme şekli bir yana, salt mantığının (kısaca, gücü oranında dünya denizlerine yayılarak stratejik noktalarda mümkün olduğunca kalıcı veya gerektiği süre kadar üslenme ve çıkarın gerektirdiği zaman ve şekilde bunları kullanma) bile hep zihinlerin bir köşesinde olmadığı analizler, örneğin, İngiltere'nin adaya girişini ya basit şekilde sadece Osmanlı'ya yönelik parçalama politikasının ilk uygulaması sayacaktır ya da daha sofistike yaklaşımla sö-

³³ Kıbrıs'ta İngiltere'nin ihmal noktaları, bir açıdan Ada'da görülen ekonomik geri kalmışlığın temellerini oluşturmakla birlikte, bir başka açıdan aslında Ada'da sonraları amacından saptırılmış 'iyi niyetli' bir bağımsızlık hareketinin de tetikleyicisi olmuştur. Bu bakımdan, askerî cenahın tavsiyelerine uymayarak Kıbrıs'ın askerî açıdan geliştirilmesi tasarılarını hep tasarıda bırakan ve ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Ada'nın gerçek değerini biçebilen (fakat geç kalmış olan ve pastanın dilimlerini paylaşmak zorunda kalan) İngiliz hükümetlerinin yanlış politikaları, Kıbrıslılar için bir şanstır.

³⁴ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik*, (İstanbul: Ülke Yayınları, 2002), ss. 27-41.

mürgecilik bağına kursa bile, bu sefer de sömürge topraktaki askerî üslenmeyi sadece 'kapı dışarı edilmesi gereken' negatif olarak konumlandıracaktır.

Sosyal yapılan(dır)macı perspektif, işte bu noktada önemlidir. Gerekli olduğu zaman kullanılacak jeopolitiğin açıklayıcı gücüne kapalı olmayan bu perspektif ve baktığı yönde gördüğü dünyanın kavramsal çerçevesini çizen teori³⁵, Kıbrıs konusundaki çözümlemelerde temel alınmalıdır. Çünkü Kıbrıs meselesi, artık çözümlenmesi gereken sosyal bir yapı durumuna gelmiş, hem sürece dahil aktörler arasındaki etkileşimlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkarken (İngiltere'nin bir askeri üs olarak yapılandırma politikası, İngiltere'nin başlattığı ancak tek taraf olduğu bir süreç değil, bugün Kıbrıs denildiğinde akla gelen her aktörün etkileşimiyle yaşanmış/yaşanan bir süreçtir) hem de artık bu yapı aktörleri de etkileyerek, onların hâlâ devam eden yapılanma sürecine katkıda bulunmaktadır (örneğin, Kıbrıs meselesi zaman geçtikçe adadaki toplumlara 'uzlaşmaz' etiketini kazandırmış, diğer aktörlerce böyle algılanmasını sağlamıştır).

Her şeyden önce yapılması gereken ise, Kıbrıs yapısını oluşturan 'paylaşılan bilgi' sisteminin, 'materyal kaynaklar'ın etkilerinin ve nihayetinde sergilenen 'pratikler'in çözümlenmesidir. Kıbrıs (meselesi) dediğimiz zaman söylediğimiz nedir? İşte paylaşılan bilgi, bu soruya verilecek cevaptır. Yaşadığımız durum gösteriyor ki, Kıbrıs dediğimiz zaman, söylediğimiz şey, 'sorun'dur. Çünkü Kıbrıs, (askerî üs gerçeğinin, arkasına saklanabileceği) bir sorun olarak yapılandırılmıştır. Hepimizin paylaştığı bilgi şu anda budur. Peki Kıbrıs'a S-300 füzelerinin yer-

³⁵ Soğuk Savaş sonrasında pozitivizmi eleştiren tüm yeni yaklaşımların, yani post-pozitivistlerin, ilk dönemlerde eleştirel gruba dahil edilmesi söz konusu olmuş, ancak her bir yaklaşımın, teorisinin açılımları belirginleştikçe ayrı gruplar olarak ele alınmaya başlamışlardır. Sosyal Yapılan(dır)macı teori de bu yeni post-pozitivist teoriler arasında sesini yükseltmiş olmakla birlikte, tüm teorilerden ayrıldığı yön, her iki taraftan da açılımları bünyesinde barındırması ve arada bir köprü oluşturma iddiasıdır. Özellikle Alexander Wendt'in analitik çerçevesini çizdiği teorisinin genel söylemi için, bkz; Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 1992, s. 391-425; Alexander Wendt, "Constructing International Politics", *International Security*, Vol. 20, No. 1, 1995, s. 71-81.

leştirilmesi düşüncesinin etkileri nelerdir? Materyal kaynakların etkileri, paylaştığımız bilginin ortaklarının, yani tüm tarafların birbirlerinin kimliklerini algılamalarına göre farklılık gösterecektir; Yunanistan için 1000 adet S-300 füzesi olumsuz bir tepki uyandırmayacakken, Türkiye için birkaç füze bile tehdit edici olarak algılanacaklardır. Peki Kıbrıs'a S-300 füzesi yerleştirildiğinde ne olacaktır? Yerleştirme pratiğinin gerçekleşmesi, ilk iki unsurun da toplam etkisiyle ya kötü niyetsiz (Yunanistan'a göre) ya da kötü niyetli (Türkiye'ye göre) bir pratik olarak değerlendirilecek ve böylece tekrarlanan pratik girişimleri veya pratikler, zamanla yapının özüne hakim olacak karakteri kazandıracaktır. Kıbrıs meselesinin her masaya yatırılması döneminde gerçekleştirilen en ufak bir olumsuz pratik veya söylemin çözümsüzlüğe ve böylelikle yapının daha da sağlamlaşmasına yaptığı katkının büyüklüğü böylelikle daha iyi anlaşılmaktadır.

Sonuç

Odak noktamız, sömürgeci gelenekte İngiltere'nin askerî üs olarak zihninde konumlandığı bir adaya hangi fikir yapısıyla girdiği olunca, sonucun yazılması daha da zorlaşmaktadır. Çünkü bu giriş, henüz sonuçları tamamlanmamış bir sürece öncülük etmiş, o günden yarına uzanan bir dönemi başlatmıştır. Bu durumda bize düşen, bu tamamlanmamış sonuçları tahmin etmek değil, o günün bıraktıklarının bugüne olan etkisini ölçüp biçerek, yarına bırakılacak yaşanmışlıkların daha adil yargılanabileceği bir düzen için maksimum çabayı sarfetmektir. Dolayısıyla, Kıbrıs için yapılabilecek en iyi şey, öncelikli olarak Kıbrıs'ın bildiğimiz Kıbrıs haline getirilmeye başlandığı günler'i, o günleri şekillendirenlerin davranışlarını anlamaya çalışmaktır. "Kıbrıs'ta yeni bir tarihe ve tarih anlayışına..."³⁶ ulaşabilmek, böylelikle yanlış/doğrunun ötesinde, uygulanan topyekün stratejilerden süreçte etkin kişiliklere kadar anlamları bularak bu tarihi değerlendirmek, ortak yanlış sergileyenlerin karşısına ortak bir doğru çıkarabilme gücünün temelidir.

³⁶ Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve...*, s. 19.

İngiltere'nin adaya girdiği günden itibaren uygulamaya başladığı politikalarla, zaten farklı olan kimliklerin iyice birbirinden uzaklaşmasına neden olan ortamı yarattığı gerçektir. İdealde Ada halkına kendini temsil etme ve çıkarlarını gözetme düzeni sağlaması gereken Yasama Konseyi'nde, basit bir matematiksel hesabın işletilmesiyle (6 İngiliz üye+3 Müslüman üye= 9 Müslüman olmayan üye), etnik güvensizliği artırmış, Rum ve Türk toplumlarının kendi toplumlarını birbirlerine karşı savunma platformu haline getirmiştir.³⁷ Halkı fakirleştiren vergi sistemi, gelir fazlası birikimin Ada için kullanılmaması ve eski eser sömürüne karşı birlikte hareket edebilme şeklinde istisna durumlar söz konusu olduğunda³⁸ ve kendisine karşı ortak hareket sergilendiği zaman ise İngiltere kendi istediğini yapmış, ortak Ada iradesini sezinlediği zaman baskıcılığı su yüzüne çıkarmıştır. Yukarıda zaten bu politikaları uygulamayı da kendi sömürgeci kimliği haline getirmiş olan İngiltere'yi anlamaya çalışmıştı; askerî üssünün topraklarında yaşayanların kendisinin varlığını tehdit edecek ortak bir karşı koyuşunu baştan önlemek adına, ekonomik yöntemlerle fakirleştirerek bağımlı hale getirmek ve etnik ayrılıkları politik yöntemlerle hep diri tutmak. Ancak bu noktada, kimliklerin doğasındaki kaçınılmaz unsurlardan biri olan 'diğeri olmaya itme' yönlerini törpülemek için gerekli çabayı göstermeyen ve böylece "...dış güçlerin, toplumların özünde olan farklılıkları kışkırtma..."³⁹ politikalarına uygun zemini sunarak dış etkenleri daha fazla içeri çeken iki toplumun kendilerini de, bu yönleriyle görünür kılmak gereklidir.

Ortak bir kimlik kazandırılması gereken insanların değil, ortak paydaların farkına varması gereken farklı kimliklere sahip insanların yaşadığı Kıbrıs'ın içinden çıkması gereken bu duru-

³⁷ Zenon Stavrinides, *The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood*, 2nd edn, (Lefkoşa: Cyprus Research & Publishing Centre, 1999), s. 18-19. Bu yaklaşım toplumları kendi kimliklerinin sağladığı 'güvenlikte olma hissine', yani milliyetçiliğe daha fazla itmiştir.

³⁸ Gürel, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 53-60.

³⁹ Christopher Hitchens, *Hostage to History: Cyprus From The Ottomans To Kissinger*, (London-New York: Verso, 1999), s. 51.

⁴⁰ Barış Planları olarak politikacıların politik bakışlarının tüm örüntülerini taşıyan, dolayısıyla

ma dair yapılabilecek her öneri çok değerlidir.⁴⁰ Bununla birlikte, ortaya konacak bütün fikirlerin, çalışmanın başında belirtilen 'Kıbrıs'a ne kazandıracaktır?' boyutundan bakıldığında, bir sorunu çözebilmiş olmanın ötesinde bir başarıyı sergileyebilmesi gerekmektedir ki, bu da tartışmaya açılmamış olmaları nedeniyle, çözümün sürekli bazı noktalarının baştan çözümsüz kalmasına neden olan unsurların görünür kılınmasıdır. Bu ne hükümetlerin, ne de uluslararası örgütlerin bu tarihten sonra başarmak niyetinde olacağı ya da başarabileceği bir hareket değildir: Bu, her ülkenin konuyla ilgili bilim adamlarının (uluslararası ilişkilerciler, siyaset bilimciler, hukukçular, iktisatçılar, kamu yönetimciler, maliyeciler, tarihçiler, coğrafyacilar, sosyologlar, psikologlar, filologlar...) ortak bir platformda, çözümün yolunu açacak perspektifle ve bilimsel yaklaşım taahhüdüyle, gönüllü olarak başlatacakları bir projenin ürünü olabilecektir.

kabul edilebilir yönlerinin bile iki taraftan biri için kabul edilemez yönler tarafından örtüldüğü metinlere alternatif olarak akademik bakışla hazırlanarak sunulan tek örnek, 'Etnik ve Demografik Denge Modeli' ve buna dayalı bir Anayasa çerçevesi önerisi için bkz; Mehmet Hasgüler, "Kıbrıs'ta Karşılaştırmalı Eleştirel Yöntem Işığında Ulusçu Tatmin ve Siyasal Denge Modeli", Mehmet Hasgüler ve Ümit İnataçı (der), *Kıbrısın Turuncusu*, (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), s. 39-54.

EK 1:

BİRLEŞİK KRALLIK HÜKÜMETİ'NİN 17 ŞUBAT 1959 TARİHLİ BİLDİRİSİ⁴¹

Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti, 11 Şubat 1959 tarihinde Zurich'te Yunanistan ve Türkiye Hükümet Başkanları arasında kaleme alınan ve uygun bulunan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı, Garanti Andlaşması ve İttifak Andlaşmasını içeren Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına dair olan belgeleri inceledikten ve Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık Dışişleri Bakanları arasında 11-16 Şubat tarihinde Londra'da yapılan istişareleri dikkate alarak, beyan eder:

A- Aşağıdaki B bölümünde belirtilmiş olan hususların kabul edilmesi şartıyla, Yunanistan ve Türkiye Hükümet Başkanları tarafından uygun bulunmuş olan belgeleri, Kıbrıs sorununun nihai çözümü için üzerinde anlaşmaya varılmış olan esaslar olarak kabul eder.

B- İngiltere'nin tam egemenliği altında bırakılacak olan

(a) Akrotiri- Episkopi- Paramali, ve

(b) Dhekelia- Pergamos- Ayios Nikolaos- Xylophagou

hariç olmak üzere, aşağıdaki şartlara tabi olarak, Ada üzerindeki egemenliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devredilmesine razıdır:

(1) Adı geçen bölgelerin askerî üsler olarak etkin bir biçim-

⁴¹ 1959 Tarihli Zurich-Londra Anlaşmaları olarak bilinen "Kıbrıs Sorununun Nihai Çözümü Üzerinde Anlaşmaya Varılmış Esasları Açıklayan Memorandum"a ekli 9 belgeden biri olan bu Bildiri, İngiltere'nin Kıbrıs'taki askerî üslerinin hukuki temelini oluşturmaktadır. Anlaşma metinleri için, bkz. Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı...*, s. 507-521.

de kullanılmasını sağlamak için gerekli olan hakların ki, bu haklar, diğerleri yanında, ilişikteki Ek'te belirtilmiş olanlardır; Birleşik Krallık Hükümeti'ne tanınması ve İngiltere egemenliği altında bırakılacak olan bölgelerin bütünlüğüne ve yukarıda sözü edilen hakların Birleşik Krallık tarafından kullanılması ve yararlanılmasına dair Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tatminkar garantiler vermeleri;

(2) Aşağıdaki konularda anlaşmayla hükümler kabul edilmesi:

(i) Kıbrıs'taki çeşitli toplumların temel insan haklarının korunması;

(ii) Kıbrıs'taki kamu hizmetleri yapan teşekküller üyelerinin çıkarlarının korunması;

(iii) Bu düzenleme ile etkilenen kişilerin tabiiyetinin kararlaştırılması;

(iv) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, taleplerin tesviyesi de dahil olmak üzere hali hazır Kıbrıs Hükümeti tarafından yüklenilmiş bulunan bazı yükümleri deruhte etmesi.

E.A.T.
F.R.Z.
A.M.
F.K.

S.L.

EK

İngiltere egemenliği altında bırakılacak olan bölgelerle ilgili olarak aşağıda sıralanan haklar gerekli olacaktır;

(a) Askerî ve diğer tesislerin bulunduğu mevcut küçük bölgelerin bir sınırlama ve müdahale olmaksızın kullanılmasına

devam edilmesi ve bu yerlerin korunması ve Birleşik Krallık Hükümeti'nce izin verilmeyen kimselerin ihraç edilmesi hakkı da dahil olmak üzere bu bölgelerde tam bir kontrol icra edilmesi;

(b) Yukarıda adı geçen Üs Bölgeleri ve diğer bölgeler arasında personel ve her çeşit malzemenin serbest dolaşımı için yollar, limanlar ve diğer kolaylıkların kullanılması;

(c) Famagusta'daki belirtilmiş olan liman kolaylıklarını kullanmaya devam etmek;

(d) Amme hizmetlerinden (su, telefon, telgraf, elektrik enerjisi v.s. gibi) yararlanmak;

(e) Belirtilecek olan bazı bölgeleri zaman zaman askerî eğitim amacıyla kullanmak;

(f) Lefkoşe Havaalanı'nı, havaalanında bulunan veya bununla ilgili gerekli herhangi bir bina ve kolaylıkla birlikte, barışta ve savaşta, hava trafiğinin gerekli görülen kontrolü de dahil olmak üzere İngiltere makamlarının İngiliz hava gemilerinin faaliyeti için gerekli gördükleri ölçüde kullanmak;

(g) Kıbrıs Cumhuriyeti ülkesi üzerinden sınırlama olmaksızın uçmak;

(h) Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Olan Devletlerin Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Olan Anlaşma'nın VII nci maddesinde öngörülen çevrede, Kıbrıs Cumhuriyeti ülkesinde işlenen bazı suçlardan ötürü İngiliz kuvvetleri üzerinde yetkilerini kullanmak;

(i) Üs Bölgelerinde ve diğer bölgeelrde Kıbrıs'ın diğer kesimlerinden gelen işgücünü serbestçe istihdam etmek;

(j) Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti ile istişareden sonra, Üs Bölgelerinin ve diğer tesislerin etkin bir biçimde kullanılması için İngiltere Hükümeti tarafından, zaman zaman teknik bakımdan gerekli görülen diğer küçük bölgelerin kullanılmasını ve ek hakların tanınmasını sağlamak.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan; *Anlambilim*, (Ankara: Engin Yayınevi, 1999).
- ALTBACH, Philip G. ve Gail P. Kelly; *Sömürgecilik ve Eğitim*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991).
- ARMAOĞLU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*, (İstanbul: Alkım Yayınevi, [t.y.]).
- BAGIŞ, Ali İhsan; *“İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği”*, İsmail Soysal (der), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 45-54.
- BROWN, Gillian ve George Yule; *Discourse Analysis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
- BUZAN, Barry, Ole Waever ve Jaap de WİLde; *Security: A New Framework for Analysis*, (London: Lynne Rienner Publishers, 1998).
- COULTHARD, Malcolm; *An Introduction to Discourse Analysis*, (London: Longman, 1977).
- CRAWSHAW, Nancy; *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union With Greece*, (London: George Allen&UNWIN, 1978).
- FERİK, Mümtaz Faik; *1939 Harbi: Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu*, (Ankara: Zerbamat Basımevi, 1941).
- GAZİOĞLU, Ahmet C.; *Enosis Çemberinde Türkler: İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)*, (Lefkoşe: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000).
- GÜREL, Şükrü Sina; *Kıbrıs Tarihi: Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984).

HASGÜLER, Mehmet; *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

_____ ; *"Kıbrıs'ta Karşılaştırmalı Eleştirel Yöntem Işığında Ulusçu Tatmin ve Siyasal Denge Modeli"*, Mehmet Hasgüler ve Ümit İnacı (der), Kıbrısın Turuncusu, (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), s. 9-63.

HITCHENS, Christopher; *Hostage to History: Cyprus From The Ottomans To Kissinger*, (London-New York: Verso, 1999).

HURST, Michael; *Key Treaties for the Great Powers, 1814-1914*, Vol 2: 1871-1914, (Newton Abbot: David&Charles, 1972).

JACKSON, Robert ve Georg Sorensen; *Introduction to International Relations*, (Oxford: Oxford University Press, 2001).

KENNEDY, Paul; *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik değişim ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001).

KOCABAŞ, Süleyman; *Türkiye ve İngiltere: Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, (İstanbul: Vatan Yayınları, 1985).

LIPSEY, Richard G. ve Paul N. Courant; *Economics, 11th edn*, (New York: Harper Collins, 1996).

LOWE, C. J.; *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, Vol 1, (London: Routledge&Kegan Paul, 1967).

REDDAWAY, John; *Burdened with Cyprus: The British Connection*, (London, Nicosia, İstanbul: K. Rustem&Bro. and Weidenfeld&Nicolson, 1986).

SALVATORE, Dominic; *International Economics, 6th edn*, (New Jersey: Prentice Hall, 1998).

SANDER, Oral; *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 5. baskı, (Ankara: İmge Yayınları, 1997).

STAVRINIDES, Zenon; *The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood, 2nd edn*, (Lefkoşa: Cyprus Research&Publihing Centre, 1999).

TEZKAN, Yılmaz ve M. Murat Taşar; *Dünden Bugüne Jeopolitik*, (İstanbul: Ülke Yayınları, 2002).

TOLUNER, Sevin; *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977).

WAEVER, Ole; "Figures of International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms", Iver B. Neumann ve Ole Waever (der.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, (London and New York: Routlegde, 1997), s. 1-37.

WENDT, Alexander; "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 1992, s. 391-425.

_____ : "Constructing International Politics", *International Security*, Vol. 20, No. 1, 1995, s. 71- 81.

WOODHOUSE, C.M.; "Cyprus: The British Point of View", John T.A. Koumoulides (der.), *Cyprus in Transition: 1960-1985*, (London: Trigraph, 1986), s. 82-94.

ZİA, Nasim; *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1975).